II55026/3

ID 56005383

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

III KNJIGA

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

ŠTAMPA: ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA (ZAGREB, FRANKOPANSKA ULICA 26)
ZA ŠTAMPARIJU ODGOVARA: Dr. JANKO HÖRER (ZAGREB, PRILAZ ĐURE DEŽELIĆA 2)

Prof. ST. STANOJEVIĆ

М. Бр. 38729

II-55026/3

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

III KNJIGA

N—R

IZDAVAČ:
BIBLIOGRAFSKI ZAVOD D. D. ZAGREB, GUNDULIĆEVA 29
ZASTUPA DR. ERIK MOSCHÉ, MIHANOVIĆEVA ULICA 1
1928

SVA PRAVA PRIDRZANA
POSEBNA SU OTŠTAMPAVANJA IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ZABRANJENA. LISTOVI I ČASOPISI MOGU PREŠTAMPAVATI IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ČLANKE DO TRI STUPCA, ALI SA NAPOMENOM, DA JE TO UZETO IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE

Saradnici:

Albrecht Fran (F. A.), urednik Ljubljanskog Zvona — Ljubljana.
Alimpić Dušan (D. A.), načelnik Ministarstva Unutrašnjih Dela — Beograd.
Anastasijević Dragutin Dr. (D. An.), prof. Univerziteta — Beograd.
Andrić Nikola Dr. (N. A.), pomoćnik ministra Prosvete — Zagreb.
Antula Milan (M. An.), sekretar Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.
Arandelović Dragoljub Dr. (D. Ar.), prof. Univerziteta — Beograd.
Avramović Mihajlo (M. A.), upravnik Glavnog Saveza Zemljoradničkih Zadruga — Beograd.
Avramović Ranisav (R. A.), pomoćnik ministra Saobraćaja — Beograd.
Barac Antun Dr. (A. B-c.), profesor — Zagreb.
Bazala Albert Dr. (A. Baz.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Belić Aleksandar Dr. (A. B.), prof. Univerziteta — Beograd.
Belić Vladimir (V. B.), divizijski đeneral — Valjevo.
Bosanac Stjepan Dr. (S. Bos.), rektor Više Pedagoške Škole — Zagreb.
Bošković Stevan (S. B-ć.), divizijski đeneral — Beograd.
Bučar Franjo Dr. (F. B.), profesor — Zagreb.
Bulat Petar Dr. (P. B.), prof. Vojne Akademije — Beograd.
Burmazović Stevan (S. B.), direktor Građevinske Direkcije — Novi Sad.
† **Cvijić Jovan Dr. (J. C.)**, prof. Univerziteta — Beograd.
Čajkanović Veselin Dr. (V. Č.), prof. Univerziteta — Beograd.
Ćorović Vladimir Dr. (V. Ć.), prof. Univerziteta — Beograd.
Deželić Stanko Dr. (S. D.), profesor — Zagreb.
Deroko Eugen (E. D.), načelnik Ministarstva Saobraćaja — Beograd.
Dimitrijević Dragutin (D. D.), generalni direktor Ministarstva Pošta i Telegrafa — Beograd.
Dobronić Antun (A. D.), prof. Muzičke Akademije — Zagreb.
Drobnjaković Borivoje Dr. (B. D.), kustos Etnografskog Muzeja — Beograd.
Džonić Uroš (U. Dž.), bibliotekar Univerzitetske Biblioteke — Beograd.
Fancev Franjo Dr. (F. F.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Filipović Milenko (M. F.), profesor — Veles.
Frangeš Oton Dr. (O. F.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Gangl Engelbert (E. G.), savjetnik — Ljubljana.
Gavazzi Milovan Dr. (M. G.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Gavrilović Bogdan Dr. (B. G.), prof. Univerziteta — Beograd.
Glonar Jože Dr. (J. G.), bibliotekar — Ljubljana.
Grafenauer Ivan Dr. (I. G.), profesor — Ljubljana.
Grivec Fran Dr. (F. G.), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Grujić Radoslav Dr. (R. G.), prof. Univerziteta — Skoplje.
Hadži Jovan Dr. (J. H.), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Hadžić Osman (O. H.), načelnik Ministarstva Unutrašnjih Dela — Beograd.
Hauptman Ljudmil Dr. (Lj. H.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Häusler Antun (A. H.), šef Katastralne Reambulacije — Zagreb.
Ibrovac Miodrag Dr. (M. I.), prof. Univerziteta — Beograd.
Iveković Ćiril (Ć. I.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Ivić Aleksa Dr. (A. I.), prof. Univerziteta — Subotica.
Jelenić Julijan Dr. (J. J.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Joksimović Hranislav Dr. (H. J.), liječnik — Beograd.
Jorgović Aleksandar (A. J.), inspektor Ministarstva Prosvete — Beograd.

Jovanović Milan (M. J.), načelnik Ministarstva Poljoprivrede i Voda — Beograd.

Jovanović Slobodan Dr. (S. J.), prof. Univerziteta — Beograd.

Jovanović Vasilije Dr. (V. J.), narodni poslanik — Beograd.

Jurić Stjepan (S. J-ć.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Kargačin Celestin (C. K.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Kidrič Fran Dr. (F. K.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Knežević Lazar (L. K.), direktor gimnazije — Beograd.

Kos Milko Dr. (M. Kos), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Kosić Mirko Dr. (M. K-ć.), prof. Univerziteta — Subotica.

Kostrenčić Marko Dr. (M. K.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Košanin Nedeljko Dr. (N. K.), prof. Univerziteta — Beograd.

Kovačić Fran Dr. (F. K-ć.), prof. Univerziteta — Maribor.

† **Körbler Đuro Dr. (Đ. K.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.

Kukić Sava (S. K.), generalni direktor Carinske Uprave — Beograd.

Kušević Rajko Dr. (R. K.), inžinjer — Zagreb.

Lazarević Petar (P. L.), pukovnik — Beograd.

Laxa Vladimir (V. L.), general — Zagreb.

Manojlović Kosta (K. M.), prof. Muzičke Škole — Beograd.

Mantuani Josip Dr. (J. M.), direktor Muzeja — Ljubljana.

Marković Branimir (B. M-ć.), generalni konzul — Düsseldorf.

Matić Svetozar (S. M.), pomoćnik upravnika Narodne Biblioteke — Beograd.

Melik Anton Dr. (A. M.), docent Univerziteta — Ljubljana.

Milenović Miomir (M. M.), urednik Politike — Beograd.

Miljković Branislav (B. M.), profesor — Beograd.

Modestin Josip Dr. (J. M-n.), profesor — Zagreb.

Nedić Milan (M. N-ć.), profesor — Beograd.

Nenadić Đuro Dr. (Đ. N.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Nenadović Lazar Dr. (L. N.), docent Univerziteta — Beograd.

Novak Viktor Dr. (V. N.), prof. Univerziteta — Beograd.

Njegovan Vladimir Dr. (V. Nj.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Odavić Rista (R. O.), upravnik Državne Arhive — Beograd.

Olić Ljubiša Dr. (Lj. O.), sekretar Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Pantić Dušan Dr. (D. Pan.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Paulova Milada Dr. (M. P-a.), docent Univerziteta — Prag.

Pavičić Slavko Dr. (S. P-ć.), advokat — Zagreb.

Perić Živojin (Ž. P.), prof. Univerziteta — Beograd.

Petković Vladimir Dr. (V. P-ć.), prof. Univerziteta — Beograd.

Petrović Veljko (V. P.), inspektor Ministarstva Prosvete — Beograd.

Petrović Mihajlo Dr. (M. P-ć.), prof. Univerziteta — Beograd.

Petrović Mihajlo Dr. (M. P.), sanitetski brigadni đeneral — Beograd.

Pilar Martin (M. P-r.), prof. Visoke Tehničke Škole — Zagreb.

† **Polić Ladislav Dr. (L. P.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.

Poljanac Leopold Dr. (L. P-c.), prosvjetni referent — Maribor.

Popović Dobrosav Dr. (D. P-ć.), narodni poslanik — Beograd.

Popović Dušan Dr. (D. P.), docent Univerziteta — Beograd.

Popović Đura (Đ. P.), član Glavnog sekretarijata Lige Naroda — Ženeva.

Popović Milorad Dr. (M. Pop.), prof. Univerziteta — Beograd.

Popović Miloš Dr. (M. P-p-ć.), liječnik — Beograd.

Popović Relja Dr. (R. P.), prof. Univerziteta — Beograd.

Popović Vasilj Dr. (V-lj. P.), prof. Univerziteta — Beograd.

Popović Vladeta Dr. (Vl. P.), asistent Univerziteta — Beograd.

Predić Svetislav Dr. (S. P.), vicedirektor Prometne Banke — Beograd.

Prelog Milan Dr. (M. P-g.), prof. Univerziteta — Skoplje.

Prestini Vladimir Dr. (V. Pr.), profesor — Zagreb.

Prijatelj Ivan Dr. (I. P.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Prodanović Jaša (J. P.), profesor — Beograd.
Protić Ljubomir (Lj. P.), direktor Ženske Učiteljske Škole — Beograd.
Pržić Ilija, asistent Univerziteta — Beograd.
Radivojević Todor (T. R.), pomoćnik ministra Prosvete — Beograd.
Radivojević Vojislav Dr. (V. R.), upravnik Muzeja — Skoplje.
Radojčić Nikola Dr. (N. R.), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Ramovš Fran Dr. (F. R.), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Rešetar Milan Dr. (M. R.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Rittig Ivan (I. R.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Rittig Svetozar Dr. (S. R.), docent Univerziteta — Zagreb.
Rössler Ervin Dr. (E. R.), profesor — Zagreb.
Sagadin Stevan Dr. (S. S-n.), državni savjetnik — Beograd.
Saria Balduin Dr. (B. S.), prof. Univerziteta — Ljubljana.
Schneider Artur Dr. (A. Sch.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Schumann Janko Dr. (J. Sch.), predsjednik Uprave za zaštitu industrijske svojine — Beograd.
Selesković Momčilo Dr. (M. S-ć.), profesor Pomorske Akademije — Dubrovnik.
Signjar Rudolf Dr. (R. S.), ravnatelj Statističkog Ureda — Zagreb.
Sondermajer Tadija (T. S.), inžinjer — Beograd.
Stanarević Nikola (N. S.), direktor osiguravajućeg društva »Šumadija« — Beograd.
Stanojević Vladimir Dr. (V. S.), sanitetski potpukovnik — Beograd.
Stele Franjo Dr. (F. S.), profesor — Ljubljana.
Stojadinović Milan Dr. (M. St.), narodni poslanik — Beograd.
Stražnicky Milorad Dr. (M. S.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Szabo Đuro Dr. (Đ. S.), direktor Obrtnog Muzeja — Zagreb.
Šević Milan Dr. (M. Š.), profesor — Beograd.
Šišić Ferdo Dr. (F. Š.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Šobajić Petar (P. Š.), profesor — Beograd.
Tkalčić Vladimir Dr. (V. T.), čuvar Etnografskog Muzeja — Zagreb.
Tomić Svetozar (S. T.), direktor gimnazije — Beograd.
Trajanović Sima Dr. (S. Tr.), prof. Univerziteta — Beograd.
Tućan Fran Dr. (F. T.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Ulmansky Sava Dr. (S. U.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Vitezica Vinko Dr. (V. V.), docent Univerziteta — Beograd.
† **Vodnik Branko Dr. (B. V.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.
Vujović Pavle Dr. (P. V.), prof. Univerziteta — Beograd.
Vulić Nikola Dr. (N. V.), prof. Univerziteta — Beograd.
Wester Josip Dr. (J. W.), inspektor srednjih škola Ljubljanske Oblasti — Ljubljana.
Zavrnik Fran Dr. (F. Z.), prof. Univerziteta — Zagreb.
Zega Nikola (N. Z.), direktor Etnografskog Muzeja — Beograd.
Živanović Toma Dr. (T. Ž.), prof. Univerziteta — Beograd.
Žižek Ciril (C. Ž.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.
Žujović Jovan (J. Ž.), prof. Univerziteta — Beograd.
Županić Niko Dr. (N. Ž.), direktor Etnografskog Muzeja — Ljubljana.

REDAKCIJA NARODNE ENCIKLOPEDIJE:

Direktor i urednik: **St. Stanojević,** prof. univerziteta.
Tehnički urednik: **Emilo Belić,** divizijski đeneral.
Glavni korektor: **Mato Pukšec.**
Sekretar: **Vera Stojić.**

N

NABAVLJAČKE ZADRUGE. Naša je zemlja rano ušla u fazu N. Z. To je bilo 70-tih godina, za vrijeme rada Svetozara Markovića. Tada je osnovana prva t. zv. Potrošačka Družina. Ona je bila kratkoga vijeka, koliko radi nevještine njenih upravljača, toliko dvaput više, jer nije još bilo ekonomskih uvjeta za njen život. Poslije prvoga neuspjeha, trebalo je da prođe skoro dvadeset godina, pa da se učini drugi pokušaj. Ali, na žalost, ni on nije bio bolje sreće. Tek od 1900 N. Z. su počele da hvataju kod nas korijen, i to najprije po selima, pa tek kasnije i po gradovima. Prvi povod za osnivanje N. Z. po selima bila je skupoća seoskih trgovaca.

Danas ima samo u Srbiji do 800 seoskih N. Z., koje nabavljaju godišnje svojim zadrugarima razne namirnice za blizu 25,000.000 dinara. Naše su seoske N. Z., po primjeru istovjetnih danskih zadruga, spojile nabavu životnih namirnica sa nabavom sredstava za proizvodnju: sjemena, gnojiva, sprava i t. d. Dok je pokret N. Z. po selima živahan, više nego što ima socijalnih uslova za to, dotle je osnivanje po gradovima zaostalo, a s druge strane razvijaju se N. Z. samo u području državnoga službeništva, potpomagane i beneficirane državnim sredstvima. Ali, pošto su te zadruge ograničene samo na jedan red građana i zatvorene za druge redove, to se njima, po modernoj zadružnoj teoriji, osporava mjesto u zadružnoj porodici.

Ekonomski značaj N. Z. ističe se naročito time, što su one uspjele da dadu jedan nov privredni oblik u pogledu snabdijevanja ljudi namirnicama, a da ovi ne moraju pribjegavati uslugama privatne trgovine, koja se za tu uslugu dobro naplaćuje. U prvo vrijeme N. Z. druga se njihova dobra strana nije ni zapažala, i one su svagdje bile hvaljene i preporučivane samo stoga, što su pojeftinjavale život, t. j. što su pridonosile da jedna porodica i sa manje prihoda lijepo izađe na kraj. Modernom terminologijom to se objašnjava tako, da zadruge imaju snage da penju kupovnu moć novca, ili drugim riječima, kupovnu moć zarade, nadnice. Kasnije se opazilo, da N. Z. imaju i druge dobre osobine u pogledu podizanja zadrugara. One, naime, ne samo da pojeftinjuju namirnice, nego svojim nabavama postižu da stvore jedan naročiti kapital, koji bez zadruga pada u džep privatnih prodavača. To biva ovako. Zadruge ustupaju nabavljanje namirnica zadrugarima po istoj cijeni, po kojoj ih prodaju privatni prodavači. Ali, dok je u očima privatnog prodavača razlika između kupovne i prodavačke cijene, razumije se uračunavši tu i njihove troškove, njihova lična, opravdana i ničim neosporavana zarada (dobit, profit), dotle je taj višak u očima zadruga, svojina zadrugara — kupca, i nitko nema pravo, po mišljenju zadružnom, ni taj višak da ospori niti ga oduzme.

U prvo vrijeme, dok su bile nabave još neznatne, ovaj višak je bio razumije se, mali. Ali koliko su nabave rasle, toliko je rastao i ovaj višak, i zadružni svijet je počeo da uviđa, da je ovaj višak važna ekonomska i financijska činjenica, i da se na njegovoj osnovi može mnogo štošta zidati i graditi. Tada se javila pred očima mogućnost novog jednog shvaćanja zadružne akcije, i ovdje-ondje su otresitiji zadrugari već i počeli da pristupaju realiziranju toga novog shvaćanja. Višak ovaj, koji je u stvari glavni motiv privatnog kapitalističkog rada, postao je u zadrugama glavna osnova za nova stvaranja i nove tvorevine na zadružnom polju. — Uporedo s tim pojavila se druga činjenica: broj zadrugara, t. j. količina nabava namirnica, u novoj jednoj svjetlosti, i zadruge su počele da se orijentiraju prema novim zadrugarima drukčije, nego što je dotle bio

slučaj. Dotle su religiozne i partijske borbe često potresale zadruge; poslije ovoga momenta na zadrugare se počelo da gleda drukčije nego na glasački aparat: u njima se uočila snaga, koja je u stanju, kad se organizira i kad svjesno stupi u zaštitu interesa svih potrošača, da da podlogu za nov privredni napredak, napustili su se sitni i lični obziri i stalo se na visoko mjesto religioznog i partijskog neutraliteta. Da ova predvidanja nisu bila obmana dokaz je, što su od toga doba počele da se stvaraju zadružne tvornice, gdje su mnogi i mnogi radnici našli zanimanja i zarade pod sasvim drugim uslovima, nego u kapitalističkim poduzećima. U drugome redu, zadruge su pristupile same proizvodnji nekih svojih namirnica sa zemlje. U trećem redu, zadruge su uzele u svoje ruke pomorski saobraćaj, koliko je to potrebno za prijevoz namirnica iz svih krajeva svijeta. Ovi i ovakvi uspjesi dali su povoda za jednu osobitu zadružnu, privrednu i socijalnu teoriju, koja na bazi organiziranoga nabavljača zida nov privredni i društveni poredak.

M. Avramović.

NABREŽINA, selo u talijanskoj Slovenačkoj, na moru, uz tršćanski zaliv. Ima 1.863 stanovnika (1921). U N. se nalaze veliki kamenolomi sa lijepim mramorom. *A. M.*

NAČELNIK OKRUŽNI. V. Okružni načelnik.

NAČELNIK OPĆINSKI. V. Općina.

NAČELO NAJVIŠEG POVLAŠTENJA. V. Povlaštenje.

NAČERTANIJE (1844) je plan za propagandu i opći ustanak kršćana u evropskoj Turskoj, radi stvaranja jedne jake nacionalne države na Balkanu. N. je upravo ustav organizacije za stvaranje ove države, koja je trebala da se prostire od Bihaća u Bosni do Dobrudže i do Istočne Rumelije na istoku i jugoistoku, a na jugu do Bitolja i do Skadra t. j. da zahvati Srbiju, Crnu Goru i sve kršćanske krajeve evropske Turske. Tvorac ove organizacije i N. je srpski državnik Ilija Garašanin. Po N. sav ovaj teritorij, na kojem je vršena propaganda, bio je podijeljen na dvije polovine. Istočnu polovinu imao je pod upravom jedan, a zapadnu polovinu drugi kolovoda. Kolovode su imali svoje agente. Agenti su u svojim rajonima postavljali načelnike po nahijama, a načelnici su pod sobom imali kmetove po selima. Izvedeno po uzoru njemačkih i talijanskih tajnih nacionalističkih udruženja, N. je predviđalo organizaciju, u kojoj nitko od učesnika nije poznavao nikoga, osim svoga neposrednog pretpostavljenog. Na taj način organizacija je bila zaštićena u slučaju izdaje. Vrhovna uprava, međutim, imala je u svojim rukama cijelu organizaciju i znala je sve njene časnike i članove do posljednjeg seoskog kmeta. Vrhovni poglavar organizacije bio je Ilija Garašanin, a njegov pomoćnik Jovan Marinović, rodom Bosanac, kasnije ministar. Među agentima bilo je, pored pravoslavnih Srba, i katolika, koji su širili ideju o jedinstvu naroda, bez obzira na vjeru, i o neophodnosti oslobođenja i ujedinjenja.

Na ovaj plan dao je pristanak i crnogorski vladika Petar II. Njegoš (vladika Rade), kome je, ako ujedinjenje uspije, obećano prvo mjesto među crkvenim velikodostojanstvenicima. Među Arnautima Miriditima radilo se preko Bib Dode (čiji je unuk, Prenk Bib Doda, osamdeset godina kasnije također bio srpski oslonac među Miriditima). Propaganda je bila toliko jaka i naišla je na tako pogodno zemljište, da su agenti nekoliko godina kasnije muke imali da umiruju zapaljeni narod. Centralizacija Bosne, poslije Omerpašinog pohoda na Bosnu, povodom bune, koju su podigli Alija Kedić i Ibrahim-efendija, omela je cijelu akciju ove organizacije u Bosni. Zatim su došli unutrašnji događaji u Srbiji, i sva akcija po N. ostala je mrtvo slovo na papiru, sve dok na prijesto Srbije nije opet došao knez Mihailo, koji je ponovno uzeo Iliju Garašanina za svoga ministra spoljnih poslova. Ali i rad Ilije Garašanina po N. i veliki planovi kneza Mihaila bili su presječeni neočekivanom smrću kneževom.

Imajući smisla da dobro procijeni prilike, da odmjeri ondašnju snagu Srbije, I. Garašanin u svome N. predviđa samo oslobođenje kršćana od Turaka. U N. nema spomena o oslobođenju naših sunarodnika od Austrije. Ali kad je 1848 došlo do bune Srba u Vojvodini, Garašanin je, nasuprot Vučiću, tražio da se pritekne u pomoć prekosavskim Srbima. On je

odbio orden, koji mu je Austrija, poslije ugušene bune, ponudila.

Literatura: Godišnjica Nikole Čupića, 17. *M. Milenović.*

NADA. 1. Družina đaka I. beogradske gimnazije. Osnovana je 28/3 1867, a proradila je 1868. Bila je najagilnija đačka gimnazijska družina u Srbiji. Zadatak joj je bio uzajamno umno i moralno razvijanje. Rad (čitanje originala, prijevoda i kritika, diskusija o njima) išao je povodeći se za glavnim strujama koje su bivale u pojedinim periodama naše kulturne historije. U početku su zastupane najviše panslovenske i patriotske ideje, i najviše se radilo na lirskoj poeziji. Sedamdesetih i osamdesetih godina zastupane su ideje realizma i književnosti i vladao je veliki kult prirodnih nauka. Devedesetih godina, i u početku 20 vijeka najviše je bilo književnih radova i mnogo prijevoda iz stranih književnosti. — Kroz N. je prošao vrlo veliki broj kasnije istaknutih ljudi. N. je izdala dvije svoje spomenice (1901 i 1909). *B. M.*

2. Časopis za pouku, zabavu i umjetnost. Izdavala ga je zemaljska vlada Bosne i Hercegovine 1895—1899 u Sarajevu. Urednik je bio Kosta Hörmann. Izlazio je dva puta mjesečno, latinicom i ćirilicom. *U. Dž.*

3. Osiguravajuće D. D. Sarajevo. Osnovano je 1923 od Muslimanske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, Hrvatske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu i Muslimanske trgovačke i poljodjelske banke (Tešanj). Kapital je 5,000.000 Din, a uplaćeno je (do 31/12 1924) 1,500.000 Din. Premijska rezerva je 82.000 Din. Ima elementarno odjeljenje i životno odjeljenje. Protiv požara osigurano je 152,975.175 Din. Osiguranje života ima 297 polica sa 13,796.750 Din. Predsjednik dr. Halidbeg Hrasnica, direktor Asimbeg Dugalić. *N. S.*

NÁDASDY FRANJO GROF (Nadaždi), ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1756—1783. Marija Terezija imenovala ga je za bana sa naročitim nalogom, da stalno boravi u Hrvatskoj. N. se nastanio u Varaždinu, gdje je i sazivao hrvatske sabore. 1767 osnovala je Marija Terezija, u sporazumu s banom N., kraljevsko vijeće (Vijeće kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) za političko-ekonomske i vojne hrvatske poslove, sa sjedištem u Varaždinu. To je bila prva hrvatska zemaljska vlada, kojoj je bio na čelu ban kao predsjednik sa 5 savjetnika, sa tajnicima i nižim činovnicima. 1776 preselio se N. s kraljevskim vijećem u Zagreb, i od toga su doba svi banovi stanovali u Zagrebu. 1779 ukinula je Marija Terezija kraljevsko vijeće u Zagrebu, a njegove poslove prenijela na ugarsko namjesničko vijeće u Bratislavi (Požunu). U to ugarsko vijeće mogao je dolaziti i ban da da mnijenje u hrvatskim poslovima. Time je Hrvatska prvi put podvrgnuta Ugarskoj. — N. je banovao do svoje smrti (1783) i bio je prvi hrvatski ban, koji je faktično rukovodio upravu kraljevine Hrvatske i Slavonije.

Literatura: R. Horvat, Povijest banske palače (1916, 3—10).

M. P-g.

NADIBAR, predjel u donjem toku rijeke Ibra (v. Raška oblast).

B. D.

NADIN, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Benkovac, od Benkovca uz drum u Zemunik—Zadar 11 km k sjeverozapadu. Ima 580 stanovnika, rimokatoličku župu. — Već se u rimsko doba spominje naselje Nedinum, koje je propalo od Gota. Kasnije se opet podiglo. Za turskog gospodstva nad mjestom N. bila je jaka tvrđava sa tornjem, u kojoj je (1620) sjedjelo 5 aga, 1 kadija i 1 dizdar, sjedište jedne od 6 kapetanija ličkog sandžaka. 1647 osvojili su Mlečići mjesto i tvrdavu N., od koje se danas vide razvaline. *J. M-n.*

NADINSKO BLATO, periodsko jezero u Dalmaciji, oko 10 km zapadno-sjeverozapadno od Benkovca, odnosn. 22 km jugoistočno od Zadra. Na sjeveroistoku od N. B. dižu se brežuljci Ražovljeva Glava 167 m, Gradina 266 m, Čaušavica Glava 187 m i Kutlovica 194 m, na jugozapadu Vrčevo 213 m, kota 126 m, Movača 103 m, dok je prema sjeverozapadu i jugoistoku otvoreno. N. B. leži u prolomu jedne bore, koja se pruža od sjeverozapada na jugoistok, a u istom se pravcu pruža i blato. N. B. je na apsolutnoj visini od 77 m, dugačko je 3·7 km, široko 1·4—1·6 km i zauzima površinu od 4·88 km². N. B. snabdijevaju vodom dva vilovita potoka: Kličevica i, pri

jakim kišama, Mirašnica, koji teku sa jugoistoka. Za vrijeme kišne periode, u jesen i proljeće, potoci se izliju iz korita i izazovu poplavu, sa maksimalnom visinom vode od 5 m, dok u ljetu N. B. obično presuši. Samo pri iznimno obilnim kišama voda se stalno drži, što je bio slučaj 1878/79, kada dvije godine N. B. nije presušilo. Odvodnjivanje se događa ponorima, pri južnom kraju N. B., blizu Prtenjače.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04). *P. V.*

NADVORNIK EMIL, novinar i redatelj zagrebačkog, sarajevskog i novosadskog kazališta (25/10 1889, Žepče, Bosna). Gimnaziju i pravo svršio je u Beču. 1911 bio je režiserski i dramaturški volonter na Neue Wiener Bühne, 1914—1915 isto to kod Reinhardt-a u Berlinu. 1915—1917 bio je redatelj u Zagrebu, 1918 upravitelj osječkog kazališta. 1919 vodio je sarajevsko kazalište. Dvije godine (do 1921) bio je glavni redatelj i šef novosadske drame, 1921 do 1922 urednik i kazališni referent Vremena u Beogradu. Od 1922 je u Pragu urednik jugoslovenskog odjeljenja u novinarskoj agenciji Central European Presse (Ceps). *N. A.*

NAFTINA VRELA. V. Petrolejska vrela.

NAGLAVICA. V. Okućnica

NAGORIČINO (STARO I MLADO), sela u skopskoj oblasti, u staroj župi Žegligovu, na širokoj Nagoričkoj Zaravni, istočno od Kumanova, pod južnim padinama planine Rujena, a između Pčinje i njenog desnog pritoka Kumanovske Reke. U N. ima ostataka srpske kulture srednjega vijeka. Kod Starog N. živio je pustinjak Sv. Prohor Pčinjski (11—12 vijek).

Oba N. nalaze se u središtu stare župe i oblasti Žegligova. U Mladom N. ima tragova još bizantskog i rimskog naselja. Dok je Staro N. više povučeno pod padine Rujena, Mlado N. zauzima središnji dio Nagoričke Zaravni i leži na raskršću važnih puteva, moravsko-vardarskog i carigradsko-bosanskog, gdje je kroz vjekove bilo važnih historijskih i kulturnih kretanja. Ovuda su u tursko doba prolazili i svraćali se i mnogi Dubrovčani, i njihova se imena mogu i sada naći zapisana u objema crkvama Sv. Đorđa u Starom i Mladom N., pored imena drugih posjetilaca.

Veće je selo Mlado N., razbijeno na 37 mahala (uličica) preko cijelog sinora; 1900 imalo je 256 kuća. Staro N. ima glavni seoski kraj Selo, najstariji dio cijelog naselja, oko koga je razređeno još 11 mahala; 1900 imalo je 138 kuća. Sada ima u Mladom N. 234 kuće i 1.674 stanovnika, a u Starom N. 170 kuća i 1.173 stanovnika (1921). Pored svih turskih zuluma i nadiranja Arnauta čak i kroz ove krajeve, ovdje se ipak održalo čisto srpsko kršćansko stanovništvo.

Bazaltske kupe na Nagoričkoj Zaravni, koje su zajedno s okolnim tufovima produkat vulkanskih erupcija iz mlađeg doba tercijera, pružaju odličan građevinski materijal, i mogu se lako eksploatirati; izvozi se preko Kumanova.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I. (1906); J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I.: Kumanovska Oblast (1909); K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); Vlad. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924).

V. Radovanović.

U Starom N. je crkva Sv. Đorđa. Podigao ju je kralj Milutin 1313 za uspomenu na pobjedu nad Turcima. 1318 crkva je živopisana. Prvi iguman bio je Antonije. Milutin je nagoričkom igumanu odredio trinaesto mjesto među igumanima. Kada je kralj Stevan Dečanski pošao u rat protiv Bugara 1330, on se na putu prema Velbuždu zaustavio u N. i pomolio Bogu za pobjedu. Arhiepiskop Danilo veli, da je Stevan Dečanski po održanoj pobjedi na Velbuždu naredio, da se tijelo ubijenog bugarskog cara Mihaila položi u crkvi Sv. Đorđa Nagoričkog. U unutrašnjem narteksu crkve nalazi se na zapadnom zidu jedno udubljenje, u kome je moglo počivati tijelo bugarskoga cara, ako nije bilo sahranjeno u zemlji. Neki bugarski historičari (Jordan Ivanov) misle, da je tijelo cara Mihaila položeno u mitropolitskoj crkvi Sv. Đorđa u Koluši (predgrađu Ćustendila). Zapisi, urezani u zidove crkve, kazuju, da je crkva u 18 vijeku bila mirska (a ne manastirska), kao što je i danas.

Manastir N. postojao je i ranije za vlade Bizantinaca. Njegovo osnivanje pripisuje se bizantskom caru Romanu IV. Diogenu (11 vijek), koji je podigao manastir iz pažnje prema čuvenom srpskom svetitelju Prohoru Pčinjskom, čija se isposnica i danas pokazuje u jednoj pećini blizu crkve.

Crkva dolazi u red najznamenitijih spomenika stare srpske arhitekture. U osnovi predstavlja baziliku sa tri lađe sa upisanim krstom. Izvana je imala peripteros, a na zapadnoj strani je kasnije dozidan spoljašnj narteks. Živopis crkve dolazi u red najljepšeg sredovječnog srpskog živopisa. U narteksu je naslikan cio crkveni kalendar. U pravoj crkvi naročito padaju u oči ciklusi, koji ilustriraju legendu Sv. Đorđa, Stradanje Kristovo i velike praznike. Signature su sve grčke, osim onih, koje obilježavaju Sv. Prohora Pčinjskog, Sv. Joakima Osogovskog i Sv. Gavrila Lesnovskog. Na štitu jednoga od svetih ratnika, naslikanih na sjevernom zidu, sačuvalo se ime »slikara Mihaila«, a na rubu haljine drugoga jednog svetitelja zapisao se »slikar Evtihije«.

Literatura: Vl. Petković, Crkveni kalendar (freske u N.).

U Mladom N. je nekada, prema tradiciji, bilo dvanaest crkava. Od njih zaslužuju spomena crkve Sv. Đorđa i Sv. Petke. Prva je sazidana od kamena. Kocke su od pješčenika razne boje. U osnovi je basilika u obliku križa. Na mjestu kubeta diže se fiktivan tambur, u kome je kalota. Ornamenti, izrađeni u pješčeniku, upućuju na istok. Vrlo je vjerovatno, da crkva pripada 14 vijeku, nu nije isključena mogućnost, da je i ranijeg datuma. Živopis je uništen krečenjem.

Crkva Sv. Petke, zidana od lomljena kamena, naročito je karakteristična svojom osnovom. Oltarska absida kod nje ne ispada, već je u istoj ravni sa istočnim zidom, kao što je to običaj kod armenskih crkava. Njen živopis, jako postradao, iz 17—18 je vijeka. Bila je ilustrirana legenda Sv. Petke.

V. Petković.

V. i Kumanovska bitka.

NAGORIČKA MITROPOLIJA. V. Skopska mitropolija.

NAGYLAK, mjesto u Madžarskoj, pokraj Moriša. 1910 imao je N. 14.043 stanovnika, od kojih je bilo Srba 251. — Prvi put se N. spominje 1413. Jakšići su ga dobili oko 1464. U to doba živjeli su Srbi već u znatnim masama u tom kraju. Za turskog vremena bio je N. jedno od najvećih i najznatnijih srpskih naselja u tome kraju. Još u 18 vijeku N. je bio vrlo znatno srpsko naselje. 1720 imao je 52 srpska, 4 rumunjska i 10 madžarskih domova. N. se djelomično raselio u vrijeme ustanka Pere Segedinca, a naročito poslije razvojačenja pomoriške granice, kada je gotovo potpuno ostao bez srpskog stanovništva. Ima srpsku crkvu. *D. P.*

NAHIJE. V. Administrativna podjela.

NAHTIGAL RAJKO DR., lingvist (1877). N. je učio gimnaziju u Novom Mestu i Ljubljani, a slovensku filologiju kod V. Jagića u Beču. 1901 postao je doktor filozofije. 1901—1902 putovao je radi studija u Rusiju, 1902—1913 bio je nastavnik i docent za ruski jezik na zavodu za orijentalne jezike i u eksportnoj akademiji u Beču. 1911—1913 bio je lektor za ruski jezik na univerzitetu u Beču, 1913—1917 izvanredni profesor slovenske filologije s osobitim obzirom na slovenački jezik i literaturu na univerzitetu u Grazu, 1917—1919 redovni profesor slovenske filologije u Grazu, a od 1919 redovni je profesor za istu struku na univerzitetu u Ljubljani. — Glavna N. djela su: Ein Beitrag zu den Forschungen über die sogenannte Besjeda treh svjatiteljej (Archiv für slavische Philologie, 23, 24); Die Frage einer einheitlichen albanischen Schriftsprache (1917); Freisingensia, I.—IV. (četiri studije o frajzinškim spomenicima), Časopis za zgodovino in narodopisje, XII., Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, I., IV.; Doberdo-Doberdob, Carniola, VIII.; Die Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung (1922); Doneski k vprašanju o postanku glagolice (Razprave, I.); Starocerkvenoslovanski evhologij (Razprave, II.); O elbasanskem pismu in pismenstvu na njem (Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, I.).

F. Ramovš.

NAISSUS, u rimsko doba ime današnjeg Niša. Predjel, u kojem se nalazio Niš, zvao se za Rimljana i prije njih Dardanija, i bio je naseljen ilirskim plemenom Dardanaca. N. nije rimsko ime, nego su ga Rimljani za-

tekli. Provincija, u kojoj se N. nalazio, zvala se najprije Mezija, zatim Gornja Mezija, a od kraja 3 vijeka po Kristu Unutrašnja Dacija (Dacia Mediterranea). U N. se rodio car Konstantin. Rimski car Klaudije II. Gotski potukao je 268 po Kr. Gote kod N., u niškom polju. Iz rimskih natpisa, koji su nađeni u N., znamo da je u početku 3 vijeka po Kr. tu bila jedna vojnička ergela (ili jedan depo konja), i da se na Nišavi ili na njenom ušću nalazila jedna flotila. — U historiji kršćanske crkve igrao je N. dosta znatnu ulogu. On je bio vladičanska stolica još u sredini 4 vijeka po Kr. Na čuvenom saboru u Sardici (današnjoj Sofiji) 343 bio je i vladika iz N. Čuven je bio niški vladika Bonosus, koji je svrgnut 391 zbog neke svoje hereze. Posljednji poznati vladika u N. spominje se oko sredine 6 vijeka po Kr. — N. je imao jamačno i svoje mučenike, ali oni nisu poznati. — U N. nije nađeno mnogo rimskih starina. Najznatnija je brončana glava Konstantinova, koja je nađena pri kopanju temelja za novi željezni most (sada je u beogradskom Narodnom muzeju). U N. su nađene i neke srebrne posude s latinskim natpisom: »Care Linicije, neka bi uvijek tvoja bila pobjeda«. Ostali rimski spomenici iz N. su nekoliko natpisa, reljefa, novac i t. d. *N. Vulić.*

NA KAMNU, grad u Slovenačkoj, kod Begunja. Znatan grad na hrptu brda. Ulaz je u predgrađe, gdje se put do grada vijuga između zidova do gornjeg dijela. Na desno je palača, na lijevo na najvišoj točki branič kula. Vlasnici su bili Kacianeri (Kocijan), od 1338. Kasnije je sagrađen pod gradom dvor, a grad je u 17 vijeku napušten. *D. S.*

NAJVIŠE POVLAŠTENJE. V. Povlaštenje.

NAKIĆ PETAR (Nachini, Nanchini), graditelj orgulja (oko 1700, Knin ili kninska okolina — oko 1770). Kao čoban rezbario je N. narodne instrumente. Kao član franjevačkog reda učio je filozofiju u Šibeniku, a teologiju u Mlecima, gdje je kod graditelja orgulja Piagge ili Piazze upoznao orguljaški zanat. Dozvolom pape, nastanio se kao svećenik u Mlecima, gdje je osnovao svoju tvornicu orgulja. Pročuo se, kada je 1735 za crkvu sv. Justine u Padovi izradio dvostruko složene orgulje, jedne sa 50 registara i 2 manuala, a druge sa 18 registara, koje su slovile kao najbolje u Italiji. U Dalmaciji je do sada sačuvano preko 15 njegovih orgulja. Među ovima se ističu one u Zadru, u crkvi sv. Marije i u Splitu, u crkvi sv. Filipa. N. je svega sagradio preko 500 orgulja, i one su gotovo sve u Italiji. Njegove se orgulje ističu karakteristikama talijanske orguljsko-graditeljske tehnike.

Literatura: F. Bulić, Orgulje glasovitih umjetnika po crkvama u Dalmaciji (Sv. Cecilija, 13, 1918, 130). *A. D.*

NAKIT se izrađuje od raznog metala, poglavito od srebra, mjedi i zlata, razno prstenje, grivne, oboci, krstići i t. d. Za N. se upotrebljava i novac, srebrn i zlatan, zatim biser, koralji i raznobojni dinđuvi, cvijeće, umjetno i prirodno, raznobojne svilene trake. — Janjevski kujundžije sa Kosova izrađivali su za seljake najviše nakita od mjedi. *N. Z.*

NAKO ANTONIJE, temišvarski episkop (1817, Komoran — 11/4 1900, Lausanne). Bio je profesor gimnazije u Srijemskim Karlovcima. Zakaluderio se 1844, i kao protosinđel 1851 upravljao je neko vrijeme karlovačkom gimnazijom. Zatim je postao arhimandrit manastira Hodoša kod Arada, a kasnije je upravljao manastirom Mesićem i Bezdanom. Postao je temišvarski episkop 1864, ali je već 1869 napustio svoju eparhiju i otputovao u Švajcarsku, gdje je i umro. Penzioniran je 1871. *R. G.*

NALE. V. Nalješkovć.

NALJEŠKOVIĆ AUGUSTIN (Nale), teolog (druga polovina 15 vijeka — 1527, Dubrovnik). Stupio je u red dominikanski, te je radi svoje učenosti postao uglednim učiteljem i vidnim članom svoga reda, a napokon i biskup trebinjski. N. su latinska teološka djela samo dijelom naštampana. *M. R.*

NALJEŠKOVIĆ NIKOLA (Nale), pjesnik (u početku 16 vijeka — 1587, Dubrovnik). Bio je od trgovačke kuće i sam trgovac, pa je stoga često putovao po Balkanu i Levantu čak do Egipta. Ni u trgovini ni u ženidbi (a ženio se je dva puta) nije bio srećan, zbog čega se dosta tuži u svojim pjesmama, a naročito u poslanicama (od

kojih ima oko 40 komada), što ih je pisao svojim književnim i ličnim prijateljima. Pisao je, osim toga, još drugih pjesama razne vrste: oveću zbirku konvencionalnih ljubavnih i pobožnih pjesama, pa nekoliko vrlo bezobraznih pjesama od maškarate, što su ih vesele družine pjevale u pokladno vrijeme, i napokon, možda prvi u Dubrovniku, pastirske igre i komedije u stihovima. Četiri njegove pastirske igre slabe su stvari, kod kojih ni radnja ni dialog nije interesantan; tri komedije naprotiv prikazuju, i ako u pretjeranom obliku, neke interesantne tipove i prizore iz tadašnjega dubrovačkoga života. — N. se je bavio i matematikom, te je 1579 izdao u Mlecima djelo Dialogo sulla sfera del mondo. N. je bio od pape Grgura XIII. pozvan, da dade mišljenje o reformi kalendara.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 5. *M. R.*

NAMJESNIK. 1. Zastupnik igumana u manastiru. Ranije je nazivan ikonomom.

2. Zastupnik okružnog protopresvitera u Srbiji, u jednom dijelu protopresviterata, koji se zove namjesništvo. *R. G.*

NANČIĆ LAZA, novinar (3/1 1854, Vršac — 16/3 1887, Vršac). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Temišvaru i Segedinu, a svršio je u gradu Vásárhely. Medicinu je učio u Pragu, Beču i Grazu. — Kad mu je bilo petnaest godina počeo je književni rad u vršačkom listu Istok. Pisao je još i u Bratstvu, Javoru, Banaćaninu, Srpskom Listu, Radniku (Beograd), Pobratimstvu (Beograd) i Starmalom. 1882—1885 uređivao je u Vršcu list Srpstvo, a kad je Jaša Tomić uzeo u svoje ruke Zastavu, N. je postao glavni saradnik toga lista. 1887, pred samu smrt, zastupao je urednika Tomića, koji je bio u zatvoru. 1880 radio je na ujedinjenju cjelokupne srpske omladine s one strane Save i Dunava. Zbog svojih političkih načela i nacionalnog rada N. je bio tri puta zatvaran, a posljednji put je izdržao godinu dana u zatvoru (20/6 1885—20/6 1886). N. je pisao pripovijetke (humoreske), političke članke i ekonomske rasprave. Posebno su mu štampana djela: Ekonomsko-političko stanje srpskog naroda u Ugarskoj i nova omladina (1881), Jadnica, pripovijetka (1881), Đakov Vrh, Zabavnik, 1—3 (1883), Pred budimpeštansku konferenciju (1884), Na Miletićevu Studencu, alegorija s pjevanjem u jednom činu (1884), Recimo i mi koju, odgovor na Politovu brošuru (1887), Kako da udesimo uspešan rad (1887). — N. je prevodio s ruskog i poljskog pripovijetke, sa njemačkog je preveo Gost od R. Lindau (1884), a sa ruskog na njemački Pčele od D. I. Pisareva. *J. P.*

NANULE, vrsta drvenih cipela. Nose se u okrugu niškom i vranjskom, u Staroj Srbiji, Bosni i Hercegovini. *N. Z.*

NAPLITAK, gajtanić, nanizan dinduvama, kojim se u mlade odzada svežu obje vitice. *N. Z.*

NAPOLEON (Napoléon d'or), zlatan francuski novac u vrijednosti od 20 franaka. Napoleon I. ga je uveo zakonom od 28/3 1803. Po čl. 8 ovog zakona ima da se 155 N. (zlatnika po 20 franaka) kuje iz 1 kg zlata od $^{900}/_{1000}$ čistoće. Težina jednog komada je 6·451,61 g, promjer 21 mm. N. je još danas tražen trgovački novac, naročito na Balkanu. U našim južnim krajevima zovu se i drugi zlatnici N. *B. S.*

NAPOLEON I. francuski car 1804 do 1814, 1815. U području Južnih Slovena izveo je N. ove promjene: još kao general uništio je mletačku republiku kampoformijskim mirom 1797, i tom je prilikom dao Austriji Dalmaciju. Požunskim mirom (1805) oduzeo je N. od Austrije Dalmaciju, 1806 ušao je njegov general Louriston u Dubrovnik, a Boku su posjeli Rusi i Crnogorci. Poslije tilzitskoga mira sa Rusijom (1807) dobio je Boku Kotorsku, a 1808 ukinuo je i formalno dubrovačku republiku. 1809 dobio je N. šenbrunskim mirom od Austrije Istru, zapadnu Koruškú, Kranjsku i Hrvatsku s desne obale Save do ušća Une i ujedinio je te krajeve, zajedno s Dalmacijom, u jednu upravnu cjelinu pod imenom Ilirske provincije, sa središtem u Ljubljani. Francuska se uprava odlikovala tu radom na podizanju materijalne i duhovne kulture unaprijeđenjem poljoprivrede, industrije i trgovine, izgradnjom puteva, ukidanjem kmetstva, osnivanjem stručnih, osnovnih i viših škola na narodnom jeziku, reformom

sudstva, buđenjem nacionalne svijesti i polaganjem osnovica za moderan socijalni i kulturno-politički život naroda. Poslije N. poraza Austrija je zauzela sve ove zemlje 1813.

N. držanje prema Karađorđevu ustanku bilo je određeno njegovom politikom prema Turskoj, Rusiji i Austriji. Prvih godina, zbog rata sa Rusijom, poticao je N. Turke protiv Srba kao ruskih štićenika. Kasnije je davao Austriji nade na dobitke u Srbiji. Kada je Karađorđe poslao svoga izaslanika, Radu Vučinića (1809), da traži od N. pomoć i zaštitu, N. nije obećao ništa određeno, ali je zadržao Karađorđeva izaslanika u Parizu i uzdržavao ga je.

Zbog blokade u borbi sa Engleskom okrenut je u vrijeme N. francuski promet sa istokom (Smirnom) kopnom preko Balkanskog Poluotoka, na liniji Solun—Skoplje—Priština—Plevlje — Sarajevo — Travnik — Kostajnica, i tim je putem onda najviše prenošen pamuk sa istoka. *V-lj. Popović.*

N. neposredan interes za Balkan počeo je 1805, kada je požunskim mirom dobio Mletke, Istru i Dalmaciju. Kao protivnik Rusije N. je htio, da Tursku održi u Evropi i da u njoj dobije saveznika protiv Aleksandra I. S toga je N. s nepovjerenjem gledao na srpski ustanak, koji je slabio snagu turske carevine, i predlagao je lično sultanu, da pokret uguši energičnim mjerama. Kao povjerljiva N. osoba došao je u Carigrad za francuskog poslanika general Sebastiani, koji je među ostalim, dobio mandat da savjetuje Porti ugušivanje ustanka čim prije. Za vrijeme francusko-ruskog ratovanja 1807 N. se čak bavio mišlju, da uputi jednu svoju armiju iz Dalmacije preko Bosne i Srbije na Dunav. Na Porti je jedno vrijeme bilo sklonosti za taj plan, ali su pokrajinske turske vlasti energično odbijale suradnju đaura i njihov prolazak kroz turska područja. Poslije tilzitskog mira (25/7 1807) i sporazuma između Francuske i Rusije taj je plan postao bespredmetan. Mirom u Schönbrunn-u (14/10 1809) dobio je N. pod svoju vlast cijelu Dalmaciju, Istru, Goricu, zapadni dio Koruške, Kranjsku i Hrvatsku do Jasenovca, sa Likom, Rijekom i Gorskim Kotarom. Iz tih zemalja N. je osnovao Ilirsku kraljevinu, uzimajući taj stari etničko-geografski naziv i za Južne Slovene, nove stanovnike toga područja. To N. grupiranje jednog dijela Južnih Slovena u jednu administrativnu zajednicu imalo je odjeka i u Srbiji. Još prije, pod pritiskom nesretnog vojevanja u ljetu 1809 i nedovoljnog zauzimanja za Srbiju i od strane Rusije i od strane Austrije, Srbi iz pobunjenog beogradskog pašaluka odlučili su (28/8 1809) da N. ponude protektorat nad Srbijom. Kao srpski emisar upućen je N. kapetan Rade Vučinić, Srbin, rodom iz Karlovca. On je došao do N., koji se tada nalazio u Beču, tek u oktobru, pošto je morao da ide preko Bukurešta, da dobije potrebne papire od francuskog konzula. Ali samom N. Vučinić nije bio pušten. Ministar inostranih djela nalazio je, da srpska ponuda dolazi u nezgodan čas, kad Francuskoj nije u interesu da dođe u opreku sa Portom, a ni prijatno, da izaziva suparništvo Rusije i tek smirene Austrije. Ipak, Francuzi nisu htjeli ni da prekinu odnose sa Srbima. To je ovima dalo nade, pa su 22/1 1810 ponovili svoju ponudu, nalazeći da osnivanjem Ilirske kraljevine Francuska dobiva nov interes za balkanske stvari. Ali su se Srbi prevarili u svojim računima. Želeći da dobije Austriju kao odana saveznika protiv Rusije, N. je bio voljan da Austriju za odštete uputi na Balkan i da joj potpuno ostavi Srbiju. U tom pravcu on je davao jasne izjave knezu Metternich-u augusta 1810. Tako od njegove zaštite za Srbiju ne bi ništa.

Na drugoj strani N. je bio u otvorenom sukobu sa Srbima Crne Gore radi posjeda Boke. (v. Crna Gora i Petar I.)

Literatura: F. Šišić, Karađorđe, Južni Sloveni i Napoleonova Ilirija (Karađorđe, Narodno Delo, 1923); M. Gavrilović, Iz nove srpske istorije (1926). *V. Ćorović.*

NAPOLEON III., francuski car 1852 do 1870. Još kao emigrant pretendent stupio je N. u tješnje veze sa karbonarima i drugim nacionalno-revolucionarnim elementima. Kao predsjednik francuske republike i kasnije kao francuski car isticao je N. nacionalno načelo u spoljašnjoj politici i bitno je pridonio ujedinjenju Italije. U krimskom ratu protiv Rusije suzbio je N. sa saveznicima ruske aspiracije u Turskoj i na pariskom kongresu (1856) zamijenjen je ruski protektorat nad Vlaškom, Moldavskom i Srbijom

protektoratom evropskih sila. N. odlučno zauzimanje najviše je pridonijelo da se omogući ujedinjenje Vlaške i Moldavske pod jednim knezom. Zauzimao se za interese Crne Gore, osobito u pitanju pripojenja Grahova, i za interese Srbije u pitanju gradova. Uporno se opirao svim aspiracijama Austrije u Srbiji i bio je sklon pijemontskoj ulozi Srbije među Južnim Slovenima. Protežirao je kneza Danila i Garašanina.

V-lj. P.

NAPOLIČAR je radnik u poljoprivredi, koji dobiva plaću u prirodnim proizvodima, redovno polovinu. U nekim našim krajevima ovaj se način obrade »iz polovine« sasvim udomaćio i služi kao podloga čitavog privrednog sistema, naročito u Primorju, gdje je talijanski utjecaj tamošnje mazadrie (francuski: métayage) bio odlučan, pa se protegao i na vinograde, maslenike, uljenike i slično. Tamo gdje je napoličarstvo uobičajeno za obradu oranica, vlasnik zemljišta daje za oranje gnoj i sjeme, a napoličar ručni rad. U takvom slučaju N. dobiva ⅓, ¼ ili još manji dio priroda, a sa livada ¼ i još manje sijena kao plaću za košenje i sušenje. U krajevima gdje je stanovništvo gusto naseljeno, a zemljište razdrobljeno, pa najveći dio vlasnika nema svoje tegleće stoke, ovaj način obrade je u obostranom interesu, dogod se ne izrodi u iskorišćivanje privredno slabijih od strane jačih. Naročiti oblik zadobilo je napoličarstvo u instituciji kmetstva (v. Kmetstvo).

O. F.

NAPOTNIK MIHAIL DR., lavantinski biskup 1889—1922 (20/9 1850, Konjice). Zareden je 25/7 1875. 1878 je sudjelovao pri okupaciji Bosne. Tom prilikom je sabrao materijal za svoju kratku povijest bosanske književnosti. Kao pisac obrađivao je historijska, etnografska i teološka pitanja. Kao biskup unapređivao je naučni rad svećenika. Pod njegovom zaštitom počeo je 1898 izlaziti prvi naučni teološki časopis na slovenačkom jeziku, Voditelj u bogoslovnim znanostima. N. je potaknuo opisivanje umjetničkih spomenika u svojoj biskupiji, a 1914 pokrenuo je izdavanje posebnog organa za crkvenu umjetnost, Ljubitelj kršćanske umjetnosti. Mnogim biskupskim sinodima nastojao je N. potaći kršćanski život u narodu i među svećenstvom i urediti crkvene stvari.

F. K-ć.

NAPRED, list za srpske vojnike i izbjeglice. Izlazio je 1916—1918 u Bizerti, u Tunisu. Urednik je bio V. Čajkanović. List je davao nedjeljni zabavnik pod naslovom: Iz Starih Riznica.

M. I.

NAPREDAK. 1. Politički list. Izdavao ga je i uređivao Danilo Medaković, prvo u Karlovcima, zatim u Zemunu, 1848—1849. To su bile prve novine, koje su štampane novim pravopisom Vuka Karadžića. N. je obnovljen 1863 u Novom Sadu, i izlazio je do 1869.

U. Dž.

2. N., hrvatsko kulturno društvo u Sarajevu, osnovano je 14/11 1902 u Sarajevu, kao društvo za smještaj djece u zanate i trgovine. 1905 proširio je N. svoju djelatnost na podupiranje Hrvata, đaka svih vrsta škola. 1907 provedena je fuzija N. sa hrvatskim potpornim društvom u Mostaru. — Osnivanje društva imalo je za cilj, da odgoji domaći podmladak i tako spriječi pridolazak Nijemaca, Madžara i ostalih narodnosti bivše Austro-Ugarske, koji su okupacijom Bosne i Hercegovine zauzeli najvažnije pozicije u privrednom i upravnom životu. — Prihodi društva sastoje se iz članarine, dobrovoljnih priloga i prihoda društvenih zabava. 1926 oni su bili skoro 2,500.000 Din. — Već od 1907 društvo se počelo baviti opće kulturno-prosvjetnim pitanjima, pa izdaje poučna djela, kalendar, društveni organ, drži poučna predavanja, podupire osnivanje analfabetskih tečajeva, sestarske škole i ostala hrvatska društva, osniva đačke domove (konvikte), a od 1926 počelo je da osniva domaćinske škole i da organizira omladinu. Svojim radom obuhvatio je N. već od 1922 sve krajeve gdje žive Hrvati. — Društvo uzdržava oko 250 djece u svojim konviktima, dijeli oko 300 raznih stipendija, šalje naučnike u inostranstvo i t. d.

J. Jelenić.

NAPREDNA STRANKA U SRBIJI. V. Srpska napredna stranka.

NAPREJ ZASTAVA SLAVE. V. Himna.

NAPULI BALTAZAR, koprivničanin (1561—28/3 1624). K. je bio zagrebački kanonik i osnivač hrvatskog kolegija u Beču, koji je kao i ugarsko-

hrvatski kolegij u Bologni, postojao do potkraj 18 vijeka i dao Hrvatskoj veliki broj obrazovanih ljudi, svećenika i svjetovnjaka, prosvjetnih vođa naroda. N. je bio plemićkoga roda sa pridjevkom Dvorničić, imao je strica kanonika kustosa u zagrebačkom kaptolu. N. je postao u 21 godini zagrebačkim kanonikom i kao takav je otišao u Bolognu, gdje je postao doktorom prava (1/3 1588). Kao lektor kaptola (1601), sudjelovao je u razmirici sa tadašnjim biskupom Šimunom Bratuljićem, koji ga je 1604 lišio i službe i dohodaka. Poslije Bratuljićeve smrti i N. je, zajedno sa drugim nekim drugovima, rehabilitiran, te je 1613 postao i prepoštom kaptola. Privrijedivši kao kanonik velik imetak, odredio je 21/1 1621, da se taj imetak (25.000 forinti) upotrijebi za obrazovanje pitomaca u štajerskom Grazu i za druge dobrotvorne svrhe. Poslije njegove smrti toj su se glavnici dodali stariji neki manji legati, pa je biskup Benedikto Vinković odmah poslije N. smrti, uglavio s isusovcima u Beču, da će se u njihovu zavodu odgajati nekoliko mladića iz Hrvatske, a nešto kasnije kupio je u to ime dvije kuće i udario tako temelj hrvatskome kolegiju u Beču. Novim legatima pojedinih zagrebačkih kanonika glavnica je toga zavoda do potkraj 17 vijeka toliko narasla, da su u zavodu bila po 24 pitomca, a upravljao je njim stalno koji zagrebački kanonik. — 1618 štampao je N. priručnik Methodica processuum directio. Život N. i historiju njegova kolegija prikazao je Pavao Turković u spisu Historia collegii croatici Viennae fundati (1777), koji se kao rukopis čuva u arhivu Jugoslavenske Akademije.

Đ. Körbler.

NARANČIĆ NIKOLA DR., advokat i kr. javni bilježnik (7/5 1882, Vrebac, općina Medak). Pravne nauke svršio je u Zagrebu, gdje je 1912 promoviran za doktora prava. Na sveučilištu je živo sudjelovao u svima tadanjim omladinskim pokretima, naročito literarno-prosvjetnim, te je bio biran za predsjednika literarno-akademskog društva Njeguš u Zagrebu, koje je, pored literarnog i stručnog obrazovanja svojih članova, imalo za zadatak širenje narodne prosvjete, popularnim predavanjima i osnivanjem narodnih knjižnica i analfabetskih tečajeva, u koju je svrhu izdalo i prvu kod nas čitanku za analfabete. 1914 otvorio je N. svoju samostalnu kancelariju u Gospiću, koju i danas vodi. N. se bavi novinarstvom, te je uređivao i pokrajinski demokratski list Narodno Jedinstvo u Gospiću. Sudjeluje u svima političko-prosvjetnim i kulturnim radovima u svome kraju, te je predsjednik nadzornog odbora Srpske štedionice D. D. u Gospiću, predsjednik čitaonice i član i utemeljitelj svih kulturnih i humanih društava u svom kraju. *S. D.*

NARODNI. 1. Politički list. Prvi urednik je bio Jovan Đaja. Izlazio je u Beogradu 1896—1897, 1900—1903, 1906 do 1907.

2. Nedjeljni politički list. Vlasnik je bio dr. Uroš Krulj, urednik Risto Radulović. Izlazio je u Mostaru 1907 do 1908. Poslije rata pokrenut je u Sarajevu (1921—1925) ponovno N., čiji je vlasnik i izdavač dr. Nikola Stojanović sa drugovima. *U. Dž.*

3. Politički list, organ »narodne« (hrvatske) stranke u Splitu. Izlazio je dvaput nedjeljno, od 1884 do konca juna 1894. Odgovorni urednici N. bili su: Dinko Politeo (do 21/8 1889) i Ivan Belot. N. je obnovljen 1922, te je najprije izlazio opet pod naslovom N., a kasnije pod imenom Jugoslavenski N., do 1924. *M. R.*

NARODNA BANKA. Ideja za osnivanje novčanične banke u Srbiji ponikla je još krajem sedamdesetih godina, poslije turskog rata. Zakon o N. B. donesen je 1883 6/1, a 14/9 1883 otvoren je upis akcija. Rad je počela 1884. Počeci su bili vrlo teški, dok se svijet navikao na banknotu, naročito obzirom na dotadašnje valutno stanje (zlato). U prometu je tada bilo (iskovano) preko pet milijuna dinara sitnog novca (bakar i nikl), za 9·6 milijuna srebra i 10 milijuna u zlatu. Osim toga bilo je stranog zlatnog novca u saobraćaju. Prve godine cirkulacija novčanica nije iznosila više od 492.600 dinara prosječno. Već krajem osamdesetih godina dostigla je ona 15 milijuna.

Akcionarski kapital uplaćen je bio sa 2·5 milijuna (20.000 akcija po 125). Tek u 1896/97 izvršena je uplata druge četvrtine (nominala 500 dinara), tako da se kapital popeo na pet milijuna. U 1908, prilikom obnavljanja privilegija, koji je bio dan za 25 godina, N.

B. je dala obvezu, da potpuno uplati akcije, t. j. da se kapital podigne na 10 milijuna (10.000 akcija po 500). U 1908 iznosio je kapital 7·5 milijuna, a tek 1913 je potpuno uplaćen, djelomično iz fondova.

Po starom zakonu N. B. je morala imati pokrića u metalu, za novčanice u opticaju, sa 40%. Odnos između metalne podloge i opticaja bio je ovaj (u milijunima dinara):

	m. podloga	novčanice
1890	9·5	15
1900	15	34·7
1910	28·6	50·9
1914	64·3	114·3

Od aktivnih poslova najvažniji su eskompt mjenica i lombard.

Poslije rata N. B. je pretvorena u N. B. kraljevine S. H. S., zakonom od 26/1 1920 sa izmjenama i dopunama od 9/12 1920 i 19/4 1921. Po članu 2 zakona njen je zadatak, da »regulirajući novčani opticaj i starajući se svim načinima za što bolju zaštitu i jačanje zemaljske valute, podmiruje potrebe privrednoga rada u kratkoročnom kreditu; najzad njen je zadatak da, organizirajući platežni saobraćaj na tehnički što savršenijoj osnovi, olakša državi u njenoj blagajničkoj službi«.

Postala u vrijeme, kada je država osjećala najveću oskudicu u obrtnom i investicionom kapitalu, kada su prihodi neredovno pristizali, a rashodi bili veliki (djelomično zbog obnove poslije rata), najveći dio novčanica u opticaju stavljen je bio državi na raspolaganje. Prema stanju od 15/12 1926 država duguje N. B.:

1. Po računu za otkup krunskih novčanica	1.150,923.315
2. Po redovnom kreditu (i za bonove obrtnog kapitala)	966,355.034
3. Po izvanrednim kreditima	2.000,000.000
Dinara:	4.117,278.349

Po prvom zaduženju država je dala N. B. u zalog sve veće domene (državna dobra, šume, rudnike i t. d.), čija vrijednost iznosi 2.138,337.163 dinara. Redovni kredit — na eskompt bonova — daje se na osnovu čl. 12 zakona. Država ima pravo da eskomptira najviše za jednu milijardu dinara sa 1% god. kamata. Izvanredni krediti su na osnovu zakona specijalno donijetih.

Osim toga, država ima pravo činiti privremenu razmjenu: izuzimati novčanice na podlogu svoga zlata ili potraživanja na strani u nominalnoj vrijednosti, bez ikakve naknade, u sumi najviše do 600,000.000 dinara. Taj dug je iznosio 15/12 1926 dinara 332,626.555. Za toliko je država imala potraživanja u stranoj valuti i devizama.

Metalna podloga N. B., zajedno sa ovim državnim depoima, iznosila je ukupno dinara 433.317.080. Od toga u kovanom zlatu 85·7 milijuna, u srebru 17·3 milijuna, strana valuta 0·5 milijuna i devize 329·5 milijuna. Ovdje se računa franak 1 dinar, funta 25 dinara, dolar 5 din.

Ukupna suma zajmova, danih na mjenice, iznosi prema stanju od 15/12 1926, 1.155,815.129 dinara. Na zalog vrijednosnih papira dano je 249,074.253 dinara. Banka je ograničena u davanju zajmova kontingentom novčanica u opticaju. Kad se ne uzmu u obzir sume, koje država duguje, N. B. ne može pustiti više u opticaj, kao redovan kontingent, nego tri put onoliko, koliko ima metalne podloge.

Na dan 30/6 1926 bilo je u opticaju 5.727,591.900 dinara, ali se u kontingent ne računa suma od 4.174,571.387, koliko joj duguje država.

Kapital N. B. povećan je poslije rata na 50,000.000 dinara u zlatu (100.000 akcija po 500 dinara). Tu je uračunan i predratni kapital od 10,000.000 zl. U 1921 je otvoren upis 40.000 akcija u nominalnom iznosu 20,000.000 u zlatu. Akcije glase na ime. Cijela se suma ima uplatiti u roku od pet godina. Uplate se vrše u dinarskim novčanicama (računajući 20 dinara zlata = 80 dinara u novčanicama). Do sada je uplaćeno svih 20,000.000 i 10,000.000 predratnih ukupno 30.000.000. Od čiste dobiti i uplata formiran je fond ažije za kupovinu zlata za glavnicu i fondove, koji iznosi 75,406.014. Rezervni fond je 8,032.697. Fond za popunu dividende iznosi 16 milijuna.

Čista dobit 31/12 1925 iznosila je 63,154.479. Državno sudjelovanje u čistoj dobiti iznosi 35,619.126 (60%). Akcionarima je isplaćeno u 1923 u ime dividende 400 dinara od akcije. Prema tečaju akcija (4.000 dinara) dividenda je bila nešto preko 10%. Za 1924 i 1925 dividenda je po 400 dinara od akcije.

Guverner je Đ. Vajfert, direktor dr. Drag. Novaković. Upravni odbor ima 24 člana, koje bira zbor akcionara

na 4 godine. Od ovih 12 moraju imati domicil u Beogradu. Akcionari i članovi uprave moraju biti državljani SHS. Guvernera postavlja vlada na 5 godina, između pet kandidata koje joj predloži upravni odbor.

N. B. ima filijale: Banja Luka, Bitolj, Cetinje, Ljubljana, Maribor, Mostar, Niš, Novi Sad, Osijek, Pančevo, Sarajevo, Skoplje, Split, Subotica, Šabac, Varaždin, Vel. Bečkerek, Vršac i Zagreb. Od 1924 (oktobra) počinje N. B. otvarati i agencije. Prva takva agencija otvorena je na Sušaku, kod tamošnje Banke za pomorstvo.

N. Stanarević.

NARODNA BIBLIOTEKA U BEOGRADU bila je i prije rata, a i danas je, najbogatija i najpoznatija biblioteka u Srbiji. Osnivanje N. B. išlo je postepeno. Kada je poslije drugog ustanka oslobođena Srbija, i kad su osnovana ministarstva, onda su se za njihove potrebe počele nabavljati knjige. Tako je svako ministarstvo imalo po jednu malu biblioteku. 1844 izvršen je popis knjiga ministarstva prosvjete. Bilo je svega 1.421 knjiga, i to je bio osnov za stvaranje N. B. 1853 ministarstvo prosvjete tražilo je aktom preko državnog savjeta, da se sve knjige pojedinih ministarstava ustupe ministarstvu prosvjete. Kada je to izvršeno, objavljen je 16/2 1853 zakon, po kome je stvoreno zvanje bibliotekara pri ministarstvu prosvjete, čija je dužnost bila, da uredi cijelu biblioteku, da se brine za nju i da vrši kupovinu knjiga. 16/12 1859 postavljen je prvi bibliotekar (Filip Nikolić). 16/5 1856 postavljen je za bibliotekara Đuro Daničić, koji je ostao na toj dužnosti do 26/12 1859. Daničić se više brinuo za biblioteku i njegovi su najglavniji prijedlozi: 1. da biblioteka nabavi svaku srpsku knjigu; 2. da biblioteka nabavi svaku knjigu, koja se odnosi na srpski narod, na ma kom stranom jeziku, i 3. da biblioteka nabavi iz svake struke najbolje knjige na stranim jezicima. To je bio program biblioteke, koji je ostao i kasnije. Daničić je predložio 1858 da se biblioteka službeno nazove N. B., i to je usvojeno. — 26/11 1859 postavljen je za bibliotekara Milivoje Prajzović, 10/2 1860 Kosta Crnogorac, 10/6 1861 Dr. Janko Šafarik. Šafarik je preuredio biblioteku i uveo je listni katalog po piscima i katalog po strukama. 1864 stvoreno je zvanje pomoćnika bibliotekarevog, a u februara 1865 postavljen je za pomoćnika dr. Mihailo Rozen, koji je ostao na toj dužnosti do 6/12 1869. Kasnije je bio pomoćnik Josip Majzner (1867—1891). 27/11 1869 došao je za bibliotekara Stojan Novaković. 12/12 1873 objavljen je nov zakon o zvanju i plaći bibliotekara i njegovog pomoćnika. Za vrijeme Novakovićeve uprave biblioteka se počela više razvijati, i tada je štampan prvi Katalog N. B. (knj. I., sv. 1., inostrana književnost), sređen po piscima. — 6/2 1875 postavljen je za bibliotekara Jovan Bošković, a 10/10 1880 arhimandrit Nićifor Dučić. 1880 štampan je Katalog (knjiga II., sv. 2. inostrana književnost).

19/3 1891 izišao je zakon o N. B. po kome je biblioteka odvojena od Narodnog Muzeja, s kojim je do toga vremena činila cjelinu. 15/5 1886 Dučić je razriješen od dužnosti i predao je čuvaru Narodnog Muzeja Mihailu Valtroviću. — 1886—1897 bio je bibliotekar Milan Đ. Milićević.

1/11 1886 izišao je zakon o Srpskoj kraljevskoj akademiji nauka, i po čl. 7 toga zakona N. B. je pripala akademiji. Za vrijeme Milićevićeve uprave štampani su dalnji Katalozi (knj. III., sv. 1, srpska književnost. 1886; knj. IV. inostrana književnost. 1889). Prirast knjiga bio je znatno veći, i onda je objavljen novi Katalog, koji je obuhvatio i stare i nove knjige (I. književnost srpska. 1894). 1891 postavljen je za pomoćnika bibliotekara Đoka Popović (1891—1905). 1897—1900 bibliotekar je bio Dragiša Stanojević, 1900 do 9/4 1901 Stojan Protić, 15/12 1901 do 1903 Ljubomir Jovanović.

22/1 1901 objavljen je zakon o N. B. po kome je izvršeno njeno preuređenje. Po tom zakonu biblioteka je trebala da dobije svoju posebnu zgradu, a da akademija ima pravo nadzora i da se njoj podnosi godišnji izvještaj. Po čl. 2 i 8 toga zakona N. B. postavljena su tri zadatka: a) da pomaže njegovanje nauke u Srbiji, b) da olakša širenje narodnog obrazovanja, i c) da sredi dotadanju srpsku bibliografiju jedne i druge abecede, a da novu objavljuje svake godine. 1902 štampana je druga knjiga Kataloga (književnost slovenska). 1903 postavljen je za bibliotekara Jovan Tomić, koji i danas vrši tu dužnost. 1905 postavljen je za pomoćnika Milovan Glišić (1905—1908), a kasnije su

tu dužnost vršili: Mika Popović (1908 do 1912), Miloš Zečević (1912—1921), Vojislav Ilić-Mlađi (1921—1922), Sima Pandurović (1922—1923) i Svetozar Matić (od jula 1923).

U početku je N. B. bila u zgradi ministarstva prosvjete, 1844 dobila je posebnu kuću (u blizini kasacionog suda), odatle je preseljena u drugu zgradu (preko puta vojne akademije), pa onda u zgradu više ženske škole i, najzad, u lijevo prizemno krilo velike škole (kapetan Mišino zdanje), gdje je ostala do evropskog rata.

Za vrijeme evropskog rata veliki broj knjiga N. B. evakuiran je, a za vrijeme okupacije Srbije prenesen je u Sofiju, odakle je vraćen poslije zaključenog mira. Propalo je dosta starina (Nikoljsko Jevanđelje, Orbini, Lukari i t. d.), naročito knjige o južnoj i istočnoj Srbiji. Odmah poslije rata biblioteka je privremeno smještena u zgradi Vračarske zadruge (ulica kralja Milana), pa je odatle preseljena u svoju zgradu (Kosančićev Venac), koja je kupljena u septembru 1922 za 3.200.000 dinara.

Kako se N. B. razvijala vidi se iz ovih podataka: 1844 bilo je svega 1.421 knjiga, 1871 imala je 10.600 djela u 22.459 svezaka (starih slaveno-srpskih i ostalih rukopisnih knjiga 185, prvih izdanja 41, karata, planova, crteža, slika, fotografija 400), 1887 imala je 25.073 djela u 55.488 svezaka, duplikata 4.512, ukupno 60.000 sv. (starih rukopisnih knjiga 410, prvih izdanja 66, karata, slika 904). Broj čitalaca 1887 bio je 593 (đaci 325, nastavnici 76, svećenici 6, oficiri 22, činovnici i drugi 152, stranci 21). Čitalo se ukupno 7.825 djela. Budžet za 1887 bio je: plaća bibliotekara 7.072·80, pomoćnika 3.915·30, za nabavu i uvez knjiga 12.000, za kancelarijske troškove 1.500, za dva služitelja 2.000; ukupno 24.488·10 dinara. — 1897 B. je imala: 30.742 djela u 62.336 sv. i 6.113 duplikata (rukopisa 623, srpskih štampanih prvina 141, karata-slika 990). Broj čitalaca bio je: 624 (đaci 414, nastavnici 132, svećenici 4, oficiri 3, drugi 62, stranci 9). Čitalo se ukupno 10.945 djela; budžet je bio 25.280 dinara. — 1900 B. je imala: 32.702 djela u 70.706 svezaka i duplikata 10.505, štampanih prvina 141 (duplikata 16), rukopisa 627, karata-slika 2.296, političkih novina 1.280, ukupno 85.571 broj. Broj čitalaca bio je 451, čitalo se u biblioteci 5.835 svezaka, izvan biblioteke 5.403 sv., svega 11.238 sv. Čitano je srpskih djela 5.986, stranih 5.252, naučnih 6.742, zabavnih 2.367, rukopisa 78, političkih novina 372. Budžet je bio: plaća činovnika 12.577·80, služitelja 3.120, za nabavu knjiga i uvez 12.000, za ogrjev i kancelarijske troškove 1.200; svega 28.897·80 dinara. — 1905 B. je imala: 40.000 djela u 84.845 sv. i duplikata 16.114 (rukopisa 1.913, prvina 216, karata-slika 2.450, političkih listova 433, pisama 1.316). Budžet za knjige i kancelarijski materijal bio je 16.000. Uzimano je iz biblioteke: 21.395 predmeta. — 1910 B. je imala: 45.838 djela u 94.299 sv. i duplikata 21.383 (rukopisa 1.103, prvina 218, karata-slika 1.130, političkih listova 728, pisama 2.088). Broj čitalaca bio je: 1.815 muških, 62 ženske; budžet za knjige i kancelarijski materijal bio je 20.861 dinar; uzimano je iz biblioteke 22.142 predmeta. — 1912 B. je imala 48.574 djela u 98.341 sv. i duplikata 34.279 (štampanih prvina 218, novina 774, karata-slika 1.216, rukopisa 1.172, pisama 2.606). Budžet za knjige i kancelarijski materijal bio je: 20.861 dinar. Broj čitalaca bio je manji zbog balkanskog rata: 1.955 muških, 1.706 ženskih; čitano je ukupno 12.661 djelo.

Poslije rata izvršeno je preuređenje biblioteke. Glavne grupe po formatima: 12^0, 8^0, 4^0 i folio. Redni broj po dolaženju knjiga. Dioba: 1. knjige, 2. kolekcije (naše), 3. časopisi (naši), 4. kolekcije i časopisi (strani), 5. novine, 6. rukopisi i stare knjige, 7. muzikalije, 8. karte. Bit će izrađen abecedni i stručni katalog. U abecednom katalogu su odjeljci: 1. srpsko-hrvatsko-slovenački, 2. slovenski ćirilski, 3. slovenski latinicom, 4. strani jezici, 5. novine i 6. časopisi. Broj osoblja je: pet činovnika (sa upravnikom), dva služitelja. Novim budžetom (1926 do 1927) predviđeno je: jedan bibliotekar, 12 činovnika (dva pomoćnika) i 6 služitelja. Cio budžet za lične izdatke je 479.190 dinara, za materijalne 294.800 dinara. Za vrijeme evropskog rata rad u biblioteci je bio obustavljen. Čitanje u biblioteci je besplatno, za uzete knjige izvan biblioteke polaže se kaucija.

U. Džonić.

NARODNA BIBLIOTEKA U KRAGUJEVCU osnovana je šezdesetih godina 19 vijeka. Osnovalo ju je ministarstvo prosvjete i predalo je gimnaziji, te je u isto vrijeme ona bila i

B. za nastavnike i za narod. Upravlja je odbor sa direktorom gimnazije, a bibliotekari su bili obično nastavnici srpskog jezika (P. Đorđević, M. Raičić, J. Maksimović, M. Majzner, S. Nešić). Bibliotekar M. Majzner odvojio je N. B. od gimnazijske knjižnice. Za vrijeme rata B. je velikim dijelom uništena. — Poslije rata sređivanje je izvršio Rus Metislav Šahmatov, koga je izmijenio Milan Antonović, suplent. Sadanji bibliotekar je Milan M. Milošević, profesor. — Broj knjiga je 15.800. Postoji rukopisni katalog. Knjige su klasificirane po naučnim grupama.

U. Dž.

NARODNA BIBLIOTEKA U NIŠU osnovana je odlukom ministarstva prosvjete 27/4 1903. Svečano otvaranje B. izvršeno je 19/9 1904. Broj knjiga je 5.400 u 10.000 sv. Broj listova 150. Štampanog kataloga nema. Zgradu za B. oporučno je ostavio 1895 niški episkop Jeronim. Prvu pošiljku u knjigama B. je dobila od ministarstva prosvjete, a kasnije je dobivala poklone od državne štamparije i privatnih lica. B. se naročito obogatila bibliotekom Stevana Sremca. Za vrijeme okupacije (1915) Bugari su prenijeli B. u Sofiju, odakle je vraćena poslije rata, zajedno sa knjigama narodne biblioteke u Beogradu. — Biblioteku je ponovno uredio Dr. M. Milačić, profesor, koji i danas vrši dužnost bibliotekara. Prvi bibliotekar po osnivanju bio je Pavle Sofrić, profesor. Rukopisa nema. Svečano otvaranje biblioteke poslije rata izvršeno je 11/5 1924.

U. Dž.

NARODNA ENCIKLOPEDIJA pokrenuta je po zamisli i inicijativom prof. St. Stanojevića. U martu 1924 podnio je prof. Stanojević Bibliografskom zavodu prijedlog o izdavanju N. E. i Bibliografski zavod je sa velikom pripravnošću taj prijedlog usvojio. Po prvobitnom planu trebalo je da N. E. izađe u jednoj knjizi od okruglo 800 strana. Tokom rada plan se znatno proširio, te će N. E. biti tri puta veća, nego što se to u početku mislilo. — Prvu konferenciju održao je urednik sa suradnicima u Zagrebu 3/5 1924, zatim je održao konferenciju u Ljubljani, a poslije toga u Beogradu. Na tim konferencijama iznio je urednik suradnicima cio plan rada o organizaciji N. E. Cio prostor, određen za štampanje, bio je podijeljen među struke, koje su trebale da udu u N. E. Suradnici su imali da podnesu alfabetar i da prema određenom prostoru odrede opseg svojih članaka, kako bi se između struka i članaka u strukama održala ravnomjernost. Pošto su podnijeti alfabetari i određen opseg članaka, počelo se sa pisanjem. Rok za predaju rukopisa bio je 1/10, a za davanje u štampu 1/12 1924. Čitav rad išao je iz početka dosta teško. Upute, održavanje veza sa suradnicima, dopisivanje i dr., a naročito nepovjerenje samih suradnika u čitavu stvar, u mnogome je ometalo pripreme. Ipak su u oktobru bili alfabetari gotovi, a ubrzo su počeli stizati i rukopisi. — Rukopise su pregledali: P. Stevanović, U. Džonić i Br. Miljković. Oni su, prema uputama urednika, izjednačili članke u pogledu opsega, a naročito u pogledu jezika i stila. Taj posao rađen je brzo i savjesno. Rukopisi su zatim prepisivani na pisaćem stroju u tri primjerka, na listovima istog formata. Jedan od ovih primjeraka zadržavan je u redakciji kao rezerva, drugi je slat sa rukopisom piscu, koji je imao da izvrši ispravke, a zatim, prema ovim ispravkama, ispravljen je treći primjerak, koji je pregledao urednik i dao mu definitivan oblik, a zatim je slan na štampanje. Poslije korekture dobivali su suradnici svoje članke još jednom, prije štampanja, na pregled. — Prvi svezak dan je u štampu 15/12 1924, a izašao je iz štampe 14/3 1925.

N. E. ima preko 140 suradnika, od kojih je 20 akademika, 65 nastavnika univerziteta, 7 ministara, 5 viših oficira, ostali su priznati stručnjaci. — U prve dvije knjige štampano je 6.555 članaka. — N. E. štampa se u 15.000 primjeraka, a ima oko 12.000 pretplatnika. N. E. se štampa ćirilicom i latinicom.

D. Popović.

NARODNA HRIŠĆANSKA ZAJEDNICA, humano i religiozno udruženje, osnovano je u Kragujevcu 1921 kao Savez pravoslavnih bratstava, sa ciljem: obnova morala kroz pravoslavlje. Radi na predobivanju naroda pravoslavnoj crkvi. Od 1921 izdaje svoj časopis: Pravoslavna Hrišćanska Zajednica, sa čisto religioznom sadržinom.

B. M.

»NARODNA«, MLINSKA I GOSPODARSTVENA INDUSTRIJA D. D., Zagreb. Osnovana je 1920. Kapital je 30,000.000 Din. Društvo je osnovano radi nacionalizacije nekoliko mlinova, a cilj mu je: zajednička nabava sirovine i materijala za proizvodnju radi smanjenja proizvodnih troškova. Društvo ima većinu akcija ovih mlinova: Zagrebački Paromlin, Prvi Osječki Mlin na Valjke, Baranjski Paromlin u Dardi, Prvi Hrvatski Mlin na Čigre u Karlovcu, i u trgovačkim društvima »Sava« i »Suprema«. Društvo je osnovano uz sudjelovanje Prve Hrvatske Štedionice. *S. P.*

NARODNA ODBRANA osnovana je početkom oktobra 1908, kada je postalo jasno, da je rat između Srbije i Austro-Ugarske samo pitanje vremena. N. O. je munjevitom brzinom zahvatila i zapalila sve redove i slojeve narodne, ne samo u Srbiji, nego i sve nacionalističke redove našega naroda u svima krajevima gdje on živi. Samo u toku oktobra i novembra 1908 širom Srbije osnovano je 223 okružnih i sreskih organizacija N. O. U Beogradu su se 8/10 1908 u dvorani općine beogradske sastali najugledniji gradani i osnovali su Središnji Odbor N. O. Još u toku toga istoga mjeseca otpočelo je osnivanje odbora N. O. čak i po selima. Ideja N. O. počela se širiti ne samo izvan granica Srbije, u Austro-Ugarskoj, nego čak i među našim sunarodnjacima u Americi. — Za vrijeme balkanskih ratova ideja N. O. privukla je mnoge borce nacionaliste sa svih strana Slovenskoga Juga pa čak i iz Amerike i Australije u Srbiju i Crnu Goru. A kada je počeo Svjetski Rat, Austro-Ugarska je stavila izvan zakona sve one svoje podanike, za koje je znala ili makar samo slutila da imaju veza sa N. O. Optuženi u sarajevskom atentatu na Franju Ferdinanda i njegovu ženu suđeni su zbog svojih veza sa N. O. Međutim, pokazalo se da izvjesne ličnosti, koje su tobože bile posrednici u vezama između N. O. i optuženih, nisu uopće ni bili članovi N. O. I u svima ostalim aferama, koje je Austro-Ugarska iznijela radi suđenja za vrijeme Svjetskog Rata povlačilo se stalno ime N. O. Poslije rata N. O., pod predsjedništvom vojvode Stepe Stepanovića, ima čisto kulturni cilj, da radi na kulturnom preporodu našega naroda i da stvori duševnu vezu i zajednicu među svima dijelovima Slovenskoga Juga. *M. Milenović.*

NARODNA PROSVETA, organ udruženja jugoslovenskog učiteljstva. Prvi glavni urednik bio je Milutin Stanković. Izlazi dva puta nedjeljno, ćirilicom i latinicom, u Beogradu od 1919. *U. Dž.*

NARODNA RADIKALNA STRANKA U UGARSKOJ. V. Radikalna stranka u Ugarskoj.

NARODNA SKUPŠTINA. Izborni Zakon. I. Izbora ima općih i naknadnih. Opći se vrše u cijeloj zemlji, a naknadni samo u onim izbornim tijelima, koja su, pošto je Skupština izabrana, ostala bez poslanika. Opći izbori su redovni, ako se vrše onda, kada ističe ustavni rok Skupštine, ili izvanredni, ako se vrše prije isteka njegova ustavnog roka. Dan izbora određuje se kraljevim ukazom. Za sve izbore u zemlji određuje se isti dan. Redovni izbori moraju se izvršiti prije 20/10, jer tada počinje redovni saziv. Kod izvanrednih izbora, izbor nove Skupštine mora se izvršiti najdalje u roku od tri mjeseca poslije raspuštanja stare Skupštine.

II. Izborni okruzi u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji poklapaju se uglavnom s administrativnim jedinicama; u Slovenačkoj, Dalmaciji, Vojvodini poklapaju se uglavnom sa sudskim jedinicama. Crna Gora u starim granicama čini jedan izborni okrug. Samo tri grada (Beograd, Zagreb, Ljubljana) čine posebne izborne okruge. Izborni okruzi biraju onoliko poslanika, koliko na njih dolazi, razmjerno njihovom broju stanovnika, računajući na 40.000 stanovnika jednog poslanika (višak preko 25.000 daje pravo na još jednog poslanika). Najveći izborni okruzi su u Slovenačkoj, a najmanji u Srbiji. Pošto je naš izborni sistem jedna kombinacija biranja po okruzima i biranja po srezovima, izborni se okruzi dijele dalje na izborne srezove, koji se uglavnom poklapaju s administrativnim srezovima. U praksi se uzima, da ih ne može biti manje, ali da ih može biti više nego poslanika. Koliko na koji okrug dolazi poslanika i na koliko srezova treba ga prema tome podijeliti, određuje svakih općih izbora t. zv. državni odbor, koji sa-

stavljaju predsjednik i oba potpredsjednika Narodne Skupštine, predsjednik državnog savjeta i predsjednici vrhovnih sudova. Broj poslanika nije stalan; on se povećava, odnosno smanjuje, sa porastom, odnosno opadanjem ukupnog stanovništva. Sadašnja skupština broji 313 poslanika.

III. Na izborima mogu glasati samo ona lica, koja su zavedena u birački spisak. Birački spiskovi su stalni, t. j. umjesto da se prave za svake izbore iznova, oni se jednom napravljeni, neprestano ispravljaju. Biračke spiskove sastavljaju gradska poglavarstva (općinski sudovi), koji uvode u njih samo ona lica sa biračkim uslovima koja su u dotičnoj općini nastanjena šest mjeseci. Birački spisak ispravlja se svake godine, i to po službenoj dužnosti od 1 do 31/1, a na zahtjev privatnih lica, počevši od dana, kada ispravljeni spisak bude izložen publici, pa do kraja godine. Ispravak biračkog spiska može tražiti svaki, bilo za sebe bilo za drugoga, odnosno protiv drugoga. O tražnji ispravka rješava u prvom stepenu gradsko poglavarstvo (općinski sud), a u drugom stepenu prvostepeni sud. One godine, kada padaju skupštinski izbori, za privatne se ispravke ostavlja samo jedan rok od 15 dana.

IV. Izbori se vrše po unaprijed prijavljenim kandidatskim listama. Kandidatsku listu može predložiti najmanje sto birača. Svaka lista mora imati jednoga nosioca, koji se kandidira za cio okrug, i onoliko kandidata i njihovih zamjenika, koliko u okrugu ima izbornih srezova, ali jedno isto lice može biti kandidirano i za dva sreza. Pored imena kandidata moraju biti naznačena i imena predstavnika liste i njihovih zamjenika. Uz listu treba priložiti pismeni pristanak svih kandidata i njihovih zamjenika. Nitko se ne može kandidirati na više od tri izborna mjesta. Kandidatske liste podnose se na potvrdu prvostepenom sudu. Sud cijeni, da li je lista sastavljena u skladu sa propisima zakona; on cijeni sposobnost predlagača liste, ali ne i sposobnost predloženih kandidata.

V. Pravilo je da svaka općina čini posebno glasačko mjesto. Velike općine, koje broje više od 800 birača, mogu se podijeliti na više glasačkih mjesta; isto tako male općine, ako skupa nemaju više od 800 birača, mogu se spojiti u jedno glasačko mjesto. Glasačka mjesta ustanovljava državni odbor.

VI. Izbornom radnjom rukovode dvije vrste odbora: birački, odnosno glasački odbori, koji primaju glasove, i glavni birački odbori, koji sračunavaju izborni rezultat. Predsjednike glasačkih odbora postavlja državni odbor; jednoga člana u svakom odboru bira općinski odbor iz svoje sredine. Na osnovu samoga zakona, u sastav glasačkog odbora ulaze svi predstavnici kandidatskih lista. Predsjednika glavnog biračkog odbora određuje državni odbor kockom iz reda članova državnog savjeta i viših sudova. Članovi su odbora: jedno lice određeno državnim odborom iz reda članova apelacionih sudova i predsjednika prvostepenih sudova i po dva predstavnika svake kandidatske liste.

VII. Glasanje je slobodno, neposredno, tajno. Glasanje na više izbornih mjesta i glasanje preko drugoga zabranjeno je. Glasanje traje bez prekida, sve dokle ne budu glasali i oni birači, koji se zateku u šest po podne, kada se glasačka zgrada zatvara. Glasački odbor ne smije primiti glas ni od koga, tko nije zaveden u birački spisak, a mora primiti glas od svakoga, tko je u taj spisak zaveden. Nijedan glasač ne smije izići pred glasački odbor s oružjem ili s oruđem, upotrebljivim za boj. Glasanje biva na ovaj način: svaka lista ima svoju kutiju; glasač dobiva jednu kuglicu od gume, on je dužan zatvorenu ruku uvući u sve kutije redom; kuglicu ostavlja u kutiji one liste, za koju hoće da glasa. Ime svakoga birača koji je glasao, zavodi se u jedan naročiti, t. zv. glasački spisak. Poslije svršenoga glasanja, glasački odbor otvara sve kutije redom, i sastavlja zapisnik o tome, koliko se u kojoj kutiji našlo kuglica.

VIII. Glavni birački odbor ima da, prema izvještajima glasačkih odbora, utvrdi izborni rezultat. Ako na pojedinim glasačkim mjestima nije izvršeno glasanje, glavni birački odbor naređuje naknadno glasanje za iduću nedjelju. Utvrđivanje izbornog rezultata biva ovako: u gradu sa jednim poslanikom uzima se da je izabran onaj koji je dobio relativnu većinu. U izbornim okruzima sa jednom kandidatskom listom, uzima se da su izabrani kandidati s te liste. Ako kandidata ima više nego poslaničkih mje-

sta, sreski kandidati sa najmanjim brojem glasova isključuju se. U izbornim okruzima sa više kandidatskih lista, utvrdivanje izbornog rezultata vrši se po ovom postupku: Prvo se utvrđuje, koje liste mogu sudjelovati u podjeli mandata; zatim se utvrđuje, koliko mandata dolazi na svaku od tih lista, najzad se utvrđuje, koji kandidati dobivaju mandate dodijeljene njihovoj listi. U podjeli mandata sudjeluju samo one liste, koje imaju izborni količnik, koji se izračunava diobom ukupnoga broja glasača sa ukupnim brojem poslanika dotičnog izbornóg okruga, više jedan. Između lista sa količnikom podjela mandata vrši se po D'Ont-ovom sistemu. Ukupni broj glasova svake liste dijeli se redom sa 1, sa 2, sa 3 i t. d. Dobiveni rezultati sređuju se prema svojoj veličini, i koliko poslanika ima da se izbere, toliko najvećih rezultata uzima se za izborne količnike. Za svaki najveći rezultat, dobiven diobom njenoga broja glasača sa 1, 2 i t. d., svaka lista dobiva po jednoga poslanika. Broj mandata dodijeljen jednoj listi, dijeli se među njene kandidate ovako: prvi mandat dobiva nosilac liste; ostale mandate dobivaju sreski kandidati po redu svoga broja glasova (kandidati s većim brojem isključuju kandidate s manjim brojem). Ako u jednom izbornom okrugu nijedna lista ne dobije izborni količnik, onda se uzima, da su ga dobile sve i mandati se dijele među njima po D'Ont-ovom sistemu. Ako u jednom izbornom okrugu, koji bira šest ili više od šest poslanika, samo jedna lista dobije količnik, onda se njoj ne dodjeljuju svi mandati, nego se jedan mandat dodjeljuje onoj listi, koja među listama bez količnika ima najveći broj glasova. Ako u jednom izbornom okrugu, koji bira devet ili više od devet poslanika, samo dvije liste dobiju količnik, onda se ukupni broj mandata ne dijeli između te dvije liste, nego se jedan mandat dodjeljuje onoj listi bez količnika, koja ima najviše glasova.

IX. Pošto se izračuna koji su kandidati sa kojih lista izabrani, glavni birački odbor izdaje tim licima punomoći. Pregled punomoći vrši Narodna Skupština.

X. Danas vrijedi izborni zakon od 3/9 1920, s izbornom poveljom od 27/6 1921.

P o s l o v n i r e d. I. Na prvom sastanku Skupština bira privremeno predsjedništvo, koje se sastoji iz jednoga predsjednika i četiri sekretara. Do izbora privremenog predsjedništva, skupštinskom sjednicom rukovodi predsjednik po starosti. Privremeno predsjedništvo sastavlja spisak poslanika na osnovu izvještaja glavnih biračkih odbora i na osnovu punomoći, koja su poslana Skupštini, bilo neposredno bilo posredno. Na osnovu toga spiska vrši se idućeg sastanka izbor verifikacionog odbora, koji broji 21 člana. Verifikacioni odbor dužan je svršiti svoj posao u roku od sedam dana. Pretres u plenumu počinje pošto proteče 24 sata, otkako je izvještaj verifikacionog odbora štampan i razdan poslanicima. O onim izborima, koje je verifikacioni odbor ocijenio kao pravilne, pretres može trajati najviše jedan dan, i o njima se glasa kao o jednoj cjelini. Pretres onih izbora, čiju je pravilnost verifikacioni odbor osporio, vodi se o svakom izboru napose. O jednom izboru nitko ne može govoriti duže od pola sata, a cio pretres mora se završiti u roku od pet dana. Skupštinsko rješenje može glasiti, da se izbor potvrdi, ili da se poništi, ili da se o njemu naredi istraga (u slučaju istrage Skupština mora riješiti stvar u roku od tri mjeseca). U pretresu i rješavanju o izvještaju verifikacionog odbora sudjeluju svi poslanici, ali nitko ne može glasati o svome vlastitom izboru. Prvi akt potvrđenih poslanika je polaganje zakletve kralju i na ustav. Dok ne položi zakletvu, poslanik ne može vršiti poslaničku dužnost.

II. Poslije potvrde punomoći Skupština bira stalno predsjedništvo, koje se sastoji iz predsjednika, dva potpredsjednika i četiri sekretara. Izbor predsjedništva vrši se svakoga saziva. Predsjednik ne može sudjelovati u debati niti glasati.

III. Poslovnik spominje ove stalne odbore: 1. zakonodavni odbor za izjednačenje zakona; 2. verifikacioni odbor; 3. odbor šefova grupa; 4. administrativni odbor; 5. imunitetski odbor; 6. odbor za molbe i žalbe; 7. financijski odbor. Pored ovih stalnih odbora postoje i naročiti odbori, koji se biraju radi proučavanja pojedinih zakonskih prijedloga. Stalni odbori, osim financijskog odbora, biraju se

na cijelu periodu. Financijski odbor bira se nanovo svakog redovnog saziva. Odbori se biraju ili aklamacijom, ako su se sve stranke složile za zajedničku listu, ili tajnim glasanjem, po proporcionalnom sistemu, ako stranke ističu svaka svoju listu. Odbor šefova grupa bira se na naročiti način: svaka grupa, koja broji najmanje šest članova, određuje jednog odbornika (dvije male grupe, ako broje ukupno šest članova, mogu odrediti jednoga zajedničkog odbornika). Osim zakonodavnog i financijskog odbora, drugi odbori rade samo onda kada i Skupština.

IV. U svojoj sredini Skupština sama vrši policijsku vlast preko svoga predsjednika. Predsjednik ima na raspolaganju izvjestan broj žandarma. Bez predsjednikovog odobrenja nikakvi državni organi ne mogu činiti u Skupštini akte vlasti. Radi održanja reda u svojim poslovima, Skupština ima disciplinsku vlast nad svojim članovima. Disciplinske kazne su ove: opomena na red, zapisana opomena, oduzimanje riječi, privremeno isključivanje. Osim ove posljednje kazne, koju izriče Skupština, ostale kazne izriče predsjednik.

V. Skupštinski je postupak javan: publika može prisustvovati skupštinskim sjednicama, i Skupština je dužna objavljivati izvještaje o svome radu. Odborskim sjednicama publika ne može prisustvovati, ali na sjednice zakonodavnog odbora puštaju se novinari. Svoje sjednice Skupština može pretvoriti u tajne.

VI. Dan i sat skupštinske sjednice zakazuje predsjednik sa pristankom Skupštine. Skupštinu otvara predsjednik u unaprijed određeni sat; zaključiti je ne može bez njenog pristanka, osim slučaja nereda i oskudice kvoruma. Dnevni red utvrđuje se krajem svake sjednice za prvu iduću sjednicu. Rješenje o dnevnom redu donosi Skupština po prijedlogu svoga predsjednika, a po saslušanju vlade.

VII. O skupštinskom raspravljanju postoje ove opće odredbe, koje se primjenjuju, koliko o dotičnom predmetu ne bi postojali naročiti propisi: u raspravljanju sudjeluju narodni poslanici, ministri, državni podsekretari, vladini povjerenici. Predsjednik daje prvo riječ prvoprijavljenom govorniku za, a potom prvoprijavljenom govorniku protiv, a i poslije toga stalno pazi, da poslije govornika za, dođe govornik protiv. Ministri, državni podsekretari i vladini povjerenici govore čim se prijave, ne čekajući na red. Ako govori o povredi poslovnika ili dnevnoga reda učestaju u cilju opstrukcije, Skupština može odlučiti, da se ne daje riječ poslanicima, koji žele da govore o tim povredama. U pretresu zakonskih prijedloga broj govornika je ograničen: od svake grupe mogu govoriti najviše dva poslanika, ako se odbor šefova grupa ne sporazumije drukčije. Ovaj broj govornika ne dolazi na cijelo raspravljanje, nego na svaki dio pretresa, koji se računa kao posebni predmet (na pr. u posebnom pretresu svaka glava, odnosno svaki odjeljak računa se kao posebni predmet). Broj izvanstranačkih govornika nije ograničen. U raspravljanju zakonskih prijedloga je ne samo broj govornika nego i trajanje govora ograničeno. U načelnom raspravljanju govori predstavnika grupa mogu trajati najduže sat i po, a govori izvanstranačkih govornika najduže jedan sat; u posebnom raspravljanju, govori predstavnika grupa mogu trajati najduže jedan sat, a govori izvanstranačkih govornika najduže pola sata. Koliko će trajati cio pretres, to kod zakonskih prijedloga određuje odbor šefova grupa. Ako se odbor šefova grupa ne bi mogao složiti, onda Skupština rješava, kada će se pretres zaključiti, ali odluku o zaključenju pretresa ona ne može donijeti prije nego sasluša jedan minimalni broj kako stranačkih tako i izvanstranačkih odbornika, koji je određen poslovnikom.

VIII. Glasanje se vrši: ustajanjem i sjedanjem (normalni način), poimenično (kada se rješava o zakonskom prijedlogu u načelu ili cjelini), tajno (prilikom izbora koje Skupština vrši). Uzdržavanje od glasanja nije dopušteno.

IX. Zakonodavni postupak određen je ovako: Svi zakonski prijedlozi, bilo da dolaze od kralja bilo da dolaze od pojedinih poslanika (za podnošenje poslaničkih prijedloga dovoljan je jedan potpis), upućuju se prethodno u odbor. Ako odbor ne bude gotov s izvještajem u određenom roku, Skupština može izabrati drugi odbor, ali ne može uzeti prijedlog u pretres bez odborskoga izvještaja. Pretres za-

konskih prijedloga u plenumu počinje pošto proteče pet dana otkako je odborski izvještaj štampan i razdan. Kod poslaničkih prijedloga odbor može postaviti prethodno pitanje, da li ih treba raspravljati. Skupštinsko raspravljanje dijeli se na načelno i na posebno. Posebno raspravljanje vodi se po glavama (odjelcima), a glasanje se vrši po članovima. Poslanici mogu predlagati amandmane samo do početka načelnog raspravljanja; vlada i odbor mogu ih predlagati i u toku posebnoga raspravljanja. O vladinom prijedlogu glasa se prije nego o odborskom, a o odborskom prijedlogu prije nego o poslaničkim amandmanima. Poslije posebnog raspravljanja glasa se o zakonskom prijedlogu kao o jednoj cjelini (t. zv. konačno glasanje). Prijedlozi koje Skupština oglasi za hitne, upućuju se u odbor uvijek sa rokom, do koga odbor treba da bude gotov. U protivnom slučaju Skupština bi mogla početi raspravljanje i bez odborskoga izvještaja. U raspravljanju hitnih prijedloga mogu sudjelovati samo predstavnici grupa.

Za prijedloge o izjednačivanju zakona postoji naročiti postupak. Oni se upućuju u naročiti zakonodavni odbor. Za razliku od ostalih odbora, ovaj odbor dijeli se na odsjeke, i svaki prijedlog ispituje se prvo u jednom odsjeku, pa onda u odborskom plenumu. Postupak u odborskom plenumu saobražen je uglavnom postupku skupštinskoga plenuma. Pošto prijedlog izide iz zakonodavnoga odbora, o njemu se ne vodi u Skupštini nikakav pretres, nego se samo glasa o tome, da li se prijedlog u cjelini prima ili ne prima. Pred glasanjem dopuštene su samo kratke izjave, pa i to samo predstavnicima grupa.

X. O međunarodnim ugovorima Skupština vodi posebnu raspravu, ali ne vrši posebno glasanje, t. j. ne glasa o svakom članu posebno. Njena odluka o ugovoru može glasiti: da se ugovor prima, ili da se odbacuje, ili da se odluka o njemu odlaže.

Budžet se rješava po postupku zakonskih prijedloga, s tom razlikom samo, što je kod budžeta određeno poslovnikom dokle se ima svršiti sav posao u plenumu. Ako se odbor šefova grupa nebi drukčije sporazumio, Skupština mora biti gotova sa budžetom u roku od mjesec ili šezdeset dana. Po izlasku iz financijskoga odbora, budžet se mora svake sjednice, izuzimajući onih namijenjenih za interpelacije, staviti na prvom mjestu na dnevni red.

Za pretres interpelacija određuje se naročiti dan u nedjelji (četvrtak) ako Skupština ne odluči drukčije. Interpelacije se uzimaju u raspravu onim redom kojim su saopćene Skupštini. Ovaj red može biti promijenjen samo naročitim skupštinskim rješenjem. Rasprava interpelacije mora se završiti u toku iste sjednice, kada je i početa. Po zaključenju rasprave, glasa se o prijelazu na dnevni red: prvo o onome, koji vlada prima kao dovoljan izraz skupštinskog povjerenja, poslije o ostalim prijedlozima, i to onim redom kojim su predloženi.

XI. Neki propisi poslovnika nalaze se u ustavu, a neki u izbornom zakonu. Inače on se osniva na rezoluciji Narodne Skupštine, kao njen jednostran akt, kojim ona samostalno uređuje svoje unutrašnje stvari. Jednom propisan, poslovnik se ne obnavlja svake periode, nego vrijedi sve dokle ne bi bio promijenjen. Sadašnji poslovnik propisan je 2/3 1922.

S. Jovanović.

NARODNA STRANKA U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

NARODNA (NACIONALNA) STRANKA U SRBIJI. V. Narodna liberalna stranka.

NARODNA ŠTEDIONA A. D. Osnovana je 1899. Centrala je Križevci. Kapital je 250.000. Rezerve 52.161, ulozi 776.323, mjenice 920.000, gubitak 19.441 Din. Predsjednik Stjepan pl. Pomper. *N. S.*

NARODNA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1882 u Novom Bečeju. Kapital je 1.000.000. Ulozi 1,792.368, mjenice 2,836.745, dobit 137.279 Din. Predsjednik Miroslav Nićim, direktor Svetolik Radivojević. *N. S.*

NARODNA ŠUMSKA INDUSTRIJA D. D., Zagreb. Osnovana je 1919. Kapital je 6.000.000 dinara. Društvo je osnovano pretvaranjem šumskog posla Jugoslavenske Banke u akcionarsko društvo. Ima vlastite šume sa 30 km željezničke pruge, pilanu u Okučanima sa 7 gatera, 300 HP i 210 radnika. Kapacitet pilane je oko 30.000 kubnih metara oblog drveta.

S. P.

NARODNA VIJEĆA. Svjetski Rat, koji je izbio u ljetu 1914 doveo je Južne Slovene u izvanredno težak položaj. Veći njihov dio nalazio se pod vlašću Austro-Ugarske, i bio je ne samo spriječen da jasno izrazi svoja nacionalna osjećanja i svoje simpatije u ovoj sudbonosnoj borbi, nego je bio prisiljen da sudjeluje u borbama sa svojim narodnim neprijateljima protiv jednokrvne braće. Ljudima je to padalo vrlo teško, tim više, što se dobro znalo, da će rat imati da riješi krupna nacionalna i državna pitanja Evrope. Pobjeda centralnih vlasti, Njemačke i Austro-Ugarske, donijela bi, nesumnjivo, pojačanje prevlasti Nijemaca i Madžara u srednjoj Evropi i dovela bi u pitanje nacionalnu budućnost slovenskih plemena u njihovom domašaju. Oni dijelovi južnih Slovena, koji su bili u mogućnosti da slobodno izraze svoje uvjerenje, opredijelili su se odmah za borbu protiv Austro-Ugarske i za zajednički rad sa Srbijom. Prva se u tom pravcu izjasnila Hrvatska Straža u Buenos Airesu 3/8 1914. Srpska vlada, sa svoje strane, dala je 7/12 1914 u Narodnoj Skupštini svečanu programsku izjavu, da je ovaj Svjetski Rat ujedno »borba za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca«. Hrvatski odbor u Rimu, u kome se našlo nekoliko uglednih Hrvata, koji su uspjeli da se spase iz Austro-Ugarske monarhije (A. Trumbić, H. Hinković i L. Vojnović), dali su u isto vrijeme izjavu, da će ostati bezuspješni pokušaji službenih krugova monarhije, »da odvoje stvar hrvatskoga naroda od stvari srpkoga naroda«. Ovim izjavama pridružile su se naskoro i druge, iz raznih mjesta Sjeverne Amerike. U Nišu je 6/5 1915 bio sazvan jugoslovenski kongres, koji je naglasio »potpuno i nerazdruživo narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca« i želju, da se nipošto ne »žrtvuju ili da se komadaju naše neosporive jugoslovenske zemlje«.

U isto vrijeme konstituirao se i Jugoslovenski odbor, sa A. Trumbićem kao predsjednikom, i predstavio se savezničkim vladama Velike Britanije i Francuske sa memoarima o sudbini Južnih Slovena pod Austro-Ugarskom i o njihovim željama za budućnost. »Čitav jugoslovenski narod, Srbi, Hrvati i Slovenci, svi mi očekujemo od ovoga rata ujedinjenje svijuh narodnih udova i čitavoga svog teritorija u jednu nezavisnu državu«, kazivalo se tom prilikom. 1/10 1915 objavljen je manifest Jugoslovenskog odbora o njegovoj konstituciji na čelu lista The southern slav bulletin i Bulletin yougoslave, koji su pokrenuti u Londonu i Parizu taj dan. Odbor su sačinjavali Srbi, Hrvati i Slovenci, podrijetlom iz zemalja pod austro-ugarskom vlašću, a od Srba iz Srbije Pavle Popović, profesor jugoslovenske književnosti na beogradskom univerzitetu. — Kada su udružene vojske centralnih sila, u savezu sa Bugarima, pregazile Srbiju, Jugoslovenski odbor uputio je 24/2 1916 depešu regentu Aleksandru, izražavajući u njoj svoju nadu i vjeru, da »ona domovina, koja će uskrsnuti iz strašnoga meteža, kojemu smo svjedoci, ne će više biti obnovljena Srbija, pače ni povećana, nego ona treba da zahvati čitav jugoslovenski narod i čitavo njegovo narodno zemljište, ujedinjeno u jednu državu, pod slavnom dinastijom Vašega uzvišenoga Oca«. Srpski prijestolonasljednik i regent Aleksandar, kada se vratio s puta po savezničkim zapadnim zemljama na Krf, među spasene ostatke srpske vojske, koja se tu reorganizirala, istakao je u jednom proglasu 20/4 1916, kako su naši saveznici voljni, »da nas u ovoj velikoj borbi snažno pomognu, da Srbiju stvorimo velikom, te da obuhvati sve Srbe i Jugoslovene, da je učinimo silnom i moćnom Jugoslavijom, koja će opravdati do sada prinete žrtve i odgovoriti zahtevima novoga doba«.

U zemljama, gdje je vladala austro-ugarska vlast takve izjave bile su u jeku rata naravno nemoguće. I bez toga tamnice su bile prepune narodnih ljudi, koji su gonjeni samo radi svoga nacionalno-kulturnog rada. Pa ipak, ideja o potrebi zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca osvajala je i kod njih. Jugoslovenski klub bečkog parlamenta, koji se prvi javio s jednom deklaracijom hrvatskih i slovenačkih poslanika (30/5 1917) govorio je o ujedinjenju svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, istina sa ogradom, da se ono provede pod habsburškom dinastijom. Ta deklaracija nije naišla na najbolji primitak u zemlji, a specijalno kod Srba, i ako se znalo, da je takva formula potekla više iz opreznosti, nego iz uvjerenja. Ljudi su

htjeli, da štićeni tom formulom mogu življe raditi na širenju jugoslovenske ideologije.

Odlučan obrat u držanju Hrvata i Slovenaca u austro-ugarskim pokrajinama donio je Krfski pakt (v. Krfska deklaracija) od 20/7 1917. Sporazum, koji je stvoren na Krfu, a koji je predvidao kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, kao nezavisnu, parlamentarnu monarhiju, pod dinastijom Karađorđevića, s jedinstvenim teritorijem i jedinstvenim državljanstvom, razbio je sve dotadašnje obzire i doveo sve glavnije narodne vođe, da napuste okvir habsburške dinastije. Krfski pakt pozdravio je i priznao 14/8 iste godine i Crnogorski odbor za narodno jedinstvo.

Kada je 9/1 1918 Lloyd George u engleskom parlamentu, želeći da odvoji Austro-Ugarsku od Njemačke, dao jednu vrstu formule za riješenje austro-ugarskog problema na taj način, što bi se dala autonomija potlačenim narodima, osjetio se u narodnim redovima strah, da bi Austro-Ugarska mogla to prihvatiti i tako spasti svoj integritet. Stoga se htjelo, da se u javnost izide otvoreno s narodnim zahtjevima. 2—3/3 sazvan je u Zagrebu zbor svih viđenih, nezatvorenih jugoslovenskih političara. Prvi dan zbor je razjurila policija, ali je poslije, na intervenciju hrvatsko-srpske koalicije, on bio dozvoljen i održan je u kući dr. A. Pavelića. Građanskim strankama pridružili su se i jugoslovenski socijaldemokrati. Tada je tu jednoglasno donesena odluka, da se izvede koncentracija svih narodnih snaga, »koje, stojeći na stanovištu narodnog jedinstva i oslanjajući se na načelo narodnog samoopredjeljenja, zahtijevaju, da se stvori nacionalna, nezavisna i na demokratskim principima sagrađena država Slovenaca, Hrvata i Srba«. U to doba, pod austro-ugarskom vlašću, više se nije moglo reći. Čak je i ta izjava bila prvi dan zaplijenjena. Na ovom zboru odlučeno je i osnivanje N. V.

Poslije toga počelo je stvaranje narodnih organizacija na bazi krfskog pakta i rezolucije od 3/3 1918. Takve organizacije izvedene su u Dalmaciji (2/7), u Hrvatskom Primorju i Istri (14/7), u Slovenačkoj (16/8) i u Bosni i Hercegovini (20/9). U isto vrijeme došlo se u tijesne veze sa Česima i počela je uska kooperacija s njima. Radilo se i inače na sve strane, među omladinom, među oficirima i u mornarici. Sva štampa bila je, osim malih izuzetaka, jugoslovenski orijentirana. U idejama krfskog pakta radio je naročito Glas Slovenaca, Hrvata i Srba (od decembra 1917). Iz Beča se taj pokret željelo omesti na dva načina. Protiv jugoslovenske ideologije istavila se velikohrvatska. Ovu su zastupali izvjesni vojnički krugovi (general Sarkotić i dr.) i naročito sarajevski nadbiskup J. Stadler. S druge strane pomišljalo se, da se upotrijebi sila i da se Bosna s Hercegovinom neposredno veže uz Madžarsku, i tako razbiju svi jugoslovenski planovi. Grof Stjepan Tisza upućen je bio stoga u Bosnu, da na licu mjesta prouči stvar i podnese prijedloge. Kad je tamo naišao na neprobojnu frontu Srba i Hrvata, on je počeo da prijeti, i otišao je iz Bosne sa stegnutim pesnicama.

Austro-Ugarska vlada uputila je 14/9 1918 savezničkim i neutralnim vladama poziv za pregovore o miru. 24/9 odgovorili su predstavnici narodnih organizacija javno, da Austro-Ugarska vlada može govoriti samo u ime ona dva naroda, koji su sada stvarni gospodari u dunavskoj monarhiji, i da predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca traže za mirovne pregovore svoje posebne, od naroda izabrane delegate.

Taj momenat i Tiszine prijetnje, i osjećanje da se slom približava, odlučiše ljude, da se privede u djelo od ranije pripremana organizacija N. V. 5/10 sastali su se u Zagrebu predstavnici hrvatsko-srpske koalicije, Starčevićeve stranke prava, seljačke stranke, radikalne, socijaldemokratske i klerikalne stranke iz Hrvatske i Slavonije, zatim predstavnici narodnih organizacija iz Međumurja, Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine i Slovenačke i izabrali su poslije pregovora koji su trajali tri dana, svoje članove za N. V.

Osnovna točka programa N. V. bila je: Ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u slobodnu, nezavisnu, narodnu državu. Svaki predjel u području bivše Austro-Ugarske imao je pravo na po jednog predstavnika na 100.000 stanovnika. Po tom principu Slovenačka je dobila 14, Istra 3, Dalmacija 7, Hrvatska i Slavonija s Rijekom 28, Bosna i Hercegovina 18, a Vojvodina i ostali krajevi u Madžarskoj 10 delegata. Osim toga, članovi

hrvatskog i bosanskog sabora i bečkog parlamenta imali su pravo, da delegiraju po 5 svojih članova s pravom glasa. Ostali poslanici tih ustanova imali su samo pravo da prisustvuju plenarnim sjednicama N. V. Vijeće je imalo i svoj uži, »središnji«, odbor, u koji je moglo ući najviše 40 članova, 30 izabranih i 10 kooptiranih. Taj središnji odbor bio je stvarni predstavnik N. V., koje nije moglo biti uvijek i cijelo na okupu. Zaključci su u N. V. stvarani dvotrećinskom većinom. Za predsjednika N. V. izabran je A. Korošec, za potpredsjednike Sv. Pribićević i A. Pavelić, za tajnike Mate Drinković, Srđan Budisavljević, Ivan Lorković.

Prvi javni istup N. V., poslije njegova proglasa o konstituciji (8/10), bio je odgovor na manifest cara Karla od 16/10 U tom manifestu car je obećavao, da će Austro-Ugarska biti pretvorena u saveznu državu, u kojoj će svako pleme na svom području sačinjavati svoju državu. Ali, naglašeno je u isti mah izrično, cjelokupnost zemalja ugarske krune ostat će netaknuta. N. V. odgovorilo je na taj carev manifest 19/10, izjavivši, da ono prima vođenje narodne politike. N. V. je naglasilo, da »traži ujedinjenje cjelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice, u kojima danas žive, u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu«. S tim u vezi pala je odmah i dalnja izjava, da N. V. »otklanja osnovu rješenja našega narodnog pitanja, sadržanu u austrijskom carskom manifestu.

Čim je N. V. osnovano i njegovi manifesti objavljeni, požurila su se gradska zastupstva, razna društva i ustanove, da priznaju kompetenciju N. V., da ga pozdrave kao predstavnika ideje narodnog suvereniteta, da mu polože zakletvu vjernosti i obećaju mu saradnju u svakom pravcu. U svima mjestima organizirali su se odmah lokalni odbori N. V. Središnji odbor poslao je u Švajcarsku A. Korošca, M. Čingriju i G. Žerjava, da uhvate vezu sa svojim sunarodnjacima sa srpskom vladom i Jugoslovenskim odborom. Austro-Ugarske vlasti, zaplašene Wilsonovim odgovorom i općim slomom na balkanskoj fronti, dale su im pasoše bez oklijevanja. 28/10 novi austrijski ministar spoljnih poslova grof Andrassy molio je Ameriku za separatni mir, pristajući, da se sa Čehoslovacima i Jugoslovenima vode naročiti pregovori. Međutim, 29/10, u hrvatskom saboru, primljen je hitni prijedlog Sv. Pribićevića i drugova, da se »Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zajedno sa Rijekom proglašuju i prema Austriji i prema Ugarskoj za nezavisnu državu; ali pošto u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji živi samo jedan dio velikog našeg naroda, izjavljuje odmah hrvatski sabor ovim prešnim prijedlogom, da je kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zajedno sa Rijekom voljna stupiti u zajedničku potpuno suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba«. Ta izjava bila je burno pozdravljena i jednodušno primljena. Iza toga bio je primljen prijedlog A. Pavelića, da hrvatski sabor svu svoju vlast prenese na N. V. Hrvatski ban dao je izjavu, da cijelu egzekutivu stavlja odmah na raspolaganje N. V. Isti dan izašla je i objava vojnog zapovjednika Šnjarića, da se vojska stavlja u službu N. V. i narodne vlade. 29/10 sastavljena je nova vlada za Hrvatsku i Slavoniju, na čelu sa starim banom Mihalovićem, ali popunjena novim članovima iz redova N. V. 29/10 izabran je dr. A. Kramer tajnikom za Slovenačku, 31/10 M. Laginja za Istru i R. Lenac za Rijeku, a 3/11 V. Ćorović za Bosnu i Hercegovinu.

N. V. postalo je tako vrhovna vlast u zemlji. Njegova funkcija bila je gotovo diktatorska, naročito je bila velika vlast predsjedništva. Izvršna vlast prenesena je na pokrajinske vlade, koje su birala pokrajinska N. V., a predsjedništvo ih je potvrđivalo. Centralisti su u izboru pokrajinskih tajnika gledali usredotočenje vlasti u glavnom središtu, a federalisti su opet bili zadovoljni stvaranjem pokrajinskih vlada. U Slovenačkoj je osnovana narodna vlada 31/10, pod predsjedništvom Josipa Pogačnika, u Bosni i Hercegovini 1/11 pod predsjedništvom Atanasije Šole, a u Dalmaciji pod predsjedništvom Ivana Krstelja.

Prvi dani novih vlada bili su vrlo teški. Tri velike rasute austro-ugarske armije, bez discipline, bez hrane, zaražene surovošću života u borbi i općim rasulom, valjale su se na tri strane, preko Istre i Slovenačke, s talijanske fronte, preko Vojvodine sa

srbijanske, preko Crne Gore i Dalmacije sa albansko-makedonske. To je trebalo da prijede preko naših i inače opustošenih i gladnih krajeva sa što manje štete, a spriječiti to bilo je veoma teško bez dobre svoje vojske. Poslije, u samoj zemlji bilo je nereda. Zloupotrebljavajući slobodu, u vremenu poremećaja vlasti, mnogi elementi krenuli su u pljačku, mnoge bijaše zarazio ruski primjer boljševičke revolucije. I u političkom pogledu bilo je mnogo teškoća. Članovi N. V. iz predsjedništva dali su službenu izjavu, da se »N. V. smatra kao vrhovna vlada jugoslovenskih zemalja, kojima već upravlja i da ima svoju vlastitu vojsku i svoju vlastitu mornaricu«, i notificirali su savezničkim vladama »postanak nezavisne i suverene države Slovenaca, Hrvata i Srba«. Polazeći sa stanovišta, da je vlada N. V. predstavnik jednoga dijela naroda, a vlada kraljevine Srbije drugog, sklopili su N. Pašić u ime srbijanske vlade, A. Korošec u ime N. V., a A. Trumbić u ime Jugoslovenskog odbora jedan pakt u Genèvi (9/11), po kome je bilo utvrđeno: 1. Da se obrazuje država Srba, Hrvata i Slovenaca »kao jedna nedjeljiva državna cjelina«, i 2. Da će obje vlade, kraljevine Srbije i N. V., produžiti otpravljanje poslova u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu »do saziva Konstituante«. U tom duhu polovinu nove vlade, koja je imala obavljati izvjesne zajedničke poslove, određivala bi vlada Srbije, a polovinu vlade N. V. Prvo zajedničko ministarstvo, tako izabrano, bilo je već objavljeno. Polovina članova nove vlade imala se zakleti kralju Srbije, a pola N. V. u Zagrebu. Tako je bio stvoren, u stvari, dualistički sistem uprave. Taj pakt naišao je na veliku opoziciju, i kod srpske vlade i kod izvjesnih članova N. V. A. Korošec nije imao mandat za takve pregovore i za sklapanje ma kakvog obveznog pakta. On je stoga pozvan u Zagreb, da objasni N. V. čitavu stvar. Dalnje političke teškoće dolazile su naročito od Italije. Ona je počela okupirati naše narodno područje u Slovenačkoj, Istri i Dalmaciji, i odvajala je tako iz narodne zajednice velik dio solidnog, kulturnog i aktivnog elementa. Austro-Ugarska flota, koja je prešla u naše ruke, bila je djelomično napadnuta od Talijana, a djelomično ugrožena. Nije se dopuštalo, da se na pučini pojavi lađa sa našom zastavom. 17/11 Talijani su uzeli Rijeku i predstavniku N. V. bukvalno pokazali vrata. Delegatima financijske komisije N. V., koji su išli za Pariz, zabranjen je bio prolazak kroz Italiju.

Radi svega toga bila je opća želja, da se čas prije riješi naš državnopravni položaj prema inostranstvu; tim prije, što ni jedna država, osim Srbije, nije službeno priznala novu državu i vladu u Zagrebu. Naročito su se ti glasovi javljali iz ugroženih krajeva. Već 14/11 tražila je dalmatinska vlada, da se sazove središnji odbor. 16/11 taj je zahtjev pomogla i bosanska vlada. 23/11 bila je u Zagrebu zakazana tražena sjednica. 24/11 pala je odluka o proglašenju »ujedinjenja države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovane na cijelom nepreki-nutom jugoslovenskom području bivše Austro-Ugarske monarhije s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca«. Sutradan izabran je odbor od 28 članova, da ide u Beograd, i da tamo dovrši pregovore o organizaciji nove države. Osim toga, 26/11 pala je i odluka o likvidaciji svih feudalnih odnosa u zemlji.

Za ovo vrijeme osnovano je N. V. i u Vojvodini, koja je najduže bila poplavljena od austro-ugarskih i njemačkih armija, koje su se povlačile sa Balkana. 25/11 Narodna Skupština Vojvodine proglasila je, nezavisno od N. V., sjedinjenje sa Srbijom. Sutradan (26/11) i naročito sazvana narodna skupština Crne Gore, pošto je svrgla dinastiju Petrovića, proglasila je ujedinjenje sa ostalim sunarodnjacima.

Delegatima N. V., koji su upućeni u Beograd, bile su izdane od N. V. izvjesne upute (»naputci«) za pregovore. Prema njima: 1. konačno rješenje o organizaciji i obliku države ima se prepustiti Konstituanti, koja se mora sastati najdalje šest mjeseci poslije sklopljenog mira; 2. zakonodavnu vlast vršit će privremeno državno vijeće (poslije se zvalo Privremeno Narodno Predstavništvo), u koje imaju ući svi članovi N. V., 5 članova Jugoslovenskog odbora i delegati Narodnih Skupština iz Srbije i Crne Gore; 3. vladarsku vlast do Konstituante vršit će Regent Aleksandar; 4. u vladi, odgovornoj državnom vijeću, bit će 7 državnih tajnika za 7

naših područja (Srbiju, Hrvatsku i Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu, Slovenačku, Dalmaciju, Crnu Goru i Vojvodinu): 5. zajedničke poslove vodit će zajednička vlada (spoljašnje, vojne i pomorske, financije, pošte i brzojava), a ostali će ostati u kompetencijama pokrajinskih vlada, koje će biti pod nadzorom pokrajinskih sabora.

28/11 došla je delegacija N. V. u Beograd. Poslije pregovora sa predstavnicima srbijanske vlade proglašeno je 1/12 ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu. Toga dana primio je delegaciju N. V. Regent, u prisuću trojice članova srbijanske vlade (St. Protića, Lj. Jovanovića i M. Ninčića) i vojvode Ž. Mišića. A. Pavelić je pozdravio Regenta i saopćio mu odluke-želje N. V. Regent je na to pozdravio veliko narodno djelo i proglasio je ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu. Ni srpska skupština ni plenum N. V. nisu imali da ratificiraju stvorene odluke; one su samo uzete na znanje. Poslije 1/12 plenum N. V. nije se uopće više sastajao; 3/12 njegovo je predsjedništvo objavilo jednim saopćenjem, da je aktom ujedinjenja »prestala funkcija N. V. kao vrhovne suverene vlasti države SHS na teritoriju bivše Austro-Ugarske«. 20/12 sastavljena je prva zajednička vlada Srba, Hrvata i Slovenaca pod predsjedništvom St. Protića. Poslije sastavljanja ministarstva, predsjedništvo N. V. objavilo je 28/12 da se raspuštaju svi mjesni odbori N. V. Članovi plenuma N. V., sa povećanim brojem novih predstavnika iz raznih krajeva, postali su članovi Privremenog Narodnog Predstavništva, koje se sastalo 1/3 1919. Historijska misija N. V. završena je stvarno 1/12 1918. a formalno novim izborima za Konstituantu, izvršenim 28/11 1920.

Iscrpna historija rada N. V. još nije napisana. Njegove važnije objave sakupio je F. Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1920); Sr. još V. Čorović, Naše ujedinjenje (Brastvo, 15, 1921), M. Paulove, Diplomatička hra o Jihoslovanu (1923) i Slobodan Jovanović, Ustavno pravo (3—21). *V. Ćorović.*

NARODNA VOLJA, nedjeljni list, koji je izlazio u Parizu, na srpskohrvatskom jeziku, od polovine marta do polovine augusta 1919. Izdavač N. V. bio je Janko Spasojević, bivši crnogorski ministar i član odbora za narodno ujedinjenje u Parizu. N. V. imala je zadatak da propagira brzo i stvarno izvršivanje postignutog narodnog ujedinjenja. *M. M.*

NARODNA ZAŠTITA u Zagrebu osnovana je 1920. poslije likvidacije bivšeg Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobiliziranih, odnosno Oblasnog odbora za zaštitu djece i mladeži, kao Savez dobrotvornih društava Hrvatske i Slavonije. Cilj je N. Z.: dobrotvorni rad, međusobno pomaganje i podupiranje svake akcije, koja ide za zaštitom moralno i materijalno bijednih i nevoljnih. Naročito se brine, da se uredi i organizira: odijevanje, ishrana, materijalna pomoć sirotnim, posredovanje rada besposlenim, zaštita dojenčadi i matera za vrijeme trudnoće i poslije poroda, zaštita i liječenje slabunjave djece, tuberkulozne, duševno i tjelesno defektne, njega bolesnika, ubogih i invalida, borba sa svima uzrocima, koji mladež psihički i fizički slabe (alkohol, spolne bolesti i t. d.), sprečavanje porasta kriminalnosti nedoraslih, naročito odgojnim sredstvima, zaštita djece, koja su već došla u konflikt sa zakonom (za vrijeme istrage, za vrijeme lišenja slobode i poslije lišenja slobode), spasavanje nedoraslih od pogibelji gradske ulice, uređenjem dnevnih skloništa i obdaništa, briga za siročad, djecu zapuštenu i zanemarenu, smještanjem u porodice, zanate i zavode. U N. Z. ima združeno oko 200 dobrotvornih, prosvjetnih i kulturnih društava.

S. Deželić.

NARODNE NOVINE, list za narodno prosvjećivanje. Vlasnik i urednik bio je Živojin O. Dačić. Izlazile su jedamput mjesečno u Beogradu 1907—1912. *U. Dž.*

NARODNE PJESME EPSKE. Najstariji spomen o N. P. jest iz 1531. Slovenca Benedikta Kuripešića, koji je u svom Putopisu na njemačkom jeziku opisao put od Beča do Carigrada. Tu on spominje narodne pjesme o Obiliću, Radosavu Pavloviću i Malkošiću. Vjerojatno je N. P. bilo i ranije, ali od koga doba to se može samo pretpostavljati. Prve zapisane epske pjesme su iz sredine 16 vijeka: u Ribanju Petra Hektorovića (štampano 1556), dvije pjesme. U 17 vijeku

su zapisavanja češća, i ako ne mnogobrojnija: u Vili Slovinki Barakovićevoj jedna pjesma (1613), u Gramatici Križanićevoj (1666) tri stiha, u rukopisu Petra Zrinskog jedna pjesma. U 18 vijeku je zapisivanje češće i mnogobrojnije: nekoliko rukopisa iz Primorja spočetka 18 vijeka, sa više od 110 epskih pjesama; jedan rukopis iz 1733 od preko hiljadu strana sa lirskim i epskim pjesmama, pisan vjerojatno u vojnoj granici; zatim u Kačićevom Razgovoru Ugodnom (1756) dvije pjesme; u talijanskom Putu u Dalmaciju opata Fortisa (1774) čuvena Hasanaginica, i u Primjedbama Ivana Lovrića na to djelo (1776) odlomci iz raznih pjesama; pojedini stihovi kod Dositija (1786 i kasnije), u Satiru Matije Reljkovića (1779) jedna pjesma, ista sa Vukovom Jakšići kušaju ljube.

Sistematsko skupljanje epskih pjesama počeo je Vuk Karadžić 1814 (prvo izdanje 1814 i 1815, u dvije knjige; drugo 1824—1833, u 4 knjige; treće 1841—1866, u 6 knjiga; četvrto, državno, 1887—1902, u 9 knjiga). Za Vukom počinju da skupljaju i izdaju i drugi: Sima Milutinović, Njegoš, Jukić, Martić, Verković, B. Petranović, Jastrebov, K. Hörmann, V. Vrčević, Matica Hrvatska, Bosanska Vila.

Uporedo sa objavljivanjem pjesama rastao je i njihov glas na strani. Hasanaginicu je Fortis preveo na talijanski, a iz njegove knjige ona je postala poznata u Evropi, u kojoj je u to doba vladao interes za narodnu poeziju, prvo medu Nijemcima (Herder i Goethe su je preveli na njemački), zatim kod Francuza (Charles Nodier), Engleza i drugih. Pod tim utjecajem Kopitar je nagovorio Vuka 1814 da objavljuje naše narodne pjesme. Sa Vukovim zbirkama postale su naše narodne pjesme još poznatije na strani i još više cijenjene i prevadane. Kod Nijemaca su Goethe, Grimm, V. Humboldt, K. Brentano, Talvy-eva i dr. govorili pohvalno o našim pjesmama, ili su ih i prevodili; kod Francuza Charles Nodier, Prosper Mérimée, Claude Fauriel, Lamartine, Elise Voyard; kod Engleza, Walter Scott, Gven Meredit; kod Slovena najviše Mickiewicz; Grimm, Fauriel i dr. ocijenili su važnost naših narodnih pjesama za uporednu nauku o epu. Svjetski Rat je ponovno probudio u manjoj mjeri taj interes (Francuz Rabate; La Geste de Marco i dr.).

Taj interes je bio potpuno opravdan. Naše E. P. imaju visoku estetičku vrijednost. Naročito u Vukovim zbirkama ima množina dobrih pjesama. One su prirodne, neizvještačene i zdrave; emocije su u njima svakovrsne, imaju nježnosti i tuge, imaju jačine, koja ide do veličanstvenog, a nekad do grubosti i surovosti; imaju zdravog i prirodnog humora i ironije, imaju rječe i religioznog, pa i mističnog osjećanja; one tako isto imaju i intelektualnih osebina, dobrog karakteriziranja i pripovijedanja.

Naše E. P., kao i u drugih naroda, imaju za predmet znamenite događaje iz narodne historije. Historijski događaj je polazna točka za stvaranje pjesme, ali vremenom se događaj zaboravlja, pjesma zadržava sve manje pojedinosti od historije i postaje obična pripovijetka. Zato pjesme o ranijim historijskim periodama imaju samo imena historijskih ličnosti i uspomene samo na najkrupnije događaje. Pjesme o novijim periodama sve su punije historijskih uspomena.

E. P. se dijele na dvije grupe: bugaršice i guslarske pjesme. I jedna i druga grupa dijele se na cikluse, prema historijskim periodama o kojima govore.

Bugaršice (naziv dolazi od naziva »bugarski« ili termina »bugariti« = pjevati) su stariji oblik E. P., one su zapisivane samo u zapadnim našim krajevima, i to skoro samo u Primorju. U 16 i 17 vijeku zapisivane su samo bugaršice. Rukopisi s početka 18 vijeka sa preko 110 E. P., sadrže preko 70 bugaršica. Kasnije nisu zapisivane. Svega je nađeno oko 80 (izdanje V. Bogišić, Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa, Glasnik, II. odjeljak, knj. X., 1878). Bugaršice su u stihu od 15 ili 16 slogova, sa cezurom poslije sedmog i osmog sloga, i često s pripjevom, dok su guslarske u stihu od 10 slogova i bez pripjeva. Od guslarskih se bugaršice razlikuju još time, što imaju više starinskih crta, što imaju često dvogube stalne epitete, i najvažnije, predmetima. Bugaršice nemaju »nehistorijski, Nemanjički, hajdučki i uskočki« ciklus. Inače su predmeti koji i u guslarskim pjesmama: Kosovski boj, Kraljević Marko, Zmaj Ognjeni Vuk (naročito), Braća Jak-

šići, hrvatski i madžarski junaci, konačno lokalni događaji Boke i Dalmacije. — Bugarštice su ranije vjerojatno bile svojina velikog dijela našeg naroda, pa su se, u 17 vijeku, počele gubiti i zadržale se samo u Dalmaciji. Također su nesigurni datumi i njihovog razvijanja. Može se pretpostaviti, da su one dobile poleta (možda i da su postale u ovom obliku) u doba naših posljednjih država pred tursku invaziju, na dvorovima vladara i velikaša, koji su imali naročite pjevače sa zadatkom da opjevaju slavna djela svojih gospodara i njihovih predaka. Odatle su se pjesme širile u dublje narodne slojeve.

Guslarske pjesme su u stihu od 10 slogova, sa cezurom poslije 4 sloga, sa nenaglašenim 4 i 10 slogom, sa vrlo rijetkim opkoračenjem, sa 9 slogom često dugim (što je posljedica melodije, kojom je pjesma praćena). Ove su pjesme skoro uvijek praćene jednolikom melodijom, uz vrlo primitivan muzički instrumenat, gusle. Ali u Vukovo doba, pjesme se vrlo često nisu pjevale uz gusle, nego su se »kazivale« t. j. čitale se kao iz knjige. Najbolji Vukov »kazivač« bio je Tješan Podrugović. U Vukovo doba, dakle, N. E. P. su se, izgleda, počele oslobađati muzičke pratnje.

Guslarske pjesme opijevaju razne predmete i dijele se na više ciklusa.

Nehistorijski ciklus je raznolik, sadrži bajke, legende, pjesme iz kršćanskog svijeta, naročito romanse i balade (koje su najljepše u ovom ciklusu, a nekad i najljepše narodne pjesme uopće: Omer i Merima, Nahod Momir, Hasanaginica, Predrag i Nenad).

Ciklus Nemanjića sadrži pjesme o Nemanjićima (ne o svima, pa ni o svima važnima) i njihovim savremenicima. Pjesme o Nemanji i Sv. Savi, koje su književnog podrijetla; poviše pjesama o »silnom car-Stjepanu«, t. j. caru Dušanu, o kome je jedna od najljepših narodnih pjesama (Ženidba Dušanova), najzad o posljednjem Nemanjiću »nejakom« Urošu (najbolja je Uroš i Mrnjavčevići); o Mrnjavčevićima, Vukašinu i Uglješi, i trećem, nehistorijskom, Gojku. O ovima su neke vrlo lijepe pjesme (Ženidba kralja Vukašina, sa historijskim uspomenama, Zidanje Skadra).

Ciklus Kosovski je klasičan ciklus, klasičan velikim brojem odličnih pjesama (naročito pjesme o momentima poslije boja). On čini i jednu prilično organsku cjelinu, suprotno većini drugih ciklusa. On priča jednu »dramatičnu historiju o oklevetanom heroju i klevetniku izdajniku«. Historijski događaj nije bio takav, pa su i neke važne ličnosti iz ciklusa nepoznate u historiji. Legenda o Kosovskom boju se postepeno razvijala. Začetak njen nalazi se kod Konstantina Filozofa, završni oblik u Slovenskom carstvu Mavre Orbini-a (1601), a potpuno završeni oblik u spisu o Kosovskom boju (1714—1715). — Legenda ta je vjerojatno uvijek bila opjevana u većem broju pjesama o raznim momentima boja, a ne u jednoj pjesmi. — Te pjesme se obično klasificiraju, koliko je to moguće, na tri grupe: pjesme o događajima prije boja, o samom boju, o događajima poslije boja. — Osim tih pjesama u ovaj ciklus idu i druge pjesme o doživljajima kosovskih junaka, nezavisnim od legende o boju (na pr. Banović Strahinja, Miloš u Latinima).

Ciklus Kraljevića Marka, važan je isto kao i kosovski, ali veći po broju pjesama i sa dosta humora. Historijski Kraljević Marko (kralj Marko) ličnost je dosta neznatna, a u narodnoj pjesmi je najveći i najomiljeniji narodni junak. Njegove su osobine: junaštvo, spojeno sa snagom, kršćanska pravičnost i pomaganje slabima. Pored toga, on je i dobar sin, ali i prkosan i inadžija. Spomenuta kršćanska pravičnost je, sudeći po Konstantinu Filozofu, njegova historijska osobina, koja će i biti uzrok njegove popularnosti. Historijsko je u narodnoj pjesmi i Markovo drugovanje s Turcima i sultanovo »poočimstvo« (pošto je Marko bio turski vazal). Historijske su još neke ličnosti, s kojima u pjesmi Marko druguje: Ljutica Bogdan, beg Kostadin, Relja Krilatica, kao što su i neki Markovi protivnici iz pjesme historijske ličnosti: Filip Madžarin, Musa Kesedžija, Đemo Brđanin. — Po broju dobrih i odličnih pjesama ovaj ciklus je isto tako klasičan kao i kosovski (na pr. Marko i Musa, Marko i Đemo, Marko ukida svadbarinu, Marko i Arapin, Marko i Ljutica Bogdan, Marko pije uz ramazan vino, Smrt Marka Kraljevića i t. d.).

Ciklus Brankovića sadrži pjesme o despotima Srbije i Srijema, naročito o despotu Đurđu i ženi mu »prokletoj Jerini«, o Zmaj-despotu Vuku, »Despotović«-Jovanu i o savremenicima ovih despota: Todoru od Stalaća, vojvodi Prijezdi, o vojvodi Kajici Radonji, a naročito o braći Jakšićima, Dmitru i Stevanu, historijskim ličnostima. Grupa pjesama o braći Jakšićima razlikuje se od prosječne narodne pjesme time, što opijeva na najviše porodične motive. To su najčešće romanse »o bratskoj ljubavi«. U ovom ciklusu se opijevaju i stranci, naročito Madžari: Grčić Manojlo, Sibinjanin Janko, dijete Sekula. — Neke pjesme ovog ciklusa su najodabranije narodne pjesme (Smrt Despotović-Jove, Smrt vojvode Prijezde, Kajica Radonja, Dioba Jakšića).

Ciklus Crnojevića, najmanji je, i sadrži pjesme o vladarima posljednje zetske dinastije: o Ivanu (ili Ivan-begu), o Đurđu (ili Maksimu, o kome je najveća i vrlo lijepa pjesma u Vuka o njegovoj ženidbi), o Staniši.

Ciklus hajdučki, pored uskočkog, najveći ciklus narodnih pjesama, razlikuje se od ranijih time, što njegovi junaci imaju drukčiju akciju, drukčiju sredinu i drukčije oružje: oni su osvetnici prema Turcima, bore se i borave u gori, upotrebljavaju vatreno oružje. Tu ide grupa pjesama o Starini Novaku (historijsko lice: Baba-Novak, zapovjednik hajdučkih četa s kraja 16 vijeka) i njegovoj družini: pobratimu Radivoju, sinu Grujici i sinovcu Tatomiru, o njihovom hajdukovanju u gori Romaniji, a nekad i u Staroj Planini (najljepše pjesme: Sašta Novak ode u hajduke, Novak i Radivoj prodaju Grujicu). Starina Novak u dosta pjesama druguje sa starijim junacima (na pr. s Kraljević Markom), i tada mu pjesma daje sredovječno oružje. — Druga grupa je o Baji Pivljaninu (historijsko lice s kraja 17 vijeka) i njegovoj družini, naročito Limunu hajduku. U ovoj grupi je lijepa pjesma: Bajo i beg Ljubović, gdje je historijski točan opis megdana. — Dalnje pjesme pjevaju o Mijatu Tomiću, hajduku iz Bosne, Kostreš-harambaši, Gavran-harambaši, Sočivici Stanku, od Horvata Matu, od Sokola Radu, Starom Vujadinu, malom Radojici, Vučku Ljubičiću (o trojici posljednjih tri odlične pjesme).

Uskočki ciklus sadrži pjesme o uskocima. Od njih su najglavniji Senjanin Ivo (historijski Ivan Vlatković — 16/17 vijek), o kome ima dosta pjesama (najljepša Smrt Senjanina Ive), zatim Đuro Daničić sa šestero braće, pa Senjanin Tadija (o njemu vrlo dobra pjesma), Komnen barjaktar, Kotarac Ivan i t. d. Njihovi turski neprijatelji su: Kuna Hasan-aga, Bojačić Alil, Mustaj-beg, od Kladuše Mujo i Gojeni-Alil. Osim o uskocima pjevaju pjesme ovoga ciklusa i o kotarskim serdarima: Janku Mitroviću i njegovom sinu Stojanu Jankoviću (o Jankoviću nekoliko vrlo lijepih pjesama, a najbolja je ona o njegovom ropstvu), o Iliji Smiljaniću, Vuku Mandušiću, od Zadra Todoru, hajduk-Vukosavu.

Ciklus oslobođenja Crne Gore sadrži pjesme o istrazi poturica na Badnje veče i o junacima toga događaja: Vladici Danilu, braći Martinovićima i ostalima; zatim i o kasnijim junacima i događajima crnogorske historije, i o krupnijim, ali i o najsitnijim. Pjesme ovog ciklusa imaju historijske istine više nego pjesme ma kojeg drugog ciklusa, ali i najmanje mašte i poezije.

Ciklus oslobođenja Srbije, sadrži pjesme skoro samo o prvom ustanku, većinom od Filipa Višnjića, zbog čega pjesme govore samo o događajima na Drini, u blizini koje se kretao Višnjić. Glavna grupa pjesama o prvom ustanku čini izvjesnu cjelinu: od bune na dahije preko raznih bojeva iz ustanka do pjesme o Karađorđevom odlasku iz Srbije. Nekoliko najboljih narodnih pjesama su iz ovog ciklusa (Početak bune na dahije, Boj na Mišaru, Knez Ivo od Semberije; ova posljednja se odvaja svojim kršćanskim karakterom iz ovog ciklusa kao i od najvećeg dijela narodnih pjesama). Pjesme ovoga ciklusa imaju, kao i pjesme prethodnog ciklusa, mnogo historijske istine, zbog čega imaju oblik kronike, a ne pripovjetke kao većina narodnih pjesama.

Historija guslarskih pjesama je tamna, kao i historija bugarštica, te joj se mogu obilježiti samo glavne linije. Prije svega, znatnog udjela u stvaranju guslarske pjesme (a vjerojatno i bugarštica) imala je pravoslavna crkva sa Nemanjićkim tradi-

cijama. U kosovskom ciklusu na pr., lik kneza Lazara, njegov izbor između nebeskog i zemaljskog carstva, njegova zakletva, kosovska večera, slična do pojedinosti sa zadnjom večerom, Lazarevo zidanje Ravanice, nalaženje njegove glave na Kosovu i sahranjivanje u manastiru i t. d., pokazuju da skoro cio ciklus ima crkvenu inspiraciju (od velikog broja pohvala knezu Lazaru nadahnula je pjesmu naročito ona koja se pripisuje Camblaku). Crkvena inspiracija se opaža i u pjesmama ciklusa Nemanjića i nehistorijskog. U drugim ciklusima malo.

Drugi tvorci narodnih pjesama su hajduci i uskoci, koji i sami opijevaju svoja junačka djela. Hajduci su ujedno i raznosioci pjesme (naročito zimujući kod jataka). Još su važniji kao raznosioci pjesme slijepi guslari, koji su važni i kao tvorci pjesme. Ovi raznosioci su toliko popularizirali E. P. da je u početku 19 vijeka kod Srba pod turskom vladom skoro svaka kuća imala gusle, i teško je bilo naći čovjeka pa i ženu, koji nisu znali po koju pjesmu napamet.

Narodna pjesma je opća svemu narodu kao književna svojina, i tako treba razumjeti izraz »narodna« pjesma (»pjesme jesu odalice puste, one idu od usta do usta«, veli sam narodni pjesnik). Čim se narodna pjesma stvori, ona postaje svačija. Ipak nju stvaraju i održavaju samo daroviti pojedinci. Neke od tih tvoraca ili guslara iz Vukovog doba znamo. Najvažniji su: Filip Višnjić, rodom iz Bosanskog Podrinja, koji je u mladosti oslijepio od boginja, i poslije toga počeo pjevati uz gusle i s guslama putovao. Prvi ustanak proveo je Višnjić uz srpsku vojsku na Drini; tada je i stvorio niz onih izvanrednih pjesama iz ciklusa oslobođenja Srbije. Od njega je Vuk zapisao i inače vrlo lijepih pjesama (na pr. Smrt Marka Kraljevića). Višnjić je zacijelo najjača pjesnička figura među guslarima, od kojih je Vuk zapisivao pjesme. — Drugi je Tješan Podrugović, rodom sa Gackog Polja u Hercegovini. On je bio dosta godina hajduk. Razlikuje se od ostalih pjevača time, što nije nikada udarao u gusle (bar pred Vukom Karadžićem), nego je bio »kazivač«, toliko dobar, da ga je Vuk osobito hvalio. Od njega je Vuk zabilježio veći broj vrlo lijepih pjesama (na pr. ona odlična Ženidba Dušanova). Podrugović je najčešće intelektualan i duhovit, dok je Višnjić emocionalan i nekad mističan. — Treći važan guslar je starac Milija, rodom iz Starog Kolašina, odakle je prebjegao u Srbiju. Od njega su dvije vrlo lijepe i najveće pjesme u Vukovom zborniku: Banović Strahinja i Ženidba Maksima Crnojevića. — Važni su još guslari: starac Raško, Đuro Milutinović, Stojan hajduk, Anđelko Vuković i dr., zatim neke žene (slijepa Živana).

Zajedničke osobine narodnih E. P. jesu ujedno i opće osobine primitivnih epoha u svima svjetskim književnostima. Te osobine su, prvo, unutrašnje; one su posljedica kulturnog stanja, u kome se nalazio tvorac E. P. Najglavnije su: 1. Hvala junaštva (»junačke« pjesme) i fizičke snage, i s tim u vezi ponekad grubost i surovost. 2. U vezi sa prethodnim, mala uloga žene, koja se u pjesmi javlja gotovo samo kao majka. 3. Prostodušna vjera u čuda, u natprirodno, sa hiperbolom. 4. Prvobitna prostota života, koji vode ličnosti u narodnoj pjesmi, pa ma one bile i carevi. Zatim dolaze spoljašnje karakteristične osobine. One su posljedica usmenog održavanja pjesme, koje povlači raznolike tehničke postupke, koji potpomažu tako održavanje pjesme. To su mnogobrojna opća mjesta, zajedničko dobro svih narodnih pjesnika, pomoću kojih se izrađuju teme: šablonski počeci i završeci, stihovi i grupe stihova, stalni epiteti, stajaća imena, stajaći brojevi, šablonski planovi za cijele pjesme.

Literatura: P. Popović, Pregled srpske književnosti (1910). Ostala literatura navedena je u toj knjizi uz §§ 44 do 58. Vidi još: B. Vodnik, Odabrane hrvatske narodne pjesme (1912); S. Ježić, Život i rad F. K. Frankopana (1920); Jedno književno istorisko otkriće, S. K. Glasnik, 16, II., 1921; I. Dimitrijević, Humor u narodnoj poeziji, Misao, VII.; L. Mirković, Hrišćansko-etički elemenat u dve narodne pesme (Prilozi za književnost i t. d., knj. III.).

S. Matić.

NARODNI DNEVNIK, list za politiku, narodnu privredu i književnost. Vlasnik i urednik bio je Petar Ćurčić. Izlazio je u Beogradu 1881—1891.

U. Dž.

NARODNI DOM. V. Čitalnice.

NARODNI KLUB U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

NARODNI ODBOR ZA POMOĆ GLADNIMA U RUSIJI osnovan je 30/4 1922 u Beogradu, u vrijeme velike gladi u Rusiji. Preko svojih pododbora, organiziranih po cijeloj zemlji, i pomoću raznih humanih društava, N. O. je prikupio sumu od 4.241.842 dinara; osim toga medikamenata i raznih stvari u vrijednosti oko dva milijuna dinara. Priloge, medikamente i stvari odnijeli su u Rusiju naročiti delegati. Pored toga N. O. poduzeo je bio i pomaganje bugarskih izbjeglica u SHS, i prikupio je i izdao im 210.752 dinara N. O. je likvidirao 18/5 1925. *B. M.*

NARODNI UNIVERZITETI (pučka sveučilišta). U našoj državi ima više N. U. (Beograd, Zagreb, Sarajevo, Split, Novi Sad, Niš, Skoplje, Vršac, Požarevac i t. d.). Na njima se drži svake godine, obično zimi, izvjestan broj predavanja (u Beogradu i Zagrebu svaki dan). Beogradski N. U. priređuje još i koncerte i umjetničke ili druge izložbe. N. U. u Beogradu osnovan je 1922. Zagrebački N. U. postojao je još prije toga. Predavanja na N. U. drže se iz svih nauka, iz književnosti, historije, filozofije, biologije, geologije, astronomije, tehnike, medicine i t. d. Ona su uvijek namijenjena širokoj obrazovanoj publici i udešena su tako, da ih iole školovan slušalac može sa koristi pratiti. Zato je i uspjeh naših N. U. do sada bio dobar. U Beogradu ili Zagrebu na pr., prođe godišnje kroz N. U. više od 50.000 ljudi. *N. V.*

NARODNI ŽENSKI SAVEZ SHS, udruženje svih ženskih društava u državi. Osnovan je u Beogradu septembra 1919. Sastavljen je iz: Srpskog ženskog saveza, Saveza vojvođanskih ženskih organizacija i pojedinih ženskih organizacija iz Hrvatske i Slovenačke. Cilj saveza je: rad na udruživanju što većeg broja ženskih udruženja za rad na nacionalnom, socijalnom, ekonomskom, prosvjetnom i zdravstvenom polju; rad na zaštićivanju i unapređivanju interesa žene i djeteta; rad na uznošenju žene do potpuno ravnopravnog člana u državi i društvu. *B. M.*

NARODNO-CRKVENI FONDOVI. V. Srpski narodno-crkveni fondovi.

NARODNO-CRKVENI SABORI. V. Srpski narodno-crkveni sabori.

NARODNO DELO je ustanova, koja radi na podizanju prosvjete i odgoju naroda u nacionalnom duhu. Pokrenuto je inicijativom Petra Petrovića, publicista. N. D. izdalo je knjige: Kralj Petar I. od M. Vukićevića; Karađorđa od Vl. Ćorovića, St. Stanojevića i F. Šišića; Velika Srbija od Vl. Ćorovića; Naši vladari od St. Stanojevića; Naše pobede od Vl. Ćorovića; Naše more od Nikole Bartulovića i dr. — U izdanju N. D. izišao je Narodni lekar od Dr. D. Popovića, koju je knjigu N. D. nagradilo sa 100.000 Din., kao godišnjom nagradom iz svoga fonda za nagrađivanje narodu najkorisnije knjige. — Osim ovih djela, za nacionalnu i popularno naučnu propagandu, izdalo je N. D. 40 prijevoda u Savremenoj Biblioteci, koja je sastavni dio N. D. za širenje lijepe književnosti. N. D. ima i odjeljenje za grafičku propagandu, u kome izdaje slike. Knjige za nacionalnu propagandu štampaju se u 40.000 primjeraka. N. D. raspačava svoja izdanja preko svojih povjereništava. *D. P.*

NARODNO ILIRSKO SKLADNOGLASJA DRUŠTVO u Zagrebu. Osnovano je 1839, po uzoru književnog udruženja u biskupskom sjemeništu Kola mladih rodoljuba. Ono je sebi postavilo za zadatak da goji crkvenu i narodnu pjesmu. Prvi muzički funkcionari bili su: Pavao Jože (ravnatelj pjevanja) i Eduard Fink (ravnatelj orkestra). Pravilnik udruženja bio je na latinskom jeziku, ali se već u prvoj godini u zapisniku počelo pisati ilirskim jezikom. Druge godine bio je ravnatelj pjevanja Mijo Hajko. 24/4 1841, o imendanu biskupa Haulika, društvo je priredilo svoj prvi javni koncerat. Na programu su, uz nekoliko stranih točaka, bile i Tužno speva vitez na planini od Wiesner-a, koji je pjevao Pavao Belas, duet od Juratovića: Ustanimo braćo mila, koji su pjevali: Adolf Mesarić i Pavao Belas, Varjacije varhi domorodne ilirske teme od Hirschhoffer-a, koji je na violini izveo Eduard Fink, Čeznuće Graničara za svoj dom od Proha, pjevao je Adolf Mesarić, Bože živi našeg cara i episkopa, od anonimnog autora. Ove, tvorevine možemo smatrati kao jednu od polaznih točaka u stvaranju na-

cionalnog stila u našem umjetničkom muzičkom stvaranju. Čini se, da je ovo shvatio i sam Ljudevit Gaj, pa je u Danici iste godine (br. 18) o tom i u spoljašnjem pogledu veoma uspjelom koncertu sam napisao prikaz pod naslovom: Narodna muzikalna zabava. Zato su sa svih strana domorodci počeli podupirati ovo društvo. Udruženje je intenzivno radilo, a pri tom je Josip Juratović udešavao i priredivao mnogo kompozicija za njegov orkestar. U programima mnogih zabava nalazimo uvijek po koju novu ilirsku kompoziciju. Skladnoglasje je svoj arhiv snabdjelo s ilirskim muzičkim tvorevinama, i ta je djela rado pozajmljivalo ostalim domorodnim udruženjima po provinciji. Tako je Skladnoglasje postalo rasadnikom ilirskog muzičkog stvaranja i došlo je do ugleda. Zato je Lisinski Skladnoglasju posvetio svoju krasnu kompoziciju za muški zbor Oče naš. — 1845 usvojena je nova osnova za društvo, prema kojoj »najveće težnje Ilirskog narodnog Skladnoglasja društva je onamo smjerajuće, da narodno blagostanje svoga naroda jedna jedina i prava svetinja mu bude, i da ovo blage majke svoje sinove u duhu, ćuti i omekša i na mogući stepen izobraženosti dovede«. U udruženju su u ovom smislu i dalje djelovali osobito violinist Eduard Fink, pijanist Kamilo Škrabal, violinist i pijanist Mijo Hajko, koji su na zabavama nastupali kao solisti. — Pri kraju 1842 udruženje je, radi opće političke atmosfere, počelo naglo nazadovati. Radi ustanka 1848, bilo je sjemenište raspušteno, i tako je i Skladnoglasje zamuklo.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike.

A. Dobronić.

NARODNO ZDRAVLJE. 1. Javna higijena je kod nas u povoju. Snabdijevanje vodom, osim glavnih gradova, je primitivno. Kanalizacija je izvedena samo u velikim gradovima. Stanbeno pitanje nije riješeno. Priliv stanovništva iz sela u gradove je velik. Ne postoje nikakvi higijenski stanbeni odbori. Pregled životnih namirnica je nedovoljan. Gradovi se postepeno uređuju u tom pravcu.

Higijensko prosvjećivanje je nedovoljno. Narod je slabo pismen. Država malo pomaže, a privatna inicijativa je i odviše mala. Narod mnogo pati zbog sujevjerja, zabluda i štetnih navika. Postoje svega dva popularna higijenska lista (Čuvar Zdravlja i Zdravlje) i dva društva (Društvo za Čuvanje Narodnog Zdravlja i Savez Zdravstvenih Zadruga).

Prirast stanovnika u Srbiji rađanjem 1900 iznosio je 1·57%. U gradovima bio je 0·292, a u selima 1·932. — Izvanbračne djece bilo je 1906 u Srbiji 1·15 na 100 rođenih; u gradovima 2·64%, u selima 1%, u Beogradu 6·25. U Hrvatskoj i Slavoniji (1909—1918) bio je 7·65; u gradovima 18·36; u Zagrebu 27·34%. — Mrtvorođene djece bilo je 1906 u Srbiji na 100 rođenih 2·66 (u gradovima 3·2%, u selima 2·6%). U Hrvatskoj i Slavoniji (1909—1918) u gradovima je bilo 1·29, a u selima 6·62%. — Broj porodica bez djece iznosio je 1895 13·83%; 1900 14·66%; u gradovima 22·93%, u Beogradu 33·94% a u selima 13·45%. — Broj porodica sa 1 i više djece iznosio je:

	sa djetetom:						
	1	2	3	4	5	6	10
u 1900	20·69	18·12	16·82	17·76	9·75	6·13	1·39%

Broj slabe djece za osnovnu školu 1910 iznosio je 40%.

Sposobnost regruta bila je 1922: sposobnih 62·30%; stalno nesposobnih 23·24; privremeno nesposobnih 4·67%.

Prosječna godina starosti ne može se točno utvrditi. 1900 iznosila je u Srbiji prosječno 23·99, i to kod muških 24·13, a kod ženskih 23·83.

Smrtnost: procenat smrtnosti 1891 do 1907 iznosio je 21·01—33·57‰. U 1901 u gradovima bio je 23, u selima 19·3. U 1906 u gradovima je bio 27·1, u selima 24·1‰. Do 15 godina starosti umre od 100 rođenih 32·2, i od 100 umrlih u tome dobu umre 56·4. Od 30—60 godine starosti umre godišnje 120 na 1.000 stanovnika. To znači da u najboljoj dobi, u dobi privređivanja umre veliki broj. Smrtnost kod dojenčadi iznosi prema raznim krajevima 15—17 od sto rođenih. U Hrvatskoj i Slavoniji 1919 bila je smrtnost dojenčadi u gradovima 19·35, u selima 16·67%.

Od tuberkuloze umrlo je godišnje u Srbiji oko 50.000 lica. To znači na 250 duša umre 1 lice od tuberkuloze i svaki osmi je smrtni slučaj od tuberkuloze. Samo radi smrtnosti lica od tuberkuloze gubi se godišnje u vrijednosti oko 30 milijardi dinara. Od tuberkuloze je umrlo:

	na 1000 stanovnika	na 100 smrtnih slučajeva
U Srbiji (1895—1919)	29·7	15·19
U Hrvatskoj i Slavoniji (1908—1918)	42·8	16·82
U Slovenačkoj (1908 do 1920)	28	13·10
U Bosni i Hercegovini (1908—1917)	33·5	12·22
U Dalmaciji (1876 do 1911)	25·5	10·04
U Vojvodini (1908 do 1920)	36·9	—
U Beogradu (1900-1910)	86·7	34·62
U Zagrebu (1908—1918)	64·9	24·09
U Ljubljani (1908-1920)	50·3	19·23
U Novom Sadu (1908 do 1919)	40	15·91

Od tuberkuloze boluje godišnje u našoj državi oko pola milijuna lica.

Od akutnih zaraznih bolesti smrtnost je bila 30—45% godišnje. U 1921:

	oboljelo	umrlo od
Velikih boginja	727	165
Trbušnog tifusa	4.617	614
Pjegavca	232	26
Srdobolje	13.269	2.392
Šarlaha	15.241	2.769
Difterije	2.667	360
Malih boginja	25.627	589

Broj oboljenja od veneričkih bolesti poslije rata naglo se povećao. Bolovalo je 20 bolesnika na 10.000 duša. U veneričkim ambulantama liječeno je 1923 preko 60.000 lica.

Od malarije je bolovalo, koliko je to prijavljeno, oko 50.000 lica. Procenat oboljenja od malarije iznosio je 1921: u Srbiji 35·80%, u Hrvatskoj i Slavoniji 4·15%, u Bosni i Hercegovini 5·31%, u Dalmaciji 45·35%, u Crnoj Gori 5·99% i u Vojvodini 1·40%. Najveći broj oboljenja bio je u mjesecu junu —17·4% oboljenja.

Od trahoma bolovalo je 1923 preko 15.000 lica. *D. Popović.*

2. Organ sanitetskog odjeljenja ministarstva unutrašnjih djela. Osnovao ga je i uređivao načelnik tog odjeljenja, dr. Vladan Đorđević 1/6 1881 do 26/7 1884. List je izlazio privremeno, a imao je službeni, naučni i poučni dio. Godinu dana poslije dr. Vladana Đorđevića, njega je uređivao sekretar istog odjeljenja, dr. Jovan Danić, poslije čega je obustavljen. Ponovno je pokrenut 1896, kao dodatak Srpskom Arhivu, najprije pod uredništvom dr. Milana Jovanovića-Batuta, a poslije dr. Jovana Danića. Od 1914 on je prestao izlaziti, i nije pokrenut ni po oslobođenju, kad je počeo izlaziti Srpski Arhiv bez toga dodatka. *V. S.*

NARONA, u grčko-rimsko doba grad blizu današnjeg Metkovića, kod sela Vida. Jamačno je tu postojalo jedno stalno grčko naselje već u 4 vijeku prije Kr. Od starih zidina nije mnogo ostalo. Samo su dosta znatni ostaci od gradskog zida. Ovaj zid podignut je jamačno već u republikansko doba. Po njemu se može zaključiti, da je N. bila napredan grad. Već u to doba u njoj ima lijepih javnih građevina. Spominje se na pr. jedan hram boga Libera (stanovnici N. i okoline bavili su se nesumnjivo mnogo vinogradarstvom, kao i danas stanovnici u tom kraju). Izgleda da je u Augustovo doba N. već imala svoje kazalište. Nije isključeno da je u to vrijeme ona već bila rimska kolonija. I inače je N. već prije Kristovog rođenja bila znatno mjesto. U njoj je bio sud za jedan veliki dio našeg Primorja. Zbog toga je tu dolazio i Cezar. Za vrijeme rata između Cezara i Pompeja jedan Cezarov vojvoda izabrao je N. kao bazu za svoje operacije. Od Cicerona saznajemo za interesantan detalj, da mu je jedan rob pobjegao plemenu Vardeja blizu N. U N. i okolini nađen je znatan broj rimskih starina (natpisi, novac — osobito mnogo iz Apolonije i Drača — geme, lončarski predmeti i t. d.). *N. V.*

NASELJA. U izdanju Srpske kraljevske akademije (Srpski Etnografski Zbornik) izašlo je, pod uredništvom Jovana Cvijića, od 1902 do kraja 1926, sa prekidom 1914—1921, 24 knjige N., i to prvih 10 pod imenom N. Srpskih Zemalja, o ostale pod imenom N. i poreklo stanovništva. Uz prvih 6 knjiga izašlo je i 6 svezaka Atlasa, sa mnogim fotografijama, skicama i kartama, dok su u ostalim knjigama fotografije, skice i karte u tekstu i u prilogu. U knjigama N. ima do sada 60 radova. Dvije su Cvijićeve rasprave, Antropogeografski Problemi Balkanskog Poluostrva (1) i Metanastazička kretanja, njihovi uzroci i posledice (12). Najveći broj radova dali su Cvijićevi učenici i drugi suradnici. Ispitani su ovi predjeli: Okolina Beograda (2), Kolubara i Podgorica (4), Rađevina i Jadar (9), Sme-

derevsko Podunavlje i Jasenica (19), Mlava (2), Jasenica (13), Lepenica (7), Kačer (3), Gruža (10), Levač (2), Temnić (3), Banja (17), Ljubićka sela (2), Ibar (3), Gornje Dragačevo (5), Donje Dragačevo (1), Valjevska Tamnava (8), Užička Crna Gora (19), Zlatibor (19), Zaglavak (9), Poljanica i Klisura (3), Vranjska Pčinja (2), Krajište i Vlasina (18), Skopska Crna Gora (3), Južna Makedonija (10), Tikveš i Rajec (17), Mijaci, Gornja Reka i Mavrovsko Polje (20), Srednje Polimlje i Potarje (1), Drobnjak (1), Vasojevići u crnogorskoj granici (2), Vasojevići u turskoj granici (3), Kuči (4), Bratonožići (6), Riječka nahija (7), Boka (9), Plavsko-gusinjska oblast, Polimlje, Velika i Šekular (10), Crnogorsko Primorje i Krajina (11), Malesija (15), Bjelopavlići i Pješivci (15), Zeta i Lješko Polje (23), Stara Crna Gora (24), Višegradski Stari Vlah (2), Bilećke Rudine (2), Šuma, Površ i Zupci (2), Sarajevska okolina (5), Hercegovina (6), Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje (13), sela parohije Krnjeuše (13), Bjelajsko Polje i Bravsko (20), Pounje u Bosanskoj Krajini (20), poluotok Rat (11), Dubrovnik i okolina (23), sjeverodalmatinski otoci Pag, Rab, Vir (23). Najzad, na osnovu arhivske građe, izrađeni su ovi radovi: Srpska naselja u Rusiji — Nova Srbija i Slavenosrbija (14), Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16, 17 i 18 stoljeća (16), Uskočke seobe u slovenske pokrajine (18), Migracije Srba u Slavoniju tokom 16, 17 i 18 stoljeća (21), Arhivska građa za naselja u Srbiji u vreme prve vlade kneza Miloša (22).

B. Drobnjaković.

NASLONI. Njemački kolonisti, naseljeni u Mahovljanima, kod Banjaluke, nasadili su vinograde i goje ih na lomače ili brajde, kako su uobičajene u njihovoj nekadašnjoj postojbini, u južnom Tirolu. N. su čvrsti stupovi od tvrdog drveta, spojeni letvama, tako da dva reda tih naslona čine hodnike (sjenice, talijanski: pergole). *I. R.*

NASTASIJEVIĆ ŽIVORAD, slikar (13/1 1893, Gornji Milanovac). Osnovnu školu svršio je u Beogradu, gdje je počeo i srednju. 1906 ušao je u beogradsku umjetničku školu. Kada je svršio tu školu, otišao je u München, gdje je studirao slikarstvo (1913—1914). U Svjetskom Ratu sudjelovao je kao borac do 1917. Tada je proveo jedno vrijeme u Alžiru, a potom, do kraja rata, kao ratni slikar vrhovne komande. 1920 otišao je u Pariz, radi slikarskih studija. Živi u Beogradu. — N. je poslije rata sudjelovao na svim većim izložbama u prijestolnici; 1925 priredio je izložbu crteža s Lj. Ivanovićem, a 1926 svoju samostalnu izložbu. N. je počeo da radi figure i kompozicije iz rata, zatim je dao niz pariskih pejsaža, a sada većinom slika beogradske krajeve i ulice s likovima. Izradio je nekoliko nacrta kartona za freske. *V. P.*

NASTAVNIK, organ profesorskog društva. Izlazio je 1890—1914 u Beogradu. Poslije rata izašle su samo dvije knjige, pa je mjesto N. pokrenut Glasnik Profesorskog Društva. Kao stručni pedagoški i naučni časopis N. je objavio veliki broj rasprava i prikaza o školskim i drugim knjigama. *U. Dž.*

NASTIĆ ĐORĐE (1884, Mostar, Hercegovina — 1919, Graz, Austrija). Gimnaziju je učio u Mostaru i Sarajevu, pa je u jesen 1903 počeo na filozofskom fakultetu u Beču učiti slavistiku i germanistiku. 1906 N. je prekinuo studije, pa se vratio u Sarajevo, gdje je postao saradnik lista Dan. U to doba u Bosni su izbile prve agrarne bune (u Banjaluci, Bihaću, Livnu, Gradačcu, Šamcu i t. d.). Kao da pristaje uz narodni agrarni pokret, N. je ušao u nacionalističke krugove, kupio materijal protiv jezuita u Bosni i sa skupljenim materijalom otišao u Beograd, gdje je štampao svoju brošuru: Jezuite u Bosni. U Beogradu su primili N. sa najvećim povjerenjem, kako u građanskim tako i u vojnim krugovima, i N. je za to vrijeme prikupljao materijal za svoj čuveni Finale, kojim je htio da kompromitira Srbiju. To se jasno vidjelo kako iz ovoga pamfleta tako i u bombaškoj aferi na Cetinju i u veleizdajničkom procesu u Zagrebu. Jer na oba ova suđenja N. se pojavio kao glavni svjedok protiv optuženih, i u prvom redu, protiv Srbije i dinastije Karađorđevića. Označujući Beograd kao ognjište svih zavjera i svake revolucionarne akcije na Slovenskom Jugu, N. je dokazivao, kako Crna Gora i Austro-Ugarska imaju zajednički interes da udruže svoju akciju

protiv Srbije. N. je bestidno i odvratno stupio u službu tudinu protiv svoga naroda, ali je brzo bio razgolićen i prezren. Završivši studije u Bruxelles-u, N. je ostao među Austrijancima, ali je padao sve niže, čak i u očima onih, za čiji je račun radio. Za vrijeme Svjetskog Rata N. je bio austrijski dobrovoljac, a umro je ubrzo poslije rata (1919) u Grazu, u Austriji. *M. Milenonić.*

NAŠ LIST, dječji list. Izdavalo ga je ministarstvo prosvjete, pod uredništvom Stevana Beševića 1921—1924, u Beogradu. Štampao se ćirilicom i latinicom i bio je namijenjen školskoj omladini. *U. Dž.*

NAŠA DECA, dječji list. Pod uredništvom Jelene Zrnić izlazio je u Beogradu 1920—1925. Imao je dva izdanja: ćirilicom i latinicom.
U. Dž.

NAŠE DOBA, list za politiku, prosvjetu i privredu. Izlazio je u Novom Sadu 1885—1906. Izdavač i urednik bio mu je Dr. Stevan Pavlović.
U. Dž.

NAŠICE, trgovište u Slavoniji, u oblasti osječkoj; na okrajku Podravine podno planine Krndije; raskršće željezničkih pruga: Koprivnica—Virovitica—N.—Osijek, N. — Pleternica—Nova Kapela-Batrina i N.—Donji Miholjac. Imaju 2.424 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, izraelitski rabinat, osnovnu pučku i višu građansku školu, poštu, telegraf i telefon. N. su lijepo uređeno, električki osvjetljeno mjesto; najuglednije su zgrade dvor grofa Pejačevića s parkom i franjevački samostan.

N. imaju znatnu industriju i trgovinu drvima. Našička tvornica tanina i paropila d. d. u Zagrebu ima nedaleko od N., u Đurđenovcu, tvornicu bačava i tvornicu pokućtva i parketa. »Krndija«, gospodarska i šumska industrija d. d. u Zagrebu, osnovano 1921, upravlja povjerbinskim dobrom grofa Pejačevića u N., ima i biljevište (omorika, crni bor), poljoprivrednu pecaru žeste, 2 ciglane, 1 poljsku i kružnu peć, kamenolom granita. »Nihag« d. d. u Zagrebu ima u N. također tvornicu opeka. Kod N. ima ribnjaka. U N. je Građanska štedionica.

Već u rimsko doba N. je krajem prolazila cesta iz Inicera (Požega) u Mursu (Osijek). Iznad N., na obronku Krndije, leže razvaline staroga grada. Sačuvao se samo četvorouglasti toranj, kroz koji se ulazilo u grad sa zapadne strane. Grad je sagradio, s dopuštenjem kralja Karla I., poslije 1310, Aleksandar Aleksandrović, potomak bana Jule, koji se spominje kao vlastelin N. 1234. Uza nj su bila vlastela templari ili božjaci, pa njihovi nasljednici ivanovci. U povelji 1239, kojom je pečujski biskup Bartol ustupio templarima svoju desetinu u N., ima zanimljiva vijest; ako bi se u okolini N. našao rudnik zlata ili srebra, onda bi templari imali da plaćaju pečujskome biskupu $^1/_{10}$ od prihoda rudokopa. — Kasnije su od kralja Sigismunda dobili N. Gorjanski. 1499 grad je došao u ruke Lovre Ločkog. 1532 zauzeli su N. Turci, pa ih je dobio veliki vezir Ibrahim. 18/10 1608 bila se kod N. bitka s požeškim pašom. Po odlasku Turaka grad je opustio i propao. Od tada je mjesto pod gradom često mijenjalo gospodare, dok ga nije 1734 kupio Josip Pejačević.

Literatura: Vj. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (I., 155—156); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920).
J. Modestin.

NAŠIČKA TVORNICA TANINA I PAROPILA D. D., Zagreb. Osnovana je 1920. Kapital je 12,500.000 dinara. Društvo je preuzelo poduzeća Neuschloss-Našičke tvornice, koja se nalazi u našoj državi, i to: Pilanu, tvornicu namještaja, tvornicu parketa, tvornicu buradi i tvornicu tanina u Sušinama-Đurđenovcu; tvornicu u Ljeskovici. Uz ta poduzeća društvo je 1921 podiglo pilanu u Andrijevcima i kupilo pilanu u Podgradcima, kod Bosanske Gradiške. Društvo sudjeluje u još nekoliko poduzeća, od kojih je najvažnije Krndija. Pilana u Sušinama-Đurđenovcu ima 9 gatera, 575 HP, a drvo se dovozi vlastitom željeznicom od 300 km. Oko tvornice podignuta je lijepa kolonija za radnike i činovnike sa potrošačkom zadrugom, radničkim domom, bioskopom, igralištem i t. d. Pilana u Ljeskovici ima 6 gatera i 250 HP. Pilana u Andrijevcima ima 5 gatera, 150 HP i koloniju. Na svima poduzećima ovog društva zaposleno je oko 6.000 radnika.
S. P.

NATALI FRANJO, splićanin, humanist i latinski pjesnik (1469—1542). Nauke je svršio u Padovi, a vrativši se u zavičaj do smrti se bavio literarnim radom, sastavljajući različne pjesme na latinskom i materinjem jeziku. Bio je prisan prijatelj Marka Marulića, pa je napisao i biografiju njegovu. Njegovim se pjesmama služio franjevac dubrovački Joakim Stuli (Stulli), crpeći i iz njih građu za svoj rječnik. *Đ. K.*

NATALIĆ BUDISLAVIĆ TOMA (lat. Natalis) (sredina 16 vijeka, Dubrovnik — 1608, Napulj). Učio je medicinu u Bologni, pa je neko vrijeme bio u Dubrovniku, a onda je pošao u Rim, pa u Carigrad, gdje je izliječio od teške bolesti cara Murata III., od koga je za to dobio kneževinu Bobane u Hercegovini. Iz Carigrada je prešao oko 1580 u Poljsku, gdje je postao krakovskim kanonikom. Vrativši se u domovinu, postao je 1606 trebinjsko-mrkanskim biskupom, pod kojim su bili katolici u susjednoj Hercegovini. Svoj ne mali imetak ostavio je za to, da se u Dubrovniku osnuje Collegium Orthodoxum Budislavum, u kome će se đaci njegove biskupije učiti latinski. Taj se je kolegij mogao otvoriti tek 1635, ali je već 1648 morao biti zatvoren, jer su mu se prihodi jako smanjili. 1643 bilo je u njemu samo šest đaka, koji su Božju službu vršili ne na latinskom jeziku već na »ilirskom«. Trag Natalićeve institucije sačuvao se do posljednjih dana republike.

Literatura: M. Rešetar, Tomo Natalić Budislavić (Rad, 206).

M. R.

NATALIJA, kneginja i kraljica srpska 1875—1889 (2/5 1859). Kći je spahije N. Keška i Pulherije, rođ. kneginje Sturza. 25/7 1875 vjerila se s knezom Milanom Obrenovićem, 5/10 iste godine vjenčala se s njim u Beogradu. Iz toga braka rođen je kralj Aleksandar. Brak N. nije bio sretan. Tašta i neiskusna, ona je bila ćudljiva i uz to hladna priroda; dok je kralj Milan bio plahovit i često pust. Osim toga, oni su se razilazili i u političkim shvaćanjima. Kralj je vodio austrofilsku politiku, dok je kraljica bila za rusku orijentaciju. Odnosi između kralja i kraljice postajali su sve gori, naročito od 1885, kada se, poslije poraza na Slivnici, javila misao da kraljica postane regentkinja uz sina, koji bi zamijenio oca na prijestolu. Prekid je došao poslije jedne scene u dvoru o Uskrsu 1887, a definitivan razvod braka, s puno spletaka i skandala, izvršen je 12/10 1888. Taj razvod bio je postao toliko političko pitanje, da je radi njega odstupila vlada M. Garašanina. Da ublaži utisak izvjesnih brutalnih scena oko rješavanja o razvodu, kralj je dao odmah po objavi razvoda, od opozicije dugo traženu reviziju ustava. Najposlije, to je bio jedan od glavnih povoda za njegovu abdikaciju. Kraljica nije htjela da prizna taj razvod braka i tužila se Narodnoj Skupštini. Svojom bezobzirnošću u odnosu prema vladi i namjesništvu, koji su bili u izvjesnim obvezama prema kralju Milanu, kraljica je dovela dotle, da je 7/5 1891 silom protjerana iz Srbije. U Srbiju se N. kasnije vraćala samo kao gost svoga sina. — Poslije vjenčanja kralja Aleksandra sa njenom dvorskom gospođom Dragom Mašin, prekinula je N. sve veze sa sinom. Kasnije, prešla je na katoličku vjeru. Svoje imanje u Srbiji poklonila je beogradskom univerzitetu. Ona je živjela dugo na francuskom primorju, a sada živi u jednom katoličkom samostanu u Parizu. *V. Ćorović.*

NATAPANJE zemljišta potrebno je u našim južnim krajevima, naročito u mediteranskom području Krasa i u južnoj Srbiji, gdje su godišnje, apsolutno uzevši, vrlo velike oborine nezgodno razdijeljene, pa ljeti prode tri i više mjeseci bez kiša. U Italiji se uzima, da je za navlaživanje dovoljno po 1 ha svake sekunde 1 litar vode za šest mjeseci. Ova je količina, po iskustvu u Bugarskoj i oko Skoplja, dovoljna za livade i vrtove. Za gnojno natapanje treba mnogo više vode, jer ova sadrži malo biljne hrane.

O. F.

NATION SERBE EN FRANCE (Nasion Serb an Frans), dobrotvorno društvo za pomoć i staranje za srpske izbjeglice u Francuskoj, koje je u isti mah radilo i na smještanju studenata po stručnim školama. Osnovano je februara 1916. Društvo je radilo i poslije Svjetskog Rata, pomažući naše studente u Francuskoj, od sakupljenih dobrovoljnih priloga. U njemu su bili okupljeni naši najugledniji prijatelji, koji su svi do-

brovoljno vršili povjeravane dužnosti, često skopčane sa neprijatnostima i troškovima. Glavni sekretari bili su: Victor Berardi i Jean Brin. *M. I.*

NATOŠEVIĆ ĐORĐE, prosvjetni radnik (19/7 1821, Slankamen — 11/7 1887, Karlovac). Gimnaziju je učio u Karlovcima (1832—1838) i Segedinu (1838—1840). Počeo je pravo u Eperies-u (1840—1841), nastavio je medicinu u Pešti (do 1844), a dovršio je u Beču (1850). Poslije svršenih studija vratio se u Novi Sad, gdje je bio liječnik, ali se sav predao pitanjima narodne prosvjete i narodnih škola. Postao je profesor i poslije direktor novosadske gimnazije, a od 1857 nadzornik svih srpskih škola u Austriji. Radio je u duhu Pestalozzi-evih pedagoških ideja. Napisao je više školskih knjiga i pedagoških članaka i uputa; pokrenuo je prvi pedagoški list u Srba (Školski List), i prve dječje novine (Prijatelj Srpske Mladeži). 1876 N. je bio pozvan u Beograd kao referent za osnovnu i srednju nastavu, ali se tu nije mogao održati. 1870 postao je glavni školski referent u Vojvodini. Mnogo je pridonio, da se otvore srpske učiteljske škole u Pakracu i Gornjem Karlovcu i više ženske škole u Novom Sadu, Somboru i Pančevu.

Literatura: M. Šević, O Đorđu Natoševiću (1921). *V. Ć.*

NATURAŠĆINA, vrsta zlih demonskih bića, koja se javljaju u obliku različnih životinja. Čovjek, čim ih ugleda, treba da od njih bježi što može brže, jer, ako ga slučajno stignu i preteku, umrijet će za nekoliko dana. N. se obično vida noću, a često je i nevidljiva, nego se samo čuje kako svira i igra. *P. B.*

NAUM, svetac i prosvijetitelj južne Srbije iz kraja 9 i početka 10 vijeka. N. je bio brat Sv. Klimenta Ohridskog i jedan od suradnika slovenskoga apostola Metoda, koji su poslije Metodove smrti (885) bili prognani iz Moravske. Preko Beograda i Bugarske N. je, sa Klimentom, došao kao misionar među Slovene oko Ohridskoga jezera i znatno utjecao na potpuno kristijaniziranje toga kraja. U početku je N. pomagao Klimentu kao učitelju i organizatoru prosvjetnih institucija, a kada je Kliment posvećen za veličkog episkopa (893), N. je nastavio njegov učiteljski rad u predjelu Kutmičevica oko Ohridskog jezera. Oko 900 N. je podigao na južnoj obali Ohridskog jezera manastir Sv. Arhanđela, koji je kasnije po njemu nazvan Sv. Naum. Tu je N. proveo deset godina u isposničkom životu. Umro je 23/12 910. Crkva mu slavi spomen 20/7. Po želji N. sastavio je 898 prezviter Konstantin, kasniji episkop, poučno Jevanđelje, a po želji devolskog episkopa Marka, četvrtog slovenskog episkopa, napisao je N. kratku biografiju jedan od Klimentovih učenika.

Literatura: L. Mirković, Sveti Naum Ohridski (1924). *R. G.*

NAUM SV., manastir Sv. Arkanđela Mihaila, u bitoljskoj oblasti, na južnoj obali Ohridskog jezera, na granici prema Albaniji. Leži nad samim obalnim odsjekom kamenite hridi, koja zalazi u jezero posred niske pjeskovite obale, s lijeve strane ušća rijeke Čerave, glavnog izvornog kraka Crnoga Drima. Od Ohrida, na sjevernoj obali jezera, izrađen je sad do N. S. automobilski put, koji vodi duž istočne obale ispod gorostasnih rasjednih odsjeka vapnenačke planine Galičice. Mnogo je ljepši i prijatniji put od Ohrida do N. S. jezerom.

Manastir N. S. zove se po svome osnivaču, Sv. Naumu. Podignut je 905, u doba primanja kršćanstva, te je jedan od najstarijih naših crkvenih i nacionalnih spomenika. U svojoj zadužbini Sv. Naum je živio kao monah do kraja svoga života (910). Tu je i sahranjen, a grobnica mu je u paraklisu s južne strane crkve. Crkva je zidana od tesanog kamena i opeka, sa dva kubeta iznad glavnoga hrama i narteksa, skromnijeg izgleda od drugih ohridskih starih crkvenih građevina. Ova je crkva novija, podignuta mjesto stare u 11 ili 13 vijeku. 1806 ponovno je živopisana, a također i kasnije. O crkvenoj slavi (20/6) skuplja se ovdje mnogo pobožnog naroda iz svih okolnih krajeva. Oko crkve su veliki manastirski dvorovi, koje je narod podigao većinom poslije požara od 1802, kada je manastir stradao zajedno sa mnogim starinama. Za proslavu Sv. Jovana Vladimira podignut je sada kraj stare crkve, na stijeni nad samim jezerom, hram Sv. Jovanu Vladimiru u obliku visoke kule od armiranog betona, na kojoj su ure-

zane jubilarne godine 1015—1925; tu je paraklis Sv. Savi i zvonara.

Literatura: Jireček-Radonjić, Istorija Srba I. (1922); St. Simić, Ohrid (1925). *V. Radovanović.*

NAUPARA, manastir kod Kruševca. Crkva je posvećena Bogorodici (Mala Gospođa). Nije poznato, tko je i kad podigao N. Arhitekturom N. pripada crkvama iz doba kneza Lazara i despota Stevana. I prema tradiciji, ona bi bila podignuta od kneza Lazara. Kada je 1382 monah Dorotej izdao povelju svojoj crkvi u Drenči, on je, pored ostaloga, toj crkvi poklonio i »dvor u Naupari sa pridvornicom«. 1835 N. je obnovljena, i tom prilikom je crkva pretrpjela opsežniju restauraciju, koja je pojedine dijelove arhitekture potpuno promijenila. Restauraciju su izvršili nastojatelji Sava Petrović, arhimandrit manastira Sv. Romana i Pahomije, jeromonah istoga manastira.

V. P-ć.

NAUPORTUS, u rimsko doba ime gradu jugozapadno od Ljubljane, kod Vrhnike (Ober-Laibach). N. se nalazio u zemlji keltskog plemena Tauriska, u provinciji gornjoj Panoniji. Spominje se u dalmatinsko-panonskom ustanku (6—9 po Kr.). N. je bio vrlo napredan trgovački grad, jer se nalazio na putu Aquilea—Dunav. Porušen je kad su se rimske legije pobunile, pri dolasku cara Tiberija na prijesto. Poslije je njegova trgovina prešla na Emonu (Ljubljana), kada je ona osnovana. *N. V.*

NAUŠNICA, metalan nakit, vrsta minduša, koji se upliće u vitice. Nosi se u Bosni i Hercegovini. *N. Z.*

NAVODNJIVANJE ZEMLJIŠTA. V. Isušivanje i navodnjivanje zemljišta.

NAVRATIL IVAN, folklorist i gramatičar slovenački (5/3 1825, Metlika, Belokrajna — 1896, Beč). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, gimnaziju u Novom Mestu (1843), filozofiju i nešto bogoslovije u Ljubljani (1845). 1846—1851 bio je niži sudski činovnik. 1851 otišao je na najviši sud u Beč, gdje je ostao kao kancelarijski direktor do smrti. U Ljubljani je učio 1849 kod profesora Fr. Metelke staroslovensku gramatiku, a u Beču slovenske jezike. Pisao je članke o gramatici i slovenačkim stvarima, sabirao je narodne umotvorine i napisao je nekoliko komparativnih narodopisnih studija. Glavna su mu djela: Odperto pismice pisateljem Novic (Novice, III., 7, 1846), Kako Slovenci Novo leto praznujejo, Narodne pesmi v metliški okolici (Slovenija, I., 90, 91, 1849), Uskoki na Kranjskem (Glasnik Slovenski, 14—20, 1866), Pisma o Bosni in Hercegovini, I.—XVII. (Letopis Matice Slovenske, 48—191, 1877), Slovenske narodne vraže (Letopis Matice Slovenske, 1885—1890). *N. Z.*

NAVRCI, vrsta navlačke od vune, bijelom čohom oko grla postavljeni; oblači se preko čarapa. Upotrebljuje se u Dalmaciji. *N. Z.*

NAZARENSTVO, pijetističko-baptistička sekta. Postala je u Švajcarskoj. Osnovao ju je kalvinski pastor Henrik Fröhlich oko 1830. Osnivač njen nazvao je svoje sljedbenike vjernima, a njen apostol u Ugarskoj Lájos Hemseyi, primio je ime Nazareni po sekti Jakoba Würtz-a, koja se u to doba već tako zvala. Sami sektanti, međutim, u našoj zemlji nazivaju se obično vjernima i kršćanima, a drugi ih zovu novovjercima i bugerima (sirotinjom). U Ugarsku je prenio N. oko 1840 kovački momak Hemseyi iz Szent Péter-a u zaladskoj županiji. N. se počelo širiti oko Budimpešte i Stolnog Biograda, a zatim u Pačiru, Baji i Somboru. — Među Hrvatima i Srbima počeli su N. da šire oko 1865 Hrvati Jelić iz Subotice i Mato Rebrić, vinogradar iz Srijemskih Karlovaca. U Srijemu je uhvatilo korijena prvo u Karlovcima, gdje se oko novih propovjednika ubrzo skupilo malo društvo. Sastajali su se samo noću, provodeći vrijeme u čitanju svetoga pisma, molenju i pjevanju iz t. zv. Harfe Sionske. Vlasti su uskoro zatvorile Jelića i Rebrića, ali je tim gonjenjem nova vjera samo dobila. Uskoro poslije toga pojavilo se N. u Sasama, Krčedinu, Surduku i drugim mjestima donjeg Srijema, pa je prešlo i u Beograd i dalje u Srbiju. U Banat je prenio N. oko 1867 urar Haornek iz Temišvara. Uskoro se pojavila i nazarenska literatura na našem jeziku. Već 1868 štampano je prvo izdanje Harfe Sionske u prijevodu Zmaja-Jovana Jovanovića i Đorđa Rajkovića, od koje je 1912 izašlo četvrto izdanje. Osim Svetog Pisma i Harfe Sionske Nazareni rado čitaju knjigu Srce čovječje hram

Božji ili radionica sotone, koju je sa njemačkog preveo i štampao Sima Stanojević (1893) i namijenio je »buđenju i širenju kršćanskog mišljenja«, zatim Car iz doma Davidova ili tri godine u Svetoj varoši od arhiepiskopa Ingrema u izdanju vjerujućih u Krista (1903), i Putovanje poklonikovo od Jovana Bunjana, u prijevodu Čede Mijatovića (1911).

U prvo vrijeme N. je među pravoslavnim Srbima u Vojvodini imalo relativno najviše pristalica. Od 6.829 Nazarena u Ugarskoj (po statistici od 1891) bilo je 4.000 Srba, 1.000 Rumunja a oko 2.000 svih ostalih narodnosti protestantske i rimokatoličke vjeroispovijesti. Kasnije je taj broj među Srbima počeo znatno opadati, i danas je N. među Srbima vrlo malo. U Srbiji je prozelitizam N. sudski proganjan 1910, a u Bugarskoj su N. imali svoje zbornice u Sofiji, Gabrovu, Samokovu, Ruščuku, Varni i nekim drugim mjestima.

Nauka N. osniva se sva na samom Svetom Pismu, koje oni tumače po svom shvaćanju. Crkvenu predaju i historiju odbacuju. Sveto pismo toliko čitaju, da ga vrlo mnogi znaju gotovo cijelo na pamet. Dijele se na braću i sestre, koji su savršeni ili sveti i potpuni kršćani, i na prijatelje i prijateljice, koji se pokajanjem spremaju da prime nazarensko krštenje i postanu braća i sestre. Ne poštuju krst i krsno znamenje. Od crkvenih sakramenata priznaju samo krštenje i pričest. Krštenje se obavlja tajno, sakriveno od inovjeraca, uvijek samo u prirodi i noću. Djecu krste tek od 7 godina. Pričest primaju po kalvinskom načinu. Svećenstvo, svece, svete slike, hramove i crkvene obrede ne priznaju. Za umrle se ne mole. Svako se sam za sebe brine. Sahranjuju mrtvaca bez kukanja i naricanja, bez pjevanja i molitava, u jednostavnim daskama i samo u bijelom donjem rublju, bez ikakvih ukrasa. Tjelesni post također ne priznaju, već samo duhovno trpljenje. Odbacuju sve gozbe i veselja, ne pjevaju svjetovne pjesme, ne sviraju i ne igraju, ne piju vina i ne puše. Protivni su zakletvi i svakom ubistvu, stoga ne će da polažu zakletve ni kao vojnici, ni da nose oružje. Odbacuju nacionalizam i propovijedaju internacionalizam.

Literatura: P. Dimić, O Nazarenima (1881); S. Tumbas, Majka-Crkva, Isusova zaručnica i kukavni sabor Nazarenaca (1892); Vl. Dimitrijević, Nazarenstvo (1894), Zašto se u nas nazarenstvo širi? (1898).

R. Grujić.

NAZOR VLADIMIR, književnik (30/5 1876, Postire na Braču). Gimnaziju je učio u Splitu, a univerzitet (prirodne nauke) je svršio u Grazu. Služio je kao nastavnik srednjih škola u Splitu, Zadru, Pazinu, na preparandijama u Kopru i Kastvu, gdje je do 1918 bio upravitelj. 1918 postao je profesor preparandije u Zagrebu, 1920 upravitelj Dječjeg Doma u Crikvenici, u martu 1926 je penzioniran, a u augustu iste godine reaktiviran, kao upravitelj ženske realne gimnazije na Sušaku. — N. je kao gimnazijalac počeo štampati originalne pjesme i prijevode naših pjesnika na talijanski, a s vremenom je postao jednim od najplodnijih naših književnika. Izdao je knjige: Slavenske legende (1900), Živana (1902), Pjesma naroda hrvatskoga (1902, pod pseudonimom Vladimir Primorski), Knjiga o kraljevima hrvatskijem (1903), Krvava košulja (1905), Krvavi dani (1908), Veli Jože (1908), Lirika (1910), Hrvatski kraljevi (1912), Nove pjesme (1913), Istarske priče (1913), Intima (1915), Pjesni ljuvene (1915), Medvjed Brundo (1915), Utva Zlatokrila (1916), Stoimena (1916), Pabirci (1917), Gospa od snijega (1918), Arkun (1920), Tri priče za djecu (1920), Niza od koralja (1923), Priče iz djetinjstva (1924). Sabrana djela N. počeo je 1908 izdavati Branko Vodnik. Antologiju lirike izdala mu je 1922 Narodna Knjižnica (Carmen vitae), a reprezentativnu zbirku Srpska Književna Zadruga (Lirske pjesme, 1925). Od N. je izišao prijevod Shakespeare-ovog Macbeth-a, a u rukopisu ima stihovani prijevod Dante-ove Komedije. U Jugoslavenskoj Njivi (1925) izišao mu je ciklus priča: Šarkove uspomene. Pored toga, ima N. radova u omladinskim listovima: Mladi Hrvat, Omladina i Mladost. Od toga rada za omladinu izdala je Narodna Knjižnica njegovu igru Crvenkapica, a knjižara Kugli nekoliko knjižica Novih priča.

N. je književnik, o kome se u posljednja dva decenija u našoj literaturi najviše govorilo. S velikom stvaralačkom snagom, on je jedan od najplodnijih književnika svoga vremena.

Pisao je lirske i epske pjesme, romane, priče, balade, drame; služio se i slobodnim i vezanim stihom, i heksametrom i dvanaestercem i desetercem, i sonetom i ditirambom. N. je došao do glasa kasnije nego njegovi lirski savremenici Domjanić, Nikolić, Vidrić. Tek poslije izdanja Lirike (1910), kritika mu je priznala prvo mjesto u savremenoj hrvatskoj lirici. N. je utjecaj na omladinu velik; najveći je bio u 1913, poslije balkanskog rata, u jeku nacionalnog optimizma. — Poslije rata kritika o N. poeziji nije jednodušna i ide od jedne krajnosti drugoj.

N. je ušao u književnost s motivima iz grčke i slovenske mitologije, unio je smisao za prirodu, veliča zdravlje i fizičku snagu, ima životnog veselja. Prema nacionalnoj romantici i kultu prošlosti, u N. je umjetnost u isto doba i religija i filozofija i nauka.

Literatura: M. Marjanović, Vladimir Nazor kao nacionalni pjesnik (1924); Vladimir Nazor (Carmen vitae, 1922); A. Barac, Vladimir Nazor (1918); B. Vodnik, Vladimir Nazor (Medvjed Brundo, 1915); A. Venzelides, Književne studije (1918); A. M., Intima (Savremenik, 1916). *A. Barac.*

NAZUVICE, NAZUVKE, NAZUCI, NAZUHE, NAZUBAK, vrsta čarapa. Navlače se preko čarapa i sižu do pola (noge) stopala. Čuvaju prste od hladnoće. Nose se u Srbiji, Staroj Srbiji, Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji. *N. Z.*

NEBREGOVO, selo u srezu prilepskom, okruga bitoljskog. Rodno mjesto četničkog vojvode Gligora Sokolovića. U N. i oko N. su vođene mnoge borbe između srpskih i bugarskih četa i turske vojske. U N. i njegovoj okolini bile su za vrijeme Turaka bogate turske kule i čitluci, ali su se begovi povukli u Prilep, kad su se pojavile čete. N. ima 585 stanovnika, a pripada općini nebregovskoj. *M. M.*

NEČVEN-KULA u Dalmaciji, na lijevoj obali Krke, prema gradu Čučeva. Sačuvana je okrugla branič-kula, palača, okolni zid. *D. S.*

NEDELIŠĆE, trgovište u Međumurju, oblast Maribor, srez Čakovac; od Čakovca 3 km k zapadu; raskršće, gdje se od druma Čakovac—Ormož odvaja drum u Varaždin. Ima 2.291 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, parnu pilanu. — U N. je osnovao 1570 Juraj Zrinski štampariju, u kojoj su štampane neke hrvatske protestantske knjige, naročito Mihajla Bučića Novi Zavjet i Katekizam, i najstariji (1574) sačuvani spomenik hrvatske kajkavske literature, Ivanuša Pergošića prijevod Verböczy-eva ugarskoga zakonika Decretum Tripartitum. 1584 štamparija je prenesena u Varaždin, a odatle 1589 u Eberovo, u Ugarskoj.

Literatura: F. Bučar, Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj (1913). *J. M-n.*

NEDELJKOVIĆ MILAN, profesor univerziteta u Beogradu (27/9 1857, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u rodnom mjestu, kao i veliku školu, gdje je svršio matematičko-prirodnjački odsjek (1876). Bio je profesorski pripravnik za matematiku i fiziku 1877—1879. Zatim je otišao u Francusku, na specijalne studije, gdje je na Sorbonni i Collège de France studirao 1879—1881, a u astronomskoj školi pariškog opservatorija, meteorološkom institutu Francuske i u opservatoriju u parku Saint Maure proveo je 1881—1884. Te godine je postavljen za suplenta velike škole u Beogradu za astronomiju i meteorologiju, a krajem 1886 za profesora. 1887 N. je osnovao provizorni opservatorij na Vračaru, gdje su promatranja vršena do 1891, kada je počeo rad u stalnom opservatoriju. N. je bio upravnik te ustanove i organizator mreže meteoroloških stanica u Srbiji. Zbog bolesti je stavljen u penziju 1899, a ponovno vraćen na veliku školu 1900. Po navršenim godinama službe N. je penzioniran 1924, kao vanredni profesor univerziteta i upravnik opservatorija. — Stručni i naučni radovi N. su ovi: Meteorološka uputstva za srpske stacije (1888), Meteorološka uputstva za stacije III. reda i niže stacije (1895), Projet de réforme du calendrier (1900), Uputstvo za posmatranje nepogodskih pojava (1901), Uputstvo za posmatranje grada (1901), Kišomerske stacije II. i III. reda, Uputstva i propisi (1902), Posmatranje snežnog pokrivala zemljinog, Uputstva i propisi (1903), Kišomerska uputstva (1903), Dnevnik posmatranja i mesečna tablica stacija II. i III. reda (1903),

Opredeljenje časa pomoću sunčanika (1903). Pored toga je N. publicirao Bulletin mensuel de l'Observatoire Central de Belgrade 1902 do juna 1905, kao i Izveštaj opservatorije velike škole i meteoroloških stacija 1889 do 1912 i 1919—1923. *P. Vujević.*

NEDELJKOVIĆ MILAN, pisac i političar, direktor trgovačke akademije (5/11 1865, Kamenica, Srijem). Učio je gimnaziju do sedmog razreda u Novom Sadu, a dovršio ju je i maturirao je u Srijemskim Karlovcima. Diplomirao je na filozofskom fakultetu u Grazu. 1885 je postavljen za suplenta srpske gimnazije u Srijemskim Karlovcima, gdje je besprekidno služio, kasnije kao profesor, do 1926. Ove godine imenovan je za direktora trgovačke akademije u Novom Sadu.

Rano se počeo baviti književnošću i politikom. Pisao je pripovijetke i romane, a kao unutrašnji saradnik Brankova Kola i Letopisa Matice Srpske radio je dugo godina na kritici. Posebno je objavio do sada dvije knjige pripovijedaka i roman Prelom. Štampao je udžbenik: Opća geografija za gornje razrede gimnazije, i objavio historijske članke i oglede: Islam i kultura, Naša novija beletristika, Karlovački mir, Đurađ Branković Smederevac, Vojvoda Stevan Šupljikac i t. d. — Kao političar i pristalica radikalne stranke N. je bio 18 godina predsjednik srpske pravoslavne crkvene općine u Srijemskim Karlovcima, dugo godina član karlovačke konsistorije, narodno-crkvenog administrativnog odbora, školskog savjeta i zamjenik glavnog školskog referenta autonomnih konfesionalnih srpskih škola u karlovačkoj mitropoliji. Najzad bio je sekretar glavnog odbora radikalne stranke. Za vrijeme rata M. je bio osuđen i zatvoren u Petrovaradinu, Aradu i Lepoglavi, a zatim interniran do oslobođenja. 1918 izabran je bio za člana Narodnog Vijeća u Zagrebu, a 1919—1925 bio je poslanik u Narodnoj Skupštini. Član je vrhovnog upravnog odbora srpske Patrijaršije.

V. Petrović.

NEDELJKOVIĆ MILAN, kipar (2/8 1896, Zemun). Osnovnu školu, realku i gimnaziju učio je u Zemunu i u Vukovaru. U zagrebačkoj umjetničkoj školi učio je prvo dvije godine slikarstvo, zatim u Pragu jednu godinu grafiku, a 1919 prešao je na kiparstvo (profesor Šturza). 1920 nastavio je kiparske studije u Parizu. 1922 vratio se u otadžbinu i sudjelovao je na prvoj izložbi grupe umjetnika. Sudjelovao je na nekoliko većih izložaba u zemlji. Na natječajima za spomenik kralju Petru u Starom Bečeju, Velikom Bečkereku i Zemunu, njegove su skice dobile nagradu, a spomenike u Starom Bečeju i u Zemunu N. je i izradio. N. je povjerena izrada Alegorije Pravde za novu Skupštinu u Beogradu. Sada se usavršava u primijenjenoj umjetnosti u kamenu, drvetu i željezu u ateljeu Hanack-a u Beču. *V. P.*

NEDELJNI PREGLED, politički, književni i naučni list. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1908 do 1911, pod uredništvom dr. Živojina Perića. *U. Dž.*

NEDIĆ JAKOV, ikonopisac (u drugoj polovini 18 vijeka). Bio je žitelj sela Bobote u Srijemu. Po svoj prilici učio je slikarski zanat i zografski stil od domaćih ikonografa. Slikao je ikonostase sela Borjada (1783), Batoseka (1804) i Majša, kod Mohača u Madžarskoj (1806), a poznata je, do sada, od njega i Bogorodica u bobotskoj crkvi iz 1786, koja treba da je kopija da Vinci-eve Majke Božje.

Literatura: Srpski Sion (1901, 545 i 769); Branič Pravoslavlja (1856, 1); Šematizam Mitropolije Karlovačke od 1910. *V. P.*

NEDIĆ LJUBOMIR DR., književni kritičar (25/4 1859, Beograd — 29/7 1902, Beograd). Svršio je osnovnu školu i gimnaziju u Beogradu pa je počeo studirati medicinu, a zatim je prešao na filozofiju; neko se vrijeme bavio zoologijom i fiziologijom, pa je od 1878 slušao u Leipzigu Wundt-ova predavanja iz psihologije i logike. 1884 je položio doktorat, a njegova teza iz logike štampana je u Wundtovom časopisu. Odmah poslije toga bio je izabran za suplenta velike škole za filozofiju, psihologiju i logiku, a 1886 postao je profesor, specijalno za psihologiju i logiku. Kad ga je bolest onemogućila da se kreće, morao je da napusti katedru, te je 1899 stavljen u penziju. N. je u bolesti tek razvio živu književnu djelatnost, i smrt ga je zadesila usred najveće aktivnosti.

N. je počeo književnu karijeru još 1870, prijevodom Cook-ova (Kukova)

putovanja po svijetu za Jedinstvo. U prvo vrijeme, objavljivao je samo prijevode iz prirodnih nauka. Zatim se, osim doktorske disertacije, nije javljao do 1888. Te je godine štampao dva svoja javna predavanja iz psihologije: O hipnotizmu, koje je održao u građanskoj kasini, a poslije ga objavio u Otadžbini i izdao posebno, i O snu i o snovima, koje je izašlo u I. kolu javnih predavanja na velikoj školi. 1889 samo mu je jedno od dvaju održanih i odštampanih javnih predavanja na velikoj školi iz područja filozofije, odnosno logike (O sofizmima), dok je drugo iz svjetske književnosti (O Hamletu). Poslije toga N. se naglo i svom energijom bacio na književnost, odnosno na književnu kritiku. Već 1893 izdao je u knjizi izbor dotadašnjih svojih ocjena (Iz novije srpske lirike). 1894 štampao je raspravu O pravopisu i interpunkciji, koju je podnio 8/4 1894 kao prijedlog Književno-Umjetničkoj Zajednici, čiji je on bio osnivač i duša u njoj. 1895 pokrenuo je N. književni list Srpski Pregled, koji je uglavnom on popunjavao, uz vrlo skučen broj suradnika-prijatelja. List je iste godine i prestao. Još za života (1901) izdao je prvu knjigu Kritičkih Studija: Noviji srpski pisci (II. izdanje 1923), a Srpska Književna Zadruga štampala mu je u svome kolu od 1910 Kritičke Studije I. Ali, osim ovih skupljenih, N. je napisao još poveći broj kritika i ogleda, koje je od 90-ih godina do smrti objavljivao po časopisima (Rad, Zora, Srpski Književni Glasnik). Takvi su članci, na pr., u mostarskoj Zori 1900: Srpski pisci u stranim prevodima, Hrvaština u srpskom jeziku, Pesme Milete Jakšića, a 1901: Srpska prevodna književnost; u Srpskom Književnom Glasniku: Predlog kako da se pomogne našoj nejakoj književnosti (8/18), Laza K. Lazarević (13/36), O Geteovom Verteru (14/23), Pokušaj o literarnom ukusu (17/123), 288, 352, 438), St. M. Ljubiša (21/23, 113). Pred smrt je radio na studijama o Janku Veselinoviću i o St. Sremcu. Konačno ovoma spada i ogled o Oliweru Goldsmith-u, stavljen kao uvod romanu toga engelskog pisca: Vekfildski sveštenik, koji je N. preveo za 49 knjigu Srpske Književne Zadruge (1898).

N. je jedna od najmarkantnijih ličnosti u našoj književnosti. On je za jedva deset godina svoga borbenog rada uspio da izvede temeljnu reformu naše književne kritike, a time je našoj književnosti dao jedan odsudan pokret u pravcu evropejiziranja. N. se važnost ne smije prosuđivati po pojedinačnim ocjenama o izvjesnim našim piscima, nego, uzevši sve njegove spise u cjelini, po osnovnim idejama i gledištima, koja su u njima zajednička. A ona su uglavnom ovo: da se i naši pisci moraju ocjenjivati po mjerilima svjetske književnosti, i da su za književnu kritiku presudne čisto književne, umjetničke kvalitete. Provodeći tu svoju misao veoma oštroumno i srčano, N. je uspio da definitivno uguši t. zv. našu filološku kritiku, koja je dotle vladala, i pored Sv. Vulovića i A. Nikolića, i cijenila književna djela samo po čistoći jezika i po etnografsko-folklorističkoj sadržini i patriotsko-etičkoj tendenciji. Poslije N. već i pisci skučenijeg talenta teže k savršenijem izražavanju pribranijih misli i osjećaja, a uopće književni rad shvaćan je sa strane pisaca ozbiljnije i savjesnije. Razumije se, N. je došao do tog uspjeha žestokom borbom, revizijom književnih vrijednosti. On je neobično hrabro, često bezobzirno i upravo drsko, udario na dotle nepovredljive ličnosti, kao što bijahu Zmaj, Laza Kostić, M. Milićević i dr. Ali je N. pri tome, kao skoro u svima svojim ocjenama, pretjerivao. Složene naravi, i okrutno suho logičan i sentimentalno strastan, a široko obrazovan i vrlo jednostran, N., revidirajući ocjene o pojedinim piscima nije skoro ni u jednom slučaju pogodio mjeru. Imajući za uzore isključivo pojedine engleske i njemačke velikane, N. je osjetio i jasno uočio izvjesne inferiornosti naših pisaca, ali, operirajući isključivo logikom, on je zadirao i dalje, i činio očite nepravde pjesnicima, za čije pravilno razumijevanje i ocjenjivanje treba kritičar da bude naoružan i naročitom osjetljivošću, pošto poezija ima svoju naročitu logiku osjećaja, i prema tome, i naročiti način izražavanja. Sa N. pojavom dignuta je književna kritika u nas na visok stepen među pojedinim granama lijepe književnosti, i izveden je razlaz između književne kritike i historije književnosti.

Literatura: S. Jovanović, Ljubomir Nedić (Srpski Književni Gla-

snik, 1902, 7); Ljubomir Nedić, studija i portret (Nova Evropa, 1920, 2 i 3) odštampano posebno; Jov. Skerlić, Ljubomir Nedić (Pisci i knjige).

V. Petrović.

NEDIĆ MARTIN, bosanski franjevac, pjesnik (1/4 1810, Tolisa, na Savi, Bosna — 25-26/5 1895, Tolisa). U red je stupio u Kr. Sutjesci 19/8 1825. Nauke je svršio u Madžarskoj 1835. 1836—1839 bio je kapelan u Orašju, kod Travnika, 1839 u Kr. Sutjesci učitelj latinske škole. 1848 postao je župnik u Ulicama, 1851 vijećnik, a 1853 redodržavnik. 1856 nalazio se u Rimu na općoj skupštini reda, a 1861 došao je u Tolisu. — N. je već 1835 objavio u Karlovcu Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitje god. 1835. Zatim je opjevao: Pokret 1848 i 1849 (1851), Ratovanje slovinskoga naroda proti Turcima 1875—1877 (1881), Život fra Marijana Šunjića (1886), Poraz baša a zavedenje nizama u Bosni (1884) i t. d. — Osim toga pisao je i u prozi. Pseudonimi su mu: Vila Bosanska, Žalovan, Slavoljub Otadžbinović i dr. — N. se do smrti priznavao Ilirom. Bio je vrlo cijenjen i na najvišim mjestima. Knez Mihajlo obdario ga je zlatnim satom (danas u samostanu u Tolisi), a sultan ga je dvaput odlikovao (1864 i 1876).

Literatura: J. Jelenić, Nedić fra Martin (Almanah Vedre hrvatske duše, 1822).

J. J.

NEDIĆ MILAN, divizijski đeneral (20/8 1877, Grocka, gročanski, beogradski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1895. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, đeneralštabnog kapetana 29/6 1908, đeneralštabnog pukovnika 1/10 1915, divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik u pješadiji, 1901 do 1903 na višoj školi vojne akademije, do 1905 komandir čete u pješadiji, 1905 do 1908 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, 1908—1909 bio je komandir čete i ordonans-oficir Nj. V. Kralja, 1910—1911 bio je u Francuskoj (u 135 puku), 1911—1912 bio je pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti. U 1919 bio je načelnik organizacijskog odjeljenja II. armijske oblasti, 1919—1920 i u 1921 bio je načelnik štaba armijske oblasti (IV.), 1920 do 1921 i 1922—1924 načelnik saobraćajnog odjeljenja glavnom đeneralštaba, 1924 do 1925 komandant divizijske oblasti (timočke), od 30/11 1925 je šef sekretarijata Savjeta zemaljske obrane. 1920—1921 i 1922—1924 bio je honorarni profesor vojne akademije (strategija i historija ratne vještine).

Napisao je i štampao više članaka i rasprava u Ratniku.

V. B.

NEDIĆ MILENKO, brigadni đeneral (8/2 1874, Velika Drenova, trstenički, kruševački — 21/12 1923, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1893. Za inženjerskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za kapetana 29/6 1905, preveden je u pješadiju 1907. Proizveden je za pukovnika 1/10 1915, za pješadijskog brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 2/11 1898 bio je vodnik u minerskoj četi, 1898—1900 bio je na višoj školi vojne akademije, 1900—1901 bio je komandir telegrafske čete, 1901—1903 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku, 1903—1904 bio je na dopustu u Francuskoj, 1904—1906 na službi u glavnom đeneralštabu, 1906—1908 bio je ordonans-oficir Nj. V. Kralja, 1908—1909 komandir čete u pješadiji, 1909—1911 komandant bataljona u pješadiji, do 17/9 1912 bio je adutant ministra vojnog, 1913 bio je adutant načelnika glavnog đeneralštaba. 2/12 1913—13/7 1914 bio je komandant puka u pješadiji (10), 1918—1920 bio je na službi u štabu divizijske oblasti (ibarske i kosovske). 1920 bio je komandant pukovske okružne komande (tuzlanske) i komandant pješadijske brigade (zetske), 1921—1922 komandant pješadijske brigade (jadranske), 1922 do smrti bio je pomoćnik komandanta divizijske oblasti (jadranske).

U ratu 1912—1913 bio je adutant ministra vojnog i adutant načelnika štaba vrhovne komande. U ratu 1914 do 1918 bio je komandant pješadijskog puka (10 kadrovskog, 8/II., 22) i komandant pješadijske brigade (šumadijske divizije).

V. Belić.

NEDIĆ MILOVAN, pukovnik (29/4 1866, Knić, kragujevački — 31/8 1913, Niš). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1886. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1/9 1889, za đeneralštabnog kapetana 2/8 1898, za pukovnika 1/9 1912. — Kao pješadijski oficir bio je postepeno na svima položajima, konačno i koman-

dantom bataljona. Kao deneralštabni oficir bio je pomoćnik i načelnik deneralštaba divizijske oblasti, šef odsjeka u glavnom deneralštabu i komandant pješadijskog puka. 1904—1905 bio je honorarni, a 1905—1911 redovni profesor vojne akademije (historija ratne vještine). — U ratu 1912—1913 bio je komandant moravske II. Osim članaka u Ratniku i predmeta u vojnoj akademiji preveo je s njemačkog: Rat Austrije i Pruske 1866 god. i štampao u posebnom izdanju (1910).

V. B.

NEDIĆI (DAMNJAN I GLIGORIJE), braća, hajduci i junaci prvog ustanka. Rodom su bili iz Osečine (valjevski okrug). Istakli su se kao hajduci protiv turskog zuluma. Proslavili su se u boju kod manastira Čokešine, 16/4 1804. Oni su, sa malo drugova, primili borbu s Turcima i junački izdržavali napadaje. Kad su bili ranjeni u noge, N. su sjedeći nastavljali borbu, sokolili druge i pucali, sve dok nisu poubijani od nadmoćnijih protivnika.

V. Ć.

NEDVED ANTON, kompozitor i dirigent (19/8 1828, Hoševice, Češka — 16/6 1896, Ljubljana). N. je učio muziku u Pragu, gdje je bio učenik Antona Slavika. Najprije je bio učitelj u Sofijinoj akademiji i u češkoj realci u Pragu, zatim kazališni pjevač u Pragu i Brnu, a od 1856 muzički direktor filharmonijskog društva i učitelj pjevanja u Ljubljani, gdje je radio do 1890. N. je komponirao mnogo crkvenih i svjetovnih kompozicija za pjevanje sa pratnjom orgulja i solo pjesama sa klavirom.

J. M.

NEGOTIN, varoš u Srbiji (timočka oblast). Ima 5.872 stanovnika. Nalazi se u močvarnoj ravnici, punoj bara i ritova (Krajina). Okolina je bogata vinogradima (negotinsko vino). N. je središte Krajine. Sjedište je komandanta vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. — U N. je poginuo Hajduk-Veljko.

B. D.

NEGOTINO (NEGOTIN NA VARDARU), varoš u južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, skoro u središtu velike i plodne kotline Tikveša, u dolinici Bara, nedaleko od desne obale Vardara. Ima 485 kuća sa 2.112 stanovnika (1921). N. se zove i Nigotino; službeni naziv Negotin (na Vardaru) pogrešan je. — N. je staro naselje, ali se od početka 19 vijeka razvilo u varoš. Ispod N., prema Vardaru, ima tragova od antičkog naselja, kao i na Gradištu, visokoj vardarskoj terasi, a do susjednog sela Tremnika ima znatnih tragova rimskog naselja. N. leži na mjestu antičkog grada Antigonia, koji je osnovao makedonski kralj Antigon Gonat (279—242 prije Kr.), poslije priključenja Peonije Makedoniji. U Antigoniji je sjedio strateg, koji je upravljao Peonijom, novom makedonskom provincijom. Po Peitingerovoj tabli Antigonia je bila 12 milja niz Vardar od Stobi (Pustog Gradskog, na ušću Crne), dakle na mjestu današnjeg N. ili u njegovoj neposrednoj blizini. I samo ime N. podsjeća na staru Antigoniu.

Početkom 19 vijeka N. je bilo čitluk sa nekih 30 kuća kršćana čifčija. Od tih starosjedilaca sada u N. ima 12 porodica sa 19 kuća. Svi ostali su noviji doseljenici. N. se stalo razvijati od čitlučkog u varoško naselje, kada je početkom 19 vijeka obnovljen put Štip—Prilep i ovdje se križao sa starim vardarskim drumom. Tu su na raskršću, kraj čitluka, prvi Kucovlasi podigli »haništa«, a onda su se u N. počeli doseljavati kršćani trgovci i zanatlije iz okolnih većih privrednih središta, kao i iz susjednih tikveških sela. Za kratko vrijeme razvila se u N. mala čaršija i nastala dosta živa trgovina i obrt. Sa Vardara ispod N. polazili su niz rijeku korabi i šajke (vrste brodova) sa žitom, koje se izvozilo za Solun, a odatle dalje na Izmir (Smirnu) i druge prekomorske gradove. Inače je sav saobraćaj išao karavanski, najviše za Prilep, Bitolj i Solun, kuda se izvozilo vino, grozdovača, svila, vuna, brašno. Kada je tikveški moćni beg Hadži-Tahir-aga, iz ajanske porodice Sinanovaca u Kavadarcima, oplijenio Njegoš (1821), podigao je on u N., nad svojim čitlukom, sat-kulu, na kojoj je namjestio »kambana« (zvono) iz oplijenjenog Njegoša, pod sat-kulom je podigao džamiju, a u čaršiji »bezisten« (mjesto, gdje se prodaje platno). Tako je oko 1837 N. postalo »kasabasi« (varošica); tada je dobilo i nedjeljni sajam i počelo da se takmiči sa Kavadarcima, tadanjim begovskim gradom i sjedištem tikveškog ajana (zapovjednika). — Kršćani su 1837 podigli crkvu Sv. Atanasa u N., a kraj nje i školu. 1860 podignut je u blizini va-

roši, na starom crkvištu na Vardaru, manastir Sv. Đorđa. N. je 1865 imalo 200 kuća i čaršiju sa 100 dućana. Gradnjom vardarske željeznice (1873) N. se još življe razvijalo, ma da tada nije dobilo željezničku stanicu. Tada se u N. razvila i »nova čaršija«. Uvođenjem kulture opiuma (1875) tržište u N. postaje još življe, a podižu se i oko 10 šarlagarnica. Zbog boljeg položaja N. je 1879 postalo i glavna tikveška »kasaba«, sjedište kajmakama, ali na prijetnje begova iz Kavadaraca, »konak« je iz N. ubrzo ponovno vraćen u Kavadarce. 1880 bilo je u N. 480 kuća, od kojih 410 kuća kršćana, a 70 kuća muslimana. Spajanjem vardarske željeznice sa moravskom (1888) nastao je iz N. veliki izvoz tikveškog grožđa i vina. Ovamo su dolazili vinski trgovci iz sjeverne Srbije, i o berbi vinograda samo preko Krivolaka izvozili po 300 do 400 vagona grožđa i po 60 vagona vina.

Pred oslobođenje (1912) N. je imalo oko 700 kuća, od kojih su oko 105 bile turske, ostalo kršćanske; pored toga kršćani su držali čaršiju sa oko 300 dućana. 1913 muslimani su, izrabivši bugarski napadaj, zapalili varoš, te su svi dućani (oko 300) i mnogo kršćanskih kuća (oko 250) izgorjeli. Poslije toga su se svi muslimani iselili iz N., tako, da je N. ostala čisto kršćanska varoš, bez i jednog muslimana.

Od oslobođenja je N. postalo središte sreza negotinskog. Mjesto džamije, u središtu varoši, pod čaršijom, podignuta je poslije Svjetskog Rata lijepa građevina Narodni dom. Od oslobođenja je N. dobilo i željezničku stanicu, na ušću Bara u Vardar, nazvana Sv. Đorđe, po susjednom manastiru; njen su kolosjek prvi postavili Francuzi 1915, za vrijeme borbe s Bugarima. Varoš ima sada oko 150 dućana. Dok je ranije N. trgovalo najviše sa Solunom, sada je upućeno na Skoplje. U N. su: poglavar sreza negotinskog, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: Voj. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); G. Kazarow, Inscriptions et antiquités de la Macédoine occidentale (Bulletin de corr. Hellénique, 47, 1923).

V. Radovanović.

NEGOTINSKA EPARHIJA. V. Timočka eparhija.

NEGOTINSKA KRAJINA. V. Krajina.

NEGOTINSKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1885. Kapital je 500.000. Fondovi 338.783, ulozi na štednju 3,360.598, mjenice 3,770.347, dobit 225.814 dinara. Dividenda 30%. Predsjednik je Stanoje Nećić. *N. S.*

NEHAJ-GRAD, dobro sačuvani grad u Hrvatskom Primorju, na glavici brežuljka nad morem, kod Senja južno. Osnova grada je četvorouglasta; svaka je strana duga 23 m. Grad se na više sužava, a uglove mu brane doksati na konsolima, od kojih je jedan strijela oborila. Nad ulazom je duži doksat, pred njim je prije bilo stubište, od koga je most vodio do ulaza. Grad je visok 15 m. Ima tri kata; u donjem su najmanje strijelnice, veće u drugom, najveće u trećem katu, a opet malene pod krovom. Najdonje su strijelnice osobite vrste: kroz takvu strijelnicu mogu u isti mah trojica strijeljati. U gornjim je katovima bila smještena artiljerija. Nasred četvorostranoga uskog dvorišta je cisterna, a pod jednim prozorom drugog kata trostruki grb: lijevi sa zmajem grb je Lenkovića. Grad je sagradio vrhovni krajiški i senjski kapetan Ivan Lenković 1558 za obranu od Turaka sa kopnene, a od Mlečića s morske strane. Historija N. G. od njegova postanja dalje usko je vezana sa historijom grada Senja.

Literatura: M. Magdić, Topografija i poviest grada Senja (1877); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 198).

J. M-n.

NEHAJEV MILUTIN, pravim imenom Dr. Milutin Cihlar (25/10 1880, Senj). Svršio je osnovnu školu u Senju, gimnaziju u Senju i Zagrebu. Učio je kemiju u Beču. Neko vrijeme bio je asistent na gospodarskom učilištu u Križevcima, inače je živio većinom kao novinar (Balkan u Trstu, Obzor i Jutarnji List u Zagrebu). — N. je ušao u književni život vrlo rano. Kao gimnazist pisao je u litografiranom listu Nada, koja je 1897 počela u njegovoj redakciji (uz Marjanovića i Milčinovića) izlaziti kao Nova Nada. 1905 izdavao je list Lovor. Sarađivao je vrlo aktivno u književnom životu Mladih, i bio je jedan od najplodnijih suradnika Savremenika; 1926 bio je

njegov urednik, a već otprije predsjednik Društva Hrvatskih Književnika. Beletristički su mu radovi: drame Prijelom (1898), Svjećica (Nada, 1899), Život (Koledar Svačić, 1905), Spasitelj (1916), roman Bijeg (Društvo Hrvatskih Književnika, 1909 i 1917), novele Veliki grad (Matica Hrvatska, 1919). Najglavniji mu je međutim kritički rad u Obzoru, Životu, Hrvatskoj Misli, Vijencu, Nadi, Savremeniku, Jutarnjem Listu. U Obzoru i Jutarnjem Listu pisao je kazališne prikaze (drama i opera). Od kritičarskog rada najveća mu je studija O Hamletu (Savremenik 1905, posebno u knjizi 1917) pored studija o Leskovaru, Zoli, Nazoru i dr.

N. je ušao u književnost s generacijom, koja je tražila šire vidike, pročišćavanje zagušljive atmosfere, evropska mjerila u književnosti. U svom kritičkom radu N. provodi taj princip. Među hrvatskim kritičarima N. je čovjek solidnog znanja, dobar poznavač svjetske i domaće literature, koja se svojstva pojačavaju time, što je on u isto doba dobar poznavalac naše političke prošlosti. O tome je N. dao nekoliko originalnih studija: O Anti Starčeviću (Jutarnji List), O Šimi Mazzuri (Savremenik, 1926) i dr.

A. Barac.

NEIMAR, masonski časopis. Izlazi u Beogradu dvaput mjesečno, a namijenjen je široj javnosti. Zadatak mu je, da daje obavještenja o organizaciji i pravom značenju slobodnoga zidarstva uopće, a u našoj državi posebice. Pokrenut je 1915, a urednik mu je Jova Aleksijević. *D. P.*

NEJISKI UGOVOR O MIRU (Neuilly) 27/11 1919 između Unije, Engleske, Francuske, Italije, Japana (glavnih saveznih i udruženih sila) i Belgije, Kine, Kube, Grčke, Hedžasa, Poljske, Portugala, Rumunjske, Države srpsko-hrvatsko-slovenačke, Sijama i Čehoslovačke (sila saveznih i udruženih) s jedne, i Bugarske s druge strane. Na molbu Bugarske dano joj je primirje 29/9 1918, da bi se mogao zaključiti mir. Bugarska je priznala državu SHS (36); odrekla se u njezinu korist svega svoga teritorija, koji joj je dodijeljen čl. 27, dio II. ovoga ugovora (37). Određeno je, da komisija od 5 komesara glavnih savezničkih sila i po jednog našeg i bugarskog provede delimitaciju (38). Podanicima bugarskim, nastanjenim na teritoriju dodijeljenom državi SHS, dano je SHS podanstvo; ali oni, koji su se nastanili poslije 1/1 1913 mogli su da ga dobiju samo s odobrenjem države SHS (39). Podanicima bugarskim, iznad 18 godina, na teritoriju dodijeljenom državi SHS, dozvoljeno je, da u roku od dvije godine optiraju za svoje staro podanstvo, a isto tako Srbima, Hrvatima i Slovencima nastanjenim u Bugarskoj. Oni, koji optiraju, morat će se iseliti u državu, za koju su optirali, u roku od godine dana; dozvoljeno je da iznesu sve pokretnosti bez carina, a zadrže svojinu nepokretnosti koje ostave. U istom roku Srbima, Hrvatima i Slovencima, bugarskim pripadnicima, u stranim državama dozvoljeno je da mogu uzeti podanstvo SHS, ako nisu stekli strano podanstvo (40). Dio financijskih tereta Bugarske, koje će država SHS preuzeti za pripojeni teritorij određen je po čl. 141 partija VIII. (financijske klauzule) (41).

Vojničke klauzule: cjelokupni broj bugarske vojske ne smije prelaziti 20.000 ljudi (66). Sve mjere za mobilizaciju i priprave za rekviziciju životinja ili drugh transportnih sredstava zabranjene su (68).

Reparacije: Bugarska se obvezala platiti saveznim i udruženim silama dvije milijarde i 250 milijuna zl. franaka reparacija. Plaćanje je određeno polugodišnje počevši od 1/7 1920, sa rokovima 1/1 i 1/7 svake godine, sa 2% do 1/1 1921, a poslije sa 5% na cijelu sumu, sa dodacima za amortizaciju u 37 godina. Ove sume ima da isplaćuje reparacionoj komisiji preko međusavezničke komisije. Vrijednost može biti u pokretnim ili nepokretnim dobrima, robi, efektima i dr. Naplate su mogle biti u zlatnim bonovima, koji će biti direktna obveza Bugarske, ali odredbe o njihovoj službi imala je da ustanovi međusavezn ička komisija. Ovi bonovi su oslobođeni svih bugarskih taksa i poreza (121). Međusavezničkoj komisiji dano je da može predložiti reparacionoj komisiji redukciju jednog plaćanja ili cjelokupne sume ili prijenos (122). Dugovi Bugarske Njemačkoj, Austriji, Ugarskoj i Turskoj preseneseni su na savezne i udružene sile i uračunani u gornju cjelokupnu sumu (124).

Riješeno je, da se vrate svi rekvirirani predmeti iz Grčke, Rumunjske

i Srbije. Utvrđeno je da Bugarska pronađe i povrati odnesene dokumente i arhive. Za sporove u tom rješavat će jedan arbiter, imenovan od međusavezničke komisije (126). Bugarska je imala za 6 mjeseci dati Grčkoj, Rumunjskoj i državi SHS određen broj stoke, i to SHS: 50 bikova, 6.000 krava, 5.000 konja i kobila, 1.000 mazgi, 4.000 teglećih volova, 12.000 ovaca (127). Kao kompenzaciju za rušenje srpskih ugljenokopa Bugarskoj je dosuđeno da za 5 godina daje 50.000 tona ugljena godišnje iz Pernika, franko granica SHS na pruzi Pirot—Sofija. Međusaveznička komisija ima da odobrava to davanje i da prosuđuje, da li će to i koliko sputavati prekomjerno ekonomski život Bugarske (128).

Za izvršenje bugarskih obveza (dokle budu trajale) određena je međusaveznička komisija u Sofiji, sastavljena od po jednog predstavnika Engleske, Francuske i Italije. Bugarska je obvezana da im zakonom zagarantira prava, u ovom ugovoru predviđena.

Dodatak ugovoru u tri člana, govori o odnosima komisije i bugarske vlade. Ako Bugarska ne ispuni obveze, a i bez toga (5), komisija može ustanoviti kontrolu i upravu prihoda i čisti prihod upotrijebiti za račun reparacija. Ugovor je sastavljen francuski, engleski i talijanski. Francuski tekst je mjerodavan u slučaju spora (u part. I. i XII. francuski i engleski).

V. Popović.

NEKRŠTENICI se zovu naročiti stvorovi (duhovi), koji su postali od djece, koja su pomrla nekrštena. Narod priča, da N. imaju izgled pola ptice pola djeteta, i da neprestano lete naokolo. Drže ih za zla i pakosna bića, koja vrebaju, da za vrijeme t. zv. nekrštenih dana (1—8 januara) dave malu nekrštenu djecu. Pored toga, N. znaju da dosađuju i mliječnoj stoci; stoga je osobito među ovčarima rašireno o njima vjerovanje. Kažu da se N. daju u potjeru za ovcama, kravama i dr., da im oduzmu mlijeko; odaju se sviranjem i hukanjem, na što čobani odmah pale vatru i tjeraju ih od svoga blaga. U nekim krajevima se N. zovu svirci, a negdje navije.

P. B.

NELIPIĆ, knez cetinski i kninski, iz plemena Svačića. Hrvatski knezovi Kurjakovići, knez N. i drugi neki stvorili su savez protiv bana Mladena II. Obratili su se na kralja Karla I. i slavonskog bana Ivana Babonića. Neprijateljima Mladenovim pridružili su se još i Mlečani. Ova borba svršila se padom bana Mladena. Poslije odlaska kralja Karla I. iz Hrvatske, velikaši su se uplašili zbog kraljeve velike moći, pa su se složili i zajedno oteli od kralja Knin. Upravu grada preuzeo je u svoje ruke N. (1322), koji je držao taj grad u svojim rukama do smrti. Porast njegove moći izazvao je zavist naročito kod bribirskih knezova, koji su se koalirali sa krčkim knezovima, gradom Zadrom i bosanskim banom Stjepanom Kotromanićem, da obore N. (1324). N. je u toj borbi ostao pobjednik. 1326 imao je N. da vodi rat sa hrvatskim banom Mikcem Mihaljevićem, ali je i njega pobijedio. N. je od tada bio prvak među hrvatskim knezovima od Like i Krbave, pa sve do rijeke Cetine. Idućih godina stalno je ratovao s bribirskim knezovima, kojima je oteo Ostrovicu (1336), ali ju je 1337 vratio uz odštetu. 1343 bio je N. na vrhuncu svoje moći. Pred njim su drhtali dalmatinski gradovi, a pokorili su mu se svi hrvatski knezovi. Mlečani su se najposlije poplašili tolike premoći N. i počeli su okupljati sve hrvatske knezove i bosanskog bana Stjepana Kotromanića, da satru N. On se uplaši i ugovori s Mlečanima mir, kojim se N. između ostaloga obvezao, da ne će dirati posjede bribirskih knezova i kneza Grgorija Kurjakovića, a ni mletačkih dalmatinskih gradova (1343). Međutim on se nije držao ugovora o miru, i ubrzo bi došlo do novih sukoba, da N. nije u to umro, ostavivši udovicu Vladislavu i jedinca, nedoraslog sina Ivana.

Literatura: D. Gruber, Nelipić, knez cetinjski i kninski (1896); D. Gruber, Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji sa hrvatskim velmožami (Izvješće kr. velike gimnazije u Požegi 1887/88); V. Klaić, Povjest Hrvata, II. (1900); V. Klaić, Hrvatska plemena od 12 do 16 stoljeća (Rad, 130).

M. Prelog.

NELIPIĆ VLADISLAVA, udovica kneza Nelipića. Kad je kralj Ljudevit I. čuo za smrt kneza Nelipića, odlučio je da napadne na Hrvatsku,

da tu konačno obori oligarhiju (1344). Kad se pročulo o tome, dotadašnji protivnici Nelipića, pa i Mlečići, koji su se bojali za svoju vlast u Dalmaciji, stali su se spremati da brane kneginju N. V. i njenog maloljetnog sina Ivana. 1344 napao je slavonski ban Nikola, od plemena Hahold, na Hrvatsku, utaborio se pred Kninom i pozvao N. V., da preda grad, i da se pokori kralju sa svojim sinom. N. V. je odbila poziv, a ban se spremio na opsijedanje i počeo je jurišati na grad. Hrabra posada odbijala je sve napade. N. V. se najposlije pogodila s banom, da kralju pošalje svog poslanika, koji će se u njeno ime i u ime njenog sina pokloniti kralju i obećati, da će biti vjerna vazalka kraljeva i da će mu predati Knin. Poslije toga ona je poslala svoga poslanika kralju, a Ljudevit je ponude prihvatio. N. V. međutim, naročito po nagovoru Mlečića, nije izvršila svoje obećanje. 1345 spremio se na jug sam kralj. U drugoj polovini juna 1345 došli su pod Knin ban Nikola i bosanski ban Stjepan Kotromanić sa 10.000 vojske, kao predstraža velike kraljeve vojske. Banovi su nagovorili N. V., da preda kralju Knin i još druge neke gradove, ali s tim, da se njenom sinu zajamči naslijeđe po djedovima u župana Cetini i Kliškoj. U tom je smislu N. V. načinila i s banovima ugovor. U to je i kralj Ljudevit stigao s velikom vojskom do Bihaća na Uni. Tu je kralj primio uslove ugovora. On je Ivanu Nelipiću potvrdio sve zemlje i gradove njegove porodice (Sinj, Brezovo Polje i Kamičac, na Krki). Ivan Nelipić bio je od tada vjeran kraljev vazal, a V. je otišla u Split, gdje se posljednji put spominje 8/12 1346.

Literatura: V. Klaić, Povjest Hrvata, II., 1900; V. Klaić, Vladislava Nelipić (Vienac, 1896). *M. Prelog.*

NEMAČKA PUČKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1919 godine. Centrala Nova Pazova. Kapital je 190.000. Rezerve 125.000, ulozi 345.760, mjenice 871.732, čista dobit 37.000 Din. Predsjednik je Josias Meier. *N. S.*

NEMANJA STEVAN, rodonačelnik dinastije Nemanjića (1114, Ribnica — 13/2 1200, Hilandar). Rodio se u Ribnici, kod Podgorice, gdje mu je otac Zavida živio, prognan iz Raške, radi dinastičkih meteža. U oskudici pravoslavnih sveštenika N. je u pretežno katoličkoj Zeti kršten po zapadnom obredu. Kad mu se otac vratio u Rašku, N. je ponovno kršten kao pravoslavni. Kao mladić N. je dobio od oca na upravu najistočniji kraj srpske države: predjel oko Toplice, donju dolinu Ibra, Rasinu i Reke, kod Kruševca. Tu je došao u bliži dodir s Bizantincima.

Srpska državna politika kolebala je u to vrijeme između Bizanta, koji je u Manuelu Komnenu imao energična vladara, i između Madžara, s kojima su srpski vladari imali srodničkih veza, i pomoću kojih su se trudili osloboditi se grčke vrhovne vlasti. N. se spočetka opredijelio za Grke. Radi toga ga je car Manuel naročito pomagao i ojačao protiv braće, koja su bila drugih shvaćanja. Od cara je N. čak dobio i jednu novu oblast, Dubočicu, kod Leskovca. Ta N. politika izazvala je protiv njega ostalu braću, od kojih je najstariji, Tihomir, bio veliki župan (oko 1167), i oni N. uhvate i zatvore. U borbama iza toga, kada se dočepao slobode, N. je uspio da potisne braću i da sam dobije velikožupanski prijesto.

Kao veliki župan N. je u prvo vrijeme promijenio svoju politiku i pokušao, potaknut od Mlečana, da s njima i Madžarima u savezu ustane protiv Bizanta. U tom pokretu nije imao uspjeha, i jedva se održao na prijestolu morajući da se ponizi pred carem Manuelom (1172). Poslije toga udarca N. se pomirio s braćom, koja su ostala u životu (Stracimir je dobio kraj oko Čačka, a Miroslav Hum) i nastojao je da što bolje učvrsti svoj lični položaj u zemlji i da sredi prilike u državi. Smrt moćnog Manuela (1180) dala mu je mogućnost, da ostvari svoje ranije namjere i želje svojih prethodnika. U savezu sa Madžarima N. je napao na Bizant (1183) i prodro s njima sve do Sofije, a kad su se Madžari povukli, N. je nastavio ratovanje za svoj račun. U vremenu 1183—1189 on je proširio Srbiju i prema Timoku, i prema Vardaru, a naročito prema Primorju. Zetu, s primorskim gradovima, definitivno je pridružio Raškoj, protjeravši od tuda kneza Mihaila, posljednjeg člana stare zetske dinastije.

Napadaji Nemanjini i brata mu Miroslava protiv Dubrovnika nisu

imali uspjeha. Na istoku je N. pomagao ustanak Bugara protiv grčke vlasti i ušao je u savez s njihovim vođama, braćom Asanima. Kao pobjeditelj N. je 27/7 1189 svečano dočekao u Nišu cara Fridrika Barbarosu na njegovu pohodu u križarski rat na istoku, i ušao je s njim u savez protiv Bizanta. Kraj njegovom ratovanju donio je poraz Srba na Moravi (1190) od Grka, koje je vodio car Isak Angel. Mir, koji je sklopljen iza toga i koji je trajao više godina, ispao je po Srbe dosta povoljno. Oni su zadržali u svojoj vlasti dobar dio osvojenih oblasti: Zetu s primorjem, čitavo Kosovo i dolinu Morave do današnje Ćuprije. Niš, Prizren i Skoplje ostadoše u Bizantu kao glavni pogranični gradovi. Nemanjin sin Stevan dobio je za ženu Eudokiju, sinovicu cara Isaka, pod uvjetom, da on naslijedi oca na prijestolu, mimo starijeg brata Vukana.

Kraj života N. je proveo mirno. Zbog kriza u Bizantu on se 25/3 1195 odrekao prijestola i pokaluđerio se, dobivši ime Simeon. Po tom imenu on je u narodu zapamćen sve do danas (»car Simeon«). Kao kaluđer proveo je N. jedno vrijeme u Srbiji, a onda je (u oktobru 1197) krenuo u Sv. Goru, gdje mu se nalazio najmlađi sin Rastko kao monah Sava. Tamo je N., sa Savom zajedno, podigao manastir Hilandar, u kome je i umro, u dubokoj starosti, 13/2 1200.

Važnost N. je za stvaranje srednovječne srpske države izvanredno velik. Dugom i energičnom i uglavnom sretnom vladavinom, N. je stvorio solidnu državu, razvio smisao za nju i ojačao u njoj ugled vlasti. Doveo je u zajednicu Rašku i Zetu, koje su se dotle pola vijeka borile za prevlast, i pokazao je put za stvaranje još šire nacionalne države. Pravoslavlje je uvijek štitio kao državnu vjeru Srbije, a energično je suzbijao sve smutnje vjerskog i političkog karaktera. Sav N. rad daje utisak stabilnosti i svijesti, da se radi za daleku budućnost. Tome su rječit dokaz njegove lijepe i solidne zadužbine, od kojih neke postoje još i danas: Bogorodičin manastir i manastir Sv. Nikole kod Kuršumlije, Đurđevi Stubovi (ovi svi u ruševinama), a naročito još čitavi Studenica i Hilandar. Radi svih tih zasluga, i još kao osnivača dinastije Nemanjića, srpska crkva ga je proglasila za sveca.

N. biografiju napisala su dva mu sina: Sv. Sava, oko 1210 i Stevan Prvovjenčani 1216. Treću biografiju napisao je svetogorski monah Domentijan (1264). *V. Ćorović.*

NEMANJIĆI. Rodonačelnik dinastije N. je Stevan Nemanja (1114—1200). Njegovi sinovi otpočeli su dvije linije porodice: jednu osniva stariji Vukan, a drugu, kraljevsku, Stevan Prvovjenčani. Od trećeg Nemanjina sina Sv. Save (1174—1235) nije ostalo poroda.

K r a l j e v s k a l i n i j a. Stevan Prvovjenčani (— oko 1227) imao je sinove Radoslava (kralj 1227—1233), Vladislava (kralj 1233—1242), Uroša (kralj (1242—1276, — 1280) i Predislava u kaluđerstvu nazvan Sava II. (arhiepiskop 1263—1270). Kralj Radoslav nije imao djece. Vladislav je imao dva sina Stevana i Desu, koji su ostali bez važnosti. Sinovi Uroševi bijahu: Dragutin (kralj srpski 1276 do 1282, srijemski 1284—1316) i Milutin (kralj 1282—1321). Dragutinovi sinovi su Urošic (— prije 1316) i Vladislav (kraljevski pretendent 1321—1324). Njihova linija izumrla je ili se izgubila. Milutinovi sinovi su: Konstantin (— 1323) i Stevan Uroš Dečanski (kralj 1321—1331). Konstantinova se djeca ne spominju, a Dečanskoga su sinovi Dušica, Dragutin (umrli kao djeca), Dušan (rod. oko 1308, kralj 1331—1346, car 1346—1355) i Simeon. Dušanov sin je Uroš (rod. 1337, car 1355—1371). Sa Urošem je izumrla muška linija srpske kraljevske loze Nemanjića. Simeon (ili Siniša) osjećao se više Grk nego Srbin, po majci Mariji Paleologovoj. On je vladao kao epirski despot do od prilike 1369. Njegovi sinovi: Stevan i Jovan Uroš, koji se 1381 zakaluđerio i umro kao monah Joasaf 1422—1423. To je uopće posljednji izdanak Nemanjića.

Vukanova linija. Vukan (— 1208) imao je sinove Đorđa, Stevana i Dimitrija, u kaluđerstvu nazvana Davida (— iza 1286). Davidov sin Vratislav imao je sina Vratka, a taj kćer Milicu, udatu za kneza Lazara.

V. Ćorović.

NEMČIĆ GOSTOVINSKI ANTUN, pjesnik (14/1 1813, dobro Edde, ostopanska župa, somodska županija, Mađarska — 5/9 1849, Križevci). Gimna-

ziju je svršio u Varaždinu, a filozofiju i pravo u Zagrebu, pa je stupio u županijsku službu. 1846 izabran je za kotarskog sudiju u Novom Marofu, gdje su ga 1848 izabrali za poslanika u hrvatski sabor. 1849 postao je bilježnik križevačke županije, te se preselio u Križevce, ali tu je poslije malo vremena umro od kolere.

N. je kao pjesnik lirik, a kao prozaik putopisac i komediograf. Prva njegova pjesma u Danici (1839) samo je prijevod. N. se javio kasno, dok su se njegovi drugovi već odavno pročuli u književnosti i javnom radu. U Danici se N. javljao i poslije rijetko, najviše 1841—1842, a onda sve rjeđe, i to s patriotskim pjesmama, od kojih su najpoznatije: Domovini, Himna žrtvam 29 srpnja 1845, i Grob kaludera. Najvažniji dio njegove lirike jesu erotičke pjesme: Lepiri, Neven i Turice, ali on tu poeziju svoje nesretne ljubavi nije za života objelodanjivao.

U Putositnicama (1845) opisao je N. svoje putovanje iz Ludbrega do Trsta i boravak u istočnom dijelu gornje Italije naročito u Mlecima, Vicenzi, Padovi i Veroni. Pored toga napisao je N. komediju u 4 čina Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac, iz tadašnjega hrvatskog socijalno-političkog života. M. Bogović objavio je u Nevenu (1854) osim te komedije i odlomak nedovršena N. romana Udes ljudski. Isto tako je Bogović poslije smrti N. izdao njegove Pjesme (1851), a Matica Hrvatska izdala je kasnije N. Izabrana djela (1898).

N. je imao lijepu i opsežnu književnu kulturu. Poznavao je rimsku, francusku i njemačku književnost. Prvi uzor mu je bio St. Vraz. Lepiri su spjevani pod utjecajem oblika, motiva, dikcije i duha Đulabija. Bio je lirik nježan i osjetljiv kao Vraz; ali skroman, diskretan, povučen u svojoj seoskoj samoći. Uz nježnu osjećajnost, poput Vraza, bilo je u njega i humora, koji se u lirici javljao u obliku autoironije. N. je prirođenim humorom reagirao i na pojave javnog života oko sebe. U izvornoj komediji Kvas bez kruha, crtajući restauraciju t. j. izbor županijskih činovnika, iznio je N. žive tipove ilirskog društvenog političkog života: vatrenu domorotkinju, oduševljenog Ilira plemića, korteša-plemića madžarona i proste plemiće seljake, izrabljivane od Ilira i madžarona, ali i izrabljivače jednih i drugih. Na žalost i tu komediju napisao je N. za samoga sebe. N. je bio odviše osjetljiv, a da ne bi ipak reagirao na pojave oko sebe, ali i odviše inokosan i obazriv, da svoje lično mišljenje iznese. Priroda, posve lirska, nagonila ga je da reagira, ali mu nije dala, da se i bori. Pored svega toga, po Kvasu bez kruha i Putositnicama N., uz Matu Mažuranića, zauzima prvo mjesto kao ilirski prozaik.

Literatura: M. Šrepel, O životu i radu A. Nemčića. Predgovor Izabranim djelima (1898); V. Dukat, O našijem humoristima (Rad, 197); N. Polić, O Antunu Nemčiću (Kritika, 1923). *B. Vodnik.*

NENADIĆ ĐURO DR., profesor sveučilišta (24/4 1876, Rudopolje, Lika). Srednju školu i šumarsku akademiju svršio je u Zagrebu, a zatim je proveo, radi specijalnih studija, dvije godine u Münchenu, gdje je dobio doktorat tezom Über die Rentabilität der Eichen-, Hoch- und Niederwirtschaft in Kroatien und Slavonien (1909). Poslije svršenih nauka služio je kod petrovaradinske imovne općine, u Irigu i kod šumarskog odsjeka u Zagrebu, gdje je surađivao na sastavljanju gospodarske osnove za šume. Od 1910 je profesor na šumarskoj akademiji, a od 1920 redovni profesor gospodarsko-šumarskog fakulteta na sveučilištu u Zagrebu. 1921 bio je pomoćnik ministra šuma i ruda. Napisao je po Dr. M. Endresu: Računanje vrijednosti šuma i šumska statika (1922) i Osnovi šumarstva (1924). *D. P.*

NENADOVIĆ ALEKSA, valjevski knez. Starinom je bio iz Bosne, a rodom iz sela Brankovine kod Valjeva. Porodica Nenadovića bila je jaka i ugledna. Iz te kuće bilo je knezova još u prvim godinama 18 vijeka. N. kao vrlo otresit čovjek rano je postao tamnavski knez. Kao čovjek od utjecaja bio je od austrijskih emisara uvučen u akciju protiv Turaka za vrijeme austrijsko-turskog rata 1788—1791. N. je tada pošlo za rukom da digne na oružje svoj kraj i da popali Valjevo i Čačak, ali je od austrijske strane bio nedovoljno pomagan. U manastiru Feneku N. je bio predstavljen caru Josipu II., koji je tom prilikom požalio, što se narod izložio

borbama i nezgodama prije nego što je austrijska vojska krenula u borbu. Za vrijeme rata N. je sudjelovao u više borba i činio je znatne usluge Austrijancima. Poslije svištovskog mira, razočaran što Srbija nije oslobođena, N. se vratio ponovno u selo, i ako su mu Austrijanci nudili da ostane na njihovoj strani. Za učinjene usluge N. je od Austrije dobio penziju (180 forinti godišnje). U Srbiji N. je po povratku opet nastavio da knezuje. Naročit utjecaj imao je on za vlade beogradskog vezira Mustafapaše, koji je dozvolio N. da organizira narodnu vojsku, da bi u njoj vezir imao oslonac u borbama protiv odmetnutih janjičara i njihova zaštitnika u Vidinu, Pazvan-Oglu-a. Za vrijeme janjičarskog napadaja na Beograd (u zimi 1797/98) N. je, sa drugim knezovima iz zapadne Srbije, organizirao obranu i uspio, da s tom narodnom vojskom i vezirovim ljudima spasi grad. Poslije pogibije Mustafa-pašine, za vrijeme dahijske reakcije, N. je stalno bio u životnoj opasnosti. Mula-Jusuf podmetnuo mu je jednog dana otrov u kavu, i N. se jedva spasio. Stoga, a i nezadovoljan zulumima i pritiskom dahija, N. je ušao u pregovore sa narodnim ljudima, da se protiv dahija digne ustanak. Jedno njegovo pismo, upućeno austrijskom majoru Mitesser-u u Zemun, pisano 1803, u kome je bilo jasnih nagovještaja o pripremama protiv dahija, palo je ovima u ruke. Obavješteni i o drugim pokretima u narodu, dahije odluče, da pohvataju i pobiju glavne vođe, da bi obezglavljena raja ostala pasivna. Među prvim ljudima, koji su pali poslije te odluke, bio je N. Njega je uhvatio Mehmed-aga Fočić u Valjevu, zajedno s Ilijom Birčaninom i Milovanom Grbovićem, i svu trojicu ih je dao pogubiti, pred očima skupljenog naroda (23/1 1804). To je početak strašne sječe knezova, koja je neposredno izazvala prvi ustanak. *V. Ćorović.*

NENADOVIĆ JAKOV, vojvoda (oko 1765—1836, Brankovina). Bio je mladi brat kneza Alekse. Po bratovoj pogibiji (23/1 1804) Turci su htjeli da njega zakneže, ali on je to odbio. Pridružio se odmah šumadijskom pokretu za ustanak, zajedno sa sinovcem Matijom, i postao je jedna od najkrupnijih ličnosti zapadne Srbije, pobunivši valjevsku i šabačku nahiju. Njegova prva veća pobjeda nad Turcima kod Svileuve (28/2 1804) naročito mu je digla glas. Imajući trgovačkih veza u Srijemu, a zahvaljujući vojničkim vezama njegova brata Alekse, N. je iz prijeka, više nego i jedan od srpskih vojvoda, dobivao džebane (municije) i oružja. Tako je još u proljeće 1804 smio poduzeti napadaj na Šabac. 6/3 uzeli su Srbi Valjevo, a 11/3 su opsjeli Šabac i zatjerali Turke u grad, pa ih najposlije prisilili na jednu vrstu kapitulacije.

Spočetka je N. imao neprilika s nedisciplinirani hajdučkim harambašom Đorđem Ćurčijom, koga je najposlije dao ubiti. N. je 1805, pored Janka Katića, imao iza Karađorđa najveći ugled u zemlji. Pošto je odmetnuo sokolsku nahiju i zauzeo Užice (20/7 1805), počeo se N. potpisivati: »zapovednik naije valjevske, šabačke, užičke i sososke«, i, kako priča Vuk Karadžić, koji je bio pisar kod njega, javno je Kara-Đordu poručivao, da mu, kao starješina, ne prelazi preko Kolubare. N. je smatrao sebe kućićem, članom jedne stare kneževske porodice, imao je pod sobom jednu od najvećih i najbogatijih nahija, imao je mnogo veza i u Srbiji i izvan nje. On je Karađorđa smatrao više kao slučajnog vojničkog vođu, nego kao svog gospodara i gospodara cijele zemlje. Da ograniči Karađorđevu vlast N. je s protom Matijom i Božom Grujovićem najviše uradio da je 1805 uveden u Srbiji Praviteljstvujušči Sovjet, sa namjerom, da postane jedna vrsta vrhovne centralne vlasti. Karađorđe nije dao da mu Sovjet sputava vlast i trpio ga je samo kao neku vrstu sudsko-administrativnog tijela. Odatle su se izrodile velike borbe, koje su trovale unutrašnje odnose tek obnovljene Srbije.

Prve dvije godine N. nije mnogo zazirao od Karađorđa, ali kad 1806 navališe Turci iz Bosne na zapadnu Srbiju a tom prilikom nastradaše šabačka i sokoska nahija, N. se nađe u velikoj tjeskobi. Morao je zvati u pomoć Karađorđa, koji na Mišaru odnese sjajnu pobjedu. Ova pobjeda diže Karađorđev prestiž i u N. području. Tu je Karađorđe, mimo N., postavio za starješine neke sebi odane ljude i na taj način dao je osjetiti i svoju neposrednu vlast. Ogorčen, N. je nastavio opoziciju Karađorđu u

zajednici s Milenkom Stojkovićem, Petrom Dobrnjcem i dr., oslanjajući se na ruskog predstavnika u Srbiji. O novoj godini 1810. N. je sa oružanim ljudima došao na Skupštinu, vršeći demonstracije protiv glavnih Karadorđevih pristalica. Pod pritiskom nezadovoljstva zbog poraza 1809 Karadorđe je popustio opoziciji. Mladen Milovanović je tada smijenjen s položaja predsjednika Praviteljstvujuščeg Sovjeta, a na njegovo je mjesto postavljen N. Od toga časa N. opozicija popušta. U februaru te godine jedinica Mladenova udala se za N. sina Jevrema; N. je poslije toga pristao na ustavne odredbe od 1811 i 11/1 te godine postao je popečitelj unutrašnjih djela, odnosno prvi srpski ministar toga resora. Domalo, on je s Mladenom i knezom Simom Markovićem, pored Karadorda, vršio glavnu vlast u zemlji. Poslije katastrofe 1813 i N. je prešao u Austriju, a poslije u Besarabiju. Živio je tamo do 1831, a onda se vratio u Srbiju, gdje je i umro, ne vršeći nikakve važnije dužnosti i utjecaja. *V. Ćorović.*

NENADOVIĆ JAKOV (JAŠA) DR., poslanik u Carigradu (aprila 1865 — 10/9 1915 u Švajcarskoj). Položio je pravni doktorat u Leipzigu, 1893 do 1894 bio je profesor državnog prava u velikoj školi. Otpušten je 5/5 1894 povodom t. zv. Čebinčeve afere. Živio je potom u inostranstvu. U Srbiju se vratio poslije prevrata od 29/5 1903 i bio je 1903—1904 kraljev sekretar, a 1907—1914 poslanik u Carigradu. *R. P.*

NENADOVIĆ LAZA DR., liječnik, docent univerziteta (17/3 1870, Modoš). Gimnaziju je svršio u N. Sadu, a medicinu u Pešti i Kijevu (1898). Bio je kupališni liječnik u Franzensbadu 20 godina, 1922 izabran je za docenta za fizikalnu terapiju na medicinskom fakultetu u Beogradu. Znatniji su mu radovi: Bolesti srca i krvnih sudova (na ruskom), Ženske bolesti (na ruskom), Fizikalna terapija, Elektrika u medicini. *V. S.*

NENADOVIĆ LJUBOMIR, književnik (14/9 1826, Brankovina, kod Valjeva — 21/1 1895, Valjevo). N. je bio unuk kneza Alekse, a sin vojvode prote Matije. Pošto je svršio gimnaziju u Beogradu i ušao u licej, otišao je 1844 u inostranstvo, i četiri je godine slušao razna predavanja na univerzitetima u Pragu, Berlinu i Heidelbergu, a tom prilikom proputovao je i Švajcarsku i pohodio Pariz. 1848 imenovan je za profesora beogradskog liceja. 1849, pošto je prestala Podunavka, jedini srpski beletristički list, N. se bavio mišlju da je on ponovno pokrene. Taj njegov plan izmijenio se toliko, što je svoj list, čiji je prvi broj izašao 5/1 1850, nazvao Šumadinkom. Ali već poslije 35 broja list je bio zabranjen, zbog izvjesnih liberalnih izjava i satira. N. je onda dobio dopust i poduzeo je svoje drugo putovanje po Italiji i Francuskoj, važno za našu književnost. Vrativši se, poslije više od godine dana, N. je 1852 ponovno pokrenuo Šumadinku. Sad je ona izlazila dvaput nedjeljno, ali je poslije 57 broja opet prestala. N. ju je oživio i treći put, no i tada je izdao svega 12 brojeva (19/11—29/12 1854). Četvrti, i posljednji put, oživio ju je 1855, i ovaj put je sa 74 brojem (1857) definitivno uginula. Zasitivši se borbe, N. je najzad 1857 primio službu u ministarstvu prosvjete i unutrašnjih djela. 1857 otišao je do Cetinja, 1858 postavljen je bio za sekretara poslanstva u Carigradu, a 1859 za načelnika ministarstva prosvjete. Sa toga mjesta je otišao u penziju 1868, povukavši se u Valjevo. 1874 otišao je na Cetinje, gdje je proveo četiri godine. Po povratku se opet nastanio u Valjevu. 1892 dobio je narodno priznanje od Narodne Skupštine.

N. je počeo književnu karijeru 1843 u Podunavci sa stihovima, a čini se da je s njima i završio. 1849 štampao je dva sveska, Pesme i Slovenska Vila, koja je izašla i latinicom u Zagrebu. 1860 izašlo je novo izdanje pjesama. 1861 objavio je posebno romantički spjev u šest pjesama Doičinović Vojin. N. je napisao veoma mnogo stihova, počev od patriotskih pa sve do moralizatorskih basni i kratkih epigrama, zapisa i dužih poema po uzoru Schiller-a (Ponora, Kuzman, Maniti glumac, Stolar, Jedna noć, Berber Trajko i t. d.). Još više i krupnijih stvari dao je N. u prozi. Osim ogromnog broja članaka, članića i bilježaka u Šumadinci i po drugim listovima, većinom prosvjetnim, poučnim, humorističkim i satirističkim, N. je napisao i dosta narodnih didaktičkih priča (Jabuka, Grego, Pocepani kaput, Bog će platiti, Prvi lonac, Gle oči, Neka je sreća ma i luda bila i

t. d.) i tri knjige putopisa, odnosno opisa stranih krajeva, sredina i drugih običaja (Pisma iz Njemačke, Pisma iz Italije i O Crnogorcima). Ta su pisma većinom i prvobitno bila upućena prijatelju Dimitriju Matiću, a tek poslije su objavljena postepeno u Šumadinci, 1850 ona iz Severne Nemačke, 1852—1855 iz Švajcarske i iz Pariza. Veći dio Pisama iz Italije, 3 i 4 svezak Knjiga N. od 1881 odnosno 11 i 12 svezak Celokupnih Dela 1892, objavljen je 1851 kao Vladika Crnogorski u Italiji. Pisma sa Cetinja od 1878 poslije su izdavana u knjizi pod naslovom: O Crnogorcima. U N. prozne sastave spadaju još 1859 iz Srpskih Novina preštampani poučni članci Sveštenstvo i Ratarstvo, udžbenik za osnovne škole, Istorija srpska 1850, po zapisima svoga oca: Prilozi za srpsku istoriju 1861, Protokol pisama prote Mateje N. o ratovanju kraj Drine 1861. 1867 N. je izdao jedan dio znamenitih očevih Memoara. Ovamo treba ubrajati i njegovu akademsku pristupnu besjedu 1889: Pogled na poeziju i na njen utjecaj na čovečanstvo, kao i prijevode s francuskog jezika: Kamarila od Lamnèa (1849), Napoleon Bonaparta, drama od Al. Dumas-a oca (1850), Istorija francuske revolucije od A. Migne-a (1860—1863), u dva dijela, i Proces Armande (1864). Naposljetku N. je 1852 i 1853 izdao, uz Šumadinku, dva sveska almanaha Šumadinče. Dvaput se pokušavalo sa izdavanjem svih N. radova: prvo izdanje, Knjige N., 1881—1885 stiglo je do 18 sveska, a drugo, Celokupna dela N., 1892—1895, obuhvatilo je u 22 sveska pretežni dio njegove književnosti; 8 svezaka su stihovi, 7 svezaka Pisma, 4 sveska O Crnogorcima, a tri su priče. Inače Pisma iz Italije i Pisma iz Nemačke izašla su u knjigama Srpske Književne Zadruge (1907 i 1922).

N. je počeo da piše u proljeće našeg romantizma. Prirodno je bilo, dakle, što je počeo s pjesmama, i što se trudio da i njegova poezija bude savremena. Ali N. je uspio samo da u izvjesnim spoljnim znacima i po izvjesnim temama bude romantičar. A baš te pjesme, rimovane u duhu vremena, najslabiji su proizvodi N. pera. On nije imao nijedan od osnovnih darova rođenih pjesnika, osobito liričara, ni temperamenat, ni maštu, ni osobnu osjetljivost. Ali je zato imao na pretek drugih duhovnih i etičkih vrlina, stalno živahan, radoznao i prijemčiv duh, široko, humano, samo trezvenošću i vanrednim osjećanjem mjere temperirano idealističko srce i jedinstvenu, rodnom mu kraju i porodici svojstvenu, moć neposrednog, čistog saopćivanja. Tim vrlinama N. je zauzeo, usred najneobuzdanijeg romantizma, jedno naročito i vrlo ugledno mjesto u našem duhovnom svijetu. Kao čuvar Dositejevskih predaja N. je u to doba snova, zanesenosti i strasti, propovijedao mudrost vjerovanja u ljudsku pamet, u nauku i u napredak. Stoga su i među njegovim pjesmama kao najbolje ostale one, u kojima je mogao da bude bitan, intelektualni i opći, bezlični osjećajni elemenat, a takve su na pr. Opšta kuća, Snaga naroda i t. d., kao i neke njegove humorističke pjesme, t. j. one pjesme, pošto su to mahom patriotske, u kojim se više poučava no raspaljuje, ili više dobroćudno šali na račun narodnih mana, no što se šiba žučnom satirom. Isto tako se može učiniti lijepi izbor i od N. takozvanih zapisa, epigrama, stihovanih misli, duhovitih opasaka i blagih zajedanja.

Po čitavoj duhovnoj konstrukciji, N. je bio stvoren za proznog pisca. Zato će on uglavnom kao prozaist i ostati u historiji naše književnosti, što više, kao jedan od stvaralaca, i bez sumnje, kao najodličniji reformator današnjeg našeg umjetničkog proznog stila. Njegova Pisma služe kao osobiti dokumenti, u prvom redu ona iz Italije, po kojima mi i danas imamo najplastičnije prikazanu sliku velikoga Njegoša. No njihova je vrijednost, iznad i mimo sadržajne težine, u njima samima i u njihovome stilu. To su prvi i ujedno najvrsniji naši književni putopisi, u kojima se neusiljeno, gotovo kozerijski duhovito i toplo, s mnogo preliva i vibracije, graciozno, koketno, sentimentalno i ozbiljno, priča, isto toliko o pitoresknim stranim zanimljivostima, koliko o vječitoj ljudskoj naravi. Izvanredna vedrina i blaga srdačnost obliva svaki njihov red, a nenametljiva rezoniranja, stalno začinjena slikovitom duhovitošću, čisti su izvor poezije, kojoj je dan i savršen oblik u N. nenadmašivom orkestriranju narodnoga jezika. U tome da narodni jezik neosjetljivo učini pravim i inteligentnim književnim stilom, isto toliko daleko od na-

rodnog kao i od knjiškog, nije premašio poslije njega nitko, čak ni najbolji naši realistički pripovjedači.

Literatura: K. Ruvarac, Skupljeni spisi (II., 1869); M. Đ. Milićević, Lj. P. Nenadović u pričama (Brankovo Kolo, 1895, 2—4); A. Gavrilović, kulturno-historijska slika (Godišnjica Čupićeve Zadužbine, 1899, 19); Ljub. Nedić, Noviji srpski pisci, kritičke studije (prvo kolo, 1901); M. Car, Moje simpatije (III., 1904); Jov. Skerlić, pisma iz Pariza Lj. P. Nenadovića (Srpski Književni Glasnik, 1905, 15); A. Gavrilović, Odjeci Šilerova Zvona u srpskoj umjetničkoj poeziji (Godišnjica Čupićeve Zadužbine, 1906, 25); M. Borisavljević, Zabrana Šumadinke, književno-historijska slika (Godišnjica Čupićeve Zadužbine, 1911, 30); D. Nikolajević, Tri Nenadovića, književno-historijski esej (1925); P. Lebl, Lj. P. Nenadović, odlomak iz monografije (Srpski Književni Glasnik, 1926, 19, 3). *V. Petrović.*

NENADOVIĆ LJUBOMIR DR., liječnik (20/7 1837, Kraljevci, Srijem — 26/3 1916, Beograd). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima, a medicinu u Pešti 1866. Specijalizirao se za ženske bolesti u Beču i Berlinu. Bio je gradski fizik u Pančevu 40 godina. Prešao je u Beograd 1903 i radio je kao privatni liječnik. Izdavao je u Pančevu, sa dr. K. Pejičićem, list Domaći Lekar. Izdao je u dva izdanja knjigu Domaći Lekar. Pisao je (1891) O zdravstvenim prilikama u Pančevu, Smrt sučiji (1902), Fizički razvitak školske omladine i školska higijena u Srbiji, Školske higijene i školski lekari-higijeničari (u Prosvjetnom Glasniku 1904 i 1906), Samarićanstvo; spasonosna međunarodna ustanova (1914). Sudjelovao je aktivno na međunarodnim liječničkim kongresima u Njemačkoj, Austriji, Ugarskoj i Parizu i na njima je držao razna socijalno-medicinska predavanja; pokretao je razna pitanja i činio prijedloge. Radio je od 1899 na sazivanju kongresa srpskih liječnika; zaveo je u društvu Dušan Silni tečajeve za pružanje prve pomoći, a to je isto uveo i u beogradskoj žandarmeriji kao sastavni dio u obuci žandarma. Držao je mnoga popularno-poučna predavanja. Svoju biblioteku je poklonio Srpskom lekarskom društvu kad se povukao iz liječničke prakse (1911). *V. S.*

NENADOVIĆ MATIJA, prota, vojvoda i državnik prvog ustanka (1777, Brankovina — 29/11 1854, Valjevo). Sin je Alekse Nenadovića, kneza valjevske Tamnave i Posavine. Počeo je prvo učenje u svom selu, a nastavio ga je u Kupinovu i poslije u Assany, gdje je kod jednog prote izučio crkveno pjevanje. Po povratku je, još vrlo mlad, u 16 godini (1793) zapopljen. Otac ga je uputio u poslove oko pripremanja prvog ustanka i 1803 ga je slao u Sarajevo, da se tamo dogovara s izvjesnim licima, kako bi ustanak uzeo šire razmjere. Po očevoj pogibiji, N. je napustio kuću, a kad je dobio vijesti o ustanku u Šumadiji, bio je među prvima, koji se pokretu odmah pridružio. On je dizao čitav valjevski kraj i imao je u tom više ličnog udjela nego njegov stric Jakov, koji je došao na gotovo.

N. je prvi diplomat obnovljene Srbije. On je imao važne misije kod susjednih austrijskih vlasti da nabavlja oružje i municiju; putovao je u Petrograd i Beč, u najteže doba, kad je ili trebalo stvarati veze ili prekinute obnavljati. On je s Petrom Čardaklijom i Jovanom Protićem 1/9 1804 krenuo u Rusiju, da zainteresira rusku vladu za ustanak i da izradi kod nje potporu i pomoć. To je bila prva veza nove Srbije sa ruskom vladom. N. je tvorac i prvi predsjednik Upravnog (Praviteljstvujušćeg) Sovjeta (1805 do 1807) i jedan od ljudi, koji je najmudrije znao postupati s Turcima. Od 1811 N. je, s popom Lukom Lazarevićem, bio glavni zapovjednik vojske od sokoske Rače do Save, a za vrijeme katastrofe 1813 pokazao se i kao hrabar borac (u borbama na Ravnju) i kao savjestan narodni starješina. Za vrijeme emigracije, naročito 1814 do 1815, N. je živo radio da zainteresira velike sile, a naročito Rusiju, za sudbinu Srbije, i stoga preko pet mjeseci, u doba bečkog kongresa, nije napuštao austrijsku prijestolnicu. Od srpskih vođa imao je široku punomoć za pregovore na bečkom kongresu.

Kad je izbio drugi ustanak N. je nastojao da prikaže stranim činiocima novi pokret kao djelo krajnjeg protesta jednog unesrećenog naroda, a poslije je prešao u Srbiju, da se nađe uz kneza Miloša. Poznat i štovan u zapadnoj Srbiji, N. je postao valjevski knez i znatno je pomogao, da se tamo urede vlasti i povrati red. Ali

sa knezom Milošem, koji je bio žestok i nepovjerljiv, nije bilo lako raditi. N. je nekoliko puta imao s njim neprilika, padao je u nemilost, bivao čak uklanjan iz službe, pa opet pozivan. Od 1832 bio je penzioniran, pošto je promijenio nekoliko mjesta i položaja u državnoj službi. Kao penzioner N. je otvorenije prišao opoziciji protiv kneza, tražeći, da se ograniči njegova lična samovolja. Kad je 1838 osnovan Državni Savjet, N. je, kao jedan od uglednih ustavobranitelja i pristalica rusofilske politike, postao njegov član. Ali za vrijeme ustavnih borba, koje su nastale u Srbiji na kraju tridesetih godina, N. se nije mogao smiriti. Zbog sukoba s knezom Mihailom, on je, zajedno s Tomom Vučićem i Avramom Petronijevićem i još nekima, 1840 prognan iz Srbije. Živeći u Carigradu N. je došao u težak položaj, da on, jedan od glavnih boraca za slobodu Srbije, mora da se sklanja, ispred jednog srpskog kneza, pod skutove turskih vezira. Poslije izvjesnog vremena, N. se, nezadovoljan i sa neprijatnim iskustvima, vratio u Srbiju, da tu ponovno živi kao penzioner.

Kada su 1842 bili oboreni Obrenovići, N. je po drugi put postao državni savjetnik. Knezu Aleksandru Karađorđeviću učinio je znatnu uslugu, kada je 1844 sa svojim ljudima ugušio katansku bunu. Stari ustaša, uvijek sa izvjesnim pregalačkim osobinama, N. je 1848 sudjelovao i na karlovačkoj majskoj skupštini, a domala je, na poziv svojih valjevaca, krenuo u Vojvodinu kao voda srbijanskih dobrovoljaca. Poslije toga, već ostario, penzioniran je po molbi, 1852, a dvije godine poslije toga 29/11 1854 završio je svoj život. Njegov sin je književnik Ljubomir Nenadović.

Svoje Memoare o vremenu prvog ustanka N. je počeo da piše vjerojatno oko 1830, ako ne i nešto ranije. Ali nije mislio da ih predaje široj javnosti. Jedan dio svoje bogate arhivske građe N. je bio ustupio Jovanu Hadžiću, koji je objavio u Golubici, V., 1843 i 1844. Hadžić još ni tada ne spominje, a možda nije ni znao, da N. piše svoje memoare. Zna se, da ih N. nije završio. Obradio je samo doba 1787—1806 i jedan dio 1813.

Kao snažne Višnjićeve pjesme, i Memoari prote N. sadrže u sebi pravi epski zamah prvog ustanka. U njima je i prostodušni patos, izražen i u osjećanju i u stvaranju velikog, i mitska ljepota jednog herojskog vremena, i klasična prostota izraza jednog pravog čovjeka iz naroda. Pričanje je puno podataka, ponekad od neprocjenjive važnosti, a uvijek od mnogo interesa. Kao rijetko koji spis naše književnosti 19 vijeka, Memoari sve više dobivaju, što ih duže čitamo. Zanimljivi su i važni ne samo kao historijsko djelo jednog važnog savremenika, nego i kao spis jednog čovjeka, koji ima mnogo dara, koji ima bogato iskustvo i koji ima jedan izrađen, vrlo mudar, pogled na život.

V. Ćorović.

NENADOVIĆ PAVLE, srpski arhiepiskop i mitropolit karlovački (1699, Budim — 15/8 1768, Karlovci). Srpsku, njemačku i latinsku školu svršio je N. u Budimu. 1721 bio je pisar u budimskom magistratu. 30/1 1726 zamonašio ga je i zađakonio, a 21/11 1728 zapopio beogradsko-karlovački mitropolit Mojsije Petrović i postavio ga je za svoga egzarha. N. je bio egzarh i mitropolita Vićentija Jovanovića, a patrijarh Arsenije IV. Jovanović postavio ga je za generalnog egzarha. Kao egzarh N. je često vršio vrlo važne crkvene i narodne misije. 1732 bio je administrator pečujsko-osječke eparhije do njenog ukidanja. Slan je vrlo često sa narodnim deputacijama u Beč. 25/4 1742 posvećen je N. za gornjo-karlovačkog episkopa, ali ga je državna vlast, koja je tada živo radila na pounijaćenju Srba u Hrvatskoj, pustila u njegovu eparhiju tek poslije potvrde carice Marije Terezije 6/4 1744. Krajem 1748 premješten je N. na aradsku eparhiju, ali je još prije svoga odlaska tamo (14/6 1749) izabran za arhiepiskopa i mitropolita.

N. je bio jedan od najprosvjetljenijih i najagilnijih karlovačkih mitropolita. Prva mu je briga bila, da opustjele škole njegovih prethodnika Mojsija Petrovića i Vićentija Jovanovića, ponovno oživi, reorganizira i razvije. Stoga se N. prije svega postarao, da se osnuje naročiti fond, iz koga će se redovne osnovne, a naročito srednje i više škole, moći stalno uzdržavati. Taj fond poznat je pod imenom klirikalni ili školski fond, u koji su, pored N. prilagali i episkopi, manastiri i glavniji ljudi iz naroda. Fond je tokom vremena narastao do

5 milijuna kr., i podmirivao je mnoge prosvjetne potrebe Srba u bivšoj karlovačkoj mitropoliji. Primjer N. bio je od velikog utjecaja na narodne predstavnike. Poslije njegove smrti narodno-crkveni sabor od 1769 osnovao je još jedan fond iz N. ostavine, u koji je išao po jedan dio ostavine mitropolita, episkopa i drugo. Taj fond je nazvan neprikosnoveni fond. I on je narastao do 5 milijuna kr. Iz njega su dopunjavane plaće episkopima i podmirivane razne druge crkvene potrebe. Tako je N. postao glavni osnivač potonjih čuvenih i izvanredno korisnih narodno-crkvenih fondova karlovačke mitropolije.

Na škole je N. obratio naročitu pažnju već i kao episkop gornjo-karlovački. On je već 1746 u svojoj rezidenciji, u Plaškom, otvorio centralno učilište za gornjo-karlovačku i kostajničku eparhiju, a sličnu učiteljsko-bogoslovsku školu otvorio je i u Zalužnici za Liku i Krbavu.

N. je bio jak organizatorski duh uopće. On je zaveo neobičan red u upravi i životu crkvenom u cijeloj karlovačkoj mitropoliji. Od njegova vremena počinju da rade redovni duhovni sudovi ili konzistorije, postaju arhivi i počeci biblioteka pri episkopskim dvorovima. N. je sagradio današnju veliku sabornu crkvu u Srijemskim Karlovcima, a iz osnove je obnovio i ukrasio manastir Grgeteg, koji je tada još bio mitropolijsko dobro. Nastajao je, da se svuda po mitropoliji diže što više lijepih i uglednih crkava i škola. Njegov rad je na podizanju prosvjete i kulture među austro-ugarskim Srbima od epohalne važnosti. Osim toga, N. je energično radio na popravljanju narodnog života uopće i dizanju ugleda plavog i crnog svećenstva, nastajao je da se u manastire uvede strogi kinovijski život, rad i red, da se prekine sa parazitskim prosjačenjem i da se podigne ekonomsku važnost manastira. Od N. vremena kod Srba u karlovačkoj mitropoliji javlja se viši interes za prosvjetom, književnošću i naukom, te se je u srpskom društvu od toga doba sve jače osjećala struja novoga života.

N. je imao da uzdrži naročito tešku borbu sa državnim vlastima, koje su u to doba razvijale najživlju akciju, da Srbe i Rumunje, a naročito u Hrvatskoj i Erdelju, privedu uniji sa katoličkom crkvom. Za N. vrijeme dizani su mnogi narodni ustanci u Krajini i Provincijalu, protiv reforama državnih vlasti. N. je uspjevao da utiče na umirenje naroda i na državne vlasti, da izađu narodu u susret. Njegovim uticajem znatno je poboljšano stanje srpskih krajišnika, naročito poslije seobe Srba iz Vojvodine u Rusiju (1751—1753), poslije ukidanja Potiske i Pomoriške krajine. N. je nastajao kod carice Marije Terezije, da pravednije uredi i odnose između vlastele i podanika, što je i učinjeno caričinim Urbarom od 15/3 1756 za županiju srijemsku, požešku i virovitičku. N. je uspio, da pravoslavne Rumunje u sjevernoj Ugarskoj i Erdelju, čiji su se crkveni predstavnici većinom pounijatili, dobije pod svoju upravu i spasi ih od konačnog pounijaćenja. N. energičnom akcijom suzbijena je unijatska propaganda i među Srbima. Ona je imala uspjeha, pomoću terorističkog postupka vojničkih zapovjednika, samo u jednoj maloj oazi Srba krajišnika u Žumberku, na granici Hrvatske i Slovenačke. N. je energično ustajao u obranu srpskih narodnih privilegija, dobivenih od cara Leopolda I., i protestirao je protiv svake njihove povrede. Stoga je N. često mjesecima boravio u Beču kod carskog dvora i slao tamo narodne deputacije. I gotovo svagda je uspjevao kod carice Marije Terezije, da dobije zadovoljenje i zaštiti interese crkve i naroda svoga. Ta razumna, rodoljubiva, energična i uspješna akcija N. toliko je zabrinula bila rimokatoličku hrvatsko-slavonsku vlastelu i crkvene predstavnike, da su na ugarskom saboru 1764 izjavili: »Obuzima nas opravdani strah, gledajući ovo grdno tijelo, koje se pruža od moskovskih granica do Jadranskog Mora i koje, ujedinjeno pod vlašću jednog mitropolita, može vremenom da uguši i našu vjeru i našu državu; a osobito kad uočimo onu strašnu slogu ovih šizmatika sa vojničkim staležima«.

R. Grujić.

NEPRIKOSNOVENI FOND. V. u Dodatku.

NEPRODUKTIVNO TLO može da bude apsolutno neproduktivno (sterilno) ili samo da je neobrađeno, ali po svojim svojstvima plodno, pa stoga

samo privremeno neproduktivno. U našoj službenoj statistici u »neproduktivno« tlo uračunano je i jedno i drugo. Najveći procenat neproduktivnog tla je u Srbiji i Crnoj Gori, i to: U Srbiji 2,097.225 ha ili 41% od ukupne površine, u južnoj Srbiji 2,635.641 ha ili 57·83%, u Crnoj Gori 694.658 ha ili 71·83% ukupne površine. U ostalim krajevima zauzimaju neproduktivna tla između 0·37—10·86%, a ukupna površina svega neproduktivnoga tla iznosi 6,788.877 ha ili 27·29% ukupne površine države, dakle skoro toliko, koliko iznosi i sva produktivna površina sa 6,376.193 ha sa ugarom (923.907 ha ili 14·48% obrađene površine).

O. F.

NERA, rijeka u Banatu, lijevi pritok Dunava. Izvire na Semeniku, u banatskim rudnim planinama. U našu državu ulazi niže sela Leskovice i na cijelom toku čini granicu sa Rumunjskom. N. teče u vijugavom toku, uglavnom od istoka prema zapadu, a od Vračeva Gaja skrene pod pravim kutom i dalje teče na jug. U Dunav utiče oko 2·5 km sjevero-istočno od Rama, odnosno 6 km južno od Vračeva Gaja. Dužina N. toka granicom naše države je 26·7 km. *P. V.*

NERETLJANI. Neretljanska oblast pružala se od rijeke Neretve do Cetine. Prema Porfirogenetu pleme je N. po podrijetlu bilo srpsko, ali je rano ušlo u sastav hrvatske države i u njenu plemensku, političku i kulturnu sferu. Glavna mjesta te oblasti bila su u 10 vijeku: Makarska, Vrulja i Ostrog, a od 11 vijeka tvrdi Omiš. U neretljansku oblast spadali su i otoci: Korčula, Mljet, Hvar, Brač. Stanovnici ovih oblasti dobili su u 10 vijeku naziv pogana, jer su se dugo opirali da prime kršćanstvo.

U našoj historiji N. su najviše obilježeni kao opasni gusari. Naslijedili su, izgleda, stare ilirske tradicije gusarenja na Jadranskom moru, a koristili su se i svojom slovenskom vještinom brodarstva i života na vodi. Kao što su nekada Iliri svojim ugrožavanjem trgovine po moru izazivali sukobe s Rimom, tako je od 9 vijeka češće dolazilo do sukoba između N. i mletačke republike. Prve vijesti o borbama među njima spominju se već u prvim desetinama 9 vijeka, kada je jedan nepoznati neretljanski knez bio prisiljen da ide u Mletke, da moli mir i primio tamo kršćanstvo. Ali već 834/35 neretljanski su gusari prekršili ugovor i napadali mletačke trgovce čak na južnoitalskim obalama, a dopirali su ponekad u smjelim zaletima i na sjever do Istre. Mleci su organizirali protiv njih više ekspedicija (840, 876), ali uzalud. Ni pokrštavanje N., izvedeno pod pritiskom moćnog cara Vasilija I., oko 880, nije utjecalo na gusarske sklonosti N. Mlečani su stoga bili prisiljeni, da ponovno upotrijebe silu. Ali u borbi sa N., kod Makarske (18/9 886) Mlečani su bili strahovito potučeni. Sam dužd Petar Kandijan poginuo je ovom prilikom. Kad nije uspjela da skrši N., mletačka republika, da bi zaštitila svoju trgovinu, pristala je da daje godišnje poklone hrvatskim vladarima i vjerojatno neretljanskim knezovima, kao što su to činili i susjedni romanski gradovi.

Krajem 9 vijeka neretljanska oblast došla je pod vlast kneza Petra Gojnikovića. To je izazvalo borbe sa humskim gospodarem Mihailom Višević em, i sa moćnim Simeonom. Pomoću Bugara Petar je srušen, a Mihailo je uzeo njegove zemlje u Primorju. Za vrijeme Časlavove borbe protiv Bugara (od 931) i za vrijeme građanskog rata u Hrvatskoj, poslije smrti Mihaila Krešimira I. (oko 945), N. su se, nikim ne zaustavljani, dali opet na stara gusarenja. 948 dvije mletačke ekspedicije protiv N. završile su se neuspjehom. Kada je, u drugoj polovini 10 vijeka, mletačka republika dovoljno ojačala, smatrala je, da joj je sramotno novcem kupovati mir za svoju trgovinu po moru i 996, otkazavši to plaćanje, odlučila se na energične mjere prema N. Građanski rat u Hrvatskoj iza smrti Stjepana Držislava (997) olakšao im je napore u borbi. Jedna hrvatska stranka, protivnici kralja Svetoslava (997—1000), ponajviše predstavnici romanskih gradova, obratili su se onda Mlecima za pomoć. N. su opet pomagali Svetoslava. Grad Zadar je čak otvoreno tražio mletačku zaštitu.

Za svoju borbu protiv Hrvata i N. Mlečani su dobili i pristanak bizantskih vlasti, te time još više pojačali svoj položaj. Spremni diplomatski i vojnički, oni su 1000 krenuli u borbu. Hrvatski gradovi su primili bez borbe mletačku flotu i zakleli se duždu na vjernost. Strah je nagnao i jedan dio

N., da se kao molioci pojave pred Mlečanima. Samo su se otoci Korčula i Lastovo junački opirali, ali su svladani. Mlečani su diktirali mir i postigli, da protivnike nagnaju na poštivanje mletačkih interesa. Poslije ovog pohoda vojnička prevlast Mletaka na moru bila je potpuno obezbjeđena. Stranka kralja Svetoslava bila je srušena među Hrvatima, a stradali su vjerojatno i njezini saveznici N. Kada su Hrvati pokušali, da poslije izvjesnog vremena povrate izgubljeni prestiž, jedan novi pohod Mlečana (1018) sasvim ih je smirio za dug niz godina.

O N. nema poslije toga više spomena kao o posebnoj političkoj jedinici. Bit će, da su ih protivnici Svetoslavovi (u vremenu od 1000—1018) natjerali na priznanje hrvatske vrhovne vlasti. Neretljanska oblast nije imala poslije toga sigurnih granica. Jedan dio njenih južnih krajeva dolazio je na duže ili na kraće vrijeme u sastav humske srpske, pa poslije humske bosanske države. Glavno pleme, koje je u toj oblasti dugo vremena imalo utjecaj, bili su Kačići.

Literatura: M. Prelog, Boje Chorvátu s Benétčany (1900); G. Novak, Sloveni i Venecija, I.—II. (1913 do 1915); F. Šišić, Povijest Hrvata (1925). *V. Ćorović.*

NERETVA. 1. Rijeka u Hercegovini i Dalmaciji, pritok Jadranskog mora. Izvire blizu crnogorske granice, sjevero-zapadno od Lebršnika, sa sjeverne padine prijevoja Grdelja (1.227 m) i sjevernog podnožja Živnja (1.695 m), na visini oko 1.100 m, i u gornjem toku teče kroz divlju, vrlo strmu dolinu. Od izvorišta do Uloga N. teče prema sjeverozapadu, zatim skrene na sjever, od utoka potoka Reništa na zapad, a od utoka Živnja na sjeverozapad, i u tome pravcu teče do ušća rječice Kraljaščice, oko 7 km sjeverozapadno od mjesta Konjica. Na tome toku sa desne strane N. leže visoravni: Lelija, Treskavica, Visočica i Bjelašnica, a s lijeve: Crvanj, Prenj i Ljubina Planina. Desetak kilometara nizvodno od Konjica N. ulazi u niz klisura, a tok svoj upravi u pravac zapada, i tako teče od prilike do ušća Rame, koja izvire na podini Raduše Planine, odakle naglo skrene na jug i počne jako vijugati. Na tome toku korito joj se proširuje i usijeca se između stijena, ali rijeka postepeno počne skretati iz svoga pravca i teći k jugoistoku sve do Hana Bojanića. Prošavši kroz kamenito i šumovito područje, N. ulazi u Bijelo i Mostarsko Polje, protičući kroz njih uglavnom od sjevera prema jugu, a dalje teče na jug-jugozapad, čineći veće okuke. Od ušća Bune do ušća Bregave N. se u vrlo uskom koritu probija kroz visoravni Donjeg Brotnja i Dubrave, a od Čapljine se dolina N. počne jako proširivati i od Metkovića prelaziti u barovitu ravnicu. Kod Opuzena se N. počne dijeliti i u 12 rukava utiče u Neretljanski Kanal, uski i dubok zaliv između trupa Balkanskog Poluotoka i Pelješca.

Delta N. vrlo je velika, ali je regulirana i predstavlja 8 jezera. Na srednjem toku je N. široka 45—60 m, a od ušća Bune do mora oko 90—170 m. Do Bune je duboka 0·6—1·9 m, a ispod Metkovića 4 m. Plovna je samo na donjem toku, od prilike do Gabele. Najviše stanje N. pokazuje u aprilu (3·73 m) i novembru (3·09 m), najniže u augustu (0·56). Prvi je maksimum posljedica topljenja snijega u izvorišnim krajevima, drugi obilnih jesenjih kiša u cijelom porječju N., dok je kasnoljetni minimum izazvan ljetnom relativnom sušom. U toku ljeta voda u N. toliko spadne da se može pregaziti i do Bune, a u proljeću i jeseni mogu nastati poplave. Dužina N. toka je oko 230 km, a površina porječja 9106 km². Važniji pritoci N. sa desne strane su Rakitnica, Neretvica, Rama i Trebižat, a s lijeve Buna, Bregava i Krupa. Pri srednjem najnižem vodostaju N. raspolaže hidrauličkom snagom oko 93.500 HP.

Literatura: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899); M. Mandić, Hidrometrijska opažanja na Bosni, Neretvi i Vrbasu 1881—1896 (Glasnik Hrvatskog Naravoslovnog Društva, 12, 1901).
P. Vujević.

2. Zemlja oko rijeke N., naročito uz njen donji tok u Dalmaciji, gdje se račva. Kako je tlo gotovo sasvim plosnato (kut naklona jedva iznosi 0·1‰) lako se drže u njegovim dubinama vode različna podrijetla (izvori, kiša, nabujala N.). Zato je taj kraj pun močvara (blata) i jezera, pa i danas poslije regulacije N., nezdrav,

premda su se prilike donekle popravile. U isušenim partijama nizine pored voćaka i vinove loze rode sve vrste žita, naročito kukuruz i ševar (trstika).

Rijeka N. vrlo je bogata ribama (već je Katon stariji zove magnum omnem pisculentum), naročito ima pastrva i jegulja, pa raka, a i susjedno more hrani dobre vrste riba, kao što su lubin, zubatac, lovrata i lokarda. U močvarama ima pijavica. — N. plove manje morske jedrenjače i parobrodi do Metkovića. Inače su domaća prevozila po kanalima, močvarama i ritovima male lake ladice »tupine«, tako lake, da ih Neretljani prenose iz jednoga korita u drugo. Njima se služe kad spremaju sijeno, žito i trsku, i kad idu u lov na vodene ptice, kojima obiluju, naročito zimskih mjeseci, tamošnji trščaci; ima čapalja, galebova, labudova, divljih gusaka i divljih pataka, pelikana, gnjuraca, šljuka; ima i ptica grabljivica: orlova, jastrebova i sokolova. Za ribolov na moru običnija je u dalmatinskom primorju poznata ladva (copolo).

N. u Dalmaciji zaprema dvije upravne općine, metkovićku i opuzensku, koje čine metkovićki srez (dubrovačke oblasti). Prostire se između 42° 56′ i 43° 10′ sjev. šir., a 17° 20′ i 17° 40′ ist. duž. Površina joj zaprema 384 km² sa 15.710 stanovnika, od kojih ima 15.183 rimokatolika, a 514 pravoslavnih. — Osim sreskog mjesta Metkovića (2.307 stanovnika), dokle plove parobrodi, a dalje se nastavlja željeznica u Mostar—Sarajevo, znatno je općinsko, negda utvrđeno mjesto Opuzen (Fort Opus, 991 stanovnik), na potoku Posrednici, gdje počinje riječna delta. Kod sela Vida, na potoku Norinu, od Metkovića k sjeverozapadu, ima ostataka znatnoga rimskog grada Narone.

3. Od 9 vijeka spominje se u dalmatinskom primorju posebna (jamačno već ranije osnovana) oblast N., koja se prostirala između Hrvatske i Zahumlja, između donje Cetine i donje N., a zapremala je i susjedne otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet. Slovenski stanovnici (Neretljani) kasno su se pokrstili (878—880); zato su ih zvali »pagani« (pogani, neznabošci), a bili su na zlu glasu kao gusari, pa su bili stalno u sukobu sa Mlecima, koji su živjeli poglavito od mora. 830 desio se u Mlecima njihov poslanik da sklopi mir sa dužd om Ivanom Particijakom, i tom se prilikom pokrstio. Mir nije dugo trajao. Već 834 ili 835 N. su napali i poubijali neke mletačke trgovce na južnoitalskoj obali, a njihove lađe zaplijenili. 839, utanačivši mir s hrvatskim knezom Mojslavom u poljičkom Sv. Martinu, mletački je dužd Petar Trandonik prebrodio do susjednih neretljanskih otoka, gdje se nalazio knez Družak, s kojim je također ugovorio mir. Ali već iduće godine (840) Druškov nasljednik ili suvladar, Ljudislav, potukao je dužda i pogubio 100 Mlečića. Pošto je međutim u ratovima s Arapima oslabila mletačka mornarica, Neretljani su se usudili 846 da napadnu i samo mletačko područje, te su oplijenili lagunski grad Kaorle.

Kad su se 870 vraćali iz Carigrada sa crkvenoga sabora papini poslanici, zarobili su ih u Jadranu neretljanski gusari i na slobodu ih pustili tek pod konac 871. Car Vasilije I. prinudio je Neretljane da priznaju bizantsku vrhovnu vlast i da se pokrste (878—880). Nesretna je bila za Mletke vojna protiv N. 886. U prvoj navali sa 12 lađa dužd Petar Kandijan pobio je N. i oteo im 5 lađa, pa i kopnenu im vojsku u bijeg natjerao, ali u novom boju (18/9) N. kod Makarske tako razbiju duždevu vojsku, da je u njihovim rukama ostalo i duždevo mrtvo tijelo. Novi dužd, Petar Tribun utanači onda s carem Berengarom (u maju 888) savez protiv Slovena. Nekako se u to vrijeme republika odlučila da plaća godišnji danak hrvatskom vladaru (Branimiru) za slobodan prolaz i trgovinu na Jadranskom moru.

Na početku 10 vijeka N. je pridružio svojoj državi srpski knez Petar Gojniković (897—917), izuzevši otoke Vis, Brač, Hvar, koji su dospjeli u vlast hrvatskog kneza Tomislava. Za građanskog rata u Hrvatskoj 948 otpali su od nje otoci Brač i Hvar. Tada su N. dvaput suzbili iz svojih voda mletačko brodovlje, pa su Mleci bili prisiljeni na mir i valjda na plaćanje danka za slobodnu plovidbu, kako su već otprije plaćali Hrvatskoj. I jednoga i drugoga danka oslobodio je Mletke dužd Petar Orseolo II. (1000). Otoke Korčulu i Lastovo morao je silom pokoriti.

Oko polovine 10 vijeka opisao je N. pod imenom Paganije, car Konstan-

tin VII. On spominje u njoj tri županije: Rastok i Makar pri moru, koji imaju i većih brodova (sagina), i dalje od mora Dolje (vjerojatno dolina Trebižata, kod Ljubuškoga), čiji žitelji žive radeći zemlju. Blizu su do njih četiri otoka: Mljet, Korčula, Brač i Hvar, veoma lijepi i rodni, sa mnogo pustih gradova i močvara; na njima stanuju, drže svoju stoku i žive od nje. Pagani (pogani, neznabošci) tako se zovu, jer su se kasnije krstili od ostalih Hrvata. U rimskom se dijalektu njihova zemlja zove Arenta (Neretva), a oni Arentani (Neretljani). U zemlji Paganiji naseljeni su gradovi: Makar, Vrulja (Za)-Ostrog i Lapčanj (danas Gradac, na obali između Brista i Neretve). Imaju u oblasti ove otoke: veliki otok Korčulu ili Krkar, na kome ima i grad; drugi je veliki otok Mljet, treći je veliki otok Brač. Ali ima i drugih otoka, koji nisu u oblasti ovih Pagana; otok Sušac (zahumski), otok Vis (hrvatski) i otok Lastovo (zahumski).

Oko 1020 N. je došla u područje hrvatskog kralja (Kresimira III.); po smještaju svome uz more zvala se i Primorje (tako i danas), latinski Maronia. Tamošnje pleme Kačića igralo je vidnu ulogu u hrvatskoj historiji. Ono se brojilo među hrvatske plemićke rodove. Gotovo nema sumnje da su tome plemenu pripadali: velikaš na dvoru kralja Petra Kresimira IV. (1058—1073) Rusin, koji je bio morsticus t. j. morski župan, Rusinov brat kralj Slavac (1074—1075) i sin Petar (Petrus Slavus), posljednji hrvatski narodni vladar, koji je poginuo 1097 u Petrovu Gvozdu, boreći se sa Madžarima, dalje u doba kralja Zvonimira (1076—1089) Jakov, čija se titula dux Marianorum podudara s titulom inder Marianorum prvoga nam poznatoga neretljanskog kneza Druška. Među starješinama 12 hrvatskih plemena, koji su 1102 ugovorili mir s ugarskim kraljem Kolomanom, na prvom se mjestu spominje župan Jura od plemena Kačića.

Kolomanu je kao kralju Hrvatske pripala i N. Kako je bila na južnom kraju države, prevladalo je tamo već u 12 ili 13 vijeku ime Krajina, i dugo se održalo u narodu i u knjizi. U vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva ostala je Krajina do početka 14 vijeka. Domaći su knezovi bili od plemena Kačića, kojima je glavno sjedište bio grad Omiš, kod ušća rijeke Cetine. Crkveno je Krajina pripadala nadbiskupiji splitskoj. 1192 ondje su bile župe: omiška, makarska i rastočka. Iz susjedne Bosne i Huma širila se po Krajini bogomilska vjera, kojoj su naginjali i knezovi plemena Kačića. Da se iskorijeni nova vjera i da se kazne zbog gusarenja, papa je Honorije III. pozivao protiv njih Splićane i kralja Andriju II. i Dubrovčane (1221/22). Obnovljena biskupija u Makarskoj brzo je opet zapuštena, pošto je, oko 1324, bosanski ban Stjepan Kotromanić zauzeo svu Krajinu, osim Omiša, gdje se sklonio makarski biskup. Krajina je, kao dio humske zemlje, ostala uz Bosnu sve do njenoga pada (1463). Za bosanske vlade isticali su se u Krajini knezovi Bogavčići.

Po padu Bosne vladao je Krajinom humski vojvoda Žarko Vlatković. Pod konac 15 vijeka cijela je Krajina došla u turske ruke. Prvi krajinski knez pod turskom vladom bio je 1500 Juraj Marković Kačić, koji se pisao knez Krajine i cijele Agustinove Humske (zemlje, kojom je još 1488 vladao humski vojvoda Agustin Vlatković ili Agustin Humski). 1646 Krajina se oslobodila turskog gospodstva i dala se u zaštitu Mlecima, pod kojima je ostala sve do njihove propasti (1797). Došavši kasnije pod austrijsko gospodstvo (kratko vrijeme prekinuto francuskom vladom 1806—1813), upravo su stanovnici Krajine najodlučnije tražili, da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom. To nisu postigli. 1918 Krajina je, negdašnja Neretva, sa ostalom Dalmacijom i sa Hrvatskom postala dijelom kraljevine SHS.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (1904); R. E. Petermann, Führer durch Dalmatien (1899); V. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (II., 1883); F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925, 241 i d.). *J. Modestin.*

NERETVICA, rijeka u Bosni, desni pritok Neretve. Izvire sa jugoistočne padine Vitruše (ili Vjetrnjače) iz Ramanice vrela. Sa izvorišta teče prema istoku, ali ubrzo skrene i počne teći na jug, pa na jug-jugozapad, a od Gorana i Podhuma na jug, stalno se probijajući kroz klisuru. Oko 6 km sjeverno od ušća, dolina N. prilično

se proširi, mjestimice do 600 m. U Neretvu se N. uliva oko 1 km sjeveroistočno od sela Ostrožca, odnosno 11·5 km uzvodno od ušća Rame. Dužina N. toka je 27·9 km, a površina porječja 180·9 km². *P. V.*

NEREZI, crkva kod Skoplja, posvećena Sv. Pantelejmonu. Podigao ju je Aleksije Komnen 1164. Crkva ima pet kubeta i trobrodni oltar. Sačuvali su se fragmenti prvobitnog amvona od kamena. Prvobitni ikonostas bio je od mramora. Od njega su se sačuvali samo stupovi od carskih dveri sa izvajanim ornamentima. Od prvobitnog živopisa sačuvalo se samo nešto malo u oltaru. Tu su grčke signature. Ostali živopis je kasniji i ima srpske natpise. Na zapadnom zidu nalazi se natpis, koji spominje kao slikara nekog Stojka. Zapisi, urezani u zidove, govore, da je crkva bila posvećena u 17 vijeku. *V. P-ć.*

NEREŽIŠĆE, gradić u Dalmaciji, oblast Split, srez Brač; nasred otoka Brača (381 m), raskršće cesta. Ima 1.352 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, dvije pučke škole, poštu i telegraf. N. je bilo negda glavno mjesto na Braču. Ima lijep općinski dom i lužu (loggia). *J. M-n.*

NERODIMKA, rijeka u Staroj Srbiji, lijevi pritok Lepenca. Izvire na jugoistočnoj padini Drobnjaka, sjeverozapadno od Uroševca, sa zemljišta, sastavljenog od kristalastih škriljevaca i vapnenca. N. sa izvorišta teče prema jugoistoku i kod ulaza u Kosovo Polje počne se račvati. Lijevim krakom odvaja se manji dio vode i prosjekom teče na zapad-sjeverozapad kroz brdo Vatu, prema bari Sazliji, iz koje ističe Sitnica, pritok Ibra. Taj urez je vjerojatno umjetno napravljen jaz, te i bifurkacija N. nije stvorena prirodnim putem. Glavna vodena masa N. otiče desnim krakom prema jugoistoku, a od starog Kačanika, gdje se N. počne jako širiti, uzme pravac juga-jugoistoka. Ušće N. u Lepenac je kod Kačanika. Dužina N. toka je 32 km, a površina porječja 229·6 km². *P. V.*

NERODIMKINA BIFURKACIJA. V. Kosovo Polje.

NERODIMLJA, sredovječna župa i grad, a sada sela Gornja i Donja N. u kosovskoj oblasti, u jugozapadnom podgorskom kraju Kosova Polja, na rijeci Nerodimci, pritoku Lepenca, u sjevernom porječju Vardara. Po N. nazvan je srez nerodimski, čije je središte u Uroševcu, novoj varoši na rijeci Nerodimci, kraj Paun-Polja. Nerodimski srez obuhvaća 10 općina, sa 76 naselja i izvan porječja Nerodimke, u kojima ima 28.021 stanovnik (1922). Od ovih većinu čine Arnauti i Arnautaši 18.598 (muslimani 18.453, katolici 145), zatim Srbi, 8.148 (pravoslavni 7.978, muslimani 102, katolici 68), pa Cigani, 1.086 (muslimani 994, pravoslavni 92), Kucovlasi 136, Turci 45, Jevreji 7 i Grci 1. Oba sela N. imaju 1.474 stanovnika, Gornja N. 662, Donja N. 812. Ovako veliki broj Arnauta i Arnautaša u N. i njenome kraju pokazuje na one velike i teške etnografske i kulturne poremećaje, koji su se u tursko doba izvršili u ovome kraju.

N. je bila prijestolnica Nemanjića, i u njoj su se odigrali mnogi važni i sudbonosni događaji onoga doba. Zbog rđavog značenja imena, N. je onda zvana češće Porodimlja, Rodimlja, Rodim. Iznad i nedaleko od nemanjićkog dvora N., uvrh župe N. na južnim ograncima Crnoljeve, koji se dio planine onda zvao Bolovan, nalazio se tada grad Petrč. Ruševine ovoga grada, koji se sada zove Petrič, leže na jednom osamljenom i sa tri strane odsjecima zaštićenom brdu. Od nekadanje tvrđave drže se još ostaci od četiri kule. Ispod N., u neposrednoj blizini današnjeg Uroševca, nalazili su se kraljevski dvori Pauni i Svrčin, također omiljena boravišta Nemanjića niže Lugova i Žegovca. Kralj Milutin je umro u N. (29/10 1321). U N. je rado boravio i kralj Stefan Dečanski (1321 do 1331). Ovdje se između njega i sina mu Stefana Dušana završila borba. U dvoru N. je mladi kralj Dušan, došavši iz Skadra, 1331 iznenadio svoga oca, koji se bijegom sklonio u blizi grad Petrč, gdje ga je sin stigao, uhvatio i poslao na zatočenje u grad Zvečan. I car Dušan je u prvo vrijeme svoga kraljevanja rado boravio u dvoru N.; tu je on oko 1332 izdao Dubrovčanima povlastice za kupovinu žita po Srbiji. — Za ovaj je kraj vezana tradicija o smrti cara Uroša (4/12 1371). Između nekadanjeg dvorca N. i grada Petriča, u opustjelom manastiru Sv. Bogorodice, kod sela Šarenika, našao je 1584 neki pastir pod

kamenom pločom kosti Sv. Uroša, za koga se razvijala tradicija o mučeničkoj smrti. Tada su Srbi obnovili ovaj manastir, a 1705 monah Hristofor prenio je odatle moći cara Uroša u manastir Jazak, u Fruškoj Gori.

Gornja N. održavala je veze sa Srbima emigrantima u Ugarskoj. Dok su skoro svi Srbi kršćani po selima na Kosovu pod Turcima postali čifčije, dotle su se oni u Gornjoj i Donjoj N. održali na svojoj zemlji. Pored doseljenika Srba iz Sirinića, Podrima, Morave, Debra, kao i iz nekih kosovskih mjesta, u oba sela N. ima i dosta starosjedilaca. Osobito ukusna i živopisna kosovska ženska nošnja najljepša je kod seljaka u Gornjoj i Donjoj N.

Literatura: J. Cvijić, Osnove III. (1911); Jireček, Istorija Srba, I.—III. (1922—1923); St. Novaković, Zakonski spomenici (1912); St. Novaković, Nemanjićske prestonice: Ras, Pauni, Nerodimlja (Glas, 88, 1911); Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi, I.—II. (1902—1903).

V. Radovanović.

NESTOR ŽUČNI. V. Jovkić Proka.

NEŠIĆ ALEKSA, ekonom (13/11 1857, Veliko Selo, požarevački okrug). Svršio je osnovnu školu i četiri godine privatnog zimskog tečaja u rodnom mjestu. Izabran je za općinskog odbornika 1878, za predsjednika općine prvi put 1883, a za narodnog poslanika 26/11 1888, pa je i poslije više puta biran, sve do 1906, kada se više nije kandidirao. 1882 osnovao je N. čitaonicu u selu, a 1900 Mašinsku zemljoradničku zadrugu, kojoj je bio i predsjednik. N. je bio član upravnog pa zatim nadzornog odbora Srpskih zemljoradničkih zadruga, i u tom je svojstvu putovao u Austro-Ugarsku, Bavarsku, Württemberg, Švajcarsku i Italiju, radi proučavanja poljoprivrede i stočarstva. N. je utemeljitelj i redovan član Srpskog poljoprivrednog društva i počasni član Družine tipografskih radnika. *J. P.*

NEŠIĆ BORIVOJ, inžinjerski pukovnik (8/9 1857, Negotin, krajinski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Negotinu i Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 9/9 1874. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 10/12 1876, za inžinjerskog potporučnika 1882, za inžinjerskog kapetana 1901; stavljen je u penziju 1901, a reaktiviran je 1903, proizveden je za pukovnika 1903, a stavljen u penziju 1921. — Do 1882 komandirao je u pješadiji vodom i četom, do 1885 komandirao je četom u inžinjeriji. 1887—1889 bio je na aplikacionoj inžinjerskoj školi u Francuskoj (Versailles) i služio je u željezničkim, saperskim i pontonirskim jedinicama, u divizijskoj i korpuskoj inžinjeriji francuske vojske. Od 1889 bio je šef fortifikacijskog pa građevinskog odsjeka u ministarstvu vojnom; 1901—1903 bio je profesor Nj. V. Kralja Aleksandra Obrenovića. Bio je profesor vojne akademije 1892 do 1896, 1897—1899 i 1902—1903 (inžinjerskо-tehnička nastava i stalna fortifikacija), 1893 bio je vršilac dužnosti načelnika inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog i adutant Nj. V. Kralja, od 1896 bio je načelnik geografskog odsjeka glavnog đeneralštaba, od 1897 načelnik inžinjerije u komandi aktivne vojske, 1899 ministar građevina, 1903 bio je ađutant Nj. V. Kralja i komandant inžinjerije, 1907 načelnik inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog i predsjednik inžinjerskog komiteta, 1903—1905 bio je član komisije za utvrđivanje granice (od Sv. Ilije do Kopaonika), 1908 utvrđivao je Valjevo, 1912 radio je na projektiranju i izvršenju utvrđivanja Pirota, Niša i Zaječara.

U ratu 1876 bio je, kao narednik pitomac u štabu i trupama timočkog korpusa. U ratu 1877/78 bio je šef štaba kombinirane brigade knjaževačke vojske. U ratu 1885 bio je komandir inžinjerske čete šumadijske divizije, potom je utvrđivao Niš i radio utvrđenja oko Pirota. U ratu 1912 bio je načelnik inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog. U ratu 1914—1915 bio je načelnik artilerijsko-inžinjerskog odjeljenja vrhovne komande u crnogorskoj vojsci.

Osim članaka u Ratniku i drugim časopisima napisao je i štampao: Odbrana Plevne od Muzafer-paše i Taalat-beja, Vidovi artilerije i upotreba u savremenim ratovima, Primena elektrike za potpaljivanje mina, Teorija mina. *V. Belić.*

NEŠIĆ DIMITRIJE (18/10 1836, Beograd — 26/4 1903, Beograd). 1863 izabran je za profesora matematike na velikoj školi u Beogradu. 1894 bio je ministar prosvjete 20/1—21/3. Izradio je zakon o metarskim mjerama, a da

bi tu novinu popularizirao napisao je knjigu: Nauka o metarskim merama. Bio je odličan govornik i pedagog. Predavanja su mu bila jasna i živa. Izradio je udžbenike svojim učenicima na velikoj školi. Napisao je: Ravnu i sfernu trigonometriju, Nauku o kombinacijama i Algebarsku analizu. Osim tih udžbenika, dao je N. i nekoliko naučnih priloga. *M. N.*

NEŠIĆ ĐORĐE, profesor oftalmologije medicinskog fakulteta u Beogradu (15/6 1874, Šabac). Gimnaziju je učio u Šapcu i Beogradu, medicinu u Moskvi. Specijalizirao se u očnim bolestima u Moskvi, Parizu i Beču. Bio je 26 godina šef očnog odjeljenja opće državne bolnice u Beogradu, a posljednjih pet godina direktor očne klinike medicinskog fakulteta u Beogradu. Na srpsko-hrvatskom, njemačkom i francuskom jeziku objavio je 57 originalnih radova i knjiga. Bio je dugo godina član glavnog sanitetskog savjeta, 1925 je izabran za predsjednika Lekarske komore. Sudjelovao je u svima ratovima, najprije kao komandir zavojišta, a kasnije kao komandir poljskih bolnica. *V. S.*

NEŠIĆ LJUBOMIR, poslanik u Pragu (16/10 1879, Kragujevac). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, Šapcu i Beogradu, a pravo na velikoj školi u Beogradu. U diplomatsku struku stupio je 1905. Prvo je bio postavljen za činovnika u Parizu (1907 do 1909), a zatim u Prištini (1909—1912). Sudjelovao je aktivno u sva tri rata. 1916—1918 bio je šef jugoslovenskog odsjeka ministarstva inostranih djela. 1919 sudjelovao je (do maja 1919) kao član naše delegacije na konferenciji mira, a zatim je postavljen u Skadar (1920), pa u Trst (1921). 1922—1923 bio je pomoćnik ministra inostranih djela. 1924 postavljen je za poslanika u Prag. 1925 bio je narodni poslanik, a 1926 ponovno je postavljen za poslanika naše države u Pragu. *D. P.*

NEŠIĆ STEVAN, pješadijski brigadni đeneral (6/12 1876, Bradarci, požarevački). Po svršetku cijele gimnazije u Požarevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1894. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1897, za kapetana 1907, za pukovnika 1/10 1915, za pješadijskog brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1899 bio je vodnik u pješadijskim pukovima, 1889 do 1901 komandir čete u pješadiji, 1901 do 1903 na višoj školi vojne akademije, 1903—1908 komandir čete u pješadiji, 1908—1909 na službi u ekonomskom odjeljenju ministarstva vojnog, 1909 do 1911 adutant komandanta divizijske oblasti (dunavske), 1911—1912 komandant bataljona u pješadiji, 1913—1914 komandant bataljona u pješadiji, 1919 do 1920 komandant pješadijskog puka, 1920—1921 komandant pješadijske brigade (dravske), 1921—1923 pomoćnik i komandant vojnog okruga (beogradskog), 1923—1924 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (dunavske). Od 7/10 1924 je na službi u nastavnom odjeljenju glavnog đeneralštaba.

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona u pješadiji (19 puk). U ratu 1914—1918 bio je komandant puka (8/I., 2/II., 14/I., 1 rez. 24. *V. B.*

NEŠIĆ SVETOZAR, đeneralštabni pukovnik (30/10 1951, Negotin, krajinski). Po svršetku polugimnazije u Zaječaru i 2 viša razreda realke u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1869. Za artilerijskog potporučnika unaprijeđen je 1874, za kapetana 1880, preveden je u đeneralštabnu struku 1885, unaprijeđen je za đeneralštabnog pukovnika 1898. Kao artilerijski oficir bio je vodnik i adutant puka do 1875, vršilac dužnosti šefa štaba timočke divizije 1878, na službi u glavnom đeneralštabu 1884. Kao đeneralštabni oficir bio je ordonanc-oficir Nj. V. Kralja 1885, komandant bataljona 1887, šef štaba divizije (šumadijska) do 1888, vojni izaslanik u Carigradu 1889—1893, komandant pješadijskog puka (14), načelnik operativnog odjeljenja komande aktivne vojske do 1898, a te godine i vršilac dužnosti načelnika štaba komande aktivne vojske. 1902—1903 bio je vršilac dužnosti načelnika glavnog đeneralštaba. 1894—1899 i 1900—1903 bio je profesor vojne akademije (strategije i taktike na višoj školi). 1/1 1905 stavljen je, zbog bolesti, na molbu u penziju.

U ratu 1876 i 1877/78 bio je načelnik štaba krajinske brigade, u ratu 1885 bio je u službi kod operativnog odjeljenja vrhovne komande. Kao vršilac dužnosti načelnika glavnog đeneralštaba 1903 izradio je pravilo i plan mobilizacije cjelokupne vojske i uređenje pozadine prema južnoj i istočnoj fronti, a tako isto i ratni plan za

rat s Turskom, koji se u svemu poklapao sa izvedenim planom 1912.

Od književnih radova, osim članaka u Ratniku, štampani su: Misli o obuci pešadije od Scherfa (1883), Pešadijska divizija na maršu i u boju (I. napad), po đeneralu Berto (1886), Obuka čete i bataljona, po đeneralu Dragomirovu (1888), Prilozi za taktičko obučavanje oficira (tri knjige, izdanje ministarstva vojnog, 1902), Beleške iz rata 1885 (štampano u knjizi Istorija Srpsko-Bugarskog rata Dr. Vladana Đorđevića, 1908), Ratna Veština (strategija i taktika u vezi) neštampano, a primljeno od ministarstva vojnog.

V. Belić.

NEŠKOV VIS, jugoistočni ogranak Gramade-Planine. Predstavlja poseban vis, 776 metara visine nad morem. Nalazi se na pravcu Caribrod—Pirot, na samoj staroj granici Srbije i Bugarske, prema selu Obrenovcu. Udaljen je 3 kilometra sjevero-zapadno od Caribroda, 2 kilometra sjeverno od Nišave i 1½ kilometra istočno od sela Obrenovca. Okolno zemljište puno je vrtača, tako da N. V. zatvara sjeverni dio doline Nišave. Sam vis u podnožju je šumovit, tjeme je (pašnjak) široko 1 kilometar, a dugačko 3 kilometra.

V. B.

Boj na Neškovom Visu 12/11 1885. Poslije neuspjeha u slivničkoj bitci, nišavska vojska povlačila se prema granici Srbije, i 12/11 zauzimala je frontu: Ržana (Visočka)—Tepoš (graničnu liniju)—Golema Carina—Neškov Vis—Planinica—Kukla. Glavni položaj, Golema Carina—Neškov Vis—Kukla, bio je odvojen kršnom planinom Vidlič od krajnjeg lijevog krila na dijelu Ržna—Tepoš, i taj dio položaja (Vidlič) nije bio posjednut trupama. Bugari su ostali gotovo u istom poređaju kao i prethodnih dana, imajući prema Peterlažu (prema srpskom lijevom krilu) odred kapetana Bendereva. Između Peterlaža i Caribroda bio je odred kapetana Sarafova, u čijem je sastavu bilo 7 bataljona. Kapetan Ratko Dimitrijev imao je da sa 3 bataljona zauzme visove ispred rijeke Lukavice, i da se drži defenzivno. Prilikom zauzimanja ovih položaja, srpske trupe tukle su vatrom bugarske trupe, na što su Bugari izvršili napad na centar srpskog položaja i izazvali boj.

Bojište sačinjava dio srpskog položaja N. V., sa predterenom k Caribrodu. Položaj je goli kamen; sjeveroistočna njegova strana obrasla je šumarcima, a ostale su gole i strme. U boju je sudjelovao srpski 11 i 12 puk sa po 3 bataljona i jedna baterija (oko 4.200 ljudi), a bugarskih 5 bataljona (oko 5.000 ljudi) i 3 baterije. Srpske trupe posjele su: šumadijska divizija (sa 11 i 12 pukom) centar, N. V., lijevo krilo — dunavska divizija — Golemu Carinu, desno krilo — drinska divizija — na Kukli i moravska divizija u rezervi za desnim krilom. Bugarske trupe zauzimale su gore označene položaje sa ciljem, da na njima pričekaju dolazak ostalih snaga sa slivničkih položaja. U tom razvijanju, oko 16 sati, bile su primjećene od 12 puka i pod njegovom jakom vatrom morale su se zaustaviti na 1.500 metara od položaja. Obasuti vatrom, Bugari se odlučiše da protjeraju Srbe sa N. V., te poduzeše navalu dvjema kolonama: jednom od 3 bataljona na frontu, a drugom od 2 bataljona preko šumom pokrivene sjeveroistočne padine. Srpski 11 i 12 puk, razvili su svoje bataljone na samom visu, gdje su zauzeli zadnji rub šumarka. Bugari su se privukli kroz šumarke u blizinu i izvršili su juriš. Za to vrijeme je i kolona, koja je išla na frontu, pomognuta svojom artilerijom, uspjela da se uspne na sam vis, te i ona izvrši također juriš. Srpska baterija sa N. V. uzmaknula je odmah u početku borbe, a bataljoni 11 i 12 puka primili su borbu hladnim oružjem, i poslije kratke ali žestoke borbe, ne pomognuti ni jednom jedinicom lijevo i desno, napustili su N. V., kad je komandant bataljona, kapetan Mihajlo Katanić, ranjen na pet mjesta bio opkoljen i zarobljen, i povukli su se na vis Del, u pozadini N. V. — Gubici Srba bili su: poginulo 49, ranjeno 353, zarobljeno 173. Bugara: poginulo 58, ranjeno 250. Rezultati boja bili su: napuštanje granične fronte od strane Srba; Bugarima je bio otvoren put u pirotsku kotlinu.

V. Belić.

NEŠKOVIĆ JANIČIJE, užički episkop (14/1 1804, Milanci, Srbija — 20/2 1873, Kraljevo). Bio je đakon beogradskog mitropolita Melentija Pavlovića. Zakaluđerio se 1833 u manastiru Kalenić, a 1845 postao je iguman mana-

stira Studenice. 1847 proizveden je za arhimandrita, a 1849 posvećen je za šabačkog episkopa. 1854 premješten je na užičku episkopiju, gdje je episkopsku stolicu prenio iz Čačka u Karanovac, današnje Kraljevo. Popravio je opustjelu Žiču i podigao je školu u svom rodnom mjestu. Izdao je zbirku svojih govora i sa 1.500 dukata osnovao je fond za pomaganje duhovne književnosti. N. je bio i odličan guslar. *R. G.*

NEŠKOVIĆ MITA (7-19/11 1846, Novi Sad — 25/5 1907, Zagreb). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u Novom Sadu, višu gimnaziju u Segedinu i Karlovcima. Pošto nije napredovao u gimnaziji, po savjetu svoga rodaka Zmaja, otišao je u učiteljsku školu u Sombor, koju je 1867 završio. Bio je učitelj u Rumi i Zemunu, Pavlovcima i Irigu. 1889 postao je županijski školski nadzornik bjelovarski, 1907 dodijeljen je zemaljskoj vladi u Zagrebu, u odsjek za bogoštovlje i nastavu. Školsku godinu 1870/71 proveo je, kao narodni pitomac, u Dresdenu, proučavajući saksonske škole. Tom je prilikom svršio i gimnastički tečaj.

Književni pedagoški rad N. vrlo je obilan. Počeo je sa pjesmicama u Prijatelju Srpske Mladeži. 1873 pokrenuo je u Zemunu, sa Nikolom Bašovanom i drugim mladim učiteljima, nezavisan učiteljski list, Učitelj, koji je, zbog političkih prilika, od 2 broja izlazio u Vršcu, i krajem iduće godine prestao. 1875 pokrenuo je u Zemunu list Novu Školu, u kome je isto tako napadao sveštenstvo i njegov utjecaj u školi, i na tužbu državnog odvjetnika osuđen je na mjesec dana zatvora. 1879 list je prestao izlaziti. U to doba nastaje preokret u životu i radu N. Od slobodnog mislioca, u borbi za ličnu i porodičnu budućnost, postao je N. konzervativac. 1880 je prešao u državnu službu. 1888 pokrenuo je list Novi Vaspitač, koji je uredivao do svoje smrti. Prvim listovima, koje je pokrenuo, bio je cilj slobodna škola i jedinstvo srpskog učiteljstva u Austro-Ugarskoj, u posljednjem se ograničio na unapređenje unutarnjeg školskog rada. Prvi rad N. utjecao je mnogo ne samo na naše učitelje u Austro-Ugarskoj, nego i u Srbiji, i učitelji u Srbiji organizirali su svoje Udruženje, uglavnom, prema načelima, iznesenim u Učitelju i u Novoj Školi. 1875 pokrenuo je N., sa Aleksandrom Kuzmanovićem, dječji list, Dječji Prijatelj (izlazio do 1878), zatim je izdavao i druge knjige za djecu (Mala škola, Položajnikov dar i dr.). 1901 osnovao je N. Našu Prošlost, čitanku za narod i narodnu omladinu, sa izvodima iz historijskih pisaca, koja je iste godine i prestala. — N. je izradio mnogo udžbenika za osnovnu školu i pomoćnih knjiga za učitelje (Bukvar, Časlovac, Psaltir, Pripovetke iz starog i novog zaveta. Srpsku gramatiku, Domaće životinje, Rad u 1 razredu, Predavač u osnovnoj narodnoj školi i dr.) i počeo je prevoditi Rousseau-ova Emila i Pestalozzi-eve Linharda i Gertrudu. — U Knjigama za narod Matice Srpske izašli su N. radovi: Roditelji i škola (11), Amanet Srpkinjama (36) i Iz davne prošlosti (63 i 75). Razbacani N. važniji članci i rasprave sabrani su u tri knjige, pod natpisom Zbirka pedagoških radova (I. 1891, II. 1895, III. 1895). Među ovima su najvažniji: Zmaj J. Jovanović kao pedagog i Istorija srpskih škola u Austro-Ugarskoj monarhiji. — Poslije Natoševićeve reforme N. je bio jedan od najradljivijih učitelja naših i imao je velik utjecaj na učitelje.

Literatura: Novi Vaspitač (6, 1907). *M. Šević.*

NEŠKOVIĆ-NENADOV RUVIM. V. Hadži-Ruvim.

NEŠKOVIĆ NIKOLA, ikonopisac i portretist (početkom 18 vijeka, Požarevac — 1785, Vršac). Još djetetom, protiv volje očeve, koji je bio bogat trgovac, pohađao je N. jednog mjesnog zografa i počeo je da uči slikarstvo pored njega. Kada je izbio rat Austrijanaca protiv Turaka, vjerojatno onaj 1737, otac je poslao svoga sinčića s »kumom Đukom« i sa 1.000 dukata da se sklone u Austriju, dok opasnost ne mine. Međutim, za vrijeme rata otac je umro, a kum materijalno propade, izgubivši i povjereni novac. Tada se mladi N. posvetio svom omiljelom zanatu, radeći kao učenik uz jednog vršačkog živopisca. Skucavši nešto novaca, N. je otišao u Požun, koji je tada bio u neku ruku prijestolnica i kulturni centar u Ugarskoj, i tamo je stupio kao pomoćnik kod nekog Nijemca slikara. Ovdje ga je upoznao i zavolio srpski

episkop bez eparhije Jovan Georgijević, potonji vršački vladika i poslije karlovački mitropolit. On ga je uzeo u zaštitu i poslije ga je poveo sa sobom u Vršac, gdje ga je stalno pomagao, dajući mu posla. N. je kao čovjek uživao velik ugled među vršačkim gradanima, i osnovao je tu porodicu. Bio je po majci djed J. Sterije-Popovića.

Sudjelovao je aktivno i u duhovnom pokretu našeg dositejevskog 18 vijeka, te je pisao i stihove, od kojih je njegov unuk zabilježio samo fragmente o buni vršačkih Srba protiv vladike Vićentija Popovića (1776), zbog reformi srpskih pogrebnih običaja po caru Josipu. — Kao slikar N. je bio solidan majstor. On ima svoje mjesto pored odličnih savremenih Srba umjetnika, J. Orfelina, T. Kračuna, T. Češljara i drugih školovanih slikara. Od njegovih radova poznati su do sada ovi: Autoportre iz mladih godina u zbirci J. Vujića, Tajna večera iz 1762 u vršačkom vladičanskom dvoru, a od njega će po svoj prilici poticati i portre Jov. Georgijevića, episkopa i ikone u kapeli istoga dvora. Njegova je u manastiru Krušedolu, u proskomidiji, ikona despota Stevana, sa ženom, majkom Angelinom, i sa sinovima Maksimom i Jovanom, iz 1753.

Literatura: Jovan Sterija Popović, Glasnik Društva Srbske Slovesnosti (2, 159—261); Srpski Sion (1904, 441). *V. Petrović.*

NEŠTIN, selo u Srijemu, u srezu iločkom; podno Fruške Gore (98 m), na Dunavu niže Iloka, uz drum u Čerević—Beočin (dalje industrijska željeznica u Petrovaradin). Ima 1.437 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, 2 osnovne škole, poštu. — N. je u rimsko doba Cucci. U srednjem vijeku tu je bio grad knezova Iločkih. *J. M-n.*

NETUNSKE KONVENCIJE. U Netunu je 20/6 1925 sklopljena 31 konvencija i sporazum između kraljevine SHS i kraljevine Italije, za reguliranje neriješenih pitanja između Rijeke i naše države, radi odcijepljenja talijanskog dijela od svoga zaleđa, kao i neriješenih pitanja iz ugovora o miru i iz rapalskog ugovora. N. K. su dobile 18/6 1926 predsankciju Nj. V. Kralja. Ministar inostranih djela Dr. M. Ninčić podnio ih je 21/6 1926 Narodnoj Skupštini na ratifikaciju. U decembru 1926 nisu još bile ratificirane, ni u Beogradu ni u Rimu. Iz obrazloženja i teksta zakonskog prijedloga iznosimo slijedeće činjenice:

Rimskim sporazumom o Rijeci 27/1 1924 riješena je politička strana riječkog pitanja u smislu podjele bivšeg riječkog teritorija između naše kraljevine i kraljevine Italije. Ta podjela zahtijevala je i reguliranje mnogobrojnih pravnih, političkih, ekonomskih i financijskih pitanja, koja su nastala radi prekida mnogostoljetnih odnosa između sada razdijeljenih teritorija nekadašnje riječke općine, a tako isto i radi odcijepljenja talijanskog dijela od svoga prirodnog i ekonomskog zaleđa.

Prilikom političke likvidacije riješena su bila samo dva pitanja, pitanje ekonomskih odnosa u pograničnim zonama i saobraćajna pitanja (zakon bazena Thaon di Revel u riječkom pristaništu, zajednička riječka stanica, promet u mrtvom kanalu Rječine, vodovod i regulacija Rječine). Ni ova pitanja nisu sva u cjelini riješena, već su se predviđali novi, detaljniji sporazumi.

Isto tako ostavljena je novim pregovorima sistematizacija svih ostalih gore spomenutih pitanja. Osim toga, pokazala se u našim odnosima s Italijom potreba, da se međusobnim sporazumom reguliraju i mnoga pitanja, za koja su već ugovori o miru predviđali kasnije rješavanje između zainteresiranih država, ili za koja ti ugovori uopće nisu donijeli nikakvo riješenje. Za ta su pitanja naročito čl. 265 sen-žermenskog i čl. 248 trijanonskog ugovora predviđali sklapanje posebnih konvencija. U tom cilju sazvane su u Rimu 1921 i 1922 konferencije nasljednih država, u kojima je sudjelovala i naša država. Rezultati tih konferencija u formi multilateralnih i bilateralnih konvencija i sporazuma predloženi su odvojeno na odobrenje. Ali te konferencije nisu mogle potpuno iscrpiti utvrđeni program, pošto se u pregovorima pokazalo, da odnosna pitanja još nisu bila dovoljno proučavana.

Još jedna grupa pitanja imala se privesti konačnom rješenju, a to su pitanja, koja su u vezi sa rapalskim ugovorom, odnosno sa svetomargaretskim konvencijama, bilo da je njihovo rješavanje predviđeno tim sporazumima, bilo da se ono pokazalo

potrebnim, zbog teškoća i neprilika, nastalih pri primjenjivanju odnosnih odredaba.

S obzirom na to, naša se vlada sporazumjela sa vladom kraljevine Italije, da se sazove konferencija delegacija obiju država sa zadatkom, da riješi sva ta pitanja.

Konferencija se sastala najprije u Mlecima, te je otpočela svoj rad 8/10 1924. Na ovom prvom sastanku pristupilo se, prema sporazumu između obiju vlada, i raspravljanju o direktnim željezničkim tarifama i drugim saobraćajnim pitanjima, koja nisu mogla biti riješena kad se pregovaralo o trgovinskom ugovoru. Rad konferencije bio je radi Božićnih praznika prekinut 17/12 i nastavljen je 17/2 1925 u Firenci. Nanovo je prekinut 9/4 1925, i nastavljen je 6/5, a završen 20/7 1925, potpisom 31 konvencije i sporazuma u Nettunu.

Tom prilikom izmijenjeno je i nekoliko nota, u cilju da se dopune neki već postignuti sporazumi, odnosno da se olakša njihovo izvršenje.

Sporazum o dopuni rimskog sporazuma o Rijeci u pogledu prometa. — Članom 15. sen-žermenskog ugovora o zaštiti manjina naša se je država obvezala, da na svom teritoriju dozvoli slobodu tranzita putnicima i robi, koji dolaze iz koje bilo savezničke države ili su tamo upućeni, i da im prizna sve olakšice, koje uživaju vlastiti državljani, ili ma koja povlašćenija država. U isto vrijeme ona se obvezala, da će za tranzit preko našeg teritorija, na zahtjev ma koje savezničke države, zaključiti zajedničke tarife s direktnim putničkim kartama i direktnim voznim listovima.

Pozivajući se na te odredbe, talijanska je vlada, odmah po stupanju na snagu sen-žermenskog ugovora, zahtijevala, da se pristupi utvrđivanju direktnih tarifa u korist tranzita iz susjednih zemalja preko našeg teritorija za jadranska pristaništa. Ali i u našoj privredi osjećala se potreba direktnih tarifa, i to za naš uvoz i izvoz, u prvom redu za naš izvoz drva. Naročito su tu potrebu isticali naši izvoznici drva poslije stupanja na snagu rimskog sporazuma o južnim željeznicama, kojim su na prugama tih željeznica za strani tranzit preko našeg teritorija, u smislu gore spomenutih ugovornih odredaba, uvedene direktne, pa čak i snižene tarife. Naša željeznička uprava bila je naime, poslije četveromjesečnog iskustva, krajem 1923 primorana, da pristane na sniženje tranzitnih tarifa, ako nije htjela da sav tranzitni saobraćaj u pravcu prema Trstu i Rijeci obiđe našu državu.

Ipak se, zbog neuređenih odnosa prema nekojim susjednim državama, ovo pitanje ni prilikom sklapanja trgovinskog ugovora nije moglo konačno riješiti. Kad je pak na mletačkoj konferenciji pitanje direktnih tarifa za tranzit ponovno pokrenuto, naša je delegacija rješavanje tog pitanja vezala sa pitanjem direktnih tarifa za naš izvoz i uvoz, a u isto je vrijeme tražila i reviziju izvjesnih odredaba rimskog sporazuma od 1924 o saobraćajnoj službi na zajedničkoj stanici na Rijeci i u bazenu Thaon di Revel, koje su se pokazale nezgodnim po naše interese.

Postignut je sporazum, koji u 63 člana, sa jednim prilogom od 14 paragrafa i sa jednim zaključnim protokolom, obuhvaća odredbe: I. O saobraćajnoj službi na riječkoj zajedničkoj stanici. II. O kolnoj službi. III. O tarifama. IV. O komercijalnoj službi. V. O službi u bazenu Thaon di Revel i u Mrtvom Kanalu. VI. O primjeni čl. 17 priloga B. rimskom ugovoru. VII. O javnim skladištima i VIII. Opće odredbe.

U pogledu saobraćajne službe izmjenjene su odnosno bolje su precizirane, neke odredbe priloga M. rimskog sporazuma o Rijeci, naročito one, koje se odnose na podjelu službe na zajedničkoj riječkoj stanici između naših i talijanskih željezničkih organa, i na odgovornost naše uprave za eventualne nesreće na toj stanici, te je tako ukinuta obveza, da mi odgovaramo i za službu, u kojoj naši organi uopće nisu mogli sudjelovati.

Za rješavanje pitanja, koja od obiju uprava treba da u konkretnom slučaju nosi odgovornost za nesreću, predviđa se u prvom redu jedna mješovita komisija obostranih stručnjaka, a za slučaj da se ovi ne mogu složiti, poseban izborni sud.

Odredbama o kolnoj službi izmijenjene su, prema potrebama te službe, odredbe čl. 31 priloga B. rimskomu sporazumu o Rijeci. U glavnom utvrđuje se, da se za vagone jedne i druge uprave, koji dolaze na Rijeku a namijenjeni su stovarištima druge upra-

ve, ne plaćaju troškovi za prva četiri dana.

U pogledu tarifa ugovoreno je prije svega čl. 23, da će se željezničke uprave obiju država u roku od 3 mjeseca sporazumjeti o direktnim tarifama za promet između važnijih stanica jedne i stanica jadranskih pristaništa druge ugovorne države. Međutim dozvoljava kraljevina Italija u korist prijevoza naših drva preko Postojne za Trst, Rijeku i Sušak popust od 30% od svih svojih normalnih tarifa, dok mi sa svoje strane za istu robu dozvoljavamo prosječan popust od 30%, prema udaljenosti naših stanica od granice. — Pored toga stavlja nam Italija za prijevoz ostale naše robe sa međunarodnim voznim listovima preko Postojne—Sv. Petar za Sušak, na raspolaganje svoje normalne tarife sa svima popustima, koji vrijede za prijevoz iz Postojne za Rijeku mjesto ili pristanište. Za dio pruge iz Rijeke do Sušaka plaćat će se cijena za jedan tarifski kilometar. Mi sa svoje strane stavljamo za prijevoz robe preko Bakra za Rijeku na raspolaganje samo one lokalne normalne tarife sa dotičnim tarifalnim popustima, koji vrijede za prijevoz do Sušaka mjesto. Nismo dakle vezani u pogledu popusta, koji bi naša željeznička uprava odredila za izvoz i uvoz preko sušačkog pristaništa. Direktna tarifa za prijevoz preko našeg teritorija za Rijeku ili bazen Thaon di Revel utvrdit će se sporazumom između obiju željezničkih uprava.

Na osnovu odredaba o komercijalnoj službi naša je željeznička uprava ovlaštena da, pored svoje vlastite otpremničke službe na zajedničkoj stanici na Rijeci, otvori, pod imenom Fiume-Thaon di Revel, u tom bazenu i jedno svoje otpremništvo za promet robe preko ovog bazena. Ovo otpremništvo smatra se u pogledu komercijalne službe kao jedna naša željeznička stanica, i to za promet robe u pravcu preko Bakra, kao i u pravcu preko Postojne ili Podbrda. Već postojeće naše nadleštvo na riječkoj stanici za prijevoz u pravcu preko Bakra bit će također ovlašteno za primanje provoza preko Sv. Petra, i to tako isto u međunarodnom prometu (čl 32).

U prilogu tome članu utvrđene su odredbe za obavljanje željezničke i carinske službe u bazenu Thaon di Revel, naročito i u cilju, da se našoj robi, koja, dolazeći sa našeg teritorija, a upućena je opet na naš teritorij, očuva narodnost kod prelaza preko talijanskog teritorija.

Najzad su odredbama ovog odjeljka u našu korist snižene takse za manevriranje na zajedničkoj riječkoj stanici, kao i za upotrebu dotičnih zgrada sa strane naše uprave.

U V. odjeljku utvrđeno je naše isključivo pravo na vršenje plovidbe između bazena Thaon di Revel i naših pristaništa. To pravo bilo je predmet dugih diskusija, pošto je talijanska delegacija reklamirala isto pravo za svoju zastavu, pozivajući se na odredbu čl. 5 rimskog ugovora o Rijeci, kojom je u pogledu bazena Thaon di Revel isključen svaki eksteritorijalitet, i na druge odredbe, kojima se naglašava da taj bazen sačinjava sastavan dio riječkog, dakle talijanskog pristaništa. Dosljedno izvođenje talijanske teze dovelo bi do toga, da bi nama bila zabranjena plovidba između bazena Thaon di Revel i talijanskih pristaništa, pošto bi se tu radilo o kabotaži između dva talijanska pristaništa, dok bi talijanske lađe mogle vršiti prevoz između tog bazena i naših pristaništa. Gore navedenom odredbom to je pravo sada isključivo nama priznato.

Ostale odredbe toga odjeljka odnose se na upotrebu i uzdržavanje Mrtvog Kanala, koje su ispravljene u našu korist.

VI. Odjeljak regulira pitanja, koja se tiču popravka bazena Thaon di Revel.

VII. Odjeljak bavi se javnim skladištima u bazenu Thaon di Revel. Prije svega dano je našoj državi pravo, da u ustupljenim smjestištima možemo obavljati trgovačko poduzeće javnih skladišta, i to ili u vlastitoj režiji ili preko privatnih lica. Pravo primanja robe na čuvanje nije više ograničeno na našu robu, kako je to bilo prema rimskom sporazumu, već je prošireno i na tranzitnu, dakle, stranu robu.

VIII. Odjeljkom predviđen je izborni sud za sporove, koji bi iz toga sporazuma mogli poteći između obiju ugovarajućih strana.

Zaključnim protokolom rezervirano je kraljevini Italiji, za slučaj, ako bi naša željeznička uprava odredila po-

sebne tarife za izvoz i uvoz preko sušačkog pristaništa, pravo revizije, ali samo u pogledu one odredbe, kojom se nama daje pravo da možemo u bazenu Thaon di Revel primati ne samo našu već i tranzitnu, to jest stranu robu, i da može naše otpremništvo u tom bazenu otpremati robu i u međunarodnom prometu. Revizija pak nema mjesta u slučaju sniženja naših izvoznih tarifa za 30% za drva.

Trajanje ovog sporazuma ugovoreno je na pet godina.

B. Konvencije i sporazumi o izvršenju rimskog sporazuma o Rijeci. Sporazum o riječkoj općinskoj imovini i o javnim dugovima. — Na bivšem riječkom teritoriju, koji je na osnovu rimskog sporazuma pripao našoj kraljevini, i koji je po svojoj površini dosta opsežan, nalazi se jedva oko 900 stanovnika, najvećim dijelom radnika i seljaka, koji plaćaju mali porez. Prema takvom stanju stvari bilo je teško naći ključ za podjelu imovine i dugova, koji za nas ne bi bio štetan. Postignut je stoga sporazum, da ostaje gradu Rijeci sva općinska imovina i da ona prima na sebe i sve državne negažirane i sve općinske dugove, tim, da Italija isplati našoj kraljevini za izravnanje našeg dijela iznos od lira 2,500.000, i da joj za vrijeme od 50 godina daje u zakup šume, koje se nalaze na našem teritoriju za godišnju zakupninu od lira 25.000. To zakupno pravo bit će uknjiženo u zemljišne knjige. Ostaju netaknuta prava stanovnika u pogledu paše, sječe i t. d. u tim šumama. U pogledu električnih i vodovodnih riječkih naprava na našem teritoriju predviđena je mogućnost otkupa, a međutim Rijeka treba da vrši popravke.

Taj aranžman obuhvata i dobra kastavske općine, koja leže na talijanskom teritoriju i koja prelaze u svojinu grada Rijeke. Bivšim riječkim pripadnicima, sada našim državljanima, obezbijedjeno je uživanje svih beneficija na Rijeci, koje u pogledu javne pomoći uživaju talijanski pripadnici.

Sporazum o davanju vode i električne snage našim okolnim općinama. — Taj je sporazum važan za sušačko pristanište i za bivša riječka, sada naša sela, koja će i dalje dobivati vodu i električnu snagu pod istim uvjetima kao Riječani. Obvezu u tom pogledu primila je za Rijeku talijanska država.

Sporazum u pogledu upotrebe groblja u Drenovi i prijenosa mrtvaca. — Selo Drenova potpalo je skoro cijelo pod našu državu, dok su groblje i crkva ostali pod Italijom. Tim sporazumom obezbjeđuje se našim državljanima, za vrijeme od deset godina, upotreba groblja, a s druge strane olakšava se prijenos mrtvaca sa Rijeke u Trst, a iz Sušaka na riječko groblje, s obzirom na već postojeće grobnice.

Sporazum o riječkoj bolnici. — U tom sporazumu zajamčuje se našim općinama u političkim srezovima Sušak, Crikvenica, Novi, Senj, Kastav i Krk izvjestan broj kreveta u riječkoj bolnici, pod uvjetima, koji vrijede za Talijane. To vrijedi i za neke zarazne bolesti.

Sporazum o arhivima. — Taj sporazum usvojio je načela, koja su utvrđena odnosnom rimskom konvencijom 1922. Podjelu arhiva i registratura izvršit će mješovita komisija sudskih, financijskih, pomorskih i političko-upravnih stručnjaka.

Sporazum o državljanstvu. — Za opredjeljenje državljanstva riječkih pripadnika na sada razdijeljenom riječkom teritoriju uzeto je kao osnova posljednje boravište dotičnog lica, odnosno njegovih roditelja. Izuzimaju se samo oni, koji su stekli zavičajnost poslije 1/1 1920 (trijanonski ugovor) ili radi državne službe. Otvoren je ponovno rok za opciju i utvrđene su pravednije odredbe nego u ugovorima o miru. U pogledu trgovinskih društava i pravnih lica omogućen je u izvjesnim slučajevima prijenos sjedišta bez potrebe likvidacije i plaćanja taksa, što vrijedi i za već izvršeni prijenos. To je važno za neka naša bivša riječka društva. Za sporove predviđa se nadležnost izbornog suda.

Sporazum o penzijama. — Načelno plaća svaka država penzije samo svojim penzionerima. Ipak će Italija isplatiti našoj državi oko 1,000.000 lira za one naše državljane, radnike i radnice, koji su bili zaposleni u riječkoj duhanskoj radionici, i za one državljane činovnike, koji, radi gore navedene odredbe o državljanstvu stiču naše, mjesto talijanskog državljanstva. Penzije će im plaćati naša država. I tu je predviđena nadležnost izbornog suda. Općinske penzije pla-

ćat će dotična općina, bez obzira na državljanstvo, izuzev slučaj, ako bi dotična lica optirala za drugo no ono državljanstvo, koje im po konvenciji pripada.

Sporazum o porezima. — Svaka država naplaćivat će za svoj račun zaostale poreze na svom teritoriju. Trgovačke kuće i društva, koja su bila protokolirana na Rijeci, a imaju svoje poduzeće u našoj državi, smatrat će se u pogledu poreza da imaju svoje sjedište kod nas, i ako tu prenesu i svoje sjedište u roku od 6 mjeseci.

Sporazum o uzdržavanju i reguliranju Rječine. — Na dužini od 4 km Rječina čini granicu između naše i talijanske države, dok su gornji i donji tok na našem teritoriju. Troškovi uzdržavanja i reguliranja podijeljeni su napola, jer Rijeka ima veliki interes da se obezbijedi od poplava. Radove odlučivat će i vodit će komisija, u kojoj nema nadglasavanja. Sušački kolni most, koji je prilikom izgreda na Rijeci porušen, sagradit će Italija u roku od godine dana o svome trošku. Mješovita komisija već je odobrila dotični projekat.

Sporazum o ostalim mostovima. — Za popravak ostalih triju porušenih mostova, koji su važni za saobraćaj između sušačke stanice na Brajdici i Rijeke, Italija će dati dio od lira 2,000.000.

Sporazum o carinskom nadzoru i ribolovu u sušačkim i riječkim vodama. — Da se omogući slobodan ulaz i izlaz iz sušačkog pristaništa, koji vodi direktno u talijanske teritorijalne vode pred riječkom branom, postignut je sporazum, kojim se dio tih voda pred pristaništem dodjeljuje nama. Sporazumom je utvrđena carinska služba u tim vodama i utvrđeno je, da se tamo lađe ne smiju zaustavljati, da ne bi sprečavale ulaz i izlaz iz našeg pristaništa. Najzad se na riječke vode proširuju i odredbe brionske konvencije o ribolovu.

Teritorijalne vode bivše slobodne države Rijeke smatrat će se u buduće kao vode, u kojima je dozvoljen zajednički ribolov prema sporazumu, zaključenom između visokih strana ugovornica u Brionima 14/9 1921.

Državljani obiju ugovornica imat će prema tome, pravo vršenja ribolova, osim u vremenu, zabranjenom radi zaštite morske faune, prema konvenciji, navedenoj u prethodnom članu, čak i u teritorijalnim vodama jedne i druge strane ugovornice, koje su sačinjavale teritorijalne vode Rijeke izvan zone od jedne morske milje duž obale. U ovoj zoni od prve morske milje pravo ribolova osigurano je domaćem življu, izuzevši vode, ograničene četverokutom A., o kome je riječ u prvom članu, gdje će ribolov biti zabranjen.

Stav a) i b) člana 2 brionske konvencije izmijenjeni su u ovom smislu.

Sporazum o općenju sudskih vlasti. — Riječke i naše sudske vlasti, koje su podređene apelacionim sudovima u Ljubljani, Zagrebu, Splitu i Sarajevu, moći će vršiti međusobno dopisivanje direktno, svaka na svome jeziku.

Sporazum za izvršenje čl. 9 rimskog sporazuma o Rijeci i o nekim drugim pitanjima, koja interesiraju naše državljane na Rijeci i talijanske u Dalmaciji.

Članom 9 rimskog sporazuma jugoslovenskim manjinama na Rijeci zagarantiran je isti režim, koji uživaju, na osnovu međunarodnih obveza, talijanske manjine u Dalmaciji. Za primjenu ove odredbe imala se prema noti talijanskog ministra inostranih djela od 29/1 1924 imenovati komisija u cilju, da u roku od 6 mjeseci izradi detaljne odredbe. Taj posao povjeren je zatim mletačkoj, odnosno firentinskoj konferenciji, koja je izradila četiri sporazuma i to: 1. Sporazum o primjeni spomenutog člana. 2. Sporazum o advokatima. 3. Sporazum o imanjima na granici i 4. Privremeni sporazum o eksproprijacijama, koji su svi u Nettunu potpisani.

Sporazumom 1 zagarantirana su onim riječkim pripadnicima koji optiraju za naše državljanstvo slijedeća prava: a) Oni nisu obvezani da napuste Rijeku. b) Oni imaju pravo slobodne upotrebe srpsko-hrvatskog jezika, usmeno i pismeno, pred sudovima i političko-administrativnim i financijskim vlastima (izuzev carinske). I advokati mogu se služiti srpsko-hrvatskim jezikom, izuzev slučaj da zastupaju talijanskog državljanina talijanske narodnosti. c) Oni imaju pravo slobodnog vršenja svoje vjeroispovijesti i upotrebe svoga jezika u vjerskim funkcijama. d) Oni imaju pravo

otvaranja škola sa nastavom na svom jeziku. Učitelji i katihete mogu biti naši državljani, a isto tako mogu se upotrebljavati naši udžbenici.

Do izvjesne mjere priznaju se recipročno diplome, dobivene na visokim školama jedne ili druge države, odnosno na visokim školama nasljednih država.

Spomenutim optantima dozvoljava se slobodno obavljanje zvanja, koja su obavljali na Rijeci do 3/11 1918 izuzev notare, geometre i civilne inžinjere. I liječnici mogu na Rijeci, odnosno na Sušaku, i dalje vršiti praksu, i ako nisu pripadnici riječke općine, ali pod uvjetom, da su praksu vršili bar deset godina.

U pogledu prijenosa obrtnih koncesija i zaposlivanja radnika priznata su našim optantima na Rijeci ista prava, koja uživaju u tom pogledu talijanski optanti u Dalmaciji.

Našim sunarodnjacima, koji su stekli na Rijeci talijansko državljanstvo, kraljevina Italija priznaje sva prava, koja uživaju manjine u našoj kraljevini na osnovu saint-germainskog ugovora za zaštitu manjina. Taj ugovor, kao što je poznato, inače ne obvezuje Italiju.

Zaključnim protokolom toga sporazuma ograničavaju se jezična prava talijanskih optanata u Dalmaciji na ona prava, koja su ovim sporazumom priznata našim optantima na Rijeci. Time je riješeno pitanje o opsegu prava iz čl. VII. rapallskog ugovora, koje je pitanje u praksi izazvalo mnoge sporove i sukobe zbog ekstenzivnog tumačenja, koje su Talijani davali dotičnoj odredbi.

Već prilikom ratifikacije svetomargaretskih konvencija kraljevska vlada posebnom notom pristala je, da se talijanskim advokatima u Dalmaciji, koji su optirali za Italiju, dozvoli vršenje advokature sa izvjesnim ograničenjima, te je za izvršenje te izjave podnijela Narodnoj Skupštini projekt posebnog zakona. Pošto taj projekt nije mogao doći na pretres, to je, prilikom završavanja trgovinskih pregovora ministar inostranih djela ponovno, naročitom notom, priznao spomenuto pravo i obvezao se podnijeti Skupštini odnosni projekt zakona. To je i učinjeno, ali zbog raspusta Skupštine i taj projekt ostao je bio neriješen. — U posljednjim pregovorima primijenjen je i na tu našu jednostranu obvezu princip reciprociteta na način da ista prava priznaje Italija i našim advokatima optantima na Rijeci. U smislu dotične konvencije advokati optanti imaju da polože zakletvu, da će poštovati zakone; oni potpadaju u pogledu vršenja svoga zvanja pod jurisdikciju vlasti države, u kojoj obavljaju advokaturu. To obavljanje ograničeno je na Dalmaciju, odnosno na Rijeku, a u krivičnim parnicama mogu zastupati stranke samo ako im to pravo izrično priznaje ministarstvo pravde.

Konzularnom konvencijom, sklopljenom između naše kraljevine i Italije pravo sticanja nepokretnosti vezano je u pograničnoj zoni do 50 km za dozvolu dotične vlade, ali je zaključnim protokolom predviđeno, da će se o izvjesnim izuzecima od te odredbe voditi posebni pregovori. To je bilo tim više potrebno, što je talijanskom kraljevskom uredbom iz 1924 ne samo sticanje već i uživanje prava na nepokretnosti u pograničnim pokrajinama jako ograničeno.

N. K. regulirana su ta pitanja na taj način, što se gore navedeno ograničenje u pogledu pogranične zone do 50 km ne primjenjuje na obostrane optante u Dalmaciji, odnosno na Rijeci; da se i ostala ograničenja (koja, kao što je rečeno vrijede u Italiji) ne primjenjuju a), na ustupanje i uživanje prava, koja se mogu steći i bez ubaštinjenja (na pr. zakup); b) na sticanje i izvršivanje hipotekarnih prava i c) na uživanje već stečenih prava.

Članom 56 svetomargaretskih konvencija ugovoreno je između naše kraljevine i Italije, da se dobra obostranih državljana ne će podvrći nikakvim povredama ni ograničenjima, koja se ne bi primjenjivala i na vlastite državljane i koja ne bi davala prava na pristojnu naknadu. Uvjeti za određivanje i isplatu naknade imali su se prema čl. 57 utvrditi naročitim sporazumom u toku pregovora o trgovinskom ugovoru.

U smislu te odredbe pregovori su po tom pitanju otpočeti u proljeće 1923, prilikom trgovinskih pregovora u Rimu, a nastavljeni su u augustu iste godine, prilikom rasprava paritetne komisije i 1924, prigodom sklapanja trgovinskog ugovora, ali bez uspjeha. Razlog što se to pitanje nije

moglo riješiti treba tražiti u tome, što kod nas nije još donesen konačni zakon o agrarnoj reformi koja također potpada pod gore navedene odredbe.

Kako je pak sklapanjem trgovinskog ugovora istekao rok, o kome je riječ u gore spomenutom čl. 57, to je sada sklopljen privremeni sporazum o eksproprijacijama:

Čl. 1. Zaključenje jednog sporazuma radi definitivnog utvrđivanja o isplati odšteta dužnih u smislu čl. 57 konvencije za opće sporazume, potpisane u Rimu 23 oktobra 1922, odlaže se, sve dok vlada kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ne bude zakonodavnim putem odredila mjeru i uslove za isplatu tih odšteta.

Čl. 2. Ugovoreno je da će se u međuvremenu, na državljane kraljevine Italije na teritoriju negdašnje kraljevine Dalmacije, primjenjivati odredbe i unutrašnje mjere o odlaganju primjenjivanja na tom teritoriju zakona i propisa o agrarnoj reformi.

Do zaključenja sporazuma, predviđenog u čl. 1, bit će obustavljena primjena svih mjera i odredaba, koje bi bile na uštrb po dobra, prava i interese spomenutih vlasnika nepokretnih dobara svake vrste u Dalmaciji i odnosi se na eksproprijaciju i oslobođenje od dužnih tereta za dobra o kojima je riječ; u slučaju, da je bilo takve primjene, ona će biti obustavljena.

Odredbe prethodne alineje ne vrijede za one slučajeve, koji nemaju nikakve veze sa agrarnom reformom ili sa oslobođenjem od tereta, postojećih na dobrima, o kojima je riječ, u kojim se slučajevima plaća vlasnicima prethodna odšteta, prema lokalnom zakonu, u mjeri koja odgovara stvarnoj šteti.

Čl. 3. Visoke strane ugovornice zaključit će definitivni sporazum, koji je potreban da bi se jednoobrazno utvrdile pogodne mjere, na osnovi reciprociteta, za sve odštete i uslove plaćanja, bez odlaganja poslije izglasanja zakona, spomenutog u čl. 1, ili, ako uvjeti, predviđeni u istom članu, nisu ispunjeni u toku tri godine od stupanja na snagu ovog sporazuma, onda po isteku ove tri godine.

Konvencije i sporazum o pitanjima koja se većim dijelom odnose na izvršenje ugovora o miru.

Konvencija o dugovanjima i potraživanjima. — U konvenciji je primljeno načelo, da se za jednu austro-ugarsku krunu plati 25 para a ne, kako su neki talijanski sudovi dosuđivali a talijanski vjerovnici tražili, šezdeset talijanskih centezima. Od toga načela ima u konvenciji nekoliko izuzetaka: tako će oni ljudi, koji su na dan razmjene austro-ugarskih novčanica bili u Julijskoj Krajini te se tek kasnije preselili u našu državu, primati i platiti u lirama prema talijanskoj konverziji, jer je ona za njih već bila stupila na snagu. Drugi izuzetak tiče se hipoteka u Italiji, koje treba isto tako platiti u lirama, jer postoji i protuvrijednost. Isto vrijedi i za štedioničke knjižice naših ljudi, koje će talijanski novčani zavodi isplatiti u lirama, ako glase na donosioca ili se mogu donosiocu bez legitimacije isplatiti. U prva dva slučaja može dužnik, ako dokaže da ne bi bez ekonomske propasti mogao ispuniti svoje obveze, tražiti od suda smanjenje svoga duga. To vrijedi naročito za one dužnike, koji su dali u zalog vojničke potvrde ili čiji dug proističe iz kupovanja ratnih zajmova. Posebne odredbe vrijede za vrijednosne papire i osiguranja.

Sporazum o privatno-pravnim ugovorima. — Tim sporazumom usvojena je donekle praksa, koja je u nekim zemljama stvorena u pogledu ugovora iz dobe prije 3/11 1918. Stranka, za koju bi ispunjenje ugovora imalo znatne štetne posljedice, može tražiti od suda da ugovor poništi ili da mu izmijeni uvjete. U prvom slučaju sudac može priznati primjerenu naknadu. Od toga pravila ima nekoliko izuzetaka, na pr., u pogledu hipoteka novčanih dugova, osiguranja i t. d.

Sporazum o rekvizicijama. — Za Rijeku je utvrđen sporazum, sličan onome, koji vrijedi na osnovu svetomargaretskih konvencija za ostale naše pokrajine, koje su bile pod talijanskom okupacijom. U vezi s tim sporazumom utvrđeno je izmjenom nota, da talijanska vlada odredi iznos od 3½ milijuna lira za naknadu svih šteta našim i talijanskim državljanima na Rijeci. Drugom notom ona od toga iznosa priznaje našoj državi jedan milijun lira, kao naknadu za štete na Brajdici. Naročita komisija počela je utvrđivati privatne štete.

U vezi s tim pitanjem i na osnovu beogradske konvencije o restituciji za vrijeme ratnog stanja odnesenih

predmeta, likvidirano je i pitanje naknade šteta naših državljana u Trstu za vrijeme talijanske vojničke okupacije. Izmjenom nota odsjekom nam je priznato u to ime 5,300.000 lira, od čega će se platiti i šteta našeg tadanjeg konzularnog osoblja i zgrade konzularne delegacije.

Sporazum o isplati bolničkih troškova. — Isplatit će se međusobno samo troškovi od 1/1 1921 unaprijed. Za slučaj spora predviđen je izborni sud.

Sporazum o radnicima. — Čl. 1. Na teritoriju kraljevine Italije i na teritoriju kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca radnici i činovnici, državljani jedne od strana ugovornica, mogu biti zaposleni u tvornicama, poduzećima, industriji, zavodima ili kod pojedinaca, ako ovi imaju svoje sjedište ili filijalu na teritoriju druge strane ugovornice prema odredbama zakona, koji su na snazi na njenom teritoriju.

Ograničenja, koja vrijede u pogledu stranaca na teritoriju jedne od strana ugovornica u pogledu slobode zapošljavanja radnika i činovnika ili da se obvezuju za svoj vlastiti rad za određeno vrijeme ili za jedno određeno poduzeće, ne će se primjenjivati na ovim teritorijima prema radnicima ili činovnicima ma koje vrste bili, državljanima druge strane ugovornice, koji su u vremenu od 1/1 1920 pa do 1/1 1925 već bili efektivno upošljeni kod pojedinaca, poduzeća ili drugih ustanova ma koje vrste. — Ovaj izuzetak prestat će vrijediti prema onom radniku ili činovniku, državljaninu jedne od strana ugovornica, koji bude napustio, poslije stupanja na snagu ovoga sporazuma, teritorij druge države, u očevidnoj namjeri, da se tamo više ne vrati. On se ne će primjenjivati ni na radnike, ni činovnike državnih ustanova. — Ovaj sporazum, koliko se tiče najmanje rada ne nanosi uštrba pravima, koja su važećim ugovorima priznata državljanima jedne od strana ugovornica, koji na osnovu prava opcije uživaju pravo boravka na teritoriju druge.

Konvencija o likvidaciji socijalnih osiguranja. — Ugovorima o miru presječeni su teritoriji nekojih zavoda za socijalno osiguranje. Tom se konvencijom likvidiraju dotični odnosi i razdjeljuju osiguranici. Iz likvidacije tršćanskog zavoda za osiguranje radnika u nesretnim slučajevima naš će slični centralni zavod u Zagrebu primiti 462.380·78 lira i potraživanja za zaostale priloge. Iz doba privremene uprave talijanskih zavoda u okupiranim krajevima naši slični zavodi primit će ukupno 36.909·07 lira i nekoliko krunskih depozita. Od zavoda na Rijeci primit ćemo 21.209 lira. Regulirano je i pitanje osiguranja naših pomoraca pa vrijeme rekvizicije sada nama pripalih pomorskih lađa, koje je dalo povoda mnogim žalbama naših društava i pomoraca. Naša društva isplatit će zaostale premije, ali što prije bit će im likvidirana i njihova potraživanja odnosno rekvizicije njihovih brodova. U tu svrhu talijanska će vlada ukinuti sve dosadanje sekvestracije. Od dužnih svota ne će se ni sa jedne ni sa druge strane platiti kamati. Italija će vratiti našim pomorcima priloge, uplaćene za vrijeme rekvizicije i na našim i na talijanskim lađama, ako se pravovremeno prijave. Iz likvidacije pomorskih dobrotvornih fondova isplatit će nama Italija 600.000 lira. — Sa manjim iznosima likvidirane su bolničke blagajne u Trstu, Voloskom, Lošinju, Zadru, Logatcu i Radovljici, i bratimske blagajne u Rablju i Celju.

U pogledu penzionera tršćanskog Lloyda i Tršćanske Trgovinske Banke određeno je, da će oni naši činovnici, koji su napustili službu 1914—1923 imati pravo na odnosni dio premijske rezerve, a oni, kojima je penzija već priznata, primat će penzije u lirama.

Sporazum o kooperativu »Garibaldi«. — Za vrijeme rekvizicija, naši su pomorci bili prinuđeni da se upisuju i plaćaju priloge za tu zadrugu. Pomorci su sada tražili natrag svoje prinose, čemu su se statuti protivili. Postignut je sporazum, kojim im se izvjestan dio odmah vraća, ako se prijave u roku od godine dana.

Sporazum o reciprocitetu u pogledu radničkog osiguranja. — Ovim dijelom naših i talijanskih stručnjaka obezbjeđeno je obostranim radnicima na drugom teritoriju uživanje svih beneficija pojedinih socijalnih osiguranja. Za slučaj spora predviđen je izborni sud.

Sporazum o kažnjavanju šumskih prestupa u pograničnoj zoni. — Na želju naših pograničnih općina, koje trpe velike štete radi krađe drva u pograničnim šumama, utvrđen je spora-

zum, kojim se obezbjeđuje međusobna pomoć obostranih vlasti u cilju sigurnog i brzog reprimiranja tih prestupa.

Posebnim sporazumom regulirana su neka pitanja, koja interesiraju naše sunarodnjake pravoslavne vjere u Italiji i naše pogranično stanovništvo.

Dva sporazuma o srpskim pravoslavnim općinama u Italiji. — Jednim od ovih sporazuma priznaje se srpskoj pravoslavnoj općini u Trstu, koja je već uživala izuzetan položaj, i njezinim postojećim zavodima, značaj naše crkvene državne institucije sa potpunom autonomijom, pod nadzorom naših vlasti. U hijerarhijskom pogledu ova je općina podređena episkopu zadarskome, a preko njega našem patrijarhu. — Isto to određuje u tom pogledu drugi sporazum i za ostale općine u Zadru, na Rijeci i u Peroju, blizu Pulja. I te općine uživaju u pogledu uprave autonomiju, ali pod nadzorom talijanskih vlasti. Priznat im je značaj juridičkih lica.

Sporazum o turističkom pograničnom saobraćaju. — Na našu želju regulirano je ovo pitanje tako, da se članovima turističkih društava izdaju, bez troškova i taksa, posebne pogranične legitimacije za prijelaz granice i boravak u pograničnoj zoni, pod izvjesnim mjerama opreznosti.

Sporazum o dopunama beogradske konvencije o pograničnom saobraćaju. — S obzirom na teškoće saobraćaja u pograničnim slovenačkim općinama radi povlačenja granice preko njihovog teritorija, ugovorene su odredbe, koje omogućuju prijevoz drva iz talijanske pogranične zone, gdje imaju naši državljani svoje šume, preko našeg teritorija na naše stanice Logatec i Planina, za izvoz u Italiju preko Postojne. Zatim je regulirano pitanje vlasništva i uprave vodovoda općine Planina, i na talijanskom teritoriju: pitanje liferacije električne snage preko granice, što u prvom redu interesira našu električnu centralu u Žirama i upotreba groblja na granici. Najzad je postignut sporazum o podjeli bivših austrijskih podmorskih kablova. U prilogu VI. dijela VII. saint-germainskog ugovora Austrija se u korist glavnih savezničkih i pridruženih sila odrekla svih svojih bivših kablova, koji sada vežu dvije različne države. Da se u pogledu tih kablova obezbijede naši i talijanski interesi i time olakša konačna odluka glavnih savezničkih i pridruženih sila, sklopljen je sporazum, kojim se prije svega usvaja načelo, da kablovi, koji vežu samo talijanske krajeve, imaju pripasti Italiji, a oni, koji vežu srpsko-hrvatsko-slovenačke našoj državi. Oni koji vežu talijanske i naše krajeve dijele se na pola.

U vezi sa pravilnikom za pogranični saobraćaj sa Zadrom, koji su, u smislu članova 3, 5, 6 i 14 svetomargaretske konvencije o zadarskom pograničnom saobraćaju, utvrdile obostrane nadležne upravne vlasti (Službene Novine za 1925 br. 193 i 195), izmijenjene su i dvije note o potvrdama o podrijetlu robe. Naša nota ostaje načelno na stanovištu, koje je u tom pogledu zauzela kraljevska vlada prilikom sklapanja trgovinskog ugovora (čl. 6), ali s obzirom na želje pograničnog stanovništva, i našeg i talijanskog, ona izjavljuje spremnost naše carinske uprave, da se za robu do 5.000 dinara uvede isti režim, koji je jednom naredbom generalne direkcije carina uveden za saobraćaj između Sušaka i Rijeke.

Isto tako je izmjenom nota regulirano pitanje prijenosa mrtvaca naših državljana iz Zadra u okolinu i talijanskih na otok Preko (Sv. Pavao) i u Diklo.

U pogledu automobilskog saobraćaja sa Zadrom pokazala se također potreba za reguliranje, pošto naše pruge idu samo do Zemunika, a talijanske do granice. Ugovoreno je, da se što prije sazove sastanak predstavnika zainteresiranih obostranih uprava.

Prilikom pregovora u Firenzi naša je delegacija, u ime financijske uprave, sporazumno sa talijanskom delegacijom riješila i neka sporna pitanja, koja su sprječavala izvršenje svetomargaretske konvencije o razmjeni austrougarskih novčanica u Dalmaciji i u Zadru. Na osnovu postignutog sporazuma razmjena je i s jedne i s druge strane provedena. Dotični protokol nije iznesen na ratifikaciju, pošto se radi samo o sporazumu između obostranih uprava i u cilju izvršenja spomenute konvencije.

V. Popović.

NEUBAUER FRANJO, pjesnik (16/3 1872, Mirna, u Dolenskoj). Svršio je gimnaziju u Novom Mestu, Beljaku

i Ljubljani (1893) i teologiju u Ljubljani, Celovcu i Đakovu. Svećenik je postao 1900. Služio je kao kapelan u Indiji i Putincima, od 1901 kao katehet u Zemunu i Rumi, u Srijemu. 1916 je penzioniran. Sada živi u Velikom Gabru, u Dolenskoj. — Prve pjesme, pobožne, objavio je N. u Zgodnjoj Danici 1894. Sarađivao je poslije toga najviše kod Mohorjeve Družbe (1898 do 1915), u prvom redu sa pobožnim pjesmama i pokrajinskim motivima, osobito iz Srijema (Pesmi iz Slavonije, Iz poturčenoga Srijema i dr.), mnogo godina također kod Domačeg Prijatelja (Mijo Mlađenović); objavljivao je pjesme i u Slovanu (Ivan Ivanov), Ljubljanskom Zvonu, Dom in Svetu, Vrtcu, Vigredi, Bogoljubu, Glasniku presv. srca Jezusova, Miru, Slovencu, Domoljubu, Dolenskim Novicama i dr. Pisao je kraće stvari u prozi u Slovencu, Miru i Domačem Prijatelju i nekoliko kritika.

I. G.

NEUM. V. Klek.

NEUMANN DRAGUTIN DR. advokat i političar (13/1 1856, Valpovo — 11/4 1911, Zagreb). Učio je gimnaziju u Osijeku, a pravo u Beču. 1886 otvorio je u Osijeku advokatsku kancelariju. U Osijeku je stekao velikih zasluga za buđenje hrvatske svijesti kao gradski zastupnik i podnačelnik. Osijek ga je izabrao za poslanika u hrvatski sabor 1899 i 1910. 23/12 1910 izabrao ga je sabor za predsjednika. N. je kao vođa osječke grupe političara imao važnu ulogu prilikom sređivanja odnosa između hrvatsko-srpske koalicije i tadašnjeg bana Tomašića, ali ga je smrt spriječila.

M. P-g.

NEUMAYR MELCHIOR (24/10 1845, München — 29/1 1890, Beč). Bio je odličan paleontolog svjetskoga glasa. Izradio je 111 naučnih spisa, od kojih se 23 tiču zemalja Balkanskog Poluotoka. Bio je vođa ekspedicije austrijskih geologa u sjevernoj Grčkoj, Tesaliji i Epiru. Penjao se i na Šar-Planinu. Proučavao je slatkovodne fosile iz Slavonije i Dalmacije, među kojima je našao potvrdu teoriji transformacije vrsta, što je već ušlo i u udžbenike paleontologije.

Literatura: J. Žujović, Geološki anali Balkanskog Poluostrva (4, 1891).

J. Ž.

NEUSTÄDTER JOSIP BARUN, feldmarschall-lieutenant (11/5 1796, Bratislava — 15/12 1866, Zagreb). Apsolvirao je u Beču inženjersku akademiju i započeo je svoju vojnu službu kao potporučnik 1813. Od 1830 počeo je služiti u našoj granici. Istakao se 1848, kad je na Jelačićev poziv kao brodski pukovnik sa svojim četama rastjerao u Vukovaru tamošnje madžarofile i primorao vlasti, da publiciraju njegove manifeste. Jelačić ga je poslije toga upotrijebio za uspostavljanje banskog autoriteta u Turopolju, za obranu granice protiv Madžara u Varaždinu i u različitim većim misijama u Slavoniji. U septembru 1848 prešao je N. kao brigadir sa Jelačićem Dravu, i sudjelovao je u bitci kod Pakozda i kod zauzeća bečkih predgrada. Sa Jelačićem je N. vojevao i protiv madžarske revolucije. 1849 postao je N. feldmarschall-lieutenant i divizioner u Karlovcu, 1852, divizioner u Veroni, a godinu dana kasnije je penzioniran, te se nastanio u Zagrebu. — 1861—1863 napisao je više članaka političkoga karaktera u Agramer Zeitung-u i memoare na francuskom jeziku, koji se odnose na doba Jelačićeva banovanja, a nalaze se u rukopisu u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici. Jelačiću je bio vjeran i odan prijatelj do kraja njegova života.

Literatura: Nekrolog u Agramer Zeitung-u (1 i 2/2 1867).

M. Prelog.

NEVALJA, selo na otoku Pagu, u njegovom sjeverozapadnom kraju, s lukom, gdje pristaju parobrodi linije Rab—Šibenik. Ima 1.680 stanovnika, općinsko poglavarstvo (oblast Split), rimokatoličku župu, pučku školu, carinarnicu s lučkom službom. — Od sela N. 2 km k jugoistoku ima brežuljak N. (61 m), a 4·5 km k sjeveru selo Stara N., po kojoj se zove morska draga, na čijoj se istočnoj obali nalazi selo.

Kod N. spominju se već 1199 salinae (solila), 1289 centrum (grad), 1349 i 1372 villa (selo). Hrvatsko ime N. (Nenalija 1289) nešto je mlađe od starijih oblika Novalia (1200) i Novalia (1199, Novalja, talijanski Novaglia), što stoji u vezi sa novalia, kolektiv od novale = ugar. Da se čitavi otok Pag ponekad tako zvao, potvrđuje 1349 insula Novaia. Kod N. ima 300 m dugi, u

stijeni izdubeni hodnik, koji se drži za rimsko djelo.

Literatura: P. Skok, Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta, VI. (Nastavni Vjesnik, 29, 336).

J. M-n.

NEVEN, dječji list. Prvi vlasnik i dugogodišnji urednik N. bio je dr. Jovan Jovanović-Zmaj, te je N. nazivan Čika-Jovin list. Izlazio je u Novom Sadu i Zagrebu 1880—1891, 1899 do 1901, 1911. Bio je najbolji i najpoznatiji list za djecu i školsku omladinu. *U. Dž.*

NEVESINJE, mjesto u Hercegovini. Preko nevesinjskog polja vodio je stari rimski put i dao je važnost predjelu, kroz koji je prolazio. — Nevesinje se spominje u 12 vijeku kao jedna župa Podgorja. Sam nevesinjski grad, koji pripada Humu, navodi se od početka 14 vijeka. U Nevesinju je 1303—1306 ponekad boravio Konstantin, sin kralja Milutina, namjesnik očev u humskoj oblasti. — U tursko vrijeme N. je bilo važan kadiluk. U 19 vijeku proslavilo se radi toga, što je tu pukla prva puška (nevesinjska puška), da se raja diže protiv Turaka, 18/6 1875. U N. je bilo središte i ustanka protiv Austro-Ugarske 1881/82. Austro-Ugarska je poslije napravila od N. veliki vojnički logor i redovno je tu, preko ljeta, držala glavne manevre u Hercegovini. Radi velikog pritiska vlasti javio se tu 1902 pokret za seobu u Srbiju, koji je bio jedva spriječen, uglavnom energičnom odlukom srpske vlade, da ne će primiti iseljenike na svoje područje.

V. Ć.

NEVESINJSKI. V. Perović-Tunguz Radovan.

NEVESINJSKI USTANAK. U drugoj polovini 19 vijeka hercegovački Srbi su se tri puta dizali na Turke. Prvi ustanak (1852), radi razoružanja raje i radi turskih sukoba sa knezom Danilom, bio je najmanji i obuhvatio je samo pogranične srezove uz Crnu Goru. Drugi ustanak, pod vodstvom Luke Vukalovića (1857/58), izazvan poticajem s Cetinja poslije odredaba pariskog kongresa, uhvatio je već znatnije razmjere i trajao je, sa prekidima, sve do 1862. Treći ustanak izbio je 1875 u unutrašnjosti Hercegovine, u Nevesinju, i zapalio je ne samo cijelu Hercegovinu, nego i jedan dio Bosne. Uzroci N. U. nisu dovoljno proučeni. Agrarni i administrativni pritisak, zakupljivanje poreza, nerodne godine, sve su to momenti, koji su i prije 1875 tištali Hercegovinu. Oni su, nema sumnje, bili vrlo teški, i narod je imao dovoljno razloga da se na to tuži. Ali je N. U., kako po svemu izgleda, bio više stvar političke agitacije. Ta je agitacija vršena sa dvije strane: iz Crne Gore, gdje je podgorički pokolj (1874) izazvao veliko razdraženje protiv Turaka, i od strane izvjesnih austro-ugarskih elemenata. Nije slučajno austro-ugarski car Franjo Josip u proljeće 1875 pohodio Dalmaciju i primao deputacije i predstavke katoličkih općina iz Hercegovine.

Sam plan N. U. bio je skovan na jednom sastanku hercegovačkih prvaka kod crkve u selu Biogradu, u nevesinjskom srezu 8/9 1874. Jedna posebna deputacija odnijela je narodnu predstavku na Cetinje, da o njoj čuje mišljenje cetinjskog dvora. Knez Nikola primio je deputaciju lijepo i savjetovao joj, da se sa pokretom pričeka do proljeća. Jedan dio hercegovačkih prvaka sklonio se za svaki slučaj na Grahovo, gdje se još od 1862 nalazio gatački vojvoda pop Bogdan Zimonjić. Crnogorska vlada, koja je željela da iz podgoričkog slučaja izvuče izvjesne diplomatske koristi, nije krila da vrši izvjestan utjecaj na Hercegovce. Porta, bojeći se težih zapleta, pohitila je, da preko svojih organa umiruje narod i obećavala je izvjesne olakšice. Pod pritiskom velikih sila Crna Gora je, najposlije, sklonila hercegovačke uskoke, da se vrate na svoje zemlje i da se pomire s Turcima, ali je u narodu dala osjetiti, da računa sa izvjesnim otporom Hercegovaca. Cetinjski dvor nije mogao zauzeti odlučan stav protiv Hercegovaca, da ih ne bi ogorčio i pojačao opoziciju, koja se među njima javljala još od sukoba kneževa sa Vukalovićem, i radi toga, što se u narodu predbacivalo Crnogorcima, da su oni namjerno izdali Turcima čuvenog hajdučkog vođu Stojana Kovačevića. Seoski knezovi i dobar dio građana poslušao je cetinjske savjete i bio je voljan da primi turske koncesije. Ali se s tim nisu slagali izvjesni hajduci, koji su imali veza sa nekim Crnogorcima i sa don Ivanom Musićem, koji je, potican iz Dalmacije,

organizirao pripreme za ustanak u stolačkom srezu. 23/6 napali su hajduci pod vodstvom Pere Tunguza, jednu tursku vojničku karavanu u Bišini i pobili su 7 ljudi. To izazva Turke da upotrijebe oštrije mjere i da odmah optuže crnogorske uskoke kao jatake u cijeloj akciji. 25/8 bio je u Kifinom Selu jedan sastanak ustanika, a dva dana kasnije došlo je do prave borbe s Turcima kod Krekova. Poslije toga ustanak se naglo razbuktao i nije se više dao zaustaviti. Mjesec dana poslije toga on je zahvatio i bosansku Krajinu. U isto vrijeme kad i u Nevesinju, ustanak je buknuo i u dolini Neretve, a tamošnji ustanici odmah su stupili u dodir sa austro-ugarskim vlastima u Metkoviću.

Jednom pokrenut, ustanak je prvih mjeseci uzeo širok zamah i doveo Turke u vrlo nezgodan položaj. Turske posade u Hercegovini bile su malobrojne i rđavo snabdjevene. Ustaši sami nisu bili dovoljno organizirani. Nekoliko uglednih vojvoda, kao gatački Bogdan Zimonjić, banjanski Maksim Bačević, nevesinjski Petar Radović i pivski Lazar Sočica, radili su, istina, u dogovoru, ali bez zajedničke vrhovne komande. Cetinjski dvor nije želio, da, kao u slučaju Luke Vukalovića, ima jednog istaknutog vođu kao glavnog vojvodu. Knežev povjerenik i ustaški drug bio je čuveni harambaša Peko Pavlović. Pokušaj Miće Ljubibratića, da u Hercegovini stvori stranku za kneza Milana i Srbiju, ostao je bez ikakva uspjeha; on sam morao se skloniti iz Hercegovine. Borbe Hercegovaca, oduševljenje naše romantičarske javnosti, glasovi iz Srbije, veze katoličkih ustaša sa austro-ugarskim vlastima, sve je to opredijelilo Crnu Goru, da prihvati ustanak i da ga počne pomagati svima sredstvima. Spominje se 26/7 1875 jedna tajna skupština kneževa na Lovćenu, na kojoj je odlučeno pomaganje hercegovačkog ustanka.

U nekoliko bojeva ustanici su se vrlo dobro držali. Kod Zovog Doma 25/7 hrabro su dočekali jedan napad Selim-paše. Prvih dana augusta posjeli su Dudu i Krstac, a 9/8 dobili su Korita. 9/9 razbijeni su Turci kod Goranskog. 29/10 razbijen je na Bijeloj Dolini Šefket-paša, a 30—31/10 odnesoše ustanici svoju slavnu i najveću pobjedu na Muratovici. Tu su zarobili jedan top, 20 tovara municije i mnogo drugog materijala. Turski gubici iznosili su 1.325 ljudi. U borbi na Gluhoj Smokvi poginuo je vojvoda Maksim Bačević, jedan od najhrabrijih vođa ustanka. Radi tih uspjeha ustanak se sve više širio. Turska vojska nije mogla da ga uguši.

Borba od više mjeseci skrenula je pažnju cijele Evrope na stanje u Turskoj. Turska je u decembru 1875 odvojila Hercegovinu kao poseban vilajet, i za upravitelja u njoj postavila, pored jednog turskog paše, još i jednog kršćanina. Konzuli velikih sila vršili su jednu vrstu ankete i pokušali su da posreduju, ali nisu imali uspjeha, jer su ustanički vođe tražili evropske garancije, što se nije slagalo sa suverenitetom Porte. 30/12 1875 austro-ugarski ministar spoljnih poslova, grof Andrassy, u sporazumu sa Rusijom, izradio je jedan projekat reforama za Bosnu i Hercegovinu. Taj projekat pomogle su i sve ostale sile, osim donekle Engleske, koja je imala svojih rezervi. Ustanici, sa kojima je 6—7/4 1876 pregovarao dalmatinski namjesnik Rodić, tražili su sporazum na ovoj bazi: Da se turska vojska povuče iz Hercegovine i da samo ostanu gradski garnizoni; da se razoruža i muslimansko stanovništvo; da se agrarno pitanje riješi ustupanjem jednog dijela posjeda kneževima; da narodnim novcem mjesto turskih činovnika upravlja jedna evropska komisija i da ruski i austro-ugarski agenti kontroliraju tursko provađanje reforama. Turci nisu mogli pristati na te uvjete, i dalnji pregovori postaše uzaludni. U Turskoj je počelo javno mnijenje, da se buni protiv popuštanja i na više mjesta dogodili su se izgredi. U Solunu pogiboše francuski i njemački konzuli. To sve dalo je povoda Rusiji, Austro-Ugarskoj i Njemačkoj, da se 13/5 1876 obrate Porti sa novom notom, u želji da se ustanak smiri.

Za to vrijeme srpsko javno mišljenje gonilo je srpske kneževine, Srbiju i Crnu Goru, da uđu u »Sveti rat«. Turska je proglašivana za bolesnika na Bosporu i vjerovalo se, da će se moći bez velikih napora slomiti. Srbija i Crna Gora stupile su u savez, i ako je Austro-Ugarska kušala da tu vezu spriječi. 4/5 1876 potpisan je savez između Srbije i Crne Gore za obranu i napadaj, pošto je Srbija dala Crnoj Gori 40.000 dukata za ratne nabave, i snabdijevanje. 18/6 objavile su obje

srpske kneževine Turskoj rat. Tako je N. U. pokrenuo cijelo Istočno Pitanje i mjesto lokalnog dao mu evropski značaj. Poslije Srbije i Crne Gore u rat je ušla i Rusija, a rezultat borbe bila je potpuno izmijenjena karta Balkanskog Poluotoka na berlinskom kongresu.

Literatura: R. Proroković, Buna 1874 i ustanak u Hercegovini 1875 (Brastvo, 9—10, 1902); J. Vukić, Le peuple Serbe dans la grande crise orientale de 1875 à 1878 (1919); D. Tunguz-Perović, Odjek nevesinjske puške (1923); V. Đorđević, Crna Gora i Austrija 1814—1894; A. Luburić, Nevesinjska puška (1927).

V. Ćorović.

NEVESINJSKO POLJE, krasko polje u Hercegovini, sjeverozapadno od Gatačkog, a istočno od Mostarskog Polja. Na zapadu okružuju N. P.: Velež-Planina (Veliki Gradac 1.578 m, Istočni ili Veliki Velež 1.574 m, Mali Velež 1.469 m) i Tendžera 1.186 m, na jugozapadu: Bukovica Brdo 1.121 m, Krškovica Gradina 1.037 m i Kuline 904 m, na jugu: Nekudina 1.107 m, na sjeveroistoku: Gradina kod Gubavice 1.362 m, Celina 1.284 m, Na Kruškama 1.166 m i Crvanj-Planina (Vrhovi 1.423 m, Veliki Lisac 1.734 m, Zimomor 1.921 m), a na sjeveru se diže visoravan Crna Gora (Lisac 1.497 m). N. P. pruža se u dinarskom pravcu, uglavnom od sjeverozapada prema jugoistoku. Dugačko je 23 km, široko do 7·5 km. Leži na apsolutnoj visini 828 do 890 m, i zauzima površinu od 17·5 km^2.

Okvir N. P. sastavljen je pretežno od kretacejskih vapnenaca i konglomerata. Na zapadnoj i južnoj strani dno polja se spustilo duž dviju rasjednih linija. Prva se pruža od Sopilja do Šehovine pravcem sjever-sjeverozapad-jug-jugoistok, a druga od Šehovine prema Grabovici, pravcem zapad - sjeverozapad - istok - jugoistok. Dno N. P. najvećim dijelom je neravno, sastavljeno od slatkovodnih neogenih tvorevina (pjeskovita glina, sa pješčarima i cementiranim brečijama; na južnom dijelu i mrki ugalj), a mjestimično su ogoljćeni stariji vapnenci i eocenl konglomerati u obliku brežuljaka. Kada se gleda sa okolnih planinskih vrhova, cijelo N. P. izgleda žućkasto, kao stepa, a po krajevima se nalaze zelene oaze, čije je zemljište sastavljeno od plodnije crnice. Oko 30% cijele površine zauzimaju njive, 30% pašnjaci, 20% livade, a ostatak je neproduktivan.

Na N. P. goje se sve vrste žita, ali se kukuruz ne goji. Vodu N. P. uglavnom dobiva od atmosferskih oborina, koje se u polju skupljaju u nekoliko malih sistema potoka, a manjim dijelom izvorima, koji se nalaze po rubovima, gdje se visoke strane polja zalamaju. Pored Mokrog Potoka, Jamnika, Bukovačkog i Uniskog Potoka, i nekih drugih potoka, najvažnija je rječica Zalomska, koja poslije 22 km dugog toka ude u N. P. kod Kifina Sela, protiče kroz njegov južni dio, gdje je duboko usjekla korito u okolne stijene. Ali, kako je jugoistočni kraj N. P. pretežno sastavljen od vapnenca, on je najsuhlji i najneplodniji. Zalomska stalno gubi vodu protičući kroz vapnenac i iz N. P. izađe veoma oslabljena. Isto se tako i Uniski Potok uliva u Zalomsku samo za vrijeme kišne periode, inače ne, a Bukovački Potok se gubi oko kuća Šurića. Poplave su ograničene samo na male dijelove N. P., ima ih jedino prilikom vrlo obilnih kiša ili pri topljenju snijega, pa i tada traju tek nekoliko dana. Odvodnjivanje se dogada kroz ponore, u kojima se gube svi potoci, kao i Zalomska. Za vrijeme ljeta svi potoci presuše, a češće i Zalomska.

Klimatski uslovi na N. P. povoljniji su no što bi odgovaralo njegovoj znatnoj nadmorskoj visini, radi južnog položaja i relativne blizine mora. Ali je, pri svem tom, klima prilično oštra. Prosječna temperatura januara je za periodu 1893/1913 —2·0°, aprila 6·9°, jula 18·2°, oktobra 9·4°, a srednja godišnja vrijednost je 8·3° C. N. P. je u svima godišnjim dobama hladnije od Livanjskog, kao i od Ličkog Polja, sa izuzetkom zime (januar), kada je ovo polje hladnije. Godišnje kolebanje temperature na N. P. je 20·2°, a oktobar je za 2·5° topliji od aprila, slično kao u Livanjskom Polju. Najhladniji januar bio je 1893, sa temperaturom od —7·8°, najtopliji 1899, sa temperaturom 1·6°, dok je juli najvišu temperaturu od 21·2° imao 1904, a najnižu od 15·1° imao je 1913. Srednji apsolutni godišnji ekstremi temperature u Nevesinju su 29·1° i —13·9°, što odgovara amplitudi od 43°, dok je najviša zabilježena temperatura 32·0°, najniža —26·1°, a apsolutno kolebanje je 58·1° C.

Atmosferskih oborina je u N. P. znatno više no u sjevernijim poljima, jer u toku godine prosječno padne 1.607 mm, najviše u kasnoj jeseni i ranoj zimi. Najkišovitija je bila 1900, kada je palo 2.309 mm, oko 2·4 puta više no u najsuhljoj 1907 (974 mm). Snijeg prosječno pada u 26 dana, 20 puta u godini ima nepogode, 22 puta magle, 2 puta grada, a 28 puta burnih vjetrova.

Ekonomsko središte N. P. je gradić Nevesinje (po kojem je polje nazvano) sa 360 domova i 1.887 stanovnika. I ako je većinom neplodno, N. P. je prilično gusto naseljeno. Na njemu je oko 8.000 stanovnika, koji stanuju u približno 1.200 domova. Skoro sva naselja, kao i Nevesinje, nalaze se po rubovima polja, gdje izviru vrela. Pored Nevesinja, najveća su Donja Bijenja (84 doma, 654 stanovnika) i Krekovi (39, 411). Donji Bratač, Postoljani, Sopilje, Bojište, Kifino Selo i Grabovica imaju po 355—300 stanovnika, a sva ostala naselja imaju manje od 40 domova i manje od 280 stanovnika. — Zapadnim i jugozapadnim okrajkom N. P. prolazi kolni put Lakat—Nevesinje i drum Nevesinje—Odžak—Berkovići—Stolac i Plana, sredinom polja vodi drum Blagaj—Nevesinje—Kifino Selo—Kalinovik i Gacko, osim toga nekoliko kolnih i pješačkih puteva i staza.

Literatura: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abh., IX., 3, 1910).

P. Vujević.

NEVIODUNUM grad, u rimsko doba kod današnjeg mjesta Dernona (južno od Krškog u Slovenačkoj). Postao je municipij u drugoj polovini prvog vijeka po Kr. Nalazio se u gornjoj Panoniji do cara Konstantina, koji ga je možda pridodao Italiji.

N. V.

NEZAVISNA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE. V. Socijalistička radnička partija Jugoslavije.

NICEJSKO CARSTVO (1204—1261), jedna od grčkih državica, koje su nikle po nezauzetim dijelovima Bizanta, kada su križari četvrtog križarskog rata i Mlečići osvojili Carigrad (1204). Tada su se u balkanskim dijelovima grčko-bizantskog svijeta stvorile peloponeska državica i epirska despotovina, a u maloazijskim ostacima grčko-pravoslavnog Bizanta, trapezuntsko carstvo, i N. C. pod novom dinastijom Laskarevića (1204).

Od ove četiri grčke državice, N. C. je pravilo najsjajniju karijeru. Sa Laskarevićima na čelu, ono je, zahvaljujući Bugarima, koji su carigradske križare napali s leđa, zadavši im još odmah u početku neprebolne udarce, uspjelo da se održi protiv križarskih osvajača. Već od tada, a i poslije toga, ono je pod sobom ujedinilo više obližnjih maloazijskih velikaša, odmetnutih od Bizanta za vlade slabog bizantskog carskog doma Angela, a ujedno je strglo neke posjede i trapezuntskom carstvu komnenskom. Ono je odbilo od sebe i navalu ikonijskih Turaka Seldžukovića. Time su nicejski Laskarevići stvorili na maloazijskom bizantskom teritoriju jednu prilično jaku grčku silu, sposobnu da izvrši obnovu propalog Bizanta i na ovoj strani Bospora. Niceja je to zaista i izvršila. Pod Laskarevićima, ona je prije svega udarila na carigradske križare, čim je njihovo carigradsko carstvo, po smrti junačkog cara Henrika (1216), konačno posrnulo, pa ih je ne samo protjerala iz Male Azije, nego im je stala otimati i Traciju. Zatim je ona (1246) otrgla i od epirskih Angela bivše križarsko solunsko kraljevstvo, koje su Angeli bili srušili. Ujedno su nicejski Laskarevići (1246) zauzeli i od Bugarske, koja je također klonula, sav njen dio Tracije i istočnu Makedoniju. Kasnije su oni epirskim Angelima ugrabili i zapadnu Makedoniju, pa čak i sjevernu Albaniju (1252), a raširili su se i u skoro cijelom ostatku križarske južne Tracije, osim u Carigradu. Najzad je Niceja, pod svojom novom dinastijom Paleologa, koja je oborila Laskareviće, uzela od carigradskih križara i Mlečića i samu staru bizantsku prijestolnicu, Carigrad, uništivši time sasvim križarsko carigradsko carstvo (1261). Odmah je carska i patrijaraška nicejska stolica prenesena u Carigrad. Rodio se obnovljeni Bizant, sa carevima iz posljednje dinastije Paleologa.

N. C. i njegov prvi vladalački dom osnovao je zet bizantskog cara Aleksija III. Angela, mudri i energični Teodor I. (1204—1222), od stare bizantske porodice Laskarevića. U posljednjim časovima Carigrada, on je bio proglašen za cara, namjesto pobjeglog

Aleksija V. Kad je Carigrad pao u križarske i mletačke ruke, Teodor je, sa mnogim drugim uglednim carigradanima, izbjegao na maloazijsku stranu Bizanta. Niceja na sjeveru vitinskog Olimpa, puna videnih carigradskih izbjeglica, nije ga htjela priznati za cara ni pustiti među svoje zidine, valjda zato što je još bio živ Aleksije III., koji bi joj se poslije mogao osvetiti za takvo otpadništvo. No uz Teodora su pristali Grci južno od Olimpa. On je tu zavladao pod titulom despota. Tek kasnije (1206), kada je on suzbio prvu križarsku navalu, i kad je ujedinio poveći komad grčke Male Azije pod Olimpom, primljen je Teodor i u Niceju. Tek tada je on, na saboru nicejskog građanstva i izbjeglih državnih crkvenih velikodostojnika bizantskih, izabran kao grčki car. Teodor se za to odužio Niceji, napravivši je ne samo carskom, nego i patrijaraškom prijestolnicom. Pošto posljednji carigradski patrijarh, Jovan Kamatir, nije htio doći iz Tracije u Niceju, nego je poslao ostavku, crkveni sabor nicejski postavio je za patrijarha Mihaila Avtorijana. Mihailo je krunisao Teodora za cara.

Po ugovoru između križara i Mlečića o podjeli Bizanta, bizantska Mala Azija pripala je križarima. Prvi križarski carigradski car, Balduin I. Flandrijski, razdijelio je tamo baštine svom bratu Henriku i još nekim plemićima, pa ih je poslao da zauzmu svoje dijelove. Teodor im je izašao u susret, no Henrik i njegovi vojvode bili su jači. Teodor se već nalazio na rubu propasti. Srećom, baš u tim trenucima, silni bugarski car Ivan I. Asen, nazvani Kaloivan, zadrmao je iz temelja mlado križarsko carigradsko carstvo na njegovoj balkanskoj fronti. U bitci kod Drinopolja, on je uništio Balduina i cvijet njegovih vitezova (1205). Dotle je Henrik, sa najvećim dijelom maloazijske križarske vojske, pozvan natrag. Ostaci sile carigradskih križara, sa Henrikom kao namjesnikom, i zatim kao novoizabranim carem (1205—1216), bili su neko vrijeme poglavito zauzeti spasavanjem države od bugarskog bića. Teodor je tada odahnuo od križara.

I Henrik je poduzeo jedan osvajački pohod protiv Teodora, da bi zaštitio jednog trapezuntskog Komnena, Davida od crnomorske Herakleje, koga je Teodor pritijesnio u svom širenju na sjever, a koji je na to postao vazalom Henrikovim, zatraživši Henrikovu pomoć. Carigradski križari su i sada doveli Teodora u škripac. No savezom sa Kaloivanom, koji je ponovno grunuo na balkanske granice križarskog carigradskog carstva, nametnuvši opet križarima borbu na dvije fronte, ometeno je i ovom prilikom križarsko osvojenje N. C. Henrik je bio prinuđen da sa Teodorom zaključi dvogodišnje primirje, vrativši mu natrag neka osvojenja na maloazijskoj obali (1207). Energični Henrik je i poslije toga još dvaput nasrtao na Teodora u Maloj Aziji (1208 i 1211), ali, to već niše više bili osvajački, nego obrambeni udarci.

Teodor je i na istoku sretno svršio sa ikonijskim turskim sultanom od loze Seldžukovića, koji mu je najprije bio saveznik protiv trapezuntskih Komnena, ali koji je zatim, uplašivši se i sam od naglog Teodorova rašćenja, promijenio prema njemu svoju politiku i otrgao mu Ataliju (kod Pergama). Ujedno se Teodor oprostio i svog tasta Aleksija III., koji je, spasivši se iz ruku solunskih križara, i sklonivši se prvo kod epirskih Grka, iskrsnuo čak u Ataliji, pa je, pomoću svog starog prijatelja, ikonijskog sultana, zatražio od Teodora nicejski prijesto. U bitci kod Antiohije (pisidijske), koju je sultan, vodeći i Aleksija III., bio je opsio, Teodor je, u ličnom dvoboju, ubio sultana, pa je poslije pobjede nad turskom vojskom, zarobio Aleksija (1211). Ovaj je ostatak svog vijeka morao provesti u jednom nicejskom manastiru.

Smrću križarskog carigradskog cara Henrika (1216), N. C. se zauvijek oslobodilo opasnosti od križarskog osvojenja. I u carigradskom carstvu i u solunskom kraljevstvu, križari su pošli naglo nizbrdo. List se okrenuo u korist Niceje. Ali, oko povraćanja balkanskih bizantskih zemalja iz malaksalih križarskih ruku, i uopće oko obnove Bizanta, stali su se sa nicejskim Laskarevićima sada otimati epirski Angeli, susjedi križara na zapadnoj, t. j. na balkanskoj granici. Ratoborni i ambiciozni epirski despot, Teodor I. Angel (1215?—1230), pošto je u albanskim gudurama razbio i ubio novoizabranog carigradskog cara, Petra od Courtenay (1217), zagrozio je odmah i rasklimanom križarskom solunskom kraljevstvu. Zbog istovjetnih ambi-

cija, Laskarevići i Angelovići počeli su voditi jedni prema drugima neprijateljsku politiku. Zavadile su se i njihove crkve. Mitropolije i episkopije u epirskoj despotovini, a i drevna ohridska arhiepiskopija, koja je sada također tu spadala, odcijepile su se od nasljednice carigradskog patrijarhata, nicejske patrijaršije, i obrazovale su autokefalnu crkvenu zajednicu.

Ovom političkom i crkvenom suprotnošću između nicejskih i epirskih Grka koristili su se prvo Srbi, pa kasnije i Bugari, da dobiju od nicejskog carstva i patrijarhata, a na račun dijeceze ohridske arhiepiskopije, kojoj su još Samuilo i Vasilije II. Bugaroubica podložili srpska i bugarska vladičanstva, autokefalnost srpske i bugarske crkve. Srbi su u tom uspjeli još za vlade prvog nicejskog cara, Teodora Laskara. Kao izaslanik srpskog kralja Stevana Prvovjenčanog, pašanca Teodorova, brat Stevanov, Sava, otišao je u Niceju, pa je tamo izmolio od Teodora i od nicejskog patrijarha Manuela Sarandina Haritopula pevelje o odvajanju srpske crkve od ohridske u posebnu autokefalnu arhiepiskopiju, sa Savom, kao prvim arhiepiskopom, koga je Manuel pri tom rukopoložio u Niceji (1219). Što više, Savi je dano pravo, da budući srpski arhiepiskopi više ne putuju na rukopoloženje u patrijarhovu stolicu, nego da se rukopolažu kod kuće, od svojih vladika, a da od patrijarha traže samo blagoslov. Zalud je ohridski arhiepiskop, učeni kanonist Dimitrije Homatijan, uložio i kod nicejskog patrijarha i kod samoga Save protest protiv ovog krnjenja njegove dijeceze. Ni Niceja ni Srbija nisu se na to obazirale.

N. C., pošto ga je Teodor Laskar stvorio i učvrstio, poraslo je, pod njegovim zetom i nasljednikom, silnim Ivanom Dukom Vatacom (1222—1254), u veliku i moćnu državu, koja se pružila daleko i s ove strane Bospora. Skrhavši u bitci kod maloazijskog Pimanina (1224) ofenzivu novog križarskog carigradskog cara, nesposobnog Roberta od Courtenay, Vataca je osvojio od Roberta, pa i od Mlečića, ne samo niz maloazijskih, nego i obližnjih tračkih tvrđava, dočepavši se i samog Drinopolja, a privremeno i nekih grčkih otoka. Mir, kojim je ovaj rat dokončan (1225), ostavio je križarima, od njihovih predašnjih maloazijskih tekovina, još samo Nikomediju sa bosporskim poluotočićem. No tračko Drinopolje odmah je preoteo Vataci Teodor Angel, pod kojim je epirska despotovina došla do vrhunca moći. Teodor je dotle već bio zavladao križarskim solunskim kraljevstvom, proglasio se i sam u Solunu (1223), kao nekad njegov imenjak u Niceji, za grčkog cara, navalio je, kao i Vataca, na križarsku Traciju, istisnuo je Vatacu iz Drinopolja (1225), pa se žurio da prije Laskarevića ugrabi križarima i Carigrad. Ali je iznenada silni Teodor Angel poražen i zarobljen od bugarskog cara Ivana II. Asena u bitci kod Klokotnice (1230). Bugari su zatim osvojili sve zemlje Angela u Traciji, Makedoniji, pa čak i u sjevernoj Albaniji, a ostaci epirsko-solunskog Teodorova carstva pocijepani su između pojedinih članova angelske dinastije, prvo na dva, pa na tri, i onda opet na dva dijela: na solunsko carstvo, pod Teodorovim sinom Ivanom, i na epirsku despotovinu u Epiru i Tesaliji, pod Teodorovim sinovcem, Mihailom II. Angelom. Angeli su poslije toga sloma trajno oslabili. Grčka narodna misao o obnovi Bizanta ostala je sada poglavito u zavjet jačim Laskarevićima.

Međutim su carigradski križari učinili još jedan pokušaj da se održe, pa i da sruše sve ove grčke države. Svom posljednjem caru, maloljetnom bratu Robertovu, Balduinu II. od Courtenay, oni su izabrali za suvladara i za drugog cara jednog glasovitog francuskog velikaša i križarskog junaka, starca Ivana od Brienne. U Perugiji, u prisuću i sa odobrenjem papinim, zaključen je između Ivana i carigradskih križarskih punomoćnika ugovor o zajedničkoj vladi obojice križarskih okrunjenika (1229). Zasjevši na carigradski križarski prijesto, Ivan od Brienne je nastojao da ostvari perugijski ugovor, i to udarivši najprije na Vatacu. No sa jakim N. C. i sa njegovim moćnim carem Vatacom, nije se tako lako moglo izaći na kraj. Ofenziva Ivana od Brienne (1233) svršila se samo na zauzeću nekoliko Vatacinih gradova u primorju Male Azije. Pa i te je gradove Vataca, naskoro po povlačenju križarske vojske, opet povratio. Što više, on je i sam, još jače nego prije udario na oba latinska osvajača Bizanta, i na Mlečiće

i na križare. Doduše, ni njegovi napori nisu odmah urodili plodom. Njegovu pomoćnu flotu, upućenu na Kretu, koja je ustala na oružje protiv Mlečića, razbila je bura, i Mlečići su svladali kretski ustanak (1234). Malo zatim, Vataca je u Galipolju, koji je bio otrgao od Mlečića, sklopio sa Ivanom II. Asenom bugarskim savez za podjelu ostataka križarskog teritorija u Traciji i za povratak Carigrada pod grčku vlast. Bugari su otrgnuti od pape, s kim su bili počeli pregovarati za prijelaz u katolicizam, a dobili su od nicejskog carskog i patrijaraškog dvora priznanje na autokefalan trnovski patrijarhat, nezavisan od ohridske arhiepiskopije. Zatim su oba saveznika navalili i s kopna i s mora na Carigrad (1235 i 1236). Ali, junački otpor Ivana od Brienne, pomoć peloponeskih križara i talijanskih trgovačkih republika, a najzad i ponovan privremeni prijelaz Ivana II. Asena u papin katolički tabor, sačuvali su križarsko carigradsko carstvo od propasti. Pa ipak tome carstvu, naročito poslije smrti Ivana od Brienne (1237), nije bilo više lijeka. Osvajanja susjeda svela su ga gotovo samo na Carigrad i na najbliže tračke gradove, i ono je zapalo u krajnju materijalnu bijedu. Vataci nije bilo teško da izbaci križare i iz posljednjeg njihova posjeda u Maloj Aziji, iz Nikomedije i nikomedijske oblasti do Bospora (1241). U tom je, smrću silnog Ivana II. Asena (1241), opala i Bugarska, zbog unutrašnjih dinastičkih borbi i zbog najezde južnoruskih Tatara.

N. C. ostalo je kao najjača sila na razvalinama nekadašnjeg Bizanta. Njemu su sada bila širom otvorena vrata i u balkanski bizantski teritorij. Vataca nije propustio te povoljne trenutke. On je prije svega udario na solunski komad nekadašnjeg Teodorovog epirsko-solunskog imperija, pa je, opsadom Soluna, prinudio Teodorova sina, cara Ivana, da se odreče carskog dostojanstva i da u buduće tamo vlada kao vazalni nicejski despot (1242). Zatim je Vataca istovremenim udarcem oteo i od oslabljelih Bugara bivšu bizantsku Traciju do gornje Marice, sa Makedonijom sve do Vardara, i od Teodorova drugog sina Dimitrija, solunsku despotovinu (1246). Naskoro su Nicejcima pale u ruke i neke križarske tračke tvrđave (1247). Da bi osujetio papinsko zauzimanje za carigradske križare, Vataca je stalno varao pape prijedlozima o uniji, ali se ujedno udružio i stupio u srodstvo sa nepomirljivim papinim neprijateljem na zapadu, njemačkim imperatorom Fridrikom II. Hohenstauffenom. Nitko na Balkanu nije više mogao da se mjeri s Vatacom. Zalud je epirski despot, Mihailo II., koji se na račun Bugarske i sam bio raširio u zapadnoj Makedoniji i u sjevernoj Albaniji, pokušao da preotme Nicejcima i istočnu Makedoniju, pa da obnovi solunsko-epirsko carstvo Teodorovo. Vataca je nadjačao Mihaila, pa ga je, mirom u Larisi, natjerao, ne samo da se okani istočne Makedonije, nego da ustupi Niceji i zapadnu Makedoniju, zajedno sa albanskom Krojom (1252).

Samo sedam godina poslije smrti silnog Vatace, povećano N. C. je osvojenjem Carigrada iz ruku križara i Mlečića, postalo novim bizantskim carstvom. Sin i nasljednik Vatacin, Teodor II. Laskar (1254—1258), obranio je nicejske granice u Traciji i istočnoj Makedoniji od obadviju ofenziva bugarskog cara Mihaila Asena. Pri obnovi mira, Mihailo je morao priznati zatečenu graničnu liniju (1256). No Mihailo II. epirski uspio je da u savezu sa srpskim kraljem Urošem I. zauzme od Nicejaca zapadnu Makedoniju, zarobivši u Prilepu nicejskog upravitelja tih zapadnih krajeva, historičara Đurđa Akropolitu (1258). Teodor II. Laskar nije doživio da se osveti Mihailu, ni da povrati izgubljene oblasti.

To je učinio nicejski vojvoda Mihailo Paleolog, skrbnik maloljetnog sina i nasljednika Teodorova, Ivana Laskara. Brat Paleologov, sposobni general Ivan Paleolog, razbio je Mihaila II. u bitci kod Kostura (1259). Nicejci su ponovno zavladali u zapadnoj Makedoniji, pa su prodrli i u epirsku prijestolnicu Artu, odakle su oslobodili Akropolitu. Malo zatim, oni su i od Srba uzeli natrag Skoplje. No zahvaljujući ovom sjajnom uspjehu, Mihailo Paleolog se toliko osilio u Niceji, da se zakonitom carevići Ivanu nametnuo kao suvladar i to kao stariji car po rangu, pa je, što više, poslao nejakog Ivana na zatočenje u maloazijski grad Magneziju (1259). Zalud je protiv toga ustao nicejski patrijarh Arsenije. Čin nasilnog zbaci-

vanja stare nicejske dinastije Laskarevića od strane nove dinastije Paleologa ostao je na snazi. Namjesto Arsenija, koji se povukao u manastir, izabran je drugi, poslušniji patrijarh. Medutim se osnivalac nove nicejske dinastije sav založio da osvoji Carigrad. Prvi pokušaji nisu uspjeli zbog nedostatka velike flote. Tada je Paleolog sklopio savez sa mletačkim trgovačkim konkurentima i neprijateljima, Genovljanima (nimfejski ugovor, 1261). No Carigrad je iznenada pao, prije nego što su Genovljani stigli da ispune svoje savezničke obveze. Paleologov vojvoda, cezar Aleksije Stratigopul, iskoristio je trenutak, kad su Balduinovi vitezovi otišli bili protiv nicejskog crnomorskog otočića Dafnuzije, pa se jedne noći dočepao Carigrada (1261). Križarsko carigradsko carstvo bilo je time uništeno. U Carigradu su zavladali Paleolozi, kao posljednja bizantska dinastija.

Literatura: A. Gardner, The Lascarids of Nicaea (1912).

D. Anastasijević.

NIČIĆ ĐORĐE (Hadži-Ničić), profesor i direktor gimnazije (11/11 1856, Negotin — 14/10 1920, Zaječar). Učio je gimnaziju u Negotinu, prirodno-matematički odsjek velike škole u Beogradu i tri godine politehniku u Münchenu. Od 1881 bio je predavač, zatim direktor vranjske gimnazije. 1890—1893 bio je direktor pirotske gimnazije, pa potom profesor i direktor u Zaječaru, a 1898 direktor u Vranji. Bio je školski nadzornik u okrugu timočkom. Penzioniran je 1912. U srpsko-bugarskom ratu 1885 bio je blagajnik moravske divizije. — N. je bio vrlo skroman, ali marljiv, savjestan i ustrajan radnik. Napisao je nekoliko priloga za floru Srbije, medu kojima se opsegom ističe Građa za floru okoline Vranje (1894). Pisao je i druge stvari kao: Biljanica, Razviće i savremeno stanje matematike u prirodnoj istoriji i o Vaspitanju u srednjim školama.

N. K.

NIDŽE, planinski masiv u Makedoniji, na granici naše države sa Grčkom. To je jedna od najljepših planina u Makedoniji. Pruža se od južnog kraja Bitoljsko-Prilepske Kotline i Sari Dola na zapadu, do Konjske i Goleme Reke na istoku, pravcem zapad - jugozapad istok - sjeveroistok. Najviše mase i vrhovi N. sastavljeni su od mikašista i granita, gdjegdje i od slojeva gnajsa. Na sjeveru i zapadu od N. izbilo je duž rasjeda mlado eruptivno kamenje, trahiti. Iz njeg vire krševi od škriljastih vapnenaca, koji su radi kontakta mjestimice znatno metamorfozirani.

N. je prijevojem na izvorištima Belašnice, pritoke Crne Reke i Poroja, izvorišnog potoka Moglenice, podijeljen na dva dijela: na zapadu je N. u užem smislu, na istoku Kožuf. Na prvom je kulminantna stijena Kajmakčalan, od koje se na obje strane planinski vrhovi snizuju. Od jugozapada prema sjeveroistoku najviši visovi su: Prš-Čugi 1.146 m, Rogaš 1.348 m, Šipkovo 1.418 m, Stalkov Grob 1.876 m, Stalkov Zub 2.227 m, Kajmakčalan 2.521 m, Nidže (ili Floka) 2.362 m, Belo Grotlo 2.150 m, Sokol 1.822 m, Dobro Polje 1.877 m, Krivički Kamen 1.842 m, Kamila 1.561 m, Kozjak 1.814 m. — Po svojoj vegetaciji N. je najljepša planina u južnoj Makedoniji. Šumski kompleksi su vrlo prostrani, ali im je sastav nejednak. Karakteristična šumska drveta su: hrast, bukva, jela i tri vrste bora: bijeli bor, crni bor i molika, od kojih je samo prvi element srednjoevropske flore, a trećeg ima jedino na ovoj planini, Peristeru i Rodopima. Iznad šumskog pojasa izdiže se pojas pašnjaka samo po vrhovima Kajmakčalana, N. i Kozjaka. Na Dobrom Polju nalazi se i jedna tresava, ali je cijela na grčkoj strani.

Literatura: J. Cvijić, Osnovi za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (I., 1906, 320—329); N. Košanin, Biljni pokrivač planina zapadne i južne Makedonije (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921, 71—74).

P. Vujević.

NIEDERLE LJUBOMIR DR., paleontolog i arheolog (20/9 1865, Klatove, Češka). Gimnaziju i filozofski fakultet svršio je u Pragu, gdje je položio i doktorat (1889) iz historije i klasične arheologije. Radio je na proučavanju prirodnjačkih i kulturnih osobina naroda, naročito primitivnih (antropologiju i etnografiju). Najprije je bio docent na praškom češkom univerzitetu za arheologiju i antropologiju (1891). 1898 postao je izvanredni, a 1904 redovni profesor univerziteta. N. je svojim praktičnim radom mnogo pripomogao uspjehu Narodopisne Vistavke Čehoslovanske,

koja je bila dugo pripremana i otvorena 1895. Inicijativom N. stvoren je i osnovan od predmeta ove izložbe Narodnosni Muzeum u Pragu (1896), kome je N. bio prvi direktor (do 1898). Na osnovu N. memoranduma ministarstvu škola Čehoslovačke republike ustanovljen je Statni arheologický Ústav (1919), opremljen modernim laboratorijem, u cilju konzerviranja sistematski iskopanih prehistorijskih objekata, 1898 počeo je N. izdavati časopis (Věstník slovanských starožitnosti). — N. knjigu Slovanski svet (1910) preveo je L. Leger na francuski jezik pod naslovom La race slave (1911), koja je uspješno vršila propagandu u toku Svjetskog Rata. Pišući svoje veliko djelo Slovanske Starožitnosti, N. je obradio podrijetlo Južnih Slovena i početke njihovog historijskog i kulturnog života. To je do danas jedino sistematično djelo o davnini Jugoslovena. *N. Županić.*

NIGER TOMO (Negri), splićanin, teolog, († 1527). Kao član plemićke porodice, postao je mlad kanonikom i arhiđakonom u zavičaju. Kao dobrom drugu Marko Marulić mu je poslao svoje parabole, da izreče sud o njima. Glas o N. kao odličnom teologu i okretnom govorniku na daleko se raznio, pa ga je i Petar Berislavić, biskup vesprimski i ban hrvatski, izabrao za svoga poslanika papi Leonu X., caru Karlu V. i drugim vladarima. N. je umro u zavičaju i sahranjen je u tamošnjoj franjevačkoj crkvi u Poljudama, gdje ima i njegova slika. Više njegovih latinskih spisa, među njima historija biskupa solinskih i splitskih, sačuvalo se u rukopisu. *Đ. K.*

NIGRETIĆ FRANJO (Niconizio, Nigoević), korčulanin, odličan pravnik i stručni pisac (1501—1549). Pravničke je nauke svršio u Padovi, i kao doktor prava postao je tu i profesorom (1526). Kao većina humanista i N. se nije mogao nigdje stalno nastaniti, nego je ušao u svećenički stalež, postao kanonikom u zavičaju i otišao je u Rim, gdje su mu za poplave Tibera (1531), zajedno sa kućom, u kojoj je stanovao, propali mnogi njegovi pravnički spisi. Iz Rima je otišao u Poljsku, gdje je bio sekretar kralja Sigismunda I. (1506—1548). Vraćajući se (1549) odande kući, na putu ga ubiju njegovi sluge. 1541 štampan je njegov spis: Biscentum viginti quattuor rationes dubitandi. Više njegovih pravničkih spisa sačuvalo se u rukopisu. *Đ. K.*

NIGRINOVA VELIKA, glumica (31/11 1862, Ljubljana — 19/12 1909, Beograd). Stupila je 1878 na slovenačku pozornicu u Ljubljani. 1882 bila je primljena za članicu narodnog pozorišta u Beogradu. N. je vrlo brzo postala prvakinja narodnog pozorišta, istakav se velikim prirodnim talentom, osobitom marljivošću u studiranju i neopisivom ljubavlju prema glumačkoj umjetnosti. Gostovala je, veoma često, i sa izvanrednim uspjesima, u Novom Sadu, Zagrebu, Ljubljani, Pragu i po putničkim kazalištima. Iz ljubavi prema beogradskoj publici sa zahvalnošću je odbila ponuđeni angažman u Pragu. Glavne su joj uloge bile: Margarita (Gospoda s kamelijama), Magda (Zavičaj), Ana Karenjina (Ana Karenjina), Marta (U dolini), Debora (Debora), Ebolijeva (Don Carlos), Esmeralda (Zvonar Bogorodičine crkve), Mona Vana (Mona Vana), Teodora (njena posljednja, i možda, najveća kreacija). *R. O.*

NIHAG D. D. za industriju i trgovinu drva, Zagreb. Osnovano je kao akcionarsko društvo 1909. sa kapitalom od 150.000 kruna, koji je postepeno povisivan do 16,000.000 dinara. Ima pilane u Dugom Selu s 4 gatera, 470 HP, u Cabuni i u Garešnici. Ima 60 činovnika i 1.500 radnika. Izrađuje tvrdo drvo. *S. P.*

NIJEMCI. Južni dio panonske ravnice, po oslobođenju od Turaka, bio je slabo naseljen, i to poglavito Srbima. Da bi ove krajeve kolonizirali, vlasti su počele naseljivati N. i Mađare. Naseljivanje N. izvršeno je u toku 18 vijeka. Poglavito su dolazili siromašni stanovnici iz jugozapadne Njemačke, pretežno iz Švapske. N. su većinom katolici. Naseljivali su se ili po srpskim selima, ili su osnivali nova naselja. Najveće njemačke naseobine nalaze se u Vojvodini i Slavoniji sa Srijemom. Njemačkih oaza ima i u okolini Kočevja i Maribora (Slovenačka), zatim u tuzlanskoj i sarajevskoj oblasti. Po statističkim podacima (31/1 1922) u našoj kraljevini ima N. 513.472 duše, a po oblastima ovako su raspoređeni: bačka 183.451, beogradska 99.911, srijemska 64.380, osječka 52.292, podunavska 48.754, mariborska 23.270, ljubljanska 16.675.

vrbaska 7.816, zagrebačka 4.819, tuzlanska 3.555, sarajevska 3.252.

B. D.

NIJEMCI, selo u Srijemu, u srezu vinkovačkom, na Bosutu, od Vinkovaca 26 km k jugoistoku. Imaju 2.414 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, 2 osnovne škole, državnu šumariju, parnu pilanu, parni mlin, tvornicu opeka, filijalu Prve Vinkovačke Vjeresijske Banke. — 1461 i 1495 spominje se u N. grad. *J. M-n.*

NIKETA, prvi episkop Remezijane (Bele Palanke kod Pirota) i veliki propovjednik kršćanstva u tim krajevima (353, Remezijana — 22/6 oko 420, Remezijana). Njegov drug, nolski episkop Pavlin, proslavio ga je naročitom pjesmom još za života. N. je napisao i šest knjiga za propagandu kršćanstva. Drži se, da je N. sastavio i popularnu crkvenu pjesmu Tebe Boga hvalim. *R. G.*

NIKETIĆ GOJKO DR., pravni pisac (1/6 1881, Beograd). Gimnaziju je svršio u Nišu, a pravni fakultet i doktorat na univerzitetu u Beogradu. Poslije svršenih studija (1908), bio je prvo sudski pisar, a zatim je otvorio (1911) advokatsku kancelariju u Beogradu. Od 1912 sudjelovao je u svim ratovima. Napisao je čitav niz pravnih rasprava, naročito iz privatnog prava. Izdao je Pravnu Bibliografiju do 1905 i čitav niz zakona sa komentarima. U deset knjiga izdao je odluke opće sjednice kasacionog suda. Glavna su mu djela: Građanski zakonik, Kazneni zakonik, Krivični postupak, Građanski postupak i Trgovački zakonik. Urednik je Mesečnika, časopisa za pravo. *D. P.*

NIKETIĆ SVETOZAR, profesor i bogoslovski pisac (29/6 1842, Beograd — 31/10 1900, Beograd). Svršio je beogradsku gimnaziju (1857) i bogosloviju (1861), a zatim (1868) duhovnu akademiju u Moskvi. Bio je profesor i direktor po raznim gimnazijama u Srbiji (Kragujevac, Jagodina, Loznica, Valjevo, Negotin, Niš i Požarevac) i profesor bogoslovije u Beogradu. Penzioniran je 1897. N. je pisao mnoge članke religijsko-etičkog i crkvenohistorijskog sadržaja u Vili (1867), Jedinstvu, Budućnosti, Pravoslavlju (1869), Glasnicima Srpskog Učenog Društva, Sionu, Mladoj Srbadiji, Rudniku, Hrišćanskom Vesniku i t. d. Važniji N. radovi su: Nasrtanje rimskih papa na srpsku i hrvatsku crkvu i Istoriski razvitak srpske crkve, štampani u 22 i 27 knjizi Glasnika Srpskog Učenog Društva i Sionu (1874), Katedre jerarhija u Srbiji (1874—1875), Sveštenstvo i manastiri u Srbiji, Kulturni i crkveni život prvih Slovena na Balkanskom Poluostrvu (1893).

R. G.

NIKIFOR I., bizantski car 802—811. Bio je jedan od bizantskih vladalaca iz činovničkog, a ne iz vojničkog staleža. Bio je ministar financija carice Jerine, koju je oborio tajnom dvorskom zavjerom. Njegova je vlada pokazivala sve vrline i mane jednog iskusnog ali krutog birokrata. Poboljšao je reformama unutrašnju upravu, povratio je budžetsku ravnotežu strogom štednjom i uvećanjem prihoda. Pri tom je oporezovao čak i crkvena imanja, na veliko nezadovoljstvo sveštenika. Zahtijevao je čak i od svojih trupa pred Sardikom (današnjom Sofijom, u Bugarskoj), da besplatno poprave gradske zidine, razorene od bugarskog kana Kruma, no ustuknuo je pred vojničkom pobunom protiv takve zapovijesti. Uspostavio je staru teoriju bizantskih samodržaca o neobveznosti crkvenih kanona za neograničenu carsku ličnost.

Za vlade N. Bizant je, pošto je već pod Jerinom i Konstantinom VI. pretegao nad samostalnim slovenskim plemenima u Grčkoj, postigao u podvrgavanju tih slovenskih masa još jedan uspjeh. Peloponeski Sloveni oko grada Patre opsjeli su bili taj grad. No grčki građani Patre (kako se priča, uz pomoć svog gradskog zaštitnika, Sv. Andrije, koji je sišao s neba, da zajedno s njima brani grad) izletjeli su iznenada iz gradskih vrata i razbili su neprijatelja (807). Na to je N. jednom poveljom predao pobijedena slovenska naselja oko Patre, t. j. i njihovo zemljište i njihove porodice, u svojinu mitropolitskoj stolici Sv. Andrije u Patri.

N. je imao da se bori s tri silna susjeda: sa franačkim Karlom Velikim na sjevernoj jadranskoj fronti, sa bagdadskim kalifom Harun-al-Rašidom na maloazijskoj, i sa bugarskim kanom Krumom na tračko-makedonskoj fronti. Protiv posljednje dvojice, N. je lično vodio vojske, ali je pretrpio teških poraza i poniženja, pa je

najzad, u borbama sa Krumom, izgubio i glavu.

Karlo Veliki, koji je još od osvojenja langobardske i avarske države zadro u bizantsku interesnu sferu, a koji je s blagoslovom pape Lava III., uzurpirao i titulu rimskog imperatora, ma da su jedini zakoniti nasljednici te titule i njenih historijskih prava bili bizantski samodršci, uzalud se obraćao N., da mu prizna tu titulu. Onda se Karlo odlučio da dobije na bizantsku štetu kakvu znatnu teritorijalnu tekovinu, koju bi poslije vratio Bizantu, u zamjenu za priznanje rečene titule. On je započeo s N. borbu oko prevlasti u ostacima bizantske provincije Venecije, Istre i Dalmacije. Franačke spletke i zlato stvorile su u mletačkom Gracu (Akvileji) franačku stranku. Zatim su se i u Mlecima našli ljudi, koji su staru bizantofilsku upravu zamijenili frankofilskom, pa su čak s tom novom upravom priredili i jedan pohod u bizantsku Dalmaciju. Kao odjek tog pohoda, došlo je otpadništvo Zadra, pa i samih Hrvata i Srba u unutrašnjosti Dalmacije, od bizantskog pod franačko suverenstvo. Doduše, kako su Franci bili samo kopnena, a ne i pomorska sila, admiral cara N., patricij Nikita, stigavši sa jakom flotom u sjeverne jadranske vode, uspostavio je, bez po muke, bizantsku vlast u Gracu, Mlecima, pa valjda i u Zadru, i natjerao je Karlova sina Pipina, postavljenog od oca za kralja Italije, na zaključenje primirja (807). Ali po odlasku Nikitinu, Pipin je opet obnovio neprijateljstva. Nova bizantska eskadra vratila se, ne mogavši Pipinu ništa. Što više, Pipin je naskoro zauzeo sve ostatke bizantske provincije Mletaka (810). Bizantska flota, koja se ponovno pojavila, uspjela je samo da spriječi Pipina, da ne zauzme i ostatke bizantske Dalmacije.

Tada je i N. uvidio da je izgubio igru. Imajući na vratu ne samo Karla, nego i Kruma i Harun-al-Rašida, car se odlučio, da sklopi sa Francima mir. Karlo je i sada tražio od N. priznanje titule rimskog imperatora, a nudio mu je natrag jedan dio svojih osvojenja na bizantskom sjevernom Jadranu, t. j. Mletke i romanske (latinske) gradove u dalmatinskom primorju bez Istre i bez suverenstva nad hrvatskim kneževinama. Što više, Karlo je dopustio poslaniku cara N., da već na svom povratku u Carigrad, t. j. još prije nego što N. pristane na ponuđene mu uvjete, obnovi bizantsko gospodstvo u Mlecima. Carski je poslanik tako i uradio (811). No u tom je N. poginuo u boju sa Krumom, a mir sa Karlom na navedenoj osnovi sklopio je nasljednik cara N., Mihailo I. ugovorom između njegovih izaslanika i Karla u Aachenu (812).

Još je gore N. prošao sa Harunom. On je uskratio Harunu danak, koji je ovaj bio nametnuo Jerini. Posljedica je bila provala kalifova u bizantsku Malu Aziju, i N. strašan poraz, pri kome je on čak i ranjen (804). Bizantska Mala Azija ostala je otvorena svakogodišnjim arapskim najezdama, sve dok N., molbama i poklonima, nije sklonio Haruna na obnovu mira (807).

U tom se car zapleo u borbu sa novim bugarskim kanom, silnim osvajačem Krumom. Bugari su se već bili oporavili od udaraca bizantskog cara Konstantina V. Kopronima. Još za vlade Konstantina VI. i Jerine, bugarski kan Kardam postao je bič Bizanta. Jerina, oslijepivši sina, i ostavši sama na prijestolu, valjda je zaključila s Kardamom neki mir, po cijenu danka. Međutim, kod Bugara je zavladao energični i ambiciozni kan Krum. N. se, ne znamo zašto, zavadio s njim, možda zato što je i njemu, kao prije Harunu uskratio plaćanje danka. Došlo je i do rata. Na carev upad u Bugarsku (807), Krum je odgovorio upadom u Makedoniju (808) i razorenjem Sardike (Sofije, 809). N. je to vratio razorenjem bugarske prijestolnice Pliske (809), i zatim novim, još većim pohodom, kojim se spremao da sasvim uništi bugarsku državu. Zalud ga je Krum preklinjao za mir. Car je prodro u Plisku, i porušio Krumov dvor. Ponovna kanova molba za izmirenje nije ništa pomogla. Naprotiv, car se, izgleda, dao u potjeru za Krumom, po balkanskim klancima. No jedne noći Krum je iznenada udario na bizantski logor. U kaosu, koji je nastao, izginula je gotovo cijela bizantska vojska i sam N. Poslije pobjede Krum je našao carev leš, odsjekao mu glavu, izložio je Bugarima na gledanje, pa je onda od lubanje napravio srebrom okovanu kupu za vino (811).

D. Anastasijević.

NIKIFOR II. FOKA, bizantski car 963—969. Bio je iz stare bizantske vojvodske porodice, armenskog podrijetla. Prije zacarenja bio je proslavljeni bizantski general. U tajnom sporazumu sa raskalašenom caricom Teofanijom, udovom Romana II., s kojom se poslije vjenčao, pobunio se na čelu svojih maloazijskih trupa protiv namjesništva maloljetnih Romanovih i Teofanijinih sinova, carevića Vasilija II., kasnijeg Bugaroubice i Konstantina, proglasio se za cara, prodro je u Carigrad, zbacio je namjesništvo, i zavladao je Bizantom kao treći samodržac, uz dvojicu Romanovih zakonitih nasljednika.

N. je i na prijestolu ostao silan osvajač, sjajni povratilac starih bizantskih zemalja, izgubljenih u prošlim vjekovima, veliki imperijalist, željan da obnovi nekadašnji Justinijanov rimsko-bizantski imperij. Kao car, N. nije, zbog nevještine svojih vojvoda, mogao povratiti od afričkih Arapa Siciliju. Bizantska vojna ekspedicija pretrpjela je slom, tako da je Bizant sa fatimidskim kalifom u Kajruanu, morao zaključiti mir, napustivši i posljednje svoje teritorijalne ostatke u Siciliji (967). No dotle su drugi N. vojvode povratili od Arapa otok Cipar (964/65). Sam car dovršio je osvojenje Cilicije, oteo je azijskim Arapima Mezopotamiju i sjevernu Siriju sa starom metropolom Antiohijom, a stao je tjerati Arape čak i iz Fenicije. Na zapadu, gdje je Bizant još držao južnu Italiju, N. je, preko svojih tamošnjih hrabrih divizijara, obranio to područje od osvajačkih nasrtaja Otona I. Saksonskog, osvojitelja sjeverne Italije i Rima, i novokrunisanog zapadnog rimskog imperatora (od 962). Oholo je primio u Carigradu Otonova poslanika, Lijutpranda, biskupa kremonskog, koji je došao, da u ime svog vladara, prosi jednu bizantsku princezu za Otonova sina, Otona II., i da traži bizantsku južnu Italiju u miraz (968).

Na Balkanu, N. je htio da sruši i osvoji Simeonovo bugarsko carstvo, koje je opalo pod Simeonovim sinom Petrom, i da balkansku granicu Bizanta ponovno pomakne na donji Dunav, gdje je ona bila za Justinijana I. Zlatom i diplomacijom, N. je prvo bacio na Bugarsku Ruse, pod junačkim kijevskim velikim knezom Svjetoslavom (968). No Svjetoslavu se i samom dopala Bugarska, te se odupro zahtjevu N., da se iz osvojenih sjevernih bugarskih oblasti vrati natrag u Kijev. Ubrzo poslije toga Ivan Cimiskes, u dogovoru sa Teofanijom, ubio je i naslijedio N.

Još dok je bio general, N. se upoznao sa pobožnim monahom Atanasijem, pa je i sam dobio volju da ide u kaluđere. Dao je Atanasiju, iz plijena, dobivenog pri osvojenju Krete, veliko blago, kojim je Atanasije podigao za sebe i za svog prijatelja N., današnju svetogorsku lavru Sv. Atanasija (963).

Literatura: G. Schlumberger, Nicéphore Phocas (1923²).

D. Anastasijević.

NIKIFOR GRIGORA (1295 — poslije 1359), bizantski Grk. Rodio se u Maloj Aziji (Paflagoniji), ali je još od mladosti djelovao u Carigradu. N. je bio najmnogostraniji naučnjak i književnik u Bizantu za vrijeme posljednje dinastije Paleologa: historičar, klasički filolog, govornik, pjesnik, filozof, bogoslov, pa čak i astronom. Zahvaljujući svojem astronomskom znanju, N. je ušao u historiju kalendarske reforme. Zajedno sa nekim ranijim pretečama na zapadu, N. je predlagao popravak kalendara. N. je svoj novi kalendar podnio Andreniku II. (1325). Car je odobrio stvar i u načelu i u pojedinostima, ali ju nije smio izvesti, bojeći se otpora drugih kršćanskih naroda.

N. je 1326, zajedno s drugim carevim poslanicima, otputovao u Srbiju Stevanu Dečanskom. Od tuda se nije htjela vratiti u Bizant tašta Stevanova, Irina, kći Metohitova, a žena sinovca Andronikova, cezara (prije panipersevasta) Ivana, umrlog u srpskoj prijestolnici Skoplju. Irina se stidjela doći natrag, jer su njen pokojni muž i ona otišli u Srbiju sa zlim namjerama protiv svog cara i svoje domovine. Oni su namjeravali da srpskom pomoću otmu Andreniku Solun i Makedoniju, pa da Ivan tu osnuje sebi poseban prijesto. Poslanicima je bio zadatak, da nagovore udovicu na povratak u Carigrad. Irina je, uputivši N., u pratnji jednog Srbina, prijekim putem u bizantsku prijestolnicu, pošla sa ostalim poslanicima, također svojima, ali preko Soluna, gdje je, prema posljednjoj

muževljevoj volji, imala da ga sahrani.

Kada je Andronik III. zbacio djeda Andronika II. (1328), stradale su i njegove pristalice. Metohit, davni prijatelj N., izgubio je tada položaj, slobodu i imanje. Bezopasniji N. kažnjen je samo carskom nemilošću i oduzimanjem imanja. N. se onda sav predao naučnim studijama. Ali ga je iz njegova kabineta ponovno izveo u životnu borbu nekadašnji katolički, zatim pravoslavni monah Varlaam, izazvavši ga na javni naučni dvoboj. N. je nad njim održao sjajnu pobjedu. Prema takvom uspjehu Andronik III. nije ostao ravnodušan. N. je postao i njegov ljubimac, dobio je natrag svoje imanje, vratio se profesuri, svojim učenicima i drugim javnim dužnostima.

No poslije smrti Andronika III. (1341), za vrijeme građanskog rata između dinastije Paleologa i Ivana VI. Kantakuzena, a naročito za vrijeme Kantakuzenove vlade, N. su snašle nove bijede. Pošto je dugo krio svoje mišljenje, on se najzad, na molbu Varlaamova učenika Akindina, umiješao u tadašnji bogoslovski spor oko »isihazma«, spor koji je još pod Andronikom III. izazvao nemirni Varlaam, žigošući kao herezu vjerovanje svetogorskih kaluđera »isihasta« (»dutalica«) o nestvorenoj Božjoj svjetlosti, pokazanoj učenicima Isusovim na gori Taboru, i o mogućnosti da se ta svjetlost vidi stalnim nijemim gledanjem u svoj pupak. Ma da je došljak Varlaam, zbog svog gledišta, osuđen i proklet na carigradskom saboru Andronika III. (1341), ma da je i Akindin pogođen prokletstvom na saboru udove Andronikove, carice Ane (1347), N. je još pred ovaj drugi sabor hrabro stao na stranu Varlaamovaca, uhvativši se i sam u koštac s glavnim braniocem »isihazma«, učenim i rječitim Gregorijem Palamom, i sa njegovom moćnom strankom. Pošto se Varlaam, poslije osude na Andronikovu saboru, vratio u svoju otadžbinu Kalabriju i u svoju prvobitnu katoličku vjeru, i pošto je i Akindin, ubrzo poslije Anina sabora, iščezao sa pozornice, sakrivši se negdje u Bizantu, N. je postao voda, i kao najglavniji advokat Varlaamovaca. Njega bi vjerojatno još carica Ana, odmah poslije svog sabora (1347), protjerala i zatvorila, no u to je Kantakuzen prodro u Carigrad, i zacario se silom pored zakonitog cara, Anina sina, Ivana V. Paleologa (1347). Novi vladalac je bio stari prijatelj N., ali je i on naginjao Palamovcima, koji su imali za sobom većinu bizantskog sveštenstva, a osim toga predstavljali su prastaru istočnjačku kaluđersku mistiku, nasuprot Varlaamovoj zapadnjačkoj skolastici. Ipak, Kantakuzen je sve pokušao da N. lijepim otrgne od Varlaamovaca. No N. je uporno ratovao za svoje bogoslovsko uvjerenje i za svoju stranku. Tada je i Kantakuzen sazvao još jedan sabor (1351). N. se onda zakaluderio, pa je zatim sa svojim pristalicama prisustvovao saboru. Ali je i ovaj sabor anatemisao Varlaamovce. Doduše, ime N. nije bilo spomenuto u anatemi, niti je njegovoj ličnosti učinjeno kakvo zlo; on je pušten da se slobodno vrati u svoj manastir. Ali, on nije mirovao. On je piskarao na sve strane protiv službene crkve, pa i protiv Kantakuzena. Tada ga je Kantakuzen stavio pod nadzor, koji je prestao tek sa padom toga vladaoca (1354). Dočepavši se ponovno slobode, N. je, i pod carem Ivanom V. Paleologom, produžio borbu za svoje bogoslovsko stanovište, ali opet besplodno. Preživio je svog protivnika Palamu (1359), no svakako ne dugo.

Od mnogobrojnih i raznovrsnih N. spisa, ostala nam je i njegova velika Historija Bizanta 1204—1359, spočetka kratka, a u doba samog pisca vrlo opširna, naročito u partijama o »isihazmu«. Uz Kantakuzenovu Historiju, to je vrlo znatan izvor i o Srbiji osobito za vrijeme Milutina, Dečanskog, Dušana i Uroša. Tu se priča o Milutinovim osvajanjima na bizantski račun, o njegovoj ženidbi Simonidom, o njegovim vezama sa Bizantom, o ženidbi Stevana Dečanskog Marijom Paleologovom, o N. putovanju s ostalim bizantskim poslanicima u Srbiju (pri čemu nam se daju vrlo važni etnografski podaci i o makedonskim Slovenima kroz čije su krajeve poslanici prošli), zatim o Dušanu, i o njegovim osvajanjima u Bizantu za vrijeme saveza s Kantakuzenom, pa i poslije toga, o prvim sukobima Srba s Turcima za Dušana, o prilikama u Srbiji poslije Dušana i t. d.

D. Anastasijević.

NIKINCI, selo u Srijemu, u srezu mitrovačkom; stanica na željeznici Ruma—Klenak, od Rume 16 km k jugu.

Ima 2.203 stanovnika (većinom potomaka naseljenih Arbanasa-Klimenata), općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, evangeličko-reformirani pastorat, 3 pučke škole, poštu i telegraf, tvornicu opeka i motorni mlin. — U N. našlo se rimskih novaca i drugih sitnih ostataka rimske kulture.

J. M-n.

NIKITA, mučenik za vjeru (Albanija — 4/4 1808, Serez). N. je bio Sloven iz Albanije. Zamonašio se u manastiru Rusiku u Sv. Gori, a kasnije se povukao u kontemplativan život u skit Sv. Ane. Najzad je prešao u Serez sa apostolskom revnošću, da propovijeda kršćanstvo među muslimanima. Kao takvog Turci su ga podvrgli teškim mukama i zatim su ga udavili. *R. G.*

NIKITA AKOMINAT (ili Honijat, t. j. iz maloazijskog grčkog grada Hone), bizantski velikodostojnik i književnik na carigradskom dvoru posljednjih decenija 12 vijeka, a zatim, po padu Carigrada pod križare i Mlečiće u četvrtom križarskom ratu (1204), na nicejskom grčkom dvoru cara Teodora I. Laskara. Između ostalog, napisao je i jednu historiju Bizanta 1118—1206. Vladu Ivana II. Komnena obradio je u kratko, a opširnije je iznio doba Manuela I. Komnena i njegovih nasljednika iz iste dinastije, doba careva iz dinastije Angela, mletačko-križarsku opsadu Carigrada, podjelu osvojenog Bizanta, i prve godine poslije toga. U vezi s tadašnjim borbama i odnosima Bizanta i srpskih vladalaca, dao je N. nešto podataka i o prethodnicima Nemanjinim, o Nemanji i o prvim Nemanjićima.

D. An.

NIKITIĆ GEDEON, prvi samostalni episkop pravoslavnih Rumunja pod austro-ugarskom vlašću, poslije akcije da se svi Rumunji pounijate. Bio je Srbin. Upravljao je novom episkopijom 1784—1788. Svoju katedru smjestio je N. u velikom rumunjskom selu Rešinaru, kod Sibinja, i uredio je svoju episkopiju prema organizaciji srpskih episkopija u karlovačkoj mitropoliji. *R. G.*

NIKODIM, pećki arhiepiskop, diplomat i pisac (— 12/5 1324). Bio je vlasteoski sin, rano se zakaluđerio i postao je iguman hilandarski. Uživao je veliki ugled i znatno je utjecao da su se braća kraljevi Dragutin i Milutin izmirili. Po želji obojice kraljeva i državnog sabora, N. je, sa naročitom diplomatskom misijom, poslan u Carigrad i tamo sklopio ugovor o miru. N. je dalje, sa svetogorskim kaluđerima utjecao na kralja Milutina, da svog oslijepljenog sina Stevana pozove natrag iz zatočenja u Carigradu. On je i krunisao Stevana Dečanskog i njegova sina Dušana za kraljeve. Upravljao je srpskom crkvom kao arhiepiskop od 12/5 1317—12/5 1324, kada je umro. — Pravoslavna crkva ga smatra svecem i kao takvog slavi na dan njegove smrti. N. je preveo sa grčkog jezika na srpski Tipik Sv. Save Jerusalimskog. *R. G.*

NIKODIM, pećki patrijarh 1445 do 1453. Ranije je bio iguman i arhimandrit studenički, a 1443 postao je mitropolit raški. Neko vrijeme (oko 1451 do 1453) upravljao je i ohridskom arhiepiskopijom, te je rukopoložio mitropolita Teoktista za starješinu pravoslavne crkve u Moldavskoj.

R. G.

NIKODIM, monah i diplomat (u 14 vijeku, Kostur — 1406, Tismena, Vlaška). Kao okretan diplomat i dobar poznavalac grčkoga jezika (nazivan je i Grčić), N. je bio pratilac monaha Isaije, kad je sa izaslanstvom kneza Lazara išao u Carigrad (1375), da radi na izmirenju srpske i grčke crkve. N. se kasnije proslavio i kao osnivač prvih manastira u Vlaškoj (Tismena i Vodice), gdje ga poštuju kao sveca. *R. G.*

NIKODIM, mučenik za vjeru (druga polovina 17 vijeka — 10/7 1709, Beograd, Berat, Albanija). N. je bio Sloven iz Albanije i družeći se s muslimanima primio je muhamedanstvo. I sva njegova djeca pošla su za ocem, osim jednoga sina, koji je odbjegao u Sv. Goru. Došavši u Sv. Goru da traži toga sina, N. se vratio u kršćanstvo i primio monaštvo. A da bi potpuno okajao svoj grijeh, vratio se kasnije u svoje rodno mjesto Berat u Albaniji, i tamo je počeo propovijedati kršćanstvo među muhamedancima. Turci ga zbog toga uhvate, optuže radi hulenja muhamedanstva, i poslije trodnevnog mučenja odsijeku mu glavu. Tijelo N. preneseno je u Sv. Goru 11/7 1722, gdje se slavi kao prepodoban N. *R. G.*

NIKOLA I., rimski papa 858—867. Bio je iz odlične rimske porodice, veoma obrazovan, ponizan i blag, ali odlučan branitelj nezavisnosti crkve i papinske vlasti. U sporu između Fotija i svrgnutog carigradskog patrijarha Ignjatija branio je prava ovog posljednjeg; na rimskom saboru 863 osudio je Fotija i isključio ga iz crkve. Na molbu bugarskog kneza Borisa poslao je 866 u Bugarsku dva biskupa i misionare. Znameniti su njegovi mudri odgovori na bogoslovska i crkvenopravna pitanja kneza Borisa. Misionarski rad Sv. Ćirila i Metoda u Moravskoj i Panoniji slagao se sa idejama N. o crkvenoj univerzalnosti. N. je slovenske apostole pozvao u Rim, da uredi crkvenopravni položaj Moravske i Panonije. Neposredno pred njihov dolazak u Rim N. je umro, a ove je primio njegov nasljednik Hadrijan II. *F. G.*

NIKOLA I., ruski car 1825—1855 nastojao je odlučno, da ostvari ruske pretenzije na bližem istoku i da pomogne balkanskim kršćanima da se oslobode turske vlasti. Akermanskom konvencijom osigurao je N. izvršenje odredaba bukureškog ugovora o Srbiji; njegova je flota sudjelovala s engleskom i francuskom pri uništenju turske flote kod Navarina (1827); on se zaratio s Turskom (1828/29), a drinopoljskim mirom (1829) i diplomatskom akcijom pomagao je ostvarenje autonomije Srbije i samostalnosti Grčke. Ugovorom u Unkjar-Iskelesiu (1833) dobila je Rusija privilegovan položaj u morskim tjesnacima, ali dardanelskim ugovorom sila u Londonu 1841 zabranjen je prolaz kroz morske prolaze ratnim brodovima svih sila. N. je pomagao Austriji da uguši mađarsku bunu (1849). Težnja za protektoratom nad kršćanima Turske dovela ga je do nesretnog krimskoga rata (1853—1856) sa Turskom i zapadnim silama. Tek poslije N. smrti završen je taj rat pariskim mirom i prijenosom protektorata nad Srbijom i rumunjskim kneževinama sa Rusije na evropske sile. *V-lj. P.*

NIKOLA I. PETROVIĆ, knez i kralj Crne Gore 1860—1918 (7/10 1841, Njeguši — 2/3 1921, Entibes, kraj Nizze). Sin je velikog vojvode Mirka Petrovića, a sinovac kneza Danila. Osnovnu školu učio je na Cetinju, poslije je poslan na četiri godine u Trst, da tamo nastavi studije, a odatle je 1856 upućen u Pariz, u licej Ljudevita Velikog. Studije je prekinuo 1860 i vratio se na Cetinje. Poslije pogibije kneza Danila u Kotoru (1/8 1860) postao je crnogorski knez. Još te zime vjenčao se sa mladom petnaestgodišnjom Milenom, kćerkom vojvode Petra Vukotića.

Odmah na početku svoje vlade knez N. je uvučen u težak rat s Turcima. Izvjesni madžarski i talijanski rodoljubi napravili su plan, da preko Srbije i Crne Gore prebace čete u Austro-Ugarsku, a da u isti mah izazovu i opću revoluciju kršćana na Balkanu. U plan je bio upućen i francuski konzul u Skadru, H. Hekar, koji je imao jak utjecaj na Cetinju. Pod utjecajem tih krugova i planova pokrenut je 1861 hercegovački ustanak Luke Vukalovića. Turska je znala, da ustanak podržava Crna Gora, i stoga joj je aprila 1862 objavila rat. Ostavljena sama sebi Crna Gora nije mogla da odoli nadmoćnijoj sili Omer-pašinoj, i u augustu je molila za mir. Turski uvjeti bili su dosta teški; knežev otac morao je da napusti Crnu Goru. Posredovanjem velikih sila ti su uvjeti donekle ublaženi.

Neuspjeh u ratu 1862 nagnao je kneza N. da mijenja svoju dotadašnju politiku. Mjesto francuskog javlja se sad austro-ugarski utjecaj. Austro-Ugarska je za vrijeme prošlog rata bila na strani Turske, radi crnogorskih veza sa austro-ugarskim neprijateljima. Crnogorci su teško osjećali zlu volju najbližeg, a vrlo moćnog susjeda. U to vrijeme knez N. je stupio u bliže veze sa knezom Mihailom, spremao se s njim zajedno na zajedničku borbu protiv Turaka i razradivao plan za oslobođenje i ujedinjenje Srba. Srbija i Crna Gora sklopile su 23/9 1866 savez za zajedničku akciju. Po tome ugovoru knez N. se odrekao prijestola u korist kneza Mihaila, kuma svoje djece, ako uspije namjeravani plan narodnog ujedinjenja. To je bio jedan od najplemenitijih gestova crnogorskog gospodara. Te godine ispjevao je on oduševljenu i snažnu i programatsku rodoljubnu pjesmu: Onamo namo, koja je postala jedna od najpopularnijih pjesama druge polovine 19 vijeka.

Sa Srbijom zajedno knez N. je ušao u ratove za oslobođenje 1876. On je od 1874 vodio pregovore s hercegovačkim glavarima, kojima je dodijao

turski administrativni i financijski zulum. Pomagan s Cetinja buknuo je juna 1875 hercegovački ustanak i zapalio je doskora bosansku Krajinu i jedan dio Posavine. Izazvane tim ustankom i oduševljenjem naše tadašnje romantičarske javnosti, koja je podcjenjivala tursku snagu, objavile su obje srpske kneževine Turskoj rat (18/6 1876). Knez N. je lično vodio vojsku, koja je krenula na Hercegovinu (oko 20.000 boraca, Crnogoraca i ustanika). Knez je prodro do Bišine, ali se odatle naglo povukao do Vučjeg Dola, tražeći, pred snažnom vojskom Muktar-pašinom, da oko sebe okupi što više svojih četa, koje se bjehu razišle da rasčiste s manjim turskim jedinicama. Sjajna pobjeda Crnogoraca i Hercegovaca na Vučjem Dolu 18/7 silno je podigla knežev ugled. Ali, na zahtjev Austro-Ugarske, Crna Gora nije smjela produžiti ratovanje u Hercegovini, zapadno od linije Gacko—Bileće, nego je težište svojih borbi prenijela na nikšićki i istočni kraj. Austro-Ugarsko posredovanje učinilo je, dalje, da Crnogorci nisu svoju glavnu snagu uputili u susret Srbijancima, prema Javoru, nego su ratovali u malom, čisto za svoj račun. U ovom ratu Crnogorci su se držali veoma hrabro i odnijeli su nekoliko slavnih pobjeda (Fundina, Medun). To je u srpskom svijetu veoma diglo ugled Crnoj Gori i knezu lično.

Od pobjede na Grahovu (1858) Crna Gora je, u doba naše nacionalne romantike, slavljena kao neosvojiva nacionalna kula, u književnosti i u društvu stvoren je čitav kult za nju. Kad je Rusija objavila Porti rat, knez N. nije čekao, kao Srbija, nego je i on produžio ratovanje s Turcima, ali je u isto vrijeme održavao najintimnije veze sa Austro-Ugarskom diplomacijom. Austro-Ugarskoj intervenciji kod Porte ima se zahvaliti, da Sulejman-pašin pohod na Crnu Goru nije završio katastrofom za nju.

Na berlinskom kongresu Crna Gora je dobila nezavisnost, veliko povećanje svojeg teritorija (Podgoricu, Nikšić, Plava i Gusinje, Bar i Ulcinj) i izlaz na more. Sa dobivanjem Bara i Ulcinja, bilo je izvjesnih teškoća sa Portom, ali su one uklonjene posredovanjem velikih sila. Crnogorska obala ipak nije bila potpuno slobodna. Berlinski kongres ovlastio je Austro-Ugarsku, da vrši nad njom izvjesni policijski nadzor.

Za vrijeme ustanka u Krivošijama i Hercegovini (1881/82) Crna Gora je potajno podržavala ustanike, a službeno je bila prema Austro-Ugarskoj lojalna. Za takvo držanje knez N. je dobio novčanu nagradu iz Beča. Ali od tih vremena hladne odnosi između Austro-Ugarske i Crne Gore. Bečki dvor pomagao je dinastiju Obrenovića, te se knez N. počeo sve više obraćati Rusiji. Kod cara Aleksandra III. uživao je vrlo dobar glas. Car ga je jednom prilikom demonstrativno nazvao jedinim iskrenim prijateljem.

Knez N. je udajom svojih kćeri znatno pojačavao svoje veze i utjecaj. Najstariju kćer, Zorku, udao je (1883) za kneza, kasnijeg kralja Petra Karađorđevića. 1889 udale su se kneginja Milica za velikog ruskog kneza Petra Nikolajevića, a Stana za kneza Đurđa Leichtenberga. 1896 vjenčala se kneginja Jelena za talijanskog prijestolonasljednika Viktora Emanuela, a 1897 kneginja Ana za kneza Franju Battenberga.

Knez N. je dao kroz Crnu Goru napraviti dobre puteve i otvorio je više škola, istina slabo snabdjevenih. Ali, u osnovi autokrat i sebičnjak, on je imao sukoba sa svima ljudima od vrijednosti. Najbolji njegovi vojvode i junaci, s kojima je stekao glas u borbama, umrli su u teškoj zavadi s njim (Marko Miljanov, Jole Pejetić, Luka Vukalović, Peko Pavlović, Mašo Vrbica, Žarko Lešević, i dr.). Isto tako razišli su se s njim i svi ljudi nauke i umjetnosti, koji su se skupljali u Crnoj Gori (Milan Jovanović, Simo Matavulj, Laza Kostić, Vlaho Bukovac, Nićifor Dučić i dr.). Nezadovoljstvo u zemlji protiv njegovog režima bilo je vrlo veliko, naročito kod slobodoumnije omladine. Kada je 5/11 1905 dan Crnoj Gori ustav, opozicija je vrlo brzo uzela maha i nezadovoljstvo je izbilo u neočekivanoj mjeri. Nasilja dvorskih pristalica protiv javne riječi, raspuštanje skupština i uvađanje prijekih sudova samo je pogoršalo stanje u zemlji. Proglas kraljevine (28/8) 1910, koji je imao biti nagrada za pedesetgodišnje vladanje kneza N., nije primljen s velikim oduševljenjem.

U nacionalnim krizama Crna Gora je išla zajedno sa Srbijom, i ako odnosi između vlada i dvorova nisu

uvijek bili najispravniji. Za vrijeme aneksione krize (1908) Crna Gora je izjavila svoju spremnost, da radi sa Srbijom. Poslije krize, zauzimanjem Italije, oslobođena je crnogorska obala austro-ugarskog nadzora. — U balkanskom ratu (1912) Crna Gora je sudjelovala isto tako. Ona je prva, prije svih saveznika (26/9) objavila Turcima rat. U ratu sa Bugarima (1913) jedna crnogorska divizija pomagala je srpskoj vojsci. U Svjetskom Ratu (1914) Crna Gora je stupila odmah u red saveznika. U ovom ratu držanje cetinjskog dvora nije bilo besprikorno. Kada se, u jesen 1915, stegao obruč austro-ugarskih, njemačkih i bugarskih divizija oko Srbije, Crna Gora nije dovoljno branila ni ono, što je po prirodi izgledalo kao neosvojiva tvrdava. Tvrdi Lovćen pušten je s vrlo malo krvi. Lica bliza samom dvoru počela su pregovore sa neprijateljima i izvela su kapitulaciju Crne Gore. 13/1 1916 počeli su i službeni crnogorsko-austro-ugarski pregovori za separatan mir. Kako su austro-ugarski uvjeti bili vrlo teški, i kako se nije vodilo gotovo nimalo obzira ni o suverenim pravima Crne Gore, u posljednji je čas izbjegnut neposredan sporazum sa samim kraljem, ali je do kapitulacije došlo. Austro-Ugarskim vlastima predao se srednji kraljev sin, knez Mirko (23/1). Kralj N. se iskrcao u Brindisi, napuštajući Crnu Goru, da je nikad više ne vidi. On i njegova okolica krivili su naročito Italiju, da je Crnu Goru u najteže doba ostavila bez hrane, municije i drugih potreba. Kralj N. je izrazio želju, da ide u Rusiju, ali je car Nikola II. (21/3) odbio taj dolazak.

Smatrajući kralja odgovornim za kapitulaciju Crne Gore, crnogorska Narodna skupština u Podgorici, sazvana odmah poslije oslobođenja (13/11 1918), proglašujući ujedinjenje sa Srbijom, proglasila je ujedno i svrgnuće kralja N. i njegove dinastije sa crnogorskog prijestolja. Kralj N. je ipak i poslije toga održao svoju vladu i nadao se, da će možda uspjeti stvoriti u Crnoj Gori raspoloženje za sebe. Nepodržavan ni od jedne velike sile, osim donekle od Italije, sam nedovoljno aktivan i svijestan svoje nepopularnosti, kralj N. nije pokušavao da se vrati u Crnu Goru.

V. Ćorović.

NIKOLA II., posljednji ruski car 1894—1917. Poveo je aktivniju politiku na Balkanu mirčštegškim sporazumom sa Austro-Ugarskom o reformama u Makedoniji (1903) i sasvim se obratio bliže k istoku poslije poraza na dalekom istoku u rusko-japanskom ratu (1904 do 1905). U aneksionoj krizi (1908—1909) branio je interes Srbije. Na sastanku sa Viktorom Emanuelom III. u Racconiggi (1909) sporazumio se s Italijom o Balkanu na osnovu načela narodnosti. Kao prvi od ruskih careva prihvatio je načelo narodnosti kao osnovicu za rješenje istočnog pitanja, mjesto dotadašnjih preživjelih imperijalističkih aspiracija i dijeljenja interesnih sfera sila, koje su prije toga donijele mnogo razočaranja i Rusiji i Slovenstvu. U duhu toga programa pritekao je N. u najtežem momentu Srbiji u pomoć (1914) protiv osvajačkih težnja Austro-Ugarske, na početku Svjetskog Rata, i kasnije je branio jugoslovenski nacionalni teritorij protiv neopravdanih aspiracija talijanskog saveznika Antante. *V-lj. P.*

NIKOLA DUBROVČANIN (Nicolaus Ragusinus), slikar (oko 1460 — 1517, Dubrovnik). Bio je iz slikarske porodice, jer mu je i otac Božidar Vlatković (po kome su i njega zvali Božidarevićem) bio slikar, a tako i brat Vlaho i sin Kristo. 1476—1494 kao da je učio slikarstvo u Mlecima, a sačuvalo se u Dubrovniku i okolici nekoliko njegovih dosta dobrih slika.

Literatura: Lj. Karaman, O nekim novijim publikacijama o historiji umjetnosti u Dalmaciji (Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, 1922). *M. R.*

NIKOLA SV. 1. Manastir kod Kuršumlja, na desnoj obali Toplice, prema ušću Banjske Reke. Sazidao ga je veliki župan Stevan Nemanja oko 1168. U 14 vijeku bilo je pri ovoj crkvi sjedište topličkog episkopa. U drugoj polovini 13 vijeka spominju se mitropoliti topllički, koji se kasnije zovu i »belocrkvenski«. Naziv je došao od Nemanjinih crkava Sv. Nikole i Sv. Bogorodice (po olovnom krovu ovih crkava i varošica pored njih dobila je ime Kuršumlija). Poznati engleski putnik Braun vidio je 1671 ovu crkvu, koja je tada još imala svoje dvije lijepe kule. 1791, kada je pisan poznati Tronoški Letopis, ova je crkva bila pusta. Danas je u ruševinama. Od

spoljašnjeg narteksa nema skoro ni traga. Ostala je samo jedna kula i ona se može svakoga časa srušiti. Krov je sasvim provaljen i kube porušeno. — Crkva pripada svojom arhitekturom krugu crkava 12—13 vijeka, koje čine efekat svojim masama i mirnim prostranim površinama. Naročito je karakteristična glavna fasada sa dvije kule.

2. Crkva u Ljubotenu (kod Skoplja). Sazidala ju je gospođa Danica 1337. Dolazi u red važnih crkava srpskih iz srednjega vijeka. Arhitektura crkve je vrlo interesantna. Živopis je prvobitan, nu jako je oštećen. Skoro su uništene slike Dušana, carice Jelene i mladoga Uroša. Naročito je interesantna slika Svadba u Kani, na kojoj je naslikano, kako se vino toči iz jedne mješine; ikonografski je vrlo važna slika Uspenja Bogorodičina, jer ona pokazuje motive, karakteristične za ikonografiju zapada. Crkva se nalazi u ruševinama. Izgleda, da je vrlo rano opustjela, jer se nalazi na otvorenom mjestu i blizu komunikacija.

3. Sv. Nikola kod sela Biljevca (kod Raške). Po svoj je prilici iz 13 vijeka. Sada je u ruševinama sa ostacima živopisa i živopisane ornamentike u prozorima. U blizini u Šumniku ima također stara crkva.

4. Sv. Nikola na Pčinji, pod Kožljem, na ušću Pčinje u Vardar. Podigao ga je kralj Milutin. Već za vlade Dušanove porušen je i osirotio. Obnovila ga je carica Jelena. Dušan (1353) ga je dao serskom mitropolitu Jakovu u baštinu, dok je živ, a poslije njegove smrti da bude svojina Sv. Arhandela u Prizrenu.

5. Sv. Nikola na rijeci Treski, u Niru. Iz 14 je vijeka. Sada je u ruševinama i opustio. Spominje se mnogo u 17 vijeku. 1630 je živopisan.

6. Crkve i manastiri: 1. Crkva u Vranju. Sazidao ju je knez Baldovin, za vlade kralja Stevana Dečanskog. Za vlade Dušana kao kralja crkvu je priložio Hilandaru sin Baldovinov Maljušat. Kasnije je crkva bila na baštini cezara Uglješe, i on ju je 1423, zajedno sa crkvom Sv. Nikole u Lučanima, priložio Hilandaru. Danas nema ni traga od ove crkve. 2. Crkva Dobruška, kod Prizrena. Obnovio ju je Dušan i priložio je Hilandaru. 3. Crkva u Bakovu (u predjelu Lesnova). Spominje se 1341. 4. Crkva na Ohridskom Jezeru kod Struge. Dušan ju je priložio crkvi Sv. Bogorodice (danas Sv. Kliment). 5. Crkva u Norči, kod Preševa. Sazidao ju je monah Neofit, zvan Đuroman, za vlade Dušanove. Bila je na baštini Dejanovića, a 1379 priložili su je »carica« Eudokija i sin joj Konstantin Hilandaru. 6. Sv. N. Drapušev. Priložen od Dejanovića oko 1378 Pantelejmonu. 7. Sv. N. Volešin u državi Dejanovića, koji su ga oko 1378 priložili Pantelejmonu na Atosu. 8. Crkva više Pološkog, u Tikvešu, na mjestu zvanom Južinovo. Spominje se 1380, kada ju je priložio Pantelejmonu Konstantin Dejanović. 9. Crkva u Hoči (oblast Prizrena). Spominje se 1348, kada ju je Dušan priložio Hilandaru. 10. Crkva u Jadovarcima. Pripadala je Sv. Bogorodici Htetovskoj, pa ju je 1348 Dušan priložio Hilandaru. 11. Crkva u Labu (sa zaseokom Luković). Spominje se 1381, kada je knez Lazar dopustio, da je čelnik Musa sa sinovima Stevanom i Lazarom, na čijoj se baštini nalazila, prilože Pantelejmonu. 12. Manastir Nimnik, u Stigu, kod sela Marijan. Po tradiciji zadužbina je nekoga Bogosava, vojvode kneza Lazara. Prema hrisovulji ravaničkoj od 1381 bio je pod Ravanicom. Spominje se mnogo u 18 vijeku. 1813 je popaljen, a 1825 obnovljen je. 13. Crkva u selu Šiševu, na rijeci Treski. Prema pomeniku izgleda, da je ili iz doba Dušanova ili iz doba kralja Marka. Kad je opustio obližnji manastir Sv. Nikole u Niru, mnogi su objekti iz toga manastira prenijeti u Šiševo. Crkva i danas radi. 14. Crkva u Braljini. Spominje se u hrisovulji kneza Lazara Ravanici 1381. 15. Manastir Jošanica, kod Jagodine. Prema tradiciji podignut je za vlade kneza Lazara. Obnovljen je 1786. Za vrijeme Kočine Krajine monasi ovoga manastira pomagali su pokret protiv Turaka. Tu je bio glavni stan Kočin, pa kad su Turci razbili Koču, zapalili su manastir. 16. Crkva kod sela Šatornje (oblast Kragujevca). Podignuta je 1425, za vlade despota Stevana. 17. Crkva u Slankamenu. Spominje se 1497. 18. Crkva u Lapušnu (područje Timoka). Sazidao ju je ugrovlaški vojvoda Jo Radul 1501, a dao je živopisati 1510 knez Bogoje sa ženom i djecom. 19. Kapela Sv. N. crkve Sv. Spasa u selu Kučevištu (Skopska Crna Gora). Živopisana je 1501. 20. Crkva u selu Trnovu (kod Krive Palanke). Sagrađena je i živopisana tru-

dom popa Peje 1505. 21. Crkva u Vojnegu, u predjelu Tetova. Spominje se oko 1515. 22. Manastir zvani Junić Pustinja. Spominje se oko 1517. 23. Manastir Vranova Glava. Sazidan je 1519. 24. Manastir Grnčarica (područje Batočine). Sazidan je za vlade sultana Sulejmana (1521—1567). Spominje se u 18 vijeku. Crkva mu je iznova sazidana 1870. Radi i danas. 25. Crkva u selu Trijebnju, kod Stolca. Obnovljena je 1534, a zatim 1701. 26. Manastir Zastup, na Limu, kod Bijelog Polja. Spominje se 1537. Opustio je oko 1726. 27. Crkva u selu Drumce (Stara Srbija). Spominje se 1546. 28. Crkva u selu Buljesovcima (vranjski). Sazidana je 1552. 29. Crkva u selu Ovčarevu, blizu rijeke Kline. Spominje se 1563. 30. Crkva u selu Kojani. Spominje se 1562. 31. Crkva u selu Ivanovci, na rijeci Bistrici, blizu pećke patrijaršije. Spominje se 1565. 32. Crkva u selu Zapotočcu, u Hasu. Spominje se 1571. 33. Crkva u selu Štrpcima (oblast Prizrena). Sazidao ju je 1577 pop Pavle. 34. Crkva u selu Novaci, kod Htetova. Živopisana je 1577. 35. Sv. N. Sibavački, u Čadavici. Spominje se 1578. 36. Crkva u selu Bušci. Spominje se 1581. 37. Crkva u Belovodici, kod Prilepa. Sazidao ju je pop Nikola 1591. 38. Manastir Ozren, u Bosni. Ne zna se kad je osnovan. Prema jednom zapisu obnovio ga je pop Jovan Marić 1576. Popločen je 1587. Iguman Joakim restaurirao je manastir 1609 i tada je crkvu živopisao pop Strahinja iz Budimlja. Krajem 17 vijeka manastir je razoren, a njegovi monasi su poubijani. 1775 obnovili su manastir trebinjski kaluderi Joanikije i Josif. Zvonara na crkvi podignuta je 1878. 39. Crkva u Đuru. Spominje se 1615 i 1697. 40. Crkva u selu Popovljani (Stara Srbija). Živopisana je 1626. 41. Crkva u Egeru. Spominje se 1663 i 1699. Počela se pokrivati 1732. U njoj je građen ikonostas 1789—1791. 42. Crkva u selu Božici. Živopisana je 1608, a spominje se 1700 i 1701. 43. Crkva u selu Ravnu. Spominje se 1608. 44. Manastir Lipje (Liplje), u oblasti banjalučkoj, na rijeci Bistrici. Po tradiciji je iz doba kralja Dragutina. Spominje se 1612 i 1638. 1696 izgorio je i opustio. 1746 posvećen je antimins ovoga manastira, a 1789 bio je pust. 45. Manastir Sv. N. grada Telkonije(?), na rijeci Morišu, čiji je iguman (Nikifor) 1625 išao u Rusiju po milostinju. 46. Crkva u manastiru Kovilju, ispod Javora. Izgleda da ju je oko 1651 sazidao patrijarh Gavril. Ova je crkva dozidana uz južnu fasadu prvobitne crkve, posvećene Sv. Arhanđelima, i od toga doba manastir nosi ime Manastir Sv. Arhanđela i Sv. Nikole. U 18 vijeku bila je pri manastiru škola. 1772 živjela je tu monahinja Eufrosinija. 47. Crkva u selu Crveni Breg. Spominje se 1619 i 1736. 48. Crkva u selu Komarice. Obnovio ju je 1682 pop Stanislav. 49. Manastir Gradište. Spominje se 1600. 50. Crkva u Mohaču. Spominje se 1702. 51. Crkva u Bogaševcima (Stara Srbija). Popisana je u 16-17 vijeku. 52. Manastir u Bigovu (Boka Kotorska). Ne zna se, kad je osnovan. Oko 1714 u njemu je bio iguman Melentije Čukurović sa pet monaha. Kada su Turci ovdje došli galijama i popalili manastir, on se sklonio u manastir Brčele. 53. Manastir Brčele (u Crnoj Gori). Spominje se 1714. 54. Crkva u Karlovcima (Srednja). U njoj je 1711 sahranjen mitropolit Sofronije, a 1730 arhimandrit Grgetega Teodosije Pećanin. Spominje se mnogo u 18 vijeku. 55. Crkva u selu Mahali. Spominje se 1728. 56. Crkva u Pelinovu Grbaljskom. Sagrađena je i živopisana 1718. 57. Crkva u Nišu. Sazidao ju je 1722 mitropolit niški Joanikije. 58. Crkva u selu Dubovu (Crna Gora). Sazidana je 1722. 59. Crkva u Požarevcu. Spominje se 1740. 60. Crkva u selu Mitiliću (Lika). Sazidana je 1745. 61. Crkva u Glavatima Grbaljskim. Živopisao ju je 1757 Danil Dimitrijević. 62. Crkva Kosarička (Crna Gora). Spominje se 1777. 63. Crkva u Bukovici (oblast valjevska). Izgorjela je 1788. 64. Crkva u Krčmaru (oblast valjevska). Izgorjela je 1788. 65. Crkva u Zemunu. Posvećena je 1793. 66. Crkva u Boašićima (Boka). Izrađen je u njoj ikonostas 1806, rukom Aleksija Lazovića iz Bijelog Polja. 67. Crkva u Završi, u Sandžaku. Sazidana je 1833.

7. V. Bukovo, Dabar, Dečani, Divša, Draga, Dubočica, Grabovac, Hopovo, Hrman, Ježevica, Končul, Morača, Orahovica, Peć, Prizren, Prilep, Skadar, Slepče, Štip, Vozuća, Vranjina.

V. Petković.

NIKOLAJEVIĆ BOŽA DR., književnik (9/7 1877, Beograd). Osnovnu i srednju školu svršio je u Beogradu. Poslije mature studirao je, kao stipendist kralja Milana, historiju umje-

tnosti i arheologiju na univerzitetima u Beču, Münchenu, Berlinu i Heidelbergu, gdje je doktorirao 1901. 1905 do 1908 bio je docent beogradskog univerziteta za historiju umjetnosti. Poslije je zauzimao razne položaje u državnoj administraciji, a duže je vrijeme bio u penziji. 1925 postavljen je za upravnika zemaljskog muzeja u Sarajevu. 1926 opet je stavljen u penziju. — N. se oko 1900 počeo javljati, pišući pjesme u Brankovu Kolu i Srpskom Književnom Glasniku, i u isto doba, političke članke u raznim beogradskim i novosadskim novinama. Sve do skora N. je veći dio svoje aktivnosti trošio u političko-novinarskom radu. Osim pjesama, kao što je duži ciklus Motivi iz malog Crnića, N. je pisao i pripovijetke, kao Na Mlavi, s radnjom iz bugarske okupacije i dramu Dogoreli krov. U savremenim časopisima, Delu, Brankovu Kolu, Novoj Iskri, Srpskom Književnom Glasniku i t. d., objavio je znatan broj sastava i monografija iz historije naše stare i strane umjetnosti i o pojedinim umjetničkim korifejima, kao: O staroj arhitekturi u Srba, Minijature Miroslavljevog Jevanđelja, manastir Manasija, Bogorodica u umetnosti, Gioto, fra Angelico, Leonardo da Vinci, Rafael, Coregio, Mentzel, Klinger. Radio je i na kritici o savremenim domaćim umjetnicima. 1923 štampao je knjigu Pod Nemcima, prilog za poznavanje prilika pod okupacijom 1915—1918. *V. Petrović.*

NIKOLAJEVIĆ DEMOSTEN DR., šef odjeljenja za unutrašnje bolesti državne bolnice u Beogradu (6/10 1864, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, medicinu u Beču (1892). Specijalizirao se 1892—1893 u Beču. 1894 do 1899 bio je šef liječnika beogradske općine, 1899—1904 fizik grada Beograda, a od 1904 na sadanjoj je dužnosti. Sudjelovao je u ratovima. Kao šef općinskih liječnika organizirao je desinfekciju u Beogradu, podigao je desinfekcioni zavod, uveo prve školske liječnike. Kao fizik organizirao je sanitetsko-policijsku službu općinskih liječnika i vođenje sanitetske statistike. Bio je dugi niz godina član sanitetskog savjeta. Znatniji stručni radovi N. su: O tetaniji, O tuberkulozi (Delo), O malariji (Iskra), O želudačnoj groznici i drugi manji članci u Srpskom Arhivu. *V. S.*

NIKOLAJEVIĆ DUŠAN, književnik i novinar (22/12 1885, Beograd). Od osnovne škole do univerziteta učio je u Beogradu. Studirao je zatim književnost na fakultetima u Münchenu i Leipzigu. Još kao srednjoškolski đak počeo je da se javlja po beogradskim dnevnim listovima i časopisima, većinom pišući recenzije i kritike. Objavio je do sada nekoliko stotina članaka po političkim i književnim listovima. Izdao je u posebnim svescima, većinom oglede i razne članke, pod naslovima: Bogdan Popović, studija (1907), Živojin Perić kao filozof pravnik (1910), Ljubomir Nedić, književna studija (1912). Kroz život i knjige (prvo kolo, 1921), Utisci i beleške (1922), Njegošev Gorski Vijenac (1923), Pristrasna istorija, povodom Političke istorije u drugoj polovini devetnaestog veka od Živana Živanovića (1923), Dva eseja, Apostol Pavle i kriza hrišćanstva, Mikelanđelo i Makijaveli (1924), Kroz život i knjige (drugo kolo, 1924), Šta je Hamlet? (1925), Tri Nenadovića, historijsko-književni esej (1925), Janko Veselinović, književna studija (1925), Mnogaja ljeta, drama iz beogradskog života (1925), Demon u teoriji države, pokušaj filozofije istorije (1926), Parola, drama iz beogradskog života u 4 čina (1926). N. drama mnogaja ljeta prikazivana je u beogradskom narodnom pozorištu 1926. N. je dvaput bio biran za predsjednika Novinarskog Udruženja u našoj državi.

V. Petrović.

NIKOLAJEVIĆ GEORGIJE, mitropolit dabrobosanski i narodni dobrotvor (1807, Jazak, Srijem — 8/2 1896, Sarajevo). Gimnaziju i bogosloviju je svršio u Karlovcima, a filozofiju u Pešti. 1830 poslao je N. mitropolit Stratimirović u Dubrovnik, po želji tamošnjih Srba, da im podmladak uči srpskom i njemačkom jeziku. 1833 N. je primio svešteničke čin i postao dubrovački paroh. 1858 postavljen je za profesora bogoslovije u Zadru, a 1860 je postao protopresviter, član konsistorije i pokrajinskog školskog savjeta. 1880 N. je poslan u Sarajevo, da mitropolitu Savi Kosanoviću pomaže oko organizacije pravoslavne srpske crkve u Bosni. 1881 N. je postao arhimandrit i potpredsjednik nove konsistorije u Sarajevu, a 1885, po odlasku Kosanovićevu u penziju, postavljen je N. za mitropolita dabro-bosanskog. —

N. se bavio dosta književnošću i naukom. Još 1840 preveo je s njemačkog Mladić kako treba da se izobrazi, a 1856 štampao je i Djevojčica kako treba da se izobrazi. Napisao je biografiju Dimitrija Milakovića (1860), raspravu Protopresviter i njegovo dostojanstvo i drugo. Najvažnija mu je zasluga za književnost i nauku, što je 1842—1861 izdavao Srpsko-Dalmatinski Magazin, koji je imao znatna utjecaja na Srbe ne samo u Dalmaciji i u susjednoj Hercegovini, nego i po drugim krajevima. N. je dao oko 100.000 for. i na razne dobrotvorne i prosvjetne ciljeve. — Već kao protopresviter (1875) osnovao je fond od 12.000 for. za školovanje srpskih mladića iz Dubrovnika i Boke Kotorske, a kao mitropolit je o svom trošku sagradio lijepu crkvu u srpsko-bizantskom stilu u selu Blažuju, kod Sarajeva, gdje mu je i grobnica.

Literatura: J. Vučković, Životopis Đorđa Nikolajevića (1898); D. Ruvarac, Životopis Đorđa Nikolajevića (1898). *R. Grujić.*

NIKOLAJEVIĆ KONSTANTIN, političar i historik (1821, Ostružnica, okrug beogradski — 1/10 1877, Bokseg, Madžarska). Sin je Nikole Nikolajevića, koga je knez Miloš 1822 ubio. N. je počeo učiti u Ostružnici, Ripnju i Surduku, u Srijemu. 1835 došao je u Beograd k Joakimu Vujiću, koji ga je u jesen te godine upisao u gimnaziju u Kragujevcu. 1840 je otišao o državnom trošku u Pariz, svršio pravo i neko vrijeme boravio u Londonu. 1845 bio je postavljen za sekretara u kneževskoj kancelariji, a potom za sekretara srpskog poslanstva u Carigradu. Za poslanika je unaprijeđen 30/7 1847. Odlično je obavljao svoje dužnosti i uz to se mnogo bavio historijom. U mladosti se bavio i pjesništvom i ekonomskim naukama. 1849 oženio se kćerkom kneza Aleksandra Karađorđevića. Za vrijeme krimske krize sastavljao je planove o širenju Srbije u njenim historijskim granicama. 1856—1858 bio je ministar unutrašnjih poslova. Poslije pada svoga tasta (1858) ostao je u Beogradu, do 1862. Poslije toga putovao je po Evropi, i boravio je u Pešti, Grazu i Parizu. Ubio se u Boksegu, na imanju svoga tasta. — N. historijske studije su izrađene na osnovu veoma prostranog znanja izvora i literature ali bez čvrste historijske metode i nepregledno. Ima u njima mnogo težnje za literarnim efektima i odviše maštanja, naročito genealoškog. N. je bio prvi među modernim srpskim historicima, koji je u svojim proučavanjima samostalno upotrijebio i originale grčkih izvora za dotične periode i koji je o stranoj stručnoj literaturi mogao dati sasvim samostalno, solidno mišljenje. — Glavniji N. radovi su: Korespondencija iz Pariza ili financijalni i trgovački projekti (1843), O granicama dokle se je prostirala oblast negdašnjeg pećkog patrijarhata (Glasnik, 8, 1856), Komnenovke ili narodne pesme o srpskim Komnenima, sravnjene sa predanijama, letopisima i spomenicima (Glasnik, 11, 1859), Srpski Komneni po predanijama i po istoriji (Glasnik, 12, 1860 i 13, 1861), Saerbska besaeda u latinskom pismu (1860), Kritička pokušenja u periodu od prvih pet vekova (kasnije izmijenjeno u »sedam vekova« Srbske Istorije [Letopis, 103—112, 1862—1871]); posljednji dio ove rasprave ima drugi natpis: Stara istorija Srbska po domaćim predanjima (Letopis, 113, 1872, nesvršeno).

N. Radojčić.

NIKOLAJEVIĆ MILIVOJ, divizijski đeneral (21/7 1861, Beograd). Po svršetku cijele gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1880. Za konjičkog potporučnika proizveden je 2/8 1885, kapetana 2/8 1893, kao major preveden je u đeneralštabnu struku, 1903 je penzioniran, 1912 je reaktiviran i proizveden za pukovnika, a za divizijskog đenerala 21/10 1923. Ponovno je penzioniran 13/2 1924. Do 1884 bio je vodnik u konjici, 1884—1885 i 1886—1887 na višoj školi vojne akademije, 1886 bio je ordonanc-oficir Nj. V. Kralja, 1887—1888 bio je državni pitomac na ratnoj akademiji u Beču, 1889—1892 vodnik u konjici, 1892—1894 bio je komandir eskadrona u konjici, 1894—1896 bio je pripravnik za đeneralštabnu struku, 1896—1900 bio je šef odsjeka i načelnik odjeljenja u glavnom đeneralštabu, 1900 bio je adutant Nj. V. Kralja, 1903 bio je maršal dvora Nj. V. Kralja, 1918—1919 bio je vojni izaslanik u Belgiji, 20/7 1921—13/2 1924 bio je upravnik vojne akademije. Bio je profesor vojne akademije 1889 (konjička pravila) i 1893 do 1900 (geografija, strategija i statistika).

U ratu 1885—1886 bio je ordonanc-oficir dunavske divizije i nišavske vojske. U ratu 1912 bio je komandant desne kolone ibarske vojske, združene brigade i komandant glavnine ibarske vojske. U ratu 1913 bio je do 30/4 zastupnik komandanta šumadijske divizije I. poziva. U ratu 1914—1918 bio je načelnik štaba komande obrane Beograda, 1915—1918 bio je vojni izaslanik u Londonu.

Pored mnogih članaka i rasprava, poglavito iz područja vojne geografije, originalnih i prijevoda (sa francuskog, njemačkog, ruskog i bugarskog), štampanih većinom u Ratniku, napisao je i štampao: Novija geografsko-kartografska književnost Balkanskog Poluostrva, Vojna geografija zemalja Balkanskog Poluostrva (5 knjiga), O zadatku vojne geografije i metodima njenog izučavanja, Severna Stara Srbija, vojno-geografska i historijska studija, The Macedonia and Macedonian Population, Srbija i njeni saveznici, događaji s jeseni 1915 god. Od prijevoda posebno je štampano djelo Konstantina Fotijadisa: Proboj nemačko-bugarskog fronta (prijevod sa francuskog).

V. Belić.

NIKOLAJEVIĆ NIKOLA, književni prevodilac, oblasni školski nadzornik (20/2 1869, Pavliš, kod Vršca). Četiri razreda gimnazije svršio je u Vršcu, a učiteljsku srpsku školu u Somboru. Služio je kao učitelj u Bosanskoj Dubici, a do 1920 u Mokrinu. Tada je postavljen za školskog nadzornika u Žombolju, a 1924, po predaji toga mjesta Rumunjskoj, prešao je u Veliki Bečkerek. — N. je počeo još đakom da piše u Zmajevom Nevenu, a surađivao je i u učiteljskim časopisima Novom Vaspitaču i Školskom Odjeku. Glavni književni rad N. sastoji se u prevađanju iz ruske književnosti. 25 godina prevodi on s izvjesnim planom i književnim ukusom. Broj njegovih prijevoda ogroman je, i dobrim dijelom rasut po književnim časopisima i dnevnim listovima: Zvezdi, Mostarskoj Zori, Brankovu Kolu, Srpskom Književnom Glasniku, Kolu, Srbobranu i t. d. Od većih i znatnijih prijevoda izašli su u posebnim knjigama: Smrt Bogova i Antihrist od D. Mereškovskog, čija je cijela trilogija objavljena bila u Brankovu Kolu, Dvoboj od Kuprina, Smrt Ivana Ilića od Lava Tolstoja, Polikušku od istog pisca izdala je Matica Srpska, a Zabavna Biblioteka u Zagrebu izdala je latinicom do sada već nekoliko N. prijevoda. *V. P.*

NIKOLAJEVIĆ PAHOMIJE, protosinđel i narodni dobrotvor (1830, Spuž, Crna Gora — 26/9 1905, Žitomislić). Bio je starješina manastira Sv. Trojice kod Prevalja i kao veliki narodni prijatelj zamjerio se Turcima. 1863 i 1864 proveo je po tamnicama u Sarajevu i Travniku. Kad je pušten iz tamnice zabranjen mu je povratak u Hercegovinu, te je tek kasnije, poslije austro-ugarske okupacije, uspio da dobije dozvolu da se može nastaniti u manastiru Žitomisliću. Ostavio je svu svoju uštedu (20.000 kruna), društvu Prosvjeta u Sarajevu. *R. G.*

NIKOLAJEVIĆ - STEFANOVIĆ HADŽI MELENTIJE, neposvećeni šabački episkop (18 vijek — 27/3 1824, manastir Rača, Srbija). Kao jeromonah manastira Rače N. je 1794 išao u Svetu Zemlju, a na povratku je izradio u Carigradu ferman, da može popraviti svoj manastir Raču. Uživao je veliki ugled kod predstavnika prvog narodnog ustanka i 5/7 1810 je izabran za mitropolitskog namjesnika u Beogradu, a 1811 za šabačkog episkopa. Određen je bio već i dan za posvećenje N. u episkopski čin, ali sticajem prilika posvećenje nije izvršeno. 1813 je i N. sa narodnim prvacima prešao u Srijem i tek se 1815 vratio u manastir Raču. *R. G.*

NIKOLAJEVIĆ SVETOMIR, političar i književnik (27/9 1844, Raduša, valjevski okrug — 5/4 1922, Beograd). Kao državni pitomac učio je 1865 do 1871 historiju svjetske književnosti u Zürichu, Berlinu, Parizu i Londonu. 1873 postavljen je za nastavnika opće historije književnosti na velikoj školi. Poslanik na skupštini od 1880, bio je jedan od osnivača radikalne stranke i istakao se svojim govorom protiv Bontou-ovog ugovora. Povukao se iz radikalne stranke 1883. Neko kratko vrijeme 1887 bio je predsjednik beogradske općine. Penzioniran je kao profesor velike škole zbog jedne zdravice držane kralju Milanu poslije njegove abdikacije. 1892 bio je ponovno profesor velike škole, a 1893 član državnoga savjeta. 1894 bio je ministar unutrašnjih djela u Simićevom nepartijskom ministarstvu, zatim, iste godine, poslije Simićevog odstupa,

predsjednik ministarstva. Nikolajevićevo ministarstvo ukinulo je ustav od 1888 i uspostavilo ustav od 1869. N. je odstupio s vlade pod jesen 1894, i postavljen je za savjetnika (1895). 1901 bio je član senata, 1903 poslanik u Ateni; iste godine je penzioniran.

Literatura: Srpski Književni Glasnik, 16/5 1922; Godišnjica Nikole Čupića, 35. *S. J.*

Mnogo više i može se reći, mnogo uspješnije no u politici radio je N. na književnom, odnosno na prosvjetnom i na humanitarnom polju. Na našu književnost utjecao je naročito jako od polovine sedamdesetih do polovine osamdesetih godina, kao profesor velike škole i kao pisac književnih ogleda. Dok nije zagazio u politiku, N. je slovio kao jedan od najpopularnijih predavača. On je, poslije Dr. Jovana Andrejevića i Laze Kostića, bio prvi naš književnik, koji je studirao englesku književnost, i to na izvoru, u Londonu, i upoznavao svoju sredinu sa njenim uzorima. Prvi N. rad je: Ledi Montegijeva u Srbiji (Otadžbina, 1875). Iste je godine u istom časopisu objavio članak O stojicizmu u rimskoj državi. Izvjesni broj svojih javnih predavanja i eseja N. je izdao u dva sveska Listići iz književnosti (1883—1888). Tu se nalaze, između ostalih: Tacit (1878), Iz Šekspira, Julija (1881), Pred Šekspirom (1882), Ariosto, Taso, Kamoens, Oveštani, Bajron (1885), Monteskije (1887). U časopisu Radu, koji je osnovao 1881, štampao je: Cezar i Brut, u Godišnjici Čupićeve Zadužbine: Grčka pesmarica o srpskom ustanku (1891), Pripovetka u Grka (1905), a pisao je još o Demostenovoj Besedi za Venac (1878), o Đordu Brankoviću Čede Mijatovića (1879), o prijevodu Odiseje (1881), o Vukašinu (1889), Istoriju Velike Škole za prvih pedeset godina. Posebno su odštampane: Riga od Fere, javno predavanje na velikoj školi (I. kolo, 8, 1889), Reč o Sv. Savi, rektorov govor 1890, Reč na pomenu kapetan-Miši, u sali velike škole (1895), Slobodno zidarstvo i žene, predavanje u slobodno-zidarskoj loži Pobratim (1892); u Čupićevoj Godišnjici za 1906 izašao je velik referat: Pacifistički pokret u 19 veku i Haška konferencija (na kojoj je N. bio delegat Srbije), a u 28 svesci za 1909: Iz Skandinavije, putničke bilješke, Norveška. Još 1872—1874 N. je preveo kao pomoćni udžbenik za svoja predavanja, a pobuđen svojim liberalnim naklonostima, Istoriju opšte književnosti od Šera. Pristupnu svoju akademsku besjedu u Reformi u Vizantiji u 8 i 9 veku (1888) N. nije štampao. — N. književna važnost je u tome, što je on počeo da piše o engleskim piscima poslije savjesnije spreme na samim originalima, što se, pišući o književnosti, trudio, da se solidnije dokumentira, što je prvi put skrenuo pažnju naše književnosti na sjeverne pisce, osobito na Ibsena, i što je svoje književne sastave pisao dopadljivim, lijepim književnim stilom.

Naročito je velika N. zasluga što je cijeloga vijeka, u predratnoj Srbiji, svoj autoritet stavljao u službu socijalnim, humanitarnim i patriotskim ustanovama. On je osnovao Društvo Sv. Save 1886, a 1890—1891 Društvo Kralj Dečanski, za njegovanje i uzgoj gluhonijeme djece. On je osnovao večernju Sv. Savsku Školu s društvenim penzionatom, u kojoj se učio do oslobođenja velik broj djece iz Makedonije i Stare Srbije, kao i Pripravnu Učiteljsku Školu, u kojoj su se spremali učitelji i nacionalni borci za južne krajeve. Ta N. humanitarna i nacionalna djelatnost u prisnoj je vezi sa njegovim slobodnozidarskim uvjerenjem. N. je 1890 organizirao s Đ. Milovanovićem, ložu Pobratim, koja je, pod vodstvom N. i Đ. Vajferta, veoma napredovala. Zbog njegovih zasluga za masonstvo u nas, osnovala je 1923 Velika Loža Jugoslavije fond kao Zadužbinu Brata N. S., da se na dan njegove smrti (18/5) izdaje po jedna knjiga masonske sadržine.

Literatura: Pavle Popović, Svetomir Nikolajević (Srpski Književni Glasnik, 1922, 6, 2); Brastvo, 29 knjiga Društva Sv. Save, Svetomir Nikolajević, predsednik Društva Sv. Save 1886—1904; Sr. Stojković, O Svetomiru Nikolajeviću kao nastavniku, čoveku i rodoljubu (Neimar, masonski časopis, 1923, 17—19). *V. Petrović.*

NIKOLAJEVIĆ VASILIJE, protojerej, stavrofor i paroh iriški, crkveni pisac (1842 — 25/4 1923, Irig, Srijem). Svršio je gimnaziju i bogosloviju (1865) u Srijemskim Karlovcima. Godinu dana bio je paroh u Golubincima, a zatim do smrti u Irigu. Radio je naročito mnogo na crkvenom tipiku i znatno je pridonio za jednoobraznost vršenja bogoslužena u srpskoj crkvi.

Izašla su dva izdanja njegovog Velikog Tipika (drugo 1905), dva izdanja Dopolnitelnog Trebnika i dva sveska Praktičnog Svešteníka, u kojima su skupljeni odgovori na razna pitanja iz crkveno-pastirske prakse. Smrt ga je zatekla na radu oko crkveno-slovenskog rječnika za bogoslovije.

R. G.

NIKOLAJEVIĆ VOJISLAV, divizijski deneral (11/12 1876, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 8/9 1894. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1897, za kapetana 29/6 1907, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog denerala 21/10 1923. Do 1900 bio je vodnik u pješadiji, do 1903 komandir čete, 1903—1905 na višoj školi vojne akademije, do 1910 bio je komandir čete u pješadiji, 1910—1912 bio je komandant bataljona u pješadiji, 1/10 1913—13/7 1914 bio je pomoćnik komandanta puka u pješadiji, 1919 do 1920 bio je u pješadijskoj inspekciji, 1/5—1/12 1920 bio je komandant pješadijske brigade (savske) i komandant murske posade, do 21/5 1923 bio je pomoćnik komandanta divizijske oblasti (zetske), do 9/7 1923 bio je komandant škole za rezervne pješadijske i artilerijske oficire, od 9/7 1923 komandnat je divizijske oblasti (šumadijske pa vardarske).

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (7 puka) i u kumanovskoj bitci je ranjen. 2/7—15/9 1913 bio je načelnik štaba vardarske divizijske oblasti. U ratu 1914—1918 bio je komandant puka (VI. i V. prekobrojnog, 4, 24 i 21).

V. B.

NIKOLIĆ ALEKSANDAR, inžinjerijski pukovnik (16/9 1833, Novi Sad — 27/4 1887, Beograd). Po svršetku realke i jedne godine liceja stupio je 28/5 1849 u redovnu vojsku, a 1850 u artilerijsku školu. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 11/10 1885, za kapetana 12/12 1867, za pukovnika 5/11 1876. 1855—1860 bio je kao državni pitomac u École des Ponts et Chaussées u Parizu. 1860—1867 bio je inžinjer okruga ćuprijskog, zatim uprave grada Beograda i smederevskog okruga. 1867—1870 bio je inžinjer u inžinjerskoj inspekciji. 1870 bio je upravljač državnih plovnih vozova. 1871—1874 bio je profesor vojne akademije (građevine, nacrtna geometrija i crtanje), 1872—1873 pored profesure bio je glavni nadzornik vojno-praviteljstvenih građevina, 1873—1874 šef vojno-građevinske inspekcije ministarstva vojnog, 1874—1876 komandant podrinske brigade narodne vojske, pa komandant beogradske brigade, 6/10 1878—1880 komandant dunavske divizije, 1880 do 1882 predsjednik inžinjerskog komiteta, 1882—1883 načelnik inžinjerskog odjeljenja ministarstva vojnog, 15/2 do 12/10 1883 komandant timočke divizije, 12/10 1883 određen je za načelnika inžinjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojnog, ali tu dužnost nije primio, jer je 5/12 1883 osuđen na tri godine zatočenja, koja je kazna putem milosti zamijenjena lišenjem čina. — U ratu 1876 bio je komandant deligradske pozicije, pa komandant Fetislama (Kladovo). U ratu 1877/78 bio je komandant raške vojske (lijevo krilo moravskog kora), pa komandant grada Niša.

V. Belić.

NIKOLIĆ ANDRA, državni savjetnik (22/9 1853, Čačak — 18/9 1918, Pariz). Gimnaziju i pravni fakultet svršio je u Beogradu. Bio je profesor u Čačku. 1880 premješten je u Beograd. Pri organiziranju radikalne stranke (1881), izabran je N. za člana glavnog odbora, i to je ostao do smrti. 25/10 1883 zatvoren je i okovan, a 6/11 otpraćen u Zaječar, sa ostalim članovima glavnog odbora radikalne stranke, pred prijeki sud, koji je sudio optužene zbog timočke bune. N. je oslobođen kao nevin 28/11 iste godine. 11/6 1887, pod prvom vladom Đoke Simića, postao je N. sekretar ministarstva prosvjete i crkvenih poslova. 21/9 1887 i 29/2 1888 postavljen je za vladinog (kraljevskog) poslanika u Narodnoj Skupštini. 13/10 1889 zahvalio se je na državnoj službi, a 14 istog mjeseca i godine izabran je za narodnog poslanika. 16/3 1890 postao je državni savjetnik, ali je 9/5 1894, poslije državnog udara, penzioniran. Bio je više puta ministar prosvjete i crkvenih poslova (1/5 1890—9/8 1892, 7/12 1896—11/10 1897, 27/11 1904—16/5 1905, 17/4 1906 do 11/2 1909); ministar inostranih djela (1/4—23/11 1893, 21/9 1903—26/1 1904), zastupnik ministra pravde (1/4—8/4 1893). 18/7 1900 vraćen je za državnog savjetnika. 27/3 1901 postao je poslanik u Parizu. 6/4 1901 postavljen je za senatora. 8/9 1903 izabran je za narodnog poslanika i ostao je to za sve vrijeme života. Postao je predsjednik Narodne

Skupštine 1/10 1909, pa je kasnije uvijek odlikovan tom počašću. 12/2 1918 podnio je, zbog bolesti, ostavku na predsjedništvu Skupštine i ona mu je uvažena.

N. je radio na književnim listovima: Otadžbini, Radu, Delu, i na političkim: Odjeku i Samoupravi. Napisao je i dvije knjižice: Ekonomsko stanje Srbije u 14 veku (1873) i Odgovori — razgovori (polemika o padežima sa Svetislavom Vulovićem, povodom izdanja Vukovih dela, 1887). N. je bio profesor izvanredne spreme i sposobnosti, književni kritičar vrlo velikog talenta, finog opažanja i sjajnog stila, parlamentarni govornik prvog reda, ali bez velike borbenosti i bez uzbudljivog temperamenta.

J. Prodanović.

NIKOLIĆ ATANASIJE, prosvjetni i književni radnik (18/1 1803, Brestovac, Bačka — 28/6 1882, Beograd). Osnovnu školu učio je u Somboru, gimnaziju u Đuru, a tehniku je svršio u Beču. Do 1839 radio je kao činovnik u Novom Sadu, kao županijski inžinjer u Somboru i najzad na imanju grofa Welborna. Tada je prešao u Srbiju i služio je prvo kao profesor matematike u Beogradu, a zatim u ministarstvu unutrašnjih djela. Bio je dugo načelnik i na kraju pomoćnik ministrov. 1859 je stavljen u penziju, pošto je u upravnoj struci vršio važne i povjerljive misije. Od tada je radio na knjizi, prilagodujući se novinama u pravopisu i u stilu. N. je radio stalno, i u književnosti i socijalno, kao savjestan nacionalni prosvjetitelj. Po književni život u nas najznatnije njegovo djelo je u tome, što je, uz Jovana Steriju-Popovića, 1841 zamislio osnivanje jedne srpske akademije, a radi unaprijeđenja nauke, književnosti i umjetnosti, te je po njihovom planu iste godine i osnovano Društvo Srpske Slovesnosti, i zatim, što je, opet pored Sterije, radio na stvaranju nacionalnog repertoara za srpske kazališne družine u Novom Sadu i Beogradu. Neki N. komadi, kao Kraljević Marko i Arapin (1841) i Zidanje Ravanice (1861) i danas su rado gledani po srpskim krajevima. N. je napisao još 1844 Dragoljuba kralja srpskog i 1861 Zidanje Skadra na Bojani i Kraljevića Marka i Vuču Dženerala, koji su se davali kroz nekoliko decenija.

Inače je N. počeo s poučnom popularnom književnošću. 1827 pokrenuo je kalendar Ružicu, koji je izdavao 9 godina, a 1831—1837 izdavao je Domovni i Obštepolezni kalendar. Uz to je objavio nekoliko sentimentalnih pjesama i 1830 romantičku pripovijetku Ljubu Milanovu. U duhu tadašnjeg vremena, i N. je skupljao narodne pripovijetke. Sam je izdao dvije zbirke (1842 i 1843), a treću su mu štampali unuci (1899).

Došavši u Srbiju i služeći u njoj, N. se trudio da popuni nedostatak udžbenika i stručne privredne literature. Tako je 1839 izdao Algebru, 1841 Elementarnu Geometriju, a 1844—1847 uređivao je poučni, narodni, Čiča Srećkov List za serpske zemljodjelce, i 1853—1854 objavio je četiri sveska Zemljodelskog Gazdinstva (1. Ratarstvo. 2. Vinodjelstvo. 3. Voćarstvo i Šumarstvo i 4. Stokogojstvo). N. je, pored toga, stalno saradivao u Srpskim Novinama, Srbadiji, Rodoljubu i u Beogradskom Dnevniku. Među tim člancima ima i književnih recenzija, kao što je prikaz Kaluđera od Jovana Subotića (Otadžbina, br. 7).

Kao policajac i političar N. je bio povjerljiva ličnost kneza Mihaila a pomoćnik Ilije Garašanina. Bio je poznat kao veoma strog čovjek. Policijski zakonik 1850 uglavnom je njegovo djelo. Iz njegovih Uspomena, čiji se rukopis nalazi u akademiji nauka, i iz jednog Memoara, koji se nalazi u arhivu ministarstva inostranih djela, izlazi, da su mu knez Mihailo i Garašanin povjeravali i delikatnije misije u Rusiji i u prekosavskim krajevima. Naposljetku, N. je mnogo učinio za estetsko i higijensko uređenje Beograda. Njegovim nastojanjem zasađeni su bili stari kestenovi na Terazijama i jablanovi u Knez Miloševoj, Abadžijskoj čaršiji i Kraljice Natalije ulici. Granate topole na topčiderskom drumu i sam Topčider, koji je još 1830 bio pun baruština, svjedoče i danas o smišljenoj, dalekovidnoj i prosvijetljenoj vrednoći N. Uopće, N. je bio vrijedan i koristan kulturni i književni radnik, ma da izvornog beletrističkog i dramatičarskog dara nije imao.

Literatura: St. V. Popović, Atanasije Nikolić (Srpske Ilustrovane Novine, 1882, 286) i Kalendar Orao za 1883; Čitulja u Javoru za 1882, 1083; J. Grčić, Istorija srpske književnosti (1906).

V. Petrović.

NIKOLIĆ DIMITRIJE, artilerijski pukovnik (18/1 1852, Beograd — 1/1 1924, Beograd). Po svršetku 5 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u artilerijsku školu 5/10 1869. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 20/9 1874, za kapetana 1/1 1885, za pukovnika 2/7 1903. Penzioniran je 29/5 1903. Do 20/3 1876 bio je vodnik u poljskoj artileriji, od 20/3 1876 do početka rata bio je ordonanc oficir zapadnomoravske divizije, od 1/12 1876 bio je adutant dunavske artilerijske brigade, od 1/10 1879 adutant artilerijske brigade, od 13/10 1880 komandir baterije (VII. baterije, 2 artilerijskog puka). Od 1886 bio je komandant artilerijskog puka (timočkog, dunavskog). 1900 do 1903 bio je komandant divizijske oblasti (dunavske). 1893—15/5 1894 bio je profesor vojne akademije (artilerijska pravila i voženje). — U ratu 1876 bio je komandir merzerske baterije. U ratu 1877 i 1878 bio je komandir 6 poljske baterije timočkog artilerijskog puka. U ratu 1885 bio je komandir baterije. *V. B.*

NIKOLIĆ DRAGOLJUB, pješadijski kapetan i četnički vojvoda (16/5 1878, Beograd — 17/6 1907, Pesjane, na Kosovu). Svršio je šest razreda realke i vojnu akademiju u Beogradu. Poslije svršenog višeg tečaja, N. je, kao oduševljen rodoljub, stupio u četničku borbu. Sa vojvodom Dušanom (Radom Radivojevićem) poveo je N. svoje četnike preko Kosova. U trodnevnoj borbi ove čete sa turskom vojskom i Arnautima (o Duhovima 2, 3 i 4 juna 1907) poginula su oba vojvode i 27 četnika. Njihova mrtva tijela prenijeta su dva dana kasnije u Gnjilane i tamo su sahranjena. *M. M.*

NIKOLIĆ ĐOKA DR., pomoćnik ministra narodnog zdravlja (22/3 1863, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu, a medicinski fakultet u Beču. Promoviran je za doktora cjelokupnog liječništva u junu 1891. U augustu iste godine postavljen je za liječničkog pomoćnika u beogradskoj općoj državnoj bolnici. 22/2 1892 postao je liječnik sreza vračarskog i posavskog u beogradskom okrugu. Kasnije je bio liječnik sreza žičkog, pa smederevskog i općinski liječnik u Smederevu. 1896 izabran je natječajem za općinskog liječnika u Beogradu i bio je na tom položaju do 1/7 1899. U augustu 1900 postavljen je za liječnika sreza pocerskog, okruga podrinskog. Zadržan je bio na radu kao pomoćnik fizika uprave grada Beograda do 2/5 1902, kada je ušao u Narodnu Skupštinu. 6/5 1902—7/11 1902 bio je ministar narodne privrede. U januaru 1903 postavljen je za generalnog konzula u Solunu, pa je jula 1904 penzioniran. Augusta 1904 postao je fizik grada Beograda, a u novembru 1918 postavljen je za načelnika saniteta u ministarstvu unutrašnjih djela, pa potom u ministarstvu narodnog zdravlja. 16/2 1921 unaprijeđen je za pomoćnika u istom ministarstvu, a 14/4 1923 je penzioniran.

Kao rezervni sanitetski oficir N. je sudjelovao u srpsko-bugarskom ratu 1885 i u svima kasnijim ratovima. Bio je redovan član sanitetskog savjeta 19 godina, a neko vrijeme i njegov sekretar. U Srpskom Lekarskom Društvu bio je sekretar, potpredsjednik i 9 godina predsjednik, pa je potom izabran za počasnog člana. U ujedinjenom Lekarskom Društvu SHS izabran je N. za počasnog predsjednika, radi zasluga u organizaciji toga društva. N. je radio na organizaciji ministarstva narodnog zdravlja, na sanitetskim zakonima, na uređenju liječničke komore. Kao fizik Beograda prvi je dao točnu statistiku rađanja i umiranja u prijestolnici i o gubicima od tuberkuloze, oboje za 10 godina. Pisao je stručne i popularne rasprave iz medicine i higijene, a bavio se i novinarstvom. Radio je na Srpskom Arhivu za celokupno lekarstvo, Liječničkom Vjesniku (Zagreb), Prosvetnom Glasniku, Vesniku Ministarstva Narodnog Zdravlja, Delu, Zvezdi, Radu kongresa Saveza srpskih zemljoradnika, Borbi, Zadruzi (Smederevo) i dr. političkim i dnevnim listovima. Izdao je dvije knjižice: Iz školske higijene (1901) i O bolestima želuca od dr. Boasa (1898). Radi proučavanja sanitetskih uređenja putovao je po Danskoj, Švedskoj i Norveškoj (1907) i po Sjevernoj Americi (1924). N. je bio i član Glavnog prosvjetnog savjeta i građevinskog savjeta i član i predsjednik privrednog savjeta. *J. Prodanović.*

NIKOLIĆ FEDOR (7/6 1836, Temišvar — 27/2 1903, Rudna). Po materi je bio unuk Miloša Obrenovića. Pravo je svršio u Grazu. 1861 izabran je u pardanjskom, a 1865 u žomboljskom srezu za poslanika na ugarski državni

sabor. 1882—1886 bio je adlatus za Bosnu i Hercegovinu. 1884 postao je pravi tajni savjetnik, a od 1886 doživotni član ugarske gospodske kuće. 1887 i 1892 izabran je, kao član slobodoumne stranke, za poslanika na državnom saboru. 1892 bio je kraljevski povjerenik na srpskom crkvenom i narodnom saboru u Karlovcima, a 1897 pri sinodu. Imao je znatan upliv oko uređenja i organizacije srpske crkvene i narodne autonomije.

D. P.

NIKOLIĆ LAZAR, slikar i pisac (29/3 1824, Jarkovac, Banat — 23/3 1889, Dobrica, Banat). Poslije srpske i njemačke osnovne i više osnovne škole u Tomaševcu, N. je 1843—1846 učio u preparandiji Jovana Pantelića u Pančevu. 1846—1884 služio je kao učitelj u Dobrici. Kad je Konstantin Danil radio ikonostas dobričke crkve (1852 do 1855) N. se primio da mu pomaže pri radu i tom je prilikom počeo i sam da crta i slika. I ako nikada nije bio redovan đak ni posjetilac nikakve slikarske škole, N. se, pod rukom Danilovom, toliko usavršio, da je mogao da radi i samostalno, većinom ikone i portrete. N. radova ima u Dobrici, Crepaji, Deliblatu, Orlovatu, Margiti, Pančevu, kod sina mu dr. Vladimira u Zemunu i u Narodnom muzeju u Beogradu. Slikajući ikone, N. je obično kopirao radove svoga učitelja. U svemu je ostavio oko 250 dovršenih platna, no ova, pored sve N. vrednoće i inteligencije, nose na sebi sve osobine samoučkog posla. Među Danilovim istaknutim učenicima (M. Zavišićem, J. Kneževićem i Đ. Jakšićem) N. je bio najslabiji umjetnik, ali je, s druge strane, on kao majstorov najodaniji učenik, u istinu poklonik, svojim pisanjem o Danilovoj ličnosti i umjetnosti nerazdvojno vezao svoje ime za velikog banatskog slikara. — N. se bavio i književnošću. 1877 napisao je Hroniku mjesta Dobrice, koji se rukopis, rađen nešto po pismenim podacima, a nešto po usmenoj predaji, nalazi u Narodnoj biblioteci u Beogradu. Od nesravnjivo veće su vrijednosti N. članci o životu i radu slikara Danila, Češljara, K. Arsenovića i Zavišića, koje je 1874—1888 objavljivao u Zastavi, a koje je 1895 njegov sin dr. Vladimir N. izdao u knjizi, pod naslovom: Srpski slikari. Ti članci su dragocjeni prilozi za historiju srpske umjetnosti; to su prvi pokušaji da se da jedna monografija o kojem srpskom slikaru. U tim vrlo lijepo, umno i toplo pisanim člancima ističe se N. kao rijetko simpatična ličnost, samonikao duh, koji se, vezan za tako malu sredinu, u doticaju s jednim velikim umjetnikom, razvijao poslije samostalno i skladno. *V. Petrović.*

NIKOLIĆ MIHOVIL (29/7 1878, Kričke, kod Drniša, Dalmacija). Osnovnu školu učio je u Karlovcu i Križevcima, a nižu gimnaziju i trgovačku akademiju u Zagrebu. Služio je kao činovnik osiguravajućeg društva Croatia u Zagrebu. Sada mu je ravnatelj. — Pisao je feljtone i pjesme u različitim listovima i revijama (Narodne Novine, Obzor, Pokret, Bršljan, Smilje, Vienac, Savremenik). Posebno je izdao: Pjesme (1898, 2 izd. 1901), Nove pjesme (1905), Vjeročka (1914), Knjiga pjesama (1917). Sa Srđanom Tucićem napisao je Knjigu života (1899). U Vijencu (1903) izašla mu je aktovka Kad zamre pjesma, a u Narodnim Novinama (1905) Razbijeni sni. Sudjelovao je aktivno u literarnom životu i društvu mladih. Bio je tajnik i predsjednik Društva hrvatskih književnika. Poslije Knjige pjesama prestao je da piše. — N. je lirik sjete, sjene, sumornosti, rezignacije, osamljenosti. U izražaju je našao nešto novih ritmičkih mogućnosti. Lirska nota s ovim osnovnim karakteristikama sačinjava jezgru i njegovih novelističkih i dramatskih sastavaka. N. je uspio da rano zauzme u literaturi izrazito mjesto. Ušavši u književnost u vrijeme borbe između mladih i starih, N. je nekoliko godina bio jedan od najpopularnijih i najomiljenijih mladih pjesnika u Hrvatskoj, koga su hvalili i stari i mladi. Područje njegova stvaranja bilo je ipak ograničeno, motivi dosta jednolični i posljednja kritika o njemu je hladnija.

Literatura: Prohaska, Pregled (1921). *A. Barac.*

NIKOLIĆ MIRON, episkop pakračko (15/2 1846, Kapelna, Slavonija). Svršio je bogosloviju 1868. Vladika Nikanor Grujić primio ga je odmah u pakračko dvor i postavio ga je za konsistorijalnog činovnika i nastavnika bogoslovije. 12/10 1870 primio je N. monaštvo u manastiru Orahovici, a zatim redom sve crkvene činove u Pakracu (jerođakon 28/10 1870, protođakon 15/9 1871, sinđel 25/12 1874, protosinđel 13/4 1875

i arhimandrit 16/4 1878). Poslije smrti episkopa Nikanora Grujića povjerena je N. administracija pakračke eparhije, a 10/10 1889 izabran je za pakračkog episkopa. Posvećen je za episkopa 3/5 1890. Poslije smrti patrijarha Georgija Brankovića (1907), N. je u tri maha bio narodni kandidat za patrijarha. Poslije smrti patrijarha Lukijana Bogdanovića upravljao je karlovačkom mitropolijom 5/9—13/10 1913. A poslije smrti, od peštanske vlade postavljenog, administratora Mihaila Grujića, upravljao je N. ponovno karlovačkom mitropolijom, u najteže dane narodnog života, za vrijeme Svjetskog Rata 9/3 1914—26/4 1919 i svojim taktom prema državnim vlastima uspijevao je da otkloni ili ublaži mnoge nevolje od crkve i naroda.

N. je u dvoru episkopa pakračkih punih 58 godina i mnogo je utjecao ne samo na crkveno-religijski nego i na nacionalno-kulturni život Srba u Slavoniji. Naročito su važne njegove poslanice, upućivane svećenstvu i narodu. Ima ih štampanih oko 50. U njima se, uz religijsko-moralne pouke, svagda raspravljaju i razna savremena pitanja, koja su jače zasijecala u život i sudbinu naroda. Radi boljeg usavršavanja svojih parohijskih svećenika, N. je ustanovio protopresviteratske i parohijske biblioteke, odredio je držanje godišnjih svećeničkih bratskih sabora, s raspravljanjem raznih tema iz svećeničko-pastirskog i narodnog života. Srpskoj učiteljskoj školi u Pakracu, koju je državna vlast 1878 zatvorila, kao i kasnijoj, 1894 ponovno otvorenoj, N. je obraćao najveću pažnju. Njegovim nastojanjem kupljena je 1897 kuća za tu školu i osnovan je internatski fond za uzdržavanje internata uz nju. Osim toga, N. je osnovao iz svojih sredstava i nekoliko zaklada: za uzdržavanje srpskih svećenika u Kapelni, gdje mu je i grob roditelja (1902), za iznemogle svećenike u pakračkoj eparhiji (1908), za nagrađivanje prosvjetnih radnika u pakračkoj eparhiji (1911), za svećeničke udovice i siročad pakračke eparhije (1916). Crkvenoj općini pakračkoj predao je svoju zakladu za održavanje katedralne crkve u Pakracu, koja je ujedno i parohijska (1921). *R. Grujić.*

NIKOLIĆ NIKA, prota i pisac (9/4 1827, Knez. Banat — 2/1 1911, Temišvar). Svršio je gimnaziju u Temišvaru (1847), filozofiju u Zagrebu (1850), bogosloviju u Vršcu. Bio je učitelj i đakon, a zatim paroh i počasni prota u svome rodnom mjestu. Poslije diobe s Rumunjima uspio je, da sačuva malobrojne Srbe u svome selu i podigao im je crkvu i školu, ponajviše svojim troškom. Pisao je pjesme, poučne i humorističke članke i štampao ih je u Duhovnom Zborniku Besede, Srpskom Narodnom Listu, Južnoj Pčeli, Sedmici i Zimzelenu. Od naročitoga su mu interesa Orasi — Milobruke, s kojima je, u šali, šibao tadanje prilike i rđave navike (Sedmica, 1852—1855). *R. G.*

NIKOLIĆ PAVLE, karlovački prota i crkveni pisac (17/7 1805, Srijemski Karlovci — 25/12 1866, Zagreb). N. je 1837 postao karlovački paroh, a 1847 šidski prota i uskoro, iste godine, karlovački prota. Za narodnog ustanka 1848 i 1849 N. je stekao velikih zasluga. Biran je u nekoliko mahova za narodnog poslanika na narodno-crkvenim saborima u Karlovcima i za zemaljski sabor u Zagrebu, gdje je i umro. Napisao je i štampao: Slovo na novo ljeto (1840), Najnuždnije za malu djecu iz bibličeske povjesti starog zavjeta u voprosima i otvjetima (1857), Praktičeskoje nastavljenije za dušepopečitelje pri bolnoj i smertnoj postelji svoi parohijana po Kelleru i dru Brandu (1858), Sovjeti roditelja sinu (1859), Katihetičeska poučenija pri nastavljeniju junosti (1859), O svetoilinskom saboru (1864) i Crkvene propovedi (iz Zollikoffer-a, Kleinmann-a i drugih). *R. G.*

NIKOLIĆ RIKARD (31/7 1879, Korčula). Gimnaziju je učio u Dubrovniku, Splitu i Zadru, a pravo u Grazu. Služio je kao sudac u različitim mjestima Dalmacije. Štampao je pjesme i pripovijetke u Savremeniku, Bosanskoj Vili i dr. Posebno je štampao pjesme: Kroz svjetlost i sjenu (1912), pripovijetke: Djeca majke zemlje (1917), i romane: Lomnom stazom (1917) i Ustajale vode (1926). U svojim pripovijetkama opisuje, pod utiskom boravka u Kistanjima, gdje je služio kao sudac, seljački život, a u romanu prikazuje mučne napore inteligenata u borbi protiv sitničave i zaostale sredine. U djelima pokazuje više dobrih napora i sentimentalnosti, nego konstruktivnih sposobnosti.

Literatura: A. Venzelides, Rikard Nikolić (Književne studije, 1918).
A. B-c.

NIKOLIĆ RISTA, profesor i upravnik Etnografskog muzeja u Skoplju (5/4 1877, Vranje — 17/4 1917, Meglen). Učio je osnovnu školu u Vranju, gimnaziju u Vranju i Nišu, a veliku školu u Beogradu, gdje je svršio historijsko-filološki odsjek. Kada se u geografskom seminaru počelo sa antropogeografskim ispitivanjima, N. se sa ljubavlju posvetio tome poslu, i najveći dio svoga naučnog rada njemu je posvetio. Po svršenim studijama bio je suplent i profesor muške gimnazije u Beogradu. 1913, kada je trebalo podizati južnu Srbiju, upućen je u Skoplje, da organizira rad na naučnom ispitivanju tih krajeva. U toku godine dana N. je proputovao sve nove krajeve, u cilju njihova proučavanja i prikupljanja materijala za Etnografski muzej u Skoplju, kome je postavljen za upravnika. N. je vrlo zaslužan i za stvaranje Naučnog društva u Skoplju. Za vrijeme boravka u Beogradu N. je bio među glavnim osnivačima Srpskog Geografskog Društva, a kasnije vrlo vrijedan saradnik na društvenom Glasniku. — Naučni antropogeografski radovi N. su: Okolina Beograda (Naselja Srpskih Zemalja, 2, 1903), Vranjska Pčinja (Naselja, 2, 1903), Poljanica i Klisura (Naselja, 3, 1905), Krajište i Vlasina (8, 1912), Širenje Arnauta u srpske zemlje (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 3 i 4, 1914). Pored toga, N. je radio i na ispitivanju tragova starih ledenjaka na našim planinama, o kojima je napisao: Glacijacija Šar-Planine i Koraba (Glas, 87, 1912 i Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1, 1912), Sumnjivi glečerski tragovi na Suvoj Planini (Glasnik, 1, 1912), Glečerski tragovi na Kopaoniku (Glasnik, 3 i 4, 1914), Sumnjivi glacijalni tragovi na Staroj Planini (Glasnik, 3 i 4, 1914). Kao ratni dopisnik šumadijske divizije objavljivao je 1916/17 u Ratnom Dnevniku dopise sa bojišta, koji su privukli naročitu pažnju. U tom vremenu obišao je N. cio Meglen i ispitivao ga, ali su mu bilješke propale. N. je kao rezervni oficir u I. pješadijskom puku poginuo 17/4 1917. Sahranjen je u porti dragomanske crkvice u Meglenu.

Literatura: E. Cvetić, Rista T. Nikolić (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921).
P. Vujević.

NIKOLIĆ STOJAN, slikar (22/7 1859, Beograd — 5/5 1882, Beograd). Osnovnu školu i nekoliko razreda srednje škole učio je u Beogradu, pa je u ateljeu Stevana Todorovića učio crtati i slikati. Pošto se pokazao vrijedan i darovit, Todorović ga je često upotrebljavao za pomoćnika pri svojim većim narudžbama, a 1880 iskorišćivao je njegove sposobnosti i tadašnji upravnik Narodnog muzeja Valtrović, kome je pomagao pri kopiranju srpskih starina. 1881 putovao je N. u Valtrovićevu društvu po fruškogorskim manastirima, odakle se vratio s mnoštvom skica i crteža. 1882 objavile su Srpske Ilustrovane Novine četiri crteža N., među kojima je i njegova uspjela, posljednja studija Čiča Mijo. Narodni muzej imao je do rata mnogo N. radova, a i danas se tamo nalazi zanimljivi portre jednog glumca masnom bojom i nešto crteža, uz onih sedam, koje je 1916 J. Vujić našao u jednog pešťanskog antikvara, pa, otkupivši ih, vratio ih 1923 muzeju. N. nije dospio ni do jedne slikarske škole na strani, a ni njegova prerana smrt nije zabilježena ni u jednim beogradskim novinama, ma da je on bio, uz Tenkovića i Jugovića, jedan od prvih i najdarovitijih Srbijanaca, koji su se sredinom 19 vijeka, počeli posvećivati slikarstvu.

Literatura: Čitulja u Srbadiji (1882, 380); Čitulja u Srpskim Ilustrovanim Novinama (1882, 29).
V. Petrović.

NIKOLIĆ TIHOMILJ, đeneral (17/3 1832, Kragujevac — 13/9 1886, Beograd). Po svršetku filozofskog fakulteta stupio je u redovnu vojsku 15/8 1849, a 6/9 1850 u artilerijsku školu. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 11/10 1855, za majora 1/1 1869, za pukovnika 4/1 1875. 1879 stavljen je u penziju, 19/1 1882 je reaktiviran i proizveden u čin đenerala. Odmah po svršetku vojne akademije poslan je u Belgiju u artilerijsku školu. Bio je do 1860 vodnik, pa komandir baterije. 1874 bio je komandant stajaće vojske. 1875—1876 bio je ministar vojni. 1882 komandant šumadijskog kora i predsjednik komiteta za organizaciju i nastavu vojske. 1882—1883 bio je ministar vojni, 1885 bio je komandant komande aktivne vojske. — U ratu 1876 bio je ministar vojni. U ratu

1877—1878 bio je u ministarstvu vojnom. U ratu 1885 nije sudjelovao.

V. B.

NIKOLIĆ VLADIMIR, pjesnik i pripovjedač (15/6 1829, Nova Gradiška, Slavonija — 1866). U Zagrebu je svršio gimnaziju i pravo. Služio je kao kotarski perovođa u Zagrebu, Sisku i Požegi, zatim kao poreski podnadzornik u Požegi, i najzad kao pristav kotarskog suda u Begtežima, kod Požege. — N. se javio prvim pjesmama u Nevenu (1852) i u Gajevoj Danici (1853). 1855 štampao je svoje pjesme Kunogorke. Druga zbirka njegove lirike izašla je pod imenom Bršljani (1863), a posljednja mu je knjiga Pripovijetke (1864), zbirka novela. — N. je kao lirik nastavljač i epigon Stanka Vraza, ali pošto je pjevao u doba apsolutizma, ograničio se na erotiku i refleksivnu poeziju.

Literatura: V. Klaić, Vladimir Nikolić (Vienac, 1886). *B. V.*

NIKOLIĆ VLADIMIR, arhitekt (13/6 1857, Senta — 21/2 1922, Srijemski Karlovci). Svršio je osnovnu školu u Senti, realku u Pančevu i Mariboru, a tehniku u Beču. 1884, pošto je diplomirao, prešao je u srpsku državnu službu, kao arhitekt ministarstva građevina. 1891 N. je bio pozvan od nadležnih organa karlovačke patrijaršije da prijede u Srijemske Karlovce i da, pošto je na natječaju za planove patrijaraške palače dobio prvu nagradu, poduzme izradivanje nekoliko građevina za srpsko-crkvene autonomne ustanove. Tako je N. osnovao građevinske biroe u Beču i Srijemskim Karlovcima radi izvršenja povjerenih mu poslova. N. je do Svjetskog Rata radio bez prestanka. U Srbiji je sagrađeno mnogo školskih zgrada po njegovim planovima, kao leskovačka gimnazija i druge. Zatim je projektirao i izgradio velik broj privatnih građevina u Srijemu, Banatu i Bačkoj, kao Dunđerskovo kazalište u Novom Sadu, kapelu u Melencima, palaču Dr. M. Maksimovića u Osijeku, zadužbinu barunice Jović u Starom Bečeju, konvikt za svešteničku i učiteljsku djecu u Srijemskim Karlovcima i t. d. No najviše i najznatnije radove izvršio je N. po narudžbi srpskim narodno-crkvenim vlastima, i to većinom u Karlovcima, tako, osim episkopskog dvora u Novom Sadu i u Budimu i srpske gimnazije u Novom Sadu, patrijarhov dvor, zgradu narodnih fondova sa salama za sjednice narodno-crkvenog sabora i njihovih odbora, bogoslovski seminar i blagodejanje Stefaneum. I obnova karlovačke saborne crkve njegovo je djelo. N. je bio neumoran praktičar. On je gradio u stilu srednjo-evropske, takozvane kasarnske renesanse s kraja prošloga vijeka. *V. Petrović.*

NIKOLIĆ VLADIMIR, advokat (7/11 1853, Dobrica, Banat). Srednju školu svršio je u Pančevu i Karlovcima, a pravo u Grazu (1882). 1883 izabran je za senatora u Srijemskoj Mitrovici; 1884 dao je ostavku i prešao u Zemun, gdje je otvorio advokatsku kancelariju. 1887—1897 bio je poslanik na hrvatskom zemaljskom, a 1893 do 1897 i na ugarskom državnom saboru. 1910 ponovno je izabran za poslanika na hrvatski zemaljski sabor. Za vrijeme Svjetskog Rata zatekao se u Srbiji, odakle je otišao prvo u Crnu Goru, a zatim u Italiju, pa u Francusku. 1919 vratio se u Zemun, gdje je izabran za gradonačelnika (1920 do 1925). 1922—1923 bio je član komisije za spremanje konkordata. — N. se bavi historijom srpskog naroda i srpske književnosti. Od radova su mu znatniji: Srpski slikari (1895), Sv. Sava, srpski književnik 13 vijeka (1898), Domentijan (1897), Stevan Prvovjenčani, kralj (1897), arhiepiskop Danilo II. (1898), arhimandrit Jovan Rajić (1904), Znameniti zemunski Srbi 19 veka (1913), Život Lazara Nikolića, slikara. U štampi je: Istorija cara Stevana Dušana. Osim toga napisao je N. znatan broj članaka iz rimskog i državnog prava, a naročito iz historije srpskog naroda po raznim stručnim i dnevnim listovima i časopisima.

D. P.

NIKOLIĆ VLASTIMIR, pješadijski brigadni deneral (9/10 1869, Beograd. Po svršetku cijele gimnazije u Beogradu stupio je u vojnu akademiju 1/9 1888. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 15/9 1891, za kapetana 6/12 1899, za pukovnika 1/10 1915, za pješadijskog brigadnog denerala 21/10 1923. Do 1897 bio je vodnik u pješadijskim pukovima i pješadijskoj podoficirskoj školi, do 1901 bio je komandir čete u pješadiji, do 1903 bio je komandant bataljona u pješadiji, 1903—1904 bio je na raspoloženju ministra vojnog, 1904—1909 adutant

pukovske okružne komande (šabačke), 1909—1910 pomoćnik komandanta pukovske okružne komande, 1910—1912 komandant bataljona u pješadiji (5 puk), 1913—1914 pomoćnik komandanta puka u pješadiji (13 puk), 1918—1919 komandant pješadijske brigade (dunavske), 1919—1923 komandant žandarmerijske brigade (I.), od 1923 je pomoćnik komandanta žandarmerijske komande.

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona i zastupnik komandanta pješadijskog puka (5/I.). U ratu 1914 do 1918 bio je pomoćnik načelnika štaba divizije (timočke II.), komandant puka (20 i 13) i komandant pješadijske brigade (dunavske). *V. B.*

NIKOLJAC (Sv. Nikola u Nikolj-Pazaru), manastir kod Bijelog Polja (na lijevoj obali Lima). Bio je u srednjem vijeku stanica trgovačkih karavana. Naročito se mnogo spominje u 16 vijeku (1524, 1552, 1554, 1559, 1570). 1677 slikao je za ovaj manastir jednu ikonu Sv. Nikole zograf Radul. Kad su opustjeli manastiri Zastup (u 16 vijeku) i Ravna Reka (krajem 17 vijeka), njihove su knjige donijete u N. I iz opustjelog manastira Vranštice donijete su ovdje neke stare knjige. 1732 dolazio je u N. patrijarh Arsenije, a 1765 mitropolit raški Gavril. Crkva ovoga manastira stoji i danas. Njen živopis izgleda da je iz 16 vijeka. *V. P-ć.*

NIKOLJAČA, crkva Sv. Nikole u južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, na lijevoj obali Ibra, pod selom Kondžolići, a pola sata na jug od varošice Raške. To je nekadanji manastir Končul, čija je crkva po crkvenom patronu nazvana i N., a tako se zove i zaselak više crkve. N. se spominje u studeničkom tipiku pod Nemanjom (1170—1196) kao stari manastir Sv. Nikole u Končulu na Ibru. U vrhbrezničkom rodoslovu navodi se kako je Nemanja podigao »i drugu crkvu Sv. Nikole u Ibru«. N. se nalazi u staroj oblasti Ibra; nju je kao stari manastir Nemanja obnovio. U N. se zamonašio arhiepiskop Danilo. Pod despotom Đurđem i Lazarom, N. je bila sjedište eparhije Končul. Pod Turcima je N. opustjela i porušena. Tek 1861 podigli su seljaci na njenim razvalinama novu crkvu. Ispod oltarske apside nove N. ima temelja od starih manastirskih zidina.

U novoj crkvi N., uz sam sjeverni zid, ima sačuvani stari kameni sarkofag, na čijoj je gornjoj mramornoj ploči urezano da tu počiva »rab Boži Stefan, a zavom Hrela«. Datum je oštećen, a bit će s kraja 14 vijeka. Narod iz okolnih sela drži veliki kult prema Hreljinom grobu. U našim narodnim pjesmama opjeva se on kao veliki junak Relja Krilatica, Relja od Pazara, a ne štipski vojvoda Hrelja (— 1343).

Od sredovječnih spomenika ima u crkvi N. još nekoliko ostataka. To su nekoliko grobnih ploča, kojima je sada popločena crkva. Na jednom od ovih grobnih spomenika ima u lijepom basreljefu izrađena glava nekog vlastelina, po načinu izrade istovjetna sa basreljefima kojima je u mnogo većem broju popločena crkva Nova Pavlica, zadužbina Stefana i Lazara Musića, sestrića kneza Lazara. Takvih basreljefa ima i na starom groblju kraj razvalina crkve Sv. Nikole pod gradom Brvenikom, na lijevoj obali Ibra prema Pavlici.

Literatura: Jireček-Radonjić, Istorija Srba, I. (1922), III. (1923); Radomir Ilić, Ibar (Naselja, III., 1905); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911). *V. Radovanović.*

NIKOLJE, manastir u Ovčarsko-Kablarskoj klisuri. Ne zna se kad je osnovan. Vjerojatno je postojao još u 13 vijeku. Najstariji spomen o njemu izgleda da je iz 1489. Tu je 1534 pisan jedan psaltir, a 1595 jedan minej. Spominje se vrlo mnogo u 17 vijeku. Pošto je bio u zaklonjenom mjestu, bio je vrlo podesan, da se u njemu razvije rad na pisanju knjiga. 1671 dolazio je u N. patrijarh Maksim, a 1683 posjetio ga je patrijarh Arsenije. Pri manastiru je bila i škola, u kojoj su se spremali budući svećenici. 1757 bio je ovdje iguman neki Pahomije. Njegov službenik bio je iguman Gerasim, koga su ubili hajduci; naslijedio ga je Isaija iz Pive. Poslije smrti ovoga manastir ostade pust tri godine. 1775 dođe ovamo iz manastira Dobrilovine jeromonah Georgije Dečić sa pet monaha, pa obnovi manastir i ćelije, a crkvu snabdije knjigama. On postade arhimandrit u manastiru. 1780 manastir je, zbog ratnih nedaća, stradao. 1804 dahija Kučuk-Alija poharao je ovaj manastir. Nesretne godine 1813

ovdje je našla sklonište porodica kneza Miloša. 1829 bilo je u N. 234 starih knjiga. — Arhitektura crkve neobično je skromna. Crkva nema ni kubeta. Po primjeru crkava u Bukovini i u Moldaviji ulaz u crkvu nije na zapadnoj, već na južnoj strani. S ovim crkvama N. ima zajedničko i to, što je crkva bila i izvana živopisana (slikana). Živopisa u crkvi ima dva: jedan je iz 1637 (u spoljašnjem narteksu), a drugi je iz 1697. *V. Petković.*

NIKOPOLJSKA BITKA. N., grad na južnoj (bugarskoj) obali Dunava, nedaleko od ušća rijeke Osema. Kako se danas misli, na uzvisini u kutu Osema i Dunava bila je čuvena N. B., u kojoj je sultan Bajazit I. razbio ugarskog kralja Sigismunda i njegovu križarsku vojsku (25/9 1396). Bajazit je pobjedom na Kosovu (1389) nametnuo vlast i danak knezu Stevanu Lazareviću, zatim je uništio trnovski dio bugarskog carstva (1393), potukao je na Rovinama Mirču vlaškog (1394), pa je ugrozio i Ugarsku, a pritijesnio je i Carigrad. Bizantski car Manuel II. Paleolog zavapio je za pomoć i kod Sigismunda i kod drugih zapadnoevropskih kršćanskih sila. Na to je Sigismund ubrzao svoju akciju za križarski rat, kojim bi se Osmanlije istjerale iz Evrope. Na kraljevu molbu, rimski papa Bonifacije IX., priznat samo u Ugarskoj, Poljskoj, Njemačkoj i sjevernoj Italiji, naredio je propovijed za križarski pohod, a Sigismundov nadbiskup od Grana razvio je takvu istu propovijed u dijecezama avinjonskog pape. Odziv je bio dosta dobar. Osim nekoliko ugarskih vlastelina i njihovih Ugra, skupio se u Budimu kod Sigismunda priličan broj francuskih vitezova, naročito iz Burgundije, pod mladim sinom vojvode Burgundskog, Ivanom grofom od Neversa i pod drugim feudalnim poglavarima, zatim dosta njemačkih feudalnih knezova sa njihovim ljudstvom, nešto poljskoga plemstva i vitezova, a pomalo i iz Češke, Italije, pa čak i iz Engleske. S odredom Mirče vlaškog, sad već Sigismundova vazala, koji se pridružio Sigismundu uz put, bilo je nekoliko desetina hiljada boraca, gotovo sve samih sredovječnih oklopljenih konjanika. Čak i Mlečići, koje je Sigismund već odavno besplodno verbovao u savez protiv Osmanlija, obećali su jednu eskadru, koja bi u Dardanelima i u Bosporu spriječila prebacivanje maloazijskih Bajazitovih pojačanja na balkansku stranu. Doduše, ta se mletačka eskadra poslije mudro ograničila samo na spasavanje Sigismunda pri njegovom bijegu niz Dunav i niz Crno More.

Praćen svojim križarima i dunavskom flotilom sa hranom, Sigismund se iz Budima spustio niz Dunav, prešao ga je kod Đerdapa, ušao je u Vidin po dobrovoljnom pristanku cara vidinske Bugarske, Sracimira, osvojio je dunavski gradić Rahovo, i opsjeo je tvrdi grad na istoj rijeci, koji se u nekim izvorima zove Veliki Nikopolj, a u nekim Šultav ili tome slično, što podsjeća ne na današnji Nikopolj, nego više na Svištov. Grad je branila jaka i hrabra turska posada, te su se križari tu zabavili. Međutim je posadi, na njen poziv, dojurio u pomoć Bajazit preko Drinopolja, balkanskih klanaca i Trnova, sa velikom vojskom od evropskih i maloazijskih Turaka, i sa svojim kršćanskim vazalima. Među ovima se nalazio i knez Stevan Lazarević, koji se valjda s Bajazitom sjedinio tek u Bugarskoj. Turska vojska i njeni kršćanski pomoćnici rasporedili su se na jednom visokom položaju, udaljenom samo nekoliko sati od grada. Križari su bili potpuno iznenađeni i dovedeni u veliki škripac, jer su zapali između Bajazita, turske gradske posade i Dunava. Jedini je izlaz za njih bio u brzom napadu na Bajazita. No u ratnom savjetu, oholi francuski plemići nisu htjeli primiti Sigismundov prijedlog o zajedničkom djelovanju cijele križarske vojske. Oni su, kao prethodnica, izmakli daleko naprijed, želeći za sebe čast započinjanja boja, i lako su rastjerali tursku konjičku prethodnicu. No ukopana turska strijeljačka pješadija, na koju su zatim naišli, potukla im je skoro polovinu konja. Ipak su oklopljeni francuski vitezovi svladali i ta pješačka turska odjeljenja. No dotle su se oni i sami umorili. Na njih je tada navalio Bajazit sa odabranom konjičkom rezervom, sakrivenom u pozadini. Krila te rezerve opkolila su Francuze. U očajničkoj obrani, oni su većinom izginuli, a manjina, sa Ivanom od Neversa i još nekim plemićima, dopala je ropstva.

Još se nije sasvim svršila ta francuska pogibija, a na bojište je stigla

križarska glavnina pod Sigismundom. Ona je srčano poletjela u pomoć Francuzima. Nekoliko sati je trajala lavovska borba, ali je pobjeda ostajala neriješena. U tom je na križare udario srpski odred pod Stevanom Lazarevićem. Srbi su zadali križarima posljednji, smrtni udarac. Naišavši na Ugre, oni su im oborili zastavnika i oteli im zastavu. Ugri su udarili u bijeg, a za njima naskoro i ostala križarska vojska, obuzeta divljim strahom. Svi su bježali k Dunavu, da se dočepaju ladica, u koje nisu mogli svi stati, ili da preplivaju Dunav, u kome su se mnogi podavili. Bajazit ih je gonio, a i turska gradska posada, koja je ispala iz grada. Turci su opet uhvatili dosta zarobljenika.

Od zarobljenih Francuza, Bajazit je mnoge pogubio, zadržavši samo nekoliko stotina, i to najviše plemiće, da bi uzeo za njih veliki otkup. Ivan od Neversa i još neki plemići uspjeli su sakupiti traženi otkup, i pušteni su kući. Od satrvene križarske sile, jedan bijedan ostatak izbavio se plivanjem na vlašku obalu Dunava. Opljačkani tamo od Vlaha, oni su se, goli i bosi, dokoturali do Ugarske, a po neki do Beča, gdje su ih bečlije odjeli i ispratili dalje. Sigismund se spasio na svoju dunavsku flotilu, i utekao je niz Dunav. Usput ga je poslije prihvatila mletačka flota, dovezla ga u Carigrad i odvezla u Dalmaciju, odakle se on preko Dubrovnika i Splita vratio u Ugarsku.

Posljedice N. B. bile su znatne. Bajazit je kaznio Sracimira vidinskog osvojenjem Vidina i vidinske Bugarske (1396). Prešavši Dunav, on je provalio i u Ugarsku, u Srijem, gdje je razorio Zemun i Mitrovicu, i odveo stanovnike u ropstvo, pa čak i u Slavoniju. Po povratku kući, on je još jače pritegao Carigrad. Na ponovne vapaje bizantskog cara Manuela II., upućene zapadnom kršćanstvu, Carigradu je privremeno pomogao francuski maršal Busiko, koji je i sam bio zarobljen od Bajazita u N. B., i koji se otkupio iz ropstva.

Literatura: G. Kling, Die Schlacht bei Nikopolis (1396).

D. Anastasijević.

NIKŠIĆ, varoš u crnogorskoj Hercegovini, u sredini Nikšićkog Polja. Ima 720 domova i 3.600 stanovnika. — Na mjestu današnjeg N. postojao je u srednjem vijeku grad Onogošt, koji se rano i često spominje u historijskim spomenicima, u kronici Dukljaninovoj kao središte istoimene župe. Dubrovčani su ga nazivali Anagastum. Drži se, da su Onogošt osnovali Goti, i da mu je naziv ostao po ličnom imenu. Grad je bio na glavici zapadno od varoši, koja se sada zove Bedem. Na njoj se, pored kasnijih turskih utvrđenja, vide i temelji staroga grada. U Onogoštu su srpski vladari imali dvor za ljetovanje. U vrijeme Sandaljevo u Onogoštu je bila carinarnica. Bio je i u posjedu hercega Stjepana, te pripada Hercegovini. Preko Onogošta su vodili važni putevi: od primorja, iz Dubrovnika i Risna na Grahovo u Onogošt pa za Pljevlje, Brskovo i dalje, a drugi iz Bosne i Hercegovine preko Gacka i Duge u Onogošt i odatle u Zetu. — Stari Onogošt su razorili Turci krajem 15 vijeka, te je dugo bio u razvalinama. Pri kraju 17 vijeka Turci su popravili i proširili bedeme starog Onogošta, podigli utvrđenje, oko koga se brzo razvila jaka turska varoš. Nju su starosjedioci u okolini nazivali i dalje Onogošt, a Nikšići, jako pleme u susjedstvu grada, nazivalo je tu novu tursku varoš N. Ta su se dva imena borila o prevlast. U pisanim podacima iz 18 i početkom 19 vijeka varoš se naziva čas Onogošt, čas N. Ali je sve više prevladavao naziv N., koji je i ostao. Danas se samo zna da se N. nekada zvao Onogošt.

Od kraja 17 vijeka do ratova 1875 do 1878 u N. su stanovali Turci i nešto kršćani. N. je osvojen od Turaka augusta 1877, u njemu je bilo tada 616 domova muslimanskih i kršćanskih. Nikšićki su se muslimani iselili, a N. su naselila okolna plemena i ustaše iz Hercegovine, Boke i Zatarja. Od 1884 počela se podizati nova varoš. Srušene su mnoge turske kuće; održalo ih se do danas najviše ispod Bedema, i taj se dio zove stara varoš. — Stara nikšićka crkva je hram Sv. Petra i Pavla. Oko nje je groblje, u kome ima interesantnih grobnica sa ornamentima iz vrlo starih vremena i nekoliko starih natpisa.

N. je sjedište zahumsko-raškog vladike. Pored vladičanstva je velika saborna crkva, hram Sv. Vasilija Ostroškog, i dvor kralja Nikole, u kome je sada osmorazredna gimnazija. N. je sresko mjesto, ima sud, bolnicu, banku,

trgovačko udruženje, staro pjevačko društvo Zahumlje, žensko potporno društvo Kosovka Djevojka, i dvije štamparije, u kojima izlaze dva nedjeljna lista. U novopodignutoj zgradi Zanatlijskog Doma ima lijepa sala za kazalište i bioskop. N. je ekonomski centar polja i šire okoline, vezan je kolnim putevima sa Podgoricom, Trebinjem, Risnom i Šavnikom. Saobraćaj podržavaju poštanski i privatni automobili. *P. Šobajić.*

NIKŠIĆ-SIMEONOVIĆ MELENTIJE, episkop šabački i užički (kraj 18 vijeka, Brezova, kod Studenice — 16/6 1816, Šabac). N. je postao jeromonah 1800. Odlikovao se u prvom ustanku, a 1813 prebjegao je u Srijem, i neko je vrijeme stanovao u manastiru Feneku. Kasnije se vratio u Srbiju, i knez Miloš ga je poslao sa knezom Aksentijem, kao izaslanika u Carigrad, gdje je posvećen za šabačkog episkopa. N. je bio vrlo ponosit i pisao se: vladika užičko-valjevsko-rudnički i arhiepiskop šabački. Knez Miloš se bojao toga uglednog, bogatog i ambicioznog vladike, te ga je Marko Štitarac, po Miloševoj uputi ubio.
R. G.

NIKŠIĆI, nekad jedno od najjačih i najznatnijih plemena u crnogorskoj Hercegovini u okolini Nikšića. Po staroj pisanoj i usmenoj predaji, koja se održava među njima, N. vode podrijetlo od zajedničkog pretka Nikše, po kome se tako i nazivaju. Za njega kažu, da je bio sin nekog grbaljskog bana, a od ženske loze Nemanjića. Iz Grblja je prešao kod bana Ugrena, koji je u to vrijeme upravljao Onogoštom. Nikša se nastanio u nikšićkoj župi; tu se namnožavalo i odatle širilo njegovo pleme. N. se u dubrovačkim spomenicima spominju prvi put 1399, pod imenom Vlasi N. U tom dokumentu stoji, da se Dubrovčani žale gospodi Jeleni, što se N. uzimaju dvije carine kad idu u Dubrovnik. Iz nikšićke župe su se N. rano počeli spuštati niz rijeku Gračanicu put Nikšićkog Polja. Osnovali su prvo jako naselje u Dragovoljićima, zatim u Rvaćevu. Iz njega su se spustili u polje. Najjača su im naselja bila oko glavice Trebjese, četvrt sata istočno od Nikšića. Po njoj se taj ogranak nazivao Trebješanima. Rano je jedan dio N. prešao u susjedno pleme Rovca. Svi N. slave Sv. Luku. U Župi se nalazi stari manastir, posvećen ovom svecu, koji je služio za dugo vrijeme kao kulturni i prosvjetni centar plemena N. i bliže okoline.

Po starom gradu Onogoštu okolina nikšićka se nekad zvala Onogošt. U početku 17 vijeka dijelila se ona na Onogošte i Nikšiće. Kasnije se gubi stari naziv Onogošt, a potiskuje ga i zamjenjuje plemensko ime N.

Porodice plemena N. su se isticale u onom kraju jakim kneževskim, svešteničkim i vojvodskim kućama. Nikšićki vojvoda je bio nad cijelom okolinom Nikšića. Najjači su N. bili u 16 i 17 vijeku. Dali su čuvenog vojvodu Grdana Nikšića, koji je organizirao ustanak protiv Turaka. Njega je zamijenio sinovac mu, vojvoda Petar Gavrilović, koji je u polovini 17 vijeka predvodio N. za kandijskog rata u borbi protiv Turaka. Vojvodstvo je ostalo na njegovom potomstvu, koje je živjelo u Trebjesi i prezivali se Vojvodići. Od njih je bilo, kako predaja kaže, osamnaest vojvoda.

N. su uvijek sudjelovali u svim većim pokretima protiv Turaka; bili su uz svog vojvodu Grdana, uz Mlečiće u kandijskom i morejskom ratu, i uvijek su se u borbi odlikovali. Kad su Turci podigli utvrđenje i nastanili se u Nikšićkom Polju, od početka 18 vijeka, poveli su N. sa okolnim plemenima neprekidnu i očajnu borbu s njima. To ih je slabilo i nagnalo da su se počeli od tada, kao i ostalo stanovništvo Nikšićkog Polja, sve više iseljivati. Najgore su prošla njihova naselja u polju bliže turskom gradu, Trebjesa i Rvaćevo. Ona su već davno raseljena i u ruševinama. Održali su se dijelom N. dalje od grada, u Župi, Dragovoljićima, pa i u Rovcima. Dva puta su N. osobito nastradali. Prvi put 1711, kada su, na poziv ruskog izaslanika Miloradovića bez uspjeha napadali na turski Nikšić, a drugi put 1789 opet pri napadu na grad. Oba puta je Trebjesa potpuno razorena. Poslije toga Trebješani su prešli u uskoke, odakle su nastavili borbu s Turcima. Tada se osobito istakao junak Vuk Jokanović-Lopušina. Iz uskoka se jedan dio Trebješana preselio 1804 u Rusiju kod Odese, pod vodstvom braće serdara Mališe i Boška Bućića. — N. ima mnogo više raseljenih po svima srpskim zemljama nego u njihovoj starevini kod Nikšića. Najviše ih je u Srbiji. Njihovi su iseljenici ponijeli

jake tradicije iz starog kraja, pa su i u novoj sredini pokazali veliku borbenost i sposobnost i dali mnogo istaknutih i zaslužnih ljudi. Od njih su u Srbiji: Blaznavci, Grbovići, stara kneževska porodica u okolini Valjeva, valjevski knez Ilija Birčanin, Hadži Ruvim, bogovadki arhimandrit, vojvoda Petar Moler, Pavle Danilović, sekretar kneza Miloša, šabački vladika Melentije Nikšić, dobrotvor major Miša Anastasijević, Sima Milutinović-Sarajlija, porodica Jovana Skerlića, porodice kneginje Ljubice, kraljice Drage i mnoge druge.

Literatura: Kazivanje starih Trebješana i arhiva serdara Mališe i Boška Bućića (1842); Iseljeni Nikšići (Zbornik radova posvećen J. Cvijiću, 1924). *P. Šobajić.*

NIKŠIĆKA EPARHIJA. V. Zahumsko-raška eparhija.

NIKŠIĆKA KREDITNA BANKA. Osnovana je 1901. Centrala je Nikšić. Kapital je 1,000.000. Fondovi 693.124, ulozi 1.292.350, mjenice 1,788.740, čista dobit 237.000 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je J. Mijušković. *N. S.*

NIKŠIĆKI MUSLIMANI. Prva stalna turska naselja nikla su u Nikšićkom Polju i okolini pri kraju 17 vijeka, kad su Turci podigli utvrđenje u Nikšiću, da bi mogli držati u pokornosti pobunjena plemena, koja su tada uz Mlečiće vojevala protiv njih. 1701 naselio je u gradu Redžep-paša Nevesinjac prve muslimane, njih dvadeset porodica, podrijetlom od izbjeglica iz Risna i Novog. Ovima su počeli odmah pridolaziti pojedinci iz arbanaških, brđanskih i crnogorskih plemena, kasnije nešto i iz okoline, bježeći zbog krvne osvete ili uvrijeđena ponosa. Mnogi su od njih promijenili vjeru i primili islam. Tako se ubrzo u Nikšićkom Polju razvilo jako turško naselje, iz koga je već u polovini 18 vijeka izlazilo do hiljadu boraca. Do 1711 turske su kuće bile pod bedemom i opasane visokim zidom, a od tada se varoš proširila, te su se kasnije Turci naseljivali i po selima u polju. Doseljenici su se grupirali po bratstvima, a varoš se dijelila u mahale (hercegovačka, piperska, grudska, ferizovićka). U njoj su bile tri džamije.

Do naseljivanja Turaka bio je ovaj kraj polunezavisan, i zato dobro naseljen. Podizanje utvrđenja i njihov dolazak izazvao je znatne promjene. Odmah su nastale borbe, koje su se produžile za sve vrijeme dok su Turci gospodarili u Nikšiću. Nekoliko puta su okolna naselja napadala na turski grad, ali uvijek bez uspjeha. Turci su sve više jačali, i od njihovih zuluma raselila se postepeno masa stanovništva iz polja i okoline. Po jednom starijem pismenom podatku, nikšićki je kraj u vrijeme dolaska Turaka brojio oko dvije hiljade domova, a za sto godina života pod njima sveo se taj broj na deseti dio. Što se nije raselilo postalo je čifčija i turska raja. Katunska plemena bliže Nikšiću, naročito Ozrinići i Cuce, razvili su također jaku akciju protiv nikšićkih Turaka. Njihove tradicije odnose se najviše na njihovu vezu s njima i borbu njihovih četa i proslavljenih junaka protiv nikšićkih muslimana. Mnogi su nezadovoljnici iz ovih plemena, s raznih uzroka, uskakali Turcima u Nikšić i odatle, zajedno s njima, dizali čete, osvećujući se svojima na domu.

U početku su Turci svoje naselje u Nikšiću nazivali prosto Grad, i po njemu su se zvali Građani. Kad su išli dalje, kazivali su, da su Nikšići. Nadaleko su bili čuveni svojim junaštvom i ponosili su se time. U pogledu uprave bili su dosta samostalni. Često su se protivili i opirali naredbama paša i vezira, ili su čak i ratovali s njima. Dolazilo je ponekad i do međusobne borbe njihovih bratstava. Mnogi su držali srpske običaje, a bili su poznati kao dobri guslari. Držali su mnogo stoke, s kojom su ljeti uzlazili u okolne planine. U gradu je bilo nešto zanatlija i trgovaca. — Od mnogih njihovih starijih i kasnijih junaka predaja spominje i narodne pjesme opijevaju ponajviše Jašara Babića, Dura Adžimanića, Beću Pelevića, Hasana Džidića, Avdiju Ljucu, Ahmeta Bauka i dr. Junaštvom su se isticali osobito Ljuce, starinom Kuči, a podrijetlom od jake porodice Vujačića sa Grahova. — Gradom su upravljali kapetani. Prvi je bio od porodice Danovića, koja je starinom iz Hercegovine. 1714 vezir Ćuprilić je naselio Mušoviće i Mekiće iz Kolašina. Od tada je kapetanstvo prešlo na Mušoviće i ostalo u ovoj kući sve do pada Nikšića. Glasoviti su bili njihovi kapetani Hamza, Osman i Mujaga. Dizdari gradski su bili od Ko-

manića, prozvanih Dizdarevići. Od islamiziranih Srba iz okoline najistaknutiji su bili Ferizovići, starinom iz porodice Popovića u Nikšićkoj Župi. Najjači su N. M. bili u vremenu od polovine 18 do polovine 19 vijeka. Od tada je njihova snaga počela opadati, osobito kad je, poslije bitke na Grahovcu, jedan dio zemljišta oko Nikšića pripao Crnoj Gori. Kad je Crna Gora zauzela Nikšić, iselili su se oni u Bosnu i Hercegovinu. Od tuda ih je protjerala Austro-Ugarska 1878, jer su se žestoko opirali pri okupaciji. Prešli su u Skadar, Metohiju i Kosovo. Kad je Srbija zauzela te krajeve, veći ih se dio preselio u Traciju i Malu Aziju. *P. Šobajić.*

NIKŠIĆKO POLJE, krasko polje u Crnoj Gori, sjeveroistočno od Boke Kotorske, a sjeverozapadno od Podgorice. Okruženo je sa svih strana planinama, čija je prosječna visina oko 1.200 m. Na sjeveru se dižu: Jasenov Vrh i Brezovi Vrh, na zapadu: Viroštak, Lisa Greda 1.107 m i Pandurica, na jugu: Budoš-Planina 1.215 m i Međeda, a na istoku su: Kablena Glavica 1.152 m, Strmac oko 1.400 m, Razdolja Kosa 1.275 m i Ravno Brdo. N. P. se uglavnom pruža od sjeverasjeverozapada prema jugu-jugoistoku, i u tom je pravcu dugačko 15 km, a mjestimično je široko do 12 km, naročito na jugu. Leži na apsolutnoj visini od 690 do 622 m, i nagnuto je prema jugoistoku. Površina mu je 48 km^2.

To je najprostranije od kraskih polja u Crnoj Gori, i jedino polje sa razvijenom riječnom mrežom. Na sjevernom kraju N. P. ulazi u njega rječica Surdub, tekući u pravcu juga, a s desne strane prima dva mala pritoka, prvi izvire iz Vukova Vrela i goni nekoliko vodenica, a drugi iz Vira Kule. Odatle se rijeka naziva Sušnicom; ona i dalje uglavnom teče na jug. U nju s lijeve strane utiče Brezovnica ili Rastovac, a kod Kule Duke, sjeverozapadno od Nikšića, bezimena rječica, koja za vrijeme kišne periode goni dvije vodenice. Na dalnjem toku rijeka se zove Zeta; ona na južnom kraju N. P. skrene u pravac istoka-jugoistoka, i gubi se u ponoru Slivlje, na visini od 625 m. Taj ponor je ispod jednog brežuljka; u priječniku ima oko 20 m, ali se u najdubljem dijelu smanji na 6 m. Radi relativne tjesnoće ponora, voda se u Slivlju, najnižem dijelu N. P., može povremeno pretvoriti u jezero i izazvati dosta veliku poplavu. Na južnom kraju Gornjeg Polja, u Krupačkom Polju, izvire rječica Moštanica, koja donekle teče na jugoistok, zatim na jug-jugozapad, a na južnom rubu N. P. skrene na istok i ulije se u Zetu. S istoka ulazi u N. P. rijeka Gračanica, koja 2·5 km istočno od Nikšića počne teći na jug, a u Zetu utiče oko 3·2 km zapadno od ponora. To se događa samo pri kišnoj periodi, inače je cijelo korito Gračanice u N. P. suho.

Pored podjele na Gornje i Donje Polje, u narodu i manji dijelovi N. P. imaju posebna imena. Između Sušice i Brezovice je Gornje Polje, u užem značenju, na izvorišnom dijelu Moštanice Krupačko Polje, sjeveroistočno od Glavice Rudopolje, podno od nje Kapino Polje, jugoistočno od Glavice Klinčevo Polje, jugoistočno od ovog polja Slivlje, a jugozapadno Prijesno.

Koliko je poznato, klima N. P. dosta je blaga. Po promatranjima u Nikšiću (650 m) i reduciranjem tih vrijednosti na periodu 1851—1900, srednja godišnja temperatura je 10·6°, prosječna temperatura januara 0·4°, aprila 9·7°, jula 22·0°, oktobra 11·5°, a godišnje kolebanje je 21·6° C. Zime su u N. P. prilično blage, zbog relativne blizine mora, od koga je ono udaljeno oko 50 km. Ljeta su manje vrela nego na velikoj zetskoj ravnini ili u sjeveroistočnim krajevima naše države. Jesen je skoro za 2° toplija od proljeća, a amplituda znatno manja no što je u južnijim makedonskim kotlinama. Najviša opažena temperatura u Nikšiću je 32·2°, najniža —10·0°, što odgovara apsolutnom kolebanju od 42·2° C. Naoblaka je u Nikšiću manja nego u kontinentalnijim krajevima. U srednjoj godišnjoj vrijednosti je 4·7, sa maksimumom od 5·6 u proljeću, a minimumom u ljetu (3·6). Atmosferskih oborina je u N. P. vrlo mnogo, oko 2.500 mm godišnje. Godišnja podjela odgovara modificiranom mediteranskom tipu, kakva je na Jadranskom Primorju: maksimum u novembru (352 mm) i martu (250 mm), a minimum u julu (45 mm). Razlika između najkišovitijeg i najsuhljeg mjeseca vrlo je velika, jer u novembru padne oko 8 puta više kiše no u julu.

N. P. je jedno od najplodnijih polja u Crnoj Gori, i gusto je naseljeno. U približno 2.670 domova živi 12.500 stanovnika, što odgovara gustoći od 260 na 1 km². Ekonomsko središte je Nikšić, varoš oko sredine polja, sa 959 domova i 3.479 stanovnika. Pored njega ima 8 naselja sa više od 500 stanovnika: Ozrinići (213 domova, 1.056 stanovnika), Kočani (224, 995), Strašević (150, 927), Rastovac (120, 720), Gornje Polje (106, 606), Glibovac (80, 520), Štedim (116, 517) i Miločani (92, 502). Manja su naselja: Bršno, Riđani, Rubeža, Kličevo, Klačina, sa 450 do 320 stanovnika, a ostalih nekoliko naselja imaju 290 do 150 stanovnika. — Kroz N. P. vodi nekoliko puteva: drum Podgorica—Danilov Grad—Nikšić—Savnik, kolni put Risan i Herceg Novi—Poljkovac—Trubjelo—Nikšić—Liverovići—Morakova i drum Nikšić—Manastir Ostrog.

Literatura: P. Rovinski, Černogorija (I., 1888); K. Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro, mit besonderer Berücksichtigung des Karstes (Pet. Mitt. Erg. Hf., 115, 1895); V. Conrad, Beiträge zu einer Klimatographie der Balkanländer (Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss., Wien, 130, 1921). *P. Vujević.*

NIN (srednjovjekovno latinski i talijanski Nona), gradić u sjevernoj Dalmaciji, u splitskoj oblasti, srezu benkovačkom, od Zadra 15 km (pravac) k sjeveru. Leži u zalivu Jadranskoga mora, što od sjevera prodire u kopno na otočiću, koji je sve do 1346 bio poluotočić, dok nije prekopana prevlaka. Otočić je nalik na elipsu, čija je glavna os podnevnim pravcem 570 m, a od zapada k istoku 418 m duga. Sredinu otočića čini nešto uzvišena, od jugozapada k sjeveroistoku protegnuta hrptenica, koja sa obje pobočne strane lagano silazi do mora. K mjestu se danas prilazi preko dva mosta. Južnim donjim mostom, koji se u ispravama zove Kneginjin most, dolazi zadarska cesta na donja vrata te se razgranjuje na 3 ulice. Glavna ulica presijeca južni dio gradića pa dospijeva na istočni gornji most, koji je veže s kopnom prema Grbama. I tu su gornja vrata iz mletačkog doba. Srednja ulica ide do sredine mjesta (do crkvice Sv. Mihovila), pa zavijajući prema jugu dospijeva k velikoj kandijskoj kuli ili Banovcu. Sjeverna ulica teče od donjih vrata na sjeverni kraj otočića, gdje je mala kandijska kula. Zapadna vrata i pristanak lađa štiti Kaštel. Srednja poljana gradića zove se Kraljevac.

Gradić je opkoljen zidovima, koji su se djelomice još visoko održali, te graniče eliptični oblik otočića. Iz skupa gradskih zgrada ističe se zvonik nadžupske crkve. N. je sada većim dijelom razvalina, pošto su ga Mlečići na početku kandijskoga rata bombardirali i zapalili, da se ne bi u njemu Turci ugnijezdili. Poslije je doduše obnovljen, ali procvao nije nikada više. U N. se uz novije zgrade mogu raspoznati rimske zgrade (naslućuju se terme, amfiteatar, augusteum sa više carskih kipova, sada 0·25 do 1·20 m pod površinom), što su podloga srednjovječnim zgradama, od kojih su najznatnije: kneževski dvor Palačina s prigrađenom čuvenom crkvicom Sv. Križa, baptisterij kneza Višeslava, biskupska crkva Sv. Azela, sada posve preradena nadžupska crkva, kapela Sv. Marcele, čiji je moćnik remek-djelo srednjovječne umjetnosti i dr. Ta se kapela od 1674 zove Blažene Djevice od Zečeva, jer čuva kip Djevičin, za koji je vezana najznatnija crkveno-narodna slava u N. kad se kip, na prosni ponedjeljak, prenosi na poluotočić Zečevo prema otoku Pagu i odanle natrag u N. Crkvica Sv. Križa (tek se u 15 vijeku spominje pod tim imenom) postala je združenjem triju, prvobitno posebnih bazilika, od kojih srednja nosi karakteristično kube. Ona pripada skupu dalmatinskih gradnja centralnog rasporeda i pletene ornamentike. Na nadvratniku crkve ima natpis, najstariji u hrvatskoj historiji, koji kazuje, da ju je sagradio župan Godeslav, valjda oko 800. U Godesavljevu je natpisu franko-galska abeceda, uvedena od franačkih misionara, s kojima je došao i kult franačkih svetaca u N., gdje je stolna crkva bila posvećena Sv. Azelu, benediktinski samostan Sv. Ambroziju, a koludrički Sv. Marceli. Pod franačkim utjecajem je građena vjerojatno i crkva Sv. Križa u N., koji se tada nalazio i u političkoj zavisnosti franačkoj. Kako je crkva bila prigrađena uz knežev (poslije kraljev) dvor, poznata je i pod imenom dvorske kapele. Godesavljeva zaklada najstarija je poznata zadužbina iz doba hrvatskih vladara. Danas je u njoj muzej sta-

rina, a ona sama njegov je najvredniji spomenik. Imanje Sv. Križa bilo je vrlo veliko. Veliki njeni posjedi bili su poglavito među Vrsima i Poljacima, i u Privlaci (i danas se zovu Križina). I okolina N. ima znatnih spomenika. K jugu je crkva Sv. Nikole u Prahuljama, zadužbina (1042) bana Stjepana i banice Marije, a k zapadu brdašce Obrovica (38 m), sa spomenom još starije zadužbine (1029) Jelenice, sestre bana Godemira.

N. je bio već u rimsko doba znatno naselje (Enona), jedno od 12 glavnih mjesta u Liburniji. Tamo se našla i nekropola iz željeznog halštatskog i nalazak iz neolitskog doba. U hrvatskoj historiji N. pripada odlično mjesto. U N. je sjedio oko 800 prvi poznati kršteni hrvatski knez Višeslav. U njegovo je vrijeme svećenik Ivan izgradio mramornu krstionicu (od 1746 u gradskom muzeju u Mlecima). Tada je nekako i župan Godeslav sagradio crkvu Sv. Križa, i u njoj sebi spremio grob. U prvoj polovini 9 vijeka osnovana je u N. biskupija, koja je isprva bila podvrgnuta oglejskome patrijarhu (u Čedadu), a vršila je pastvu nad čitavom dalmatinsko-hrvatskom kneževinom, dok nije ukinuta po zaključku splitskoga sabora 928. Od starohrvatskih nalaza N. ističe se 3·5 m dugi natpis s oltarske pebnice crkve Sv. Ambrozija, obilježen vladanjem kneza Branimira (879—892). Među 11 županija u Hrvatskoj oko polovine 10 vijeka car Konstantin VII. spominje i županiju ninsku, sa gradom N. U toj je županiji stanovalo pleme Jamometića, koje se brojilo među 12 glavnih starohrvatskih plemena. U 11 vijeku često su boravili u N. hrvatski kraljevi, naročito Petar Kresimir IV. 1062 bio je on tu sa svojim dvorom; uza nj se spominje i ninski župan Adamac (1069, 1070 i 1072). Za njegova vladanja obnovljena je 1075 s ograničenim područjem, ninska biskupija, a za Zvonimirova vladanja držao se u Ninu (1080) crkveni sabor. U 12 vijeku zapremala je ninska biskupija županije ninsku i lučku i polovinu županije ličke. Po izumrću hrvatskih narodnih vladara, N. se pokoravao (izuzevši 1168—1180) ugarsko-hrvatskim kraljevima i Mlečićima. U ninskoj Palačini odsijedali su kadšto ugarsko-hrvatski kraljevi, kad bi silazili u primorje, te držali državne sabore. Živa je još uspomena na boravak kraljice Marije u N. (1387) kao i na državni sabor 1396. Od 1420 N. je bio zadugo u vlasti Mletaka. U 16 i 17 vijeku često je uznemirivan od Turaka, zbog kojih su ga, da se u njemu ne učvrste, palili i Mlečići i domaći žitelji. Od propasti Mletaka (1797) N. je historija zajednička s ostalom sjevernom Dalmacijom.

Sa literarnog i historijsko-juridičkog gledišta zanimljiv je Statut Lige kotara ninskoga (23/11 1103), koji bi imao biti najstariji do sada poznati hrvatski statut i kodeks narodnog prava, pisan hrvatskim jezikom, jamačno glagoljicom. Statut ima 80 članova. Većina njih određuje kazne za razne prekršaje i zločine.

N., koji je za svoga cvjetanja imao 16 crkava i mnogo stanovnika, danas je mjesto sa samo 700 stanovnika, puno razvalina, svjedoka negdašnje slave. Sjedište je općine (13.390 stanovnika) i rimokatoličke župe; parobrodarska je stanica obalne plovidbe; ima carinarnicu, pučku školu, poštu i seosku blagajnu.

U nezdravoj okolini N. izvedene su 1903—1909 asanacione radnje. Tada je donekle izmješten i potok Rječina.

Literatura: L. Jelić, Spomenici grada Nina (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva n. s., 4—6, 1900 do 1902); L. Jelić, Hrvatski spomenici ninskoga područja iz doba hrvatskih narodnih vladara, I. Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu (Djela Jugoslavenske Akademije, 19, 1911); M. Vasić, Crkva Sv. Krsta u Ninu (Bulićev Zbornik, 1924, 449); L. Jelić, U Ninu na Gospu od Zečeva (Spomen-cvijeće; Matica Hrvatska, 1900, 635); P. Karlić, Statut Lige kotara ninskoga (Vjesnik Hrvatskog Arheološkoga Društva n. s., 12, 1912, 287); F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925); V. Klaić Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati (II., 1881, 34).

J. Modestin.

Na mjestu današnjeg N. postojalo je jedno naselje već u prehistorijsko doba. Iz toga vremena, osobito iz ranijeg željeznog doba (halštatsko), ima muzej Sv. Donata u Zadru izvjesnu zbirku predmeta (pored ostalog, nakit od bronce i jantara, nađen u prehistorijskom groblju kod N.). U rimsko doba tu je bio grad Aenona. Od nje su se očuvali ostaci gradskih zidova, vodovoda i jednog hrama, koji se nalazio u centru današnjeg N. Rimske

starine, nađene u N. (osobito lijepa zbirka stakla, koja se čuva u zadarskom muzeju), svjedoče o blagostanju Aenone u prvim vjekovima rimskog carstva. *N. V.*

NINČIĆ ARON (20/9 1845, Stara Kanjiža — 9/5 1906, Beograd). Svršio je veliku školu u Beogradu. Pošto je neko vrijeme bio advokat u Beogradu i Jagodini, postao je prvo član apelacionog, pa onda kasacionoga suda u Beogradu. Bio je jedan od prvih članova napredne stranke (1881). Bio je ministar pravde u naprednjačkom ministarstvu Novakovićevom (1895/96), i u naprednjačko-radikalnim ministarstvima Vujićevom (1902) i Velimirovićevom (1902). Napisao je nekoliko stručnih pravnih rasprava, od kojih je najvažnija o Uslovnoj osudi. *S. J.*

NINČIĆ MOMČILO DR., ministar inostranih djela (10/6 1876, Jagodina). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a pravne nauke i doktorat u Parizu (1899). Poslije svršenih nauka bio je postavljen za sekretara u ministarstvu financija, a zatim je izabran za profesora na pravnom fakultetu velike škole (1902). 1912 izabran je za narodnog poslanika u podrinskom okrugu. 1915—1919 bio je, sa malim izuzetkom, ministar financija. Izradio je prvi budžet za kraljevinu SHS i proveo monetarnu unifikaciju. U drugoj vladi Stojana Protića bio je ministar pravde, a 1920 ministar trgovine. Od 1921 N. je, sa malim prekidom, bio ministar inostranih djela. Za ovo vrijeme sklopljeno je dosta važnih ugovora i konvencija razne prirode sa bližim i dalnjim zemljama. Kao predstavnik naše zemlje izabran je na četvrtom skupu Društva Naroda za predsjednika financijske komisije, a na šestom za predsjednika komisije za razoružanje. Na sedmom skupu Društva Naroda (1926) izabran je za predsjednika Skupa Naroda. Od 1921 N. je direktor časopisa Novog Života. — Znatnije rasprave političke i financijske su mu: La reglementation légale du travail souterrain des femmes et des enfants (1899), O porezu na prihod (1901), Srbija pred trgovinskim ugovorom (1902), Sistem neposrednih poreza u Srbiji (1903), Carinski savez Srbije i Bugarske (1904), O značaju i ulozi srpskog trgovca (1909), Naše valutno pitanje (1920), Istorija agrarno-pravnih odnosa srpskih težaka pod Turcima (1920), Spoljna politika kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (2 sv.). *D. Popović.*

NINČUŠA, dalmatinska vrsta vinove loze, koja daje tamna crna vina. *I. R.*

NINIĆ SERGIJE-ŠAKRAK, sinđel i crkveni pisac (15/2 1860, Lovra, Čepeljski Otok — 4/9 1893, manastir Hopovo, Srijem). Gimnaziju je svršio u Karlovcima i Budimpešti i bio je učitelj, zatim se oženio i svršio bogosloviju u Karlovcima. Kad mu je žena umrla zamonašio se u manastiru Bezdinu (1888). Neko vrijeme bio je administrator parohije u Aradu i kapelan u Temišvaru, zatim konsistorijalni bilježnik u Novom Sadu i urednik Srpskog Siona (1892 i 1893). 1893 postavljen je za upravnika novoosnovane monaške škole u Hopovu, ali je uskoro poslije toga umro. Pisao je mnogo članaka po raznim crkvenim časopisima, većinom liturgijskog i etičkog sadržaja. *R. G.*

NINKOVIĆ DUŠAN (1858, Novi Sad — 1912, Kragujevac). Učio je kantonalnu školu (realku) i politehniku u Zürichu (završio je 1880). Radio je na željeznicama u Francuskoj 1882—1885, pa kao društven inžinjer na željeznicama u Srbiji. 1885—1886 bio je općinski inžinjer u Smederevu, 1886—1889 opet kod društva za eksploataciju željeznica u Srbiji. Zatim je prešao u državnu službu do 1894; tada je prešao u samoupravnu službu okruga valjevskog, a 1895—1897 bio je inžinjer ministarstva vojnog u Obilićevu, gdje je projektirao i podigao preko 50 raznih zgrada, a potom je bio inžinjer vojnotehničkog zavoda u Kragujevcu. 1904 je izabran za šefa odsjeka za kanalizaciju građevinskog odsjeka beogradske općine, gdje je izradio projekat za kanalizaciju Beograda, po kome je ona i izvedena. To je u isto vrijeme i najveće N. djelo. Iz beogradske općine otišao je za inžinjera ministarstva građevina, a 1909 postao je inžinjer kragujevačke općine, gdje je izvršio mnogo radova. N. je projektirao i kanalizaciju za Temišvar, a beogradska kanalizacija ocijenjena je kao prvoklasni rad te vrste od priznatih stručnjaka. N. je bio vrlo jake tehničke spreme i velikog znanja. *S. B.*

NINKOVIĆ PETAR (8/4 1820, Bukovac, Srijem — 30/6 1887, Beograd). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima, filozofiju u Segedinu, a bogosloviju u Karlovcima. Poslije toga bio je adjunkt pri komisiji zemljišnih knjiga u Rumi, zatim profesor i zastupnik direktora u novosadskoj gimnaziji (1852—1865). Došavši u sukob s patronatom zbog otpora na naredbu o profesorskom ispitu, i što je uređivao političke novine, N. je 1865 prestao biti profesor i živio je kasnije u Modošu, u Banatu, baveći se ekonomijom. Pošto mu je imanje propalo, došao je u Beograd, gdje je bijedno živio i umro u bolnici. — N. je bio protivnik Vukov. Napisao je: Srpsku Gramatiku (1848 i 1856), Mali srpski bukvar (1855). Uređivao je klerikalni politički list Srbobran (1861 do 1867), pomagao je Hadžiću-Svetiću, kada je ovaj pokrenuo časopis Ogledalo Srpsko. Daničić je napisao brošuru Gospodinu Petru Ninkoviću (1856).

M. Š.

NINSKA BISKUPIJA osnovana je, prema najnovijim istraživanjima, početkom 9 vijeka. Njeni biskupi bili su biskupi cijeloga hrvatskoga naroda. Oni su potpadali pod oglajskoga patrijarha, a ne pod splitskoga nadbiskupa. Splitski ih je nadbiskup sa ostalim dalmatinskim latinskim biskupima trpio, dok su se dalmatinski latinski biskupi pokoravali carigradskome patrijarhu. Ali čim su latinski biskupi u Dalmaciji stupili (923) u zajednicu s papom, nastalo je trvenje između splitskog nadbiskupa Ivana i ninskog biskupa Grgura, zbog jurisdikcije nad Hrvatima. Borba se osobito vodila na saborima u Splitu (925 i 928), a svršila se pobjedom splitskog nadbiskupa. U to je vrijeme ninska biskupija ukinuta, ali je polovinom 11 vijeka opet uspostavljena. Poslije obnove ninski biskupi su imali jurisdikciju nad ograničenim dijelom hrvatskog naroda, a bili su podložni splitskim nadbiskupima. — 1828, za vrijeme reorganiziranja katoličke crkve u Dalmaciji, N. B. se ujedinila sa zadarskom. Uz stolnu crkvu u Ninu, a kasnije u samoj stolnoj crkvi, čuvala se do 1746 krstionica hrvatskoga kneza Višeslava, građena oko 800. 1746 Mlečani su je prenijeli u Mletke. U Ninu se sačuvala nekadanja hrvatska dvorska kapela Sv. Križa, možda po svome postanju najstariji hrvatski građevinski spomenik (788—800). Kapelu je, prema natpisu, sagradio ninski župan Godeslav, najstariji po imenu poznati hrvatski poglavar.

Literatura: Farlati, Illiricum Sacrum, IV.; Križanić-Barač, U kolievci hrvatske povjesnice (1907); L. Jelić, Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu (1911); F. Šišić, Priručnik, I. (1914); Perojević, Ninski biskup Teodozije (I. prilog Vjesniku za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, 1922).

J. Jelenić.

NISKOSNIK, vrsta umjetne vitice, koji ide od tjemena niz leđa do niže kukova. Ukrašen je srebrnim aspricama i dinduvama i svršava se sa jednom širokom kićankom. U N. upliću svoju ili tudu kosu pa i kozinu. Nosi se u vranjskom okrugu.

N. Z.

NIŠ, varoš u Srbiji (glavno mjesto niške oblasti). Ima 26.096 stanovnika. Na rijeci je Nišavi u Niškom Polju. Važno je saobraćajno raskršće (željeznice Niš—Skoplje—Solun, Niš—Caribrod — Sofija — Carigrad, Niš — Knjaževac — Zaječar). Poslije Beograda najvažniji je saobraćajni čvor Srbije. Trgovačko je i privredno središte južnog dijela sjeverne Srbije. Sjedište je župana, komandanta divizije i eparhijsko sjedište. Ima dvije gimnazije, prvostepeni i gradski sud, kazneni zavod.

U bizantsko doba N. je bio jedan od glavnih trgovačkih gradova i jedna od četiri oružnice u Iliriku. Za Konstantina Velikog bio je lijepi i veliki grad. Za vrijeme seobe naroda porušen je, a za vlade Justinijana Velikog i kasnijih bizantskih vladara podizan je i uljepšavan. U 11 i 12 vijeku N. je bio lijep, naseljen i vrlo bogat grad. Tu je 1189 Nemanja dočekao Fridrika Barbarosu. U srpskim rukama bio je do 1386, kada su ga zauzeli Turci. U 16 vijeku N. je bio »opalo mjesto«, u 17 vijeku izgleda da se malo podigao. U 18 vijeku napredovao je znatno. Bio je uvijek raskršće važnih drumova.

Literatura: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Erdeljanović i Nikolić, Trgovački centri i putevi.

B. D.

NIŠAVA, rijeka u Srbiji, desni pritok Južne Morave. N. izvire u Bugarskoj, na zapadnom-sjeverozapadnom podnožju Golemog Čepana, sje-

verozapadno od Slivnice i Sofije, uglavnom teče prema sjeverozapadu. U našu državu N. ulazi oko 5 km uzvodno od Caribroda, do Željuše teče prema zapadu-sjeverozapadu, odatle u vijugavom toku na sjever-sjeverozapad, a od Krupca na sjeverozapad. Od Pirota se dolina N. suzi. N. dijelom protiče kroz klisuru između planine Belave i Golaša, a pred ušćem Temske Reke čini vrlo velik zavoj i upravi svoj tok na zapad. Kod Bele Palanke N. ponovno promijeni pravac i počne teći k sjeverozapadu, probijajući se kroz okolne stijene u vrlo uskom koritu. Naročito je dolina N. sužena u Sićevačkoj Klisuri, između sela Sićeva i Proseka, odakle rijeka počne teći na zapad, a u blizini ušća na sjeverozapad, vrlo vijugavim tokom. U Moravu se N. ulijeva oko 1 km sjeverozapadno od sela Trupale. Uz N. se podiglo nekoliko većih mjesta: Caribrod, Krupac, Pirot, Klisura, Bela Palanka, Sićevo i Niš. — Važniji pritoci N. s lijeve strane su: Lukavica, Sukovska, Crvena Reka, Pasjača i Kutinska, a sa desne: Temštica. Dužina N. toka u granicama naše države je 142·6 km, a površina porječja 3.004·7 km². Pri srednjem najnižem vodostaju N. raspolaže hidrauličkom snagom od 36.500 HP. *P. Vujević.*

NIŠKA AKCIONARSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1885. Centrala je Niš. Kapital je 2,000.000. Fondovi 235.946, ulozi 2,947.611, vjerovnici 98.211, mjenice 1,795.047, zajmovi na zaloge 172.192, dužnici 421.177, nepokretnosti 71.947, industrijska poduzeća (predionica pamuka i mlin) 2,747.399, vrijednosni papiri 100.921, dobit 143.098 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Đ. Jovanović, direktor Milan S. Nikolić.

N. S.

NIŠKA BANJA, 10 km od Niša. Izvor je radioaktivne vode 36° C. 4·69 ME. Liječi: reumatizam, neuralgiju, rane. Državno je kupalište.

L. N.

NIŠKA EPARHIJA, pravoslavno crkveno područje. Obuhvaća krajeve oko Niša i Pirota, Kruševca, Toplice i Vranje. U prva kršćanska vremena N. E. je s eparhijama: remezijanskom (belo-palanačkom), pautalijanskom (ćustendilskom) i serdičkom (sofijskom) sačinjavala serdičku mitropoliju, koja je, kao i sve ostale mitropolije na zapadnom dijelu Balkanskog Poluostrva, potpadala pod vrhovnu crkvenu vlast rimskoga pape, sve do 732. Iz toga vremena poznato je pet niških episkopa: Gaudencije, koji je 343 sudjelovao na čuvenom pomjesnom saboru u Serdiki (Sofiji), Bonoz, koji je 391 osuđen radi neortodoksnog učenja o Majci Božjoj, Markijan, koji je oko 410 gonio niško svećenstvo, rukopoloženo od Bonoza, Gajan, koji je 515 od monofizita, kao revan pobornik ortodoksnosti, zatočen u Carigradu, gdje je i umro, i najzad Projekt, koji je 553 bio na petom vaseljenskom saboru u Carigradu.

Za vrijeme seobe naroda u 6 i 7 vijeku propala je i N. E., kao i mnoge druge eparhije na Balkanskom Poluotoku, ali je obnovljena čim je počelo uspijevati pokršćivanje Slovena. Od 10—13 vijeka N. E. je bila uglavnom, u sastavu ohridske arhiepiskopije. Po hrisovulji bizantskog cara Vasilija II. od 1018 N. E. obuhvatala je, pored Niša, krajeve Mokro (oko Bele Palanke), Koblos (oko Prokuplja i Koprijana), Toplicu i Sveligovos (današnji Svrljig). N. E. je ubrajana u prvih deset najuglednijih episkopija i imala je prava na 40 klirika i 40 parika (kmetova). — Krajem 12 i početkom 13 vijeka Niš je češće prelazio iz bizantskih u madžarske, srpske i bugarske ruke. 1204, kada su Latini zauzeli Carigrad, Niš je bio u bugarskim rukama i N. E. ušla je u sastav obnovljene bugarske arhiepiskopije u Trnovu, te je njen episkop Kirik, sa još nekoliko drugih episkopa trnovske arhiepiskopije 1204 tražio palium od rimskoga pape. Kada je organizirana žička arhiepiskopija (1219) Niš je bio pod bugarskom vlašću, i Sv. Sava je osnovao za krajeve N. E. pod srpskom vlašću posebnu episkopiju, sa sjedištem u manastiru Sv. Nikole u Toplici, ali su uskoro poslije toga i ostali krajevi N. E. potpali pod srpsku vlast i ušli u sastav žičke i potonje pećke arhiepiskopije i patrijaršije. Iz toga vremena poznat je samo jedan episkop niški, Nikodim (1279).

Za tursko vrijeme N. E. je dijelila sudbinu ostalih srpskih eparhija. Neko vrijeme nazivana je ona i leskovačkom. Poznat je iz toga doba (1680 do 1692) episkop Ruvim, koji se pisao episkop Niša i Leskovca. U 18 vijeku spojena je N. E. sa starom topličkom i belocrkvanskom eparhijom, te su se njihovi episkopi pisali: belocrkvanski

i niški. Takovi su bili: Joanićije (oko 1712), Georgije Popović, koji je 1737 izbjegao sa patrijarhom Arsenijem IV. Jovanovićem i umro 1745 kao episkop temišvarski, i Gavrilo (oko 1766). Iz 19 vijeka poznati su ovi niški episkopi: Makarije, Meletije (1821), Benedikt I., Danilo, Josif, Grigorije (1837 do 1842), Benedikt II. (1842—1845), Nikifor, Janićije (1856—1858), Stevan Kovačević (1862), Kalinik (1869), Viktor (1871—1881). Viktor je bio egzarhijski bugarski episkop, te je sjedinjenjem niškog, pirotskog, vranjskog i topličkog okruga sa Srbijom 1/2 1879 ušao u sastav beogradske mitropolije. Njegovi nasljednici na N. E. stolici bili su: Nestor Popović (1883—1884), Dimitrije Pavlović (1887—1889), Jeronim Jovanović (1889—1894), Inokentije Pavlović (1894—1898), Nikanor Ružičić (1898—1919) i današnji episkop Dositej Vasić (od 12/5 1919).

N. E. ima 272 svećenika u 5 okružnih protopresviterata (niški, pirotski, toplički, vranjski i kruševački) i 13 namjesništva (aleksinačko, belopalanačko, lužničko, kosaničko, leskovačko, masuričko, vlasotinačko, poljaničko, jablaničko, bosiljgradsko, ražansko, župsko i caribrodsko), 25 kaluđera u 19 manastira (Divljansko, Gornjo-Matejevac, Gornjo-Župsko, Izotovac, Lipovac, Lepčinj, Naupara, Poganovsko, Planinica, Prosek, Sićevo, Sv. Petka, Sv. Roman, Smilovo, Strmac, Sukovo, Temska, Veta i Visoko-Ržalj) i 291 parohiju, sa 320 crkava i kapela. Najzad, N. E. je napučenija od svih eparhija u srpskoj patrijaršiji. Ona ima 809.912 duša (po crkvenom popisu od 1924). *R. Grujić.*

NIŠKA OBLAST. Površina je 7.269·3 km². Stanovnika ima 422.273. Gustoća naseljenosti je: 58 stanovnika na km². Glavno je mjesto Niš. Obuhvaća porječja Moravice, Nišave, Vlasine i dio Južne Morave. U N. O. ulaze manje posebne cjeline: Visok, Svrljig, Zaplanje, Lužnica i Golak. Planinska je i visoka oblast, izuzev zapadnih dijelova oko Južne Morave i pored Nišave. Nagnuta je na zapad i sjeverozapad. Važnije rijeke su: Južna Morava, Nišava, Vlasina, Moravica, Veternica, Jablanica i Pusta Reka. Pored njih su plodna polja: Leskovačko, Vlasotinačko, Niško, Aleksinačko, Pirotsko, Belopalanačko i Caribrodsko. Ljekovite su vode: Soko Banja i Niška Banja. Zanimanje stanovništva je: zemljoradnja i stočarstvo. U okolini Pirota pretežno se bave stočarstvom. Proizvode sir kačkavalj. Pored Morave se bave više povrćarstvom (goje: papriku, luk, kupus, bostan). U Pirotu se izrađuju poznati i jako cijenjeni pirotski ćilimi, jer je okolina stočarski kraj (naročito ovce sa odličnom vunom). Nose odijelo od bijeloga sukna. Razvijena je kućna industrija; čuveni su tkalci, grnčari (lončari), mutavdžije (dlakari), zidari i vrtljari. Osobito se goji konoplja, zbog užarije. Najbolji su zidari iz Crne Trave. Zbog bogatstva u sirovinama (vuna, konoplja i dr.), razvijena je industrija. Niš, Leskovac, Pirot i Aleksinac razvijaju se u jača industrijska mjesta. Iz N. O., naročito iz siromašnijih krajeva, stanovništvo ide na rad u strani kraj (pečalbu). Glavniji rudnici su: Jelašnica, Aleksinački Rudnik, Ruplje. Saobraćaj je razvijen. Osim drumova jako je razvijena železnička mreža, sa glavnim čvorom u Nišu. Niš je raskršće, odakle se razilaze pruge za Skoplje—Solun, za Sofiju—Carigrad, za Knjaževac—Zaječar i za Lapovo—Beograd. Pored Niša glavnija su mjesta: Leskovac, Pirot, Aleksinac, zatim varošice: Soko Banja, Vlasotince, Bela Palanka, Caribrod i dr. *B. Drobnjaković.*

NIŠKA TRGOVAČKA INDUSTRISKA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala je Niš. Kapital je 3,000.000. Ulog 2,827.791, mjenice 1,267.374, nepokretnine 1,600.000, dužnici 2,515.985, vrijednosni papiri 114.936, dobit 180.643 Din. Dividenda 5%. Predsjednik je Mladen Popović. *N. S.*

NIZAMI DŽEDID (novo uređenje) nazvana je reforma velikog vezira Mustafe Ćuprilića 1690 o ublaženju poreznih tereta i pravnoj zaštiti kršćana, ali je poglavito pod tim imenom poznata reforma vojske pod sultanom Selimom III. (1789—1807) i Mahmutom II. (1808—1839), ukidanje janjičara (1826) i uvođenje moderne regularne vojske, nazvane prema tome nizam. To je izazvalo i u Bosni otpor: bunu Husejin-kapetana Gradaščevića (1831) i slom bosanske begovske oligarhije u Osman-pašinoj vojnoj ekspediciji 1850/51. *V-lj. P.*

NODIER CHARLES (Nodje Šarl), francuski književnik (1780 — 1844). N.

je jedan od poznatijih romantičarskih pisaca. Postavljen za urednika Zvaničnog Telegrafa, lista francuske uprave u Ilirskim Provincijama, došao je krajem 1812 u Ljubljanu, gdje je ostao osam mjeseci. U tom listu i u Journal des Débats, N. je, jedan od prvih u Francuskoj, pisao o našoj narodnoj poeziji, i prevodio je prema tudim prijevodima. Inspirirao se Ilirijom u svojim romanima Jean Sbogar (obnovljen anonimno 1818), Smarra (pod pseudonimom Maxime Odin, 1821), gdje se nalaze prijevodi Hasanaginice i Đorđićeve Zgode ljuvene.

Literatura: J. Skerlić, Francuski romantičari i srpska narodna poezija (1908); T. Matić, Prosper Mérimée's Mystifikation kroatischer Volkslieder (Archiv für slavische Philologie 28 i 29); Jean Larat, La tradition et l'exotisme dans l'oeuvre de Ch. Nodier (1923); R. Meixner, Ch. Nodier à Ljubljana (Revue des Études Slaves, 1923, Rad, 1924).

M. I.

NODILO NATKO, historik i političar (21/8 1834, Split — 25/5 1912, Zagreb). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u rodnom gradu. 1853 je položio maturu i počeo je učiti zadarsku bogosloviju, gdje je imao prilike da nastavi drugovanje s Mihovilom Pavlinovićem, koje je bilo od presudne važnosti za nacionalni stav N. u njegovim zrelim godinama. 1856, poslije svršene treće godine teoloških studija, skinuo je N. mantiju i otišao je u Split za gimnazijskog pomoćnog učitelja. Tu je ostao 1856/57. Odlučio se tada, da studira filozofiju, pa je otišao u Beč, gdje je radio punih 7 semestara, naročito kod Aschbach-a. 1861 položio je profesorski ispit i vratio se kući. 31/8 1861 imenovan je za suplenta u splitskoj gimnaziji. U velikom pokretu 1861 za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom N. je, uz Luku Botića i K. Vojnovića, živo sudjelovao. Zbog toga je otpušten iz službe (1862).

Izabran je poslije toga za urednika novoosnovanog zadarskog borbenog lista Il Nazionale. Prvi uvodni članak Nazional-a ujedno je i prvi literarni rad N. N. je za 5 godina radio u duhu programa toga lista, pa je naročito zbog čuvene polemike sa N. Tommaseom stekao opći ugled u čitavoj Dalmaciji i Hrvatskoj. Njegov rad u Nazionalu dao je povoda osnivanju Narodnih Čitaonica i da se probudila sva omladina i sjatila oko narodnih vođa u borbi protiv Austrije i Talijanaša. N. je zastupao svuda ideju jedinstva Hrvata i Srba. Njegov patriotski rad u tadanjem Zagrebu bio je toliko cijenjen, da ga je grad Zagreb odlikovao počasnim građanstvom. U svom radu bio je N. ganjan i optuživan zbog veleizdaje (1863 i 1864). Radi svog liberalnog stava napustio je redakciju Nazionala 1867, ali je i dalje tu saradivao sve do 1873. 1867 izabran je za narodnog poslanika na dalmatinskom saboru, u korčulanskom kotaru. 1870 bio je poslanik, kad je narodna stranka pobijedila autonomašku. Poslije je N. radio u gimnaziji do otvaranja zagrebačkog sveučilišta, u kome je 20/9 1874 imenovan za javnog redovnog profesora opće historije.

Kad je N. došao u Zagreb bavio se isključivo naukom. Do 1901 N. je redovito predavao, a tada je po ličnoj molbi dobio penziju. 1907 izabran je za predsjednika Društva Hrvatskih Književnika, jer je bio uz literarni pokret Mladih.

Prije stupanja na sveučilišnu katedru N. je dao nekoliko studija iz opće historije, u kojima se vidio jaki talenat za kritičko ispitivanje i ideološko prikazivanje. N. je zastupnik liberalne historijske metode i socijalnog sistema. Rijetka erudicija i istančan estetski ukus u iznašanju kritički ispitanih historijskih činjenica, vazda u evolutivnom i genetičkom pravcu, uzdižu ga u red naših prvih historika. Kroz svoja djela N. je svuda sprovodio osnovnu ideju razvoja opće ljudskog, i tako je dosljedan u manjim kao i u većim historijskim djelima. To vrijedi naročito za njegovo veliko i važno, ali nedovršeno djelo o historiji srednjega vijeka. N. se istakao i kao profinjen esejist, i bio je u svoje vrijeme neobično rado čitan. Kao predavač stekao je čitavu generaciju obožavalaca.

Najvažniji N. radovi su: Postajanje svjetovne papinske vlasti ili 50 godina talijanske historije 724 do 774 (1878); Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka (Rad, 65), Religija Srba i Hrvata (Rad, 77, 79, 81, 84, 85, 89, 91, 94, 99 i 101), Historija srednjega vieka za narod hrvatski i

srpski (I., II., III. sv., 1898—1905). Annales Ragusini Anonymi, item Nicolai de Ragnina 1883. Croniche di Ragusa opera di Giugno Resti, senatore di Ragusa. Croniche ulteriori di Ragusa probabilmente opera di Giovani di Marino Gondola. (Mon. sp. hist., sl. M. XXV. Scriptores II.).

Literatura: F. Šišić, Natko Nodilo (Hrvatsko Kolo, VII., 1912, 282 do 313). *V. Novak.*

NOLLI JOSIP, operni pjevač (16/11 1841, Ljubljana — 11/1 1902, Ljubljana). Učio je gimnaziju u Ljubljani, a pravo na univerzitetu u Beču. Bio je koncipijent u advokatskoj kancelariji, ali je napustio to zvanje i učio je muziku u Milanu. Pjevao je u Zagrebu, Milanu i drugim talijanskim gradovima, Krfu, Barceloni, Madridu, Budimpešti, Pragu, Bukureštu, Lwowu, Kijevu, Moskvi, Odesi i Petrogradu. *J. M.*

NOMOKANON. 1. Mali zbornik crkvenih zakona, sa penitencijalnom sadržinom. U starim srpskim spomenicima takovi N., ili zbornici crkvenih pravila, nazivani su još i nomokanunci ili opširnije: Slovesa izbrana ot zakonika svetih otac, na potrebu popovom i vsem ljudem, po zakonu svetago crkovnago Ustava. 13—18 vijeka bili su ti zbornici u velikoj upotrebi, a postali su iz praktične potrebe, naročito duhovnika, te su se stoga vrlo često nalazili uz Trebnike. To su mahom prijevodi sa grčkog ili izvodi iz krmčije, ali se opažaju u njima i tragovi samostalnih srpskih kompilacija. Kod nas je do sada poznato preko desetak rukopisa tih zbornika 13—17 vijeka, a bilo je i neispravnih ili »hudih nomokanunaca«, koji su zabranjivani i spaljivani. *R. G.*

2. V. Krmčija.

NOMOKANUNAC. V. Nomokanon.

NONIUS, polukrvni konj anglonormanskog podrijetla. Od 1816 goji se N. u ergeli Mezöhegyes-u. To je konj intenzivnih poljoprivrednih krajeva (Vojvodina, Srijem). Veliki N. je 165—170 cm, mali 158 cm visok. Glava je teška, velika, slabo konveksna sa malim očima; vrat je kratak, muskulozan; greben je dug i visok; leđa su duga i dobro sa bokovima spojena, sapi su uske, pleća strma, rep nisko nasađen. Stav nogu je normalan, odzada nešto uzak. Ustrajnost, otpornost, neumornost i dobroćudnost predestiniraju N. za konja naprednije poljoprivrede. U SHS je naročito raširen mali N. *S. U.*

NORBERTOVCI. V. Premonstraci.

NORICUM, rimska provincija, koja je zahvaćala i dio naše zemlje. Granica njena išla je nešto sjevernije od Ljubljane, malo južnije od Celja, i dopirala je do blizu Ptuja na istoku. U N. su živjeli prvobitno Iliri, ali kasnije, otprilike od 400 prije Kr., tu su stanovali Taurisci, jedno keltsko pleme. Do 16 prije Krista N. je bio samostalno kraljevstvo. U borbi između Cezara i Pompeja N. je bio na strani Cezarovoj. 16 Norićani su upali u Istru, ali su pobijeđeni. Od toga doba oni su bili u stvari pod Rimljanima. Istina N. se zvao još uvijek kraljevstvo, ali zemljom je upravljao jedan carski prokurator, što znači stvarno vicekralj. Prokurator nema vojske. Vojnu posadu dobio je N. tek u drugoj polovini 2 vijeka po Kr. Pod Dioklecijanom N. je podijeljen na dvije provincije: 1. Pribrežni N. i 2. Unutrašnji N. U N. su bili gradovi Virunum (Celovac), gdje su nađeni mnogi rimski natpisi i skulpture, i Celeia (Celje). U carsko doba Celje je bilo u Panoniji. *N. V.*

NORIČKI KONJ je teška pasmina konja, ali po svome podrijetlu nije čisti okcidentalni tip. Njegova je domovina pravi alpski predjel, stara rimska provincija Noricum, po kojoj je dobio ime. Najbolji konji ove rase su u Pinzgau, u austrijskoj pokrajini Salzburg, te je prema tome i cijela rasa dobila ime pincgauski konj.

N. K. odlikuje se velikom otpornošću i čvrstim tkivom. Građa tijela je robustna, glava je teška, a stražnji dio trupa vrlo jako razvijen. Visina do grebena mu je 165—175 cm, a težina tijela 700—900 kg. Stari N. K. imao je karakterističnu pjegavu boju, ali se ta boja u novije doba sve više gubi i prevladava riđa.

Području N. K. pripada i Kranjska (srezovi: Radovljice, Kranj, Kamnik, Ljubljana i Litija) i Štajerska. U našoj državi N. K. najbolje uspijeva na Gorenjskom. Manji tip N. K., kao manji konj za kola i rad, goji se naročito u Savinskoj i u gornjoj Dravskoj dolini (Celje, Slovenski Gradec, Brežice,

Rogatec), gdje se manje kobile ukrštavaju pastusima belgijske pasmine. U predjelu oko Ljutomera, Slovenske Bistrice, Ptuja, stvorili su ukrštavanjem sa engleskim puno- i polukrvnjakom odnosno lipicancem jedan poseban tip, koji je poznat pod imenom ljutomerskog konja. N. K. ima veliko značenje za ove predjele naše države, te se, za što bolje gojenje ove pasmine, uzdržava državna ergela Selo, kraj Ljubljane, sa vrlo dobrim rasplodnim materijalom pincgauske pasmine.

S. Ulmansky.

NORIN, desni pritok Neretve u Dalmaciji. Izvire blizu hercegovačke međe, na ključ protiče močvarnim krajem Roksićem i Segedom, pa se izliva u Neretvu niže Metkovića, kod Norinske Kule. U N. se čuva ime znatnoga rimskoga grada Narone, čiji se ostaci nalaze kod sela Vida, od Metkovića 4 km k sjeveru.

J. M-n.

NORINSKA KULA. V. Opuzen.

NOŠNICA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Moravice, izvorišnog toka Zapadne Morave. Izvire na planini Javoru, na sjevernoj padini Rude Glavice, Begova Brega i Stupske Česme (1.514 m). Od izvora uglavnom teče prema sjeveru, poprečno na pravac slojeva, a na donjem toku skrene pod pravim kutom na desno i počne teći na istok-sjeveroistok. U Moravicu utiče na visini od 573 m, između sela Međurečja i Budoželja, 5 km južno od Ivanjice. Sa desne i lijeve strane N. prima puno pritoka, ali su svi vrlo kratkoga toka. Dužina N. toka je 31·5 km, a površina porječja 175·4 km^2.

P. V.

NOŠNJA u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji slična je N. N. onoj u čitavoj kraljevini SHS. Isto to vrijedi i za sve evropske N. N. uopće. One nisu specifično nacionalne, nego su tek nacionalna preinačenja nekolikih glavnih odjevnih principa; kod muškog odjela: združeni principi južnjačko-orijentalne košulje sa nordijskim kaputom i hlačama; kod ženskog: princip južnjačko-orijentalne košulje sa principom ovojne odjeće, naročito pregače. Ovim glavnim elementima, kojima je podrijetlo u prehistorijskom i antičkom dobu, pridružuju se elementi orijentalne kaftanske nošnje u raznim varijacijama (anterija, džube, sadak, zobun, jelek, haljinac, cabajka, gunj), i elementi zapadno-evropske nošnje, počevši od doba renesanse pa do danas.

Od ovih glavnih elemenata stvoreni su razni današnji tipovi N. N. Oni su plod konzervativnog narodnog duha, svaki za sebe više manje jedinstven, a ograničen na pojedino područje. Svojim oblicima oni su u živoj opreci sa svjetskom modom sadašnjice. Granice tih područja ostaci su negdašnje političke podjele zemlje na župe (ove se podudaraju uglavnom valjda s današnjom crkvenom podjelom na župe i parohije), ili su granice feudalnih vlastelinstava te negdašnje Vojne Krajine. Te granice su i prirodne: brda, šume, rijeke. U tim granicama razvijale su se N. N. individualno, prema raznim uvjetima, kod kojih je aktuelna moda »gospodske« nošnje imala važna udjela, a često i samovolja vlasti civilnih, vojničkih i crkvenih, odredujući, bar za razne detalje, oblik i način nošenja. Uz ove faktore svakako je bilo od snažnog utjecaja i doseljivanje stanovništva iz drugih područja, naročito povodom turskih i mletačkih ratova.

Za pretežni dio N. N. u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji važno je, da gotovo sav potreban materijal izraduje narod sam, bilo kod kuće, bilo preko domaćih zanatlija. No od novijega vremena već su industrijski produkti znatno preoteli maha, te oni pridonose napuštanju tradicionalnog načina odijevanja. Ali ovaj razlog nije ni jedini ni najvažniji da N. N. propadaju. Proširenje modernih prometnih sredstava, blizina gradova, upliv sajamskih trgovaca i putujućih »kramara«, doseljivanje imućnijih seljaka u grad, iseljivanje seljaka zbog zarade u inozemstvo, gdje napuštaju svoju nošnju; zbog ekonomskih razloga siromašniji zamjenjuju skupocjeniju, premda trajniju, domaću nošnju jeftinijim, većinom i praktičnijim industrijskim proizvodima. Česti su uzroci lokalne prirode. No najbitniji od svih razloga je dubljeg psihološkog značenja: seljak gubi svoju samosvijest u dodiru s nadmoćnom i ponajviše nerazumljivom mu modernom kulturom, pa videći neosporne njene uspjehe, počinje postepeno da zazire od N. N., kao znaka svoje zaostalosti. Veoma su

rijetki slučajevi, da je seljačka samosvijest otpornija (kao na pr. sjeverna okolina Zagreba), ali i tu po jasnim znacima ne će više dugo biti N. N. nadmoćna. Ne pomažu nikakve akcije za čuvanje N. N. Kao i svuda, tako su i kod nas N. N. kod širokih masa osuđene na propast, a s njima zajedno i mnoga estetska i etička vrijednost.

Muška N. N. — Najopćenitiji tip muške N. N. sastoji se od platnene košulje i platnenih gaća, na prsima i rubovima često iskićenih vezenim ili tkanim šarama, odnosno resicama. Košulje sežu povrh gaća od prilike do polovine stegna, a pripasuju se tkanicom ili kožnim pojasom (pas, remen, kajiš, ćemer s pretincima za novac i oružje). U krajevima, gdje preteže vuna, zamjenjuju gaće u svako godišnje doba uske hlače (čakšire, breveneci) ukrašene gajtanima, ili orijentalne šalvare od čohe ili sukna (Dalmacija, Lika, zapadna Bosna); u drugim krajevima obično samo zimi (u zagrebačkoj županiji bijele ili tamno-modre, no u posavskom kraju iste županije nose se od Napoleonovih vremena i platnene hlače).

Na košulju se oblači krožat, ječerma, džamadan (Dalmacija), lajbec, prsluk, haljinac, zobun (Hrvatska i Slavonija), a preko ovih zimi duži kaput: surina, halja (Hrvatska i Slavonija), koporan (Dalmacija) ili kabanica; džoha, gunj (Hrvatska i Slavonija), haljina (Dalmacija i Slavonija). Sve je to od bijele, sive ili crne čohe ili crvenog, modrog i sivog sukna, ukrašeno raznobojnim gajtanima, pucetima, ilikama, tokama, suknenim mozajikom, vezivom a i srmom. Tek je kožun, kožuh, ćurdija od krzna, redovno ovčjeg, sa rukavima ili bez njih (na pr. Lika; u Slavoniji opaklija). Ponajviše je ukrašen apliciranim kožnim šarenim ornamentima, često i ogledalcima (Slavonija).

Glavu pokriva: a) Pusteni šešir, škrljak, kriljak, uzdignuta oboda, gdjekad sasvim malih dimenzija (Zagreb: šestinska nošnja), dok se tjemeni dio ponekad neobično visoko podigne (Županja u Srijemu). b) Kapa od crvene čohe ili sukna, većinom ukrašena crnim ili šarenim vezivom, kraćim ili dužim resicama na jednom dijelu ruba (Dalmacija, Lika). U splitskoj okolini ona je veoma malena, tako da se mora uzicom vezati preko obraza i podbratka. c) Šubara od ovčjeg krzna, šiljasta vrha, koji se često utisne. d) Fes, omotan šalom, od crvena ili smeđeg sukna (dalmatinska Zagora).

Redovna obuća su opanci, koji se obuvaju ili preko obojaka (uža Hrvatska i Slavonija) ili preko nazuvaka, terluka i bječava s grlićima (Dalmacija, Lika, Banovina). No u Hrvatskoj i Slavoniji nose se mnogo, valjda pod utjecajem vojničke nošnje, čizme visokih sara, koje se navlače preko gaća, odnosno hlača, a svuda preuzimaju maha i cipele.

Potpunoj muškoj nošnji pripada torba s poklopcem, koja je ili od vune, iskićena i uprtom ili remenom providena (Dalmacija, Lika, Banovina, Slavonija), ili je od kože, a na poklopcu sa gusto nanizanim kiticama ili resicama, ponajviše od crvene vune (naročito županija zagrebačka i varaždinska).

Izuzev Liku i Banovinu, narod pretežno brije bradu, nosi brkove, a kosu nosi srednje dugu, uređujući je jednostavno. Samo u dalmatinskoj Zagori ima krajeva, gdje još nose perčin, kakav se još prije 35—40 godina mogao dosta često vidjeti u zapadnom dijelu zagrebačke županije.

Ženska N. N. — Najbitniji dio ženske N. N. u svim krajevima Hrvatske, Slavonije i Dalmacije kao i čitave kraljevine SHS je platnena košulja sa rukavima. Ona je neposredno uz tijelo, pa je ujedno spoljašnje odijelo i košulja u užem smislu. Samo u nekim krajevima nosi se ispod njezina donjeg dijela platnena suknja (na pr. u gornjoj hrvatskoj Posavini t. zv. podoblaček. U istočnoj Slavoniji u okolini Almaša nose i po više sukanja). Stariji autohtoni tip u jednom je komadu (u hrvatskom Zagorju zvan »celača«, u istočnoj Slavoniji »rubina«), skrojen više manje prema obliku i dimenzijama na domaćem stanu otkanoga platna. Oblik košulje, podvojene na gornji (opleće, oplećak, rukavci) i donji dio (skuti, krila, rubača, sa ili bez korzetu sličnog »kiklenika«, »suknja« novijeg vremena od kupljenog sukna, svile i t. d.), razvio se pod utjecajem zapadno-evropske mode, počevši od renesanse. U Lici, Banovini i velikom dijelu hrvatskog Zagorja

ona je ukrašena ponajviše sasvim jednostavnim bijelim vezom; u drugim krajevima, raznolikim šarenim, bijelim i zlatnim i srebrnim (naročito Đakovština i vinkovački kraj) tkanim i vezenim ukrasom. Nad košuljom nosi se pregača, koja se u pojedinim krajevima različito naziva: u kajkavskim krajevima zastor ili zaslon (od istog je materijala i jednako ukrašena kao košulja); u Slavoniji je pregača uvijek od vune i redovno srmom protkana i resama okićena; u Banovini kordunaškoj također je od vune, ali kratka s veoma dugim resama, i nosi se samo odzada, a sprijeda vertun. Ta riječ, kao fertun u Hrvatskoj a u Slavoniji zapreg, označuje pregaču od kupljenog tkiva. Za Dalmaciju, Liku i zapadnu Bosnu značajna je pregača ili kecelja od šarene vune ćilimski otkana.

Oko struka pripasuje se pas od crvenog ili crnog sukna (gornja hrvatska Posavina), od ljepenke presvučene vezenim tkivom ili od kože (hrvatsko Zagorje), pa šarena ili jednobojna tkanica od vune (Slavonija, Lika, Banovina, Dalmacija, zapadna Bosna).

Kod udatih žena glavu pokriva poculica, veća ili manja kapica, koja se stavlja na frizuru, uobličenu napravama od čvršćega materijala (kund, kojnč, puntek, kukma, kofrtanj, zavijalo i t. d.). Ima bezbroj varijanata takvih frizura, a zbog toga i najrazličitijih poculica, od vrlo malenih pa do širokih do 40 cm s »rogovima« (na pr. Jamnica, Sv. Ivan Žabno, Zlatar) i bez njih. Ovakve raznolike naprave na glavi čine najvidniju razliku među ženskim nošnjama. U istočnom dijelu Slavonije i u Srijemu nosi se bijela jednostavna kapica, nad koju dolazi u zavoj složena zlatna šamija. Pravoslavne žene ne nose poculica, ali i kod njih udate žene namiještaju kosu oko naprava od čvrstog materijala (u okolini Pakraca polukružno drvo). Osim poculice i šamije služe za povezivanje glave a i ramena marame, zvane u Hrvatskoj peča, u Slavoniji rida (pakrački kraj), krpa i marama (Otok), u Dalmaciji jašmak, u zapadnoj Bosni okruga. Ukrasu poculica i marama posvećuje se naročita pažnja.

Djevojke ne nose poculice već im je kosa spletena u pletenice, koje ili vise niz leđa ili su savijene oko glave. Negdje se tom riječju označuje umjetno spletena kosa u četverostrane plohe, koje gdjekad sežu od zatiljka preko tjemena i ušiju do čela (Slavonija). U Dalmaciji i u Žumberku nose crvene kape, ukrašene novcem odnosno pulijama; u Hrvatskoj su do nedavna nosile vijenac, izvezen na crvenom suknu sa šarenim perlama (»parta«).

Na košulju se oblači prsluk: lajbec, zobunec, prosluk (Hrvatska i Slavonija), ječerma (južna Dalmacija), krzneni kožurec ili kožuščić, a u dalmatinskoj Zagori »haljina« s rukavima; kaput bez rukava: zobun, cabajka (hrvatska Posavina), a preko haljine u Dalmaciji sadak. Zatim dolazi kaput s rukavima ili kabanica, i to: surina, haljina, gunj, pa kožun, kožuh, ćurak i menten. Sve je to od čohe ili sukna, odnosno ovčjega krzna, ukrašeno gajtanima, suknenim mozajikom (na pr. čuvena građa na dalmatinskim i bosanskim sadacima), vezivom, ogledalima i t. d., kao kod muških sličnih predmeta.

Na noge se oblače pletene lačice (čarape do koljena, u okolini Zagreba), kopice, nazuvci, terluci, bječve, natikače i t. d., sve više iskićeno nego u muških. Obuća su: opanci i čizme, no oboje već istiskuju moderne cipele. Za nakit služe: đerdani od korala i sedefa, raznobojnih staklenih zrnaca, dukata i t. d. Naušnice su od filigrana (Slavonija i Dalmacija). Narukvice i prsteni (burme) rjeđe se nose.

Dječje N. N. gotovo su u svemu jednake nošnji odraslih, izuzevši neke detalje.

Glavni tipovi N. N. su: 1. Južna Dalmacija: Boka Kotorska, Konavli. — 2. Dalmatinska Zagora, Lika-Krbava, zapadna Bosna. — 3. Banovina-Kordun. — 4. Gornja hrvatska Posavina i dio Pokuplja: Sisak-Petrinja-Sunja i Moslavina. — 5. Plješivičko-vukomerički tip, iz koga se izdvaja nošnja turopoljskih seljaka plemića. Ova je nastala pod utjecajem magnatske aristokratske nošnje, no danas je već iščezla. — 6. Zagreb i okolina: Šestine, Vugrovec. — 7. Hrvatsko Zagorje a) južno: Bistra-Stubica s odvojcima, Sv. Nedjelja i Vrapče iz zagrebačke okoline; b) sjeverno: Zlatar-Lepoglava. — 8. Slavonija: a) slavonsko-posavski tip, od Novske

do Broda, a na sjever do Pakraca i Daruvara; b) požeški tip; c) Đakovština-Vinkovci. — 9. Žumberak: nošnja uskočka nalik onoj u sjevernoj Dalmaciji. — 10. Razne nošnje tuđih doseljenih narodnosti kao: Arbanasa Klimentinaca u Nikincima, doseljenih Slovaka u koprivničkom Ivancu i dr.

Primorski krajevi sa otocima, Gorski Kotar, Podravina i veći dio sjevernoga kraja hrvatskog Zagorja, gotovo sva bjelovarsko-križevačka županija i Srijem danas već ne nose N. N.

Sve te N. N. imaju više zajedničkih obilježja, koja su u suštini jednaka, a samo se u detaljima razilaze. Uzroci tim razlikama su raznovrsni. Pored ostalih (navedenih): antropogeografski faktori pojedinih krajeva, a naročito raznolike ekonomske prilike. Naročito je značajna činjenica, da ima u svakom kraju sa istom nošnjom razlika s obzirom na opremu između odijela za obične dane i onoga za nedjelju i svečanije prilike uopće. Tu je napose interesantna oprema »mlade«, sa stereotipnim visokim nakitom za glavu. Isto tako i s obzirom na životno doba kao i na simboliku boja. Mladi svijet nosi se šarenije, kićenije i bogatije, stariji u svemu prostije. Za starost i najveću žalost služi većinom bijeli ukras; poslije vjenčanja crveni i t. d.

Literatura: B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven (1801); F. Carrara, La Dalmazia descritta (1848); Csaplovics, Slavonien und zum Theil Croatien (1819); Salvator Ludwig (nadvojvoda), Das was verschwindet; N. Bruck-Auffenberg, Dalmatien und seine Volkskunst (1911; izašlo i sa hrvatskim tekstom); J. Belović-Bernadzikowska, Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada (1898); N. Arsenović, Crteži i slike jugoslavenskih narodnih nošnja. Originalno djelo u Etnografskom Muzeju u Beogradu. (V. Zega N., Zbirka Nikole Arsenovića, Narodna Starina, sv. V., 1923 Zagreb); N. Mützel, Kostümkunde (1921); Zbornik za narodni život i običaje (od 1896); Koledar Pokrajinskoga Muzeja za narodni obrt i umjetnost (1913). *V. Tkalčić.*

Slovenačka N. N. Po literarnim vijestima i nalazištima u staroslovenskim grobovima izgleda, da su Slovenci odmah poslije dolaska u svoju današnju otadžbinu (6—7 vijek) nosili dugačke platnene hlače i dugačku široku tuniku, privezanu preko pasa, Slovenkinja pak, tuniku sa širokim rukavima, koja je dopirala do peta. Kao ukras služile su im platnene obveze preko čela, od kojih su duž sljepočnica visile verižice iz srebrnih ili brončanih obruča. Na rukama su nosili prstenje sa staklenim biserima; na prsima im je zakopčavala kabanicu agrafa ili fibula.

Od tada pa sve do 13 vijeka nema detaljnijih vijesti o slovenačkoj N. Sigurno je da su Slovenci tada primili franačku N. Koruški vojvoda, koji je bio u 13 vijeku ustoličen na Gosposvetskom Polju, u tadašnjoj N. slovenačkog seljaka, nosio je sive, dugačke, platnene hlače, opanke privezane sa remenima na listove, sivi platneni kaput, koji je dopirao preko koljena, odzada otvoren rasparkama i privezan. Pored toga imao je on siv šešir i dugačku kabanicu. Ženske su tada nosile, po Ulrihu Lichtensteinu gornje odijelo, godeže, dugačke pletenice i šapelj na glavi. Ova N. je rustificirana franačka N. 12 vijeka. Do kraja 16 vijeka Slovenci su se odijevali po modama germanske srednje Evrope. Krajem 16 vijeka primili su plemići i građanstvo špansku N., kojoj su se približili sredinom 17 vijeka i slovenački seljaci u svojoj narodnoj N. U drugoj polovini 17 vijeka prevladuje u građanskoj Slovenačkoj francusko-talijanska N., koja traje od prilike do 1730. Od tada pak Slovenci su se odijevali u gradovima prema modi, koju su dobivali preko srednjoevropskih Nijemaca, iz Francuske: rokoko, klasicizam, romantika.

Seljačke, t. zv. narodne N., diferenciraju se lokalno već u 16 vijeku: razlikuju se Gorenjci, Bjelokranjci, Primorci. U 17 vijeku opisuje ih Valvasor, koji pored ovih, razlikuje još i kraševski, vipavski, kočevski, dolenjski tip. U 18 vijeku imamo o narodnim N. opširnu literaturu (Hermann, Hacquet). U drugoj polovini 18 vijeka dobivaju slovenačke narodne N. onaj šareni oblik, koji imaju danas. Gorenjci, Korošci i zapadni Štajerci nose hlače od ustrojene ovčje kože, bijele čarape i plitke cipele ili visoke čizme, kadifast prsluk sa srebrnim gumbima, više dugačku ili kraću kamižolu (zobun ženski), oko vrata unatrag zavi-

jenu ogrlicu od košulje sa svilenom vrpcom; na glavi svilenu »žlajficu« i širokoobodni šešir ili šubaru. Djevojke nose vezenu bijelu peču, poznatu već od 14 i 15 vijeka, vezanu preko glave u »petelinčka«, žene i mlade nose na glavi zlatnu avbu. Inače nose ženske košulju sa širokim rukavima, ošpetelj, brokatan, nizak moderc, prišiven na krilu suknji, crvene vunene čarape i niske cipele.

Bjelokranjci nose široke bijele hlače, bregeše, i više njih dugačku bijelu košulju, privezanu preko pasa kožnim pojasom; širok šešir kriljak, opanke. Bjelokranjice nose košulju oplečje i krila rubaču. Iznad svega toga zimi kožuh bez rukava ili zabunec. Žene su negdje nosile ispod peče još jaljbe sa rasparkama, poclje i t. d., i kao istočne Štajerke, i one nose crvene i bjelovezene parte.

Primorski Slovenci nosili su crne hlače do koljena sa rasparkama, plave čarape sa šolnama, prsluk sa srebrnim gumbima i crnu kamižolu (ženski zubon); na glavi visoku kučmu ili široki šešir. Žene su se odijevale slično Gorenjkama; imale su pak vezeno oplečje. Kao ukras su služile čipke, a nisu pokrivale avbu već samo peče.

Ima tri glavna etnografska tipa slovenačkih narodnih N.: sjeverozapadna, alpska Slovenačka, odijevala se do izvjesne mjere pod njemačko-alpinskim utjecajem; istočna prelazi u N., do izvjesne granice, u istočnu Evropu i Balkan; južnozapadni pojas ide, do izvjesne granice, u Italiju. Dolenjsko-južnoštajerska seljačka N. koja predstavlja kompromis izmedu ova tri tipa, pokazuje najviše rasnih karakteristika. *S. Vurnik.*

S r p s k a N. U srpskom narodu očuvali su se neki haljetci još iz najstarijeg doba. I ako su oni sa kulturnim napretkom pretrpjeli znatne izmjene, ipak im je ostalo njihovo starinsko obilježje. Veoma malo podataka imamo kako se srpski narod, srpski seljak, nosio u srednjem vijeku. Što znamo, mahom su odijela vlastele, naslikana po starim crkvama i manastirima, ili kratko opisana od historika i opjevana od guslara.

Seljaci su nosili u starije vrijeme isključivo bijela suknena odijela, kako muški tako i ženske. Po pirotskom okrugu, Staroj Srbiji, Makedoniji, pa i u Hercegovini i Crnoj Gori, zadržalo se još bijelo sukneno odijelo, koje je poslije Svjetskoga Rata i u tim krajevima u znatnom opadanju. Muškarci su nosili: prtene košulje, čakšire uske do članaka, zubun i grudnjak bez rukava, gunj duži i kraći sa rukavima, dokoljenice, pletene vunene čarape, prijesne opanke, koji su vezani upredenom vrpcom; oko pasa širok vuneni tkan pojas, preko koga su imućniji opasivali listove-silave sa zadjenutim kremenjacima i jataganom, arbijom, potpršnicom, mazalicom i fišeklijama; na glavi kape pletare, kriškare ili janjeća šubara. Perčini su nošeni do prvog ustanka.

Ženskinje su nosile: košulju od domaćeg platna, vezenu po ramenjačama, grudima i po rubu skuta, zatim pregaču-kecelju vunenu, tkanu, šarenu. Pregača se nosila preko košulje sprijeda i odzada. Opasivale su se šarenim tkanicama, koje se zakopčavaju metalnom kopčom raznog oblika; prsluk-grudnjak od platna ili od sukna, zubun-doramak razno vezen bez rukava, sastavljen iz tri dijela, dug do niže koljena. Zatim su nosile haljinu, vrstu kaputa sa uskim rukavima, dugu do članaka, sa malo veza. Na nogama su imale čarape vunene, šarene, zatim prijesne opanke sa vrpcom za vezanje. Na glavi: po Šumadiji, pa do Drine, Save i Dunava nosile su konde raznog oblika, a po Moravi trvelje sa prevezima i ručnicima, razno ukrašene.

Odijela su seljaci sami izrađivali: vunu odabirali i valjali, preli, tkali, bojadisali biljnim bojama, rudicu krojili, šili i ukrasivali po svome ukusu pojedine haljetke, s onim materijalom, s kojim su raspolagali u ono doba.

Za vrijeme Turaka poturice su prisvojili tursko odijelo, naročito po varošima i varošicama, a poslije prvog i drugog ustanka počeli su i seljaci primati tursko odijelo. Odbacivali su bijela suknena odijela i pravili sebi po turskom kroju odijela. Bogatiji od čohe plave i crne, a siromašniji od crnoga sukna.

Poslije drugog ustanka pa do kraja 1860 muški su nosili: džemadan od crvene, plave čohe ili crnog sukna, gajtanom ukrašen, koporan (vrsta kaputa) od plave čohe ili vranog sukna, čakšire sa dugim turom, također od plave čohe ili vranog sukna, crnim gajtanom ukrašene; na glavi fes

sa kićankom, pojas vunen, tkan, šaren, bogatiji svilen carigradski »tarabulos«. Inače su nosili listove-silave sa oružjem preko pojasa. Ženske su također otpočele mijenjati svoju nošnju, no ne tako rapidno kao muškarci. Glavna izmjena bila je u tome, što su bogatije ukrasivale svoje haljetke; počele su nositi terzijske srmali jeleke od ćitabije ili kadife. Suknje su počele nositi od 1850. Suknje su bile razne boje i kroja, manje i više naborane, duže i kraće; zubune i bogato ukrašene kape konđe kao i lijepe šarene kecelje, počele su odbacivati.

Po varošima nosile su građanke: na glavi fes sa kićankom, bogatije metalan ili biseran tepeluk sa zlatnom pušćulom, svilen fistan u raznoj boji sa svilenim šarenim bajaderama, libade od svile, kadife ili atlasa, izvezene zlatom ili srmom. Zatim su nosile: ćurče, škuteljku, saltamarku, mintan, ćube i bundicu krznom postavljeno. Sve te haljine bile su razne boje i razno ukrašene zlatnim ili srmali vezom i širitom.

Od 1880 muški su odbacili fes, a prisvojili vojničku kapu (šajkaču); mjesto džemadana nosili su jeleke, mjesto čakšira sa dugim turom uske od vranoga sukna, crnim gajtanom optočene, šarene čarape, opanke, izrađene sa kajišima za vezanje, oko pojasa šarene tkanice, na glavi šajkaču, šubaru ili mekani kupljeni šešir. Ovako su se nosili srpski seljaci do Svjetskoga Rata.

Današnje seljačko muško pa i žensko odijelo niti je seljačko niti varoško. Danas abadžije prave za seljake neku vrstu športskog modela, koji u masi iz dana u dan sve više prevladuje.

Ženske danas kupuju svoje haljetke po dućanima, ili ih kroje od kupljene tvorničke materije. Našem narodnom odijelu približuje se kraj, i ne će dugo trajati od sveg nekadašnjeg lijepog i bogatog narodnog odijela ostat će samo opanak.

Upliv sa istoka i sa zapada, zatim mnogi ratovi i uvoz stranih tvorničkih izrađevina upropastili su narodno odijelo. Seljaci su kupovali razne šarene i jeftine tvorničke tkanine, pozamenterije i lažni nakit. Isto tako učinio je izvoz sirovina, naročito vune, od koje je seljak poglavito svoja odijela pravio i za dugi niz godina mogao ih nositi, dok od današnje tvorničke materije nije u stanju da odijelo dugo nosi.

N. Zega.

Svaki kraj ima, bar uglavnom, svoju karakterističnu vlastitu N. N. Mala tuđa naselja u predominantnoj sredini vrlo brzo napuste svoju N., mnogo prije nego narječje i običaje.

N. N. je u našim zemljama vrlo raznovrsna. Tome treba tražiti uzrok u dugotrajnom plemenskom životu s jakom podvojenošću, a razilaženju je mnogo pomagala i konfiguracija zemljišta, sa teško prelaznim terenom, koji više razdvaja, nego što spaja.

Da počnemo sa Šumadijom, koju je Vuk gotovo proizvoljno ograničio, jer nije svuda uzeo za kriterij jezične i etnografske faktore. Smederevski okrug samo djelomično pripada ovamo, a veliki kompleksi, gdje se govori kosovsko-resavskim dijalektom, imaju i N. N. kosovsko-resavsku. Ovo svjedoče i geografsko-statistički podaci, jer na pr. u smederevskom Podunavlju i Jasenici najjača su kosovsko-metohijska naselja, a i resavsko-moravska struja bila je jaka. Dijalektološka karta A. Belića odličan je vod i za etnografska proučavanja, jer svaki dijalekat ima i svoju, više manje vlastitu N. N., ili ju je bar imao. Vuk Pocerinu i Mačvu ne ubraja u Šumadiju, a oba su ova kraja eminentno šumadijskog dijalekta, s kojim se i N. N. poklapa. Jagodinski okrug također je prošaran resavskim dijalektom, pa i N. N. tako isto. Karakteristična zavijača (ženska stražnja široka kecelja) u beličkom srezu čist je haljetak kosovsko-resavskog područja, samo što se, kako gdje, razno naziva, a za nju već ne zna Šumadija, osim što se vida kod doseljenih, na pr. kod Svrljižanki u beogradskom okrugu.

Za prototip šumadijske N. N. može se uzeti Pocerina. Prije sto godina djevojke su spletale 2 vitice od po 3 biča povrh uha, a perčin od 3 biča spuštale između njih niz leđa. Po perčinu su metale navlaku od platna, sa prošivenim parama, a išle su gologlave, ničim neubrađene. Sprijeda su pasale samo lekedov. Mlada kad pođe na vjenčanje obuče novu košulju s vezenim raspletima niz bedra, i sa zarukavljem, koje je vezeno pograđenikom (modrim pamukom), po tom jelek, koji sapne. Perčin uplete u

pundu, pa se zaprevezi prevezom od bijelog domaćeg postava (platna). Prevez se ostrag veže crvenom uzicom ili trakom, a poslije se niz leđa opet raširi, i stiže do niže koljena. Sprijeda se prevez nadnese, pokrivajući cijelo lice do usta, da se oči i nos ne vide. Po prevezu metne jednu vrstu (malog) prekočevlja od novaca; za zatiljak zakvači dva niza opet od novaca, a nad prekočevljem predjene nadvijenac (kupljeni vijenac od ružica). Odzada, ispod punde, a na prevez predjene se kita od paunova perja, koja kao metla uspravno strši. Odzada opaše roklju (kao kecelju) od crvenog platna, sa dva zlatna širita, a sprijeda od bijelog platna ubran lekedov (opet kao pregaču). Zatim zakvači na grudi đerdan od novaca, po kome su cvancike u počep (kao ljuske od ribe) poređane, a oko pojasa opaše čipku, opet od cvancika. Zaova ili jetrva, koja uređuje mladu, očešlja je u 4 vitice i savije u pundu. Tada joj pride djever i rascijepi prevez. Od rascijepljenog preveza načine dva ubradača. Jednim se ona smjesta ubradi, pa kad se prvi malo iznosi, drugim se služi za praznik. Za tim joj donesu pobranjik, koji je također sav od novaca i zaklapa cijela prsa, dosižući do pojasa. Onda joj se namjesti đerdan, i još se zađjenu 2 ukovana niza ispod zatiljka. Potom se preko konde namakne ljeskov kružić od 15 cm promjera, koji je unaokolo vunom obavijen i povrh nje krpom opšiven, i to se zove konđa. Koja ima krš-kosu (ogromnu), pa ne može da stane pod kondu, odsiječe je. Po tom se ubradačem (obradačem) ubradi. Ubradač je od postava, metar i po dužine i pola metra širine. Obavija ga dvaput oko zatiljka, zahvatajući i vrat, a kad kraj dospije ispod lijevog uha, prikvači ga iglama. Iznad tjemena dođe kupljena marama, povezača, koja se previje, pa preko tjemena nad ubradačem prijeđe i veže se ostrag ispod konde, a ispod zatiljka. Za ovu se povezaču odzada zakvači ukov. Ukov je od srebrnih polovnica (polu-talira), ukovan na srebrni lančić, a odzada iglama zakvačen za kondu na zatiljku. Kad se mlada klanja novci na ukovu zazveče. I opet metne kitu perja, da se konđa zakloni i ne vidi. Veliko prekočevlje od novaca metne preko tjemena, da se ubradač malo vidi, a ono malo prekočevlje od jedne vrste, sprijeda, malo se na čelu popusti, te podvijenac dođe između malog i velikog prekočevlja. Za godinu dana po vjenčanju kad mlada ide na sajam, crkvenu slavu, u rod, u crkvu i t. d., meće vijenac na glavu i ostalu spremu, pa i roklju (neke su opasivale roklju samo još 10—15 dana po vjenčanju). Po tom napusti vijenac, opaše sprijeda bošču (pregaču), a ubradačem se ubraduje. Lekedov su neke do zamjene boščom pasale sve do 30 godine života. Kecelja (odzada) je uvijek bila vunena, dole pri dnu vezena i naokolo drugim čim lijepim opšivena. I bošča je od vune, pa je šljokicama i tiftikom uljepšaju, a i u tkanju je šaraju i pamučnom predom krase. Ime »kecelja« vrlo mnogo odstupa, i to na malom razmaku. Negda se zove ona što stoji sprijeda, a u drugom selu ona što se paše odzada. I u samoj Pocerini izmijenila su se imena, jer sad se sprijeda zove kecelja (najobičnije), a odzada pregača, koja se negdje zove i boščom.

Prije je bilo toliko novčanog nakita na mladi da je izgledala kao da je u oklopu, dosta slično strečanci (St. Srbije), samo što se kod ove posljednje dva najvažnija srebrna nakita kod pocerke, prekočevlje i ukov, spoje u jednu cjelinu, u novčanu kapu. A prevez strečankin i prevez šumadinkin potpuno su iste stvari. Kod šumadinki u beogradskom okrugu konjga je malena, nagnuta sa zatiljka na samo tjeme. Pošto se dovedu, mlade prve godine nose o blagdanima vrlo velike vijence od kupljenog cvijeća, perja i novaca. Druge godine, ili pošto upravo prvo dijete rode, više ne nose te vijence, nego neke podsmiljke, opet vijenac, samo manji i na njemu više smilja nego drugog cvijeća, a poslije toga nastaje obična konjga. Valjevske su konjge gore bile negda velike kao tanjirić. Gore su zarubljene, a omotane bijelim ubradačem, koji se pridijeva iglama, od kojih se one kićene zovu perišanima. Lijep joj izgled daju i dvije zlatne rojte, spuštene kraj ušiju. U jagodinskom okrugu žene nose konjgu, koju zovu džegom. Na džegi je bijeli prevez, zakićen cvijećem i kupljenim crnim perima, i jedne ili dvije pamučne ili svilene marame, koje su previjene za nepun

čeperak, pa se ta marama preko preveza pusti niz leđa. Sprijeda na džegi prišivena je kajica (elipsni komadić crvene čohe, optočen srmom, a sav nanizan novcima). Stare žene ne pridjevaju po prevezu marame, niti se čime kite.

Seljak pocersko-mačvanski i valjevski nosi prema vremenu, ljeti samo gaće i košulju, pojas i dokoljenice (tozluke, dizluke) s podvezama, ili fermen bez rukava do pojasa, čohan ili suknen sa zaokruženim krajevima. Najprije se na košulju obuče koporan, koji je čohan ili suknen s rukavima, a dug da i mali trbuh zakloni, pa ga spuste u čakšire, po kojima se opašu. Po koporanu, ako treba, obuče se ječerma, pa gunj, koji se neki put samo prebaci. I fermen, bez rukava, također im je poznat. Momci iz jagodinskog okruga kad podu na zbor, nose po tri peškira. Jedan uviju oko vrata, pa propuste ispod lijevog pazuha; drugi uviju isto tako, pa ga provuku ispod pojasa ili kajiša i objese niz desnu butinu (ovaj peškir mora biti okićen sitnim parama); treći metnu u džep, ali se i od njega moraju vidjeti krajevi. Zanimljivo je što se u smederevskom okrugu kratak gunj bez rukava zove džoka (za to ime znaju i kragujevčani, zlatiborci i t. d.). Uopće muška seoska N. većinom je primljena od Turaka, manje od Grka, a ženska je gotovo sva srpska.

U Hercegovini prevladuje ovaka N. N.: Kod muških zavratka (crvena, čohana kapica, plića ili dublja), koju terzija sašije, opšivajući je crnom, svilenom krpom (deravijom), a na tjemenu zlatom izveze. Negda su nosili visoke šiškove (šišake) mjesto kapica, koji su bili od sukna skrojeni; oni se još vidaju na starim kamenim spomenicima. Zimi su nosili šubare, ili su šalom glavu zavijali. Lanena košulja negda nije bila rijetka; čohani ili sukneni džamadan (najljepši s beogradskim vezom i gajtanima), koji se obično premićuje (a ima i ječerma), može biti i s rukavima ili čefkenima. Bjelača od svile ili prosta suknja zove se i haljina, a ima i »zelena dolama«. Zimi se nosi na putu kabanica ili struka. Gunj je od sukna crne boje, optočen kod kršćana crvenim, a kod muhamedanaca zelenim gajtanom; obično je s rukavima (odgovarajući crnogorskoj gunjini), fermen bez rukava, lijepo i skupo odijelo, može biti zlatom ili svilom vezen, najbolji je skadarski. Opasuje se tkanica, šal, i svileni traboloz. Čakšire su suknene ili čohane, zvane gaće; one se s dokoljenicama zajedno zovu poture, a bez dokoljenica i šalvare. A za sve to seljak će reći gaće (prtenih pravih gaća rijetko ima). Dokoljenice s podvezama zovu se i tozluci; od sukna su ili od čohe, a kopčaju se na kukce ili na predice. Kao i gaće i tozluci su kod muhamedanaca najčešće crveni, kod katolika maveni (plavi), a kod pravoslavnih bijeli kao snijeg (u sve tri vjere ukupno: trobojnica). Kad su gaće kupljene od fine plave vune, široke sa svilenim gajtanima oko džepova, zovu se brageše.

Čarape su vunene, priglavci pleteni na 5 igala, a dio uz nogu obično na jednu iglu, gdje je većinom rastriženo, te se kopča na kukce ili predicom veže, a i našarane su od razne prede, pa i čohom. Postoje kostretne i vunene kalčine, samo za stopalo do »šljanaka« da je toplije, pa nazuci se natiču samo na prste do napleta, da je i ljepše, jer su pleteni od razne prede. Obojci (sukneni komadi, koliko stopalo) se podlažu u opanke, da je mekše. Opanci su od govede kože, često vrlo lijepo prepleteni oputom, a i da je toplije. Po fermenu kao i dolami toke su sakovane. Najobičnije su toke s puljkama (kad su puljke krupne, zovu se kabare) i sa 3 ploče na kanatama, koje su udešene na prijevoje. Toke su u običaju oko Gackog, Nevesinja, Foče, Glasinca, a u sjevernoj Bosni oko Petrovca, odlika najhrabrijih plemena. Sarajevske su toke, »na način« kabara, a kabare su od ploče i ne zovu se tada toke nego samo »kabare«. Na Savniku i u Drobnjaku toke sa sitnim pucetima zovu se čekme. Kad su zbog skupoće isipane (livene) toke ponestale, u Lici ih zamijeniše ilikom (na ječermi sprijeda kao puceta od kositra, kroz koja su unakrst isprovlačeni gajtani, te se čini kao da su toke na prsima). Kod slobodnih plemena uz struku treba ubrajati toke i kopče (kovče). Kopče su srebrne ili pozlaćene pločice, pa isprešivane po čohanim tozlucima, opet ostatak od negdašnjih oklopljenih goljenica, do sada u Boci dike radi održane.

U starodrevne ostatke spada ono što su u Hrvatskoj i Dalmaciji doskora ljudi nosili: 7—9 srebrnih kolutova kao gužve oko ¼ aršina široke, koje o pulčazima vise na ječermi s lijeve strane niz prsi, a kad se ječerma zakopča, onda stoje nasred prsiju. Žensko odijelo sačinjavaju čarape, vrh njih kalcete. Kad su kalcete nemaju nazuha. Povrh košulje obuče se kotula (suknja), opaše se naresana pregača, onda ćurdija, plava kod žena, a bijela kod djevojaka. Na glavi fes, a ispod njega bijela kapica s kericama (đinđuvama). Žene se zabrade okrugom, što djevojke ne čine. Crnogorci su ranije nosili šubaru, visoku kao kalpak (šišak), a sada plitke male kapice od svite (čoha), koje se zovu i zavratkama, i optočene su crnom svilom, a tepeluk ili gornje dno kapice od crvene je svite.

Prije je malo koji Crnogorac imao košulju, već bi obukao na golo tijelo gunj. Gunj je od bijelog sukna i dopire do koljena. Sprijeda je ukrašen crnim, plavim, crvenim i žutim vunenim gajtanom. S jedne su strane vunena puceta, a s druge petljice za kopčanje. Svud je unaokolo gunj optočen modrom svitom, kao i oko vrata, pošire od poruba. S obje su strane na dnu klini, ispod pazuha prostrižen je za jedan pedalj, a porubljen modrom svitom. Više ovih prostriga prostrižen je po jedan špag (džep), optočen crnim ili crvenim gajtanom. Crnogorac se paše preko ovog gunja (koji ostaje sprijeda otvoren) crvenim pasom, a negdje su se mnogi pasali golom ličinom. Kad opasuje pas, omota ga nekoliko puta oko tijela, pa onda pripaše silav, a ostali pas preko silava. Iznad silava zakopča remik, na kome su kese od fišeka. Kese obrće na desnu stranu. Uz ove objesi i uljaricu s mašću, iscijeđenu iz bravljeg gnjata, da maže oružje, da ne zarđa. Za silav zatakne po jednu ili dvije male puške i još nož i arbiju. Sada je revolver zamijenio pištolje. Ispod pasa nosi gaće (čakšire) koje dopiru do pregiba. One su od nesvaljanog sukna, kao ćejdilo. Prije su nosili bijele, a sad su skoro sve modre, optočene crvenim gajtanom, a tur crvenim musuluzom. Gaćnik je opleten iz vunene prede. Od koljena do članaka ima dokoljenice od bijelog sukna, optočene crnim gajtanom, a pokraj ovoga je uska crvena svita. Između svite i gajtana provučene su kopče žute ili bijele, te se zakopčavaju odzad na nožnom listu. Ispod koljena podveže dokoljenice podvezama. Čarape su bijele, a kratke, optočene crvenom svitom, s kopčama za zakopčavanje. Na čarape meću šarene naplatke, koji dopiru do ljesica. Opanci su prosti, s vrnčanicama od usukane opute. Remika i pregljice nemaju, već ih stežu podugačkom oputom, omotavajući više puta oko članaka. Prepleta nema nikakvih. U novije vrijeme počeli su Crnogorci nositi gunjeve od svite, tako i gaće i dokoljenice, kružate i jeleke. Kružat nije po predjelima svuda istovjetan. Uostalom je kratka čohana haljina bez rukava, koja se presamiti, te se po njoj opaše. Za ogrtač na kiši i snijegu ima Crnogorac, isto tako i žena i djevojka, struku. Ženske su šarene i crvene, a muške crne i sinjave.

Pelengaće sižu do koljena, a od koljena dolje dokoljenice i preko njih dolje vrlo kratke čarape; preko gaća do koljena nose košulju vezenih rukava i kolira; po košulji vunen pojas, ponajviše crven, za pojasom nožić, duhandžije i lulu, a gdjekoji svíralu, pa onda kratak zubun (od bijelog sukna), i po njemu gunj (od crnog sukna) do niže koljena, a na glavi ili kapu ili fes, ili (kao po Braničevu i Resavi) ranije crnu kapicu od abe, ili karikliju (karikaču), koja je okrugla), a od crvene abe ili čohe; odozgo je zatubasta kao fes, a sa strane ima crnu postavu, za koju se odozgo može što zadjeti, kao bojne fišeke da su im bolje pri ruci. Ovako i u Hercegovini. I šubara im je poznata. Stajaće se haljine ponajviše sastoje u zagasito-plavetnim (mor) čohanim čakširama, u ječermi i koporanu od take iste čohe, s novom kapom, u lijepoj košulji i obući. Za pojasom nose dva pištolja (ili barem jedan) i veliki nož, a oko pojasa barem dvije kese pripojasnice i o njima ognjilo, mazalicu i barutni rog ili tikvicu, a o lijevom ramenu dugu pušku.

Crnogorke nose bijele gunjeve. Kroj i naprave iste su kao i kod ljudi. Ženski su koreti također od bijelog sukna s istom napravom, samo što nemaju rukava, a duži su od muških gunjeva. Nose košulju od pamučnog platna, od lana i konoplje

vrlo rijetko. Ošice na košulji vezene su vunicom ili zlatom, tako i rukavi. Crnogorka plete kosu u dvije pletenice, pa ih namjesti iznad čela, a više odzada. Na glavi nosi modro-pjegastu maramu, koju pritvrdi na vrh glave iglom s pucem na čelu. Maramu spusti niz leđa. Kosu maže lojem i voskom. Pasovi su kožni, iskićeni crvenim hakicima; neki su srebrni, teški do tri oke. O ovom pasu visi lanac, na čijem je kraju nožić, ključ i što drugo. Ženske nose čarape od bijele vune do koljena, pa naprstke i opanke. Pregače su im vunene, a u novije vrijeme »traverze« (sprijeda). Djevojke se nose kao i žene, samo što pletu kosu u jednu pletenicu, a odzada u guku (pundu) sviju, na glavi nose kapicu i maramu. Kapica je kao i muška, samo što ima mnogo vezenih cvjetova, najviše zvijezda; navrh kapice pričvrsti se iglom marama. Marame su bijele sa crvenom prugom okolo. Pašu se tkanicom vunenom, različne boje. Čarape su im šarane vunom, a kod žena proste. Ima ih koje nose đerdan na vratu. Brdanke nose visoke fesove i bijelu maramu.

U dalmatinskoj Vrlici i okolnim selima kod Rkaća (pravoslavnih) neobično je slikovita N. N. Neki navlače prave gaće, a koji nose dugu košulju do ispod lakma (prostriga na prednjoj strani braga-čakšira, od tuda i crnogorske brageše), oni ne nose gaća. Na bragama s lijeve i desne strane otvoreni su pravi džepovi. Po košulji dođe anterija bez rukava, zimi krožet (od vune), preko koga se opasuju, i onda odozgo koporan s rukavima do kukova (bez postave je). Pastiri se ogrću teškim uvaljanim, crnim kabanicama. Muški imaju skrletne čohane kape. Obuvaju se ovako: do gole kože kalce (vrsta vunenih čarapa do koljena), vrh njih »obuću« (stopala su pletena, a gornjišta vezena na prišivenom suknu, dakle opet vrsta čarapa, ali kraćih). Povrh svega obuva terluke (tanke natikače), kojih ima čak u pirotskom okrugu, gdje se zovu tarlaci. Zimi se navlače i obojci (nazuvice). Vrličanske djevojke se češljaju na 2 vitice, koje prekrste i vežu, a u žena dođe na glavu kovrljak, koji djevojke ne nose, nego samo skrletnu kapu kao muškarci. Povrh kape djevojke se ubrađuju bijelom boščom. Kovrljak je gužva od crvenog platna, napunjen vunom, koji ide preko čela, pa povrh ušiju kao obod. Njega odozgo zatvori bijela bošča, prikvačena špijodama (igla bez ušice s glavicom). Zimi nose omodrene haljine s rukavima (modrine), a mlade djevojke bijele, koje se mjestimice zovu biljačama, u kojih su prsa iskićena pucetima. Po košulji se navuče sadak (zubun), a zimi poneka obuče prvo suknenu haljinu s rukavima, pa povrh nje sadak. Opanci su prije pravljeni samo od prijesne volovske kože, navrnčavajući ih vrnčanicama od opute. Upredenom debelom oputom obavijaju se noge, da pritegnu opanke. Okolni »Bunjevci« (katolici) nose se vrlo slično kao i pravoslavni, pa se ipak na prvi pogled razaznaju po različnom vezu na pregači, košuljama, kolijeru, koji su kod Bunjevaca bez veza ili sa vrlo malo. I kod njih je đerdan u običaju. Ali đerdan (gendar, đerdar) u dalmatinskoj Bukovici i u sučelju po Lici i dijelu Hrvatske djevojke nose naročit gendar. To je keceljak, koji polazi odmah ispod vrata i spušta se do koljena, s ispršivanim srebrnim novcima, završujući se dolje po okrajku najkrupnijim. To je njen novčani miraz, koji u svečanim prilikama svako može da vidi i procijeni.

Dobrocko je odijelo: kružat, koret, ječerma, široke gaće i plitka kapa (bokeško ruho).

U jajačkom kotaru u Bosni ljeti žene nose dugačku lanenu košulju od domaćeg platna, dolje široku, gore sasvim usku, rukave dugačke i široke, po laktovima vezene vunicom, a niže poramica optočenu crvenim mavezom. Grudi su vezene, i to zovu ošve. Niz prsa je košulja rasječena do više pojasa. Oko vrata je kolir, vezen i skopčan dugmetom. Po košulji zubun iz modrog sukna, vezen vunicom ili svilom. Naprijed nose pregaču dugačku tri četvrtine aršina, širine pola aršina, otkanu od vunene prede u raznim bojama. Na svaku pregaču ide po pola oke prede u rese, koje su dugačke do pola aršina. Oko pojasa nose tkanicu s paftama, okolo cvancike i kojekakve »brojenice« (sitnice). Na glavi imaju okružicu kao dlan, vezenu vunicom, s gajtanima na kraju, kojima pod vratom svežu. Na okružicu dođe bijela vezena bošča, navrh glave zakvačena čiodom, pa spuštena niz leđa. Pletu se više uha

u dvije pletenice, a na pletenicama su niskosnice sa cvancikama, i to puste niz prsa. Na vratu nose talire (podgrlica), a na čohi prišivene cvancike, po dnu talire do niže pojasa zovući đerdan, kao i u Bukovici. Na nogama nose bječve od crna sukna, odozgo čarape, na čarapama natikače, pa opanke. Zimi nose žene crnu, suknenu haljinu do članaka, naprijed do dna rasječenu, rukave dugačke i tijesne, oko rukava vez po crvenoj čohi, koja je prišivena i po prsima. Između djevojke i žene razlika je ta: djevojačka je zimska haljina bijela i ne nose bječve, već šarene čarape do pod koljena. Na glavi nose kapu od crvene čohe, crnim ibrišem (svileni konac) vezenu, s prišivenim crnim trakom, na kome su cvancike. Kosu pletu u jednu pletenicu i puste je niz leđa. Muški nose košulju sa širokim rukavima, bez kolerića, oko vrata kolir, vezen kao i prsa, zatim gaće, kratke do pod koljena, zubun od modrog sukna, naprijed vezen, okolo optočen modrim gajtanom, koji siže do niže pojasa. Na glavi nose kapu, kao i djevojke. Pojas je muški crven, ispleten u više struka, po njemu kožni bensilah s arbijom i mašicama, a negdje i s pištoljama i nožem. Na nogama nose bijele vunene čarape do koljena, po njima natikače, pa proste opanke, a praznikom kupljene kajišlije, zimi suknene šalvare kao i gaće, širok kožuh do iznad koljena, bez rukava. Neki nose gunj s rukavima od crnog sukna, dugačak do bedara, optočen crvenim gajtanom. Oko kape nose šal, šaren ili modar u bojama. Mladići nose kao i oženjeni ječermu od modre čohe, naprijed vezenu gajtanima i ibrišem.

U Rujiškoj, bosanskoj Krajini, djevojke nose košulju, pregaču, tkanicu (koja se snuje na kišiće), zimi bijelu suknenu haljinu, ili vezen zubun, čarape, nazuvice, opanke. Pletenu kosu spuste niz leđa, po njoj crvenu čohanu kapu, a žene bijelu krpu (maramu) bez fesa na glavi i kosu udešenu sprijeda. Krpe su vezene ostrag i sprijeda i novcem nakićene, kao i tkanice. Oko vrata objese đerdane, ali ne nose minđuša. Zimi kao svuda navlače rukavice. Ljudi nose čakšire, gunj, zimi haljinu (dužu od gunja), koporan, ječermu, pleten pojas (strukaš) ili koji je otkan (tkani pojas). Obuća za noge svuda je ista kao i po Hercegovini. Seoska nošnja vrlo je nalik od Vrbasa do Drine i do hercegovačkog razvođa. Varijante su rijetke, kao na pr. oko Varošluka.

Ranije građansko odijelo kod kršćana, i ako je po kroju i boji nešto odstupalo od muslimanskog, ipak je uglavnom bilo vrlo slično, i obično sa istim imenom, i to se ime postepeno uvlačilo i u selo za tamošnja odijela. Građanska odijela bila su finija, i ako je stanje dopuštalo, trebalo je da su neka postavljena (ćurdija i džube na pr. raznim krznima), zubun je bio svilen, dolama skrletna. Čelebija bilježi, da su u njegovo vrijeme ugledni beogradani nosili atlasno odijelo, samurom postavljeno, srednji stalež čohane ćurkove, lisičinom postavljene. Kneza Miloša sinovi nosili su anterije i dimije, a kćeri anterije i šalvare. — Libade nije poznato iz klasične grčke prošlosti, ali se jasno vidi na freskama u Knososu na Kreti (dvije hiljade godina prije Kr.). Anterija je tursko ime i odijelo. Negda su je nosili svuda po srpskim varošima i ljudi i žene, pa se u njima i vjenčavali. Kod ljudi se prehvata peš preko peša, kao kod pamuklije, a u ženskih se ne sastavljaju peševi, nego stoje otvoreni, da se vidi košulja. I starinska levačka džoka bila je nalik na anteriju; samo što su rukavi po dnu bili vrlo široki. U Sv. Arhanđelu (u niškom okrugu) negda su i ljudi i žene nosili neke kao fustane, po narodnom imenu storuboњe, što su bili jako ubrani kao epirske fustanele. U ovom mjestu ima i drugih znakova, po kojima se može pomišljati da su se doselili s juga, bar od Janjine (na pr. neka okolna stara groblja i predjele nazivaju jelinskim).

Kod dubrovačkih plemića bilo je odijelo u starije vrijeme gotovo u svemu mletačko. Crna toga, a zimi preko nje postavljen ogrtač padao je preko ramena, kapa je bila obvezna od crne čohe. Dubrovački građani pa i sami domaći fakini (nosači, hamali) i svi okolni imućni seljaci iz Konavala i Župe oblačili su gaće od modre svite o prazniku, a u radne dane seljački durenat (od pamuka), džemadan bez rukava od čohe, a za svečane prilike od kadife, koret od fine modre čohe, rijetko kadife, fermen, ječermu od crvene čohe ili opet kadife; preko koreta pas i džemadan,

ranije preko fermena toke, vunene bijele čarape (za radnju crne), crvene papuče za »luksuz« (a za radnju crne), kao u prilikama zelene ili crvene crevlje (cipele), kordunima (svilenim širitom) oburlane (opšivene), za čovjeka svilaj i t. d. Odijelo kod Dubrovčanki uglavnom je ovakvo: nabrana kotula (suknja), oburlana kordunom, ogrnač (pregača) od fine svile ili runske vune, zubunac (»korpić«) od šarene svile, vunena džaketa (kraća od zubuna, da se on vidi), ubručić preko grudi, odzada vezen ubručić na glavi za podbrađivanje starijih žena. Kosa je u raznim periodama razno češljana. Igle, vrečini (oboci) bili su uvijek osobito lijepe forme, od srebra i zlata, koje su domaći zlatari filigranom punili i na vrlo originalan način biserom i merdžanima, rjeđe dragim kamenjem, slagali. Na prsima je stajao zlatan kolarin o svecima, a za radni dan metale su koralje (korale).

Muško odijelo naših muslimana po gradovima sasvim odgovara turskom odijelu, a već nešto manje muslimansko seosko. Pošto i kršćani po gradovima nose ćurče, fermen, koporan, čakšire, fes sa šalom ili tome slično, ne ćemo se njime baviti. Ali ćemo vrlo kratko dodirnuti muslimansku žensku nošnju Herceg-Bosne. Da vidimo kakva je djevojka u svadbenom odijelu. Dimije su joj izvezene oko džepova i na nogavicama zlatnim i srebrnim širitom. Krasne papuče su od kadife, opet fino izvezene. Na koporanu je jelek, kopča se samo na slabinama sa dva puceta, ostavljajući gornji dio otvoren. Koja ne obuče jelek, metne na koporan fermen od svile i kadife. Na rukama su joj dragocjeni belenzuci i prstenje, oko vrata derdan od zlata i bisera, bogatija ima još i nizove dukata, koji sežu do pojasa. Kosu splete u 6 debelih pletenica, s upletima, svilenim, zlatnim ili srebrnim, pa i obveznim amajlijama; siromašne se zadovolje starim sitnim novcem, pucetima, dinduvama. Kod bogate begovske djevojke vise solofluci sa redom dukata. Na glavi joj je finofesić s umjetnim ili prirodnim cvijećem i opet sa dukatima. Opaše se ženskim trabolozom ili kolanom. Onda je »zavijaju«: uzmu vrlo tanko bijelo platno, kojim je podbrade tako, da joj pokrije bradu, usta i polovinu nosa. To se platno zove jašmak. Iza toga uzmu drugo, nešto deblje i veće bijelo platno, metnu ga djevojci preko fesića, da pokriva glavu, čelo, uši i samo donji dio nosa. To se platno zove čember. Između jašmaka i čembera ostane prazan razmak, da joj se vide oči, polovina obraza i veći dio nosa. Preko leđa ogrnu je feredžom, a preko nje havlijom od bijelog čupavog platna, dugom oko 2 m. Havliju pripnu bašlijom na vrh glave tako, da širina padne niz feredžu, a dužina pokrije ramena i ruke. Preko toga dolazi duvak, veliko, fino i prozirno platno, opet prikopčano na glavi; jedan dio seže sprijeda do pojasa, a drugi odzada još niže. Prije su i onaj slobodan razmak zastirali pečom, da joj se lice ne može ugledati, sad ne više. I žene se isto ovako oblače kad izađu iz kuće, samo bez duvaka (Hangi). Hercegovke, Ulcinjke i t. d. nose crne feredže, čija se jaka svodi ozgo pred licem po glavi kao krov, da joj se cijelo lice (osim toga što je zastrta duvakom) nikako ne može vidjeti.

U jajačkom kotaru nose muslimanske žene košulju, tanku, dugačku i široku, naprijed vezenu zlatom, a kod sirotinje bijelim pamukom, gaće od bijelog cica, a bogate od svile. Oko nogavica je mala obašvica, a u njoj bućma, da se oko nogu stegnu. Jelek je od svile, kratak i tijesan, sa zlatnim širitima, oko pojasa zlatan širit za podlanicu, postavljen crvenom kožom. Na širitu za pojas pafte, srebrne ili zlatne, u sredini biserom okićene (srma-kolan). Koporan nose isto kao i jelek sa rukavima, a oko rukava uzane zaponce. Na koporanu je fermen od kadife ili čohe, sav vezen. Neke nose dimije ili anteriju od svile ili cica. Na vratu su biser i dukati; kosu razdijele i pletu u više pletenica, solufe niz obraze; ozgo fes sa tepelukom, od srebra, dukata ili bisera. Oko tepeluka je crna dugačka svilena kita do ramena. Oko fesa žene povežu šamiju, po šamiji su cvjetići, iskićeni biserom i dukatima. Niz solufe vise niz čohu u redove ispršivani veliki dukati. Na nogama su papuče, crvene ili žute. Kad izađu iz kuće, obuku feredžu, a glavu zaviju bijelim jašmakom i obuju žute čizme. Djevojke ne nose šamije oko fesa, a kad izidu ne nose feredže već burundžuk (koprenu) ili bijeli peštemalj. Negdje po Bosni i Hercegovini uz

dimije dođe uska ječerma, odozgo skupocjena anterija sa dugim rukavima, koja se zove i dolama. Kad je anterija svilena s ispupčenim vezom zove se srmdal, kad je atlasna s tamburiranim vezom išlema, a kad je od šarene svile sa zlatom tefebaš. I pravoslavne su po gradovima u Bosni nosile anteriju, ali prostiju. Mjesto fermena nose kratku saltu, ćurdicu. U Gornjoj Jablanici pod Prenjom muhamedanke ne idu zavijene, pa i Turkmenke ne nose jašmaka, nego im se lice vidi; jer šerijat o tom ništa ne propisuje.

Polazeći od torlačkih sela pa preko Šopluka, hvatajući se planinskih ogranaka k rijeci Crnoj, silazimo u Morihovo, pa dalje odatle na zapad, sve do bitoljsko-prilepske ravnice, gdje također, ali samo u najbližoj okolini, nalazimo raznovrsnu N. N. i sa mnogim neobičnim imenima, što je donekle posljedica utjecaja raznih i tuđinskih plemena, koja su tuda prolazila, a neka se (kao Pečenezi) u Šopluku i stalno nastanila. Spomenuti široki pojas zalazi prilično i u Bugarsku, i sam za sebe čini značajnu samostalnu pojavu, s drukčijim etnološkim karakterom, nego što je u srpskom masivu, zapadno od tih granica, i u Bugarskoj istočno. Od muške N. N. u pirotskom okrugu imamo džamadan s rukavima, jelek (bez rukava), dreju (bijelu s rukavima), kožuh s rukavima ili bez njih, iznad kožuha ćebe (crnu dreju); čobani iznad ćebeta nose opandžak (bez rukava kao kabanicu). Na Vlasini i u cijeloj Masurici, uopće u vodopadi Binačke Morave, imamo jednu vrlo izrazitu žensku haljinu sa tri predjelna imena: litak = sukmanj = mujer. To je od tanke vune otkana gornja haljina, koja se navlači preko košulje, jer je samo na grudima prorezana, a samo na grudima je sapeta oko tijela, inače se kao suknja spušta široko do članaka. Prije je bila sasvim bijela, a odskora je sasvim crna. Oko njedara je opšivena crvenom vunom, a po dnu skuta zlatnim širitom. Po litaku se obuče ćurče, a zimi džube. Bez britve sa veriškom ne može se ženska ni zamisliti. Litak se negda čak i u Levču nosio. Neobično je i češljanje kose u Torlaku, u tako zvani preak ili kacak, od kozine (prije i konjske dlake) spleten dugačak perčin, koji pripliću u svoju kosu, kiteći ga parama. On se spušta čak niže kolije (gornje vunene haljine, podstavljene lisičinom). Još ove frizure ima u Lužnici i daleko na istoku. Kod Morijovca imamo vanelu (vunenu košulju), pa košulju od bubaća (pamuka), rakavčine, resenicu (kao zubun), ćemer (pojas), šalvare, civru (dokoljenice), kondure ili čeli. Morijovka nosi kocel, tešku kao pregaču odzada, jedinstven haljetak i najčudniji, koji zalazi i u bitoljska sela, koji je punjen olovnim šipkama, ali je sad tu izobičajen. I njihov je ćultar vrlo neobičan: kruta, zbijena, nešto lakša kecelja sprijeda. Mlada bitoljčanka, poljanka, oblačila je za taj svečani dan odijela do 50 kg težine, a pojas joj je bio na šarnir vezan, jer se inače ne bi mogla klanjati zbog ogromne debljine. Ovoliku težinu u 16 vijeku nosile su žene i u zapadnoj Evropi, i omatale su se kao i bitoljčanke mnogo puta pojasom, da su izgledale kao da su u drugom stanju. Na Kufalovki (selo Kufalovo, sada u Grčkoj, u porječju rijeke Galika) pada u oči odijelo sa šervetama (spuštenim peškirima), pa sa prevrnutim peševima na skutima od sadije, da se podstava vidi, pa »kalpak« na glavi i t. d. Oko Prilepa muški nose kuvče (bez rukava, crno do koljena), koje se oko Bitolja zove resačka. Na kuvčetu gore više sise prorezan je i džep (pazumerka), a na desnoj strani kuvčeta, dolje nad kukom, zove se »džep«. Vrh kuvčeta oblači se dolama sa rukavima, koja je kratka kao gunj. Imaju i pelengire, i zovu ih prtenici. Po Makedoniji i Staroj Srbiji čuju se mnoga tuđa ili bar rijetka imena za N. N., ali mnogo rjeđe nego u spomenutoj zoni. Za Debar je vrlo karakteristična prekrasna, svilom vezena povezača (darpna), a u Skopskoj Crnoj Gori svečana, gustom srebrnom ili zlatnom žicom vezena, kecelja (utajka). Inače su u Skopskoj Crnoj Gori najčistiji srpski nazivi za N. N., kao prebradač, prekrivač i t. d. Centar Makedonije, Povardarje, na istok do Debra (s interesantnom spomenutom darpnom, fino vezenim ubradačem), preko Tetova po staroj Srbiji, hvatajući Skoplje, Kumanovo N. N. je vrlo slična, i samo se u blagim prijelazima malo razilazi. Sandžak se hvata preko Foče Hercegovine s jedne strane, a

s druge preko Kolašina i Vasojevića prodire u Crnu Goru, gdje se N. N. sve više udaljuje. Djevojke iz Malakovića (prijepoljskog kraja) i sada pokrivaju prsa tokama od srme.

Srijemci, Bačvani, Banaćani i Baranjci ubrzo su se, po doseljenju u nove krajeve, izjednačili u N. N. sa zatačenim narodima panonske nizine. Bunjevke su ranije pokazivale u frizuri neobično mnogo ukusa, što se lijepo vidi na starim objektima somborskog muzeja. U Vojvodini je prije bila prosječna N. N. ovakva: Kod muških doroc (ime madžarsko) je bio suknen gunj s kraćim rukavima, suknene čakšire, u svečanim prilikama za gazde gunjac, bijel ili obojen (prema kraju), vršnjak (kožuh kao prsluk), zimi duga kožna opaklija, bez rukava do zemlje (neobojena za čobane), bundaš obojen i s rukavima za imućnije. U proljeće i u ranu jesen nošena je kabanica od sukna, bez postave, obojci, opanci, pršnjaci ili šiljkaši s kajišima, šešir ili šubara. U Srijemu su ranije mnogo nosili kratke gunjce od sukna s rukavima, koji su se i u Slavoniji zvali gunjcima i bili su često crni. Gunj je trebao po pravilu da bude raznom čohom ili gajtanima išaran, osobito u uglovima. Vojvođanke su nosile klečane oplećke, po kojima su opasivale skute; suknju su snovale na »kutije« navile i otkale crveno ili vrano, pa suknjerac od grubog kudjeljnog polutana, plav sa zelenom ulamom, kožuh ili kupljeni prsluk, pa toplu gornju haljinu (jenkel), kecelju i još što sitno. Žene su se povezivale maramom, a mlade ne. Seljanke još i sada tamo većinom idu bose, papuče čuvaju za svece, cipele obično uzmu za kolo. Što vrijedi za ženske vrijedi i za muške, jer i oni dvije trećine godine idu bosi, više nego i u najsiromašnijim balkanskim krajevima. I bijeli zubun bez rukava do ispod koljena nošen je u Slavoniji. Ženske su tamo, u oskudici sudova, nosile čitav provijant u njedrima (voća, kolača i t. d.). I po Vojvodini djevojke nose, po imućnosti, dosta nizova o vratu, i to bogate: dukate, ćošalije i drugo zlato, što je njihov miraz, upravo kao i u Dalmaciji što čini gendar.

Košulja je nopće tekovina tek kasnijeg vremena. U Hercegovini, Crnoj Gori, Lici, nošena je samo vunena košulja (džupa), u riječkoj nahiji džupeleta, a u Crmnici suknenjača. Oko Sinja nose žene i djevojke primetaču (osobito kad se obuku u stajaće haljine) preko košulje, a zimi priko golih prsiju, jer košulje onda ne nose, već mjesto nje biljaču ili modrinu, koje su tako tijesnih rukava, da bi se na košulju teško mogle i obući. Prava košulja mora uvijek biti prtena i navlači se do gole kože. U šabačkom i valjevskom okrugu košulja se zove rubina. Košulja se sastoji iz oplećka, skuta i rukava. Oplećak sam za sebe u Srijemu se zove košuljac; preko njega se posebno pripasuju odvojeni skuti na ovenjači kao suknja. Stan je skrojena i sašivena košulja, ali bez rukava. Oždreljem se zovu njedra i oplećak zajedno. Zapetljači (sapinjači, spone u Beranima, sveze u Hercegovini) zovu se dva konca prišivena s obje strane kolira (ogrlice na košulji), kojima se one zakopčaju (zapuče) na zamku kao i zaponci (taslice u užičkom okrugu). Imućniji mjesto spona imaju imbrete od mjedi ili srebra, koje se zovu i kopče, u Hrvatskoj majite. U Staroj Srbiji vezeni zaponci zovu se paramente. U mnogim krajevima rukavi su otvoreni, bez zaponaca. Značajno je i ogrljče, komadić vezena platna na ženskim grudima, koje postoji i u Albaniji, Švajcarskoj, Kavkazu i u Staroj Srbiji. I prtene muške hlače barbarsko-azijskog su podrijetla, a negdje se u nas još nikako ni sad ne nose (u pećkoj nahiji, u crnorečkom, knjaževačkom, pirotskom, niškom, vranjskom okrugu i još na priličnom prostoru). Negdje ih nose i ljudi i žene i djevojke, kao u Popovu, Stocu, Ljubinju i t. d. Slavonci nose nogavice od gaća dolje resaste, a tako je negda bilo i po Šumadiji, samo sa kraćim resama. Iste takve gaće nose i Madžari u Bakonjskoj Šumi. U Crnoj Gori, Hercegovini, po Hrvatskoj i Dalmaciji čakšire od raše (svite) zovu gaćama. Čakšire su uvijek suknene po selima, a po gradovima i čohane. Seljačke su od mrkog bijelog, crnog pa i sigavog sukna. Negdje se nose sa velikim turom, a negdje više ili manje pripete, s pačalucima, ako se obuvaju u opanke ili cipele, a bez njih, ako se umeću u čarape ili se nose čizme. U okruzima, u kojima se nose prave gaće, čakšire su toliko visoke, da ih hvata pojas; u onima pak, u kojima gaće nisu u

običaju, čakšire su niske i tako reći više o kukovima, na kajišu, a između njih i tkanica vide se za šaku a i više košulja, na trbuhu zategnuta. U pirotskom i knjaževačkom okrugu čakšire se zovu benevreci, a po Makedoniji berneveci. Čakšire se pod koljenima pritežu podvezicama (u vranjskom okrugu nema podvezica). Dokoljenice (tozluci), podvrske u pirotskom, suknene ili čohane, nose se na gaćama, a vežu podvezicama. Međutim u aleksinačkom okrugu ima i kožnih dokoljenica. Od etnografske je važnosti, što se pelengire (pelengaće) šire najviše gdje se nosi struka, a vrlo slične su pelengire oblačili i neki redovi janjičarski i Langobardi. Srpske planinke nose također čakšire, ali i taj slučaj nije samo kod nas, jer njih oblače i Arnautke, pa i u Švajcarskoj na Slirskom Jezeru.

Od gornjeg ženskog odijela glavni je zubun, svuda vrlo sličan, a sa različitim imenima, počinjući od najjužnije Makedonije (gdje se zubun izgovara zbn); negda se kod doseljenika tako čak do Svetog Andrije zvao. Ima i za muške zubun. U Sumrakovcu se za ženske zove čuljak, u Zvezdanu doramče, u Braničevu doramak, u Dalmaciji sadak, u Debru i po svoj istočnoj Makedoniji klašenik, u Zaplanju i Svrljigu ćurdija, u kumanovskom kraju sajče, u vranjskom okrugu saja, u Mačvi sajica i bila je omiljena djevojačka haljina do pojasa, ali od crvene čohe. U Hrvatskoj oko Otočca zove se halja, u Dalmaciji i Crnoj Gori koret (od sukna ili ćohe). Zubun je vunen (oko Kumanova i konopljan), po pravilu bijel, ženski sadak je plavetan, a djevojački crven. Bez rukava je, bez postave, bez špagova, bez kukaca ili ma kakvih zapetljača. Po pravilu siže malo ispod koljena, a u skopskoj okolini je do pojasa. I Bugari, Rusi, Faršeroti, Turci i t. d. krste ga sličnim imenom, po čemu se vidi koliko je raspostranjen.

Druga je stara ženska haljina vrlo rasprostranjena pod imenom haljina. Najčešće je od bijelog sukna, ima rukave, siže do članaka, sprijeda je otvorena i sa malo veza, bez postave je i puceta, ali i tu ima izuzetaka, jer u pećkoj nahiji ima ih s jednim pucem pod grlom, koje je promicano kroz petlju, pa čak imaju i špag. Oblači se samo zimi. U bitoljskom polju haljina se zove sagija-sadija, tako i mnogo južnije, kod našeg stanovništva oko rijeke Galika, ali njihova je sagija napola zubun, jer ima rukave, istina vrlo kratke do lakata. Ime sag nalazi se i u hilandarskim spomenicima 13—17 vijeka, i u srpskoj redakciji iz 16 vijeka, odakle je prešlo Hrvatima i Poljacima. Talijanski se kaže saja, a irski sai. Istranska ženska surica, od grube, vrane vune, bez postave je i približuje se još više haljini, jer ima potpune rukave.

Prave suknje, koje su svud unaokolo sašivene, ima u raznim srpskim i hrvatskim krajevima, ali izgleda, da su od vajkada nošene samo po Dalmaciji. Na Rabu žene ih vežu nasred prsiju, a dopiru im jedva do članaka. Svuda je prije ljeti košulja s keceljama bila dovoljna, u hladnije vrijeme još odozgo zubun, a kad je ciča i suknena haljina. Za to mi i sad vidimo mjesto suknje u mnogim krajevima nesastavljene suknene kao čaršafe, kojima se žene opašu i vežu ih, kao i suknju, oko pojasa. U bjelickom srezu takva nesašivena suknja se zove zavijača u niškom okrugu zaprega, u leskovačkom vutarka, gdje ih ima vunenih i konopljenih, u Staroj Srbiji bokča i t. d. Na velikom prostoru centralne Srbije nije suknja također sastavljena. Po Makedoniji i istočnoj Srbiji žene nose samo jednu vunenu kecelju sprijeda, u zapadnoj po dvije (bošču i kecelju), koja se ponegdje u užičkom okrugu zove prežina, u Beranima iram, u Mihailovcu pristelka i t. d. Dvojne kecelje (jednu sprijeda, drugu natrag) nose još ponegdje u Bosni, Dalmaciji i Makedoniji, ma da se u Povardarju od Velesa do Kumanova vida samo prednja. Nopča navodi, da se dvojne kecelje nose u Šalji i Šoši kod Arnautki, u vlaškom i bugarskom Podunavlju i u Arkadiji. Pregača s vrlo dugim resama nosi se, pod imenom lizdekače, u Boci Kotorskoj, dalje kroz Hercegovinu, pa u požarevačkom okrugu (i Srpkinje i Vlahinje), a u Rusiji Mordvinke. Ženski pojas sa paftama zove se tkanica ili kolan. Prostire se čak do Kavkaza i Armenije.

Kao što ima naročita po imenu ženska haljina, tako ima i muška haljina, koja je negda nošena od bijelog sukna i u Srbiji, a sad s rukavima i do koljena, na pr. u kninskom kotaru. Muška i ženska haljina zove se i

dolama. Od šajka je, po pravilu bez rukava, različno duga, ali uvijek ispod pojasa, pa i do članaka. Po njoj se opasivalo. Ime dolama čuje se i u Makedoniji, po Hercegovini, Sandžaku, Albaniji i Madžarskoj. Skadrani, Srbi i Arnauti, preko dolame oblače koporan sa rukavima. Misli se, da je dolama riječ arnautska.

Gunj je najvažnija srpska muška odjeća. Reže se od domaćeg sukna, najviše crnog, rjeđe sigavog ili drukčijeg. Uvijek ima džep (špag). U starije vrijeme bio je alvatan i dug, te je sasvim pokrivao slabine i oružje za silavom za vrijeme nepogode, a i noću da se pištolji ne zablistaju. Po gradovima bili su uvijek kratki, do pojasa. A ima ih i bez rukava. U Bosni uz Drinu, viđaju se i na ženama i djevojkama. Za njega zna gotovo cijela Jugoslavija. Vuk je iz ovog vremena ostavio i ovu bilješku: »U Crnoj Gori zove se gunj i bjelača, tijesna i duga do više koljena suknena bijela haljina s rukavima, koja se u Brdima zove gunjina, a u Srbiji haljina. U Srbiji se gunj oblači povrh sveg ostalog odijela, i za to se po njemu ne opasuje, a u Crnoj Gori i po ostalim onamo krajevima najviše se oblači povrh košulje, i po njemu se opasuje. Zato su u gunjevima u Srbiji rukavi mnogo prostraniji.« U Duvnu nose resnat gunj, u kom je potka izvučena, pa na rese upredena. Rese su s unutrašnje strane, a sukno je s lica glatko. Nosi se i u grčkim i cincarskim selima po Makedoniji (u Šaćisti, Kozanima, Livadiji). Po genezi rese potpuno odgovaraju unutrašnjoj bičevitoj vuni kod kožuha, jer su kožuhi po postanku stariji od tkanih haljetaka. U skopskom Povardarju, s centralnim selom Orizarima, nosi se crni gunj. Suknen je ali je gladak, s lica i s naličja. Rukavi su mu kusi (kratki), a zakopčava se samo na jednom mjestu na grudima petljašem, koji se sastoji iz dvije zamke, od kojih je jedna od sukna uvijena na kraju u puce, koje se promiče kroz drugu protivnu zamku na lijevom krilu gunja. Gunj uvijek ima ćulavku (kukuljicu), i ona je od istog sukna kao peškirić prišivena ispod kolijera, sa zadnje strane, i visi samo niz leđa do pojasa. Kad je rđavo vrijeme, ćulavka se prebaci preko glave i kopča sprijeda, te se udesi u pravu kukuljicu. I čuvena vojvođanska dušanka prikopčava se petljašem. Kod tamošnjih patriota dušanka je bila simbol srpstva, pa je i kod svećenika slična. I u Torlaku se kaže gunj, ali se govori i dreha (klašenik). Samo za ćulavku Torlačani kažu gugla. Gunju je sličan porečki koporan.

Koporan (u nekim selima ćulija) je od crne klešnje (sukna), s kusim rukavima; siže do niže trbuha, a ima ćulavku. U nekim mijačkim selima, na pr. Tresonču, je isti haljetak, ali do pojasa, zove se ćepe, a u obližnjem mijačkom mjestu Galičniku zove se zobanče, kod Gusinjaca džoka. Vrsta gunja s rukavima u Crnoj Gori zove se kapot ili kapotina, a od iste ove romanske riječi postao je kaput. Ime gunj je keltsko-romanskog podrijetla, pa se i francuski slično kaže gonelle. Kukuljica je izvedena od romanske riječi cucullus, torlačka gugla od njemačkog Gugel, a ova opet od cucullus.

Kabanica je zimsko odijelo. Širi se malo ne svuda po našim zemljama, negda je je bilo i po ravnicama, a sada isčezava. Uvijek je suknena i sa rukavima; duga je do članaka. U Vasojevićima je bijela, u Drobnjaku i Pivi siva, dalje vrana. Bijela kupljena kabanica u Srijemu zvala se surduma. Imala je kratke rukave, ni do lakata, pa su još bili zadniveni, te ih nisu mogli navlačiti, jer ovdje služe rukavi za ukras, kad se kabanica ogrne. Nošena je preko kožuha, da ovaj ne bi pokisnuo i odrvenio se. Crnogorski talagan je s kratkim rukavima i ogrlicom, tako isto dugačak kao i kabanica. Već u 17 vijeku spominje se u Makedoniji, a i Tesalci ga znaju pod istim imenom. Njime su se ogrtali i izvjesni janjičarski odjeli, a sad ga još ima u Dukađinu, Tunisu i Maroku. U svježoj plemenskoj N. N. struka je neosporno najdičniji dio odijela, a negda i od prijeke potrebe. Ona je u pravoj Crnoj Gori koliko »čojska« toliko i ženska, a u Hercegovini nosili su je većinom samo muškarci. Uvijek je od vune otkana, sa nešto kozine, da ne propušta vodu na tijelo i oružje. Ženska je teža i sa strekama (prugama) nad resastim krajevima. Streke su zatvoreno-plave, zagasito-zelene a i drukčije. Struka je u stvari duga do bedara, oko 60 cm širok šal. Piva, Gacko, Drobnjak, Uskoci, Morača, Vasojevići, Krivošije i Paštrovići negda su nosili bijelu

struku, oko Bileća često crvenu, a Crnogorci crnu. Kod Krivošija listom, pa u tamošnjoj Krajini i oko Bara bijelu su zamijenili singavicom (vugašicom). Poturice su u Sandžaku također nosili bijelu, Gornja Crmnica kao i Katunjani (crne), a Donja Crmnica bijele. Struka se prostirala do Risna, nošena je i u Lici, odakle su očuvane slike već iz 16 i 17 vijeka. Nju su prkosno prigrtali i Morlaci i Martolozi. Struka nije neka specijalnost naših zapadnih gorštaka, jer su je negda preko ramena ogrtali i oko Kumanova, pa i više Sera, a isto tako i Miriditi. Nosili su je i u Škotskoj (tartan), i u Irskoj, Bretagni, Portugalskoj, Španiji, na Cipru, u Rumunjskoj, Erdelju (sa sličnim imenom sarika) i na Kavkazu. Kod sardinskih pastira bila je od kozje kože, s dlakom izvana, opet sa sličnim imenom mastrucca. Doskora su sličan ovakav haljetak, od kozje kože s dlakom spolja, oblačili i dojranski ribari. I kod škotskih plemena po boji je varirala. Za Srbijance se nije moglo utvrditi da su je nosili, a doseljene Crnogorce po njoj zvali su strukarima. Međutim riječ struka je u Šumadiji poznata, ali tako zovu ponjavicu, kojom pokrivaju dojenčad u koljevkama.

Po gradovima je ranije gotovo sva, i muška i ženska N. N. bila primljena od Grka i Turaka, kako po kroju tako i po imenu. Grčka je saltamarka, libade, a škurteljka grčka i faršerotska, tursko je džube, bojelek (fistan bez rukava), anterija, fermen, šakakluk, ilaluk, armiluk. Iz Mletaka je primila Lika i dio Hrvatske i Dalmacije maju (domaći od vune pleten kao koporan); brage i brageše proizlaze od talijanskog bracca. Madžarska haljina szűr odgovara po imenu ličkoj surini, istarskoj surici i srijemskom surdumu.

Ženski kožuh, bez rukava, u Šumadiji se zove obušak, a muški grudnjak, ma da se negdje grudnjakom zove i pamuklija bez rukava. U vojvođanskim pustama opaklija je kožuh do zemlje, prava blagodat za pastire za hladnog i vjetrovitog vrijemena. Zimi, kad se njome uvije može i na snijegu da se noći, za to i vele: Nije ovo opaklija već dobraklija. Jedna vrsta muškog kožuha u Skoplju, Velesu i dalje po gradovima potpuno odgovara po kroju staro-grčkom hitonu. U obliku je oblonga, a bez rukava. Samo za desnu ruku ostavljen je otvor za provlačenje, na lijevoj se strani krila preklope oko lijeve ruke i grudi, a s desne strane oko leđa, pa kad se oba krila sastanu na lijevom ramenu, tu se i zakopčaju, pa odatle na puceta sve do dole.

Pojasi su ranije bili najviše bijeli ili crveni, kasnije šareni, i pošto su ih muškarci nosili po dva, obično je unutrašnji bio uži, a spoljašnji širi i duži, pa po njima je opasivan kožni silav (silaj). Silaj je dvojak, jedan se opaše, pa se pištolji i noževi u nj zadijevaju, a u drugi se pištolji metnu, pa se objesi preko ramena kao jandžik (ovo se u Hrvatskoj zovu svilaji). Kad je silav izobičajen, preko pojasa su stezali kajiš. Vremenom su došli šareni uži pojasi i održali su se do danas u Šumadiji. Negdje se preko pojasa, koji su bili vuneni, otkani, stezala pripojasnica, sa cijevima za bojne metke. Ženski pojasi su uvijek bili uski i šareni. U Dalmaciji su nosili pripašnjaču, oko tri prsta širok, pulijama od kositra iskićen, kožni pojas, koji gore ima kao ovenjaču, kroz koju se provuče litar (pasaći kajiš), a dolje je od polovine rasječen na troje ili na četvero, te se o jednom kraju objesi britva, o drugom praljak, o trećem ključ. U svima krajevima gdje se nose struke, žene su se pasale do 4 kg teškim kožnim pojasima (kovanicama), koji su bili okovani tučanim ili srebrnim, kod neke pozlaćenim pucetima, unutra s hakicima (karneolima). Do prije 60 godina u niškom okrugu muški sa svilom i zlatom izatkani pojasi bili su od osobite ljepote i jednaki za seljanke i seljake.

U zapadnoj Evropi počeli su nositi čarape tek u 16 vijeku, a u Mačvi i u Srijemu nije ih bilo ni u prvoj polovini 18 vijeka. Po Bosni, po Hercegovini i po Srbiji (gdje nose čarape) podlože obojke u opanke, gdje su oni samo podmetači ispod tabana u opancima. Po Srijemu, Banatu i Bačkoj zavijaju noge šarenim obojcima, i na njih obuvaju opanke. I u prilepskom polju omotavaju noge bijelim, slabo uvaljanim obojcima, koje zovu objel (objela). Isto tako i u Torlaku po čarapama omataju t. zv. navošte od bijelog sukna, koje se u nekim selima nose preko čarapa, a zovu se tarlaci. Čarape su balkanskim

narodima došle i kao stvar i po imenu, s istoka, preko Turaka. Opanci su po kroju vrlo slični kod Srba, Hrvata, Bugara, Arnauta i Vlaha, a tako se svuda slično i zovu. Da u plitkim opancima ne zakisne stopalo, obuvaju negdje povrh svega bašure (u kruševačkom okrugu). Uzmu baor (burag), pa od osušenog baorišta, koji je u malo soli uštavljen, skroje kao obojke. Ali ih spremaju i od janjeće, zečje ili jareće kože. U kruševačkom okrugu nazuvci su zimi od kozje dlake otkani, da ne propuste vlagu. Mnogo šta od obuće primljeno je sa romanskog zapada, kao cokule (soccus), kalavare u Jadru (iznošene cipele, od calceus, a možda i združeno od caligae; negdje se rimsko ime s obuće prenijelo na čarape kao od calceus, identično — kalčine, isto tako i dalmatinski kalci). Za pripomoć obući jesu krplje (krne u Crnoj Gori, u Galičniku klape), drveni obručići, isprečani prutićima ili oputom. Privežu ih pod opanke, pa zbog širine ne zapadaju u južan snijeg kad pastiri krenu u planine ili da love. Na manastirskim freskama crvene su čizme, kao i u Bizantu, odlika višeg staleža, ali su ih i u Srbiji, čak za vrijeme kneza Miloša, nosili čak i svinjarski trgovci. U južnim krajevima nošene su stalno crvene jemenije, a za odlikovanje zaslužnim ljudima turske vlasti su poklanjale crvene čizme.

Crvene i žute papuče obuvali su grčki kolonisti u Maloj Aziji još u najstarije helensko doba. Nanule su azijski izum i ime. U staroj srpskoj državi obućari se spominju već prije Kosova. Vrijedi skrenuti pažnju i na skornje u jugo-istočnoj Srbiji, osobito oko Knjaževca. Pastiri zadjenu za pojas kozju kožu s dlakom izvana, i njom se kao keceljom zaogrnu sve do članaka, da se ne bi unutrašnje odijelo, kad se veru kroz trnjake i čaliju, razderalo. U pirotskom okrugu ima pastira, kod kojih su skornje vrlo široke, da ih od pojasa do dolje sasvim zaogrnu, pa ih još lancem privežu, jer ih bodlje lako prekinu. Skornje su staroslovenska riječ. Nose ih i talijanski pastiri, svirajući u jednu cijev bez piska, kao i naši, koju sviralu starosrbijanski pastiri zovu kaval, a Talijani slično ciufolo. U seljaka rijetko je koje odijelo sa špagovima. Zato su prije male stvari, kao čibuke i t. d. zadijevali za silav, a veće turali u torbe, osobito po Hrvatskoj. U Lici velike vunene torbe sa poklopcem zovu torbacima, a po vezu se razaznaju koje su ljudi vjere. U Vasojevićima je torba obravnica, u Crnoj Gori obramnica neraz-dvojna od pastira i pješaka. Mačvanske su torbe konopljene i bijele. Torba se nosi o ramenu, a kad je na leđima zove se uprtnjača, i onda se na grudima krajevi od uprta zakvače drvenom kukom, koja se u Vasojevićima zove kukulja a u Toplici kukalja. Kožne torbe zovu se jandžicima. Poput njih, ali veći, su makedonski tarčuzi od kozje mješine, kojih je prije bilo i u Srbiji. U silav se zadijevao pored oružja i batifog (mletačko ime), od kože ustrojena kesa za ognjilo, kremen i trud u Crnoj Gori, a u Hercegovini se zove tehara. Nož je usaračen visio niz bedra.

I rukavice zimi nosi sav naš svijet, a kosovske mlade o vjenčanju navlače rukavice od zlatne žice, i to sa podvojenim prstima, što nije slučaj kod vunenih zimskih, jer kod njih su pletene u cijelu šaku ili najviše samo s odvojenim palcem.

U osobito karakterističan dio N. N. spada oglavlje, kako u Mačvi zovu sve vrste pokrivala za glavu; gdjegdje se u Bosni čuje oglavje. Osim ubradivanja pod tim se imenom razumije i način češljanja. Sve ostalo kod ženske N. N. potčinjava se sistematskoj kvalifikaciji rasprostiranja N. N.

Najkarakterističnija ženska kapa u našim zemljama je tako zvana vrljina, koju su doskora nosile žene u srebrničkom kotaru, u Bosni. U Osatu, predjelu toga kotara, bile su one ogromne, skoro koliko košnice. Na vrhu su se svodile u malo naprijed savijen čvrst roščić, koji je bio ispleten od strukova lana i bosiljka. Po njemu se poveže gužva od usukanih zagasitih tkanina, a oko gužve žena namota svoju kosu kao debeo šinjon. Preko roščića natakne jedan vuneni izatkan sputačak, kao peškir, koji je na sredini rasječen, da se može preko roščića namaknuti. Strane su ovog sputačka vezene, a donji krajevi resnati i spušteni niz leđa do ispod plećki. Preko sputačka se ubradi maramom, ali tako da joj se vrh naprijed savije, kao što je i roščić pod njim nakrivljen. Praznikom i u sve-

čanim prilikama natakne se povrh vrljine ćema, koja je u stvari kapuljača, sva novcima nanizana. Ta kapa je bila sedlasta, ali je prednje uzvišenje, što je obluk kod sedla, bilo više od zadnjeg. Na stražnjem obluku utvrđen je bio vjenčić, a svud oko kape đerdan sa prišivenim parama, koje su pri hodu zveketale. Ove su se kape održale u Donjoj Ljubovidi do 1878, a od tada su iščezle i tamo i u Osatu. Ovoj je kapi u Bosni pridavana naročita »svetinja«, jer se priča, da se u nju jednom Krist sakrio, bježeći od gonitelja. One su izobičajene zbog glomaznosti i što su se djeca babama rugala, zovući ih »rogama«. Vrlo je interesantno što je slična kapa nošena negda usred Bugarske, u Gabrovu, pa u tulskoj guberniji, u Rusiji, a stari putnici navode, da su i lužičke Srpkinje u staro vrijeme nosile neke kape, nalik na rog, pa i Frižanke u starom vijeku. Hercegovačke Popovljanke nosile su do prije 50 godina jednu kapu, koja se zvala ovrljina ili oglavje, ali ona je sasvim drukčije izgledala nego vrljina. Oglavje se sastoji ponajprije od uske povisoke, od lanenih strukova spletene kapice, ovite peškirom, koji se niz ramena spušta u lijepim naborima. Gornji rub te kape iskićen je nizom špioda s velikim lijepim glavicama, koje su među sobom spojene lančićem, ili nizom staklenih merdžana, a niz taj vijenac visile su mnoge srcolike privjeske. Čelom se razapne bogato okićena srebrna počelica, sa koje niz srebrnih blistavih kabarica zastre pola čela, nadnoseći se nad obrve. U cjelini to je nakit krunice. Pod krunicom raščešljaju više tjemena kosu u dva pramena, te ih spletu od sljepočice u 2 pletenice, koje se spuštaju niz ramena na grudi. Povrh svake pletenice spušta se od kape pa do kraja pramen niskosnica (trak čohe ili kože iskićen srebrnim novcem), završujući se lijepim srebrnim ukošnjakom. Oglavju je vrlo slična bila u Trebinskoj Šumi ženska kapa ujačina, pa i druge. U isto vrijeme kad je u nekim selima osaćanskim, na pr. Krniću i Blažijevićima, nošena vrljina, u istom srezu na pr. u Toplici su nosili naročitu kondu. Konda je izgledala kao otvorena slanica, jer s lijeve i s desne strane više slijepih očiju stajala je po jedna od slame ispletena ljesica. Preko šupljine ubrađivale su se bijelom, pri dnu vezenom maramom. O svadbi pa i o praznicima za godinu dana metale bi i one ćemu (ćamu) kao i njihove druge po vrljini što su činile. Neke su u onaj prazni prostor između ljesica (u posljednje vrijeme) umetale uspravno ogledalce, a povrh svega odozgo lepršalo se paunovo perje ili delije iz pijetlova repa. Konda je bila i u Azbukovici, a ranije je izobičajena od vrljine, ali je nešto drukčije izgledala, više je bila dugoljasta kao bijela bundeva, i opet perjem iskićena. Još 1555 Busbek je vidio u Jagodini da su žene kitile kape perjem. I u studeničkom srezu nosile su snaše (mlade skoro dovedene) paunovo perje na glavi, a starije žene ledenike, kape od para (u smislu ćeme i t. d.; odzada je visio dug sputačak, koji je bio izatkan i išaran vunom, a visio je do pola plećki. Širina mu je bila 40 cm. Taj sputačak kvačio se pod kapu (ves) a u vrhu se također svodio malo u roščić. I u Levču je bilo ledenika. Neke su starodrevne kape iščezle 1803—1814. Vuk veli za tarpoše, da su ih od prije nosile žene u Jadru i Radevini, i to je može biti uopće bila najveća ženska kapa; bila je okrugla kao pogača, gdjekoja šira od aršina; nije se nosila odozgo na glavi, nego natrag, te stoji od glave gotovo uspravno, a ispod grla je drži podbradnik da ne padne natrag. Kad odzada puše vjetar, ili kad hoće žena da se sagne onda treba da drži sprijeda tarpoš rukom, da ne padne pred nju, a kad vjetar puše sprijeda, onda treba da ga drži odzada, jer hoće vjetar podbradnikom da ga otkine, ili da zavali ženu; kad hoće žena da uđe na kakva vrata, onda treba da se sagne i da ukosi glavu. Tarpoš je bio opleten od bijele loze, pa je na lozu navučena velika kapa od crvene čohe: po čohi je prišivena šamija (tako da se čoha i ne vidi), a preko šamije je pribodena iglama (trepčanima i kolačarama) bijela maramica, koja je sprijeda sva iskićena parama, trepčanim iglama, smiljem i ružama (načinjenim). Gdjekoje gazdinske žene nose i kapicu sprijeda, a mlade načine naokolo oko svoga tarpoša kao vijenac od ruža i od smilja. Odzada visi jedan kraj od šamije (nakićen parama i ostalim bijelim novcima) i zove se pero. 1803—1814 tarpoši su gotovo sasvim ukinuti, a uvedene su

mjesto njih manje kape, sa kojima je lakše bježati po šumi.

U Radevini je sve do 1868 bio očuvan neki manji ženski šešir, ali daleko od prvobitnog tarpoša, tek ipak kao njegov nasljednik, ali se ime tarpoš za jednu vrstu ženskih kapa održalo do skora oko Burgasa, u primorskoj zoni, a pošto je pričvršćivan i tamo podbradnikom a i formom je sličan pravom tarpošu, to ga slobodno možemo uvrstiti u isti tip. Pošto je i Kantarini opazio neke široke ženske šešire oko Kunovice, a Boué Ami ih 1841 izričnо zove tarpošem u moravskom okrugu, izlazi da je on svakako sizao od Bosne do Crnoga mora. Međutim tarpošima je nadjenuto arapsko ime od tarbuš po jednoj vrsti njihovih fesova, a pod istim imenom nosili su ga i janjičari. U vrlo karakteristične kape spada i trvelj. Od prave ženske kose sa dometnutom kozinom ili vunom uvije se pletenica i spusti s lijeve i s desne strane glave ispred ušiju, zanoseći je poslije k vratu. S tjemena pak do niže plećaka prevjesi se lijepo klečan ili vezen vuneni prevez, podnizan parama, a preko svega zabradi se žena bijelom maramom. Ovi trvelji nošeni su naročito u Povardarju, po palanačkom kraju, oko Kumanova, oko Nišave, u Pomoravlju i bližoj okolini. Resavski je najpoznatiji. Trvelj je podrijetlom iz Grčke, odakle je iz solunske udoline vardarskom ravnicom ušao u naše zemlje, ali i preko mora grčki su ga kolonisti rasprostirali po Misiru. U 6 vijeku poslije Kr. vidi se kod bizantskih vlastelinki u pratnji carice Teodore na mozaiku u Raveni. Naši su trvelji pleteni od debele prtene tkanine, a punjeni kučinom, pa obavijeni kosom. Grčki su bili od kože, pa također kučinom punjeni. Po pravilu su dva trvelja metana na glavu. Vrlo je rasprostranjena u Šumadiji, a ide i dalje, konjga (konđa, konga), u Baranji tunjga, u Srijemu džega; ovo se posljednje ime čuje gdjegdje i u kragujevačkom okrugu. Konđa se obično pravi od krpa kao kesa, pa se napuni vunom. Odozgo po platnu prošije se u krugu ljeskov prut, i metne se povrh punđe kao pesnica, a povrh svega dođe ubradač. Valjevska se konđa uljepšava sa dvije zlatne kitke. Oko Avale negda je konjga bila visoka, nalik na ruski kokošnik. U Staroj Srbiji kondi odgovara t. zv. vijenac, koji je od prutića zaokružen u obliku kotura. — Izgleda da su vrlo složena oglavlja starija, a ona s manje dijelova kasnija. I negdašnju vrljinu iz rudničkog okruga ovamo treba uračunati, kao i tamošnju ašanjku. Levačke su džege bile konđe, ali odzada s prevjesom (ručnikom). U isto vrijeme u Levču su neke žene nosile kukuljicu od lipova luba na šiljak. Konđa ide preko centra Šumadije istočno u požarevački okrug, zapadno u Podrinje (preskačući užički okrug), gdje se ubraduje šamijom, kao i u čačanskom okrugu i velikom dijelu rudničkog. Negdje ide kroz Bosnu, pa se opet javlja sa vrlo karakterističnim oblikom u trebinjskom okrugu, pa u splitskom kraju kod hrišćanki, pod imenom kovrljaka.

Od Grka je po oslobođenju prenijet fes u gradove i palanke, a po tom i u mnoga sela njihova N. N. Ves (fes) je metala djevojka čim se podjevojči, a čim se uda ispod obavijenih vitica kose pričvršćivan je negda argiluk (svilen trak, novcima potkićen), koji je kasnije zamijenjen barešom (uvijenom šamijom), na koju su žene naticale prstenove i srebrne grane. Bareš je bio od krepa, 5—7 puta uvijen i zašiven, a njega je kasnije, sve do sada, zamijenila carigradska šamija, otvorene razne boje za mlađe, a zagasita za starije, koja se uvija oko fesa nad razdjelkom. Po svoj Staroj Srbiji i Makedoniji u ženskoj gradskoj nošnji svi su glavni dijelovi odijela najviše turskog pa grčkog podrijetla, arnautskih imena nema.

Po kićenju smiljem zvala se jedna kapa od Levča do u Dragačevo smiljevac ili cmiljevac. Upletanje konjske dlake iz repa u ženske perčine vidio je Bacek još u 16 vijeku kod ženskih između Niša i Pirota. Kod Kalmukinja je isti običaj, kao i kod nekih drugih mongolskih naroda. Pošto je u ovom kraju negda živjelo srodno im pleme Pečenezi, sasvim je pojmljivo, što se pretopljeno stanovništvo doskora držalo naslijeđa i u svoje vitice, zvane prcake (kacake), također su žene upletale konjsku dlaku. Mjesto konjske dlake upliću i kozinu ili crnu vunu. Oko Trna imale su žene osobito glomazne prcake, koji su dopirali do članaka.

Kad ženska poveže samo glavu, ta se marama zove zabratka. Od vranj-

skog okruga preko niškog i pirotskog silazi ona čak u krajinski, i može se smatrati za preostatak nekog kompliciranijeg drugog oglavlja. U Beranima je bila negda nevjestačka kapa »savršena«, t. j. u šiljak izvijena. Na vrhu je imala zadjenutu trepetljiku sa mnogobrojnim dinduvama i praporcima, pa kadgod bi se mlada poklonila ili prišla ruci kumu ili starojku »trepet« naprijed klone i zazvone praporci s obješenim drangulijama. Praporce je na zapadu nosio sav otmjeni ženski svijet 13 do 15 vijeka. Peškir oko glave kod Beranke zove se kanavac. U Rami i prozorskom kraju katolikinje nose tipičnu kapu, koja se zove poćelica, ili privezača, a nosi se povrh kruga, koji je od tankog drveta, u visini, koliko zasijeca sam vez od poćelice. Povrh kruga omota se mala tanka jemenica (marama), a oko nje pletenice, da krug čvrsto stoji na glavi. Povrh toga dolazi poćelica i vez, a odozgo se, da se ne bi vidjela šupljina od kruga, obavije maramicom, što ne pokriva poćelica. Treći kraj od marame spušta se niz vrat, kao prevez. Osim poćelica vunicom vezenih, za veliku ih gizdu ima i zlatnom žicom nakićenih, tako zvanih zlataraca. Kad su u žalosti nose svilenjaču, ali je prikriju četvrtim krajem od marame, koja pokriva krug, i to za punih 5 godina (tempus lugendi). Djevojke ne nose nikakvih povezača. Poćelicu nose i Imoćanke i nešto dublje po Dalmaciji; ona obuhvaća katolički dio Slavonije i Hrvatsku, pod imenom poculica, a pečom ili pečnicom se povezuju. U Bjelopavlićima je bila ženska kapa pedalj visoka, a šiljata; završavala se krupnim pucetom, o kome su visile pare i različite trepetljike. Mlada se dovede pod tom kapom, zvanom ćukom, koju nosi oko pola godine. Čitavu nedjelju dana vise o ćuku jagluci, od kojih se mladino lice ne vidi; kad joj po tom dođe mati i donese haljine, onda se jagluci skinu, a mjesto njih se priveže crvena stručica, koja joj visi niz leđa. Mi u ćuku vidimo trag starosrbijanskog košća, koji je bio pleten od pavitine i također išao u šiljak. U šiljak se završavala i kukuljica od luba u jagodinskom kraju, sa koje se spuštao prevez kao i kod ćuka. Svuda se osjeća ista prageneza, bar u nekim sastojcima čak i sada, ma kako da na prvi pogled izgleda da nema srodnosti.

Ručnik je vezen peškirić, po pravilu sastavljen iz male kapice, koja nasjeda na tjeme, a za nju je prišiven vezen peškirić pretežno crven; obadvoje zajedno čine ručnik, koji se pridjene na tjemenu, pa se spušta niz vrat i leđa, često do pojasa. Ručnik se u trvelju zove prevez, u studeničkom srezu sputačak i t. d. Ima ga i u vezenom peškiru na vrljini, samo u dvogubom razdjelu, gdje ne pada niz leđa nego s lijeve i s desne strane glave po plećkama, što je samo lokalna varijacija. S punim pravom možemo u ručniku gledati prevez. Kad se i složeni trvelj uprosti i kad mu se skinu svi uzgredni djelovi, te ostane samo prevez, to je pravi ručnik. Po svemu izgleda, da je prevez prvobitni najstariji dio, pa tek mu se, kako u kom kraju, vremenom po štošta dodavalo. U Resavi su pridodate pletene gužve (one se uvijek zovu i same za sebe »trvelji«). Ovoj pletenoj gužvi u svemu odgovara od marama usukana gužva na bosanskoj vrljini, preko koje se uvijala i začešljavala kosa. Inače ručnika, kao samostalne kape ima u okruzima: jagodinskom, aleksinačkom, knjaževačkom, kruševačkom, niškom, ne spominjući dalnja zalaženja. I imotska, ramska (bosanska) i slavonska poćelica (poculica) dolazi u derivate ručnika, s jedne strane, a s druge strane sasvim se naslanja na ćuk, prizrenski prevez s krajčetom, na makedonski sokaj, na starovlašku mladinu kapu s prevezom iz užičkog okruga, na cuculjku iz Svrljiga, na negdašnji dindal u Resavi (koji je postojao uz trvelj), na konavoski hondelj, na vojvođanske mladine kape, bez obzira na to, koliko se sputačak spušta niz zatiljak k plećima. Ovim se sva prividna raznolikost i nesrodnost svodi u istini u zajednički izvor, sve na ručnik. Kićenje paunovim perjem ili turanje odozgo ćeme (ćame, ledenika) i t. d. samo su ukrasni domeci, i nemaju sa sadržinom posla. I Čeremiskinje nose pravi ručnik!

Svi domeci na ženskim kapama su po pravilu tudeg podrijetla. Tu dolaze srebrni nakiti, kavuri, ćilibari merdžani, pa kumoš (kao podbradnik i oko Beograda; tursko je ime i znači prosto tkanina). Upletanje zlatnih trakova (tijela) u mladinu kosu, po svoj

Staroj Srbiji, grčkog je podrijetla, kao i varak, koji se posipa i lijepi po mladinoj kosi. Marama je arapsko ime, i odavno je počela da zamjenjuje vezen ručnik-sputačak-prevez-preves. Tako je isto i jemenija kao i šamija, i kao stvar i po imenu, istočnjačkog podrijetla. I konda i prevez i sva ostala pokrivala na glavi imala su u staro vrijeme zadatak, da kriju kosu; od tuda i sad seljanke ne će dopustiti muškarcu da gleda kad se češljaju. Muške su kape proste i jednostavne. Najstarije su visoke šubare (baretine) od janjeće kože. U Belici je bila i neka šubara sa prevrnutim zaušKama, koje su gore sprijeda zapetljavali zapetljačima, a na hladnom vremenu spuštali na uši. Ovakva šubara i sada je kod Poljaka omiljena. Keče je u južnim krajevima od uvaljanog sukna, koji se u Janjevu zove plis (od grčke riječi pilos), tako i arnautski. Po Makedoniji je kod Srba po pravilu bijela kapa, opšivena okolo crnim platnom, slično crnogorskim kapicama, nekad tako i gore na tjemenu. Sa istim nazivom, keče, nosili su je i neki janjičarski odredi. Prije su u jugoistočnoj Srbiji pastiri sami sebi pleli vunenu kapu, koju su zvali pletenkom, tako i Braničevci, ali samo crnu, za to su ih zvali »crnokapcima«. Za turskog vremena po srednjoj Srbiji nosili su ljudi i djevojke ćelopoše, a u Hercegovini isto takvu kapu, po imenu karikliju ili duduk. Na njih je bila nalik pletena ili skrojena kapa dinjara, samo što je pri dnu bila opšivena debelom gužvom. I jedna i druga bile su od crvene čohe ili abe. Odozgo su bile zatubaste kao fes, a ćelopoš je bio kao konus. Kariklije imaju sa strane crnu postavu. Šišak je bio što i kariklija, a isto je to i hercegovačko-crnogorska sadašnja kapica, zvana i zavratka. U isti kroj, boju i opšivanje smije se računati i dalmatinsko-hrvatska kapica. Najstariji oblik ove plitke kapice očuvan je na freski Olivera, velikog vojvode cara Dušana, u lesnovskom manastiru. Po opisu grčkog diplomate Metohita, takvu je plitku kapu nosio i mnogo zebao jedan doglavnik kralja Milutina, koji mu je zimi bio u susret izišao. Pratip za mnoge gornje kape je običan crveni fes, koji je podrijetlom od grčkih antičkih ladara. I po našim zapadnim stranama nosi se fes, pa se po njemu vezao saruk (šal, kušak), osobito kod muslimana. U Toplici obavijaju ljudi dugačak peškir oko glave, a zimi ga spuste i preko ušiju, zbog čega ih zovu peškirašima. I po Makedoniji se gdjegdje ovako postupa. Oko Sarajeva, po bosanskoj Krajini, oko Knina i dalje po Dalmaciji nose i pravoslavni i katolici prave čalme, što je došlo iz turske N. N., a u stvari je grčko-azijskog podrijetla. Crvenu su kapu nosili i Gali u starom vijeku. U Mačvi su negda nosili kriškaru od zbijene crvene čohe, ali od kriški (skrojki) sastavljenu i sašivenu, da se malo zašilji. Obinjajka ili šumadinka zvala se slična muška kapa, samo od crnog sukna (rjede od ovčje kože). Kalpake su ljudi nosili od prve vlade kneza Miloša, nosili su ih i činovnici, a u narodnim pjesmama svaki junak.

Zlatari su na Balkanu, osim domorodaca, većinom bili stranci, a i sad su to, osobito Cincari i Grci. To se u ostalom vidi i po imenima za nakit, gdje prevladuju tudi nazivi. Za najglavniji nakit; za obodac-oboce imamo ne samo to svoje nazivanje, nego još i ova, sa istim značenjem: nauške, obrnjuške, drščice, vrbilče i t. d., a sva ova imena odgovaraju stranom imenu minđušama. Prsten je također naša riječ; on se, bez glave i kamena, zove vitica i vera, u značenju tuđe riječi burme. Uz našu grivnu stoji tuda belenzuka, kad je jednostavna, a kad se zakopčava zove se intišija. Od svih nakita s arheološke strane najvažnije je spomenuto neznatno vrbilče, turski zvano kulakluk ili halčica. Vrbilče je sasvim obična tanka srebrna žica, savijena u obodac, ali najradije sa zakrivljenim vrhovima, poput velikog latinskog slova S; tako su u stvari kovani i najstariji slovenski ukošnjaci. Vrbilče kod Turaka nikad se tako ne izvije.

Po južnim krajevima vrlo je popularan srebrn lančić, zvan uročica, na kome su od uroka izvješane razne drangulije, na pr. u Studeni, srezu niškom: ručica, merdevine, dulence, pjetlić, pirija-katanac, zec, obješenjak, ripče, mjesec i zvijezda, utija, naluna, obična sjekira i turska balta, vuk, nakovanj, gugutka, krstić, jelen, puška, sofra, topuz, taktašče (na čemu se pare broje), žlica, mengele, pseto, dugum, aždaja, žaba-krekavica, ralnik, popka (patica), lastavica, noga i pile.

U Bosni se i po vjeri nakit dijeli, na pr. pravoslavne žene nose kolan s pjetlićima, muhamedanke samo eždere. Igle su vrlo raznovrsne: kolačare, trepčanice zvane i groznice i t. d. Perišani su dovoljno poznati, a emsije su negda Beranke nosile u kosi: 5 verižica, iskićenih paricama koje se na tjemenu sprijeda zakvače jednom kukicom, a tako i odzada u kosi iza ušiju po jednom. Neobične su bile i kalajlije mačvanskih djevojaka. Kalajlije su bile kao vrlo dugi naprsci od kalaja. Njima su djevojke ličile svoju niz leđa spuštenu viticu, koja je radi toga galunom (mrkom čohom) pokrivana. Turski su nazivi nakita: biserluci, bezuvente, bašlije, sorguči i t. d.

Srpske vlastelinke u 14 vijeku nosile su neku vrstu dijadema od srebra i zlata. On je bio ukrašen biserom, a sastavljen na pr. iz 29 srebrnih pločica. Pored dijadema viđao se još neki ukras, u obliku srebrnoga roga. Žene srpskih velikaša, kao i dubrovačke vladike (gospođe) dobivale su u miraz srebrne ili zlatne krune. U trebinjskoj kapi ujačini treba gledati krunu, a i na nekim drugim bosansko-hercegovačkim kapama doskora je metalni ukras na glavi izgledao kao dijadem. Kad je imala na sebi mnogo glavatih uspravnih igala zvala se kruna. Negda su se kitile kao nekim krunama i Smederevke. Seljačkih dijadema u srpskim zemljama, ali od tuča, puni su muzeji, jer su one nošene do prije 80 godina, a sada se još nose u Voljavcu, srezu bjelopoljskom.

Od starog srpskog vlasteoskog i vladalačkog nakita malo je što sačuvano. Ima jedan okrugao zlatan zapon kneza Petra Zahumskog sa srpskim i latinskim natpisom i sa ornamentima u romanskom stilu, s orlovima, zečevima i psima. Pravljen je oko 1225. U zbirci Arheološke Komisije u Petrogradu čuva se zlatom vezeni pojas sevastokratora Branka. Na njemu su izvezeni lavovi, medvjedi, veprovi, zmije i sokoli.

Materijal za građansko odijelo uvažan je u naše zemlje od vajkada sa strane, kao kumoš (svila za dolame i drugo), saja (fina čoha za skupocjena gornja odijela), kutlija (brokat), svita (tanko sukno, koje se isto ovako zove i u Ukrajini), džamfes (svileni baršun), dijarbekirski bez, marama. Sve su to arapske riječi. I po samom tom vidi se, da su ove stvari uvažane s istoka. Marama je služila za ubrađivanje, ili se negdje zabadala u pojas, da se vidi, dike radi. U Srijemu i po Srbiji ovdjeondje marame su se u igri zvale »igračima«. U najstarije vrijeme, odmah po oslobođenju, ljudi se sa ženskima u kolu nisu hvatali za ruke, nego su između sebe držali štapić, kasnije maramu, a od sedamdesetih godina prošloga vijeka djevojke su oko struka opasivale maramu, kroz koju su momci proturali prste pri igranju, ako djevojka nije već imala drugi kakav opasač. Tek je od onda nastao drugi način, da se hvataju za ruke. U starije vrijeme kolovođa je u desnoj ruci držao maramu i njom vitlao po zraku. U većini naših pokrajina zadijevali su seljaci ubruščić u silaj ili ćurče za brisanje. Čak i bolje tkanine i za seljake većinom su donašane sa strane, kao aba (crno sukno) iz Pazardžika. Ono je izvana glatko, iznutra resasto; od njega su krojeni čuveni, mnogo cijenjeni spomenuti gunjevi »resanci«. Ali i u Plevljima je bila negda jako razvijena proizvodnja abe. Međutim aba je arapsko ime za jedno pamučnosvileno platno. Inače su od abe bile i rimske toge; one su bile iznutra resnate. Srpkinje su u starije vrijeme za vez birale rado plodove, kao jabuke, kruške, jagode, bademe. Od cvijeća vole karanfil, ružu, lišće, lozice i t. d. Vez se stilizira svakovrsno, a mnogo se upotrebljuju i geometrijski ukrasi, osobito za ćilime, pregače i t. d., često u vrlo starinskom ornamentskom shvaćanju. Zatim se u vez unose razne ptice, pa pauci, pijetlovi, konji, kornjače (za ulamu), golubovi, leptiri, bube. Srijemkinje su čak i Genovevu po priči iglom unijele u vez. Inače su ljudske prilike vrlo rijetke. Muslimankama su, po turskom uzoru, najdraži motivi cvijeće, osobito đul (ruža); od drveća: čempresi, jablani, selvije; od zgrada: džamije; od posuda: ibrici (»ibriklije«); od živih stvorova: rijetko ptice, a vrlo rado lavovi, na peškirima vezani lancem (»arslanlije«). Kod muslimanki je mnogo uobičajen i »vođeni bod«, dugačak, idući uzduž žica. Pošto muslimanke mnogo unose zlata, a ne vezu na broj — esap, nije vez tako lijep kao kod pravoslavnih i katoli-

kinja. Za sada je najstariji srpski vez očuvan na pokrovu kneza Lazara, koji je na 10 godina poslije njegove smrti vezla rođaka mu Jefimija, i to ukrsnicom. Značajno je, što za naš vez »ispisaru« zna istok, a zapad ne. Dalje po gdi Bernadzikowskoj: zapad ne zna ni za naš vez podbodački, snizaljku, popunjenu loževinu, pavlački vez, stegnute krstakove, vereviju, četverac, nizove, bjelicu, redak, jodru, kovčanice, tišmice, gnjedanje, kere. Žumberački vez povlakni (brojeni nizanci) značajan je na košulji. Ima još i konavoski, kninski i hercegovački sitni rad; konavoski je najkompliciraniji. Splitski su obični krsteljci s lica, a u Šibeniku, Posavini i Hercegovini savršeniji su, jer su oba lica isti. Zadarski su s lica krstati, a s naličja su četvorine. Krstati se uvijek ukrštavaju u protivnim smjerovima i stiču se u jednoj točki, a četvorine nikad ne uhvate isti pravac. Dalmatinski bijeli vezovi po otocima mletačka su kopija (reticella). Interesantne su i memice (hekleraj) na starinskim košuljama, pa skadarska pekva (čipka za stolnjak), pa prizrenski peškiri mušebakli (ažur), kator (šupljike) i t. d. U vezu na peškirima, jaglucima i sličnim objektima zapaženo je staro-grčkog klasičnog utjecaja, ali više staro-perzijskog i bizantskog. Batiku je centar otok Java, pa se polako širio preko istoka i nama prije stigao nego zapadu. U Leskovcu, Peći i t. d. za bojenje šamija i peškira na okrajcima se umoči lanena krpa u rastopljen vosak i jako stegne ono mjesto, koje treba na šamiji bijelo da ostane, a ostali dio umočen u boju primi željeno lice. U nas se od pamtivijeka na ovoj osnovi bojadišu i uskršnja jaja.

Crkvene slikarije ne daju za kulturnu historiju materijala, koliko bi se s pravom od njih moglo očekivati. Na vladaocima vidi se bizantsko odijelo i crvene čizme, biser i bogatstvo u zlatnom nakitu, ali iz narodnog života jedva se što nazire; nigdje nema ni jednog seljaka, bar u litijama. U Studenici je naslikan Sv. Đorđe Kratovac iz 16 vijeka, tobože u nacionalnoj nošnji. Nosi dugačku, crvenu anteriju sa uzanim rukavima, a povrh nje dugački himation bez rukava, koji se ispod grla zakopčava s 2 agrafe, a lijevo i desno vise mu slobodni rukavi. Na glavi mu je visoka šubara, a na nogama žute čizme. U Matki se vidi neka ženska sa spuštenim prevezom i jedna gdješto još što se ne može da razumije. Vrijedi spomenuti da Bogdan u Kaleniću ima također čepkenli-rukave.

U beogradskoj Narodnoj Biblioteki nalazi se čuveni psaltir, na kome su oko godine 1400 slikane minijature. Među svetiteljskim likovima poneke su prilike slikane iz običnog života. Ti su radovi od neocijenjene vrijednosti, jer su za prost narod slikani srpski seljaci; to se vidi i po koječemu drugom. Na listu 169 naslikan je jedan seljak kako ore sa dva zapregnuta vola. Na njemu je samo siv kožuh do koljena, izvana dlakav; on je i gologlav i bosonog. Na listu 121 naslikano je rođenje Kristovo; tu sa desne strane stoji jedan čovjek, sličan spomenutom oraču, sa istim kožuhom, ali je obuven, i na glavi ima šiljatu šubaru, od istog krzna, sivu, kao što je i kožuh. Prostije se odijelo ne može zamisliti, osobito za orača; vrlo je vjerojatno da su se tako samo otroci nosili. Pored orača naslikana su i tri kopača, kako motikama kopaju, ali kod njih odijelo nije čupavo, nego glatko, kao da je vuneno ili prteno; kod prvog i trećeg boje je ružičaste, a kod onog u sredini plavo; dosiže kod sve trojice do članaka. Premda su i ovi gologlavi i bosi, ipak su bolje odjeveni; valjda su slobodniji stalež, kao i onaj obuveni s kapom uz orače (meropsi?). Sure ili bolje rečeno plavetne kožuhe sa resastom vunom izvana nose i sada katkad starovlaški planinci. Ali se oni nose povrh drugih haljina. Na jednoj freski u Kaleniću iz 14 ili 15 vijeka naslikan je jedan izliječen gubav seljak u ljetnoj nošnji s prtenom košuljom i kratkim gaćama. Pustinjaci su po manastirima naslikani goli, osim što su opasani oko bedara; tako isto izgledaju i prosjaci, bolesnici i ludaci.

Literatura: V. Karadžić, Danica, 1827; M. Milićević, Kneževina Srbija (1876); Karić, Srbija (1887); P. Rovinski, Černogoria (1888); Ć. Truhelka, Frigijska kapa (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1894) i Oglavlje (Nada, 1896); S. Trojanović, Vrljina (Iskra, 1898); J. Cvijić, La péninsule balkanique; S. Trojanović, Srpska žena (1910) i Sretečka župa (Zbornik

radova posvećen J. Cvijiću, 1924); Sič, O slovenskih narodnih nošah (1919); Tkalčić, Seljačke nošnje; Belović-Bernadzikowska, Građa i t. d.; Zega, Die Münze als Schmuck (1925); M. Lapčevićeva, Kosovski seoski vez (Skoplje i Južna Srbija, 1925); Album Nikole Arsenovića; Zbornik za život i narodne običaje (Naselja).

S. Trojanović.

NOTABILITETI. V. Srpska Narodna Stranka u Ugarskoj.

NOTAR JAVNI bio je lice javne vjere, te je po tome mogao sastavljati i izdavati isprave o pravnim poslovima i pravno-relevantnim činjenicama (instrumenta publica), kojima se od javnih vlasti priznavala potpuna dokazna snaga. Taj institut uhvatio je dubok korijen u Dalmaciji, gdje je bio primljen iz Italije. Recepcija je izvršena prvi put u prvoj trećini 11 vijeka, ali bez uspjeha, jer je u drugoj polovini 11 vijeka pojačan slovenski utjecaj u dalmatinskim gradovima, pa je opet notarijata za neko vrijeme nestalo. Drugi put se javlja polovinom 12 vijeka, pa je od toga vremena notarijat bio važni faktor pravnog života u Dalmaciji.

Svaka je općina namjestila za svoje područje jednog N., ili više njih; oni su, pored službenih akata, sastavljali i pojedincima privatne isprave. U prvo su vrijeme N. bili svećenička lica, koja su bila vješta pisanju. No poslije se sve češće javljaju lica, koja su imala naročitu notarsku kvalifikaciju, i to ili od strane njemačkog cara (imperiali auctoritate notarii), ili od strane pape (notarii apostolicae sedis ili sacri Lateranensis palatii). Stranke, koje bi željele od N. ispravu, došle bi k njemu, i N. bi im sastavio koncept (scheda) o njihovom očitovanju. Taj bi koncept unosio N. u svoju knjigu (quaterni imbreviaturarum ili abreviaturarum). Poslije izvjesnog roka (obično 8 dana) trebalo je da N. izradi stranci ispravu, ovjerivši je svojim potpisom (signum notarii).

N., koji bi svoj položaj osobitog povjerenja zloupotrijebio, kaznio se teškom kaznom (obično sječenjem desne ruke). U današnjoj Hrvatskoj i Slavoniji nije N. igrao važniju ulogu (javni notarijat uveden je ovdje tek 1855), jer su ovdje bili drugi instituti, koji su izdavali pod svojim pečatom isprave s javnom vjerom (kaptoli, loca credibilia). Ipak se i ovdje ponekad javljaju od druge polovine 14 vijeka N. (pod utjecajem Anžuvinaca), ali ih nestaje sasvim iza mohačke bitke.

U Srbiji je bilo također po većim mjestima i gradovima javnih N., koji su se, po bizantskom uzoru, zvali nomicima. Bilo ih je na pr. u Prizrenu, Trepči, Novom Brdu i t. d. Međutim ni ovdje ta uredba nije imala većeg utjecaja.

Literatura: M. Kostrenčić, Hrvatska pravna povijest; St. Stanojević, Studije o srpskoj diplomatici (Glas, 106, 1923). *M. Kostrenčić.*

NOVA GODINA nije se u srednjem vijeku računala svuda od istog datuma kao danas. 1/1 počinjao je stari julijanski kalendar, ali su poslije kršćanski elementi htjeli, da se N. G. veže uz neki Kristov praznik. U običaju su bili najviše ovi datumi: 1/3, jer se po martovskom punom mjesecu opredjeljivao dan slavljenja Uskrsa, zatim 25/3, kao dan Blagovijesti. Prvim datumom počimala je N. G. kod nama susjednih država i u Mlecima, a drugi je bio dugo u običaju kod papinske kancelarije. Još više se upotrebljavalo računanje N. G. od Božića, t. j. od 25/12. Tako su računali Nijemci, Madžari, a od talijanskih država Milano i Genova. U Dalmaciji, gdje je bio velik utjecaj talijanskih kancelarija i madžarskih vlasti, početak N. G. nije se računao svuda podjednako. U Zadru se računalo po mletačkom načinu, ali se uzimao i 25/3, a u južnoj Dalmaciji se upotrebljavao 1/1 ili 25/12. U Dubrovniku ima primjera za računanje N. G. i od 25/12 i od 1/1.

U Bizantu, i po tom kod pravoslavnih južnih Slovena, N. G. počimala je od 1/9. Datiranje se u staroj raškoj državi i raškoj kancelariji vršilo ne po godinama od Kristova rođenja, nego po godinama od stvorenja svijeta. Računalo se obično, da je od stvorenja svijeta do Kristova rođenja prošlo 5508 godina (t. zv. carigradska era), i stoga se, kad se hoće da izračunaju godine od Krista do danas, oduzima 5508 (na pr. 7120 — 5508 = 1612). Ali, kako naša N. G. sada počinje od 1/1, to za sve datume od 1/9 do 31/12 treba odbiti ne 5508, nego 5509.

U bosanskoj državnoj kancelariji, pod utjecajem zapada, računale su se godine od Kristova rođenja već u najstarijim spomenicima, kao na pr. u Kulinovoj povelji Dubrovčanima 1189. Kod pisara rukopisa raške škole datiranje sa obje godine, i od stvorenja svijeta i od rođenja Kristova, ne javlja se sve do 16 vijeka, jer prvi slučaj iz 1494 nije u pisanoj, nego u štampanoj knjizi. 83% starih zapisa i natpisa datiran je godinama od stvorenja svijeta, 7% godinom od Kristova rođenja, a 10% sa obadvije.

V. Ćorović.

NOVA GRADIŠKA, gradić u Slavoniji, u oblasti osječkoj; u rodnom kraju, gdje se dolina Šumetlice (sa Brezova Polja 984 m u Psunju) otvara u Posavinu, od Save 10 km daleko. Stanica na željezničkoj pruzi Zagreb (147 km)—N. G.—Beograd (228 km). Ima 4.602 stanovnika, sresko poglavarstvo, 2 općinska poglavarstva (N. G. i N. G. Vanje), kotarski sud, porezni ured, sresku upravu financijske kontrole, državnu šumariju, lozov rasadnik, šumsko-gospodarstveni ured i kotarsku šumariju imovne općine gradiške, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, realnu gimnaziju, žensku stručnu školu i 3 osnovne škole, županijsku bolnicu, ambulantu za trahom, poštu, telegraf i telefon. — U. N. G. prilično se razvija trgovina i industrija. Tu je električna centrala, kemička tvornica živežnih preparata, brašna za djecu i dojenčad (D. D. Salubra u Zagrebu), tvornica suhomesnate robe, pivara, 3 velike pecare rakije i šljivovice, parni mlin, parna pilana i motorni mlin, tvornica pokućtva, radionica kazana, 2 štamparije, knjižare i knjigoveznice, 6 novčanih zavoda. — N. G. je novije naselje; razvilo se za Vojne Krajine kao štapsko mjesto gradište pukovnije.

J. M-n.

NOVA EVROPA, politički i književni časopis. Vlasnik i urednik je Dr. Milan Ćurčin. Izlazi u Zagrebu od 1920.

U. Dž.

NOVA ISKRA, ilustrovani list. Vlasnik i urednik bio je Rista Odavić. Izlazio je 1899—1912 (sa prekidima).

U. Dž.

NOVA KANJIŽA, sresko mjesto, u Banatu na Tisi. 1921 imala je 4.580 stanovnika a 1910 4.938, od kojih je bilo Srba 1.664, Madžara 3.168, Židova 101; pravoslavnih 1.674, katolika 2.995. — U predmadžarsko doba bila je N. K. vjerojatno slovensko naselje. Već u 13 vijeku N. K. je bila znatno trgovačko mjesto. 1557/58, za turskog doba, imala je 85 madžarskih domova, a već 1582 imala je samo 4 madžarska doma; ostalo su bili srpski. Po oslobođenju od Turaka (1717) imala je N. K. 40 srpskih domova. 1738—1739 stradalo je stanovništvo od kuge. 1779 spojena je N. K. sa županijom. 1792 kupio je kanjiško vlastelinstvo Marko Serviski i počeo je tu naseljivati Madžare. Kasnije je ovo vlastelinstvo, udajom Serviskovih djevojaka, prešlo u ruke stranaca. N. K. je spojena mostom sa St. Kanjižom. U N. K. je znatno svilarstvo.

D. P.

NOVA KAPELA, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Nova Gradiška; željeznička stanica N. K.—Batrina na pruzi Zagreb—Beograd, gdje se od nje odvaja pruga, koja uz Orljavu vodi u Pleternicu, cijepajući se ovdje u Požegu i u Našice. Ima 609 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine gradiške, tvornicu opeka, poštu, telegraf i telefon. — Selo Batrina (863 stanovnika) gotovo je sraslo sa N. K., a prostire se od nje k jugoistoku.

J. M-n.

NOVA PAZOVA, selo u Srijemu, u srezu staropazovskom; u rodnom, posve ravnom kraju (81 m), od Dunava kod Novih Banovaca 5 km k zapadu; stanica na željezničkoj pruzi Beograd (34 km)—N. P.—Indija, od Stare Pazove 7 km k jugoistoku. Ima 4.488 stanovnika, općinsko poglavarstvo, evangeličko-augsburški pastorat, pučku školu, poštu i telegraf, parni mlin i tvornicu opeka, njemačku pučku štedionicu.

J. M-n.

NOVA RAČA. V. Rača 1.

NOVA SRBIJA nazvana je stara srpska zemlja, koja je u ratovima 1912—1913 oslobođena i sjedinjena sa tadanjom kraljevinom Srbijom. Poslije pobjede na Kumanovu (10 i 11/10 1912), N. S. nazvana je i Kumanovskom Srbijom, dok se dotadanja slobodna Srbija zvala i Pretkumanovskom Srbijom. J. Cvijić je onda ove dvije srpske zemlje, u svojoj raspravi Geografski i kulturni položaj

Srbije (1914), sa naučnih razloga nazvao Moravskom i Vardarskom Srbijom. Pored ovih imena, u našoj domaćoj literaturi sada se sve više udomaćuju nazivi Sjeverna i Južna Srbija.

N. S. obuhvaća raniju Staru Srbiju, koju čine područje stare Raške, Kosovska i Skopska Stara Srbija, a na jugu od ove zahvata i sjevero-zapadni dio Makedonije, čiji su drugi dijelovi ostali u granicama Grčke i Bugarske. Po Makedoniji se u najnovije vrijeme često naziva i cijela N. S. Makedonijom. Dok se prije oslobođenja N. S. veći njen dio nazivao Starom Srbijom, sada je zanimljiva pojava, da naš narod u N. S. naziva Starom Srbijom Pretkumanovsku Srbiju. Dalje o N. S. vidi: Makedonija (i Stara Srbija); Južna Srbija; Stara Srbija.

Novija literatura o N. S.: J. Dedijer, Nova Srbija (Srpska Književna Zadruga, 154, 1913); Jov. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I.—II. (1909, 1913); J. Cvijić, Geografski i kulturni položaj Srbije (Glasnik Geografskog Društva, 3—4, 1914); J. Mihajlović, Trusovi u Novoj Srbiji (Glasnik Geografskog Društva, 3—4, 1914); P. Popović, Serbian Macedonia (1916); A. Belić, La Macédoine (1919); Tih. Đorđević, Makedonija (englesko, francusko i srpsko izdanje, 1918, 1919, 1920); E. Kuhlbrodt, Klimatologie u. Meteorologie von Mazedonien (Archiv der deutschen Seewarte, 1920); N. Košanin, Biljni pokrivač zapadne i južne Makedonije (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921); Fr. Tućan, Po Makedoniji, putničke slike i dojmovi (1921); Kosta Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (Srpska Književna Zadruga, 168, 1922); Južna Srbija (časopis za 1922—1925); Vlad. R. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924); Jov. Hadži-Vasiljević, Muslimani naše krvi u Južnoj Srbiji (1924); G. Weigand, Ethnographie von Mazedonien (1924); Franz Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel (1924); Voj. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); T. Smiljanić, Mijaci, Gornja Reka i Mavrovsko Polje (Naselja, 20, 1925); Jov. Erdeljanović, Makedonski Srbi (1925); Skoplje i Južna Srbija (Izdanje Profesorskog Društva, 1925); St. Simić, Ohrid (1925); Lazar Mirković i Žarko Tatić, Markov Manastir (1925); Glasnik Skopskog Naučnog Društva, I., 1—2 (1925); II., 1—2 (1926).

V. Radovanović.

NOVA VAROŠ, varoš u Južnoj Srbiji, u užičkoj oblasti, u izvornom kraju Bistrice, desnom pritoku Lima, niže Prijepolja. Leži na apsolutnoj visini preko 1.000 m. u divnom crnogoričnom predjelu, između planine Zlatara na jugu, prema Limu, i planine Tikve na sjeveru, prema Uvcu. Ima 511 kuća, sa 2.358 stanovnika. N. V. je jedno od novijih varoških središta. Spominje se prvi put tek u 16 vijeku, pod imenom Skender-pašina Varošica ili Palanka. Postala je kao i druge turske palanke (utvrđeno konačište) na važnom drumu, kojim se u tursko doba kretao živ karavanski saobraćaj između Bosne, preko stare Raške, do Povardarja i Carigrada. Sa bosansko-makedonskim ili bosansko-carigradskim drumom, koji je kroz N. V. vodio između Priboja i Sjenice, ovdje se križao stari brdski put za Užice, na kome je, na Uvcu pod Murtenicom, važan prijelaz Kokin Brod. — N. V. dobila je definitivno današnje ime u 17 vijeku. Tada je imala oko 2.000 kuća, i bila je lijep i napredan grad. U 18 vijeku bilo je u N. V. crnogorskih doseljenika iz Cuca, koji su tu stvorili malo središte za širenje srpske crkvene književnosti.

Na glavnoj metanastazičkoj stazi dinarske struje, koja se stalno kretala prema Šumadiji i Pomoravlju, N. V. je od turske palanke i kasabe u 18 vijeku postala jače kršćansko središte. Sultan Abdul Hamid dodijelio je (1776) N. V. novopazarskoj mitropoliji. U 19 vijeku N. V. se razvijala kao važan stočni trg. Trgovalo se sa Sarajevom i Skopljem, a preko Kokinog Broda sa Srbijom. Za vrijeme ustanka u Šumadiji, ovdašnje srpsko stanovništvo stajalo je u vezi sa Karađorđem, čija je vojska 1809 prodrla do N. V. Na brdima iznad N. V. ima još tragova od Karađorđevih šančeva. — U okolini N. V. u selu Radojnji, kod Kokinog Broda, domaći su ustaše za vrijeme nevesinjske bune vodili borbu s Turcima. Sredinom 19 vijeka u N. V. bilo je oko 300 kuća, od kojih dvije trećine pravoslavnih Srba. Turci su se sve više povlačili. U vrijeme oslobođenja (1912) bilo je u N. V.

oko 450 kuća sa 2.909 stanovnika. Pravoslavni Srbi bili su tada skoro u podjednakom broju sa muslimanima, koji su jačali doseljivanjem bosanskih muhadžira (1878, 1909). 1920 bilo je u N. V. 2.480 stanovnika, od kojih većina Srba muslimana (1.400), zatim pravoslavnih (911), a pored toga nešto Cigana muslimana (168), i jedan Turčin, posljednji predstavnik nekadanje turske palanke.

Prema vjerskoj podjeli stanovništva, N. V. se dijeli na posebne krajeve, srpski i turski. U ovim odvojenim krajevima vodi se i privredni život po vjerskoj podjeli. Srpski kraj, nezgodnijeg položaja, na zapadnoj strani varoši, dijeli se na mahale: Zebinovac, Novo i Staro Polje, Obala i Strana. Turski kraj, sastavljen iz mahala Ciganski Vignjevi i Branoševac, ima više širine za razvitak varoši. Srbi pravoslavni većinom su trgovci i zanatlije. Muslimani su većinom čitluk-sahibije nad Srbima, seljacima okolnih sela. Ima i muslimana trgovaca i zanatlija u turskom dijelu varoši. Trgovina je inače najviše u rukama pravoslavnih. Od stočnih proizvoda najviše se izvozi pršut, sir i kajmak. U N. V. su: poglavar novovaroškog sreza, mješovita četverorazredna gimnazija, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi u srpskoj zemlji (1900); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); I. Kosančić, Novopazarski Sandžak (1912); Petar Marković, Srednje Polimlje i Potarje (Naselja, I., 1902). *V. Radovanović.*

NOVA ZETA, književni list. Izlazio je jedamput mjesečno na Cetinju 1889 do 1891. Urednik je bio Dr. Laza Tomanović. *U. Dž.*

NOVAC. Najprimitivnija forma trgovine, trgovina izmjenom, nije poznavala kovan novac. Mijenjala se samo roba. Postepeno se razvijalo jedno opće mjerilo vrijednosti za svu robu, i to je bila stoka, kao najstabilnija i svuda tražena. Slične prilike imamo i u sredovječnoj Srbiji, gdje je vol ostao dugo kao najvažnija vrijednosna jedinica. Riječ »blago«, pod kojom se razumije i N. i stoka, pokazuje isto tako ovu vezu. Razvijeniji stepen kulture našao je u metalu, koji se lako dijeli i koji zauzima malo mjesta, zgodniju vrijednosnu mjeru, i to prvo u obliku predmeta za upotrebu i ukras. Ostaci grivna a kasnije i običnih prstenova (na pr. iz Vel. Središta) pokazuju, da oni nisu bili ukras, nego novac. Dalnji razvitak je bio, kada metal nije više davan kao predmet za upotrebu ili ukras, nego kao odmjeren sirov metal, koji se može po volji upotrebljavati. Spoljašnji oblik sirove rude u upotrebi za N. dvojak je: ili komadići bez forme raznih dimenzija, ili lijevan u obliku kolača. U kasnije vrijeme davao se ovaj sirov metal u obliku poluga, većinom u četverokutnim dugačkim pločama. Jedan od najvećih ostataka primitivnog N. naden je u području naše države u Mazinu (Lika). Najveći dio ovog nalaza došao je u zagrebački narodni muzej, a manji u beogradski.

Centralni položaj naše države, udaljene od velikih kulturnih centara starog vijeka na Sredozemnom moru, utjecao je, te kod nas relativno kasno nalazimo kovan N., i to prvo samo u nekim pograničnim krajevima, koji su bili u zgodnom položaju na moru. N., koji su grčki gradovi Dalmacije kovali, najstariji je na području naše države. Ti najstariji novci dalmatinskih gradova (Pharos, Heraclei, Corzyra melaina, Issa i t. d.) u stilističkom i tehničkom pogledu su u uskoj vezi sa sirakuzanskim kovanjem N. u 4 vijeku prije Kr. To je razumljivo; politički položaj grada Sirakuze bio je u sjevernim jadranskim krajevima presudan. Pored lakih srebrnih drahma, koje je Pharos kratko vrijeme izdavao, nalazimo samo bakrene novce, koji imaju prvobitnu težinu od 16 g, ali su i podijeljeni u polukomadiće od 8 gr. Na kraju 4 vijeka reducirala se novčana stopa, a u 3 vijeku propala je umjetnička izrada i nastalo je rdavo kovanje. Za vrijeme makedonske vladavine u južnoj Iliriji (211—197) radile su kovnice u Scodri i Lissosu, u kojima je poslije 197 i kralj Gencije kovao svoj novac. U to vrijeme kovao se i u Ohridu bakreni N. po makedonskom tipu. Poslije raspada ilirske kraljevine (168), imalo je kratko vrijeme pravo na kovanje N. još nekoliko autonomnih općina (Pharos, Rison, Scodra, Lissos). U velikoj količini kovao je i ilirski vladar Ba-

lajos sitni bakreni novac. U drugoj polovini 2 vijeka prestali su autonomni ilirski gradovi kovati N. Od tada se javlja sve više drački, apolonski, korkirski i prije svega rimski N.

Dok se u gradovima na jadranskoj obali već u početku 4 vijeka prije Kr. javlja vlastiti N., bili su kod keltskih i ilirskih plemena u unutrašnjosti zemlje još dugo samo srebrni grčki N. u upotrebi na primjer N. grada Atene, Peonije, pojedinih makedonskih gradova i makedonskih kraljeva. Naročito je bio svuda tražen srebrni stater makedonskog kralja Filipa II. (359—336), koji je imao na jednoj strani Zeusovu glavu, a na drugoj jednog konjanika, bio je dobre kvalitete srebra, kao i zlatni stater istoga kralja. Stoga je počelo brzo, valjda već u posljednjoj četvrtini 4 vijeka prije Kr., jedno vrlo rašireno imitiranje ovog N. od strane barbarskih plemena. Najstariji komadi naslanjali su se još sasvim na originalni stater kralja Filipa, dok su kasniji potpuno grubi. Ovih imitacija bilo je u svima krajevima naše države. Barbarska plemena u blizini makedonske države prestala su brzo sa oponašanjem Filipovog statera, a na mjesto ovog imitirali su onaj N., koji je poslije Filipovog tipa kolao: tetradrahme Aleksandra Velikog, kralja Lizimaha, otoka Tasosa i t. d. Keltska plemena u zapadnim dijelovima naše države preobrazila su, pod utjecajem drugih tipova, Zeusovu glavu u bezbradnu glavu i često su pridodavali na naličju imena svojih poglavica. Osvojenje Ilirije od strane Rimljana učinilo je kraj svima ovim barbarskim kovanjima.

Rimsko osvajanje stavilo je denar u promet. Već ranije došao je rimski konzularni N. u velikoj količini u zemlju. Osim toga, Rimljani su kovali kao naročiti trgovački novac za trgovinu s Ilirijom t. zv. Viktorijat. Baza rimskog novčanog reda za vrijeme careva bilo je zlato. Jedinica bio je aureus (zlatnik), od vremena Cezara ($^1/_{40}$ jedne rimske funte, 8·19 g težak); kasnije je u težini više puta smanjen. Legura je ostala i za vrijeme propasti u 3 vijeku dobra, ali je težina pojedinih komada veoma različita, tako da su se uzimali zlatnici samo pomoću vage. — Poslije mnogo neuspjelih pokušaja za vrijeme Dioklecijana, Konstantin Veliki (306—337 po Kr.) stavio je u promet jedan novi zlatnik solidus ($^1/_{72}$ rimske funte), koji su kasnije primile i germanske države za vrijeme seobe naroda i muslimanski narodi. Aureus je imao u prvo vrijeme carstva 25 srebrnih denara. Ti se srebrni N. kod nas najčešće nalaze. Denar se dijeli u četiri sesterca, sesterc u četiri asa, koji su kovani kao jednostruki i dvostruki komadi (dupondius). Sesterc i dupondius su brončani, a as je bakreni N. Ovaj sistem srebrnih i bakrenih novaca propao je u 3 vijeku, poslije raznih izmjena potpuno. Tada se srebrni N. (kovao se skoro isključivo dvostruki denar t. zv. antoninianus) u tolikoj mjeri smiješao sa bakrom, da se uskoro nije moglo raspoznati od čistog bakrenog novca, tako da je ovaj bio potisnut iz saobraćaja. Pod Dioklecijanom (284 do 305) je počela novčana reforma u velikom opsegu: uvađanje čistog srebrnog i velikog bakrenog N. Ovaj sistem je usavršio Konstantin Veliki uvađanjem spomenutog solidusa i malog bakrenog N. (centenionalis). Taj novčani red ostao je onda u glavnom do kraja zapadno-rimske države.

Mjesto kovanja državnog N. bilo je u prvo vrijeme skoro isključivo Rim. Naravno, da su carevi, koji su bili u provinciji proglašeni, a u Rimu nisu bili, ili bar ne odmah priznati, kovali N. u provinciji. Tako se mislilo, što se naših krajeva tiče, da je Vespazijan (69—79 po Kr.), odmah po proglašenju za imperatora, kovao u Ptuju (Poetovio), a Pakatijan (Pacatianus), koji je bio priznat samo u nekim krajevima na srednjem Dunavu, da je kovao N. u sredini 3 vijeka po Kr. u Viminaciju. Od Trajana je ostao niz bakrenih N. sa natpisom: Metalli Pannonici, Metalli Ulpiani Delm. i t. d., a od Hadrijana sa natpisom: Aeliana Pincensia, Dardanici, Metal. Delm. i t. d. Oni su bili kovani u našim krajevima, ali izgleda, da su izdani od uprava pojedinih rudnika samo za upotrebu radnika. Tek u sredini 3 vijeka po Kr. bilo je organizirano više kovnica N. po cijeloj državi, jer su novčani transporti iz Rima u provincije bili, zbog opće nesigurnosti, stalno u opasnosti. Već Gordijan III. izgleda

da je kovao jedan dio svoga srebrnog N. u Viminaciju, gdje se kovao od jeseni 239 pa sve do 254/55 bakreni provincijalni N. za provinciju Moesia Superior, sa navadanjem grada Col. Vim. i slikom gradskog grba na naličju. Lokalni se N. kovao i u Stobi. Najstarija, sa sigurnošću dokazana, državna kovnica N. na teritoriju naše države bila je osnovana od Galijena (253—268) u Sisciji (današnjem Sisku). Siscia je bila uvijek jedna od najproduktivnijih kovnica: za vrijeme Galijena sa dvije oficine (radionice) osnovana, imala je za vrijeme Aurelijana 6, za vrijeme Proba 7 oficina. Kasnije se smanjio broj na 3, ali je bilo u početku 4 vijeka opet 6 oficina. Napadi barbarskih naroda obustavili su 387 dalnje kovanje.

Druga državna kovnica na tlu današnje naše države ustanovljena je od cara Konstantina Velikog u Sirmiju (Srijemska Mitrovica). Ona je počela raditi poslije drugog građanskog rata (324). Kovalo se ovdje samo privremeno, i u jednoj jedinoj oficini. 326 premještena je kovnica u novu prijestolnicu Carigrad. Nova perioda kovanja N. počela je u Sirmiju 350, za vlade cara Konstancija II. Radilo se u dvije oficine. Poslije 383 prestalo je redovno kovanje. 394 i 395 Teodozije I. ponovno je kovao u Sirmiju zlatan novac, i to u velikoj količini, za uzdržavanje cijele vojske. S tim se završuje rimsko kovanje N. u Panoniji.

Za novčani promet u našim zemljama od državnih kovnica izvan našeg teritorija važnije su Tesalonika (Solun) i Serdika (Sofija). Tesalonika je kovala lokalni novac već 168 prije Kr., pa sve do vremena cara Galijena, a od Dioklecijana do Heraklija I. za cijelu državu. U Serdici se kovao lokalni novac od M. Aurela do Galijena, a državni od Galijena do Konstantina Velikog, sa prekidima od Proba do Dioklecijana.

Sa raspadanjem zapadnorimske carevine i napadima germanskih plemena počela je u našim krajevima jedna perioda kulturnog opadanja. Kovnice N. u Sisciji i Sirmiju propale su, te poslije toga nema vjekovima, ne obaziruć se na barbarska imitiranja, domaćeg N. Samo kratko vrijeme, u 6 vijeku, kovali su Istočni Goti i gepidski kralj Kunimund u Sirmiju mali broj sitnog novca iz rđavog srebra. Pojedinačni novci Istočnih Gota, na pr. Teodorika Velikog, pojavili su se na zapadu naše države. Male potrebe kovanog N. pokrivale su se istočno-rimskim (bizantskim) N. Ovaj se najprije kovao uglavnom u Carigradu, po staroj rimskoj stopi, koju je Konstantin Veliki dotjerivao (solidus i triens u zlatu, siliqua i miliaresion u srebru, pored toga bakreni N. folles). Tek Anastazije I. promijenio je stari sistem i uveo je sa svojom novčanom reformom (498) velike bakrene komade, folles, i njegove dijelove, koji imaju na naličju slova kao brojeve (M = 40, K = 20, I = 10 nummi). Vasilije II. (976—1025) uveo je, mjesto dotadašnjih malih ali debelih zlatnika, široke i tanke, koji su uskoro dobili oblik zdjele (nummi scyphati). I bakreni N. dobio je poslije ovu formu, koja je veoma karakteristična za kasniji bizantski N. Bizantski N. je do prvog narodnog kovanja bio najvažniji N. u saobraćaju istočnih dijelova naše države. Zbog pogoršanja legure zlatnog N. na cijeni su bili samo stari zlatnici, i pošto su se oni, kao i u čitavoj Evropi, pred kraj srednjega vijeka sve manje i manje pojavljivali, bizantski solid je postao samo računski N., kao pojam izvjesne količine srebrnog N. različitog podrijetla. To je srpski perper, čije ime potiče od grčkog yperperon.

Pored bizantskog novčanog sistema, bila su u srednjem vijeku izvan granica naše države još dva druga važna sistema, čiji su utjecaji na razvijanje N. bili od stvarne važnosti: na zapadu njemački sistem, stvoren na temelju kasno-rimskog od cara Karla Velikog, i u vezi s tim madžarski, a na jugozapadu mletački. Iz kombinacije ili dalnjeg razvijanja pojedinih od ova tri sistema razvijali su se razni naši novčani sistemi srednjeg vijeka.

Na zapadu je trgovački saobraćaj bio potpuno uništen, i potreba za kovan N. bila je vrlo mala. Osim malog broja bizantskog N. kovani su valjda još kasnorimski solidi. N. karolinških vladara rijetko je dolazio do naših krajeva, i nije igrao nikakvu ulogu u novčanom saobraćaju. Novčana reforma Karla Velikog bila je ipak važna, jer je ona za sredovječne novčane prilike na zapadu naše dr-

žave od velike važnosti. Karlo Veliki uzeo je za temelj svoje reforme kao računsku jedinicu stari rimski solid (= Schilling), koji je on podijelio u 12 denara (Pfennig). 20 šilinga bila je jedna funta (libra). Ovaj novčani sistem postoji još i danas u Engleskoj. U istočnim krajevima Njemačke funta se dijelila, s obzirom na bizantski zlatni solid, koji je još bio u opticaju, u 8 šilinga, svaki po 30 pfeniga. Važniji za promet bili su regensburški pfenizi, koji su kroz cio 10, 11, pa čak i 12 vijek imali najvidnije mjesto u trgovačkom saobraćaju sa istokom. Po regensburškom tipu kovali su N. poslije salcburški nadbiskupi, koruški vojvode i akvilejski patrijarsi, čiji su N. također jednu i ako ne znatnu ulogu igrali u današnjoj Slovenačkoj.

Prva sredovječna vrsta novca, koja je bila daleko na istoku od velike važnosti, bili su friziški denari (frisatici). Oni su izašli iz kovnice salcburških nadbiskupa u Friesach-u, u Koruškoj. Prvi friziški pfenizi poznati su iz sredine 12 vijeka. U Hrvatskoj, dokazano je, kurzirali su tek od 1211. Oni pokazuju prvobitno na prednjoj strani lik nadbiskupa, na naličju zabat među dvije kule. Uz to je na početku 13 vijeka bilo još mnogo drugih tipova. Kako je ovaj N. bio od najfinijeg srebra, on je brzo došao u cijenu i izvan Koruške, kao dobro plaćevno sredstvo, i zato je postao uzorak za imitacije od raznih vladalaca. Do Hrvatske, Slavonije i Banata kolao je ovaj N., često pomiješan sa drugim vrstama N., kao što su kelnski, engleski denari i t. d. Pošto su friziški pfenizi igrali znatnu ulogu u trgovačkom saobraćaju na istoku, osnovane su, duž Drave i Save i na trgovačkim putevima, koji vode u Hrvatsku, naročite kovnice za kovanje friziških pfeniga. Štajerski vojvode i salcburški nadbiskupi zajedno su kovali u Ptuju, salcburški nadbiskupi u Brežicama na Savi i u Reichenburgu, Sponnhaim-u pored svojih koruških kovnica i u Kostanjevici (Landestrost) i u Ljubljani, frajziški biskupi u Hrvatskom Brodu, Andechs-Meranci (istarski markgrofi) u Kamniku i u Slovenjgracu, bamberški biskupi na svojim imanjima u Koruškoj i akvilejski patrijarsi, čiji su se novci (t. zv. aglajci), poslije potpuno samostalno razvijali, također su kovali po friziškom kovu. Mongolski napad 1241 prekinuo je opticaj friziškog N. na istoku. Na njegovo mjesto došli su bečki pfenizi, koji su postepeno friziške i u postojbini izagnali iz saobraćaja. Bečki pfenizi prevladavali su do 15 vijeka, a njihovo ime nalazi se još danas u slovenačkoj riječi vinar, kao oznaka za najsitniji N. (u Austriji Heller). Celjski grofovi i Frankopani imali su, na osnovu carskih privilegija, pravo kovanja po bečkom kovu.

Novčana kriza u drugoj polovini 15 vijeka (vrijeme t. zv. Schinderling-a), kada su i u Ljubljani kovali od rđavog srebra, uništila je potpuno dotadašnji novčani sistem. Pod utjecajem tirolskog novčanog reda, gdje su već u 13 vijeku kovali t. zv. krajcare (Etschkreutzer po duplom krstu na naličju), uveden je u one dijelove naše države, koji su ranije pripadali Austriji, jedan nov novčani sistem. Najprije se udomaćio krajcar kao ekvivalent za 4 pfeniga. Osim toga dobio je sada značajnu važnost rajnski zlatnik (Gulden, forinta, slovenački rajniš) tako da ga je i car Fridrik III. 1484/86 kovao (1 fl. = 60 kr.). Ovaj novčani sistem popravljen carskim novčanim uredbama 16 vijeka i terezijanskim novčanim ugovorom o konvencionalnom tečaju, po kojima su se i neke druge vrste N. (taliri i t. d.), kovali, ostao je uglavnom do 1857. Tada je zaveden t. zv. austrijski tečaj, koji je dijelio forintu u 100 krajcara. 1892 uveden je krunski tečaj na zlatnoj bazi. Po konvencionalnom tečaju izdani su i asignati (N. u papiru), za 5 forinti, koje je izdao za vrijeme madžarske bune 1848 Glavni Srpski Narodni Odbor u Srijemskim Karlovcima.

Znatnu ulogu u novčanom saobraćaju naših zemalja, naročito u sjevernim krajevima pa sve do Dalmacije, igrao je N. madžarskih kraljeva. Prvi je kovao madžarski N. kralj Stjepan Sveti, koji je izdavao po uzorku regensburških poludinara sitan srebrn N. (oboli). Težina poludinara brzo je počela opadati, tako da je madžarski N. u 12 vijeku postao najmanji N. u srednjem vijeku. Vrhunac je postiglo sredovječno madžarsko kovanje N. za vrijeme Bele IV. (1235—1270). Najjužnija madžarska kovnica bila je ona u Sri-

jemskoj Mitrovici. Karlo Robert Anžuvinski počeo je sa kovanjem zlatnih forinta (florenus), po florentinskom tipu, a Matija Korvin prvi je donio zlatnike, koji pokazuju na jednoj strani lik Sv. Ladislava a na drugoj Bogorodicu na prijestolu, s natpisom Patrona Hungariae. Lik Bogorodice ostao je od tada stalno na madžarskim N. Kad su Habsburgovci došli na madžarski prijesto izjednačili su postepeno madžarski novčani sistem sa austrijskim.

Od madžarskih kraljeva kovao je Andrija II. kao herceg hrvatski (1197—1204) N. u Zagrebu. Ovaj N. može se smatrati kao najstariji jugoslovenski N. Taj N., koji ima natpis: Andreas dux Croatiae, u stvari je imitacija friziških denara. Počevši od vremena Bele IV. kovali su madžarski kraljevi i za Slavoniju, kojom su obično upravljali prijestolonasljednici kao banovi, naročite banovce, sa natpisom: Moneta regis per Sclavoniam. N. ima na jednoj strani kunu, a na naličju krst patrijarha. Od 1256 kovani su banovci u Pakracu, a 1260 radila je već kovnica u Zagrebu, gdje je ostala sve do 14 vijeka. Ti su se N. svidali i dopirali su do Bosne i Hercegovine. Posljednje banovce kovao je vjerojatno ban Nikola Szecs za vrijeme svoga prvog banstva (1348—1352). Po tipu madžarskih obola bio je i prvi N. grada Splita. On pokazuje ime grada (Spalatino). Nije sigurno da su kovani već pod madžarskim kraljem Imrom (1196—1204), ali je Split kovao N. sigurno već u sredini 13 vijeka.

Za razvitak jugoslovenskog N. bili su od presudne važnosti N. mletačke republike. Prvi mletački N. bio je još malo važan za opći novčani saobraćaj. Ali oko 1200 počeo je dužd Enrico Dandolo kovati pored dotadašnjeg sitnog N. mletački groš (grossus venetianus) ili matapan, u težini od 2·178 g (po bizantskom uzorku: avers Krist na prijestolu, revers Sv. Marko predaje duždu zastavu). Ovaj se N. kovao u Mlecima sve do dužda Andrije Dandola (1343 do 1354). Matapani su se vrlo brzo raširili u svim pravcima, i na našem su teritoriju postali najvažnije plaćevno sredstvo. Osim u Italiji, matapani su bili podržavani u Srbiji, Bosni, Bizantu i Bugarskoj. Drugi mletački N., koji je u novčanom saobraćaju jugoslovenskih zemalja imao ulogu, je zlatnik, cekin ili dukat, kod naroda zvan i šljivak ili ruškija. On je prvi put kovan 1284 od dužda Giovanni Dandola (avers Krist u t. zv. mandorli, revers Sv. Marko predaje zastavu duždu, koji kleči pred njim). Dukate su Austrijanci i poslije propasti mletačke republike (1797) do 1822 izdavali pod imenom posljednjeg dužda Ludovica Manina. Vrijednosna stabilnost njihova učinila je, da je taj zlatnik sve do najnovijeg vremena bio najvažniji trgovački N. na Balkanu. Na kraju 14 vijeka dopuštali su Mleci raznim dalmatinskim općinama, koje su bile pod njihovom vlašću, kovanje malih bakrenih (bagattini) i djelomično i srebrnih N. (na jednoj strani je lav Sv. Marka, na drugoj svetac dotičnog grada). Najstariji od ovih N. su kotorski, koji su kovani 1423—1640. N. pokazuje na naličju Sv. Trifuna. Kratko su vrijeme kovali: Šibenik (Sv. Mihail), Zadar (Sv. Simeon), Trogir (Sv. Laurencije), Split (Sv. Dujmo), Hvar (Sv. Stjepan), Stari Bar (Sv. Đorđe). Na kraju 18 vijeka Mleci su kovali za cijelu Dalmaciju srebrne komade (za 20, 8, 4 solda) i bakrene (soldi i gazetti) s natpisom: Dalm. et Alban.

Mletački i naročito bizantski N. bili su uzorci za starobugarski N. Ne obaziruć se na jedan zlatnik Sermona, branioca Sirmiuma protiv Vasilija II., počeo je Asen II. (1218 do 1241) izdavati bakrene folare, koji su imitirali bizantske nummi scyphati. Njegovi nasljednici izdavali su grube imitacije mletačkih matapana. Najčešće se nalazi na našem teritoriju N. Iv. Aleksandra (1331—1355), Iv. Stracimira (1360—1396) i Iv. Šišmana (1371—1373). Sa uništenjem starobugarske samostalnosti od strane Turaka (1396) svršava se i bugarsko kovanje N.

Među svima jugoslovenskim N. starosrpski su najmnogobrojniji i najraznoličniji, i ako su bili kovani dva stoljeća pri kraju srednjega vijeka. Ponovno vađenje ruda iz starorimskih rudnika srebra za vlade Dragutina (1276—1316) i Milutina (1282 do 1321) bio je neposredni povod za prvo opsežnije kovanje srpskog N. Ali izgleda, da je još Uroš I. (1243 do 1276) na kraju svoje vladavine počeo s izdavanjem srebrnog N. Srpski je N. osim natpisa potpuno u prvo

vrijeme i u težini imitirao mletačke groševe. Prvi kalupi rezani su od bizantskih (mletačkih) majstora, a novac je kovan u Brskovu, na Tari. Prva vijest o grossi de Brescova je iz 1277. Ali brzo su oni postali u težini i izradi loši, tako da su Mleci 1282 bili prinuđeni, da protiv toga protestiraju. Prvobitni tip (avers: Sv. Stefan predaje srpskom kralju zastavu) uskoro se mijenja, mjesto zastave ima krst patrijarha. Dok je na prednjoj strani još za dugo vrijeme ostao tip Krista na prijestolu (tek od cara Dušana nalaze se pored toga još i drugi tipovi, na pr. Krist u mandorli i t. d.), ima na naličju već za vrijeme Milutina i Dragutina raznih predstava (kralj na prijestolu, kralj stoji). Pošto su kaluporesci bili talijanski majstori, to su i natpisi latinski. Novac sa slovenskim natpisom je mlađi. Ima ga od kraja Milutinove vlade i od Vladislava II. i Stevana Dečanskog. Za vrijeme cara Dušana starosrpsko kovanje N. dostiglo je svoj vrhunac. Na starijim komadima zove se Dušan još rex Rasciae, dei gratia, rex i t. d. Poslije krunisanja (1346) on se zove na N. imperator ili »car«. Starim tipovima on je pridodao još lik jahaćeg kralja, natpis u više redova, šljem sa raznim nakitom i t. d. Za njegove vlade prvo su se kovali poludinari. Dušan je kovao N. i u Kotoru, sa likom Sv. Trifuna, a isto tako sin mu, car Uroš, koji je u Srbiji uglavnom kovao sa uobičajenim tipovima. Od Uroša ima i ulcinjski N., sa likom Bogorodice, koja stoji.

Pored Brskova postojale su tada i druge kovnice: Rudnik i Novo Brdo. Pod carem Urošem počelo je opadanje države, što se vidi i po mnogobrojnim N. pojedinih velikaša, čiji su tipovi postali veoma monotoni. Oni imaju na naličju samo natpis u više redova. Težina N. je jako reducirana. Najčešći je N. kralja Vukašina, kovan u Prizrenu. Ima N. i od njegove žene i sinova Marka i Andrijaša. Dalje su kovali N.: despot Dragaš, župan Nikola Altomanović, župan Gropa iz Ohrida, gradovi Prizren i Skoplje i t. d. I od Baošića ima više tipova N.: Đorđe I., Đorđe II. Stracimirović i Baoša III. Knez Lazar se na N. najviše zvao »knez«. Od njega i od njegovog sina Stevana ima mnogobrojnih vrsta. Na njegovim N. ima najstarijih talijanskih natpisa, dokaz da su majstori u kovnicama bili još Talijani.

U novčarstvu se primjećuje tada izvjesno kolebanje težine. Stoga se tada plaćalo često osim kovanim N. i sirovim srebrom i srebrom u polugama koje se davalo po težini. Vrlo su raznoliki bili N. Đorđa Brankovića (1427—1457) posljednjeg srpskog vladaoca, koji je kovao N. u srednjem vijeku. Najuobičajeniji novčani lik bio je lav, spojen često sa monogramom despota, a ponegdje i sam monogram. Đorđe Branković je kovao N. i zajedno sa madžarskim regentom Ivanom Hunyadi-em ili sa bosanskim kraljem Stjepanom Tomašem. Kovao je i N. koji su nosili ime njegovo i njegovog sina Lazara. N. despotov kovan je u Novom Brdu, Rudniku, Smederevu, Srebrnici i t. d.

Stari srpski vladari nisu kovali zlatan N. Perperi, o kojima se govori u poveljama, ili su inostrani zlatnici ili su, kao što je to spomenuto, samo računska jedinica. Tobožnji zlatni perperi Milutina, Dušana, Uroša, Vukašina i Lazara su moderni falcifikati. — I bakreni N. bio je kovan samo pojedinačno, i to pod utjecajem bizantskih folles za gradove na obali. Ovi gradovi su kovali bakar i za sebe, bez navođenja vladara, na pr. Kotor, Stari Bar, Ulcinj, Drivast, Svač (Šas), Skadar. Na prednjoj je strani bio dotični patron grada, slično kao kasnije za vrijeme mletačke vladavine. U posljednje vrijeme pojavili su se bakreni komadi bizantskog tipa sa grčkim natpisom: Stefanos rex o D(ukas) i Konstantinos. Možda je to N. kralja Radoslava. Ali ovaj N. svakako nije imao nikakvog utjecaja na razvitak starosrpskog novčarstva.

Uspjelo imitiranje mletačkih groševa od strane srpskih kraljeva potaklo je bosanske banove Pavla i Mladena Šubića, da isto to čine. I ako znamo da su krčki knezovi imitirali bosanska oponašanja, ipak izgleda da pokušaj bosanskih banova nije uspio, jer se ban Stjepan II. Kotromanić (1313—1353) ugledao u kovanju svoga N. na dubrovački N., koji je imao u novčanom prometu Bosne dominantnu ulogu. Izgleda, da su njegovi najstariji N. oni, koji pokazuju na jednoj strani dubrovačkog Sv. Vlaha, a na drugoj strani

bana, koji sjedi. Njegov kasniji N., koji je zadržao dubrovačku novčanu stopu, pokazuje na mjesto Sv. Vlaha lik Kristov. I na naličju su se javili, pod utjecajem srpskog N., drugi tipovi. Tvrtko I. kovao je kao ban također N., koji je odgovarao dubrovačkom. Od kada je bio krunisan, izgleda da je odustao od kovanja N. Od Tvrtkovih nasljednika, Dabiše, Ostoje i Ostojića, nema bosanskog N. Tek Tvrtko II. počeo je 1436 sa izdavanjem velikog srebrnog N., koji pokazuje zemaljskog patrona Sv. Grgura Nazijanskog. Kralj Tomaš nastavio je ovo kovanje. Posljednji vladar, Stjepan Tomašević, čiji se N. najčešće nalazi, izjednačio je svoj N. sa dubrovačkom novčanom stopom, a Nikola Iločki, sa madžarskom. Na njegovim N. se vidi Sv. Bogorodica, lik madžarskog N. U Splitu je kovao u početku 15 vijeka herceg Hrvoje svoj N., koji pokazuje gradskog zaštitnika Sv. Dujma.

Dubrovački novčani sistem je spajanje obiju, za istočnu trgovinu najvažnijih novčanih sistema, bizantskog i mletačkog. Taj sistem je bio potvrđen statutom od 1272, i od svih jugoslovenskih novčanih sistema najduže je trajao. Sa kovanjem N. tek se kasnije počelo, kako od bakra (minca, follaro), tako i od srebra (dinar, grosso), pri čemu je išlo 30 bakrenih minca u jedan srebrni dinar. Točan početak kovanja N. u Dubrovniku nije siguran. Prije 1294. izgleda, da se imitirao, sa privatne strane, rimski bakreni N., koji je kasnije zakonom priznat. Kovanje srebrnog N. počelo je u početku 14 vijeka. Dubrovački dinar, koji je bio malo lakši od mletačkog (1·951 g), pokazuje na aversu stojećeg zaštinika grada, Sv. Vlaha, sa natpisom S. Blasius Ragusii, a na reversu stojećeg Krista u mandorli. Taj je tip bio uzet od mletačkih dukata. Od 1370 bili su kovani i srebrni poludinari. Tip dinara ostao je sa neznatnim izmjenama, uglavnom do početka 17 vijeka isti, ali je N. u težini i u smjesi postao lošiji. 1626 dobio je dinar novu formu: avers kao prije, sa naznačenom godinom, revers Krist među zvijezdama, i natpis Tuta salus. 1627 načinjen je, po uzorku poljskog trostrukog groša, koji je onda bio već vrlo raširen na Balkanu, t. zv. artiluk, u vrijednosti od 3 dinara. Umjesto mince kovao se od 1678 (s naznačenom godinom od 1682) bakreni solad, u vrijednosti od 5 minca. Zatim je slijedilo kovanje srebrnih perpera (12 dinarića), a od 1708 kovanje rijetke škude (3 perpera) i poluškude. Kovanje izgleda da nije bilo sretno, jer su se 1722 i 1723 kovali srebrni dukati (40 dinarića) i 1725 (s prekidom do 1779) s oslanjanjem na austrijski novčani sistem dubrovački taliri (bradan, vižlin = 60 dinarića) i polutaliri. — Nazadak dubrovačke trgovine pri kraju 18 vijeka primjećuje se u pogoršanju dubrovačkog N. Kovanjem t. zv. libertine htjelo se još jedamput, ali bezuspješno, konkurirati taliru Marije Terezije, koji je bio na istoku veoma tražen. — Posljednji proizvodi dubrovačke kovnice bili su perperi i poluperperi iz 1801—1803; u njima nema više ni pola srebra. Poslije 1803 nije se više kovalo u Dubrovniku.

Propašću jugoslovenskih država, uveden je turski N. N. s kojim su Turci došli u balkanske zemlje bio je akče, od kršćana zvan aspra. To je sitan srebrn N. sa prvobitnom težinom od 1 g, koja se uskoro smanjivala, tako da je za vrijeme novčane reforme, krajem 17 vijeka, imala samo do 0·13 g. N. nije pokazivao nikakve slike, nego je nosio samo na arapskom jeziku ime sultana i kovnice. Osim toga, kovane su, pod utjecajem bizantskih bakrenih folara, bakrene mangire (mânghir). Zlato su Turci kovali tek poslije osvojenja Carigrada. Do tada su kurzirali samo strani zlatnici, koji su samo dobivali jedan znak legaliziranja. Tek je Muhamed II. kovao u svojoj novoj prijestolnici po novčanoj stopi mletačkih dukata svoje zlatnike (altin, kod kršćana cekin). Prve kovnice, koje su Turci uspostavili u Evropi, bile su u Drinopolju i Serezu, treća kovnica bila je na tlu naše države, u Novom Brdu, gdje je Murat II., iskorišćujući stare srpske rudnike srebra, počevši od 1439 kovao N. Kovnica je ova bila u 15 i 16 vijeku vrlo produktivna. Pod Muhamedom II. bila je osnovana kovnica u Skoplju, gdje se vjerojatno također kovalo srebro iz Novog Brda. Sultan Bajazit II. (1481—1512) kovao je u Kratovu, gdje se sve do 19 vijeka vadilo olovo i srebro. Sulejman II. (1520—1566) organizirao je kovnice u sjevernoj Srbiji:

u Majdanu Kučajni i u Beogradu. Osim toga, bili su još neznatni ateljei u Ohridu i Velesu. I u Bosni, bogatoj plemenitim metalima, organizirano je kovanje N. Iz Srebrnice postoje srebrne aspre Sulejmana II., Selima II. i Murata III., i zlatni altin Sulejmana II. Iz Čajnice u južnoj Bosni poznat je srebrn N. i jedan zlatnik Selima II. Izgleda da je u prijestolnici Sarajevu bila jedna kovnica, iz koje postoje srebrne aspre Murata IV. (1623—1640).

Ovo veoma bogato kovanje u provinciji završila je novčana reforma Sulejmana III. od 1688. Kovanje novih velikih srebrnih komada, koji su stvoreni pod utjecajem zapadnih talira, rezervirano je prijestolnici. Samo za kratko vrijeme (1687—1689) kovali su se još u Bosni bakreni mangiri, kao N. za nuždu (Notgeld). Turski N. (novčana reforma od 1844, po evropskom uzoru, glavni komadi: zlatna lira, srebrna medžedija = 20 pijastera) ostao je u Srbiji, pored austrijskog novca (cvancik i t. d.) i ruskih rubalja, sve do kovanja srpskog novca pod knezom Mihailom, najvažnije plaćevno sredstvo.

Srbija, do postignute potpune nezavisnosti, nije imala svoga N. Za vrijeme kneza Miloša bile su u opticaju razne vrste turskog i t. zv. cesarskog N. Cesarski se N. zvao ne samo austrijski, nego i N. svih drugih evropskih država. Taj se N. smatrao kao bolji i čistiji od turskog. Mita Petrović navodi 43 razne vrste N., koje su tada bile u opticaju: 10 vrsta zlatnog, 28 srebrnog i 5 bakrenog. Svaka je vrsta imala svoje naročito ime, i svakoj je vrsti knez Miloš pri izdavanju naredenja za prikupljanje poreza označivao vrijednost, po kojoj se ona mogla za porez primiti. Vrijednost se odredivala po grošu, koji je onda bio novčana jedinica. Jedan porezni groš vrijedio je dva čaršijska ili turska groša (pijaster). Pošto su se medu ovim vrstama nalazile mnoge vrste, koje su u svojoj postojbini bile već odavno povučene iz saobraćaja, i zato već mnogo istrošene i oštećene, knez Mihailo je zabranio (u januaru 1868) svaki uvoz stranog bakrenog N. 10/6 1868 uveo je knez Mihailo nove bakrene komade u vrijednosti od 1, 5 i 10 poreznih para. N. je bio kovan u Beču, sa kneževim likom, koji je modelirao medaljer A. Scharf. Po rumunjskom uzoru pridružio se knez Milan, koji je u početku nastavio kovanje kneza Mihaila, latinskoj uniji (8/11 1873). Ekvivalent francuskog franka je dinar, koji se dijeli u 100 para. Zakonom od 10/12 1878 bilo je ograničeno slobodno kovanje srebra, a uvedeni su zlatni komadi od 10 i 20 dinara. Od srebra su kovani komadi od 5, 2, 1 i 0·50 dinara, a od nikla (25% Ni + 75% Cu) komadi od 20, 10 i 5 para. Pored toga 1885 su izdane novčanice Privilegovane Narodne Banke. Bakreni komadi povučeni su krajem 19 vijeka iz saobraćaja. 1906 pokušano je ponovno sa uvodenjem sitnog bakrenog N. u vrijednosti od 2 pare, ali ga promet nije primio.

Crna Gora pridružila se, iz privrednih razloga, austrijskom novčanom sistemu, te je u početku računala u forintama, a poslije uvodenja austrijskog krunskog tečaja u perperima (1 perper = 1 austrijska kruna = 100 para crnogorskih).

Poslije ujedinjenja novčani je sistem u cijeloj državi izjednačen (1920), pri čemu je odredena vrijednost austrijske krune prema dinaru: 1 kruna = 0·25 dinara, a 1 crnogorski perper = 0·50 dinara, odnosno za sume ispod 5.000 dinara 1 : 1. Poslije rata bio je u opticaju samo N. u papiru. Tek 1920 izdan je sitan N. u vrijednosti od 5, 10 (98·5% Zn + 1·5% Cu) i 25 (25% Ni + 75% Cu) para (ova posljednja vrsta je uskoro povučena iz saobraćaja). 1925 izdani su komadi od 0·50, 1 i 2 dinara u veličini i izradi predratnih srebrnih komada, ali od neplemenitog metala. Zlatnici, koje je kraljevina SHS dobila iz zaostavštine austro-ugarske monarhije, prekivaju se sada u Parizu u dinare (na osnovu financijskog zakona za 1924 i 1925 čl. 286).

Literatura: Brunšmid, Mazinska ostava (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 1896/97); Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griech. Städte Dalmatiens (1898); Forrer, Keltische Numismatik der Rhein- u. Donauländer; Cohen, Description historique des monnaies romaines; Sabatier, Description générale des monnaies byzantines; Luschin, Friesacher Pfennige (Num. Zeitschrift, 56, i u Starinaru za 1923; Rethy, Corpus Nummorum Hunga-

riae; Truhelka, Slavonski Banovci (Glasnik bosansko - hercegovačkog Muzeja, 1897); Stockert, Le monete del comune di Spalato (Bulletino di Arch. e Storia Dalm. XL./XLII. suppl.); Papadopoli, Le monete di Venezia (I./III.); Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ и Българскитѣ царе; Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca; Jireček-Radonić, Istorija Srbije (III., 234); Truhelka, Der bosnische Fund von Ribići (Wissenschaftliche Mitt. aus Bosnien (XI.); M. Rešetar, Stari bosanski novci (Bosanska Vila, 1910); M. Rešetar, Dubrovačka Numizmatika; Codrington, A Manuel of Musulman Numismatica (1904); Đ. Iskrić, Das serbische Geldvesen (1904); M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije do 1842. I.; M. Radosavljević, Die Entwicklung der Währung in Serbien; M. Nedeljković, Osnovi Političke Ekonomije (1921). *B. Saria.*

NOVAC SA KRMAČOM. U našem narodu i skoro u svakoj numizmatičkoj zbirci kod nas nalaze se mnogobrojni komadi tobožnjeg novca, koji pokazuje na prednjoj strani različite likove, a na naličju vidi se krmača s prascima. Narod misli da ovaj novac donosi sreću. Mislilo se da je to neki barbarski novac, ali je danas jasno, da je to talijanski falcifikat 19 vijeka.

Literatura: Valtrović u Starinaru za 1892 i 1893; Kubiček u Wiener Num. Zeitschrift (XLI., 139). *B. S.*

NOVAČAN ANTON DR., pisac (9/7 1887, Zadobrava, kod Trnovlja, blizu Celja). Učio je gimnaziju u Celju, Zagrebu, Karlovcu i Varaždinu, a pravo u Pragu, Parizu, Münchenu, Moskvi (promoviran je u Pragu 1915). U početku rata bio je osumnjičen zbog veleizdaje i više mjeseci zatvoren u Celju i Grazu. Svršio je poslije studije u Pragu (1914/15), i služio tamo kod suda (1915/16), ostalo je vrijeme bio u vojsci (1915, 1916—1918), naposljetku kod vojnog suda u Sarajevu i u Zagrebu. Poslije prevrata bio je tajnik provizornog češkog poslanstva kod Narodnog Vijeća u Zagrebu, 1919 ataše kod poslanstva u Pragu, činovnik ministarstva inostranih djela u Beogradu, kod delegacije u Trstu. Od novembra 1920—1923 aktivno je sudjelovao u političkom životu, kao kandidat, politički organizator i novinar najprije kod slovenačke seljačke stranke u Štajerskoj, poslije kod slovenačke republikanske stranke, osnovane po dogovoru sa St. Radićem. Bio je izdavač i urednik političkih listova Naša Vas (1921/22) i Republikanec (1922—1923). 1924 do redukcije 1925 bio je ataše za štampu kod poslanstva u Varšavi, a od 1926 advokatski je koncipijent u Mariboru. — N. je počeo književni rad kao gimnazijalac u Zagrebu kod đačkog lista Naša Snaga; sarađivao je u Hrvatskom Đaku, a osnovao je, sa K. Haislerom i dr., Sotlu, kasnije Grič. 1904 počeo je da surađuje sa pjesmama i pripovijetkama u Hribarovom Ilustrovanom Narodnom Koledaru (za 1905—1912), sa člancima u celjskoj Domovini (1906), Slovenskom Narodu (1909) i celjskom Narodnom Dnevniku (1909—1910). Izdao je zbirku crtica i pripovijedaka Naša vas (I. 1912, II. 1913), u kojoj je htio da pokaže u prvom redu unutrašnji život naših seljaka, više puta sa akcentom patološke strane. Pisao je (od 1917) i u Ljubljanskom Zvonu, uređivao je slovenački dio Bartulovićevog Književnog Juga, Srpskog Književnog Glasnika, objavio je dramu Veleja (1921), zbirku pripovijedaka Samosilnik (1923) i prva dva čina, kao trilogija zasnovanog, dramatičnog mozaika Celjska hronika (Herman Celjski, Ljubljanski Zvon, 1925). *I. Grafenauer.*

NOVAE. V. Runović.

NOVAK GRGA DR., historik (2/4 1888, Hvar). Osnovnu školu učio je u Hvaru, a gimnaziju u Splitu. Učio je na univerzitetima u Pragu, Beču i Zagrebu. 1911 položio je profesorski ispit, i rigorozirao je 1913 u Zagrebu (nostrificirao u Pragu). 1911—1920 bio je nastavnik na realci u Splitu, 1914 do 1920 pomoćnik na arheološkom muzeju u Splitu, a 1918—1920 profesor na ženskoj realnoj gimnaziji. 1920 do 1922 bio je docent, a 1922—1924 vanredan profesor filozofskog fakulteta u Skoplju. Od jula 1924 redovan je profesor sveučilišta u Zagrebu. Suradnik je mnogih naših listova i časopisa. Glavni su mu ovi radovi: Slaveni i Venecija, I.—II. (1913), Pučki prevrat na Hvaru (1918), Split u svjetskom prometu (1923), Hvar (1924), Italija prema stvaranju Jugoslavije (1925). *V. N.*

NOVAK PETAR, upravnik državnog loznog rasadnika u Kaštel-Sućurcu (17/11 1879, Hvar). Svršio je 6 razreda gimnazije u Zadru, više gospodarsko učilište u Križevcima (1900) i vinogradarsko-voćarsku školu u St. Michelu (Tirol). Od 1901 je u poljoprivrednoj službi u Dalmaciji. Od kraja 1924 radi kao entomolog na poljoprivrednoj oglednoj i kontrolnoj stanici u Splitu. Bavi se intenzivno entomologijom i ima jednu od najljepših privatnih zbirki insekata u našoj državi. U poljoprivrednim listovima napisao je o štetnim kukcima mnogo dobrih studija, koje je Poljoprivredna ogledna i kontrolna stanica u Splitu izdala u brošurama: Opažanja o grozdovom moljcu, Žilogriz, Korisne i štetne božje ovčice, Medić na smokvi, Klisnjak, Žitna mušica. Glavni mu je rad: Štetnici loze (u rukopisu). *I. R.*

NOVAK VIKTOR, historik, profesor univerziteta (4/2 1889, Donja Stubica). Osnovnu školu je učio u Zagrebu, a gimnaziju u Zagrebu i Varaždinu. Sveučilište je pohadao u Zagrebu (najprije teologiju, pa onda filozofiju, historiju i geografiju) i apsolvirao ga 1912. 1913 položio je profesorski ispit. 1913 i 1914 specijalizirao se u pomoćnim historijskim disciplinama (naročito u paleografiji) u Rimu, na sveučilištu i u vatikanskoj paleografskoj školi, kao član austrijskog historijskog instituta u Rimu. 1915 bio je profesor gimnazije u Zagrebu, 1916 dodijeljen je na rad u sveučilišnu knjižnicu, u kojoj 1919 postaje knjižničar. 1916 promoviran je za doktora (teza: Ban Mikac Mihaljević). 1920—1922 bio je privatni docent i suplent na zagrebačkom sveučilištu, a od 1922 redovni profesor za pomoćne historijske nauke, 1924 prešao je na univerzitet u Beograd kao redovan profesor hrvatske historije i pomoćnih historijskih nauka. — Pored svoje nauke bavio se N. i muzičkom estetikom, u tom području napisao je mnogo članaka, prikaza, ocjena i dr. — Saradivao je u svim literarnim i stručnim časopisima: u Jugoslavenskoj Njivi, Savremeniku, Srpskom Književnom Glasniku, Vjesniku za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Prilozima i dr. i u dnevnim listovima: Obzoru, Riječi, Novostima (Zagreb), Politici i dr. Bio je osnivač i tajnik, pa predsjednik hrvatskog pjevačkog udruženja Lisinski u Zagrebu. Od 1924 predsjednik je Prvog beogradskog pevačkog društva. — Glavniji su mu naučni radovi: Scriptura Beneventana, s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane (1920), Dva splitska falcifikata (1923), Evangeliarum Spalatense (1924), Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije (1924), Franjo Rački u govorima i raspravama (1925), Statutum Drivastense (1926 zajedno sa Milanom Šufflay-em). U Narodnoj Enciklopediji izradio je hrvatsku historiografiju. *A. Barac.*

NOVAK VILKO, kompozitor (15/2 1865, Varaždin — 16/5 1918, Zagreb). Učio je gimnaziju u Osijeku i Zagrebu, a potom je svršio muzičku školu Glazbenog Zavoda u Zagrebu. Bio je učitelj pjevanja na ženskom liceju, a zatim profesor muzike na muškoj učiteljskoj školi u Zagrebu. U isto vrijeme je u muzičkoj školi Glazbenog Zavoda u Zagrebu predavao opću teoriju, zborno pjevanje i historiju muzike. Neko vrijeme je bio dirigent pjevačkog društva Kolo u Zagrebu. — Za svoje đake je izdao: Obuku u zbornom pjevanju, Povijest glazbe i Školu za orguljanje. Komponirao je mnogo zborova i to ponajviše za muški glas. Napisao je i operu: Proljetna bura (tekst Milana Ogrizovića). — N. je bio eklektik bez artističkih težnja. U svoje doba potpuno je odgovarao isključivo patriotskim nastojanjima pjevačkih društava.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 276—278; F. Lučić, Vilko Novak (Sv. Cecilija, 12, 1918, 97—101); A. Dobronić, O Vilku Novaku (Jugoslavenska Njiva, 3, 1919, 125 do 126). *A. D.*

NOVAK VJENCESLAV (1/9 1859, Senj — 20/9 1905, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u Senju, nižu gimnaziju u Senju i Gospiću, a preparandiju u Zagrebu. Bio je učitelj u rodnom mjestu, kasnije je poslan na konzervatorij u Prag, poslije čega je bio nastavnik muzike na preparandiji u Zagrebu. — Štampao je u revijama nekoliko pjesama i izdao je knjige pripovijedaka Maca (1881), Pavao Šegota (1888), Podgorske pripovijetke (1889), Pod Nehajem (1892), Podgorka (1894), Informator (1894),

Majstor Adam (1895), Nikola Baretić (1896), Dvije pripovijesti (1897), Posljednji Stipančići (1899), Dva svijeta (1901), Zapreke (1905), Tito Dorčić (1906, izdala ga i Srpska Književna Zadruga). N. priče i pjesme za djecu izdao je 1917 Hrvatski Pedagoško-Književni Zbor, pod natpisom: Iz života za život. Najveći dio N. pripovjedalačkog rada rasut je po raznim časopisima (Vienac, Nada, Prosvjeta, Dom i Svijet, Hrvatska Vila i dr.).

N. je bio najplodniji hrvatski beletrist osamdesetih i devedesetih godina, pišući obilno po svim listovima. Od stvari u revijama neke su po opsegu pravi romani. Od toga rada izdalo je Društvo Hrvatskih Književnika 1911 zbirku Teški životi, a Matica Hrvatska izdala je 1925 i 1926 tri knjige njegovih Izabranih pripovijesti u redakciji Br. Livadića (sa detaljnom bibliografijom). — U svome razvoju ima N. nekoliko faza. U prvo doba on je pisac svoga kraja prikazujući dobu prijelaza iz vojničke uprave i apsolutizma u novo ustavno doba. Opisuje propadanje grada i siromašenje patricijskih porodica u vezi sa promjenom trgovačkih puteva. U drugoj fazi obuhvaća šire socijalne probleme, borbu našeg inteligenta, politički pritisak tudinskih vlasti, nerazumijevanje na koje u malom narodu nailazi talentiran pojedinac, prosvjetni problem sela, socijalni položaj klera u selu. U trećoj fazi N. je pisac najširih socijalnih tendencija, iznoseći među prvima u našoj književnosti, tipove pregaženih i zabačenih ljudi. — N. ima veliki promatrački dar, kojim je znao da promatra sve pojave; osjeća se u njegovom djelu i njegov lični udes siromašnog inteligenta, koji je u njemu razvio simpatije za sve one, koji trpe. Tako je N. u svojoj novelistici jedan od onih naših pisaca, koji je obuhvatio najviše tipova i pojava i čiji umjetnički rad najviše proniče nota samilosti i ljubavi. Njegov je repertoar vrlo opsežan i raznolik. Naročito N. prikazuje borbu našeg siromašnog inteligenta, bijednih i napuštenih, što ga čini najboljim opisivačem srednjeg i nižeg staleža. N. je poslije Šenoe među prvim piscima u Hrvatskoj upro prstom na neiscrpljivost građe, koju za umjetnost pruža naš savremeni život. Umjetnička strana u N. pripovijetkama nije uvijek jednaka njegovoj sposobnosti opažanja. Brzina rada i nedovoljno proživljavanje motiva čine, da velik dio njegovih strana ostavlja karakter fragmenata i blijedih fotografija. Dobar dio te neizrađenosti dolazi od potrebe što bržeg pisanja, zbog neimaštine. U momentima, kada je stvarao slobodno i nevezano N. je bio potpuni umjetnik, i neke njegove novele i pojedini dijelovi romana spadaju među najbolje i najtoplije pripovijetke, koje su na našem jeziku napisane.

Literatura: Lj. Dvornković, Vjenceslav Novak (Nada, 1902); Br. Livadić, Djelo Vjenceslava Novaka (Izabrane pripovijesti, 1925).

A. Barac.

Kao učitelj muzike u muškoj učiteljskoj školi u Zagrebu N. je u muzičkoj školi Glazbenog Zavoda predavao teoriju o muzici, estetiku i historiju muzike. Bio je (uz profesora Klaića) saurednik časopisa Gusle, a zatim je uređivao časopis Glazba. Napisao je: Priprava k nauci o glazbenoj harmoniji, Pjevačka obuka u pučkoj školi, Pučki učitelj kao učitelj pjevanja i kao orguljaš, Crtice o razvoju crkvene glazbe, Uputa u orguljanju i zbirka preludija. Sva ova djela su metodički za svoje doba savremena. Glavno i najvažnije njegovo djelo je Starohrvatske crkvene popijevke (1891), u kojem je iz Chithare octochorde prvi iznio, ritmizirao i harmonizirao 52 hrvatska korala. Njegov roman Dva svijeta, može se smatrati kao vjerna slika ondašnjih muzičkih prilika u Hrvatskoj.

Literatura: Izvještaj hrvatske muške učiteljske škole u Zagrebu, 1905—1906; B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 265—266.

A. D.

NOVAKI, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Slatina, općina Gornji Miholjac, u Podravini, od Slatine 12 km (pravac) k sjeverozapadu. Imaju 870 stanovnika. — U 13 vijeku N. su bili plemenska župa, koju je kralj Bela IV. darovao banu Prijezdi, izuzevši zemlju Novak, koju su već prije držali templari ili božjaci.

J. M-n.

NOVAKOVIĆ DIONISIJE, budimski episkop, propovjednik i crkveni pisac (1705, Boka Kotorska — 8/12 1767, Sv. Andrija, kod Budimpešte). Kao jerodakon manastira Savine, oti-

šao je N. 1725 u Kijev, gdje je svršio gimnaziju i duhovnu akademiju. Na povratku iz Rusije 1737 došao je u Novi Sad i postao je profesor filozofije i bogoslovlja u duhovnoj akademiji, koju je u to vrijeme osnovao u Novom Sadu bački vladika Visarion Pavlović. Neko vrijeme N. je bio i propovjednik u Hrvatskoj i u Budimu. Budimci su ga toliko rado imali, da su arhijerejski sinod gotovo prisilili da im dade N. za episkopa. Za episkopa je posvećen 1749. 1761 dobio je na upravu i episkopiju erdeljskih Rumunja. Kao profesor duhovne akademije u Novom Sadu N. je bio neobično revan i savjestan radnik, te je nastojao da svome narodu omili nauku i dokaže njezinu važnost za progres čovječanstva. U tom smislu sastavljeno je i jedno njegovo predavanje od 8/9 1744 O pohvalah i polzje nauk svobodnih. Osim toga ostalo je nekoliko N. djela, filozofsko-etičkog, dogmatskog, polemičkog i liturgičkog sadržaja, u rukopisima patrijaraške biblioteke manastira Grgetega i Orahovice. Glavniji su mu radovi: Istorija naturalnaja filosofov, u pitanjima i odgovorima, O purgatoriji rimskoj, sije jest o ognju čistitelnomu, Osnovatelnoje pokazanije o ravnostjeh među vostočnoj i zapadneju cerkoviju, Sočinenije o proishoždeniji Sv. Duha, Privjetstvovanija različnaja vdni roždestva Hristova, Propedija blagočestija i dolžnostej hristijanskih. Njegov Epitom ili kratkaja skazanija svjaščenago hrama, riz jego i t. d., koji je napisao 1741, štampan je u tri maha poslije njegove smrti (1768, 1783 i 1805).

R. Grujić.

NOVAKOVIĆ MILETA DR., profesor univerziteta (12/12 1878, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a pravni fakultet i doktorat prava u Parizu. 1906 postavljen je za docenta i od tada je stalno na univerzitetu. 1920 izabran je za redovnog profesora. 1921 i 1924 bio je delegat na Skupštini Društva Naroda, a 1923 bio je šef delegacije za zaključenje konvencija sa Bugarskom. Počasni je doktor strasburškog univerziteta. — Najznatnija su mu djela na francuskom jeziku: Međunarodno izborno suđenje od 12 do 15 vijeka; Budućnost Srbije, a na srpsko-hrvatskom: Druga haška konferencija mira, Srbija i dunavsko pitanje, Rad haškog izbornog suda, Društvo Naroda, i znatan broj članaka i rasprava po domaćim i stranim pravnim časopisima. *D. P.*

NOVAKOVIĆ STOJAN, političar i naučnjak (1/11 1842, Šabac — 18/2 1915, Niš). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Šapcu, veliku školu u Beogradu (pravo i filozofiju). 1865 postao je profesor gimnazije u Beogradu, 1872 bibliotekar narodne biblioteke i kustos muzeja. 1873 (aprila) bio je ministar prosvjete. Otpočeo je odmah da sastavlja zakon o srednjim školama. Oktobra 1873 postao je nanovo bibliotekar, novembra 1874 opet ministar prosvjete, 1875 profesor velike škole. 1880 bio je po treći put ministar prosvjete, i tada je izvršio uređenje osnovne i srednje škole i crkvenih pitanja. 1883 postao je član državnog savjeta, 1884 bio je ministar unutrašnjih djela i opet član državnog savjeta. Od 1886 bio je poslanik u Carigradu do 1891 i nanovo 1897. Kasnije je bio poslanik u Parizu i (1899—1902) u Petrogradu. 1909 je bio ministar predsjednik (za vrijeme aneksione krize). 1912 zastupao je Srbiju u Londonu, u pregovorima sa Turskom. Pripadao je naprednoj stranci, a poslije Garašaninove smrti bio je i vođa stranke.

N. je u svojim radovima obuhvaćao cijelu slovensku filologiju, i jezik, i književnost i historiju, narodnu i kulturnu (pravo i sl.). Imao je uvijek širok vidik i davao je poglede, koji su imali širok sintetički karakter. Bavio se književnošću u mladosti i pod starost.

N. je pisao originalne pjesme i prevodio ih. Svoje pjesme, koje kritika nije dobro primila, izdao je u knjizi Pevanija, I. (1862). Pripovijetke su mu: Nesrećni anđelak (1862), Kob (1863), Lepa Nerećanka (1863), Vampir (1863), Kaluđer (1865). Izdao je također (1866) Domaći prijatelj, zabavnik sa kalendarom. Zatim je izdao prijevode: M. Čajkovskog Krdžaliju (1863), Valcer (s ruskog 1863), Kavkaski rob A. S. Puškina (1863), Gražinu A. Mickiewicz-a (1867), Paulinu Sasovicu A. Družinina (1908). Putopisne bilješke objavio je N. u ovim radovima: S Morave na Vardar (Godišnjica, 13), Brusa (Letopis, 173), Pod zidinama Carigrada (Godišnjica, 11). Uređivao je časopis Vilu (1865—1868). Preveo je

Rancke-a Serbische Revolution (1864, 1892), Scheer-a, Istoriju opšte književnosti (1872—1874), Voltaire-ovog Karla XII. (1897), 1913 izdao je historijski roman Kaluđer i hajduk.

N. predstavlja u srpskoj nauci slavistu onoga kova, kojega su bili kod Čeha Dobrovski i Šafarik, kod Slovenaca Kopitar i Miklošić, a kod Hrvata V. Jagić. Istina N. se morao često odvajati od svojih naučnih radova, da bi se posvetio različnim političkim poslovima i administrativnim dužnostima, ali ga ipak interesiranje za naučni rad nije nikada napuštalo. Možda je zbog toga njegov rad tako iscjepkan, podijeljen na vrlo veliki broj posebnih radova iz naše historijske prošlosti, političke, književne i jezične.

N. je bio učenik Đ. Daničića. Daničić je zapazio u njemu velike sposobnosti. N. je stalno pratio razvitak slovenske nauke spomenutih struka i davao joj je priloge sa našeg teritorija, koji je bio u tom pravcu još vrlo malo obrađen. Veća sistematska djela dao je N. u početku svoga rada: Srpsku bibliografiju, koja ni do danas nije popunjena djelima novije književnosti, i potpunu školsku gramatiku našeg jezika. I ako N. nema velikih specijalnih jezičnih ispitivanja, i pored nesumnjivog talenta, on je umio, na osnovu Miklošićeva i Daničićeva materijala, da izradi pristupačnu, zaokruženu, lijepo izloženu gramatičku cjelinu našeg jezika. U tome se ogleda N. »simplifikatorski« talenat, da stvari pojednostavi i da ih iznese u lako razumljivom obliku. Što se tiče samog materijala u njegovim gramatikama iznesenog, on je, naravno, bio u ovisnosti od tadašnje nauke, naše i slovenske. Njene praznine, koje su u to vrijeme bile veće nego danas, vide se i u N. gramatikama.

U pitanjima književno-jezičnim N. nije bio pretjerani purist. On je predstavljao napredniji stupanj razvitka u tome pravcu nego mnogi njegovi savremenici. N. je zasluga što je Srpska Kraljevska Akademija, za čije stvaranje N. ima velikih zasluga, otpočela pribiranje materijala za veliki rječnik našeg književnog jezika. I ako je bio Daničićev učenik, N. se nije ograničio samo na ono polje rada, koje je Daničić obrađivao. Od prvih godina svoga rada, N. je obuhvatio sve nacionalne grane naše kulture. Svagdje, u svima pravcima naučnoga rada te vrste, od kraja 60-tih godina prošloga vijeka sve do Svjetskoga Rata, srećemo se sa N. radom.

Glavni N. radovi iz historije književnosti jesu: Istorija srpske književnosti (1867, 1871), Primeri književnosti i jezika staroga i srpsko-slovenskoga (tri izdanja, posljednje 1904), Srpska bibliografija za noviju književnost (1741—1861) (1869; dopune: Glasnik, 26, 27, 31, 35, 40, 41, 44). Osim ovih knjiga N. je objavio iz historije srpske književnosti veliki broj članaka i rasprava i posebnih djela najrazličnije vrste. Ovamo idu: Mali izvod iz istorije srpske književnosti (1867), Knjiga sad i nekad (Vila, 1868; kasnije je N. napisao cijelu knjigu o tom pitanju: Srpska knjiga, njeni prodavci i čitaoci u 19 veku, 1900), Šta je to književnost (Srbija, 1869), Naši kalendari za 1870 godinu (Mlada Srbadija, 1870), Nepostojanstvo književnosti (Prijevod sa engleskog, Matica, 5), Katalog Srpske Narodne Biblioteke (1871, u društvu sa J. Majsnerom), Srpski štampari u Rumuniji (Godišnjica, 17), Jovan Sterijin Popović 1806—1856 (Glas, 74), Dositej Obradović i srpska kultura (Spomenica D. Obradovića, u izdanju S. K. Zadruge).

Mnogobrojni su njegovi prilozi staroj književnosti: o životu naših svetaca i mučenika (Đurđa Kratovca, Glasnik, 21, Joakima Sarandaporskog, Jovana Rilskog, Glasnik, 22, Petra Koriškog, Glasnik, 29, Starine, 16, patrijarha Jefrema, Starine, 16), o životu Sv. Petke patrijarha Jeftimija (Starine, 9), o Domentijanovu životu Sv. Save (Glasnik, 32), Teodosijevoj pohvali Sv. Simeonu i Sv. Savi (Starine, 14), o pomenicama 15 do 18 veka (Glasnik, 42; Pšinjski pomenik, Spomenik, 29), o apokrifima (Starine, 8, 10, 16, 18, Spomenik, 29), o Varlaamu i Joasafu (Glasnik, 50), o Aleksandru Velikom (Glasnik, II. odjeljenje, 9), o srednjevekovnoj kosmografiji (Starine, 16), o fiziologu (Starine, 11), o srpskoslovenskom zborniku iz vremena despota Stevana Lazarevića (Starine, 9), o zbornicima B. Vukovića (Glasnik, 45), o Račaninovu putu u Jerusalim (Glasnik, 31), o psaltiru i epistoli V. Vukovića od 1546 (Godišnjica, 9), o vlaško-bugar-

skom liturgijaru od 1507 (Starine, 11). Isp. i njegove popularnije Oglede iz crkvene književnosti Srba srednjega vijeka, I.—II. (Hrišćanski Vesnik, 1879—1880), i raspravu Srbi Muhamedovci i turska pismenost (Glasnik, 26).

N. je imao interesa i za mitologiju (Slovenska mitologija A. Leger-a, Prosvetni Glasnik, 1882), etnografiju i arheologiju (Srpski istorijsko-etnografski muzej, Glasnik, 34; Slava, Revue bleue 1888, juli; o Đurđevudne, Jagićev Arhiv, 12; Sa arheološke izložbe u Kijevu 1874, O esnafima, Kolo, 1890; Janko Šafarik, Rad, 41 i dr.) i druga općekulturna pitanja (Starinsko crkveno pevanje, Karadžić, 1900; Sloveni balkanski i njihova obrazovanost, Zora, 1900).

O našim nacionalno-političkim pitanjima N. je također pisao, katkada pod pseudonimima. Različne svoje članke o njima sakupio je N. u knjizi Balkanska pitanja (1906).

N. je objavljivao narodne umotvorine (pjesme, pripovijetke, zagonetke), pisao je predgovore zbirkama narodnih pjesama drugih, i posvećivao je naročitu pažnju proučavanju različnih strana i podrijetla naših narodnih umotvorina. Objavio je nešto narodnih pjesama 1861 u Danici, Vili i po dnevnim listovima; narodne pripovijetke u Letopisu za 1861 i 1862; izdao je posebnu zbirku narodnih zagonetaka (Izdanje Ćupićeve Zadužbine, 4), napisao je predgovore za narodne pjesme B. Petranovića (1867) i za narodne pripovijetke Vuka Vrčevića (1868). O Kosovskom boju u narodnim pjesmama napisao je N. više rasprava (Jagićev Arhiv, 3, Starine, 10, Godišnjica, 2), i pokušao je da ih spoji u jednu cjelinu (Kosovo, u više izdanja), zatim o Ledan-gradu (Jagićev Arhiv, 3, Letopis Matice Srpske za 1879), o odlasku Sv. Save u kaludere (Otadžbina, 4), o Sv. Đordu u narodnoj usmenoj literaturi (Starine, 12), o Oblačiću Radu i čelniku Radiču (Glasnik, 50), o postanku nekih narodnih pjesama (Jagićev Arhiv, 5), o caru Edipu i narodnoj poeziji (Arhiv, 11), prilog literaturi o srpskoj narodnoj poeziji (Arhiv, 3). Općenitije je prirode članak Narodne tradicije i kritička istorija (Otadžbina, 4—5). O tradicionalnoj književnosti kod nas i o prvim njenim počecima napisao je N. posebno djelo, pod nazivom: Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima; Legenda o Vladimiru i Kosari (1893).

Iz nauke o jeziku najvažnije su njegove gramatike (sintaksa 1869 do 1874), zatim i ostali dijelovi, glasovi 1879, oblici 1879, osnove 1880, sve u više izdanja (1894 i 1902 potpuno, dopunjeno izdanje). Uz gramatiku ide i njegova Srpska Čitanka (1870, sedmo izdanje 1895). N. je napisao u svoje vrijeme dobru fiziologiju glasa i glasove srpskog jezika (Glasnik, 37, 1873), zatim slabije studije o akcentima u starim štampanim knjigama (Glasnik, 44, 47).

Pored ovoga ima N. veliki broj rasprava i članaka o jeziku, iz kojih se vidi, kako je on neposredno pratio razvitak tadašnje nauke i kako se interesirao mnogobrojnim i raznovrsnim pitanjima. Ovamo idu: Darvinova teorija i nauka o jeziku (Matica, 1869), Nešto o jeziku i stilu (prijevod, Matica, 1869), Opšta slovenska azbuka (Mlada Srbadija, 1871), Filologija i jezik (pristupno predavanje, 1871), Stari srpsko-slovenski bukvar (Glasnik, 34), Bukvari za Srbe od 1727 i 1734 (Glasnik, 44), Une grammaire comparée des langues slaves (Revue linguistique, 1872), Transcription de la langue serbe (Revue linguistique, 1872), Bugarski zbornik pisan prošloga veka narodnim jezikom (Starine, 6), Stara štampanja za Bugare (Rad, 37), srpski odjeljak u rječniku Kratak rečnik šest slovenskih jezika (1885), Jezik stare srpske crkve (Hrišćanski Vesnik, 1889), O upotrebi poluglasnika ъ u srpskoslovenskoj i bugarskoslovenskoj književnosti (Rad, 44). O makedonskim dijalektima dao je N. dobar materijal (Jagićev Arhiv, 11, 12, 15) i izradio je odličnu studiju za svoje vrijeme o upotrebi ć i đ u njima (Glas, 12).

Svoje misli o savremenom književnom jeziku N. je često iznosio, pokazujući u isto vrijeme i potrebu sastavljanja velikog rječnika savremenog književnog jezika: isp. o tome njegovu vrlo dobru ocjenu Daničićeva Ogleda (Rad, 45), zatim njegovu Poslanicu Srpskoj Akademiji (Glas, 10). O razvitku nauke o jeziku u 19 vijeku i književnom jeziku govori N. i u ovim svojim studijama i govorima: Đuro Daničić ili filologija i književni jezik srpski 1847 i 1877 (1878),

Beleške o Đuri Daničiću (Godišnjica, 8), Mir pepelu V. S. Karadžića (1897, isp. još o Karadžiću njegov članak: Vuk Karadžić i N. I. Nadeždin, Godišnjica, 26), Kopitaru (govor, 1897).

N. je objasnio i priličan broj riječi našeg starog zakonodavstva i spomenika kulturnog života: Palanka, palanga, poluga, Brvenik (Godišnjica, 2), Praska, praskva, breska, breskva (Godišnjica, 3), Glamsko srebro (Jagićev Arhiv, 3), Kalpak, čelenka (Otadžbina, 15), Sebar, počten, meropšina (Jagićev Arhiv, 9), Londža (Arhiv, 9, Godišnjica, 9), Stanik (Arhiv, 10), Grad, trg, varoš (Nastavnik, 1892), Gidža (Godišnjica, 17, Jagićev Arhiv, 20), Soće, sokalnik (Jagićev Arhiv, 27, Godišnjica, 26), Ćuvendija (Jagićev Arhiv, 27), Paraspor (Jagićev Arhiv, 28, Godišnjica 26), Poša janjičarska (Jagićev Arhiv, 28, Godišnjica, 26), Debre i Koceljeva (Jagićev Arhiv, 28), Sulundar (Jagićev Arhiv, 29), Cegar (Jagićev Arhiv, 32, Godišnjica, 30), Rpinija (Jagićev Arhiv, 33), Varzilo, premuž (Južnoslovenski Filolog, 2). Sličnih tumačenja riječi ima i u drugim N. djelima, naročito u djelima o starom našem pravu i starom državnom uređenju.

N. je vrlo mnogo uradio u našoj filološkoj nauci. On znači cijelu epohu stalnog, vrijednog i uspješnog rada u svima njenim pravcima.

Literatura: Bibliografija N. radova u Godišnjaku 24 Srpske Kr. Akademije; Spomenica Stojana Novakovića (Srpska Književna Zadruga, br. 157); A. Belić, S. Novaković u svojim lingvističko-filološkim delima (Prosvetni Glasnik, 38, 339—348, 410 do 423); V. Jagić, Izmjene misli o našim narodnim stvarima prije trideset godina (Književni Jug, II.).

A. Belić.

N. je ušao u historijske studije preko filologije, edicije historijskih izvora i historijske geografije, gotovo 20 godina poslije početka svog književnog rada, sa raspravom: Zemljište radnje Nemanjine (Godišnica, 1, 1877). Savjestan i napredan, napisao je N. ovaj svoj prvi historijski rad vanredno dobro. Ušao je u njemu i u teoretsko raspravljanje, onda kod Srba sasvim novih pitanja o utjecaju zemljišta na historijski razvoj. Kao filolog, nije se mogao N. otresti filološke metode, ali je već od početka nastojao da se otrgne od uskog filološkog horizonta. Zbog mnogovrsnosti svojih naučnih zanimanja ostao je N. radnik u nekoliko naučnih područja, ali je najviše radio na granici između historije i bližih naučnih disciplina. Ušao je prvo u ona historijska pitanja, koja su na granici između geografije i historije, pa onda i u probleme, koji su na međi između političke i kulturne na jednoj, i pravne i literarne historije na drugoj strani. N. se prvi od modernih srpskih historika uzdigao do smjelih planova o velikim historijskim monografijama, koje bi obuhvaćale ne samo pojedine događaje ili ličnosti, nego i čitave razvojne serije i tako obrađivale proces nastajanja i razvijanja pojedinih institucija ili niza činjenica određene vrste.

N. je bio savjestan istraživač izvora i još bolji sabirač materijala (u stilu svoga učitelja Daničića), te je izdao ogroman broj historijskih i literarnih izvora. Do naučnih rezultata stizao je N. više pritiskom množine utvrđenih činjenica, nego oštroumnim raspravljanjem i kombiniranjem. Ali se N. bacao i na kombinacije, često veoma smjele i gotovo redovno nesrećne, jer divinitorskoga duha nije imao. Prikazivanje mu je razvučeno, često zapleteno, ali ima u njemu i odličnih mjesta po snazi naučnog uvjerenja i nacionalne vjere. Oko samog načina prikazivanja nije se N. mnogo trudio, kao svi polihistori, ali je do koncesija mnogo držao, i po njima je on jedan od najznamenitijih modernih srpskih historika. Bio je, inače, potpuno svjestan teškoća i zaostalosti naučnog historijskog ispitivanja i prikazivanja kod Srba. Svoje shvaćanje cjelokupnog srpskog historijskog razvoja nije N. nigdje sistematski iznio, nego samo u glosama uz Jirečekovu Istoriju Srba, i to mnogo pesimističnije nego u svojim političko-historijskim člancima, punim hrabrog optimizma, i u jednoj svojoj fantaziji (Nakon sto godina, 1911) o budućem srpskom i jugoslovenskom razvoju, koja se pokazala kao točno proročanstvo.

Glavnije radove N. je prvo izbrojio Sv. Vulović u Godišnjaku Srpske Kraljevske Akademije (1, 203—216); a u Godišnjaku 24 nabrojeni su svi radovi i sva izdanja N. do 1911 (379 bro-

jeva). Najvažniji su među njima, iz historije, ovi: Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog, 1349 i 1354 (1870), Zemljište radnje Nemanjine (Godišnjica, 1, 1877), Vijenac i Diadima u srpskim krunidbenim ceremonijama (Rad, 43, 1878), Novo Brdo i Vranjsko Pomoravlje u istoriji srpskoj XIV. i XV. veka (Godišnjica, 3, 1879), Srpske Oblasti X. i XII. veka (Glasnik, 48, 1880), Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti (Godišnjica, 6, 1884), Poslednji Brankovići u istoriji i u narodnom pevanju, 1456—1502 (Letopis, 146—148, 1886), Pronijari i baštinici (Spahije i čitluk-sahibije). Jedna glava iz prostranijeg djela Narod i zemlja u staroj srpskoj državi (Glas, 1, 1887), Selo, Iz dela Narod i zemlja u staroj srpskoj državi (Glas, 24, 1891), Prijevod Rancke-ova djela Srbija i Turska u devetnaestom veku, s N. znamenitim uvodom, 1892; jedan dio je N. preveo 1864, Manastir Banjska (Glas, 32, 1892), Grad, trg, varoš. Nekoliko strana iz djela Gradovi i trgovi u staroj srpskoj državi (Nastavnik, 1892), Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima. Legenda o Vladimiru i Kosari (1893), Stara srpska vojska. Istoriske skice iz dela Narod i zemlja u staroj srpskoj državi (Ratnik, 1893), Srbi i Turci XIV. i XV. veka (1893); prevedeno na njemački, Strumska oblast u XIV. veku i car Stefan Dušan (Glas, 36, 1893), Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 i 1354, drugo izdanje (1898), Villes et cités du moyen âge dans l'Europe Occidentale et dans la Péninsule Balcanique (Archiv für slav. Philologie, 25, 1903), Ustanak na dahije 1804 (1904), Ičkov mir (Glas, 66, 1903), Vaskrs države srpske (1904, tri izdanja; prevedeno na njemački), Tursko carstvo pred srpski ustanak 1780—1804 (Srpska Književna Zadruga, 1906), Matije Vlastara Sintagmat (1907), Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena (1907), Jovan Sterija Popović, 1806 do 1856 (Glas, 74, 1907), Vizantiski činovi i titule u srpskim zemljama VI.—XV. veka (Glas, 78, 1908), Les problèmes serbes à l'occasion du livre »Geschichte der Serben. Von Constantin Jireček« (Archiv für slav. Phil., 33, 1912, 34, 1913; srpski s natpisom: Nekolika teža pitanja srpske istorije, Godišnjica, 31, 1912 i 32, 1913), Nemanjićke prestonice Ras-Pauni-Nerodimlja (Glas, 88, 1911), Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka (1912).

Literatura: N. Radojčić, Stojan Novaković (Brankovo Kolo, 17, 1911); St. Stanojević, Istoriski rad Stojana Novakovića (Spomenica St. Novakovića, 1921). *N. Radojčić.*

N. je počeo svoju političku karijeru kao ministar prosvjete u Ristićevoj vladi od 1873. Poslije toga bio je ministar prosvjete u Čumićevoj vladi od 1874 i u vladi Danila Stefanovića od 1875. Isprva pristalica Ristićev, N. se već u vrijeme Stefanovićeve vlade ubrajao u konzervativce. 1880 bio je jedan od pokretača Videla i osnivača napredne stranke, a krajem te iste godine stupio je u Pirođančevu vladu kao ministar prosvjete. Ovoga puta ostao je na čelu prosvjete skoro tri godine i izvršio je mnogobrojne reforme, od kojih su najvažnije bile uvađanje obvezne osnovne nastave i propisivanje novog nastavnog programa za gimnazije, u kome se nastavi pozitivnih nauka dalo mnogo više mjesta nego nastavi klasičnih jezika. 1881 N. je došao u sukob sa mitropolitom Mihailom; mitropolit je bio razriješen, ali kako su svi vladike stali na njegovu stranu, N. je morao da uz pripomoć karlovačke patrijaršije, promijeni cio arhijerejski sabor. U Garašaninovoj vladi od 1884 N. je bio ministar unutrašnjih djela, ali se već iduće godine zahvalio, jer mu se činilo, da Garašanin previše popušta s jedne strane kralju Milanu, a s druge stranim bankama.

1885—1892 N. je bio poslanik u Carigradu i uradio je tu vrlo mnogo za otvorenje srpskih konzulata i srpskih škola u Makedoniji. 1895 sastavljeno je pod N. predsjedništvom naprednjačko ministarstvo, koje je izvršilo konverziju državnih dugova, i sklonulo carigradsku patrijaršiju da postavi Srbina za vladiku u Prizrenu. Naprednjačku spoljašnju politiku, koja je dotle bila austrofilska, N. je načinio rusofilskom. Krajem 1896 N. se zahvalio na vlasti, a odmah zatim napredna se stranka rastepla. Krajem 1897 postavljen je N. nanovo za poslanika u Carigradu, početkom 1900 premješten je u Pariz, odakle je iste godine otišao u Petrograd. 1905 penzioniran je.

1909 N. je bio predsjednik vlade svih stranaka, koja je imala da riješi

spor koji je nastao između Srbije i Austro-Ugarske povodom aneksione krize, i pod tom vladom Srbija je bila prinuđena da prizna aneksiju formalnim načinom. 1912/13 N. je bio prvi srpski delegat na londonskoj konferenciji.

N. je jako cijenjen zbog svoje velike radne snage, metodičnosti i ustrajnosti u poslu, dubokog poznavanja naših kulturnih i nacionalnih pitanja i primjernog patriotskog oduševljenja, koje ga je držalo do smrti. Više kabinetski političar nego partijski borac, N. je ostavio trajniji trag u spoljašnjoj nego u unutrašnjoj politici. *S. Jovanović.*

NOVČICA, rijeka u Hrvatskoj, lijevi pritok Like. Izvire na istočnoj strani Velebita, sa padine Sedikovca (1.286 m) i Vrata (927 m). Od izvora teče kao Brušanica u pravcu istokajugoistoka. Od sela Brušana rijeka se dijeli u dva kraka prema sjeveroistoku, koji se sastanu u blizini trgovišta Novi, po kome je rijeka nazvana N. Od sastava sa Bogdanicom, koja teče sa zapada prema istoku, počne i N. teći na istok, čineći niže Gospića vrlo velik zaokret, i skrene na sjeveroistok. U Liku se uliva nešto nizvodno od ušća Vučjaka, odnosno 2·2 km sjeveroistočno od mjesta Rabatića. Dužina N. toka je 29 km, a površina porječja 164·8 km². Na N. je 1891/92 mjerena svakog dana temperatura vode u 11 prije podne kod Gospića, pa se pokazalo, da je prosječno za 3·4° C toplija od okolnog zraka. Najmanja je razlika u proljeću, kada je voda za 2·5° toplija od zraka, sa minimumom u aprilu (1·6°), u ljetu je toplija za 5·6°, sa maksimumom u augustu ((6·3°), u jesen za 3·4°, u zimi za 3·5°.

Literatura: A. Franović-Gavazzi, Klima von Gospić (Meteor. Zeitschrift, 1894). *P. V.*

NOVELE. V. Justinijanova kodifikacija.

NOVI (VINODOLSKI), trgovište u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, na Jadranskome moru (Kvarneru); parobrodarska je stanica linije Sušak—Senj, raskršće primorske (Sušak—Senj), vinodolske i ceste u Ogulin. Ima 2.176 stanovnika (općina 3.019), općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, pučku školu, šumsku upravu, poljoprivrednu stanicu (osnovana 1920, zaprema 38 katastralnih jutara), parnu pilanu, mlin i tvornicu leda, lučku ekspozituru, poštu, telegraf i telefon, Vinodolsku Štedionicu i filijalu Jugoslavenske banke (u Zagrebu).

Po svom položaju, prirodi i čistoći N. je jedno od naših najljepših i najzdravijih morskih kupališta. Novljani se bave poglavito poljoprivredom, zatim zidarstvom i klesarstvom, a na zaradu idu i u strani svijet. Oni su bili vazda osobiti, čelični ljudi, te su sačuvali neke stare običaje i narodne pjesme. U N. se rodio pjesnik Ivan Mažuranić.

N. se prostire uz more, na obronku brijega Ospa, kod ušća vinodolske Suhe Rijeke u Novljansku Dragu. Negda je bio opasan zidom i utvrđen okruglim kulama, od kojih se ostaci i danas vide. Iz mjesta su vodila dvoja vrata: Velika (1875 porušena) na istočnoj, a Mala (još i danas) na sjevernoj strani. Najstarija (bar iz 13 vijeka) i najvažnija zgrada u N. je Frankopanski grad ili kaštel, donekle pregrađen, dobro očuvan. Osobito se ističe na jugoistočnom uglu četverouglasta i četverokatna 18 m visoka kula. — Lijepa i prostrana župna crkva Sv. Filipa i Jakova građena je u 14 vijeku, u stilu starokršćanske bazilike. Pred glavnim oltarom grobnica je biskupa Kristifora, koji je u N. prebjegao sa svojim kaptolom sa Modruša, kad su im 1493 zaprijetili Turci. Potom je N. bio stolica modruške ili krbavske biskupije 1493—1567, kada je spojena sa senjskom biskupijom. Za sedisvakancije u Senju upravlja biskupijom vikar, koji sjedi u N. Spomena vrijedi (razvaljena) gotska crkva Sv. Marije s razvalinama pavlinskoga samostana na mjesnom groblju kod luke. Samostan i crkvu Sv. Marije na Ospi sagradio je 1462, i inače sa pobožnih zadužbina (Trsat, Crikvenica) poznati knez Martin Frankopan. Brijeg Kalvarija sagrađen je od brečanoga mramora, a utroba mu je donekle šuplja krijući veliku špilju. Alejom osjenjena cesta vodi od pristaništa do kupališta u drazi Lišnju. Nad cestom su vile i hoteli, a kod zavijutka ceste u Lišanjsku Dragu, na samom morskom žalu, razvaline su staroga grada Lopara. To je po svoj prilici bila rimska utvrda i po-

staja na cesti Tarsatika (Trsat, Rijeka)—Senia (Senj) Ad Turres. Pred Loparom i Lišanjskom Dragom izbija iz mora školjić Sv. Marine sa tunjarom i crkvicom. — Novljansko kupalište u Lišnju vrlo je ugodno zbog bistrine mora i finog pijeska, kojim je dno pokrito. Pijesak izbacuje vrulja i donosi struju iz drage Tepe kod Povila.

Ime N. ili historijski Novi Grad, ima samo relativno značenje, prema starome gradu Loparu. Inače je N. staro hrvatsko naselje: bilo je najznatnije mjesto u vinodolskoj županiji ili kneštvu, koje je ostalo u vlasti knezova Frankopana sve do njihove propasti. Prvi se put spominje 1288, kad su se na Bogojavljenje »na sali« (dvorani) N. kneževskoga grada, pred licem kneza Leonarda, sastali izaslanici svih 9 općina Vinodola i sastavili čuveni vinodolski zakon. Među izaslanicima na prvom se mjestu navode novljanski. Za diobe knezova Frankopana 1449 u Modrušama, N. je dobio knez Martin, koji je, nemajući djece, gotovo sva svoja imanja oporukom ostavio kralju Matiji Korvinu. Toj se Martinovoj odluci usprotivio njegov brat, krčki knez Ivan, te je po njegovoj smrti silom osvojio N. i Bribir; ali se tu nije dugo održao, jer ga je protjerao kraljev kapetan Blaž Podmanicki, zvan Madžar. Tako je N. došao u vlast kraljevu, ali je već 1/3 1481 kralj Matija poveljom, izdanom u Zagrebu, vratio knezu Stjepanu Frankopanu i njegovom sinu Bernardinu N. i druge neke gradove.

22/8 1527 u dva sata noću provalili su u N. Turci, mjesto popalili i mnogo ljudi odveli u ropstvo. Kneza Bernardina († 1529) naslijedio je unuk Stjepan, koji je 1544 sklopio sa zetom Nikolom Zrinskim zajednicu dobara i nasljedstvo, a 1550 podijelio sa svojom sestrom Katarinom Zrinskom svoja imanja, pa među ostalim gradovima zadržao i N. Po smrti Katarininoj priznao je knez Stjepan (1562) nasljedstvo svojim sestrićima Jurju, Krsti i Nikoli, a to je potkrijepio i oporukom 1572. Po njegovoj smrti (1577) braća su Zrinski odista zadobili N. i druge gradove u Vinodolu. To nije bilo pravo tržačkim Frankopanima, pa se stoga porodio spor, koji je smiren 1580, kad su se knezovi Juraj i Nikola Zrinski pogodili sa Frankopanima, te im ostavili N., Severin na Kupi i Novi Grad na Dobri. Neugodni su bili sporovi, što su ih zbog meda imali Novljani s Ledeničanima 1596—1686, a grad je N., dajući zaklone uskocima, trpio i od navala mletačkih (1598, 1613 i 1615). Mirnija su vremena nastala po svršetku uskočkoga rata 1617. Posljednji je Frankopan, knez Franjo Krsto, zapleten s banom Petrom Zrinskim u zavjeru protiv bečkoga dvora, poginuo pod krvničkim mačem u Wiener Neustadt-u 30/4 1671.

Grad je N. na kratko vrijeme osvojio i opljačkao karlovački general Herberstein, pa ga je predao komorskoj upravi. Tada je procijenjeno N. dobro na 16 do 20 hiljada forinti. — 1685 dala je komora N. u zakup barunu Franji Rigoniu. U inventaru, koji je tada sastavljen, nabrojene su sve gradske prostorije i njihov bogati namještaj. 1686 komorska je uprava potvrdila N. urbar, kako ga je 1609 bio priznao knez Juraj Frankopan. 1692 prodala je ugarska komora N. sa ostalim zrinsko-frankopanskim gradovima austrijskoj komori za 50.000 forinti, što je potvrdio i kralj Leopold I. 1749 došao je N. pod upravu bečke banco-deputacije, odnosno cesarsko-kraljevske Banco-Geföhlen Administration im Herzogthum Krain und Litorale Austriacum, koja je imala svoje sjedište u Ljubljani. 1761 porušene su ⅔ N. grada, »jer je ⅓ dovoljna za stan kastelana, pa će se mnogo prištedjeti na popravcima«. Pod kraj 18 vijeka bio je na Rijeci osnovan magistrat za Rijeku, Bakar i Vinodol. 1848 usredotočena je u N. sva politička uprava Vinodola. Tada su konačno prestale urbarske obveze. N. vlastelinstvo je ukinuto, a grad je došao u posjed N. općine, koja ga i danas drži. N. općina uređena je kao i ostale hrvatsko-slavonske seoske općine.

Literatura: J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 1895); F. Rački, Vinodolski zakon (Zbirka Hrvatski pisani zakoni, izdala Jugoslavenska Akademija 1890); E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol (1922); V. Klaić, Krčki knezovi Frankopani I. (1901); D. Hirc, Hrvatsko Primorje (1892); P., Novi Vinodolski (Vienac, 1883);

F. Potočnjak, Novi Vinodolski (Prosvjeta, 1894). *J. Modestin.*

NOVI BANOVCI, selo u Srijemu, u srezu staropazovskom; na Dunavu (82 m), od Stare Pazove 11 km (pravac) k istoku-jugoistoku. Imaju 1.310 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, evangeličko-augsburški pastorat, 2 pučke škole. — Kod N. B. našlo se predmeta od kremena iz neolitičke i predmeta iz željezne (latenske) kulturne periode. Na brežuljku Gradini, koju je Dunav podrivao, od N. B. jugoistočno, našlo se dosta ostataka rimske kulture (spomen bazilike iz doba cara Antonina Pija, dokaza jače vojničke posade na međi carstva protiv barbara, ulomak žrtvenika Jupitera Dolihona, 2 tučane biste božice Atene, više fibula, novaca, čitavo rimsko groblje). Tamo je bilo znatno rimsko naselje Burgene od Tauruna (Zemun) deset rimskih milja (14·8 km) daleko. N. B. gradina nalazište je i bizantskih (amulet s likom Bogorodice) i drugih sredovječnih predmeta (madžarskih novaca).

Literatura: Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (N. s. I., 172, IV., 220, V., 156, IX., 154).

J. M-n.

NOVI BEČEJ, sresko mjesto u Banatu, pored Tise. 1921 imao je N. B. 7.259 stanovnika, a 1910 Srba 2.094, Madžara 5.287, Židova 224; pravoslavnih 2.200, katolika 5.091. — Prvi spomen o N. B. je iz 1332—1337. U prvoj polovini 15 vijeka bio je N. B. u posjedu srpskih despota. Ni u vrijeme Turaka nije opustio. 1717 imao je 20 popisanih srpskih domova i pripadao je bečkerečkom okrugu. Srpska crkva podignuta je 1742. U drugoj polovini 18 vijeka počelo je u N. B. naseljivanje Madžara. 1848 bile su kod N. B. krvave borbe. 1886 izgorjela je trećina N. B. — U N. B. se nalazi nekoliko novčanih zavoda i znatan broj kulturnih i humanih institucija. Znatan je obrt i industrija opeka i mlinskih proizvoda. Ima građansku školu i privatnu gimnaziju. *D. P.*

NOVI DVORI. V. Klanjec.

NOVI KARLOVCI, selo u Srijemu, u srezu staropazovskom, nasred ravnice (104 m); raskršće je 7 cesta, od Stare Pazove 11 km k sjeveru, a od željezničke stanice Inđije 8 km k sjeveroistoku. Imaju 4.016 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu i telegraf. *J. M-n.*

NOVI LIČKI, selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez i općina Gospić, na Novčici (k Lici) od Gospića 4 km (pravac) k jugozapadu. Ima 948 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. — Negda je N. L. bio od znatnijih mjesta u Lici. Prvi se put spominje 1185, kad je ondje (Novi Grad) bila župa krbavske biskupije. 1449, kod diobe knezova Frankopana, dobio je Dujam IV., uz neke druge gradove, i Ostrvicu i Novi Grad u Lici. 1509 bio je na zemljištu Ivana Karlovića, dok ga nisu osvojili Turci 1526 i držali ga do 1686. *J. M-n.*

NOVI MAROF, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj; u dolini rijeke Bednje, blizu njezina ključa, gdje su se približile Ivančica, Kalnička i Toplička Gora; stanica je zagorske željeznice Varaždin—N. M.—Zaprešić (—Zagreb) i raskršće ceste Varaždin —N. M.—Sv. Ivan Zelina—Zagreb i ceste N. M.—Zagorje. Ima 132 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, poštu, telegraf i telefon, rimokatoličku župu i pučku školu u selu Mađarevu (1.092 stanovnika), od N. M. 3 km k zapadu. — Lijepi vlastelinski dvor N. M. grofa Erdödy-a kupila je vlada, da ondje uredi sanatorij za tuberkulozne. 550 ha prostranim vlastelinstvom upravlja državna direkcija šuma u Zagrebu. — Sjedinjene Krečane D. D. u Zagrebu imaju u N. M. veliku tvornicu kreča (vapna), koja proizvodi preko 1.000 vagona kreča na godinu. *J. M-n.*

NOVI PAZAR, varoš u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, na rijeci Raškoj, u središtu Novopazarskog Polja ili staroga Rasa. Ima 2.492 kuće sa 11.207 stanovnika (1921). Pored staroga grada Rasa, središta stare srpske države Raške i Nemanjine prijestolnice, koji je u doba Vuka Brankovića nazvan Trgovište, N. P. je postao još u doba prve turske najezde kroz ove krajeve. Turci su u obližnjem starom željeznom rudniku Gluhavici (Gluha Vas) još 1396 imali svoga kadiju i svoju carinu na teritoriju Vuka Brankovića, dok se susjedno staro Trgovište spominje 1451

kao trg srpskoga despota. Turci su pod Muhamedom II. uzeli Trgovište od despota Đorđa (1456), a 1459, kada su Turci zauzeli Despotovinu, u Trgovištu se spominje turski subaša, zatim 1461 i turski kadija. Tada je pored staroga Rasa ili Trgovišta već postojao i N. P., od Turaka nazvan Jeni Bazar (Novo Trgovište), za razliku od staroga Rasa ili Trgovišta, koje je i dalje postojalo, od Turaka zvano Eski Bazar (Staro Trgovište, Stari Pazar), a čije se razvaline sada najčešće zovu Pazarište.

N. P. se prvi put spominje 1461, kada su Dubrovčani i u njemu i u Trgovištu imali svoje sudije (consules). Nekoliko godina poslije prvoga spomena, 1467 spominju se u N. P. turski kadija i subaša. Osnivač N. P. bio je jedan od najslavnijih turskih vojskovođa, energični Gazi-Isa-beg Isaković, koji se između 1440 do 1472 često spominje u vojnim pohodima u zapadne srpske zemlje. Gazi-Isa-beg podigao je pri osnivanju N. P. malu džamiju, koja i sada postoji. Tada je u N. P. podignuta i džamija Muslihedin-efendije, prvoga mujezina sultana Muhameda II. Silnom turskom osvajaču Gazi-Isa-begu, koji je ovdje imao jednu od najvažnijih stanica u vojnim pohodima na Bosnu, nije godio skroviti i tijesni položaj staroga grada Rasa ili Trgovišta, uvrh Novopazarskog Polja i na sastavu planinskih rijeka Raške i Sebečeve, te je za svoj novi grad N. P. izabrao središnji i najprostraniji dio plodnoga polja u kotlini rijeke Raške. Za turska prodiranja po srpskim zemljama N. P. je imao osobitu važnost. Preko N. P. i područja stare Raške Turci su prodirali i dalje na zapad i sjeverozapad, a kada su, nakon jednoga vijeka, veliki turski vojni pohodi preko N. P. u zapadne srpske zemlje, padom Bosne (1463), Hercegovine (1482), Crne Gore (1499), završeni, onda je N. P., mjesto dotadanje vojne važnosti, kao nekada i stari Ras ili Trgovište, zadobio ponovno veliku važnost kao trgovačko središte na prolazu i raskršću važnih drumova, Bosansko-Makedonskog, Bosansko-Carigradskog i Dubrovačkog Puta, najvažnijih transbalkanskih trgovinskih karavanskih komunikacija starijeg turskog doba.

N. P. je u 16 vijeku i sve do pred kraj 17 vijeka bio živa i bogata varoš, najveća i najnaprednija od svih varoši na putu između Dubrovnika i Niša. N. P. je bio glavni trg stočarskih proizvoda iz cijelog područja stare Raške, i odande se mnogo izvozilo vune, kože i voska. U početku i sredinom 16 vijeka bio je N. P. čuven kao veliki trg bosanskog sandžaka, sa mnogobrojnim kršćanskim i turskim dućanima i karavanserajima. Varoš je bila utvrđena, opasana zidovima u opsegu 4½ milje, a naseljena Turcima, pravoslavnim Srbima, i mnogim kolonistima Dubrovčanima i Mlečanima. U drugoj polovini 16 vijeka N. P. je imao 6.000 kuća, većinom turskih, sa 16 džamija i velikom čaršijom. U varoši je bilo mnogo majstora, koji su od željeza iz obližnjih rudnika Gluhavice izrađivali buzdovane i raznu željezariju. I početkom 17 vijeka bila je glavna trgovina u N. P. u rukama Dubrovčana, koji su ovdje imali i svoju crkvu. Pored dubrovačkih kolonista i mnogih Turaka, bilo je onda u N. P. i dosta pravoslavnih Srba. Na razdoblju 16 i 17 vijeka mitropolit Visarion zvao se raški, novopazarski i starovlaški. U ovo doba još nije bio sasvim opustio stari grad Ras.

Vrhunac napretka dostigao je N. P. u drugoj polovini 17 vijeka. U N. P. je 1661 u 50 mahala bilo 3.000 jednokatnih i dvokatnih kuća, u čaršiji 1.100 dućana, u varoši 23 džamije, 7 crkava, 16 škola i mnogo hanova i česama. Po jednom drugom izvještaju 1689 N. P. je imao do 12.000 kuća. Onda je N. P. bio vrlo čuvena varoš, jedno od najvažnijih trgovačkih središta u unutrašnjosti Balkanskog Poluotoka, sa mnogobrojnim vezama sa okolnim zemljama. Poslije tako velikog napretka nastalo je opadanje. N. P. je prvi put doživio katastrofu 1689—1690, kada su ga Srbi ustanici, za vrijeme Piccolomini-evog vojnog pohoda, zauzeli, a zatim pri povlačenju uništili i popalili. 1706 N. P. je jedva imao 300 kuća. Ali su Dubrovčani obnavljali trgovinu u opustošenoj varoši. N. P. je ostao i dalje sjedište paše.

N. P. je zatim ponovno stradao 1731, kada je potop odnio 9 mostova i 36 kuća, a bezbroj njiva i livada razorio. Ubrzo je N. P. ponovno stradao. U austrijskom ratnom pohodu

kroz Tursku, Srbi ustanici su 1737 zauzeli i N. P., a Turke istjerali iz varoši. Onda su kroz N. P. prošli Srbi, koji su se sa pećkim patrijarhom Arsenijem IV. povlačili ispred Turaka. Kako su se Turci tada ponovno bili primakli N. P., Srbi su se povukli k Studenici dalje na sjever. Stara dubrovačka kolonija napustila je N. P., pošto je varoš više puta stradala i zbog turske obijesti postajala sve nemirnija, a trgovina i karavanski saobraćaj bili sve više izloženi nesigurnosti zbog anarhije u Turskoj.

U anarhiji, koja je sve više hvatala maha, N. P. se nije više mogao dići do nekadašnjeg napretka. Pošto je staro Trgovište, vjerojatno još u 16 vijeku raseljeno, N. P. se krajem 18 vijeka zvao i Trgovište, ili kao i danas, i samo Pazar. Onda je krajem 18 vijeka nastalo za Srbe u N. P. najteže vrijeme. 1788 novopazarski Turci upali su do manastira Ljubostinje i zapalili ga, a 1790 zapalili su i manastir Studenicu, i u N. P. doveli na zatočenje studeničkog igumana sa trojicom jeromonaha, dok su drugi jeromonasi sa moćima Sv. Prvovjenčanog Kralja jedva pobjegli preko Beograda u Pančevo. U ovo vrijeme je, na razdoblju 18 i 19 vijeka, u tvrdavi N. P. na brijegu iznad varoši, stolovao novopazarski paša i upravljao je starom Raškom ili Novopazarskim Sandžakom. I pored svih turskih zuluma Srbi su se u N. P. ipak držali. 1807 bilo je u varoši oko 12.000 stanovnika, od ovih Turaka svega oko 5.000, Židova oko 100, Cigana oko 600, a ostalo su bili Srbi.

Poslije ustanka u Šumadiji (1804), Srbi su 1809 zauzeli i N. P., popalili ga pa se povukli. Onda se mnogo Pazaraca iseljivalo u Šumadiju. N. P. se 1822 računao kao najvažnija trgovačka varoš u Bosni poslije Sarajeva. 1838—1839 tu je bilo sjedište i engleskog vicekonzula. N. P. je 1836 imao oko 7.000 stanovnika, pored Srba pravoslavnih i muslimana, nešto Arnauta, Cincara, Židova i Cigana. 1857 imao je N. P. 12.000 stanovnika, sa 1.500 muslimanskih i 100 pravoslavnih kuća. Sve do okupacije Bosne (1878) N. P. je vrijedio kao vrata od Bosne, posredovao je u saobraćaju između Sarajeva, Soluna i Carigrada, vodio je trgovinu sa Dubrovnikom i Skadrom. Onda su prekinute stare veze s Bosnom, a trgovina N. P., koji je još 1873 preko Mitrovice dobio vezu sa kosovsko-vardarskom željeznicom, okrenula se Solunu. N. P. je u posljednje tursko vrijeme bio sjedište mnogih begova, koji su držali okolna sela kao svoje čitluke, a svojom obijesću i zulumima činili varoš jednom od najanarhičnijih ondašnje evropske Turske. Pored njih i Turaka erlija (građana), u varoši je bilo i mnogo muhadžira (bjegunaca) iz Nikšića i Bosne. Pred oslobođenje bilo je u N. P. svega dvije starije srpske porodice, Komatine i Kulagići; ostali pravoslavni bili su u većini doseljenici od sredine i kraja 19 vijeka. 1913 bilo je u N. P. 13.433 stanovnika, a poslije je, zbog ratnih prilika, nešto opao.

Sada se N. P. razvija kao glavno privredno središte za sve okolne krajeve po Ibru i Staroj Raškoj. Glavni drum od N. P. vodi niz Rašku i Ibar do Kraljeva, a od ušća Raške uz Ibar do Mitrovice.

Oko 4 km sjeveroistočno od N. P. ima u selu Banji 7 toplih izvora, od kojih je samo jedan iskorišćen za Ilidžu, jak 18 l u minuti, topao 47° C. To je sumporovita hiperterma; liječi od reumatizma i neuralgije, a njeno se dobro djelovanje hvalilo još u 17 vijeku. U N. P. su: načelstvo okruga Raškog, poglavari sreza Deževskog i Stavičkog, okružna financijska uprava, komanda mjesta, prvostepeni sud, gimnazija mješovita osmorazredna, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913).

V. Radovanović.

NOVI POZOR. V. Obzor.

NOVI SAD, grad u Bačkoj, na Dunavu. Ima 39.122 stanovnika (31/3 1921), od kojih je bilo Srba 16.071, Slovenaca 613, Slovaka 1.294, Rusa 672, Madžara 13.065, Židova 2.663, Nijemaca 6.486; pravoslavnih 14.891, katolika 15.120, evangelika 5.713, muslimana 426.

Prvi spomen o N. S. je iz doba Mohačke bitke. U to doba na mjestu današnjeg N. S. bilo je naselje Vásárosvárad. Za tursko doba (1590) bilo je na tom mjestu srpsko naselje

Varadinci sa 18 popisanih poreznih domova. I poslije oslobođenja od Turaka zadržao je N. S. srpski etnički karakter, te su ga zvali Raitzenstadt ili Varadinski Šanac. 1720 imao je N. S. 112 popisanih srpskih domova, 15 madžarskih i 14 njemačkih. 1748 postao je N. S. kraljevski slobodni grad i dobio je ime N. S. 1771 i 1838 stradao je od poplave. 1848 novosadski Srbi izabrali su na zboru u Novom Sadu deputaciju, koja je imala zadatak, da se sporazumije sa Kossuth-om o srpskim stvarima. 1849 do 1860 nalazio se N. S. u okviru Vojvodine. 1864 preselila se Matica Srpska u N. S., a srpska gimnazija postala je potpuna; osnovano je društvo za srpsko narodno pozorište. U to doba N. S. je bio centar političkog, kulturnog i društvenog života srpskoga naroda, naročito u Ugarskoj. U N. S. su u to doba stalno boravili ili se duže zadržavali Miletić, Polit-Desančić, Zmaj, Laza Kostić, Đ. Natošević, I. Vučetić, St. Branovački, St. Pavlović, T. Mandić, L. Stanojević, A. Hadžić, K. Trifković, A. Pajević i mnogi videni emigranti iz Srbije. To je najljepše doba u srpskoj historiji N. S. »Srpska Atina« je u vrijeme pred Svjetski Rat znatno izgubila uslijed madžarizacije u kulturno-nacionalnom pogledu. 9/11 1918 ušla je srpska vojska u N. S.

Stanovništvo u N. S. dobrim se dijelom bavi ratarstvom i vrtljarstvom, naročito ono bliže periferiji i na salašima. Obrt, i veliki i mali, u posljednje vrijeme naročito se lijepo razvio. Trgovina je u vezi sa produkcijom N. S. i okolice. N. S. je u našoj zemlji jedno od najvažnijih tržišta hranom i zeljem. Isto tako znatna je trgovina voćem. N. S. ima najveću i najraznovrsniju industriju u Vojvodini. Znatna je industrija željeza, prevoznih sredstava, sapuna, mesnate robe, esencije, špirita, kudjelje, sode. Isto tako je vrlo znatna trgovina kamena, drvena, kožna i svilena industrija. N. S. je jedno od najvažnijih željezničkih raskršća u državi. Napretku N. S. mnogo pomaže što leži na Dunavu i tromeđi Srijema, Bačke i Banata, naših najbogatijih pokrajina. Sa Srijemom je vezan željeznim mostom za željeznički saobraćaj. Drugi most, koji se sada gradi, služit će za kolni i pješački saobraćaj. N. S. ima električnu rasvjetu i tramvaj.

N. S. je sjedište bačkog srpsko-pravoslavnog episkopa i mnogih i znatnih vlasti. U N. S. je Matica Srpska i jedna od najstarijih gimnazija u srpskom narodu. Danas je N. S. grad, u kojem ima najviše inteligencije, središte kulturnog života Vojvodine i jedan od najkulturnijih i najnaprednijih gradova u našoj državi. U N. S. se nalazi opera, kazalište, burza, muška i ženska gimnazija, ženska učiteljska škola, trgovačka akademija, muška i ženska građanska škola i gradski arkiv. N. S. je sjedište mnogih kulturnih, humanih i privrednih društava.

Literatura: M. Erdujhelyi, Istorija Novoga Sada (1894); Članak o N. S. u madžarskoj monografiji o bačko-bodroškoj županiji, I. (1909); Novi Sad i Vojvodina (1926).

D. Popović.

Na kraju grada ima arteški zdenac radioaktivne alkalno-murijatičke vode 24 C. Sadrži joda 17 M. E. Hidroterapija, elektroterapijsko blato iz Malenaca. Liječi: reumatizam, ženske bolesti, kožne, živčane i kostiju. Svojina je A. D. *L. N.*

NOVI SLANKAMEN, selo u Srijemu u srezu staropazovskom, od Stare Pazove 19 km (pravac) k sjeveroistoku, srastao sa Starim Slankamenom, koji je na Dunavu prema utoku Tise. Ima 4.098 stanovnika različne narodnosti (Srbi i Hrvati, Česi i Slovaci i Nijemci), općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, 2 pučke škole, poštu i telegraf, štedionicu. — N. S. je osnovan 1783. *J. M-n.*

NOVI ŠEHER, mjesto u Bosni, sjeverno od Žepča. Ima 670 stanovnika. Spominje se prvi put u 17 vijeku. Čuveni su kovači toga mjesta.

M. F.

NOVI VRBAS, mjesto u Bačkoj, na južnoj strani kanala Kralja Petra. 1921 imao je 7.564 stanovnika, a 1910 6.924, od kojih je bilo Srba 150, Nijemaca 5.171, Madžara 1.361, Židova 192; pravoslavnih 160, katolika 1.216, protestanata 3.711, evangelika 1.424. — N. B. je nastao naseljivanjem Nijemaca iz Njemačke (1785) na zemljištu Starog Vrbasa. Odmah je dobio i posebnu općinu, te se u njemu ubrzo vrlo lijepo razvio obrt, koji se orga-

nizirao u cehove. 1848/49 stradao je N. B. mnogo u borbama. U N. B. bio je glavni stan M. Perczel-a i ratni sud, koji je sudio pohvatanim Srbima. — Danas je N. B. vrlo znatno mjesto produkcijom i trgovinom hrane, sa jakim obrtom i mlinskom i kudjeljnom industrijom. *D. P.*

NOVI ZRINJ. V. Međumurje.

NOVI ŽIVOT, nedjeljni politički i književni list. Prvi vlasnik i direktor bio je Dr. M. Ninčić. Izlazi subotom u Beogradu 1920—1926. *U. Dž.*

NOVIĆ OTOČANIN JOKSIM, književnik (7/4 1807, Založnica, Lika — 18/1 1868, Novi Sad). Učio je gimnaziju u Srijemskim Karlovcima, filozofiju u Jeni, Göttingenu i Hallu, a pravo u Sáros Patak-u i Beču. 1824 prekinuo je studije, pa se, razišav se sa porodicom graničarskih oficira i plemića, odao burnom životu. Sve do 1847 ne zna se točno, gdje je sve bio i čime se sve bavio. Po svoj prilici većinu tog vremena proveo je hajdukujući sa ustašama po bosanskim gorama, hercegovačkim i albanskim krševima. Kraće vrijeme služio je i u Beogradu u gardi kneza Mihaila. 1848 sudjelovao je aktivno u narodnom pokretu, kao komandant na Dumbovu na Dunavu. Poslije se opet potucao bez stalnog zanimanja. 1849 opet je bio u Bosni, pokušao je da digne ustanak, pregovarao je s Omer-pašom i primio je od njega 500 dukata. Po povratku bio je uhapšen u Brodu, pošto je već prije odležao dvije godine u austrijskom zatvoru. Živio je povremeno u Vukovaru i Zemunu, a dvije godine na carev trošak u Schönbrunn-u, pošto ga je sam car spasio bijede, u koju je upao zbog optužbe da je prisvojio skupljeni porez 1848. Posljednje dane proveo je u Novom Sadu, pišući mnogo, a u krajnjoj sirotinji. Grob mu je prekopan, lik mu je sačuvao Zmaj jednim svojim crtežom i Pavle Simić na slici majske skupštine.

N. je pisao veoma mnogo, i u stihu i u prozi. U poeziji se držao isključivo oblika i duha narodnih pjesama. Pod utjecajem Kollara, s kojim je drugovao, Mickiewicz-a i drugih romantičara, očaranih našim narodnim pjesmama, a gledajući u njima odlomke jednog neudešenog ili još nesintetiziranog epa, N. je htio da konstruira iz njih veliku nacionalnu epopeju Srpstvo. On je nije izveo do kraja, ali sve velike njegove pjesme treba smatrati kao dijelove toga njegovog velikog plana. Počeo je 1847, publicirajući svoju najglavniju stvar u stihu, Lazaricu ili Boj na Kosovu između Srba i Turaka na Vidovdan 1389. 1860 ju je ponovno izdao, ali proširenu i pod naslovom: Lazarica ili Događaji za vremena kneza Lazara. 1853 štampao je u Sedmici Početak ratovanja oko Crne Gore 1852/53, 1855 u istom listu Odlomak od ratovanja rusko-turskog, u kome su Francuzi i Englezi Turcima pomagali 1853 i 1854, i Boj oko Sebastopolja u Krimu. Potonje je izdala 1863 Matica Srpska posebno, pod naslovom Moskovija; rat u Krimu 1854—1855. 1857 štampao je, zajedno sa njemačkim prijevodom, Stogodišnju slavu ordena Marije Terezije 6—18 lipnja 1857 u Schönbrunnu više Beča slavljena. 1858 izašla je Miloševa ili Ustanak Miloša Obrenovića na Sulejman-pašu Skopljaka u 1815 ili Oslobođenje Srbije po četiristo i dvadesetšestgodišnjoj patnji i sužanjstvu. 1860—1861 štampao je spjevove: Hajduk Veljko, Vasa Čarapić, Janko Katić i Stanoje Glavaš. 1862 opet Miloševu, kao prvu knjigu, i po pričanju Nikanora Grujića, Birčanina Iliju, oborkneza ispod Medednika. 1863 izdala mu je Matica Dušaniju, ili Znatni događaji za vremena srpskog carstva i taki po njemu, koje je N. smatrao svojim najboljim djelom. 1865 objavio je u Novom Sadu Karađorđija, izbavitelja Srbije, a 1867 spjevao je panegirik u slavu Platona Atanackovića vladike, zbog osnivanja zadužbine Platoneuma. 1880 štampao je u Temišvaru još sedam pjesama, zaostalih u N. rukopisima, o događajima u Srbiji 1816—1842, Vučićevke i Obrenovićke.

U prozi je N. pisao većinom historijske pripovijetke, ali je dao i nekoliko članaka, kao Ulazak u historiju glavnu, O našim pjesmama, O korijenu i etimonu, O kritikovanju i književniku zagrebačkom, u kojima je, nekadanji Vukovac, napadao umrloga Vuka, za ljubav Hadžiću-Svetiću. Najpoznatije N. pripovijetke i pričanja su: Hajdučki život (1861 do 1863 u Danici), koje je Matica 1867 izdala kao Starine Novaka i tolkovanje narodnjeg pjevanja i pripo-

vijedanja; u Danici od 1864: Sila turči Bosnu, postanak Visokim Dečanima, Vrzino kolo i Zlatni i Alemgrad. 1866 Matica mu je nagradila najpoznatiju priču Kapetana Radiča Petrovića i pokrštenicu Zorku. Poslije N. smrti objavljene su: Pričanje Novaka Čuturila u Listu za Narod 1877, a 1885 u Bršljanu priče iz bosanskog života: Hadži Zlatko, Fra-Raspop, Srbin nadmudrio ćitabliju, Mešet-aga Župić. Početak N. autobiografije, do bečkog školovanja, objavljen je u Javoru, 1875, br. 8 i 9.

N. i ako životom i djelom predstavlja možda više no drugi, našu romantiku, ide u red onih naših pisaca, koji su na književnosti radili kao narodni prosvjetitelji i budioci, a ne kao umjetnici. U poeziji N. uopće nije bio stvaralac, već kompilator i imitator narodnih pjesama. Njegovi spjevovi bili su u svoje vrijeme jako cijenjeni, a danas su neprobavljivi, jer su razvučeni i jer je njegov deseterac, bez naivnosti narodnoga, lišen i svakog ličnog akcenta. Mnogo su mu bolja pričanja. Ona se i danas mogu s interesom čitati, ne samo zbog čistoće zvonkog i skladnog narodnog stila, već, naročito, zbog nagomilanog materijala o nekadašnjem životu i hajdučkim borbama našeg naroda pod Turcima.

Literatura: E. Čakra, Joksim Nović Otočanin (Danica, 1868, 2); J. Nikolić, J. Nović Otočanin (Straživo, 1893, 32 i 33); M. Budisavljević, J. Nikolić Otočanin, o stogodišnjici rođenja (Brankovo Kolo, 1907, 353); Drag. Ilijć, J. Nović Otočanin (Beogradski Dnevnik, 1882); St. Pavlović, J. Nović Otočanin (Naše Doba, 1882); A. Gavrilović, Za biografiju J. Novića Otočanina (Brankovo Kolo, 1907, 380); Al. Sandić, J. Nović Otočanin (Napredak, 1868, 3). *V. Petrović.*

NOVIGRAD. 1. Gradić u sjevernoj Dalmaciji, oblast Split, srez Benkovac, od B. 12 km (pravac) k sjeveru; na južnoj obali Novigradskoga mora, parobrodarska stanica na liniji Sušak—Pag—N. G.—Obrovac. Ima 1.178 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, carinarnicu s lučkom službom, poštu, gospodarsku zadrugu i zadrugu za lov tuna, štedionicu. Stanovnici N. G. žive najviše od poljoprivrede i ribolova, naročito tunolova.

Na brijegu kod N. G. nalazi se gradina, poznata u historiji po tamnovanju (1386/87) ugarsko-hrvatske kraljice Marije i njezine matere Jelisave. Staru su kraljicu hrvatski ustanici zadavili, a Mariju je oslobodio (4/6 1387) krčki knez Ivan Frankopan, udarivši sa kopnene strane, dok je grad s mora blokirala mletačka mornarica. Grad je bio knezova Kurjakovića-Karlovića, zatim turski (1537 do 1648), pa mletački do propasti republike (1797), kad je opustio. Tamo je bila tvrđava već od rimskoga doba, 1220 je popravljena, i prozvana Castrum Novum, N. G. Ulomci pluteja, u hrvatsko-bizantskom stilu, na pročelju crkve Sv. Katarine i grobne crkve Sv. Marije svjedoče, da je N. G. bio naseljen i u doba hrvatskih narodnih vladara.

Literatura: Fra St. Zlatović, Topografijske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve (Starohrvatska Prosvjeta, I., 82).

2. Selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Brod, općina Svilaj, na Savi (18° 22′ ist. duž.), niže Broda. Ima samo 276 stanovnika, ali je znatan, jer je tamo već u brončano doba bila naseobina na sošicama, čiji su stanovnici bili na priličnom stepenu kulture, baveći se lovom, ribolovom, stočarstvom i ratarstvom.

J. Modestin.

3. V. Podravski Novigrad.

NOVIGRAD NA DOBRI, u Hrvatskoj, od Karlovca 8 km (pravac) k zapadu. Bio je posjed Frankopana, sve do njihove propasti 1671, zatim ga je osvojio karlovački general Herberstein (— 1689), koji ga je oporučno ostavio malteškom redu. Malteţani su grad prodali 1746 barunu Stjepanu Patačiću i njegov ga je rod držao do 1809, kada ga je prodao Mirku Haramičiću. Od njegovih nasljednika kupio je grad hrvatski zemaljski erar, pa ga je prodao karlovačkom vlastelinu Franji Türku. — Grad, kome je osnovni lik trokut s kulama na uglovima, tako je obnovljen, da je od starine slabo što ostalo. Pod gradom je zidani most na Dobri. Tamo je negda bila mitnica. Okolina se N. G. zove Novogradčina. Tamošnji seljaci, Novograđani, vrsni su i marljivi ratari. Oni obraduju veći dio karlovačkoga polja. Danas

su kajkavci, i samo donekle čakavci, dok su prije 300 godina bili svi čisti čakavci. — N. G., selo pod gradom, ima 122 stanovnika. Novogradčina ranije se zvala i Dobra; tako u jednom prodajnome ugovoru 1297. pa 1334. kad je gorički arhiđakon Ivan u svom spisku zabilježio i župu Sv. Marije na Dobri. U različnim se listinama spominju dobranski plemići, što znači, da je tada i na Dobri živjelo slobodno pleme, nezavisno od grada, a tek se kasnije razvilo kmetstvo.

Literatura: R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (1895, 180—192); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 61).

J. Modestin.

NOVIGRAD PODRAVSKI, selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srezu koprivničkom. Prostire se u rodnom kraju podno Bilo-gore, na rubu Podravine, gdje se u nju otvara dolina potoka Komarnice. Stanica je na željezničkoj pruzi Koprivnica—Osijek, od Koprivnice 16 km k jugoistoku, od Virja 5, a od Đurđevca 12 km k sjeverozapadu. Ima 4.027 stanovnika, koji se bave ratarstvom, vinogradarstvom, voćarstvom (trešnja, višnja, orah) i naročito stočarstvom (govedarstvom). Sjedište je općine (6.830 stanovnika) i rimokatoličke župe. Ima pučku školu, poštu, telegraf i telefon, kotarsku šumariju imovne općine đurđevačke, parni mlin, tvornicu opeka, štedionicu.

Kod N. P. iskopano je nekoliko žara iz različnih prehistorijskih epoha i pronađeni su temelji rimskoga kupališta sa svim dijelovima rimskih terma (prve u Hrvatskoj). Na nekim opekama vide se inicijali vlasnika ciglane Marka Junija Firmina, koji je radio oko 200 poslije Krista u Ptuju. — U srednjem vijeku, valjda već u doba hrvatskih narodnih vladara, bila je Komarnica, Comarcha, t. j. današnji N. P., sjedište plemenske župe. Po do sada poznatim listinama Komarnica se prvi put spominje 1201, kad je kralj Mirko (Hemericus) potvrdio razvod zemalja zagrebačke biskupije. Poslije se često spominju Komarničani i komarnički plemići, 1268 i komarnički župan Ilija iz bratstva Daslava, čiji su sinovi Pavao i Grgur bili vlastela današnjega P. N. Po popisu župa 1334 komarnički je arhiđakonat imao 46 župa, među njima Sv. Vladislava na biskupskom dobru Vladislavu, Sv. Djeve Marije (spominje se već 1229) u Komarnici i crkvu Sv. Đurđa. Za borbe Ferdinanda Habsburga i Ivana Zapolje oko ugarsko-hrvatskog prijestola, komarnički su plemići pristajali uz Zapolju. Osvojivši 1552 Viroviticu, Turci su se počeli zalijetati i u novigradski kraj. Tada su okolna sela opustjela toliko, da je i komarnička župa ukinuta, a preostali stanovnici pripali su župi u Virju. Koprivnica je postala glavnim branikom preostale Podravine, a u drugim su većim mjestima podignute tvrđavice, koje su dobile stalne posade. Takvu je tvrđavicu već 1577 imala i Komarnica sa posadom od 50 haramija. Tada se u Komarnici i u njenoj okolini naselilo mnogo prebjeglica iz Stare Srbije i Bosne (Vlasi, Srbi), čiji potomci i danas imaju svoju pravoslavnu parohiju u selu Plavšincu. — Upadi turskih manjih četa bili su tu na dnevnom redu. One su harale, pljačkale, palile i odvodile ljude u ropstvo. 1652 vratilo se u Komarnicu mnogo izbjeglica; oni su se nastanili oko tvrđave. Tako je osnovano novo selo, koje se od tada zove N. 1654 uspostavljena je tamo rimokatolička župa. 7 i 8/8 1926 proslavljena je u N. kulturno-historijska slava Za rođenu grudu. Tada je otvoren mjesni perivoj i dana pobuda za intenzivnije istraživanje novigradske prošlosti.

Literatura: Novigrad Podravski 7 i 8/8 1926; Za rođenu grudu (Vjesnik osječke oblasti, 1926); S. Stazić, Iz prošlosti Novigrada Podravskoga (predavanje); Obzor 23/12 1926.

J. Modestin.

3. V. Podravski Novigrad.

NOVIGRADSKO MORE, veliko jezero u Dalmaciji, 7 km zapadno od Obrovca, odnosno 23 km istočno-sjeveroistočno od Zadra. N. M. obrubljuju visoki brežuljci. Na sjeveru se dižu: Goli Brijeg 250 m, Novakovića Glava 201 m, Milnovača 148 m, na sjeveroistoku: Plasić 150 m, Kita 135 m, Bojnik 201 m, Barovina 239 m, na jugu: kota 102 m, kota 156 m, a na jugozapadu: kota 157 m i Gradina Velika 165 m. Vodom hrane N. M. rijeka Zrmanja, koja se u njega uliva, i nekoliko vilovitih potoka: Draga, Sviždica, Škrile, Slapača i Baščića potok, koji su bogati vodom samo za kišne periode. Na sjeveru je N. M. vezano sa Podgorskim (To-

pličkim) Kanalom, odnosno Jadranskim morem, oko 300 m širokim, 3·8 km dugačkim i veoma strmim rukavom, koji je sličan kanjonu, a na jugoistoku je nešto užim i kraćim kanalom vezano sa Karinskim morem. Zbog neposredne veze sa Jadranskim morem, voda u N. M. je slana, ali se slanost u toku godine mijenja, prema promjenama u količini kiše i toka rijeke Zrmanje. Neposredno oko ušća Zrmanje voda N. M. više je bogata sa salinitetom 14—15‰, dok je u cijelom ostalom dijelu sadržina soli veća od 30‰. Površina N. M. je 28·65 km², prosječna dubina 18·5 m, a najveća dubina od 38 m je na krajnjem sjeveru, u blizini ulaska u spomenuti rukav.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04).

P. Vujević.

NOVINARSTVO. V. Štampa.

NOVINE. V. Listovi.

NOVINE BEOGRADSKE OPŠTINE, organ beogradske općine. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1882—1912. Kasniji je naziv: Beogradske Opštinske Novine.

U. Dž.

NOVINE ČITALIŠTA BEOGRADSKOG, zabavno-politički list. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1847—1848. *U. Dž.*

NOVINE SERPSKE, prve novine srpske u 19 vijeku. Počele su izlaziti u Beču 1/8 1813. Prvi urednici su bili Dimitrije Davidović i Dimitrije Frušić. Od 23/5 1816 urednik je bio samo Davidović. N. S. izlazile su 1813—1822, imale su književne priloge, a posljednjih godina i naročiti književni dodatak. *U. Dž.*

NOVINE SRPSKE. V. Srpske Novine.

NOVO BRDO, sredovječni grad i rudarsko središte, sada selo općine Bostanske, u južnoj Srbiji, u vranjskoj oblasti, gnjilanskom srezu. Leži na Velikoj Planini sjeverno od Gnjilana, između izvorišta Prilepnice i Novobrdske Krive Reke, lijevih pritoka Binačke Morave. N. B. nazivao se i predjel oko ovoga grada u porječju spomenutih dviju rijeka s okolnim planinskim područjem. N. B. ima sada dva zaseoka: N. B. i Vlasce. Zaselak N. B. ima svega 33 stanovnika, od kojih 18 Arnauta muslimana i 15 Turaka, a Vlasce 141 stanovnika Aranuta muslimana. Cijelo N. B. ima 19 kuća i 174 stanovnika (1920).

Oko ruševina grada N. B. mnogobrojni su ostaci staroga rudarstva i rudarskih naselja. Grad N. B. leži na osamljenoj vapnenačkoj glavici Velike Planine u apsolutnoj visini 1.124 m. Zidine unutrašnjeg i spoljašnjeg grada dobro su očuvane; zapremaju prostor 224×80 m. Sa svih strana grada N. B., osim jugozapadne, ima bezbroj temelja od kuća velikog podgrađa ili varoši, sa razvalinama više crkava, od kojih se ona iznad Bostana zove Šaška (Saska). Podgrađe oko Prilepnice branili su gradovi Prizrenac i Prilepac. Podgrađe se spuštalo i do Krive Reke, koja se onda zvala Topolnica. N. B. je bila varoš razbijenoga tipa, ogromno rudarsko naselje, podgrađe N. B., gdje je bio trg (mercatum), i gdje se živjelo po zakonu grada N. B. U N. B. sticali su se mnogi putevi Balkanskog Poluotoka, i ako je bilo pravi planinski rudarski grad i po strani od glavnih komunikacija. Trgovinske veze N. B. prelazile su granice Balkana, osobito na zapadu, preko Jadrana do u Italiju i dalje, a s ogromnog rudnog bogatstva bilo je jedno od najčuvenijih mjesta onoga doba (V. Novobrdsko-kopaoničko rudarsko područje).

N. B. je postalo prvih godina vlade kralja Milutina (1282—1321), koji je u početku svoje vlade ujedinio ovaj kraj sa Srbijom. Postalo je jedna od najvažnijih naseobina njemačkih rudara Sasa (oni su N. B. zvali Nyeuberghe), a po njima se zvalo i Saško Mjesto. N. B. se prvi put spominje 1326, već kao poznato rudarsko i trgovačko središte, gdje su Dubrovčani vodili trgovinu i držali carinu. Saski valturzi (rupnici, rudari) bili su glavni rudari, a osim Dubrovčana i drugih na trgu su trgovali i saski purgari (građani). Sasi su imali svoj sud od građana, svoje notare i urburare (za knjiženje rudarskog desetka), svoje crkve, i sa svoga naprednoga rudarstva u N. B. toliko su bili čuveni, da su ih odavde u 14 i 15 vijeku pozivali u Italiju i Španiju.

Pored Sasa rudara u N. B. bila je važna i dubrovačka kolonija, koja je imala posebne suce, a gdje je poslije Brskova, Rudnika i Prizrena prenijeto i sjedište dubrovačkog generalnog konzula (consul generalis), koji je po-

stavljan za čitavu zemlju na godinu dana, da obilazi sve trgove i naseobine Dubrovčana, i da bude njihov predstavnik na srpskom dvoru. Početkom 15 vijeka bilo je u N. B. članova gotovo svih plemićkih dubrovačkih porodica. Bilo je Dubrovčana u N. B. i zabaštinjenih. Radi toga je knez Lazar, potvrđujući 1387 stare povlastice, date Dubrovčanima i njihovoj trgovini odredio: »Koji se Dubrovčanin zabaštinio u N. B., taj da zida grad i da čuva; koji li su gosti, i nisu se zabaštinili, da im je na volju, što im godi.« Ove je povlastice i dužnosti Dubrovčana u N. B. potvrdio 1405 i despot Stevan Lazarević, a i despot Đurađ Branković ih je u dva maha (1428 i 1445) potvrđivao.

Među Dubrovčanima N. B. bilo je i vrlo znamenitih ličnosti. Dubrovčanin plemić Paskoje Sorkočević došao je 1429 sa jednom karavanom iz Dubrovnika u N. B., gdje je ostao kao trgovac. Pri padu Despotovine 1439, Paskoje je iz N. B., koje se još držalo, išao preko Dubrovnika i Senja u Ugarsku kao izaslanik N. B. despotu Đurdu. Zatim je 1440 Paskoje bio vlasnik dubrovačke galije za despota Đurđa, 1444 sudjelovao je u pohodu na Turke, i najzad je 1445—1453 bio despotov čelnik riznički (ministar finansija), a kao jedan od najsposobnijih despotovih ljudi, imao je najvažnije diplomatske misije. Pored Sorkočevića važna je ličnost i Damjan Žunjević, koji je najprije bio carinik u N. B., a zatim despotov čelnik i poslanik na Porti i u Dubrovniku.

Osim Dubrovčana bilo je u N. B. nastanjenih Kotorana, Barana, zatim Grka, Arbanasa i Talijana, naročito mletačkih trgovaca, koji su Zetskim putem dolazili u N. B. po sirove metale i izvozili ih u Italiju i zapadnu Evropu. I među ovima bilo je znamenitih ličnosti kao: Ivan Dominus, podrijetlom Baranin ili Arbanas, koji je u N. B. bio najprije katolički svećenik, a zatim kod kneginje Milice (Eugenije) i njenih sinova Stevana i Vuka Lazarevića 1398—1402 ministar financija (protovestijar). — 1427 živio je u N. B. Grk Mihajlo, od porodice Angela Filantropina, posljednjih cezara Tesalije, koji se još ranije bio nastanio u N. B. Kad su Turci 1427 opsjeli N. B., Mihajlova žena sa jednim sinom pokuša bijeg k Dunavu, no Turci ih uhvate. Taj sin, uzet u dvorsku službu sultana, bio je kasnije Muhamed Angelović, beglerbeg Rumelije, vrhovni namjesnik Evropske Turske, a njegov brat Mihailo Angelović, drugi sin doseljenog Grka Mihaila, bio je veliki čelnik despota Đurđa.

N. B. bilo je baština kneza Lazara, zajedno sa rodnim mu mjestom Prilepcem i susjednim Prizrencem. Pored N. B. knez Lazar je imao u svojoj državi i Rudnik, oba najvažnija rudnika ovih zemalja. Za vrijeme Despotovine u N. B. je bilo sjedište vojvode kao despotovog namjesnika.

N. B. je kao gradska općina imalo svoj posebni zakon, kojim su bile regulirane njegove pravice i gradsko uređenje. Na čelu grada bio je despotov ćefalija, nad dubrovačkom kolonijom njihov konzul, a nad Sasima njihovi suci. Radi sporova među Srbima, Sasima i Dubrovčanima kolonistima bio je ustanovljen mješoviti sud (porota), po polovina predstavnika parničnih strana. Takvi se sudovi spominju u N. B. više puta (1408, 1435, 1438). U N. B. bilo je i svjetovnjaka javnih bilježnika (nominici), kao i drugih ustanova. Vrhunac razvitka dostiglo je N. B. u doba Despotovine, kada je imalo oko 40.000 stanovnika.

Ovako veliki razvitak dostiglo je N. B. za kratko vrijeme sa bogatstva svojih rudnika, u kojima su eksploatirane zlatne, srebrne, olovne i željezne rude. N. B. je postalo slavno i u stranom svijetu čuveno rudarsko i trgovačko mjesto. Naši spomenici onoga doba zvali su N. B. »grad srebrni, u istinu i zlatni«; neki su mu davali ime Srebrni Grad, a tako i Turci na svome jeziku — Đumiš Hisar. Dubrovčani su nazivali N. B. velikim i slavnim gradom. Jedan geograf 15 vijeka smatrao je N. B. glavnim gradom Srbije, a karta mletačkog redovnika Fra Maura 1459 bilježi u Srbiji Fossa da oro et argento u blizini Nuova Barda over Nuovo Monte. Srpski su se vladari ponosili N. B. (caput patriae et ob mineras nervus belli). Zbog velikog bogatstva i slave N. B., Turci su ga dugo i često napadali, težeći da uzmu ovaj grad.

Dok su u N. B. Sasi bili glavni rudari, Dubrovčani su vodili glavnu trgovinu. U prvo vrijeme, pored male količine izvoza zlata i srebra, uz druge metale, Dubrovčani su se zadovoljavali i razmjenom svojih dobara za

stočne proizvode; u 14 vijeku Dubrovčani su kupovali i odvodili na prodaju čak i robove iz koliba pastira oko N. B i sa istočnog kraja Kosova Polja. Kasnije su zadobivali za svoju trgovinu u ovim krajevima sve više privilegija; težili su da što više izvezu srebra i zlata iz N. B., i uopće iz Srbije. Stoga su dolazili u sukob sa despotom Stevanom.

Poslije Brskova, gdje su kovani prvi srpski srebrni novci, ubrzo je u N. B. postala još važnija kovnica. U N. B. kovani su groševi sa slikom kraljevom na prijestolu. Srpski srebrni novci spominju se u doba carstva 1349 kao novobrdski groševi. Knez Lazar je u N. B. kovao svoje srebrne novce sa natpisom Novomonte, moneta argentea. U doba despota bila je u N. B. najvažnija srpska kovnica novca. Novobrdski majstori za kovanje novca bili su čuveni i traženi i na drugim stranama. Pored upotrebe za kovanje novca, iz N. B. izvažani su plemeniti metali, i prerađeni i u sirovom stanju. Kao važan trg, N. B. je imalo i naročitu svoju jedinicu za mjeru težine (funta).

U N. B. bila je jedna od najvažnijih carina, koja se onda nije naplaćivala na državnim granicama, već na važnijim trgovima, pri prodaji robe (desetak od vrijednosti). Carina u N. B. izdavana je u zakup carinicima, najviše Dubrovčanima; za despota Đurđa bilo je u N. B. i Grka carinika. Carina u N. B. donosila je srpskoj državi velike prihode, naročito u doba Despotovine, kada se rudarstvo veoma usavršilo i postalo glavni izvor državnih prihoda. Despot je imao od N. B. 120.000—200.000 dukata godišnjeg prihoda. Pored upotrebe prihoda od N. B. za državne i vladalačke potrebe, od njegovog ogromnog bogatstva išli su i bogati darovi našim manastirima. Car Dušan je prilikom posjete Sv. Gore 1348 naredio, da se u N. B. svake godine o Đurđev-danu isplaćuje 4.000 krstatih perpera u nekovanom srebru manastiru Hilandaru. Knez Lazar je pri osnivanju manastira Ravanice 1381 priložio svojoj zadužbini od carine u N. B. 150 litara srebra. Zatim je knez Lazar 1382 odredio, da se manastiru Drenči, zadužbini monaha Doroteja, u kruševačkoj oblasti, izdaje u N. B. svake godine po 50 litara srebra. Isto tako je knez Lazar, obnavljajući bogati dar cara Dušana manastiru Hilandaru, ponovno odredio novobrdski dohodak, koji je despot Stevan Lazarević 1405 također obnovio naredivši, da se Hilandaru daje iz N. B. svake godine po 100 litara srebra. Zatim je despot Stevan 1427 i lavri Sv. Atanasija na Svetoj Gori odredio od novobrdske carine po 20 litara srebra. Despot Đurađ Branković je 1429 odredio manastiru Esfigmenu od carine u N. B. po 50 litara srebra na godinu. Kada su Turci zauzeli sela lavre Sv. Atanasija na Svetoj Gori, onda je despot Đurađ (oko 1430), u naknadu za izgubljena dobra, odredio lavri od novobrdske carine svake godine po 80 litara srebra. Despotov veliki čelnik Radič Postupović, koji je u gradu N. B. imao kuću, a bio i vlasnik i nekih dijelova novobrdskih rudnika, obnavljajući manastir Kastamonit u Sv. Gori, priložio je 1433 svojoj zadužbini »carinu i delove po saških mesteh, rekše u N. B. i u Rudniku«, te je odredio za manastir svake godine po 20 litara srebra o Đurđev-danu, a za bolnicu po 2 litre srebra. 23/7 1499 potvrđuje u gradu Kupiniku (Kupinovo, na Savi, u Srijemu) despot Jovan sa majkom mu despoticom Anđelinom staru povelju despota Đurđa (od 1429) i obećava manastiru Esfigmenu po 50 litri srebra na godinu od carine u N. B., ako bi ga Gospod Bog htio stvoriti »gospodina Srbljem«.

N. B. kao bogato i čuveno rudarsko središte svratilo je pažnju energičnih turskih zavojevača još u prvo doba njihove najezde u srpske zemlje. Dok je Turcima uspjelo da još 1390 uzmu bogato, ali slabo zaštićeno, srpsko rudarsko središte Kratovo i njegovo područje, za dugo se još bujica turskih navala morala odbijati od čvrstih bedema grada N. B., koji je u 15 vijeku bio najtvrđi i najbolje branjen od svih srpskih gradova. Turci se javljaju u okolini N. B. još u doba srpske katastrofe na Kosovu Polju (1389), ali ga napadaju tek od početka 15 vijeka. 1412 Turci su prvi put opsjeli N. B., ali bez uspjeha. Međutim su oni već tada počeli postepeno da zauzimaju važne prolaze od N. B. preko Kosova prema Dubrovniku, presretali su karavane Dubrovčana i pljačkali ih (naročito 1421, 1426, 1428). Poslije neuspjeha sultana Muse protivu despota Stevana i N. B. od 1412. Turci su tek 1427 ponovno pokušali, pod vodstvom sultana Murata II., da zauzmu N. B.

Opsadivali su grad nekoliko mjeseci, ali su ih Srbi, Dubrovčani i Sasi i ovoga puta junački odbili. Pa i kada je Despotovina 1429 zauzeta od Turaka, i onda se N. B. održalo još neko vrijeme, pored svih napada Turaka, i tek se 27/6 1441 predalo Turcima.

Prvim padom pod Turke N. B. je počelo da pada. No ipak su se i rudari i trgovci u N. B. držali, akomodirajući se novim prilikama. Oni su od Turaka tada štedeni, čak i pomagani. Dubrovčani iz N. B. uzeli su 1443 i neke turske carine pod zakup. Kada je despot Đurađ sa svojim ugarskim saveznicima 1444 uspješno prodro u Tursku, onda je i u N. B. dignut ustanak protiv Turaka. Ali pobjedom Turaka na Sitnici, ovaj je ustanak ugušen, a N. B. je opljačkano.

Mirom s Turcima 1444 povraćeno je N. B. despotu Đurđu, zajedno s ostalom Despotovinom. N. B. se ubrzo oporavilo od ropstva pod Turcima (1441—1444). Pri opsadi Carigrada (1453), sultan Muhamed II. dobio je, uz vazalnu vojsku despota Đurđa, i jednu četu rudara iz N. B., koji su kao vješti mineri podzemnim rovovima potkopavali carigradske bedeme. Iduće godine (1454) Muhamed II. se ponovno okrenuo protiv Srbije, ali je tek poslije godinu dana uspio da preko Kratova prodre do N. B., koje se, nakon četrdesetdnevnog bombardiranja iz velikih topova, 1/6 1455 predalo Turcima. Uvjetima predaje bilo je utvrđeno, da stanovništvo i dalje ostane u varoši, i da produži rad. Ali Turci su poštedili samo rudare, a ostale su građane posjekli i porobili.

Konačnim padom u tursko ropstvo, N. B. je stalo opadati. Turci su u gradu postavili dizdara, a u podgradu bega i kadiju, s kojima su, kao novi građani, ostali i turski kolonisti. N. B. je postalo kadiluk u sandžaku vučitrnskom (pašaluku). Poštedenim rudarima ostala je opljačkana saška crkva Sv. Nikole, bez krova i zvona, kao i susjedna crkva Sv. Bogorodice. Naseljeni Turci u N. B. pretvorili su 1466 crkvu Sv. Nikole u džamiju. Tada su se Sasi rudari selili iz N. B. u Italiju i u Ugarsku. Isto tako razilazili su se i Dubrovčani. Turci su 1467 preseljivali građane N. B. u Carigrad. Zatim je, 1468 u N. B. udario pomor. Pa ipak se N. B. još za dugo, i ovako posrnulo, održalo, pored sveg rušilačkog rada Turaka. N. B. je, pored turskog gradskog zapovjednika, imalo i svoje kršćanske gospodare rudnika, slične feudalnim knezovima i gospodarima rudnika u Kratovu.

Ma da jako opalo, N. B. je i u 16 vijeku još uvijek bilo poznato sa svoga bogatstva u srebrnim rudnicima, iz kojih je srebro upotrebljavano za kovanje novca. Krajem 15 i početkom 16 vijeka (1481—1512) jedan putopisac zove N. B. njemačkom naseobinom; onda je tu još bilo nešto starih rudara Sasa, a bilo je i Dubrovčana. Katolička kolonija u N. B. imala je 600 duša, većinom zlatara, a imali su i dvije crkve s kapelanom. Bilo je i pravoslavnih, koji su imali crkvu Sv. Stefana. Pod Turcima je ranija lipljanska episkopija nazvana i novobrdskom mitropolijom, prvo pod ohridskom arhiepiskopijom (1463—1557), a zatim pod pećkom patrijaršijom.

U prvoj polovini 17 vijeka još se radilo u rudnicima N. B. Tu se 1602 spominje gospodar i knez novobrdski Mihailo Komnen Crnojević. Tu su kovani srebrni novci sultana Murata IV. (1623—1640); na njima je označeno N. B. kao mjesto kovanja. Rudnici su davani u zakup. Rudu su kopali osuđenici. Srebro je taljeno i prodavano na mjestu. Od toga je polovinu primao sultan. Glavna rudarska inspekcija bila je u Skoplju, odakle su nadzornici rudnika (emini) dolazili u N. B. i Prištinu. U gradu N. B. bila je, pod komandom dizdara, vojna posada. Podgrađe je imalo 200 kuća, od kojih 40 katoličkih, 60 pravoslavnih i 100 turskih, sa nešto židovskih. Jedna pravoslavna crkva bila je pretvorena u džamiju, a imalo je dvije katoličke crkve, od kojih veća na pola milje od varošice. Katolička općina N. B. sve je više opadala, tako da je 1651 imala svega 18 kuća sa 70 duša, a obje su crkve bile puste. 1685 bilo je u oronulom gradu N. B. svega 10 kuća, a posada od 40 ljudi stanovala je u podgradu, gdje je bilo svega 150 kuća, kršćana i muslimana. Katolici su se, izgleda, dotle bili izgubili. Današnja mala katolička župa Zagorje u susjednoj Gornjoj Moravi, južno od Gnjilana, posljednji je trag nekadanjeg katoličkog stanovništva N. B. i šireg novobrdskog područja. Tu ima nesumnjivih tragova i od rudara Sasa i od trgovaca Dubrovčana. Dubrovčani su u N. B. i njegovom području boravili do u 17 vijek.

Najzad je 1689 austrijski vojskovoda Piccolomini, uz pripomoć Srba ustanika, zauzeo N. B. Kad su se Turci 1690 povratili, posjekli su tu zatečene Austrijance. Tada se ugasio i posljednji trag staroga novobrdskog rudarstva, dok se grad i naselje N. B. i dalje slabo održalo kroz 18 vijek, još uvijek naseljeno i srpskim stanovništvom. Početkom 19 vijeka u gradu N. B., onda još središtu novobrdske kaze, bio je konak ajana (zapovjednika), a u podgrađu je bilo oko 100 kuća Arnauta. Arnauti su još od kraja 17 vijeka prodirali u ovaj kraj, zauzimajući pusta srpska sela. Kršćani su se iz N. B. iseljivali i u susjedno Janjevo, Prištinu i Gnjilane. N. B. je 1858 imalo svega još jednu kuću kršćana, posljednju, pored 15 kuća muslimana. 1873 bilo je 30 kuća muslimana. Grad N. B., inače opao, jako je oštećen 1892, kada su Turci odavde nosili tesano kamenje u Prištinu za zidanje kasarne.

Od oslobođenja (1912) i poslije ujedinjenja (1918) stvorena je mogućnost, da se slavni grad i rudarsko središte N. B. obnovi. Skoro su otpočela nova rudarska istraživanja u N. B. i njegovom rudarskom području, sve tragom rudarskih radova srpskih sredovječnih rudnika (rudara).

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); Jireček-Radonjić, Istorija Srba, II.—IV. (1923); St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (1912); St. Novaković, Novo Brdo i Vranjsko Pomoravlje u 14 do 15 veku (Godišnjica, 3, 1879).

V. Radovanović.

NOVO ČIČE, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu velikogoričkom, od Velike Gorice, s kojom ga veže konjski tramvaj, 4 km k jugoistoku. Ima 781 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, poljoprivrednu pecaru žeste, tvornicu metala i četaka. *J. M-n.*

NOVO GROBLJE BEOGRADSKO. Za vrijeme turske vladavine beogradsko kršćansko groblje bilo je izmedu Varoš-Kapije i sadašnjega trga na Zelenom Vencu, a zahvaćalo je prostor od sadašnje Brankove i Jug-Bogdanove ulice pa do sredine današnjega trga. Oko 1828 vlasti kneževine Srbije smatrale su, da će groblje biti izvan grada, ako ga postave na Tašmajdanu, ondje gdje je, četiri godine kasnije (1834) podignuta crkva Sv. Marka. U to doba vršena je seoba beogradana, nastanjenih u selu Savamali, oko današnje glavne beogradske željezničke stanice u Palilulu, u kojoj su se poslije drugog Miloševog ustanka (1815), počeli naseljivati bjegunci iz istočne Srbije, u glavnom iz Saglavka, iz sela u izvorišnom dijelu Belog Timoka. Ali već 1853 groblje kod Markove crkve bile su opkolile kuće. Beograd je rastao i u Palilulu i duž Fišeklije. Onda je odlučeno, da se groblje smjesti dalje od grada. Ali tek poslije novog sanitetskog zakona od 1882 izabrano je mjesto za N. G.: sa druge strane bulbuderskog potoka, na uzvisini, koja izbija od Dunava više Karaburme. Po imenu tadašnjeg predsjednika beogradske općine, Vladana Đorđevića, N. G. B. dobilo je ime Vladanovac. Sahranjivanje u N. G. B. otpočelo je 17/8 1886. Za vrijeme Svjetskog Rata kad je Austro-Ugarska i Njemačka vojska bombardirala Beograd, oštećeno je i N. G. Poslije rata uz N. G. postavljeno je francusko ratničko groblje, u kome su grobovi francuskih vojnika, poginulih i umrlih za vrijeme Svjetskoga Rata, u borbama oko Beograda.

M. Milenović.

NOVO MESTO, gradić u Slovenačkoj, na Krki. Od 1923 N. M. je spojeno sa predgrađem Kandijom na desnoj strani Krke, i ima 3.311 stanovnika. O starijoj historiji N. M. nemamo podataka. 7/4 1365 otkupio je Habsburgovac Rudolf IV. N. M. od stiškog samostana, dao mu gradska prava i ime Rudolfswert, ali se ipak domaće ime N. M. održalo do danas. N. M. je postalo glavno mjesto Dolenske. Od 1493 je sjedište prepošta. 1576 N. M. je izgorjelo, a za vrijeme turskih upada mnogo je nastradalo. — N. M. ima sresko poglavarstvo, sud, gimnaziju, ratarsku školu u obližnjem Grmu, mušku bolnicu milosrdne braće u Kandiji i u gotskom stilu sagradenu znamenitu kaptolsku crkvu. U gradu napreduje trgovina sa zemaljskim produktima. Okolina daje dosta vina, zvanog cviček. Od

1894 ima N. M. željezničku vezu s Ljubljanom, od 1908 s Karlovcem, a lokalna željeznica vodi do Straže i kupališta Dolenske Toplice.

Literatura: I. Vrhovec, Zgodovina Novega Mesta (1891). *A. M.*

NOVO SELO. V. Štip.

NOVO VREME, dnevni list. Izlazio je u Beogradu 1909—1912. Direktor je bio Vladislav Savić. *U. Dž.*

NOVOBRDSKA KRIVA REKA, predjel u Južnoj Srbiji, u vranjskoj oblasti, u porječju Krive Reke, lijevog pritoka Binačke Morave, iznad Končulske Klisure. N. K. R. zahvata površinu 613·17 km², a sa porječjem Prilepnice, također lijevog pritoka Binačke Morave, koji ima prostor oko 90 km², činila je najvažniji dio i jezgru rudarskog područja Novo Brdo, oko istoimenog srpskog sredovječnog grada i rudarske varoši. *V. R.*

NOVOBRDSKA MITROPOLIJA. V. Lipljanska eparhija.

NOVOBRDSKO-KOPAONIČKI RUDNICI. V. Novobrdsko-Kopaoničko Područje, Janjevo, Novo Brdo, Trepča.

NOVOBRDSKO - KOPAONIČKO RUDARSKO PODRUČJE je veliki planinski i rudarski predjel u južnoj i sjevernoj Srbiji, u vranjskoj, kosovskoj i raškoj oblasti. Prostire se između Kosova Polja i Ibra na zapadu, Magliča, Željina i Toplice na sjeveru, Puste Reke, Jablanice i Poljanice na istoku i Končulske Klisure i Skopske Crne Gore na jugu. Sjeverozapadni dio N. K. R. P. čini visoka planinska masa Kopaonika i njegovi ogranci s okolnim eruptivnim zemljištem po Ibru, a jugoistočni dio, koji se preko Mrdara i Prepolca veže za masiv Kopaonika kao njegovo orografsko i tektonsko produženje, čine niži i razbijeni planinski krajevi oko Novoga Brda i Janjeva, sa eruptivnim područjem u Gornjoj Moravi oko Gnjilana i Letnice. N. K. R. P. nazvano je ovako po slavnom rudarskom središtu Novom Brdu, u njenom jugoistočnom kraju, u južnoj Srbiji, i po najvećem planinskom masivu na međi sjeverne i južne Srbije, po Kopaoniku u sjeverozapadnom kraju područja, u čijem je pobrđu također bilo više važnih starih rudarskih središta.

N. K. R. P. predstavlja jednu širu geografsku i geološku cjelinu; u cijelom su području slični geološki načini pojavljivanja ruda i njihove vrste, kao i gotovo istovjetni načini i doba nekadanje eksploatacije, i cijelo je područje svojim neizmjernim bogatstvom u rudama plemenitih i drugih važnih metala vrlo znatno sudjelovalo u kulturnom i privrednom razvitku sredovječne srpske države. Po prostranstvu, zahvatajući u dužinu sa sjeverozapada na jugoistok oko 160 km, a u širinu u suprotnom pravcu po 25—50 km, N. K. R. P. spada u najveće, po sadržini rudnoga blaga u najbogatije, a po ranijoj eksploataciji i u najstarije i najznamenitije rudarske predjele cijele naše države.

U geološki sastav N. K. R. P. ulazi metamorfno sedimentno i eruptivno kamenje razne starosti, počevši od iskonskih i staropaleozojskih kristalastih škriljevaca Kopaonika i Skopske Crne Gore, pa do mladotercijarnog vulkanskog i sedimentnog kamenja. Za erupcije starijeg i mlađeg eruptivnog kamenja i njegovo djelovanje u kontaktu sa drugim starijim kamenjem kroz koje su se, duž rasjeda i pukotina u kori zemljinoj, eruptivne usijane magmatične mase probile iz zemljine unutrašnjosti i izlile se na površinu, vezane su mnogobrojne pojave plemenitih ruda i drugih metala. Kao posljednje žive tragove i neposredne svjedoke nekadanjih vulkanskih akcija u ovom velikom rudarskom predjelu imamo i sada mnoge tople i mineralne izvore, dok je u ranije geološko doba bilo nebrojeno više terma, kada su one, kao pratioci vulkanskog djelovanja, igrale važnu ulogu za rudonosnost ovog područja.

Cijelo planinsko N. K. R. P. pripada geotektonski staroj rodopskoj masi i njenoj prelaznoj zoni. Jezgra velikog masiva Kopaonika, koji sastavljaju sjeverozapadni dio N. K. R. P., čini intruzivna masa tonalitskog granita, čija je erupcija malo mlađa od bazičnih eruptiva okolnog masiva. Rubom granitske jezgre središnjeg Kopaonika, u kome je urezana prostrana fluvijalna površ Ravni Kopaonik (srednje visine 1.650—1.800 m), pruža se pojas kontaktno-metamorfnih kristalastih škriljevaca sa raznim vrstama rožnaca, od kojih je kao najotporniji i najviši vrh Kopaonika,

Suvo Rudište (2.140 m), sastavljeno od vrlo rezistentnih rožnaca i škriljevaca sa turmalinom. Oko glavne mase Kopaonika, koja je obrubljena rasjedima prema Ibru, Jošanici, Župi i Toplici, prostire se u dolini Ibra, i skoro sa svih strana, veliki masiv serpentina, koji je od tonalitske intruzije granita odvojen pojasom paleozojskih glinenih škriljevaca. U produženju kristalastog masiva Kopaonika, u njegovom južnom ogranku Oštrom Koplju (1.500 m), javljaju se i dalje kristalasti škriljevci, koji preko velikog bazena Kosova Polja ponovno nastaju u Skopskoj Crnoj Gori. Velika masa serpentina oko Kopaonika i u dolini Ibra, kao i u drugim krajevima N. K. R. P., podrijetlom je od bazičnih ofiolitičkih eruptiva, od gabra, peridotita i dijabaza, čije su se erupcije zbile sredinom mezozojskih doba (jura). Preko serpentinske mase po dolini Ibra leže tufiti i pješčenici ofiolitičke serije, zatim gornjokretacejska fliška facija, obje serije slojeva u sinklinalu nabrane, kroz koju su se u miocenu, duž najmlađih rasjeda obodom Kopaonika, probile i izlile velike mase trahitskog i andezitskog vulkanskog kamenja. Okrajkom Kopaonika nalaze se i u serpentinu žice trahitsko-andezitskih eruptiva.

Planinski kraj oko Novoga Brda, koji sastavlja jugoistočni dio N. K. R. P., ne čini jednu takvu orografsku i tektonsku cjelinu kao Kopaonik. Sastavljen je od izdvojenih manjih planinskih masa, kao: Velika Planina sa Velikim Brdom (1.124 m), Koznica (1.300 m) i Androvačka Planina (1.047 m) iznad Janjeva, Butovac (1.100 m) i Pripašnica (1.330 m) iznad Prištine, i Goljak (1.261 m), sjeverno od Novobrdske Krive Reke. U zapadnom dijelu ovoga planinskog kraja, na rubu Kosova Polja, južno od Prištine, ispod mladih neogenih jezerskih sedimenata, pomaljaju se paleozojski škriljevci, kvarciti i mramor. Preko paleozojskih kristalastih škriljevaca nastaje dalje na istoku više kilometara širok pojas dinarskim pravcem jako nabranih slojeva kretacejskog fliša, od pješčenika, konglomerata, škriljastih glinenaca i vapnenaca, kroz koje je probilo i izlilo se mlade vulkansko kamenje trahita i andezita. Dalje na istoku pruža se više kilometara širok pojas bazičnih ofiolitičkih eruptiva, gdje prevladuju serpentinske mase i izlivi dijabaza. Ovdje planina Koznica (1.300 m) predstavlja najveću serpentinsku masu između Kosova Polja i Novoga Brda. Istočno od bazičnih eruptiva dolazi uzani pojas trijaskih vapnenaca, čiji se slojevi pružaju meridijanskim pravcem, a oko Novoga Brda se prostire široko područje paleozojskih slojeva, kao produženje istoga kamenja od bila Kopaonika: karbonski liskunski škriljevci i pješčenici, a istočno od njih staropaleozojski kvarcni filiti i mramor, čiji slojevi imaju dinarski pravac, sa sjeverozapada na jugoistok. Velika Planina i visoki zaravnjeni vrh Novoga Brda (1.124 m) na njoj bili su središte staroga rudarstva ovoga kraja. Velika Planina i okolne planine predstavljaju staru visoku površ (srednje visine 1.000 do 1.300 m), koja se preko Goljaka pruža i dalje na sjever, a na jugozapadu dopire do Janjeva i do ruba Kosova Polja iznad Gračanice. Ova je površ rasčlanjena rijekama u zaravnjene kose i vijence. S ove se površi izdižu male otporne glavice, a najviša i najotpornija od svih na Velikoj Planini je glavica, na kojoj leže razvaline grada Novoga Brda (1.124 m), sastavljena od staropaleozojskog sivog i jedrog kristalastog vapnenca. Na jugu od Novoga Brda je velika podgorina od zaravnjenih kosa, između kojih su duboke doline. Paleozojski škriljevci i mramor Novoga Brda pružaju se u kotlinu Gornje Morave oko Gnjilana. U metamorfiranom vapnencu i škriljevcima Novoga Brda i okoline ima pojasa od serpentina, a cio je teren probijen i impregniran žicama trahita. I dalje na jugu, po sjevernom obodu kotline Gornje Morave oko Gnjilana, kao i po južnom, oko Letnice pod Skopskom Crnom Gorom, zemljište je pokriveno crnkastim trahitoidnim eruptivom, gdje se odvajaju mnoge eruptivne glavice. Istočno od paleozojske zone Novoga Brda nastaju kristalaste planine prave rodopske mase, od prastarih kristalastih škriljevaca, poglavito od gnajsa, sa intruzijama granita, aplita i pegmatita, tako sve do ruba Vranjskoga Polja. U ovim prastarim kristalastim škriljevcima usječena je niže Izmornika, a više Vranjskog Polja, Končulska Klisura Binačke Morave, između sjevernih

ogranaka Skopske Crne Gore i planina nad Bujanovcem i Vranjom.

U predjelima mladih eruptiva velikog N. K. R. P., mogu se i danas izdvojiti više vulkanskih glavica, kod kojih se potpuno očuvao karakterističan i stari oblik vulkana. Takva je eruptivna glava Veletin (970 m) između Janjeva i Gračanice, sastavljena od andezita, koji su probili kroz kretacejsko fliško kamenje na istočnom kosovskom rasjedu, na kome je spuštanje potoline Kosova Polja praćeno erupcijama. U izvorištu Jablanice, sjeverno od Novoga Brda i Goljaka, diže se između sela Mrkonje i Tulara oštri vrh Mrkonjski Vis (1.045 m), čija je eruptivna glava od trahitoidnog kamenja probila kroz kristalaste škriljevce, i stoji visoko istaknuta na staroj površi ovoga terena. Na lijevoj obali Ibra, sjeverno od Mitrovice, diže se oštra vulkanska glava sa razvalinama grada Zvečana (797 m), sastavljena od riolita i riolitskih tufova i brečije, koji su probili kroz kretacejski fliš. Vulkanska se erupcija desila prije gornjeg pliocena, kada su ispod oboda kratera ovoga, već onda ugašenog vulkana, usječene terase Kosovskog Jezera. Istovjetna je i eruptivna glavica Sokolice (904 m) nad Boljetinom, na desnoj strani Ibra, prema Zvečanu. Slična je i vulkanska trahitska glava sa razvalinama grada Brvenika (786 m), na lijevoj obali Ibra, niže Raške, prema Pavlici, kao i mnoge druge eruptivne glavice po Ibru i po Gornjoj Moravi. Duž izvjesnih linija javljaju se po cijelom N. K. R. P. mnogobrojne glavice, slivovi i žice trahitsko-andezitskih eruptiva, čije su se erupcije izvršile prilikom rasjedanja i spuštanja u ibarskom, kosovskom i novobrdskom predjelu. Ovi su procesi nastali iza kretacejika, a desili se poglavito u donjem miocenu, prije jezerske neogene periode Kosova Polja i susjednih bazena.

Pored karakterističnih vulkanskih oblika u reljefu N. K. R. P., u cijelom onom području starijih i mladih eruptiva ima i mnogih toplih i mineralnih izvora. Najtoplija je od svih terma Jošanička Banja, na rijeci Jošanici, pod sjevernom stranom Kopaonika, indiferentna hiperterma (75·5° C). Pod istočnom stranom Kopaonika je Kuršumlijska Banja, sumporovita terma (39° C). Pod Pilatovicom (1.705 m), na Lukovskoj Reci, desnom pritoku Toplice, nalazi se Lukovska Banja, alkalno-zemnoalkalna kisela hiperterma (53° C). U Labu, više Tenešdolske Klisure, ima Kisela Banja. Oko Mitrovice postoji nekoliko starih kupališta. Kod ušća Sitnice, u ravnici Ibra između riolitskih krševa Lisice i Velike Stene, ima među razvalinama od starog naselja i kupališta mineralni izvor Smrdan (H_2S). U selu Banjsko, jugoistočno od Mitrovice, nalazi se banja kralja Milutina, indiferentna hiperterma (45° C). Kod manastira Banjske, sjeverno od Mitrovice, kroz fliško kamenje, a u blizini riolitskih žica, izbija indiferentna terma (30° C). Više samog Janjeva izbija iz crvenih željezovitih pješčenika hladna željezovita voda. Pod Veletinom i Gvozdenikom više Gračanice izbija jaki željezoviti kiseljak Kižnica. Na planini Koznici, između sela Izvora i Labljana, izbijaju iz eruptiva dvije mlake sumporovite vode. Sjeverno od Novoga Brda, u izvornom kraju Jablanice, pod Goljakom, prema selu Stara Banja nalazi se Ravna Banja. Južno od Novoga Brda, u Gornjoj Moravi, ima u predjelu trahitoidnih eruptiva više toplih i mineralnih izvora. Na lijevoj strani Binačke Morave, kod sela Balanaca, ima izvor kisele vode. Pod ovim, u selu Žitinju, ima također mineralni izvor. Niže ovoga, kod sela Klokota, na drumu za Uroševac, nalazi se Klokotska Banja sa više toplih izvora (30° C). U izvornom kraju Livoče, kod sela Poneža, ima mineralni izvor. Pod brdom Glamom, između Gnjilana i Kuretišta, ima indiferentna terma Banja. U Donjoj Moravi (ili Izmorniku) ima kod sela Kmetovaca jedan mineralni izvor. Mnoge terme i mineralni izvori N. K. R. P. su posljednji ostaci nekadanje vulkanske djelatnosti u ovom kraju.

Glavna rudna ležišta i žice N. K. R. P. javljaju se duž rasjeda dinarskog pravca i mnogobrojnih eruptivnih trahitsko-andezitskih izliva i žica, a na kontaktu sa starijim probijenim kamenjem, kao i u samim eruptivnim masama. Kao za erupcije ovog mladog vulkanskog kamenja, isto tako i za erupcije i intruzije starijih kiselih, granitskih, i bazičnih, ofiolitičnih magma, vezane su također pojave mnogih rudnih ležišta i žica ovog predjela. U sjeverozapadnom dijelu N. K. R. P., u planinskom predjelu

Kopaonika, ima raznih željeznih ruda. Za intruziju tonalitskog granita u jezgri Kopaonika, a na kontaktu sa paleozojskim granitskim škriljevcima, vezana su ležišta magnetitskih željeznih ruda Suvoga Rudišta. Magnetitska željezna ruda Suvoga Rudišta javlja se u društvu sa bakrenim rudama, a probija kroz tonalitski granit u obliku žice, debele oko 20 m. Pod sjevernom stranom Suvog Rudišta, na lijevoj obali Samokovske Reke, javljaju se u mikašistu željezne magnetitske i limonitske rude u obliku jezgra 4 do 5, a negdje i 10 m debelih. Prema Jedovniku (1.858 m) ima mnogih žica željeznih i bakrenih ruda. Ispod Jedovnika prema Ibru, kod sela Kremića, više dolinice Štovne, koja kod Pavlice pritiče Ibru, za erupciju trahita vezana je pojava magnetitskih željeznih ruda, čije jezgre imaju debljinu po 6 m, a ruda je veoma čista, sa 72·4% željeza. Odavde se željezne rude javljaju i dalje prema sjeveru, kao kod Rudnjaka, i kod Krivače i Guče, u dolini Belice, pod planinom Jelicom.

U trahitsko-andezitskom eruptivnom području Kopaonika, na desnoj strani Ibra, kao i na lijevoj (kod Rogozna-Hana), nalaze se rude pirita. U južnim ograncima Kopaonika, sjeveroistočno od Mitrovice, na putu za Bare, ima ruda limonita, kojima su prožete mnoge partije trahitsko-andezitskog eruptivnog terena. Ovdje je željezna kapa od sulfidskih žica, koje sadržavaju mnogo olovnih i cinkanih ruda. Po Kopaoniku i njegovim ograncima ima i manganskih ruda. Javljaju se na proboju trahita kroz kvarcitske škriljevce, koji su na kontaktu preobraćeni u slojevite jaspise. Glavna je manganska ruda psilomelan, sa 62% mangana, dok se piroluzit javlja rjede, a tada obično gnijezdasto ili u žicama u psilomelanu. Kod Kremića i Dragodnja, pod Jedovnikom, manganske rude čine i samostalna ležišta. Dalje na sjeveru manganskih ruda ima kod Magliča, kod Rajca na Troglavu, kod Lopatnice i kod Mataruga. Žice mangana kod Vrtljaja debele su do 2 m, sa 45—50% mangana, kod Raše i Gradine po 1 m, sa 47% mangana, kod Kovačice po 1½ m, sa 40—50% mangana, a kod Jurkovića ležišta feromanganskih ruda duga su po 40 i debela po 5—6 m, sa 40% mangana.

Pojava olovnih i cinkanih ruda u području Kopaonika vezana je isključivo za mladovulkanske erupcije trahita i andezita. Mnogobrojna su olovna i cinkana rudišta na strani prema Ibru i po južnim ograncima Kopaonika, kao Dobravina, Lisina, Belo Brdo i druga. Sve su to sulfidske žice normalnog tipa. Sadrže i rude plemenitih metala, mnogo srebra, a dosta i zlata, naročita stara rudišta oko Trepče, na desnoj strani Ibra, prema Mitrovici. Najzad, na desnoj strani Sitnice i Ibra, oko vulkanske glavice Sokolice i sela Boljetina, ima osobitih rudnika vodeničnog kamena, koji se siječe od riolitske brečije i konglomerata, a poznat je kao boljetinski, još više kao mitrovački ili kosovski vodenični kamen. On se preko Mitrovice izvozi po Južnoj Srbiji i dalje. Trahiti i andeziti daju i dobar građevinski materijal. Od svih kamenoloma duž Ibra najviše se cijene trahiti vulkanske glavice Brvenika, sjeverno od Raške.

U jugoistočnom kraju N. K. R. P., u planinskom predjelu Novoga Brda i Janjeva, tako isto je veliko bogatstvo u rudama. Sjeverno od Janjeva, između Kuretišta i Straže, na dodiru pješčenika, škriljevaca i vapnenaca sa pojasom serpentina, javljaju se, u pravcu slojeva, koji se pružaju dinarski, mnoge rudne žice. Po okolini Janjeva ima dosta manganskih ruda, kojima su naročito bogate rudne žice kod Šaškovca. Na Veletinu se na kontaktu andezita sa kretacejskim fliškim kamenjem, kao i u samom andezitu, javljaju mnoge rudne žice i gnijezda željeznih ruda, na kojima su stari ceovi, zakopine i ogromne količine stare troske. U škriljevcima kose Gvozdenika, koja se od Veletina spušta prema Gračanici, ima žica crne željezne rude, uprskane sjajnim ljuskicama srebra. Tu su najčešće rude siderita, piroluzita, sfalerita i srebronosnog galenita. Željezovita voda Kižnica pod Veletinom taloži crvene navlake od željeznih hidrata. U metamorfiranim škriljevcima, pješčenicima i vapnencu brda Žabice kod Janjeva, kroz koje su probile žice trahitoidnog kamenja, ima na mjestu Ceove četiri vrlo duge rudne žice, debele po 2½ m. One sadržavaju mješavine ruda piroluzita, siderita, limonita, sfalerita, srebronosnog galenita, a u

kvarcu i pirita i halkopirita sa sjajnim ljuskicama zlata.

Duž ovih rudnih žica, koje se pružaju meridijanski, na Ceovima ima puno tragova starih rudarskih radova. Crveni, željezoviti pješčenici Androvačke Planine na kontaktu sa žicama trahitoidnog eruptivnog kamenja imaju željeznih ruda. Južno od Janjeva, iznad kosovskog predjela Lugova, na planini Žegovcu u ataru sela Perleza ima željeznih ruda. Najvažnija je pojava srebrnih i olovnih ruda oko Janjeva, vezana za široku flišku zonu dinarskog pravca, probijenu andezitom.

Najbogatiji je rudarski kraj N. K. R. P. oko Novoga Brda, od sela Makreša na Prilepnici, preko Velike Planine i Novobrdske Krive Reke, gdje su paleozojski škriljevci i mramori u pravcu slojeva, koji se pružaju dinarski, a skreću i u meridijanski pravac, probijeni i jako metamorfirani mnogim žicama serpetina, a naročito trahitoidnih mlađih eruptiva. Na salbandama eruptivnih žica, odakle su kroz paleozojske slojeve utisnute i mnoge sekundarne injekcije eruptivnog kamenja, javljaju se mnogobrojne rudne žice i ležišta u pravcu slojeva, često i raznih pravaca, tako, da je kamenje rudama i skroz prožeto. Od tuda su oko Novoga Brda mnoga ležišta, gnijezda i žice raznih ruda: srebronosnog galenita, piroluzita, siderita, limonita, pirita i halkopirita. Cio je kraj bogat srebronosnim olovnim i cinkanim rudama, čije se žice duž paleozojskog mramornog pojasa, probijenog trahitima, pružaju i po više kilometara. Ove su rude oko Novoga Brda, naročito srebronosni galenit, eksploatirane u mnogobrojnim ceovima srednjega vijeka i ranoga turskog doba, te je u cijelom ovom kraju mnogo tragova staroga rudarstva. Rude imaju mnogo srebra, a dosta i zlata. I bakrene su rude ovdje srebronosne i zlatonosne. Rude pirita su jako oksidirane, te su se u gornjim dijelovima načinile željezne kape, koje zalaze u dubinu više desetina metara. Oko sela Letnice, u katoličkoj župi Zagorju, ima na proboju trahita također ruda, koje su nekada eksploatirane. Na nekoliko kilometara od Gnjilana ima u serpentinama i ležišta kromovih ruda.

Ogromno rudno blago N. K. R. P. eksploatirano je od najstarijih vremena, još u doba Ilira i Rimljana. Rudarstvo je u njem dostiglo vrhunac razvitka u kasnije sredovječno doba, u 14 i 15 vijeku. Iza najezde Turaka ono je ubrzo jako spalo, te je sredinom turskoga doba, zajedno s opadanjem Turske, krajem 17 vijeka, tu prestao skoro svaki rudarski rad. U doba najintenzivnijeg rudarstva u staroj srpskoj državi bilo je u N. K. R. P. mnogih rudarskih, industrijskih i trgovinskih središta, i oko njih mnogo rudnika u eksploataciji, a karavanskim drumovima strujao je iz ovog područja veoma živ trgovinski promet i saobraćaj. Danas, pored svega ogromnog bogatstva rudama, koje leže neiskorišćene, toga više nema. Osim jedino održanog rudimentarnog rudarsko-industrijskog središta Janjeva, i u nekoliko održanih starih varoši, kao u Prištini i Vučitrnu, nema više ni traga o rudarskoj industriji i trgovini, dok se u cijelom N. K. R. P. nailazi na mnoge razvaline nekada slavnih rudarskih središta i na druge mnogobrojne tragove staroga rudarstva.

U prvo poznato historijsko doba u N. K. R. P. živjeli su Dardanci, ilirsko pleme, čija je zemlja, Dardanija, obuhvaćala uglavnom i cijelo ovo područje, koje je i onda bilo poznato sa svoga bogatstva u rudama. Osvojenjem Dardanije, krajem 1 vijeka prije Kr., Rimljani su zavladali i bogatim N. K. R. P., i u njem su počeli eksploatirati željezne, olovne i srebrne rude. U ovom su području za vlade rimskog imperatora Trajana (98—117 po Kr.) i Hadrijana (117—138 po Kr.) kovani i novci. Kod Jošaničke Banje ima ostataka rimskih toplih kupališta. U selu Rudnici, pod zapadnom stranom Suvog Rudišta, ima ostataka od Rimljana, koji su tu vadili srebrne rude. Rimski Vučitrn (Vizianus) imao je rimske carinske činovnike. U Gornjoj Moravi i oko Novoga Brda ima rimskih ostataka. Između kopaoničkog i novobrdskog kraja vodio je rimski put od Skadra (Scodra), preko Lipljana (Ulpiana) prema Kosovu Polju, kroz Lab za Niš (Naissus). Na tom putu bila je u Labu rimska stanica Vindenae.

Rudarstvo N. K. R. P. obnovljeno je poslije toga tek u Srbiji u 13 vijeku. Rimske su tradicije nastavljene u rudarstvu kod Srba, te od tuda za trosku riječ zgura (scauria, scoria).

Rimski su rudnici bili pusti i opali, a njihova se okna spominju u ondašnjim srpskim spomenicima kao »stare rupe«. Srbi su se rudarstvu naučili od njemačkih rudara, Sasa, koji su se doselili iz Ugarske, podrijetlom iz predjela sepeških Sasa (Zips). Sasi se spominju u Srbiji prvi put za vlade kralja Stevana Uroša I. (1243—1276), a češće za vlade kralja Milutina (1282 do 1321), koji je prve godine svoje vlade sjedinio sa Srbijom rudarski kraj oko Novoga Brda. Sasi su bili glavni srpski rudari. Dobivši velike povlastice u rudarskom radu, oni su u prvo vrijeme krčili šume i slobodno podizali rudarska naselja, gdjegod bi našli rude. Radili su najviše u srebrnim rudnicima, idući tragom Rimljana. Činili su mnoge istražne rudarske radove, i mnoge otpočete radove napuštali. U ono doba, prije pronalaska prekooceanskih zemalja, vrijednost plemenitih metala bila je vrlo velika, te su iskorišćivani i rudnici, koji danas ne bi ni troškove podmirili.

Od dobivenih ruda vladalac je imao desetinu. Rudnici su bili zajednička poduzeća, a njihovi dijelovi (del, par, partes) slobodno su nasljedivani i otuđivani. Tako je knez Stevan Lazarević 1389—1405 poklonio manastiru Dečanima »dva para u Trepči na rupah«. Rudnici su zvani i saška mjesta, okna, rupe, a rudari rupnici. Rude su se prerađivale u tucalicama, talionicama i kovačnicama. Na vodi su redovno bili samokovi. Uporedo sa saskim rudarskim naseobinama, koje su jako napredovale od kraja 13 vijeka, podizane su ovdje i trgovačke kolonije Dalmatinaca, naročito Dubrovčana i Kotorana, koji su rudarima prodavali robu i životne namirnice, a iz rudnika izvozili sirove metale. Bilo je i Talijana trgovaca, naročito Mlečića. Sasa nije bilo mnogo, te su se oni ženidbenim vezama postepeno asimilirali sa drugim katolicima u rudarskim i trgovinskim središtima. Pored srpske vlastele i manastira, među dioničarima u eksploataciji rudnika bilo je i Dubrovčana i Kotorana, od kojih je bilo i kovača novca i zlatara. Od Sasa rudara ostalo je dosta tragova njemačke rudarske terminologije u izrazima i imenima mjesta po N. K. R. P. U doba turske najezde, poslije kosovske katastrofe (1389), Sasi su se postepeno naseljivali u Dalmaciju, Italiju i natrag u Ugarsku. Oko 1600 već se nije više govorilo njemački u rudnicima. Od asimiliranih Sasa kao da su posljednji tragovi među Latinima (katolicima) u Janjevu, i u Zagorju, katoličkoj župi oko sela Letnice u Gornjoj Moravi.

U N. K. R. P. otvoreni su u 13 i 14 vijeku mnogobrojni i veoma bogati rudnici željeza, olova, cinka, srebra i zlata, a kraj njih su postala mnoga važna rudarska i trgovačka središta. U sjeverozapadnom kraju N. K. R. P., oko Kopaonika, bila su ova glavna rudarska naselja i tržišta: Plana, Kovači, Livada (Livade), Zaplanina, Ostrača, Koporići, Belasica, Brvenik (u Labu) i Trepča. Plana leži na desnoj strani Ibra, prema ušću Studenice. Bila je znatno rudarsko i trgovačko središte, i često se spominje u ono doba (1346—1405). Tada je Plana bila vrlo izdašan rudnik. Tu je bila dubrovačka kolonija s konzulom na čelu. Ovdje su Kotorani imali svoju dijecezansku crkvu, koja se 1346 spominje i u Koporiću, Ostraći, Trepči i drugim rudarskim mjestima Kopaonika. Sada se Planom zove samo jedan zaselak, pored koga na staro rudarstvo podsjećaju još imena mjesta oko Plane: Ceovine (Zeche, okno), gdje je puno starih rudarskih okana i zakopina, Pazarište (Trgovište), gdje je bilo rudarsko tržište, kraj kojeg ima puno kupišta od stare troske, po čemu se mjesto zove i Šljaknište (Schlacke), Carina, gdje je bilo središte carinika, Duvarine, gdje su temelji od dviju crkava, Selište, sa razvalinama staroga naselja, a na oba mjesta ima mnogo šljakne. U blizini Plane, na lijevoj obali Ibra prema ušću Jošanice, ima mjesto Šaševo (od Sasa). U izvorištu Brvenice, lijevog pritoka Ibra, prema Pavlici, nalazi se selo Sasi, koje leži pod Kulinom prema Saškom Potoku, gdje ima staro, vrlo dugačko rudarsko okno, a po zaseoku mnogo stare troske. U blizini je i selo Rudno. Ispod Suvog Rudišta, malo više Jedovnika, na Samokovskoj Reci ima mjesto Samokov, gdje je 1914 nađen nakovanj sa čekićem, a okolo ima mnogo šljakne, koja se ovdje zove i šlaj. Šljakne ima i na mjestu Vignjišta, više Samokova. Mjesta gdje ima šljakne zovu se žežnica (talionica). Na žežnici kod ušća Male Reke u Samokovsku Reku ima cijelo brdo od šljakne. Dolinica ispod Kremića i Dra-

godnja, koja pritiče Ibru kod Pavlice, zove se Štovno (Stollen, okno). Livada (Livađe) se spominje 1405 kao villa vocata Livada; leži pod sjeveroistočnom stranom Suvog Rudišta. Pod najvišim vrhom Kopaonika je i Zaplanina, koja se spominje 1490 u jednom zapisu, kako je snijeg pobio rupnike u Zaplanjinu, a u zapisu od 1504 kako se zapalio ceh zaplaninjski i pomorio rupnike. Na južnoj strani Kopaonika su Ostraća, Koporići i Kovači, danas bijedna sela između ruševina i kupišta od troske. Koporići se spominju više puta kao sjedište saske i dubrovačke kolonije sa katoličkom crkvom (1346—1424), a 1395 kao trg, koji je kneginja Milica poklonila manastiru Sv. Pantelejmona na Sv. Gori; tom prilikom se spominje i Ostraća. Između sela Rudara i Boljetina ima tragova od starog rudarskog naselja na mjestu Gospodin. Rudare se spominje u povelji manastiru Banjskoj. Niže Rudara je selo Rudice, koje također podsjeća na staro rudarstvo. Izvorni krak Laba, više Belasice, sredovječnog naselja i župe, zove se Rupnička Reka, a stari rudarski put, koji je vodio na jug za Trepču, zove se Rupnički Put. U Belasici ima razvalina od sedam crkvi, a više nje, na izvorima Laba, pod istočnom stranom Kopaonika, stari je srpski kraljevski Vrhlab, jedna od prijestolnica kralja Milutina, gdje ima razvalina od grada i kupišta od troske. Na sastavu Laba sa Brvenicom, na putu od Prištine za Toplicu, ležao je trg Brvenik, u kome su Kotorani imali crkvu Sv. Trifuna. I na ograncima Kopaonika, prema Toplici, s one strane Prepolca, ima tragova od starih rudnika, naročito oko Kuršumlije, kao: Maden (majdan), brdo u izvorištu Kosanice, Rudarska Planina i selo Rudari, na Kosanici, Dugi Del (del, partes rudnika), zaselak u izvorištu Banjske Reke, desnog pritoka Toplice.

U cijelom kopaoničkom kraju N. K. R. P. najvažnije rudarsko središte bila je Trepča, čije se razvaline nalaze na potoku Trepči, desnom pritoku Sitnice, prema Mitrovici. Kao sasko rudarsko naselje postala je Trepča na krčevini. Spominje se prvi put 1303, a bila je jedna od glavnih naseobina Sasa i važan trg. Imala je i katoličku crkvu Sv. Bogorodice sa kolonijom Dubrovčana, Splićana i Mlečića. U Trepči je 1410 bila kovnica novca i carina Brankovića. Tu je sjedio srpski ćefalija, ali je već tada bilo i turskih činovnika. Trepčanski srebrni i zlatni rudnici poznati su još u 15 i 16 vijeku, a Trepča je još 1613 bila dosta važno rudarsko mjesto, dok pred kraj 17 vijeka nije tu ugasnut i posljednji trag rudarskog života (1689). Pored Trepče obližnji Vučitrn se u 14 i 15 vijeku razvio kao važna trgovačka varoš, na čijem su trgu naplaćivali carinu dubrovački zakupci. Najzad, i sam vrh Kopaonika, Suvo Rudište, sjeća na staro rudarstvo, a drugi jedan vrh, Srebrnac, ističe bogatstvo Kopaonika u srebrnim rudama. Mletački putopisci 16 vijeka zvali su Kopaonik Srebrnom Planinom (Montagna dell' argento), a tako i Turci (Gimiš Dag). Talijanski kartografi toga doba prenijeli su ovaj naziv Kopaonika na Šar-Planinu, a njeno klasično ime Scardus zabludom zamijenili imenom Monte Argentero, koje se održalo sve do sredine 19 vijeka.

Jugoistočni dio N. K. R. P., oko Novoga Brda, Janjeva i Prištine, bio je u sredovječno doba, osobito u 14 i 15 vijeku, najslavniji rudarski kraj srpskih zemalja i Balkanskog Poluotoka. Na prvom mjestu u rudarskom bogatstvu ovoga kraja bilo je srebro pomiješano sa zlatom (glamsko srebro), koje se pored bijeloga srebra naročito isticalo i osobito cijenilo. U glamskom srebru bilo je 16·67% zlata, a ostalo srebro. Zbog velikog bogatstva u srebru, Novo Brdo se zvalo i Srebrni Grad. U doba despota, rudarstvo je u Srbiji bilo veoma usavršeno. Srpski su rudari bili čuveni i traženi i po drugim zemljama. Tako je sicilijanski kralj Alfonz 1455 javio despotu Đurđu, da su u njegovoj zemlji nađene srebrne i zlatne rude, ali da nema ljudi, koji bi bili vični za njihovu preradu, pa ih traži iz Srbije. Rudarstvo je bilo najviše usavršeno, najnaprednije i najizdašnije u rudnicima Novoga Brda, tako, da se veliki danak Turcima, koji je za vrijeme despota Stefana iznosio 40.000 dukata godišnje, a za vlade despota Đurđa povišen na 50.000 dukata, mogao lako podmiriti samo iz jednoga dijela prihoda od rudnika Novoga Brda, koji su despotu Đurđu donosili 120.000 do 200.000 dukata godišnjeg prihoda. — Pored srebra i zlata, u predjelu Novoga Brda dobivalo se i željezo, olovo i cink. U ovom kraju su još koncem

13 vijeka postojala glavna rudarska i trgovinska središta, čuveno Janjevo i slavno Novo Brdo, a pored njih se i Priština bila osobito istakla kao rudarsko-industrijsko i trgovačko središte.

Janjevo je bilo jedno od najvažnijih rudarskih središta N. K. R. P., na samom rubu Kosova Polja, i na domaku njegovih važnih komunikacionih čvorova. Prvi put se spominje 1303, sa rudarskom i trgovačkom kolonijom Sasa i Dubrovčana. Ležalo je onda na sadanjem pustom mjestu Starom Janjevu, između brda Borelina i Surnjevice, nedaleko od današnjeg Janjeva. U okolini Janjeva mnogobrojni su tragovi starih rudarskih radova, koji su se održavali sve do pod konac 17 vijeka (1689—1690), kada je Staro Janjevo uništeno, a postalo današnje Janjevo, u kome se nešto rudimentarnog rudarsko-industrijskog rada i do danas održalo. Na svima stranama velike eruptivne mase Veletina iznad Janjeva ima starih rudarskih okana, zakopina i kupišta od troske. Po kosi Gvozdeniku, koja se spušta prema Gračanici, vide se mnoga okna i potkopi, koje seljaci zovu ceovi, zatim ogromne količine stare šljakne. Tu su sela Gornji i Donji Šaškovac, čije ime potiče od nekadanjih rudara Sasa. Šaškovac je bio znatno mjesto još sredinom i pred kraj 17 vijeka. — Rudnike oko Veletina štitio je grad, čije razvaline stoje na samom vrhu ove vulkanske glavice. Na mjestu Žabici, ispod Janjeva, koje se zove i Ceove, ima puno starih rudarskih zakopina u rudnim žicama, koje sadržavaju piroluzita, limonita, sfalerita, srebronosnog galenita i zlatonosnih pirita i halkopirita. Na brdu Ceove, između Kuretišta i Straže, sjeverno od Janjeva, ima mnogobrojnih rudarskih okana, potkopa i zakopina. Sve rudarske rupe i potkopi idu sa rudnim žicama u pravcu pružanja slojeva fliške serije, u dinarskom pravcu, koji skreće i k meridijanskom, što pokazuje, da su naši stari rupnici bili dobro uočili ove geotektonske osobine rudonosnog terena. Na Ceovima ima jedanaest grupa rudarskih okana i potkopa, pored mnogih osamljenih okana još više površinskih zakopina. Okna su skoro redovito dvojna, sa tankom pregradom između njih (¼ m), vrlo duboka, silazeći u nagnute potkope. Kraj ovih su mnoge gomile stare rude, izvađene a neupotrebljene. Vidi se kako su rudarski radovi napuštani a i iznenada prekidani, svakako u doba pod Turcima. I u ovim rudama, pored drugih, ima i plemenitih metala.

Novo Brdo je bilo najvažnije rudarsko središte ne samo N. K. R. P., već najveće i najslavnije od svih rudišta u srpskim zemljama i na Balkanskom Poluotoku. Spominje se od 1326, ali je postalo još odmah poslije 1282, kada je konačno sjedinjen sa Srbijom i ovaj kraj. Radi zaštite rudarske varoši i okolnih mnogobrojnih rudnika i manjih rudarskih naselja, Novo Brdo je bilo učvršćeno. U 14 i 15 vijeku bilo je poznato, kao najznamenitija srpska rudarska varoš, u svoj Evropi. U Novom Brdu bila je najveća saska i dubrovačka kolonija, boravište mnoge srpske vlastele. Tu je bila i najvažnija srpska kovnica novca. U Prištini je vršeno i čišćenje metala (1418), dok su sredstva za čišćenje metala uvažana preko Dubrovnika (1428). Poslije turske najezde Novo Brdo je naglo opalo, a u njemu je najzad, pred kraj 17 vijeka (1689—1690), prestao svaki rudarski rad. Pored razvalina staroga grada i ruševina njegovog velikog podgrada, oko Novoga Brda su mnogobrojni tragovi od staroga rudarstva. Rudarska okna i potkopi, koji se i ovdje zovu ceove, vrlo su česti po svoj okolini, najviše na Velikoj i Maloj Planini, naročito u zaseoku Plavici sela Bostana, gdje se cio kraj pod starim oknima zove Ceove. Pod brdom Vojdericom mnogi su ceovi. Neka okna i sada imaju imena, kao Predgrađenica. Prosjeka su ovalnog ili četvrtastog, veoma duboka, sa drvenim podupiračima. Okana ima mnogo na Preslapu, Jasenoviku, Virovima između Ravništa i Grozničavca, po sjeveroistočnoj strani Velike Planine i na lijevoj strani Novobrdske Krive Reke. Pored ceova bezbrojne su rudarske zakopine, najviše u Kiselom Potoku iznad Bostana, oko Bostanske Reke, na Ravništu, pa oko Grozničavca i do Bajira, na kome je bio glavni dio podgrađa ili varoši Novoga Brda. Mnogobrojna su kupišta stare šljakne u selu Trnićevcu, s desne strane Prilepnice, i kod sela Kriljeva i Leštara, na desnoj obali Novobrdske Krive Reke, koja se u ono doba zvala Topolnica. Tu su bile glavne talionice

ili žežnice, kako ih po Kopaoniku zovu. U staroj troski i netaljenim rudama sa ceova razne su mješavine ruda piroluzita, siderita, hematita, limonita, sfalerita, i uvijek srebronosnog galenita, pored zlatonosnog pirita. U izvorištu Prilepnice, pod Novim Brdom, ima mjesto Samokov, jedan zaselak sela Marevca na Krivoj Reci prema Novom Brdu zove se Nišino Kolo, pod Goljakom u izvorištu Trnavske Reke ima selo Krajnji Del, južno od Trnićevca protiče kroz Bresaljicu potok Latinac, a razvaline crkve u podgrađu Novoga Brda pod Bostanom zovu se Šaška (od Sasa), što sve podsjeća na staro rudarstvo ovoga kraja. Oko Novoga Brda ima više starih rudarskih kula, gdje su bile rudarske straže za zaštitu rudnika: u Lešju, na vrhu Velike Planine i pod Ravništem, na Novobrdskoj Krivoj Reci. Ima ostaka i starih rudarskih puteva; od glavnih talionica na Novobrdskoj Krivoj Reci i u Trnićevcu pa do Novog Brda. Zatim stari karavanski drumovi od Novoga Brda za Janjevo, za Prištinu i za Vranje, koji se najbolje raspoznaju. Najzad, razvaline manjih gradova, Prizrenca i Prilepca, koji su podgrađe i rudnike Novoga Brda štitili s južne strane, na važnom prolazu kroz Donju i Gornju Moravu.

Južno od Novoga Brda, u planinskoj strani Gornje Morave pod Skopskom Crnom Gorom, na eruptivnom zemljištu oko sela Letnice, u katoličkoj župi Zagorju i Larmanu, bilo je također rudarskog rada. Tu ima i rimskih tragova, a i ostataka od dubrovačkih kolonista još na granici 16 i 17 vijeka. Na staro rudarstvo sjećaju i imena sela: Šašare (od Sasa), Vrnavo Kolo i Debeli Del.

Cijelo veliko i bogato N. K. R. P., sa svima svojim mnogobrojnim tragovima staroga rudarstva, koje je u Srbiji srednjega vijeka bilo napredno, ostalo je iza Turaka u divljoj pustoši i dubokoj bijedi, sa razvalinama slavnih rudarskih središta u žbunju i šipražju, vrlo slabo naseljeno, bez ikakvih modernih komunikacija, i bez ikakvog rudarskoga rada.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911); J. Cvijić, Geomorfologija, I. (1924); Franz Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel (1924); Fran Tućan, Naše rudno blago (1919); Jireček-Radonjić, Istorija Srba, I.—IV. (1922—1923); K. Jireček, Die Handelsstrassen u. Bergwerke von Serbien u. Bosnien (1879); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900); K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); A. Popović, u Godišnjici Čupića, 25 (1906); R. Ilić, Ibar (Naselja, 3, 1905); St. Novaković, Novo Brdo i Vransko Pomoravlje u XIV.—XV. veku (1879); Raphael Hofmann, Die Burgruine Novo Brdo und Umgebung im Vilajet Kosovo (1893).

V. Radovanović.

Ruševine grada su istočno od Prištine, na brdu 1.124 m visine. Još i danas su veoma impozantne. Oko grada nalaze se ruševine i temelji stotina kuća; inače tu danas ima samo nekoliko koliba. Unutarnji grad je nepravilni peterokut sa šest okruglih kula. Prostor je 40 m dug, 25 m širok. Na zapadnoj strani opasuje gradsko platno grad, u dužini od 150 m, u širini 40 m. Prema istoku i jugu postoje uz platno okrugle kule, na zapadnoj strani gradska graba. U unutrašnjosti platna su ruševine kuća i jedne crkve. Zidovi su mjestimice do 3 m debeli, a 12—15 m visoki. I u okolini grada postoje ruševine kula.

D. S.

NOVOBRDSKO - KOPAONIČKO RUDARSTVO. V. Novobrdsko-Kopaoničko Rudarsko Područje, Janjevo, Novo Brdo, Trepča.

NOVO - MALINSKA PLANINA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Nivičarske-Bezgaćeve, 17 km jugozapadno od Berova, odnosno 24 km istočno-jugoistočno od Radovišta. Najviši visovi su: kota 1.122 m, triangulaciona točka 1.264 m, kota 1.253 m. Greben N.-M. P. pruža se u obliku luka od sjevera na jug i jugoistok; od njega na sve strane otiču potoci, a između njih su povijarci: na sjeveru Rakač 994 m, na zapadu Rusinovski Rid i Kožovo, a na jugozapadu su Dana Tašin 1.010 m i Batenica. Padine N.-M. P. prilično su strme, sa izuzetkom istočne, koju zovu Obešenik. Cijela N.-M. P. je pod vegetacijom. Preko nje vodi nekoliko staza.

P. V.

NOVOPAZARSKA I STAROVLAŠKA EPARHIJA. V. Raška eparhija.

NOVOPAZARSKI SANDŽAK. V. Ras (Raška).

NOVOPAZARSKO POLJE, kotlina u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, oko varoši Novoga Pazara i razvalina staroga Rasa, u porječju rijeke Raške, lijevog pritoka Ibra. Cijela kotlina N. P., sa porječjem rijeke Raške, zahvaća površinu od 1.288·20 km². U njenom središnjem dijelu, u kotlastom porječju rijeke Raške, odvaja se pravo N. P. kao centralna kotlinica, koja se od razvalina staroga Rasa, na sastavu Raške i Sebečeve, pa do Petrove Crkve niže Novog Pazara, pruža oko 8 km. Njeno najniže dno, u aluvijalnoj ravnici Raške, u apsolutnoj visini 510—550 m, široko je 700—800 m. Ovaj centralni dio cijele kotline, pravo N. P., činio je u ovome kraju župu Ras, sa istoimenim župskim središtem, čije se ime kasnije proširilo na cijelu staru srpsku državu (Rašku).

Velika kotlina N. P., ili staroga Rasa, zagrađena je na istoku, prema Ibru, planinskim masivom Rogozne, na jugu, prema Starom Kolašinu u Rožajskom Ibru, omeđena je Jarutom i ograncima Rogozne, na zapadu se diže prostrana kraska visoravan Pešter, u čijem produženju na sjeveru čini Pometenik prečagu prema Sjeničkom Polju, na sjeveru je na staroj granici planina Golija, a na sjevero-istoku, između ove i Rogozne, dolina Raške pritiče Ibru.

N. P. je izuzetno veliko i plodno polje u prostranom planinskom predjelu stare Raške (ili Novopazarskog Sandžaka), koje je sastavljeno od samih zbijenih dinarskih planinskih vijenaca i velikih visoravni. U tom planinskom području N. P. ima nešto malo župniju klimu, koja je na okolnom zemljištu, sve do Rogozne, iznad Ibra i Kosova Polja, prava planinska klima, oštra i dugih i snježnih zima. Skriveno i čvrsto ograđeno sa svih strana, a uz to plodno, pravo N. P. bilo je prirodom određeno da bude privredno i političko središte velikog planinskog i stočarskog područja stare Raške. Oko pravog N. P. zvjezdasto se stiču mnogobrojni pritoci rijeke Raške, i tako omogućuju lak prijelaz iz N. P. u sve susjedne krajeve. Naročito je zgodna veza niz Rašku sa Ibrom.

Kroz N. P. vodi stari bosansko-makedonski put, glavna komunikacija stare Raške, koja spaja Bosnu sa Južnom Srbijom, a u tursko je doba bila i najvažnija veza Bosne sa Carigradom. Preko N. P. vodio je i stari dubrovački put, glavna veza mnogih srpskih krajeva sa Jadranskim Primorjem, koji je od staroga Rasa, kasnije zvanog Trgovišta (Pazarišta), a pod Turcima od Novog Pazara, odavde jednim krakom išao preko Ibra, Kopaonika i Toplice za Niš, a drugim, preko Rogozne, pored Jeleča, Banjske i Zvečana, silazio na Kosovo Polje i vodio dalje za Novo Brdo.

Ograđeno visokim planinskim površinama Rogozne i Pešteri, skrovito N. P. je bilo leglo samostalnosti okolnog planinskog i pastirskog naroda, zametak stare srpske države Raške, odakle je srpski narod, kada je dovoljno ojačao, mogao lako izvršiti ekspanziju u susjedne, manje skrovite, ali plodnije i bogatije krajeve.

Bazen pravog N. P. uložen je na zapadu u paleozojskim glinenim škriljevcima, a na istoku u rožnastom jurskom vapnencu i radioloritskim škriljevcima, pored velike mase serpentina. Dno N. P., u čijem je središtu Novi Pazar, sastavljeno od gornjokretacejske fliške facije, spušteno je i kao potolina duž banjskog rasjeda, koji prolazi ispod Đurđevih Stupova na sjeveru, i sebečevskog rasjeda na jugu. Kroz ovo uleknuće rijeke su, konvergirajući k središnjem dijelu N. P., stvorile lepezasti riječni sistem, i erozijom u starijem kamenju proširile centralnu kotlinu oko Novog Pazara. Iznad široke aluvijalne ravnice rijeke Raške u pravom N. P. diže se nekoliko riječnih terasa do velike visine, od kojih su dvije najniže široke do 1 km.

Na banjskom rasjedu je stari vulkanski krater, na čijem su vrhu razvaline Đurđevih Stupova (870 m), zapadno od rijeke Deževe, sastavljen od vulkanskog tufa sa lapilima, bombama i velikim blokovima trahitoidnog eruptiva, čija se erupcija izvršila između kretacejskog fliša dna kotline N. P. i paleozojskih škriljevaca Golije. Blizu Đurđevih Stupova je sumporovita hiperterma Banja (49° C), koja se još održala kao pratilac nekadanje vulkanske akcije. U

blizini sebečevskog rasjeda, na suprotnoj strani kotline N. P., više Sebečeva je selo Gluhavica, sredovječna Gluha Vas, staro središte velikih željeznih rudnika, koji su radili sve do u tursko doba. Rudnici su u Gluhavici radili i u starije doba pod Turcima, koji su ovdje u tvrđavi još 1396 postavili svoga kadiju, a na trgu svoju carinu, tada još na teritoriju Vuka Brankovića. Tu se spominju turski trgovci i u 15 vijeku (1441, 1451, 1458). U 16 vijeku i sve do pred kraj 17 vijeka gluhavički rudnici snabdijevali su željezom kovače i puškare u Novom Pazaru, a onda su opustjeli (1689). I na kotlinskom obodu N. P. prema Ibru, na planinskom masivu Rogozne, ima na strani iznad Banjske starih željeznih rudnika. Na Rogozni ima i zlatnih i srebrnih rudnika, čije se rudarsko središte Rogozno još 1303 spominje sa crkvom katoličke kolonije Sasa i Dubrovčana. Pod Turcima su rudnici Rogozne opustjeli.

Više pravog N. P., iznad staroga Rasa i Sopoćana, u izvorišnom kraju Raške nalazi se, ispod paleozojskih škriljevaca Jaruta u trijaskom vapnencu, krasko Koštan-Polje. Tu je izvorišna čelenka Raške, preobraćena pretvaranjem u kras vapnenačkog zemljišta, u pravo krasko polje. Voda Koštan-Polja podzemno otiče, a u blizini Sopoćana, na granici vapnenca i škriljevca sa kvarcitom, izbija iz pećine u obliku jakog vrela voklijskoga tipa. To je slikovito vrelo Raške, koje se vodopadom oko 8 m visine ruši u veliki paklenski lonac, i dalje otiče dolinom ispod manastira Sopoćana.

U središnjem dijelu velike kotline N. P., oko 7 km zapadno od Novog Pazara, a na sastavu rijeke Raške i Sebečeve, u vrh pravog N. P., ležao je, na mjestu današnjih razvalina Pazarišta (Trgovišta), stari grad Ras, po kome se prva srpska država zvala Raškom. Za razvaline staroga grada Rasa, po kome se područje N. P. i sada zove Rasom, vezane su mnogobrojne narodne tradicije iz doba Nemanjića, Kraljevića Marka i Hrelje Krilatice. U N. P. ili starom predjelu Rasu nalazi se i nekoliko najznamenitijih i najstarijih srpskih sredovječnih crkava: Petrova crkva, oko 1½ km sjeveroistočno od Novog Pazara, na prostranoj terasi s lijeve strane rijeke Deževe Đurđevi Stupovi, oko 5 km sjeverozapadno iznad Petrove crkve, na staroj vulkanskoj glavici zapadno od rijeke Deževe; Sopoćani, oko 14 km zapadno od Novog Pazara, u blizini vrela Raške, a iznad razvalina staroga Rasa. U području N. P., na rijeci Deževi, u staroj župi Pnući, nalazili su se nemanjićki dvori Deževa. Pored poznatih starih puteva u N. P., narod spominje i Kraljev Put, koji je od grada Rasa vodio preko Novog Pazara i prema Goliji.

Velikim masivom Rogozne išla je do 1874 granica bosanskog vilajeta. Stoga je narod i N. P., kao i cijelo područje stare Raške, računao u Bosnu.

U N. P. prevladuju pravoslavni nad muslimanima Srbima. Tu su dinarski Srbi, južnog narječja, ibarsko-erskog antropološkog tipa. Sela su im ibarskog tipa, sa većim džematima, u kojima su kuće zbijene, te čine varijetet starovlaškog, razbijenog tipa. Stanovništvo je malim dijelom starosjedilačko, a u većini su doseljenici od Starog Kolašina i Crnogorskih Brda, naročito iz Rovaca i Bjelopavlića. Među muslimanima, kod kojih se održalo nešto više starosjedilaca nego kod pravoslavnih Srba, ima mnogo muhadžira (bjegunaca) iz Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Doseljenici su naseljivali N. P. mjesto starih Rašana, koji su se još od doba turskih najezda, naročito prilikom turskih vojnih pohoda na Bosnu u 15 vijeku, a zatim za vrijeme ustanaka i velikih seoba krajem 17 i početkom 18 vijeka, stalno iseljivali na sjever. Sa održanim starosjediocima, i snažnim narodnim elementom dinarskih doseljenika, u N. P. najdublje su očuvane i najživlje su se razvile stare tradicije. Tu je koljevka našeg narodnog epskog pjesničkog stvaranja.

Stanovništvo se u selima N. P. bavi najviše stočarstvom, zatim zemljoradnjom i kiridžilukom. Glavno privredno i administrativno središte N. P. je Novi Pazar. Preko ovoga se, starim putem, preko Rogozne, i sada održavaju žive karavanske veze sa Mitrovicom, do koje niz rijeku Rašku preko varošice Raške i uz Ibar novim drumom ide i vrlo živ automobilski saobraćaj.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedo-

nije i Stare Srbije, I. (1906), III. (1911); J. Cvijić, Konformni i inversni reljef (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921); J. Cvijić, Geomorfologija, I. (1924). *V. Radovanović.*

NOVOSADSKA GIMNAZIJA. Osnovao ju je trgovac i građanin Novoga Sada, Sava Vuković od Beregsova, na Sv. Savu 1810, pošto je dao svotu od 20.000 forinti za tu svrhu. Ostali novosadski građani upisali su također velike priloge, te je brzo skupljeno preko 100.000 forinti. Iduće godine je vrijednost ovoga novca, radi državnog bankrota, pala na petinu. Ponovnim prilozima podignuta je svota za gradnju gimnazije na blizu 50.000 forinti. 1811 otvoren je prvi i drugi razred, 1816/17 treći, a zatim svake godine po jedan, tako da je 1819/20 imala 6 razreda. 1848 bila je gimnazija zatvorena i te je godine izgorjela. Ponovno je otvorena 1852/53, ali samo sa 4 niža razreda, i tako je ostala do 1865/66. Te godine dobila je pravo javnosti, te je otvoren 5 i 6, 1866/67 7, a 1867/68 8 razred. Nastavni plan bio je stalno udešavan po nastavnom planu u državnim gimnazijama. Među znatnijim upraviteljima i profesorima N. G. bili su: Pavle Šafarik, Jovan Hadžić-Svetić, Petar Jovanović, Đorđe Natošević, Đorđe Magarašević, Milovan Vidaković, Jovan Đorđević, Nikola Krstić, Jovan Turoman, Vasa Pušibrk, Jovan Grujić, Aleksandar Sandić, L. Kostić, Đorđe Dera, Mih. Ostojić, Jovan Grčić, J. Živojnović, I. Bajić i dr. 1811—1911 prošlo je kroz gimnaziju u Novom Sadu ukupno 18.000 učenika.

Pored karlovačke imala je i N. G. ogromnih zasluga za održanje i širenje srpske nacionalne ideje. Veliki broj znamenitih Srba prošao je kroz N. G. Njena važnost postala je veća u doba, kada se Matica Srpska preselila u Novi Sad i u doba Novoga Sada kao »Srpske Atine«. Njena autonomija bila je mnogo manja nego karlovačke gimnazije. Naročito se u posljednje vrijeme osjećao težak pritisak madžarske državne vlasti.

Literatura: V. Pušibrk, Postanak i razvitak srpske pravoslavne velike gimnazije u Novom Sadu (1895); Spomenica o stogodišnjici srpske pravoslavne gimnazije u Novom Sadu. *D. Popović.*

NOVOSADSKO ELEKTRIČNO DIONIČARSKO DRUŠTVO, Novi Sad. Osnovano je 1912. Kapital je 4,000.000 Din. Ima električnu centralu s tramvajima u Novom Sadu i električne centrale u Petrovaradinu, Karlovcima, Kamenici, Starom Futogu i Novom Futogu. *S. P.*

NOVO-SLANKAMENSKA ŠTEDIONICA. Osnovana 1919 godine. Centrala Novi Slankamen. Kapital je 225.000 Din. *N. S.*

NOVOSTI. 1. Beogradski dnevni list. Kao nastavak Večernjih Novosti, list je pokrenut 1921 (kao 28 godina izlaženja). Prvi vlasnik i direktor bio je Ljub. Bojović. Jedan dio suradnika pokrenuo je Beogradske Novosti, koje su bile kratkog vijeka. Kao nezavisan politički list N. izlaze u Beogradu od 1921. *U. Dž.*

2. Zagrebački dnevni list v. u Dodatku.

NOVOVJERCI. V. Nazareni.

NOVSKA, selo u Slavoniji, u oblasti osječkoj, prostire se uz potok N. (k Velikom Strugu-Savi), gdje izlazi iz gore Psunja u Posavinu. Raskršće je i stanica posavske (Zagreb—Beograd) i polonjske željeznice (N.—Dugo Selo). Ima 2.355 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, pučku školu, državnu šumariju i kotarsku šumariju imovne općine gradiške, električnu pilanu, tvornicu opeka, sredotočnu pecaru rakije, Kreditnu Banku, Novsku Štedionicu, poštu, telegraf i telefon. — 31/5 1892 u 16 sati i 17 m N. je bila u vrtlogu tornada, koji je počinio znatne štete na stanici i na željezničkom vozu, koji je upravo bio krenuo za Novu Gradišku, a u susjednoj šumi porušio oko 150.000 hrastova i bukava s dijametrom od 0·70 do 1·20 m. — 1471 spominju se Subocki grad, Novska i Bratvičevina u vlasti plemića Zemče-Svetačkih, a 1537 među gradovima, koje treba (protiv Turaka) utvrditi.

Literatura: A. Mohorovičić, Tornado kod Novske (Rad, 117); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 117). *J. M-n.*

NOVSKA DIONIČKA ŠTEDIONA. Osnovana je 1904 u Novskoj. Kapital je 25.000. Rezerve 38.000, ulozi 659.951, mjenice 477.412, zajmovi na hipoteke

223.833, dobit 18.603 Din. Upravitelj Dragutin Novaković. *N. S.*

NOVSKA KRAJINA. V. Krajina.

NUČIĆ HINKO, glumac i redatelj zagrebačkog, ljubljanskog i mariborskog kazališta (19/4 1883, Ljubljana). Izlazio je već u 14 godini kao diletant na pozornicu, a 1899 sasvim se predao glumačkom zvanju, tako da je u 20 godini već preuzimao glavne uloge, 1907 postao je redatelj ljubljanskog gledališča. 1912—1918 bio je u Zagrebu, dok nije otišao u Ljubljanu, da oživi tamošnje deželno gledališče. Poslije ujedinjenja imao je da ljubljansko njemačko kazalište preobrazi u slovensko, a 1919 isto tako i mariborsko. Poslije posvršavanih ovih poslova došao je (1921) opet u Zagreb. *N. A.*

NUDILJE su školovano pomoćno liječničko osoblje za službu u bolnicama i zdravstvenim ustanovama. One se obrazuju u školi za nudilje, osnovanoj 1921 u Beogradu, zaslugom predsjednika Crvenog Križa Dr. Miloša Borisavljevića i predsjednika Američke misije Dr. Reeder-a. Tečaj traje 4 godine u internatu. Do kraja 1926 je bilo svega 109 pitomica, od kojih je diplomiralo 37. Osim ove postoje još tri druge škole za N.: u Zagrebu (tečaj 2 godine), u Ljubljani (tečaj 1 godinu), specijalno za njegu djece, u Valjevu, škola za čuvarice zdravlja (tečaj 2 godine), gdje se primaju kandidatkinje sa nižom spremom. *V. S.*

NUMIZMATIČKE ZBIRKE. Često nalaženje starih novaca na zemljištu naše države učinilo je, da su se kod nas rano osnovale N. Z., koje su često postajale osnova pojedinih muzeja, kao na pr. N. Z. vladike Lukijana Mušickog, koja je postala osnova beogradskog narodnog muzeja.

Najveća i najljepša N. Z. kod nas je zbirka Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu. Sistematska zbirka broji otprilike 80.000 komada, uz to još i mnogobrojne dublete. Inventar sadrži oko 10.000 komada grčkog novca, 1.500 komada rimskog republikanskog, 32.000 kom. iz vremena rimskog carstva, 1.300 kom. bizantskog, a 33.500 kom. iz srednjeg i novijeg vijeka. — Ovoj zbirci najbliža po broju je N. Z. Beogradskog narodnog muzeja, koja je za vrijeme rata pretrpjela teške gubitke i došla potpuno u nered. Na uređivanju zbirke sada se radi. Ona sadrži oko 40.000 kom. novca. Najvažniji dio zbirke su staro-srpski novci.

Od drugih javnih N. Z., koje su većinom pridružene pojedinim muzejima, ima u kraljevini SHS: u Sarajevu, u Splitu, u posljednje vrijeme mnogo povećana otkupom zbirke Lukanovića i jugoslovenskih novaca iz zbirke Dr. Stockerta, u Dubrovniku, Ljubljani, Mariboru, Celju, Ptuju, Osijeku (važna zbog jugoslovenskih novaca). Ove su zbirke većinom manjeg opsega i ograničuju se na lokalna nalazišta. N. Z. beogradskog univerziteta još nije pristupačna. Sastoji se za sada iz dvije poklonjene privatne zbirke: zbirka Ferrari i bogata Vajfertova zbirka, koja je vrlo važna, jer sadrži samo komade, koji su na Balkanskom Poluotoku cirkulirali (grčki, rimski, bizantski i staro-srpski novci, među kojima ima vrlo skupocjenih komada).

Najvažnija privatna N. Z. kod nas je zbirka prof. M. Rešetara u Zagrebu; ona je naučno uređena te sadrži samo dubrovački novac i to skoro potpuno (oko 4.200 kom.). Katalog te zbirke izdan je u Rešetarovoj Dubrovačkoj Numizmatici, II. Od drugih privatnih N. Z. važnije su: zbirka Benka Horvata u Zagrebu (oko 10.000 kom. grčkog i rimskog novca). Dojma Sava u Splitu (oko 5.000 kom. grčkog, rimskog i mletačkog novca), Machiedo (Hvar), Zanelli i Dojmi (Vis), Vid Vuletić-Vukasović (Dubrovnik), Kaluđera (Korčula), K. Böhm (Bela Crkva), G. Elmer (Pančevo), J. Frey (Sombor), J. Vujić (Senta), J. Kritovac (Srijemska Mitrovica), R. Schwieger (Ilok), Lj. Kovačević (Beograd, bogata zbirka jugoslovenskih novaca). Pored toga ima još nekoliko N. Z. dalmatinskih samostana: Sinj, Dubrovnik i t. d.

Organizacija jugoslovenskih skupljača novca ne postoji.

B. Saria.

NUMIZMATIKA JUGOSLOVENSKA ima za zadatak, da prouči i istraži novac jugoslovenskih država i sve druge novce, koji su na teritoriju ovih država igrali ulogu. Pri tome se razlikuju dva pravca: prvi,

deskriptivni, bavi se uglavnom spoljašnjim izgledom novca, a drugi, važniji, proučava novac kao historijski izvor u vezi sa cijelim kulturnim i privrednim životom u prošlosti. Ovaj drugi pravac, jedna od najvažnijih pomoćnih nauka opće historije, što se jugoslovenske N. tiče previše je malo iskorišćen. Najvažniji izvori N. jesu sami novci. Pored toga, treba upotrijebiti isprave i druge literarne izvore, u kojima se govori o novcima. Ali ovi izvori nisu vrlo obilni: najslabiji su za starobugarsku, a najobilniji za dubrovačku N.

Prvi jugoslovenski novac (dinar kralja Dragutina) publiciran je 1680 u Historia Byzantina od Charlesa du Fresne-a, a nekoliko decenija kasnije nanovo je preslikan od Dubrovčana Anzelma Banduri-a. Naročiti interes za srpsku N. imali su Mlečani, od kojih treba spomenuti Gerolama Zanetti-a, koji je 1750 objavio raspravu: De nummis regum Musiae seu Rasciae ad venetos typos percussis commentariolum (1750). Njegovo određivanje novca vrlo je pogrešno. Od Mlečana treba još spomenuti Bernarda Nani-a i njegovu raspravu: De duobus imperatorum Rasciae nummis (1750), Editio altera monetis ac documentis adhuc ineditis aucta (1752). Prvi važniji rad o jugoslovenskim novcima izašao je 1843 u Budimpešti: J. Luczenbacher, A szerb zsupánok, királyok és czárok pénzei. Škodi njegovom radu, što mu je srpska historija nepoznata. Rad pokazuje nadalje jaku političku tendenciju, pošto želi da dokaže zavisnost srpskog naroda od madžarskog. Bolji je Luczenbacherov drugi rad, koji je 1857 napisan: A Boszna és Szerb régi Érmek. Treba dalje spomenuti kustosa carskog muzeja u Petrogradu J. v. Reichel-a, koji je N. J. unaprijedio svojom raspravom: Serbische alte Münzen (1848).

Prvi je objavio J. Popović, načelnik popečiteljstva prosvjete, u Glasniku Društva Srbske Slovesnosti, (1, 175) niz srpskih novaca uglavnom po podacima, koje mu je dao J. Šafarik. Već u 3 sv. (1851, 191—261) ovog časopisa objavio je sam Šafarik prvi važniji, i za dugo vrijeme temeljiti rad o jugoslovenskim novcima: Opisanije sviju dosad poznatih srpskih novaca. Ovu prvu raspravu slijedile su u 5—9 sv. dalnje publikacije cijelog do tada poznatog N. gradiva. Šafarikova važnost je, bez obzira na njegovu mnogo veću naučnu spremnost, prije svega u tome, što on N. ne promatra kao nauku za sebe, nego što pokazuje, da je ona jedan od najvažnijih izvora za jugoslovensku historiju. Naravno, više njegovih identifikacija ne možemo danas zadržati, naročito stoga, što se on nije mogao potpuno osloboditi Luczenbachera.

Najvažnije, još danas temeljito djelo o N. J., je Sime Ljubića, Opis jugoslavenskih novaca (1875). Ono obuhvaća bugarski, srpski i bosanski novac. Dubrovački novci i slavonski banovci nisu uzeti u obzir. Ljubić je ovdje sastavio sa neobičnom marljivošću ogroman materijal koji je pokupio iz svih pristupačnih, javnih i privatnih zbiraka. Ljubićevo određivanje srpskih novaca možemo uglavnom još danas zadržati, i ako je ono u detaljima zastarjelo. Za bugarske i bosanske novce su N. Mušmov i Ć. Truhelka zamijenili Ljubića. Odbiti treba kao netočnu Ljubićevu obranu falcificiranih srpskih zlatnika: Na obranu pravosti staro-srpskih zlatnih novaca (Rad, 34). Da su ti novci moderna patvorina dokazao je, među drugima, Lj. Kovačević u Delu, 1894. Ljubić je napisao i jedan neobjavljeni rad o slavonskim banovcima.

Poslije Ljubića treba spomenuti samo nekoliko malih rasprava o N. u naučnim časopisima. Lj. Kovačević je saopćio u Delu (1894, 645) u izvodu svoje pristupno predavanje na akademiji o srpskoj N. U Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva 1896 do 1897 dotakao se J. Brunšmid također ovog pitanja. On tvrdi da je Stevan Dragutin (1276—1316) počeo sa srpskim kovanjem. Novce koje Ljubić dodjeljuje Vladislavu I., pripisuje Brunšmid Vladislavu II., sinu Stevana Dragutina. Vrlo pregledno je pisao K. Jireček u svojoj knjizi Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien (III., 60) i u srpskom prijevodu u Istoriji Srba (III., 234—244, IV., 208 i dalje) o jugoslovenskim novcima. To je danas najmoderniji i ako vrlo kratak pregled N. J., koji je naročito dragocjen zbog izvoda iz bogatog dubrovačkog Arhiva. Spomenuti treba još i članke K. Stockerta u bečkom časopisu Numismatische Zeitschrift.

Svi dosadanji radovi o starosrpskoj N. počivaju samo na pojedinim komadima, koji su odvojeni iz cjeline. Ali moderna metoda može samo na osnovu istraživanja čitavih nalazišta da postigne sigurne rezultate. To se, što se srpske N. tiče, tek počelo publikacijom važnog Kičevskog nalazišta u Starinaru (3 ser. 3 knj. 73 i dalje). Nalazišta iz Kosova, Rudnika, Zaječara, Studenice, Smedereva, Gostivara i Sofije su većim dijelom razgrabljena ili još nepublicirana. Za bosanski novac važno je: Truhelka, Der bosnische Münzenfund von Ribići (Wiss. Mitt. aus Bosnien, XI., 184—236). Za slavonske banovce, koje Ljubić nije uzeo u obzir, temeljna je rasprava Ć. Truhelke, Slavonski Banovci (Glasnik Bosansko-Hercegovačkog Zemaljskog Muzeja, 1897), koji ne daje samo jedan korpus svih poznatih banovaca, nego se bavi i svim drugim pitanjima, koja su u vezi sa slavonskim novčarstvom.

Rano je probuden interes za novac dubrovačke republike. Prve veće popise ovih novaca dao je J. Leitzmann 1869 (Numis. Zeitung, 27) i F. Danilo u programu zagrebačke gimnazije: Monete i medaglie, le quali si riferiscono alla Storia della Dalmazia. Važan je rad N. Dechant-a, Die Münzen der Republik Ragusa (Numism. Zeitschrift, 2, 1870). Historiju dubrovačke kovnice sa obilnim i ne objavljenim izvornim materijalom iz dubrovačkog državnog Arhiva napisao je M. Rešetar: La Zecca della Republica di Ragusa (Bulettino Dalmato). Najpotpuniji, do sada publicirani katalog dubrovačkih novaca nalazi se u 6 svesci Corpus Nummorum Italicorum. Sva ova djela nadmašuje sada opširno djelo M. Rešetara, Dubrovačka Numizmatika (I. historijski dio 1924, II. opisni dio 1925). On donosi opširnu historiju dubrovačke kovnice i obuhvaća sve što je u vezi sa dubrovačkim novčarstvom.

Novcima dalmatinskih i albanskih gradova na jadranskoj obali bavio se najviše K. Stockert, koji je objavio veće rasprave o kotorskim novcima (Numism. Zeitschrif, 44, 45 i 49), o splitskim (Bullettino Dalmato, 40, 42) i albanskim novcima (Numism. Zeitschrift, 43). *B. Saria.*

NUNCIJATURA APOSTOLSKA. Pape su kao vrhovni poglavari katoličke crkve već u 5 vijeku imali na bizantskom carskom dvoru svoje stalne zastupnike (apokrizijare ili responzale). Od 16 vijeka pape kod raznih suverena u raznim zemljama ili crkvenim pokrajinama stalno zastupaju apostolski nunciji. U Beogradu je N. A. osnovana 1920. Prvi je nuncij bio naslovni nikozijski (Nicosia) nadbiskup Franjo Cherubini. Prvi je auditor naše N. A. bio Msgr. Ettore Felicci. Današnji je beogradski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti, naslovni adanski nadbiskup (imenovan 24/5 1922). *J. J.*

NURIJA, naziv za parohiju u južnim krajevima Balkanskog Poluotoka; prema grčkom enoria = predjel. *R. G.*

NUŠIĆ BRANISLAV, književnik, dramski pisac i pripovjedač (8/10 1864, Beograd). Osnovnu školu učio je u Smederevu, a gimnaziju u Beogradu. Pravo je počeo da studira u Grazu, a svršio ga je u Beogradu. Odmah po školovanju (1888), pošto je odležao godinu dana zatvora u Požarevcu, zbog jedne pjesme, primljen je bio u državnu službu u ministarstvu inostranih djela, te je radio pri konzulatima u Makedoniji i Staroj Srbiji deset godina, pri kraju kao vicekonzul u Prištini. 1900 imenovan je za sekretara ministarstva prosvjete, i kao takav je postavljen za dramaturga narodnog pozorišta u Beogradu. 1901 je penzioniran, pa reaktiviran za komesara pošta i telegrafa, no izjavivši se nesposobnim za takvu službu, ponovno je tražio penziju. 1903 predsjednik ministarstva đeneral Cincar-Marković uzeo je N. kao poznavaoca neoslobođenih južnih krajeva u svoj kabinet za sekretara, sa kog položaja je poslije 29/5 bačen u penziju. 1904—1905 bio je upravnik novosadskog srpskog narodnog kazališta. U međuvremenima, do balkanskog rata, N. se bavio i novinarstvom, koji put je vršio i uredničke dužnosti u Samoupravi, Tribuni, u prvoj Zvezdi sa Jankom Veselinovićem i u drugoj Zvezdi sa Pavlom Marinkovićem. 1912 u zimi postavljen je za prvog okružnog načelnika oslobođenoga Bitolja, a 1913 povjereno mu je bilo da organizira kazalište u Skoplju. Tu je do 1915 radio kao upravnik kazališta i kao urednik Srpskog Juga. 1915—1918 živio je u

Italiji, Švajcarskoj i Francuskoj. 1919 postavljen je za prvog načelnika umjetničkog odjeljenja, sa koga je položaja stavljen u penziju 1923. Danas vrši dužnost upravnika sarajevskog narodnog kazališta.

N. je najplodniji srpski pisac; on još uvijek vrijedno radi. Izdao je do sada jedanaest svezaka raznih proznih sastava i nekih dvanaest svezaka sa otprilike petnaest kazališnih djela, dok je u stvari napisao dvadesetisedam komada za kazalište i štampao pripovijedaka još za nekoliko knjiga. N. je počeo da piše stihove, ali je brzo našao svoj put, a to je uglavnom priča, humoreska i drama. U N. novelistiku spadaju: Pripovijetke jednoga kaplara iz srpsko-bugarskog rata (1886, drugo izdanje 1895), Ramazanske večeri, istočnjačke priče (1898), Listići iz požarevačkoga zatvora (1889), Deset priča (1901), Opštinsko dete, roman jednog dojenčeta (1902), Ben Akiba, prva zbirka feljtona i dosjetaka, koji su izlazili u Politici (1907), 1915, Opis narodne tragedije (1921), i Autobiografija, humoristička (1924). Osim toga, N. je napisao četiri knjige u kojima je opisao krajeve današnje Južne Srbije, koje je upoznao služeći u njima: Kraj obala Ohridskog Jezera (1894), S Kosova na Sinje More (1894), i u dva sveska, u izdanju Matice Srpske kao knjige za narod, Kosovo (1902 i 1903).

N. kazališni komadi ovi su: Sumnjivo lice, prva N. komedija u tri čina, koja je tek 1923 igrana prvi put i štampana u sadanjem izdanju skupljenih spisa, Protekcija (komedija u 5 činova, 1889, štampa se sada), Narodni poslanik (komedija u tri čina, 1896, štampana 1924), Prva parnica (komedija u tri čina), 1897, (još neštampana), Običan čovek (komedija u 4 čina, 1900, štampana 1902, a latinicom 1920), Knez Ivo od Semberije (drama u jednom činu, 1900, sv. 14 mostarske Male Biblioteke), Tako je moralo biti (drama u četiri čina, 1900), Šopenhauer (humoreska u jednom činu, 1900, štampana u mostarskoj Maloj Biblioteci, 1902), Pučina (drama u četiri čina, 1901, štampana dvaput, 1902 i 1905 u Srpskoj Književnoj Zadruzi zajedno s Običnim čovekom), Pod starost i Naša deca (dva šaljiva komada, svaki u jednom činu, izdani u Maloj Biblioteci 1903), a u istom izdanju (1905) druge dvije drame u jednom činu, Greh za grehom i Pod oblacima, Svet (drama u četiri čina, 1906, u izdanju Srpske Književne Zadruge) Rastko Nemanjić (kazališni komad u tri čina sv. 8, Malog Pozorišta, 1906), Jesenja kiša (drama u četiri čina, nagrađena prvom nagradom na natječaju Narodnog Pozorišta 1907, štampana 1910), Danak u krvi (drama u jednom činu, nagrađena na istom natječaju trećom nagradom, štampana u Maloj Biblioteci), Hadži Loja (fragmenat po tragediji srpskog naroda, u jednom činu, 1908), Ljiljan i Omorika (bajka u pet činova, muzika od St. Biničkog, 1910), Iza božjih leđa (drama u tri čina, 1910), Put oko sveta (revija-lakrdija, 1910). Za vrijeme rata napisao je N. komediju u jednom činu na srpskom i francuskom jeziku Ne désespérez pas!, koja nije još ni igrana ni objavljena, a poslije rata izradio je Svetski Rat, komediju u jednom činu koja je prikazivana ali nije štampana, Veliku nedelju (dramu u tri čina, saopćenu u Srpskom Književnom Glasniku 1920), Nahod (historijsku tragediju u pet činova, koja je prikazana prvi put 1923 prilikom piščeva jubileja), Kneginju od Tribala (historijsku dramu u tri čina, još neizdanu i neigranu) i Tomaidu (historijski kazališni komad u tri čina, još neobjavljen i neigran). Mnogi od N. radova štampani su u više izdanja, neki i latinicom, a ima ih koji su prevađani i na razne tuđe jezike.

N. je, i po vrijednosti, u prvom redu dramski pisac, i ako je mnogo i uspješno radio i na pripovijetki, što više i stvorio u nas originalan uzor živog i dosjetljivog feljtona. Ali dok i u njegovoj novelistici preteže duhovitost i vještina da se izmisle što efektnije ili komičnije situacije, i na štetu bitnih i neophodnih novelističkih elemenata, dotle je ta njegova naročita prednost dobro došla u djelima za scenu, i učinila je, da je N. poslije Sterije jedini naš punokrvni scenograf, koji suvereno vlada srpskom pozornicom već punih trideset godina. *V. Petrović.*

NUŠTAR, trgovište u Srijemu, u srezu vukovarskom; u ravnici (91 m), kojom teče Vuka (k Dunavu); stanica na željezničkoj pruzi Vinkovci—

Vukovar. Ima 1.295 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf, vlasteosku šumariju i mlin na valjke. — Kod N. našlo se rimskih starina. Tamo je negda bio benediktinski samostan Sv. Duha i grad porodice Berzete. 1401 sav su posjed i patronat nad samostanom preuzeli Gorjanski. Kasnije je grad u kraljevskoj vlasti. 1697 spominje se grad oppidum Nustor. Vlastelinski dvor, nekada baruna F. Trenka, sada pripada porodici Khuen-Belassy. *J. M-n.*

Nj

NJEGOŠ, planina u Crnoj Gori, oko 26 km istočno-sjeveroistočno od Bileća, odnosno 22 km sjeverozapadno od Nikšića. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada prema jugoistoku, i u tome pravcu su najviši visovi: Planinica oko 1.520 m, Njegoš 1.725 m. Na sjeverozapadu od Nj. nastavlja se Somina Planina, a na jugoistoku Zla Gora. Na jugozapadu od Nj. dižu se vrhovi: Koplje 1.407 m, Cigauka i Cigan, oko 1.400 m. Veći dio Nj. je pod vegetacijom, a sjeverni kraj je gol. Jedini saobraćajni putevi u okolini Nj. su staze, jer nema ni jednog iole većeg naselja.

P. V.

NJEGOVAN MAKSIMILIJAN, admiral austro-ugarske ratne mornarice, pravi tajni savjetnik (31/10 1858, Zagreb). Svršio je pomorsku vojnu akademiju na Rijeci, te je stupio 1877 kao pomorski kadet u austro-ugarsku ratnu mornaricu, postao je 1880 zastavnik linijskog broda, 1888 poručnik linijskog broda, 1900 kapetan korvete, 1903 kapetan fregate, 1909 kapetan linijskog broda, 1912 kontraadmiral, 1914 viceadmiral, 1917 admiral. Sudjelovao je u većim prekomorskim putovanjima kao načelnik štaba jedne eskadre, zapovjednik krstarica i dreadnouta. — Za vrijeme Svjetskog Rata bio je kao viceadmiral zapovjednik većeg odjeljenja (Geschwader) austro-ugarske mornarice, te je sudjelovao 1916 sa uspjehom u akciji protiv talijanske obale kod Ancone. 1917 primio je zapovjedništvo austro-ugarske mornarice. 1918 je penzioniran. Živi u Zagrebu.

V. L.

NJEGOVAN VIKTOR, general pješadije (6/10 1860, Gospić — 18/2 1921, Karlovac). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u, i stupio je 1882 kao poručnik u hrvatsku 53 pješačku pukovniju; postao je 1887 natporučnik. 1886—1888 pohadao je ratnu školu u Beču, 1892 postao je kapetan glavnog stožera u Krakovu, 1898 major, 1901 potpukovnik i glavno-stožerni glavar VII. hrv.-slav. domobranskog okružja u Zagrebu, 1905 pukovnik i zapovjednik hrvatske 16 pješačke pukovnije, 1910 generalmajor i zapovjednik 68 pješačke brigade u Beloj Crkvi, zatim u Celovcu, 1914 podmaršal i zapovjednik 35 pješačke divizije u Kološvaru. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je zapovjednik jedne divizije, kasnije vojni zapovjednik u Sibinju i Przemýsl-u, 1917 postao je general pješadije i dobio je plemstvo, a 1918 je penzioniran.

V. L.

NJEGOVAN VLADIMIR DR., kemičar (28/4 1884, Zagreb). Studirao je u Zagrebu, Beču i Zürichu. Promoviran je 1912 na tehničkoj visokoj školi u Beču na osnovu rasprave: Beiträge zur Kenntnis der pflanzlichen Phosphatide. 1907—1913 služio je na višem gospodarskom učilištu u Križevcima, a do 1919 na realnoj gimnaziji u Zagrebu. Od 1919 je profesor za anorgansku i analitičku kemiju i predstojnik instituta za analitičku kemiju na tehničkom fakultetu (prije tehničkoj visokoj školi) u Zagrebu. Od naučnih radova najvažnije su mu publikacije u Zeitschrift für Elektrochemie, u kojima iznosi svoja naziranja o apsolutnoj vrijednosti entropije. Pisac je raznih članaka, rasprava, brošura i knjiga (Vinarstvo, Naša kemijska industrija, Kvalitativna analiza, Šta je materija, Kvantitativna analiza i t. d.).

V. Nj.

NJEGUŠI su pleme u katunskoj nahiji, u Crnoj Gori. Zahvaćaju Njeguško Polje i zapadnu podgorinu planine Lovćena, koja se diže nad tim poljem. Oko Nj. su sa istoka Cetinjsko Pleme, sa sjevera pleme Ćeklići, od zapada i juga Boka. Glavni dio planine čini Njeguško Polje, u kome su sela: Dugi Do, Herakovići, Kopito, Vrba i Rajićevići. Na sjeveru od polja su: Velji i Mali Zalaz, a na jugu: Žanjev Do, Mirac i Majstori. Pleme Nj. broji 450 domova. Kroz

Nj. prolazi kolni put od Cetinja za Kotor, a i u stara vremena je tuda vodio trgovački put i živ promet.

Nj. su staro srpsko pleme. Spominju se prvi put 1435. U početku 17 vijeka (1614) imali su dvjesta domova, sa 480 oružanih ljudi. Pleme je postalo mnogo prije vremena, kada ga nalazimo prvi put spomenutim, svakako prije nemanjićke države. Osnovali su ga bez sumnje Srbi Zećani, koji su u davna vremena imali katune u Nj. i na Lovćenu. Prema starini u Nj. žive dva sloja: stari Nj. i doseljenici. Starosjedioci su bratstva, čiji su pređi stvarali ovo pleme i koja su bila u Nj. još u 15 vijeku. Oni čine sada jednu trećinu plemena. Od njih su polovina potomci starih Zećana, a polovina je podrijetlom iz Bosne. Od mnogih bratstava starih Srba iz Zete, koja su najvećim dijelom, potisnuta od doseljenika, izumrla ili iselila, glavnu grupu su činili Veljokrajani, nazvani tako po jednom dijelu Njeguškog Polja, u kome su stanovali. Od njih su u 17 vijeku bila dva crnogorska mitropolita, a možda je i vladika Rufim I. bio rodom Njeguš. Od starosjedilaca podrijetlom su iz Bosne Punoševići, koji se dijele u nekoliko užih bratstava. Od njihovog roda Bogdanovića bili su njeguški kneževi za cijelo vrijeme.

Od kraja 15 vijeka i kasnije dolaze u Nj. uskoci sa raznih strana. Od njih su se najviše razvila i istakla dva srodna bratstva, Herakovići i Rajićevići. Prema predaji vode oni podrijetlo od braće Heraka i Raića, koji su pri padu Bosne pod Turke (1463), prešli pod planinu Njegoš, a odatle krajem 15 vijeka u Nj. Herakovići se dijele na Petroviće i Popoviće, a Rajićevići na Radonjiće, Podubličane i Pende. Slave Đurđev-dan. Sa nekoliko drugih doseljeničkih bratstava, kao što su Popovići, podrijetlom iz Očinića, Kustudije iz Bjelopavlića, Vrbice iz sela Vrbe u Hercegovini i dr., oni čine dvije trećine plemena. Još u 16 i 17 vijeku starosjedioci su činili glavnu masu plemena i imali su vodstvo u njemu. Njih su doseljenici, namnožavajući se, postepeno potiskivali tako, da su od kraja 17 vijeka, osobito s izborom vladike Danila za crnogorskog mitropolita dobili prevlast u plemenu potomci Herakovi i Raićevi. Od Petrovića je crnogorska dinastija. Od Radonjića su birani guvernaduri u Crnoj Gori.

Literatura: Jov. Erdeljanović, Stara Crna Gora (Naselja i poreklo stanovništva, knj. 24).

P. Šobajić.

NJEGUŠKO POLJE, krasko polje u Crnoj Gori, 4·5 km istočno od Kotora, odnosno 10 km sjeverozapadno od Cetinja. Polje je sa svih strana obrubljeno planinama. Na sjeveru su Tatinjak 1.349 m i Bukovica 1.254 m, na istoku Golo Brdo 1.274 m. a na jugu i jugozapadu se diže Lovćen (Velji Vrh 1.310 m, Jezerski Vrh 1.660 m, Štirovnik 1.753 m). — Nj. P. je približno eliptičnog oblika, pruža se od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku. Dugačko je 2·5 km, a široko 0·5 do 0·8 km. Leži na apsolutnoj visini 880—940 m i zauzima površinu od 3·27 km². Po okrajcima polja ima nekoliko izvora. Oni i atmosferske oborine snabdijevaju Nj. P. vodom, a odvodnjivanje se dogada kroz jedan poveliki ponor. Njime otiču sve vode Nj. P. Dno polja je prilično ravno, pokriveno vrlo plodnom crvenicom i cijelo je obrađeno. Privredno središte je varošica Njeguši, sa 30 domova i 119 stanovnika. Zbog velike plodnosti Nj. P. je gusto naseljeno; u 365 domova živi 1.542 duše, što bi odgovaralo gustoći oko 470 na 1 km², ali oko 44% stanovnika živi na stranama polja, te je stvarna gustoća dosta manja. — U Nj. P. je najveće naselje Erakovići (80 domova, 330 stanovnika), zatim Dugi Dô (50, 246), a na stranama su dva naselja: Raićevići (110, 464) i Vrba (55, 217). — Sredinom Nj. P. prolazi drum Kotor-Cetinje. Pored toga ima nekoliko pješačkih puteva i staza.

P. Vujević.

NJEMAČKO - JUGOSLAVENSKO DRUŠTVO (Deutschsüdslawische Gesellschaft) osnovano je 27/5 1921 u Frankfurtu na Majni, sa zadatkom, da upozna Nijemce sa umjetnošću, kulturom i historijom Južnih Slovena, i da jugoslavenskim studentima olakša studije u Njemačkoj. Na ovaj se način želi da dođe i do bližih trgovačkih i političkih odnosa. Društvo je u ovom pravcu do sada priredilo znatan broj predavanja, koncerata i predstava. 1925 imalo je društvo 172 člana. *D. P.*

O

OBEDSKA BARA (OBEDA), bara na lijevoj strani Save, u Srijemu. O. B. je staro, nalik na potkovicu, zapušteno savsko korito, koje počinje kod sela Kupinova, savija se u polukrugu k sjeveru, kod sela Obreža zakreće k jugu, pa se, nedohvatajući Save, gubi između šumskih revira Čenjina i Kupinske Grede. Samo za vrlo visoke vode stoji O. B. u vezi sa Savom. Sjevernim rubom O. B. prolazi nasip-drum Obrež-Kupinovo.

O. B. nosi ime po manastiru Obedu, koji se nalazio blizu nje, a sad se vide samo njegove razvaline. Svojina je petrovaradinske imovne općine, a zaprema površinu od preko 1.000 jutara. Sredina bare gusto je obrasla trskom, koja zajedno s čestim vrbnjacima, čini gotovo neprohodnu gušťaru. Rubovi O. B. su više ili manje slobodni od trske; vodu gusto pokriva bijeli lopoč i žuti lokvanj, često i do decimetra debela naslaga okreka (žabokrečina). Ali i među trskom ima čistina, gdješto više metara dubokih, t. zv. Okna ili Jezera; ima ih 13. Za njih je najkarakterističnija biljka srpak, sa dugačkim, oštro nazubljenim lišćem. Za ta je Okna karakterističan i po koji greb, plivajući otok od trske. — U toj bujnoj vegetaciji smjestila se kolonija ptica močvarica kod Kupinova, blizu groblja, gdje se nalazi već čitav niz godina, dok se prije nalazila kod Obreža. Na razmjerno malom prostoru žive šaroliko izmiješane tisuće sivih, crvenih, bijelih, žutih čapalja, gakova, ražnjeva i malih vranaca. Jedno gnijezdo stoji do drugoga, ispod trećega, iznad četvrtoga; svako iole zgodno mjestance na vrbama je zauzeto. Najživahnije je u koloniji bez sumnje rano u jutro; slika prije izlaska sunca zaista je veličanstvena. Tada stari, dolazeći sa raznih strana, padaju na gnijezda da nahrane svoje mlade. Malo zatim nastane donekle mir, koji se često prekida, osobito onda, kada se koja lunja, koja močvarna ili druga eja, koji orao štekavac ili najveći neprijatelj kolonije koji orao klokotaš zaleti u koloniju, da u njoj za sebe ili za svoje mlade potraži hrane, ili kad se pojavi u gušťiku lovac. U bari ima riba, pijavica, žaba, kornjača i sila komaraca.

O. B. u ornitološkom pogledu samo je ostatak onoga, što je nekad bila, kad je o njoj (u polovini prošloga vijeka) J. Zelebor, čuvar bivšeg dvorskog prirodoslovnog kabineta u Beču rekao, da je ona najzgodnije mjesto za promatranje ptica močvarica; on je ostao kod te svoje izjave i poslije dvogodišnjega puta oko zemlje, na kome je imao prilike da posjeti najrazličnije krajeve i da upozna mnoge močvare sa čuvenim ptičjim gnijezdištima. Tada je na O. B. bilo toliko ptica, da su, dignuvši se u zrak, zastirale sunce; ali i sada još tisuće dolaze svakog proljeća u jatima da se ondje gnijezde, da izlegu i othrane svoje mlade, pa da se u jesen opet s porodicom svojom dadu na daleki put u toplije krajeve.

Literatura: E. Rössler, Obedska bara (Priroda, VI., 73—78); V. Klaić, Prirodni zemljopis Hrvatske (1878); Obedska bara (285—293) opis E. Hodeka; Die Österr. Monarchie in Wort und Bild. Croatien und Slavonien (1902); Opis H. Hranilovića; J. Ettinger, Der Sumpf Obedska Bara nächst Kupinovo in Slavonien einst und jetzt (Glasnik Hrvatskoga Naravoslovnoga Društva, 3. 1888, 231—236).

J. Modestin.

OBEL, planina u Južnoj Srbiji, na granici naše države sa Bugarskom, oko 9 km istočno od Careva Sela. Visoka je 1.302 m. Planina je bez vegetacije. Zapadno od O. diže se Kalev Kamen, visok 1.187 m. *P. V.*

OBERINTALSKO GOVEDO (Oberinntaler Rind) ima svoju domovinu u gornjem dijelu doline rijeke Inn (Tirolska), od Innsbrucka pa do Finstermünz sedla. O. G. je bilo žućkaste ili svjetlosive boje; noviji tip ima skroz sivu do sivosmeđu boju.

Kako se O. G. mnogo ukrštavalo sa susjednom (i švajcarskom) montafonskom pasminom, taj se specijalni tip izgubio, i danas se naziva imenom smeđe-sivog gorskog goveda. Staro O. G. je bilo maleno (krave prosječno 350 kg), skromno u hrani, kasno je dozrijevalo, ali je bilo mliječno (oko 2.000 l godišnje, sa 4·7% masti). Već oko 1891 doveli su ovu pasminu, zbog srodnosti s bušom, u Bosnu i Hercegovinu, za ukrštavanje i oplemenjivanje domaće pasmine, što je vrlo dobro uspjelo. Osim toga, uveli su tu pasminu i u gorske krajeve Hrvatske i Srbije u istu svrhu, a i na zemaljska dobra (na pr. Božjakovina) za čisti uzgoj. *S. U.*

OBICA. V. Kosovo Polje.

OBIČAJI NARODNI su tradicijom posvećene konvencionalne forme, kao neke vrste zakona, kojih se ljudi drže u raznim slučajevima društvenog, pravnog i vjerskog života. U njima se zapažaju mnogi elementi još iz pretkršćanskog doba, ali su oni velikim dijelom zadobili kršćansko značenje i sasvim su se stopili sa kršćanskim običajima ili su, prema potrebama raznih državnih organizacija, preinačivani. »Samo oni O. N. koji nisu duboko zasijecali ni u državnu organizaciju i državne potrebe ni u crkvene obrede i crkveni moral, ostali su u široj masi narodnoj gotovo nedirnuti«. (Tih. R. Đorđević). — O. N. su raznovrsni, i mogu se podijeliti u više grupa.

1. O. N. kod poslova i rada: a) Kod raznih svakidanjih kućnih poslova i domaćeg života uopće, na pr. kod loženja vatre, kod jela i pića i t. d. b) Kod privrednih poslova, na pr. kod žetve. c) Kod građenja, na pr. kod građenja kuće kolje se pijevac, ovca i t. d., uzidava se sjena, novac i t. d. d) Kod zajedničkih poslova na pr. moba i prelo.

2. Pravni O. N., na pr. kod pogađanja i sklapanja poslova, seoske skupštine i dogovori, vađenje mazije, t. j. čovjek na koga sumnjaju vadi iz vrele vode željezo, da se vidi je li kriv.

3. O. N. u međusobnom općenju, na pr. pobratimstvo i posestrimstvo, kumstvo kod krsta, vjenčanja i potvrde, gostoprimstvo, susretanje, svađe, psovke, kletve, pomirenje.

4. O. N. kod svetkovina, na pr. imendan ili rođendan, krsno ime ili slava (samo kod pravoslavnih), badnjak, Božić, kolede, mesopust ili fašnik (poklade), Uskrs, sa šaranjem pisanica, Đurđev dan i Ivan dan, Kraljice o Duhovima (Trojičinu dne), Dodole za velikih suša.

5. O. N. kod poroda na pr. rodilja sa novorođenčetom zagrađuje se u kutu sobe od ostalog svijeta, da joj ne naškodi »mrak« ponjavom (čemu se kaže da je »za platmi«); takva se ponjava ili plahet u Slovačkoj naziva »kutnica«. Kad rodilja poslije porođaja prvi put pođe u crkvu obavlja se njen »uvod« u crkvu. Rodilji dolaze dok je u babinama svake nedjelje u pohode žene iz rodbine i prema stalnom redu svaki put donose drugačije jelo.

6. O. N. kod ženidbe: prosioci (snuboki), svatovi, svadba, sa stereotipnim svuda jednakim ceremonijama. Kod svadbe je naročito važna uloga djevera, debelog kuma i čauša (veselnika). Tipična je ceremonija prevažanje nevjestine škrinje (sanduka) sa prćijom u mladoženjin stan, zatim skidanje djevojačkog vijenca (»parte«) i stavljanje poculice na glavu nevjeste, zatim »poljevačina«, kod koje mlada poliva djevera i svatove i t. d.

7. O. N. kod smrti, na pr. razni načini kako se oprema soba i odar za mrtvaca, pri čemu dolazi u obzir naročito spol i njegovo doba starosti. Mrtvaca u mnogim krajevima još voze na groblje na saonicama sa volovima, bilo zima bilo ljeto. Na lijesu sjedi pokojnikova žena ili t. zv. podušnik ili podušnica, koji nosi svijeću na groblje. Narikače, najmljene žene, nariču za mrtvacima; žalovanje traje prema starosti i blizini srodstva. Nakon ukopa obično se održavaju žalobne gozbe, t. zv. karmine.

8. O. N. kod uređivanja groblja i polaska na nj. Oblik i ukras nadgrobnog križa različit je prema tome, da li je ukopano muško ili žensko čeljade. Mrtvacu nose na grob jelo i piće i nariču, ili mu kite grob cvijećem. Groblje posjećuju osim na dan Svih Svetih (zadušnice) nedjeljom poslije večernje, i to naročito oni, koji su u žalosti.

Literatura: Zbornik za narodni život i običaje (od 1896); Tih. Đorđe-

vić. Naši narodni običaji (Prosvetna Biblioteka, sv. 9, 1922).

V. Tkalčić.

OBILIĆ MILOŠ. Prema kazivanju Konstantina Filozofa, najpouzdanijeg prikazivača iz vremena vlade despota Stevana Lazarevića, cara Murata na Kosovu ubio je jedan plemić, koga bjehu oblagali knezu Lazaru, kao nepouzdana. U jednom rukopisu dodano je, da se taj plemić zvao Miloš. On je dopro do sultana tako, što se predstavio kao prebjeg. Pošto je mačem probo Murata, poginuo je na istom mjestu i sam od ogorčenih Turaka. Od 16 vijeka, prema narodnoj predaji, taj se junak Miloš, u srpskim i stranim izvorima, zove Kobilić i Kobilović, a tek se od 18 vijeka to prezime mijenja u Obilić. Izvanredno rijedak slučaj, da u jednoj bitci poginu dva protivnika vladara, pored raznih drugih momenata, izazvali su veoma živ interes za kosovsku bitku. Ima na desetine pisaca 15 do 17 vijeka, koji opisuju tu borbu sa mnogo pojedinosti i sa raznim momentima svoga domišljanja i predaje, koju su čuli. Srpska epska poezija razvila je od kosovske bitke jedan od najljepših, najpopularnijih i najdubljih ciklusa svog stvaranja. Naročita se pažnja obratila junaku koji je ubio turskog cara. On je načinjen carevim zetom, najomiljenijim i najboljim junakom Lazareva vremena i nalazilo se čak, da je nadljudskog podrijetla. Narodna predaja predstavljala je O. naročito kao protivnika Vuka Brankovića, tobožnjeg izdajicu na Kosovu. *V. Ćorović.*

OBILJE, planina u Staroj Srbiji, istočno od srednjeg toka rijeke Kline, odnosno južno od Devič-Planine, na istočnom obodu metohijske kotline, oko 28 km južno-jugozapadno od Kosovske Mitrovice. Sastavljena je od fliških stijena: lapora, žućkastog pješčenika, trošnih škriljevaca, gdjegdje i umetnutih slojeva vapnenca, čije se bore pružaju u dinarskom pravcu, od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, kao što je i pružanje planine. Planina je visoka oko 1.100 m i većim je dijelom bez vegetacije. Većih saobraćajnih puteva nema. *P. V.*

OBINJAJKA, muška velika šubara od janjeće kože, čije se strane mogu na niže obviti. Nosi se u Levču i kruševačkom okrugu. *N. Z.*

OBLAČIĆ RADE (OBLAK RADOSLAV). U narodnim pjesmama, koje opijevaju događaje iz vremena despota Đurđa, O. je prikazan kao izvanredan junak, naročito istaknut u borbama protiv Turaka, ali i kao najizrazitiji protivnik despotove žene Jerine. O. narodnih pjesama najvjerojatnije je veliki čelnik Radič (Postupović), koji je živio u 15 vijeku. Spominje se od 1413 kao jedan od glavnih zapovjednika srpske vojske, koja je pomagala sultana Muhameda protiv njegovoga brata Muse. Opisuju ga kao veoma hrabra i mudra, i kao čovjeka, koji je svršavao poslove sa malo objašnjavanja. O. je imao do 70 svojih sela u sjevernoj Srbiji, koja mu je poklonio despot Stevan i potvrdio despot Đurađ. Madžarski kralj Sigismund poklonio mu je grad Kupinik na Savi. O. je zadužbina manastir Vraćevšnica. Pod starost je O. pohodio Svetu Goru, obnovio manastir Kastamonit i postao mu ktitor. Posljednji je spomen o njemu iz 1435. U 17 vijeku postojala je zapisana tradicija kod Dubrovčana, da je O. 1448 zarobio Janka Hunyadi-a na povratku sa Kosova. — Postoji i drugo mišljenje o O.: da je to vojvoda Radoslav Mihaljević (4/1 1436), koji je podigao Bogorodičin manastir u Radešinu.

Literatura: St. Novaković, Veliki čelnik Radič (Glasnik, 50, 1881); I. Ruvarac, Godišnjica, 20, 1900.

V. Ćorović.

OBLAJA, izobičajena košulja u Crnoj Gori, u Vasojevićima. O. je od sukna ili težine, prostim vezom ukrašena. Sukneni dijelovi su iz crveno i zeleno obojena sukna. Pod rukama je razrezana do pola grudi. Kroz ovaj otvor doje dijete. *N. Z.*

OBLAK VATROSLAV, lingvist (1864), Celje — 16/4 1896). 1874—1884 učio je gimnaziju u Celju, 1886 svršio je osmi razred gimnazije i maturu u Zagrebu, 1886—1890 učio je slovensku filologiju na univerzitetu u Beču. 1891 postao je doktor filozofije, od novembra 1891 do marta 1892 proučavao je dijalekte sjeverno od Soluna, 1892 putovao je po Dalmaciji i po dalmatinskim otocima, 1893 postao je privatni docent slovenske filologije na univerzitetu u Grazu, 1896 iza-

bran je za izvanrednog profesora u Grazu, ali je prije nastupa umro.

Glavna O. djela su: U Archiv für slavische Philologie: Zur Geschichte der nominalen Deklination im Slovenischen (11, 12, 13), Der Dialekt von Lastovo (16), Die Halbvokale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen (16), Die kirchenslavische Übersetzung der Apokalypse (13), Kleine grammatische Beiträge (19), Zur Provenienz der Kijever u. Prager Fragmente (18), Zur Würdigung des Altslovenischen (15), Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik (17), Macedonische Studien (Sitzungsberichte bečke Akademije, 134); Doneski k historični slovenski dialektologiji (Letopis Matice Slovenske, 1890—1891), Starejši slovenski teksti (Letopis Matice Slovenske, 1889); Zum silbenbildenden *l* im Slavischen (Archiv f. slav. Philologie, 16), Eine Bemerkung zur ältesten südslavischen Geschichte (Archiv f. slav. Phil., 18), Nekolko beležki vrhu staroslovenskite pametnici (Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnica, 9), Prinos km blgarskata gramatika (isto tamo 11).

Literatura: V. Jagić, Archiv für slavische Philologie, 18; M. Murko, V. O. (Knezova Knjižnica Matice Slovenske, 1900); M. Murko, V. O. Ein Beitrag zur Geschichte der neuesten Slavistik (1902). *F. Ramovš.*

OBLASNA I SRESKA SAMOUPRAVA. V. Samouprava.

OBLASTI. Podjela zemlje na O. imala se, prema čl. 95. Ustava, izvršiti putem zakona, prema prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama, ali pošto ovaj zakon nije mogao biti donijet u određenom roku, to je ona izvršena uredbom o podjeli zemlje na O. (26/4 1922), koja po čl. 135 Ustava ima snagu zakona. Ovlaštenje za njeno donošenje ustavotvorac je dao pod ovim uvjetima: a) da ni jedna oblast nema više od 800.000 stanovnika; b) da se Hrvatska i Slavonija mogu podijeliti samo na četiri oblasti; c) da teritorij Crne Gore iz 1922 sa kotarom bokokotorskim, bez okruga plevaljskog i bjelopoljskog, sastavlja jednu oblast; d) da okruzi u Bosni i Hercegovini vrijede kao oblasti, dok se podjela na oblasti ne izvrši putem zakona.

Članom I. Uredbe podijeljena je naša država »teritorijalno« na ove 33 oblasti: 1. Ljubljanska — Ljubljana. 2. Mariborska — Maribor. 3. Primorsko-Krajiška — Ogulin (privremeno sjedište po rješenju Ministarskog savjeta, od 23/2 1924). 4. Zagrebačka — Zagreb. 5. Osječka — Osijek. 6. Srijemska — Vukovar. 7. Bačka — Sombor (privremeno sjedište po rješenju ministarskog savjeta od 3/12 1923). 8. Beogradska — Beograd. 9. Podunavska — Smederevo. — 10. Podrinska — Šabac. 11. Valjevska — Valjevo. 12. Šumadijska — Kragujevac. 13. Moravska — Ćuprija. 14. Požarevačka — Požarevac. 15. Timočka — Zaječar. 16. Niška — Niš. 17. Vranjska — Vranje. 18. Kosovska — Priština. 19. Skopska — Skoplje. 20. Bregalnička — Štip. 21. Bitoljska — Bitolj. 22. Raška — Čačak. 23. Užička — Užice. 24. Kruševačka — Kruševac. 25. Zetska — Cetinje. 26. Splitska — Split. 27. Dubrovačka — Dubrovnik. 28. Tuzlanska — Tuzla. 29. Sarajevska — Sarajevo. 30. Mostarska — Mostar. 31. Travnička — Travnik. 32. Vrbaska — Banja Luka i 33. Bihaćka — Bihać.

Beograd i Zagreb pripadaju oblasti, na čijem se teritoriju nalaze, ali je uprava grada Beograda ostala i dalje pod neposrednom nadzornom vlašću ministra unutrašnjih poslova, dok je uprava Zagreba potčinjena velikom županu (čl. 8).

Dvije ili više manjih oblasti mogu se spojiti u jednu veću, po odlukama svojih oblasnih skupština, koje su konačne, ali i ovako sastavljena oblast ne smije imati više od 800.000 stanovnika (po popisu od 31/12 1921). Odluka o spajanju oblasti u Bosni i Hercegovini mora biti donijeta većinom od dvije trećine glasova.

U toku prvih pet godina po stupanju na snagu uredbe, pojedini srezovi i općine mogu se odvojiti od svojih oblasti i pripojiti drugoj oblasti, ako na to pristanu njihova samoupravna predstavništva i oblasna skupština oblasti, kojoj se žele pripojiti, i ako njihovu odluku odobri ministar unutrašnjih poslova, po pristanku ministarskog savjeta. U Bosni i Hercegovini ovo može biti po pristanku nadležnih samoupravnih predstavništva, izraženom odlukom od tri petine glasova i po odobrenju narodne skupštine, i to samo kad su u pitanju srezovi i općine u sadanjim granicama Bosne i Hercegovine. Srezovi i općine izvan sadanjih granica Bosne i Hercegovine

ne mogu se ni u kom slučaju, prema čl. 135 ustava, pripojiti bosanskim oblastima (čl. 4 i 5).

Kao dijelovi državnog teritorija, oblasti ulaze u sastav centralne uprave, a kao upravne jedinice lokalnog karaktera imaju posebno samoupravno uređenje. Prema ovom njihovom dvojakom karakteru u njima postoje dvije vrste vlasti: državne i samoupravne. Na čelu prve stoji župan, a organi su druge: oblasna skupština i oblasni odbor (V. Veliki župan, Samouprava). *D. Alimpić.*

OBLIK, grad u Zeti. U Crmnici se nalazi selo Oblić na istoimenoj rijeci. Kod Skadra se nalazi selo Oblika. U grad O. zatvorio se zetski knez Vladimir, opsjednut od Samuila, i tu je zarobljen. *V. P-ć.*

OBNICA, rijeka u Srbiji, lijeva sastavnica Kolubare. Izvire pod Malim Medvednikom (998 m) i kao potok Jasikovac teče prema sjeveru. Od sastava sa Budžarskim i Drenajićkim Potokom počinje tok O. u pravcu sjevera, od zaseoka Stave teče na sjeveroistok, a od Tanackovića Brda (443 m) na istok i istok-jugoistok. Sastav sa Jablanicom je neposredno više Valjeva. Veći pritoci O. s lijeve strane su: Kamenica i Bukovica. Dužina O. toka je 24·7 km, a površina porječja 181·6 km². *P. V.*

OBOJCI su od platna ili vunene tkanine, što se nosi po varošima mjesto čarapa u obući. Vuneni O. tkani su u raznoj boji, i njima se noga omotava do koljena. O. nose seljaci po Krajini, Timoku, Vojvodini. *N. Z.*

OBOROVO, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Dugo Selo, od Dugog Sela 14 km (pravac) k jugu, na lijevom brijegu Save (102 m), skela za Veliku Goricu. Ima 1.173 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. *J. M-n.*

OBOZNA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Kamenice (lijevog pritoka Bregalnice)-Bregalnice-Rakitne-izvorišne čelenke Osojnice (lijevog pritoka Bregalnice)-Malešecke Reke-Kaluđerice, istočno-jugoistočno od kočanske kotline. U donjim dijelovima je O. sastavljena od pegmatita, čiji su sastojci isključivo feldspag i kvarc, od gnajsa, mikašista i zelenih kristalastih škriljevaca, koji se pružaju od sjevera prema jugu, dok su najviši dijelovi planine sagrađeni od granita. O. se pruža u meridijanskom pravcu, uglavnom od sjevera na jug, a najveći su visovi: Bilo 1.178 m, Obozna 1.181 m, Stara Kula 1.030 m, Jakutica 1.045 m, Beli Kamen 1.122 m, Duga Poljana 1.180 m. Od glavnog grebena odvaja se na zapad i istok nekoliko kosa i povijaraca, između kojih teku potoci. Na zapadu su: Cvetanova Šljiva 1.100 m, Šipak 1.059 m, Krmenik 1.082 m, Borovec 1.013 m, na istoku: Konjarnik, Beli Kamen 1.040 m, Debeli Rid 1.079 m. Istočne strane O. su pod hrastovom i bukovom šumom, a na zapadnima prevladuje džbunje i kržljava hrastova šuma. Najviši vrhovi su goli, glavičastog oblika sa blagim stranama i na njima su pašnjaci. Većih saobraćajnih puteva u O. nema; samo su pješački putevi i staze.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (I., 1906, 238—239). *P. Vujević.*

OBRADOVIĆ DOSITEJ, književnik, narodni prosvjetitelj (oko 1742, Čakovo, rumunjski Banat — 28/3 1811, Beograd). Otac O. bio je zanatlija. Rano je ostao bez roditelja. U mjestu rođenja naučio je čitati i pisati, i kao dijete zanio se crkvenom lektirom tako, da je htio da bježi u Dečane. Dan, stoga, na kapamadžijski zanat (koji pravi pokrivače) u Temišvar. O. je ipak sanjao o svetačkom životu, i s jednim drugom pobjegao (1757) u srijemski manastir Hopovo. Njegova sklonost misticizmu tu se razvila u vjersku strast, i pod utjecajem žitija svetih, i on se htio posvetiti. Želju za čitanjem i učenjem poticao je u njemu nedoučeni, a trezveni i valjani proiguman Todor Milutinović. Nešto njegovi savjeti, nešto stvarne prilike u manastiru, oprečne O. idealima, nešto i poznanstvo sa svjetskim knjigama, što je širilo njegov duh i ukazivalo na njemu nepoznata pozitivna znanja, razbuktaše i izmijeniše O. ambiciju, te prvom prilikom, po premještaju pooćimovu i poslije sukoba sa sumnjičavom i porugljivom subraćom, O. je 2/11 1760 pobjegao iz manastira. U cilju da u Rusiji nastavi školovanje, O. je preko Slavonije otišao u Zagreb, odakle je, poslije kraćeg zadržavanja i učenja latinskog

jezika, otišao preko Like u Dalmatinsko Zagorje, gdje je, učiteljujući tri godine, štedio novac za svoj plan i naučio malo talijanski. 1763 pošao je u Sv. Goru, čuvši za tamošnju čuvenu akademiju grčkog prosvjetitelja Evgenija. No razboljevši se usput, ponovno se vratio u Zagorje za učitelja u selu Golubiću, pošto se zadržao kratko vrijeme u kotorskim Mainama, gdje ga je crnogorski vladika Vasilije rukopoložio za jereja. 1765 sklonio se O. ispred kuge u dalmatinsko Kosovo. Mjesec dana provedenih kod tamošnjeg popa Simića važno je za našu književnost, jer je O. tada za popovu kćer, sastavio Bukvicu, prvi svoj književni rad. Vidjevši kako se tamošnji Srbi grabe za taj sastav i prepisuju ga, u njemu je sazrela misao, da se oda pisanju poučnih djela na narodnom jeziku. S Kosova je O. prešao u manastir Dragović, pa poslije dva mjeseca preko Trogira u Split, gdje se ukrcao za Krf. Ovdje je proveo mjesec dana učeći grčki i služeći službu za Srbe oficire. U Moreji je isto tako proveo dva mjeseca, pa se najzad iz Neupleona odvezao u Sv. Goru. U Hilandaru je O. čuo, da je Evgenijeva škola rasturena, te je u proljeće 1766 otišao u Smirnu da sluša grčkog filozofa Dendrina. Tu je naučio potpuno grčki i proživio tri godine. Kad je izbio rusko-turski rat, a on ostao bez novaca, vrati se 1768 u Dalmaciju. Usput se svrnuo u Patru, pa u Santi Quaranti, odakle je prešao u albanske planine i do kraja godine se uputio i u arbanaški jezik. Zatim je otišao na Krf, odatle u Mletke, pa preko Zadra u Zagorje. Juna 1769 primio je O. opet učiteljsku službu u Plavnom, gdje je spremio drugu Bukvicu. Tada se već pročuo kao propovjednik, pa razišavši se sa mjesnim popovima primio se (1770) crkvene službe u Skradinu. Ovdje je dovršio Hristoitiju i Venac od Alfavita. Pohodio je ponovno Mletke, pa je, na poziv Srba oficira, propovijedao u Zadru do 1771, kada je otišao u Trst. Boravci u Dalmaciji vrlo su važni za O. rad. Tu je upoznao narod i njegove potrebe i približio se čistom narodnom jeziku.

Iz Zadra je O. otišao u Beč, gdje je podučavao grčku djecu, a sam učio latinski, francuski, njemački, logiku i metafiziku. Sedme godine već je drugima predavao njemački. Iz Beča je O. mitropolit Vidak odveo za učitelja svojim sinovcima u Modru. Poslije godinu dana prešao je O. s njima u Karlovce. Opet poslije godinu dana otišao je s njima u Požun, pod uvjetom, da će ih i u Njemačku pratiti. No kad Vidak nije ispunio obećanje, O. je 1779 opet otišao u Trst, a odatle je, kao nastavnik talijanskog jezika ruskom arhimandritu Varlaamu, prešao u Italiju i proputovao Mletke, Ferraru, Pistoju, Luccu, Pisu i Livorno. Odatle je O. otišao na otok Hijos, gdje je, kao učitelj talijanskog jezika, uštedio 60 dukata, sa kojima je otišao u Carigrad, pa u Galac, jednom bojaru na imanje u Fokšane. Kao mentor bojareve djece proveo je O. u Jašu godinu dana. S jeseni 1782, sa uštedenih 300 dukata, ostvario je O. davnašnji san: otišao je u Njemačku, u Halle, gdje se upisao na univerzitet, da sluša filozofiju, estetiku i naturalnu teologiju profesora Eberharda. U proljeće 1783 prešao je O. u Leipzig, gdje je učio fiziku kod profesora Borna, i gdje je našao ćirilsku Breitkopf-ovu štampariju, te je tu izdao prvo svoje djelo: Život i prikljućenija. 1784 izdao je O.: Sovjeti zdravago razuma i Slovo poučitelno.

Potrošivši veći dio novca na štampanje, O. je, s malom potporom od rumunjskog episkopa Ćijuka, radi podučavanja njegovih pitomaca, obišao Francusku, Pariz i London, te se maja 1785 vratio u Leipzig, odakle je otišao u Beč. Dvije godine je davao satove iz francuskog i talijanskog jezika, pa poželivši da nastavi štampanje svojih radova, uputio se u Rusiju na poziv generala Zorića, koji mu je obećao da će mu nabaviti štampariju. Poslije 6 mjeseci uzaludnog čekanja na Zorićevu imanju, O. se sa darovanih mu 400 dukata vratio u Leipzig, gdje je štampao Basne i Pjesmu na vzjatije Bjelgrada. 1789 O. se našao ponovno u Beču, gdje je živio od davanja satova i od raspačavanja svojih knjiga. Pred kraj boravka u Beču živio je teško, te se 1802 preselio u Trst. 1803 je štampao u Mlecima Etiku i ostao je tamo do ulaska Francuza. Ovdje je čuo radosnu vijest o srpskom ustanku, vratio se u Karlovce, i stupio je u vezu s Karađorđem, pa je 1807 išao po njegovu nalogu u Bukurešt u stan ruske vojske. Prvih dana augusta te

godine prešao je u Beograd. 1808 osnovao je veliku školu, 1810 otvorio bogosloviju, a iste godine postao je član pravitelstvujušćeg sovjeta. 1811 se spominje kao popečitelj prosvješčenija narodnja. Umro je u svojoj kući, ugledan i voljen od omladine kao i od glavara.

O. je izdao za života ove svoje spise: Život i priključenija Dimitrija Obradovića narečenoga u kaluđerstvu Dositea; Njim istim spisat i izdat (prva čast, 1783), Sovjeti zdravago razuma Dositeem Obradovičem složeni (prva čast, 1784, drugo izdanje 1806), Slovopoučitelno Gospodina Georgija Joakima Colikofera pri Reformatov obštestvu nemeckoga predikatora, s nemeckog jezika prevedeno (1784), Ezopove i pročih raznih basnotvorcev s različni jezika na slaveno-serpski jezik prevedene, sad prvi red s naravoučitelnimi poleznimi izjasnjeniami i nastavljeniami izdate serpskoj junosti posvećene Basne (1788; 1800 izdao je L. Mušicki izbor ovih basana kao Izbranie basne), Pjesna na vzjatie Bjelgrada (1789), Pjesna o izbavljeniju Serbie (1789), Sobranije raznih naravoučitelnih veštej v polzu i uveselenije (1793; drugo izdanje u Budimu, 1808), Etika ili filosofija naravoučitelna po sistemi g. profesora Soavi Dositeem Obradovičem izdato (1803), Pjesna na insurekciju Serbijanov, Serbiji i hrabrim jeja vitezovom i čadom i bogopomagajemu ih vojevodi g. Georgiju Petroviču posvećena (1804), Stihi na novi god 1808, sočineni v Bjelgrad ot Serbov Velikomu gosudarju carju i samoderžcu vserossijskomu Aleksandru Pavloviču. (Uz ovu pjesmu ide i Inii spisi Visoko Prevoshoditeljnjejšemu Gospodinu Generalu Rodofinikinu, 1808). Poslije O. smrti izdani su ovi njegovi radovi: Mezimac G. Dositea Obradoviča. Čast vtora Sobranija raznih pravoučitelnih veštej v polzu i uveselenie. Po podlinnomu rukopisu Paulom Solaričem izdan (1818), Hristoitija sirječ blagi običaji i Vjenac ot Alfavita, spisano Dositeem Obradovićem, izdano iždiveniem Josifa Milovuka i Gavrila Bozitovca, tergovaca peštanski. Junosti serbskoj posvećeno djelce (1826), Pisma. Skupio i na svijet izdao G. M. (Đ. Magarašević) troškom Matice Serbske (1829), Prvenac, Ižica ili Dositeeva bukvica. Pribavio i na svijet po podlinnom rukopisu izdao Sevastian Ilić (1830), Bukvica Dositea Obradoviča. Na sohraneniju bivša do danas kod Georgija Kirijakovića, kupca novosadskoga i osobitog rodoljupca, izdana pak na tip troškom G. Konstantina Kaulicie, knjigoprodavca u Novom Sadu (1830). U manastiru Hopovu čuva se rukopis još jedne O. Bukvice. Od O. propovjedi skupio je 22 arhimandrit Kir. Cvetković 1819 u Dalmaciji, a bez sumnje da je u Solarićevom Novom građanskom zemljeopisaniju iz 1804 i O. saradivao. Od znatnijih O. radova izgubljen je jedan polemičan odgovor Ivaku Jugoviću iz 1804 i testament pod naslovom: Jastuk groba moga.

Djela O., pojedinačno, često su preštampavana, a cjelokupno su izdana do sada četiri puta. Vozarević ih je preštampao u Beogradu i Kragujevcu 1833—1845 u deset svezaka, drugi put ih je izdao Danilo Medaković u Zemunu 1850 u svescima, treći put braće Jovanović u Pančevu, odstupajući od njihovog reda i mijenjajući jezik, a četvrti put, o stogodišnjici O. 1911, izašlo je državno izdanje u redakciji J. Skerlića, M. Dragutinovića i M. Ivkovića.

O. književan rad je sav, sa neznatnim izuzetkom, u prozi. Ono malo stihova napisao je O. kasnije, kao zreo čovjek, povodom važnih događaja, a ne kao odušak kakvog svog ličnog doživljaja. O. nije raspolagao maštom ni temperamentom pjesnika, ali je imao pjesničku dušu, koja je bila pristupačna svima ljepotama u svijetu i proročki osjećala snagu izvjesnih ideja i pravac historijskih događaja. Njegova pjesma Vostani Serbie, kojom je prvi pozdravio ustanak 1804, u početku na izgled lokalnog karaktera, može svojom neposrednošću da gane i današnjeg čitaoca. Zanimljivo je, da je O. svoje stihove pisao po metrici zapadnih stihotvoraca, gdjegdje i po desetercu, a ne, kao savremeni srpski stihotvorci, u poljskom trinaestercu, niti je podlegao tada toliko modernom pseudoklasicizmu.

Od svih O. djela u prozi najznatnija je, s književnog stanovišta, autobiografija, Život i Priključenija. On je i nju pisao tendenciozno, po svom prosvjetilačkom programu, ali je i nehotice stvorio njome i estetski odlično djelo. Sam O. stil i blago ironičan ton zaista je u prvom redu pripo-

vjedački, pojedini opisi prirode, gradova, društva i pojedinaca toliko su slikoviti i topli, da se slobodno može reći, da je O. tim svojim radom dao osnovu srpskoj književnoj prozi. Ostala O. djela u prozi ne idu u lijepu već u poučnu, etičku, i donekle u naučno-popularizatorsku književnost. To su, kao što se iz naslova vidi, sve prijevodi, izvodi ili prerade djela stranih pisaca, originalni su u njima samo način sastavljanja i izlaganja, jezik i izvjesni dodaci, kao što su naravoučenija na kraju svake basne.

O. je najviše prevodio s grčkog i s njemačkog, pa onda s engleskog i francuskog. Među tim prijevodima nalaze se i beletrističke stvari, kao Jedan car papuča od talijanskog pripovjedača Gozzi-a Lavsus i Lidija i Adelaida od francuskog pisca Marmontela i t. d. Ali trudeći se oko presađivanja i tih zabavnih spisa, O. je imao na umu svoju stalnu tendenciju: da i tim putem etički odgaja i prosvijetli duhove u srpskome društvu.

O. se u nas naziva filozofom i mudracem. On kao mislilac nije originalan, niti je u strogom smislu filozof. On je praktični mislilac, prosvjetni narodni apostol i nacionalni ideolog. On je, i u tome je njegova relativna originalnost, prvi Srbin koji je, apsorbirajući potpuno u sebe prosvjetilačke, napredne misli 18 vijeka, uočio i precizno formulirao osnovnu ideju naše novije historije, koja je služila kao poluga našem kulturnom i političkom preporodu: da će se naš narod samo tako održati i podići do svog samostalnog života, ako stupi u zajednicu prosvitljenih evropskih naroda. A tome mora biti preduvjet: emancipacija od naslijeđenih vjerskih, plemenskih i lokalnih skučenosti, t. j. oslobođenje od predrasuda i sujevjerica, a prihvaćanje evropske civilizacije, bazirane na naučnom istraživanju i na nacionalnoj etici. Originalnost O. je i u tome, što je on, slijedeći logično svoju zamisao, pisao narodnim jezikom, protivno svima svojim neposrednim prethodnicima i savremenicima. Taj jezik, naravno, nije još čist, ali i ovakav, natrunjen rusko-slovenskim riječima i germanskim rečeničnim obratima, odvajao se svojom razumljivošću i spremio je tlo za pobjedu Vukove reforme.

O. uticaj bio je epohalan. S njime je srpski građanski stalež preuzeo vodstvo naroda. Stoga je O. bio fanatično voljen, upravo obožavan, a isto tako sa strane visokoga klera napadan i proskribiran. Formuliravši jasno jugoslovensku nacionalnu misao i osjetivši historijski zamašaj Karađorđevog ustanka, te pohitivši u Srbiju, da joj učvrsti svijest o njenoj misiji, O. je ishodna ličnost srpskog modernog života.

I individualno O. je bio izuzetan čovjek. Neobično izdržljiv, on je bio blage naravi, taktičan i vedar. Možda nijedan od naših reprezentativnih ljudi nije tako pobjedonosno prošao kroz krize mladosti i vremena, i umio da dovede u toliki sklad svoju ličnost sa svojim radom i misijom.

Literatura: J. Kopitar, D. Obradović, erster serbischer Volksschriftsteller (Annalen der Österr. Literatur u. Kunst, 1810, 341—350); J. Kopitar, Nekrolog u Vaterländische Blätter, 1811, Br. 61; J. Dobrovski, bilješke u Wiener Allgemeine Zeitung (1813); L. Bojić: Pamjatnik... I (1815, 35—64); Mezimac, Predgovor Pavla Solarića (1818); T. Csaplovics, Slavonien und zum Teil Kroatien (1819); Đ. Magarašević, Duh spisanija Dasiteevi (1830); Nik. Tommaseo članak u Gazetta di Venezia (1854, 53); V. Jagić, Iz prošlosti hrvatskog jezika (Književnik, 1864, 451—454); P. Šafarik, Geschichte des serbischen Schriftthums (1865, 310—315); M. Kujundžić, Filozofija u Srba (Glasnik, 22, 1868); E. Kačkovič, članak u 5 i 6 svesku Varšavskih Universitetskih Izvjestija (1879), Spomenica bečke Zore (1883); P. Despotović u Javoru (1883, 67); M. Šević, Dositej Obradović ein serbischer Aufklärer des 18 Jahrhunderts (1889); Ž. Popović, Predgovor Životu i prikljućenijama (Srpska Književna Zadruga, 1892); I. Ruvarac, Život Dositejev u hronološkom pogledu (Brankovo Kolo, 1895, 13—14); Vl. Đorđević, Grčka i srpska prosveta (1896); K. Radčenko, Dositej Obradović i ego literaturnaja djelatjelnost (1897); K. Radčenko, Einige Bemerkungen über das Leben und die literarische Tätigkeit D. Obradović's (Archiv für slav. Philologie 1900, 22); L. Šercer, O Dositeju Obradoviću (Rad, 1898); Jer. Živanović, Godina rođenja Dositeja Obradovića (Prosvetni Glasnik, 1899); M. Dragutinović, Život Dositeja Obradovića od prekida njegove autobiografije (1788) do smrti. Predgovor Domaćim pismima

(Srpska Književna Zadruga, 1899); A. Gavrilović, Rasprave, prilozi, misli i beleške (Kolarčeva Zadužbina, 1900); A. Gavrilović, Dositije u Srbiji, u izdanju Kolarčeve Zadužbine, 1902; Đ. Magarašević, Dositej i Reljković (Nada, 1903); Dositej i Rajić (Brankovo Kolo, 1903, 22 i 23); Mil. Šević, O Dositejevim i narodnim basnama (Srpski Književni Glasnik, 1903, 20); M. Dragutinović, predgovor Izboru poučnih sastava Dositeja Obradovića (Srpska Književna Zadruga, 1904); A. Gavrilović, Dositej u Trstu 1802—1806 (Godišnjica Čupićeva, 1904, 23); R. Simonović, Dositej u Dalmaciji (Brankovo Kolo, 1906); P. Skok, D. Obradović u Hopovu, studija iz kulturne i književne historije srpske, 1907; J. Skerlić, Godina rođenja D. Obradovića (Glasnik, 1908); T. Ostojić, D. Obradović Klosterjahre (Archiv für slav. Philologie 1908, 30); Srpski Književni Glasnik, Spomenica Dositeja Obradovića (1911, 26 i 27); D. Prohaska, Jedan njemački ugled D. Obradovića (Srpski Književni Glasnik, 1912, 29); Rad. Grujić, D. Obradović i predstavnici crkve (Srpski Književni Glasnik, 1913, 30); Brankovo Kolo (1911, 12, 13, 14 i 15); Spomenica Dositeja Obradovića Srpske Književne Zadruge (1911); Marko Car, Dositej i Tommazeo (Letopis Matice Srpske, 1911); L. Leger, La renaissance intelectuelle de la nation serbe (Journal des Savants, 1911, 9 do 10); Fr. Ilešić, D. Obradović u Slovenaca (Letopis Matice Srpske, 1913, 294); V. Čajkanović, O grčkim i rimskim izvorima Dositejeve zbirke basana (Godišnjica Čupića, 1914); P. Popović, Pred Dositejevim spomenikom (Srpski Književni Glasnik, 1914, 32); P. Popović, Dositej Obradović u Engleskoj (Misao Londonska, 1918); Tih. Đorđević, Jedan članak o Dositeju Obradoviću (Prosvjetni Glasnik, 1920, 4).

V. Petrović.

OBRADOVIĆ DRAGOMIR, pomoćnik ministra prosvjete (24/1 1872, Zabrdica). Gimnaziju je svršio u Valjevu i Beogradu, a veliku školu u Beogradu (1896). Bio je profesor u Kragujevcu, zatim 13 godina profesor i direktor u Solunu, pa direktor u Skoplju i Nišu. Od 1913 bio je inspektor skopske oblasti, a od 1926 pomoćnik ministra prosvjete. Za vrijeme izbjeglištva u Francuskoj bio je inspektor u prosvjetnom odjeljenju. — Saradivao je na pedagoškim časopisima i nacionalnim i političkim listovima. Preveo je Močnikovu Aritmetiku i Geometriju za I. i II. razred gimnazije, Geometriju sa geometrijskim crtanjem za šegrtske škole, Aritmetiku za I. i II. razred srpskih gimnazija u Turskoj.

D. P.

OBRADOVIĆ JEREMIJA. V. Karadžić Obradović Jeremija.

OBRADOVIĆ RADOVAN, divizijski đeneral (18/9 1876, Vlakča, kragujevački, jasenički). Poslije svršetka cijele gimnazije u Kragujevcu stupio je u vojnu akademiju 1/9 1896. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 31/5 1899, za kapetana 1/1 1910, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 31/10 1923. Do 1/11 1902 bio je vodnik u pješadiji, 1902—1904 bio je na višoj školi vojne akademije, do 11/11 1906 bio je pomoćnik klasnog starješine u vojnoj akademiji, do 2/10 1907 na odsustvu u Francuskoj, do 1909 komandir čete u pješadiji, do 24/10 1910 bio je pripravnik za đeneralštabnu struku, do 15/10 1911 bio je na službi u adutanturnom odsjeku opšteg-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, do 2/4 1912 komandir čete u pješadiji, do 17/9 1912 komandant bataljona u pješadiji, 10/9 1913—13/7 1914 bio je na službi za đeneralštabne poslove u štabu divizijske oblasti (timočke), 1/8 1918—24/11 1920 bio je šef adutanturnog odsjeka opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog i mornarice, 25/11 1920—17/9 1923 bio je komandant pješadijske brigade (dunavske), do 4/9 1924 komandant divizijske oblasti (kosovske), od 4/9 1924 je načelnik ekonomskog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice.

U ratu 1912—1913 bio je u službi za đeneralštabne poslove u štabu dunavske divizije II. poziva. U ratu 1914 do 1918 bio je, do 15/10 1915 načelnik štaba timočke divizijske oblasti, do 23/7 1917 komandant pješadijskog puka (9/I. i 10/I.), do 11/9 1917 na službi u štabu armije (II.) i do 1/8 1918 komandant pješadijskog puka (6/I.).

V. Belić.

OBRENOVAC, varošica u Srbiji (valjevska oblast). Ima 2.992 stanovnika. Na rijeci je Kolubari. Privredno je središte za okolinu. Njegovo je pristanište Zabrežje, na Savi. Preko Zabrežja se izvoze proizvodi Posavine i Kolubare (žito, goveda, šljive).

Sresko je mjesto. Ima privatnu gimnaziju i poštu. *B. D.*

U O. ima izvor sumporovite vode 21·5° C. Liječi: reumatizam i kožne bolesti. Kupalište je u sredini varoši. Svojina je varoši. *L. N.*

OBRENOVAČKA ZADRUGA A. D. Osnovana je 1894. Centrala je Obrenovac. Kapital je 1,000.000. Fondovi 246.870, ulog 984.040, vjerovnici 4,387.927, mjenice 299.040, dužnici 3,719.165, nepokretnosti 654.380, roba 3,037.348, dobit 148.084 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Sava S. Mićić. *N. S.*

OBRENOVIĆEVCI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

OBRENOVIĆI. V. Aleksandar, Draga, Milan, Miloš, Mihajlo, Natalija.

OBREŽ. V. Kupinovo.

OBRH. V. Loški Obrh.

OBRI. V. Avari.

OBROVAC. 1. Planina u Raškoj, između rijeka: Zmijanjske-Lima-Crnče, istočno-jugoistočno od varoši Bijelog Polja. Sastavljen je od paleozojskih i mezozojskih slojeva, a pruža se od zapada na istok. Najviši vrh je visok 1.450 m. Sjeverna strana O. dosta se strmo spušta prema dolini Lima i Zmijanjske, i većim dijelom je pod vegetacijom. Južne su padine blažih nagiba, a pošumljene su samo u nižim dijelovima na jugozapadu, prema dolini Lima, dok su svi ostali dijelovi O. nagi. Sjeverozapadnim podnožjem planine prolazi kolni put Kanje—Bijelo Polje—Poprenica, a po ostalim okrajcima O. vode pješački putevi. *P. V.*

2. Varošica u Dalmaciji, u oblasti splitskoj, srezu benkovačkom; na lijevom brijegu Zrmanje. Dotle plove jedrenjače i manji morski parobrodi (linija Sušak—Pag—O.), i tu preko rijeke zidanim mostom prolazi cesta, koja vodi iz Dalmacije (Zadar, Benkovac preko Velebita (Mali Halan 1.045 m) u Hrvatsku (Gospić). O. ima 418 stanovnika, koji se bave poglavito trgovinom (vino, drva, žito). U O. je općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, carinarnica, zemljarinsko-katastralni ured, lučko-zdravstvena stanica, rimokatolička župa, pravoslavna parohija, dvije pučke škole, pošta i telegraf.

Kod O. već je u rimsko doba stajao grad Clambeta (ako to nije bilo Krušević u Bukovici). Nad varošicom vide se razvaline staroga grada. Potkraj 14 vijeka (jamačno već 1387) i kroz cio 15 vijek O. je bio u području krbavskih knezova Kurjakovića. Među gradovima, što ih još 1509 posljednji krbavski knez Ivan Karlović nabraja kao svoje, naročito se spominje i grad O. Grad O. su osvojili Turci 1527, pa su ga, zajedno sa varoši, držali sve do 1647, kad ga je osvojio i razorio mletački deneral Foscolo. O. ima općinski muzej, u kome se čuvaju starine iz mjesta i okoline.

J. M-n.

OBROVICA. V. Nin.

OBRTNIČKE KOMORE. V. Komore.

OBZIR, planina u Crnoj Gori, između rijeka: Drage-Tare, sjeverosjeveroistočno od Durmitora. O. se izdiže sa vapnenačke visoravni, visoke oko 1.400 m, i pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku. Najviši visovi u tome pravcu su: Jatere (Crvenkova Ravan) 1.526 m, Oštrikovo Brdo 1.654 m, kota 1.753 m, kota 1.868 m, Obzir 1.873 m. Planina je najvećim dijelom naga, a samo oko vrhova je pod vegetacijom. Preko O. vode dva pješačka puta. *P. V.*

OBZNANA. V. Javna bezbjednost.

OBZOR, politički dnevni list (Pozor — Novi Pozor — Zatočnik — Branik — Obzor). Izlazio je u Zagrebu (1860—1867), Beču (1867—1869), Sisku (1869—1871), a od 1871 izlazi stalno u Zagrebu.

Porazi Austro-Ugarske na talijanskom bojištu 1859 pripravljali su kraj apsolutističkoj eri u Hrvatskoj. Tu su priliku jedva dočekali narodni ljudi u Zagrebu sa željom, da se organiziraju oko jednog političkog dnevnika. Zagrebački advokat Eduard Vrbančić podnio je 30/10 1859 molbu bečkom ministarstvu policije da smije u Zagrebu izdavati politički dnevnik Pozor. Dozvola je stigla mjeseca septembra iduće godine (1860). Pristupilo se odmah izdavanju i štampanju (u štampariji Ljudevita Gaja) i prvi broj Pozora ugledao je svijet 1/10 iste godine. Glavne misli Pozorova programa kroz dugi niz godina bile su: Ravnopravan položaj prema Ugarskoj, historijsko pravo i teritorijalni integritet kraljevine Hrvatske sa pripojenjem Dalmacije, i duhovno je-

dinstvo Jugoslovena, izraženo u ideologiji Strossmayera i Račkoga. Odziv na pretplatu bio je ogroman, ne samo u svima hrvatskim i dalmatinskim krajevima, nego i u srpskim, osobito u Vojvodini i u Srbiji. Karakterističan je za tadašnji Pozorov pravac odgovor jednog beogradskog pretplatnika, koji kaže: »Prispela nam je u Beograd objava pretplate na Pozor. Pozorno smo ju pročitali i obradovali smo se. Vi ste odabrali onakav pravac, kakvim sad treba da idu Hrvati. Uvereni smo, da ćete Vi znati tim pravcem vešto koračati, obilazeći hridi i provalije, kojima je posuta staza Jugoslovena. Želimo vam uspeh onako živo, kao što ga želimo i nama samima, jer uspeh jedne grane jugoslavenske uspeh je celoga Jugoslavenstva, uzrok je radosti opštoj«.

Najugledniji ljudi, političari, književnici i naučenjaci u Zagrebu i u ostaloj Hrvatskoj, nadoše se oko Pozora. Među prvim saradnicima Pozora čitaju se imena prvaka onog vremena: Bogoslav Šulek, Franjo Rački, Ivan Kukuljević, August Šenoa, Mihovil Pavlinović, Nikola Pucić, Ljudevit Vladislav, Vatroslav Jagić, Ivan Perkovac, Matija Mrazović, Ivan Vončina, Josip Miškatović, Šime Mazzura, Marijan Derenčin i mnogi drugi pod duhovnim vodstvom Strossmayera.

Odlučan narodni stav Pozora u borbi protiv austrijskog i ugarskog imperijalizma, i strogi Bachov zakon o štampi od 1852, učinili su, da je list mnogo proganjan i plijenjen, a redaktori su često morali da izvršavaju teške kazne u tamnici. Zbog toga je Pozor morao mijenjati nekoliko puta ime. Međutim su oko njega ostajali isti ljudi, sa istim pogledima. Prvi put je bio Pozor obustavljen na tri mjeseca 1864 (11/1), 1867 (20/8) obustavio ga je Levin Rauch, banski namjesnik, motivirajući svoju odluku time, što Pozor postojano slijedi pravac, koji se protivi temelju državnog društva i uzdržavanju javnoga reda.

Zbog tog se redakcija Pozora preselila u Beč, gdje je stala štampati Novi Pozor, koji je tu izilazio do 1869 (13/5), kada se opet preselio u Hrvatsku, i to u Vojnu Krajinu, u Sisak pod imenom Zatočnik (1869—1870). Čuvena je kampanja Zatočnika protiv Levina Raucha, u poznatoj lonjsko-poljskoj aferi, kojom je Zatočnik pridonio, da je L. Rauch pao. No stav Zatočnika izazvao je ponovno njegovu zabranu, te je 23/3—29/7 1867 izlazio kao Branik. Kad su se, pod banom K. Bedekovićem, ublažile drakonske mjere Bachovog zakona o štampi, prešao je Branik u Zagreb. Tu su narodni ljudi osnovali Dioničku tiskaru, za izdavanje Obzora i Vienca. Od 1/8 1871 O. izlazi u Zagrebu i štampao se do 1919 u Dioničkoj tiskari. 1920—1921 štampao se ugovorom u Hrvatskom štamparskom zavodu, a od 1921 dalje štampa se u štampariji Tipografiji.

O. je vršio veliku ulogu u političkom i kulturnom pravcu, i bio je i dalje, naročito u vrijeme Khuenovo, ganjan. Tako je 1903 doživio u našoj žurnalistici, rijedak jubilej, da je bio po hiljadati put zaplijenjen. Pozor-Obzor bit će uvijek za historika vrlo važan izvor za političku i kulturnu historiju druge polovine 19 vijeka, ili kako o njegovom jubileju Šime Mazzura opravdano kaže za O., da je knjiga političke jakosti i kulture hrvatskog naroda kroz punih pedeset godina. Osobito to vrijedi za period kada je O. bio organ Narodne stranke.

1860—1926 bili su O. glavni i odgovorni urednici: Slavoljub Vrbančić (1860—1861), Ivan Perkovac (1861 do 1865), Bogoslav Šulek (1865—1866), Iv. Perkovac (1866 od oktobra do decembra), Matija Mrazović i J. Miškatović (1867 do br. 126), Šime Mazzura (1867 do 20/8 1867), J. Miškatović sa Ivanom Zaharom (1867—1869), Ivan Vončina i J. Miškatović (1869), J. Miškatović sam (1870—1871), Klement Božić i Vasilj Bratelj (1871, 23/3—29/7 1871, zapravo I. Zahar), Mile Maravić (1871 do 1872), Mirko Hadwig (1872 do 31/12 1873), J. Miškatović (2/1 1874 do 30/6 1880), Kl. Božić (1/7 1880—30/6 1885), Milan Grlović (1/6 1885—31/8 1885), Kl. Božić (1/9 1885—10/12 1886), Julije Rorauer (11/3 1886—10/4 1886), Franjo Pečnjak (12/4 1886—26/9 1888), Mirko Derenčin (27/9 1888—31/12 1888), Đuro Galac (2/1 1889—16/1 1890), F. Pečnjak (17/1 1890—31/12 1890), Martin Polić (2/1 1891—27/8 1891), Mile Maravić (28/8 1891—27/7 1892), Vilim Dorotka (28/12 1892—17/5 1893), Josip Pasarić (18/5 1893—24/11 1898), Slavo Šojat (25/11 1898—1/5 1899), J. Pasarić (2/5 1899 do 30/9 1899), Jovan Hranilović (2/10 1899 do 2/12 1899), J. Pasarić (4/12 1899 do 18/4 1903), Marijan Derenčin (20/4 1903 do 13/6 1903), Teodor Crnković (15/6

1903—17/12 1903), J. Pasarić (18/12 1903 do 26/9 1904), Ivan Gršković (27/9 1904 do 4/6 1909), Vladimir Lunaček (5/6 1909—16/7 1909), I. Gršković (17/7 1909 do 12/8 1911), Slavko Vodvařka (3/8 1911—31/8 1912), Vladimir Lunaček (1/9 1912—30/5 1913), S. Vodvařka (31/5 1913—1/2 1914), Vladimir Turkalj (4/2 1914—26/7 1914), V. Lunaček (28/7 1914). Od 1902 glavni je redaktor i duša O. Milivoj Dežman, književnik, koji se naročito i literarno istaknuo u borbi Mladih protiv Starih.

Literatura: Jubilarni broj Obzora 1910. *V. Novak.*

OCCHI BARTOLOMEJ (Oki), štampar i knjižar u Mlecima (1702 — 1743). O. je bio izdavač dubrovačkih i dalmatinskih pisaca. 1703 izdao je IV. izdanje Gundulićeve pjesme Suze sina razmetnoga, i na kraju knjige dodao je opširan popis naših knjiga na svome skladištu. 1712 izdao je O. Život Sv. Katarine M. Divkovića latinskim pismenima i na kraju knjige dodaje: Broy kgnigh hervaskih gimenovanih od zdola nahodise u butighi Bartula Occhi kgnigara na Rivi od Harvatou pod slamenyem S. Dominica; cina tolikoyer occitna vest. U tom popisu ima nabrojena 51 knjiga. 1743—1764 nastavio je započeti rad Šimun Occhi, a nasljednik Karlo Antun Occhi prešao je 1782 u Dubrovnik, i ondje je 1783 osnovao knjižaru i prvu štampariju u Dubrovniku i u cijeloj Dalmaciji, u kojoj je do 1787 štampano preko 50 manjih i većih stvari, a među njima novo izdanje talijanskih pjesama S. Bobaljevića i M. Monaldi-a (1783), Crijevićevih Comentaria (1786) i Delabelina rječnika (1785) a prvo izdanje Đurdevićeva »Života Sv. Benedikta« (1784). *V. Pr.*

ODAK KRSTO, muzičar (20/3 1888, Siverić, Dalmacija). Gimnaziju je svršio u Senju, filozofiju na franjevačkom učilištu u Šibeniku, a teologiju u Makarskoj. 1911 otišao je u München, gdje je svršio teološke nauke. Još kao gimnazist učio je u Senju nauku o harmoniji, a u Šibeniku kompoziciju i violinu kod Matijaša Melihara, dok je u Münchenu (1911—1913) učio kompoziciju i orgulje kod Dr. I. Hartmann-a. 1919—1922 pohađao je majstorsku školu profesora Vićeslava Novaka u Pragu, koju je završio sa uspjehom. Na apsolventskom natječaju bila je izvedena O. soneta Op. 1 za violinu i klavir, koja je odlikovana nagradom. O. radi od 1922 na muzičkoj akademiji u Zagrebu, kao profesor harmonije, kontrapunkta, klavira i talijanskog jezika.

Prvi O. radovi štampani su u Sv. Ceciliji u Zagrebu. Osim ovih crkvenih kompozicija napisao je O. slijedeće kompozicije: Muške zborove: Legenda tužne braće, Radosna noć u gradu (izveo više puta Hlahol u Pragu), Novo pokoljenje, Kovač, Naši očevi, Hajka (izveo Lisinski); mješoviti zborovi: Mož na hribu, Rapsodija I.; Nina, nina. Rapsodija II., Krijes, šest harmonizacija primorskih narodnih napjeva; orkestarska djela: Jugoslovenska svita, Kolo, uvertira; za pjevanje sa orkestrom: Majka udovica, balada, Oči sem večkrat i Citan; pjesme uz pratnju klavira: Sinoć prodoh šefteli sokakom, Valaj imaš ženče; za violinu i klavir Sonata op. 1, Chanson triste, Legenda, Moment musical; za gudački kvartet: Kvartet I. (izveo više puta Amar Hindemith-ov kvartet) kvartet II. Psalam 123, 130 i 150 za bariton, violinu, violu, čelo i harfu (izveden u Zagrebu 5/3 1926). Crkvene kompozicije: Missa B-dur za orkestar, orgulje, sola i zbor (u Sinju izvađano 1914).

O. se bavi sakupljanjem i proučavanjem naših narodnih napjeva. Pored savremene tehnike, kojom O. vlada, njegova individualna karakteristika ima u sebi dramskog elementa, a melodijske linije veliku gradaciju. Nacionalne i slovenske odlike muzičke, koje dominiraju današnjim muzičkim naraštajem, imaju i u O. svoga pobornika i dolaze do svoga najvećeg izraza u njegovom vokalnom stavu. *K. Manojlović.*

ODAVIĆ PETAR, pisac (19/6 1866, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu, a pravo u Parizu 1887. 1890—1906 bio je u državnoj službi, prvo u ministarstvu inostranih djela, pa kao sekretar i otpravnik u sofijskom i pariskom poslanstvu, zatim predsjednik suda u Smederevu i inspektor u ministarstvu unutrašnjih djela. — Najviše je pisao pjesme, priče i članke o kulturi lijepoga. Do sada je objavio posebno: Novele (1905), Pesme (1906), Razmišljanje o Lepome (1907), Suton i Senke (pjesme, 1909), Krize mladosti, novele

(1910), Putem čežnje i snova, pjesme (1911), O umetnosti i o umetnicima (1921), Srodne duše, novele (1923), Eseji (1925). *V. P.*

ODAVIĆ RISTA, književnik (19/8 1870, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i historijsko-filološki odsjek velike škole svršio je u Beogradu, 1897—1898 studirao je jednu godinu u Leipzigu. 1894 postavljen je za nastavnika treće beogradske gimnazije. Bio je u dva maha dramaturg narodnog pozorišta (1901—1903 i 1907—1909). Poslije Svjetskog Rata (1918) imenovan je za šefa presbiroa ministarstva inostranih djela. 1920 za upravnika državne štamparije. 1921 izabran je u banjalučkom okrugu za narodnog poslanika ustavotvorne skupštine, 1923 postavljen je za načelnika umjetničkog odjeljenja ministarstva prosvjete, a 1924 za upravnika državnog arhiva u Beogradu.

O. je bio vlasnik i urednik ilustriranog književnog lista Nova Iskra (1899—1907 i 1911) i urednik časopisa Delo (1910—1911). — O. je rano počeo da piše pjesme, pripovijetke, književne i političke članke, a specijalno se bavio i prijevodima u stihu. Ni pjesme ni pripovijetke nije do sada štampao u posebnim izdanjima. Uopće veći dio O. književnih i publicističkih sastava ostao je razbacan po savremenim časopisima i listovima: Otadžbini, Delu, Javoru, Zvezdi, Straživlovu, Bosanskoj Vili, Brankovom Kolu, Novoj Iskri, Samoupravi i t. d. Od prijevoda posebno je štampao Puškinovog Evgenija Onjegina (1893, u popravljenom izdanju 1924), Utopljeno zvono, dramski poem Gerharta Hauptmann-a (1905), Alkestu od Euripida u preradi (1904), Staru Vrlinu, dramu od L. Amfiteatrova (1906) i antologiju ruske lirike Zvuci ruske lire (1914). Prijevod Goethe-ova Fausta nalazi se u rukopisu u narodnom pozorištu u Beogradu. Za vrijeme Svjetskog Rata O. je izradio i objavio Essai de bibliographie française sur les S. C. S. (1918). 1924 izdao je zbirku uspomena i bilježaka srpske djece, izbjegle 1915 u Francusku, o albanskoj tragediji. O. je napisao dramsku trilogiju: Duh naših dedova, Hej Sloveni, Pod krstom, Posle oslobođenja, koja se s uspjehom davala u beogradskom narodnom pozorištu. Osobito je poznata prva, Hej Sloveni! Ona se daje i danas u srpskim krajevima, a napisana je i prikazivana u Nišu odmah poslije rudničke bitke 1914. *V. Petrović.*

ODBOR CRNOGORSKI ZA NARODNO UJEDINJENJE. Kada je, početkom 1916, Austro-Ugarska okupirala Crnu Goru, Crnogorci, koji su uspjeli da emigriraju u savezničke zemlje, razvili su živu akciju za ujedinjenje Srbije i Crne Gore. U Parizu je 1917 sastavljen C. O. Z. N. U., pod predsjedništvom A. Radovića, bivšeg predsjednika crnogorske vlade. Odbor je počeo osnivati pododbore u svima mjestima i zemljama, u kojima je bilo Crnogoraca, i pokrenuo je nedjelni list Ujedinjenje, koji je, dokazujući koristi i prednosti narodnog ujedinjenja u jednu državu, otkrivao i osudivao akciju bivšeg kralja Nikole i njegovih doglavnika. Kada je, u ljetu 1917, na Krfu usvojena krfska deklaracija, koju su u ime Srbije potpisali članovi srpske vlade, a u ime našeg naroda pod Austro-Ugarskom, članovi Jugoslovenskog odbora, i C. O. Z. N. U. solidarisao se odmah sa krfskom deklaracijom. — List Ujedinjenje, koji je uspio da se proširi među Crnogorcima u Americi i da se proturi u okupiranu Crnu Goru, izlazio je u prvo vrijeme u Genèvi, zatim je prenijet u Pariz, gdje je izlazio do svršetka rata. Poslije odluke podgoričke velike narodne skupštine o ujedinjenju, C. O. Z. N. U. smatrao je da je njegova misija završena i list Ujedinjenje prestao je izlaziti (krajem 1918). *M. M.*

ODESCALCHI, spahija iločki, dobio je 1697 prostrani posjed od cara Leopolda I. na poklon za zasluge učinjene u ratu protiv Turaka, kao i za novčane pozajmice, koje car nije mogao povratiti. Posjed ima danas šuma 14.412 jut. *Đ. N.*

ODIERNA IVAN KRSTITELJ, odličan matematik i astronom (1597, Dubrovnik — 6/4 1660, Palermo). Kao profesor prirodnih nauka i matematike u Palermu napisao je O. na latinskom i talijanskom jeziku, čitav niz stručnih radova.

Literatura: A. Sorgo, Fragments 12. *Đ. K.*

ODIJELO. V. Nošnja.

ODIJELO NARODNO. V. Nošnja.

ODIN MAXIME LE COMTE (Oden Maksim), pseudonim pod kojim je Charles Nodier izdao svoju knjigu Smarra (1821). (V. Nodier). *M. I.*

ODJEK, list politički, ekonomski i književni. Pokrenut je u Beogradu 1889. Prvi urednik je bio Stojan M. Protić. Kasnije su mu se urednici mijenjali. Izlazio je 1884—1896. Obnovljen je 1902 kao organ radikalne demokracije. Prvi urednik je bio Jaša M. Prodanović. Izlazio je 1902 do 1914, kada je, zbog Svjetskog Rata, obustavljen. Kao nezavisan demokratski list O. je obnovljen 1924. *U. Dž.*

ODRA. 1. Selo u Hrvatskoj, oblast zagrebačka, srez velikogorički, od Velike Gorice 7 km k sjeverozapadu. Ima 702 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, željezničku stanicu na pruzi Zagreb—Sisak i poštu. Spominje se od 1201 dalje. *J. M-n.*

2. Rijeka u Hrvatskoj, lijevi pritok Kupe. Lijeva sastavnica O. je potok Kosnica, koji izvire u dolini Save, jugoistočno od istoimenog sela, i teče prema jugoistoku, a važnija, desna sastavnica je Lomnica. Njeno izvorište je na jugoistočnoj strani Samoborske gore, ispod kote 243 m. Odatle Lomnica teče kroz barovitu dolinu, u vrlo nepravilnom i vijugavom toku, ali pretežno prema istoku-jugoistoku. Na svome donjem toku zove se Odrica. Od sastava ove rječice sa Kosnicom, rijeka se na dalnjem toku zove O. Ona također čini velike okuke i vijuge, tekući kroz prostranu ravnicu Posavine pravcem jugoistoka, a u Kupu utiče kod sela Odre, sjeverozapadno od Siska, na visini od 92 m. Sa izuzetkom izvorišnog toka, sva O. je u močvarnoj ravnici, po kojoj se kreće sasvim sporo. Na svome toku O. prima mnogo pritoka, od kojih su veći: Buna i Lekenik, oba sa desne strane. Dužina O. toka od izvorišta Lomnice do ušća je 82·7 km, a površina porječja je 603·5 km².

Literatura: M. Šenoa, Rijeka Kupa i njezino porječje (Rad, 122, 1895). *P. V.*

ODŽACI, sresko mjesto u Bačkoj. 1921 imali su 5.306 stanovnika a 1910 5.403, od kojih je bilo Srba 63, Nijemaca 5.326, Židova 14; pravoslavnih 461, katolika 4.942. — Spominje se prvi put u vrijeme Turaka, od kojih su dobili i ime. 1570 imali su 7, a 1590 9 poreskih domova. Kasnije su O. opustjeli. Ponovno se spominju kao selo 1732. Polovinom 18 vijeka naselili su se u O. Nijemci. U O. su najznatniji vašari za kudjelju. Obrt je vrlo raznovrstan i znatan a osobito je znatna prerada kudjelje. Imaju građansku školu. *D. P.*

ODŽAK, mjesto u Bosni, sjeverno od Modriče. Ima 2.532 stanovnika. Trguje šljivom, rakijom i stokom. Ispostava je derventskog sreza. *M. F.*

OENOLOŠKI ZAVODI. U kraljevini SHS postoje dva O. Z.: u Zagrebu i u Bukovu. Zavodima je cilj da proučavaju tehniku vrijenja, njegovanje vina i bolesti vina, i da praktičarima daju zatražene upute u vinogradarstvu i vinarstvu. *I. R.*

»OGANJ«, društvo za spaljivanje mrtvaca. Osnovano je u Beogradu krajem 1904, inicijativom Dr. Vojislava Kujundžića. Cilj društva je, da se kod nas uvede fakultativno spaljivanje mrtvaca. Ističući higijenske, estetičke i ekonomske razloge zahtijeva i putem štampe i kroz svoja izdanja, osnivanje krematorija. Društvo je priredilo nekoliko izložbi i nekoliko predavanja sa slikama. Do 1924 borba društva svodila se na dobivanje prava fakultativnog spaljivanja umrlih, ali bez uspjeha. Ministarstvo unutrašnjih djela odbijalo je, prema referatima crkve, koja je isticala protiv prijedloga svoje razloge, ne crkvene, već higijenske. Društvo je imalo 1924 oko 500 članova. Izdanja su mu: pored štampanih pravila (1905), tri knjige propagandističkog sadržaja, i devet knjiga Rad društva »Oganj« (1905—1924) sa izvještajima o društvenom radu. *B. M.*

OGNJANOVIĆ ILIJA DR. (ABUKAZEM), književnik, humoristički pisac, liječnik (30/4 1845, Novi Sad — 21/8 1900, Budimpešta). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju je učio u Novom Sadu, Srijemskim Karlovcima i Pečuhu, a maturirao je u Budimpešti. Medicinu je studirao i doktorirao u Beču (1872). 1873 nastanio se kao praktični liječnik u Novom Sadu, gdje je 1884 izabran za sreskog fizika. Umro je u

jednom budimpeštanskom sanatoriju, a sahranjen je u Novom Sadu.

O. je počeo da piše još kao đak stihove i priče, već tada većinom humorističke. 1862 uređivao je Đački Venac, a još ranije izdavao je pisani đački šaljivi list Zolju, iz kojih su 1861 preštampavani neki njegovi sastavi u Rajkovićevom Komarcu. Od 1864 sarađivao je O. u Danici, objavivši te godine u njoj priče: Đačka ljubav, Na vilinoj vodici, Strana gospođica i Lepa Hazarija; 1865: Nije ona neverna; 1866: Đavolski poslovi. 1869 pisao je u Zastavi satire: Razglagolstvija, 1870: Nova slobodna razglagolstvija; 1874: Novo kolo a stari svirac i Božićna razglagolstvija i 1875: Sito i rešeto. Poznanstvo sa Zmajem imalo je presudnu važnost za O. život i rad. On je Zmaju bio do kraja glavni pomagač i saradnik pri uređivanju Zmaja, Žiže i naročito Starmaloga. U potonjem su osobito rado bile čitane O. Abukazemove Šetnje po Novom Sadu. Taj O. pseudonim, Abukazem, po arapskom vraču Abu-Kazemu, postao je poslije stalan i popularan. 1874 obnovio je O. Zmajev Javor i uređivao ga je, za svoje vrijeme, vrlo spretno i savjesno, devetnaest godina. O. humoristički i satirički radovi izašli su dijelom i u posebnim svescima: Šala i satira (1880—1883, pet svezaka), Šala i lakrdija, prva torba (1880), Vesele pripovetke (1889); 1878 i 1881 uredio je O. Abukazemov Šaljivi kalendar.

O. je radio i na popularnoj medicinskoj književnosti. Tako je 1876 izdao brošuru: O difteričnoj vratobolji, 1884: Kako se valja čuvati i lečiti od kolere, 1894: Imena bolesti što mogu smrt da nanesu.

Naročito je zaslužan O. trud na čuvanju uspomena znamenitijih Srba njegove bliže okoline i na prikupljanju već gotovo izgubljenih podataka o njihovu životu i djelovanju. Ovamo spada serija članaka: Grobovi znamenitih Srba što su im kosti u Novom Sadu ukopane (Javor, 1890), Zanimljive priče i beleške iz života znamenitih Srba (1900).

O. je najpoznatiji kao humorist i satiričar, i tu vrstu srpske književnosti on je, pored Zmaja, predstavljao jedini, sve do pojave Sremca, Domanovića i Nušića. O. je šala danas naivna i familijarna, a satira bezazlena, njegove priče su literarno mršave, više igre riječi i situacija, ali, sa svojim aluzijama na tadašnji život ipak vrlo dobro mogu da posluže kao dokumenti vremena. No iz sveukupnog O. rada i nastojanja na književnosti, na organiziranju njenom, na održavanju veza s književnicima i na poticanju njihovom na stvaranje, na pametnom i savjesnom prikupljanju građe, ispoljava se ličnost jednog neosporno simpatičnog i vrijednog književnog radnika, što više, u njegovom naraštaju, izuzetno trezvenog i korisnog.

Literatura: J. Protić, Dr. Ilija Ognjanović (sarajevska Nada, 1900); M. Savić, Humor i humoriste u književnosti srpskoj (Letopis Matice Srpske, 188); Dr. I. Ognjanović, Rad i imenik Matice Srpske, 1901, i Brankovo Kolo, 1901; Bran. Stanojević, Nekoliko crta iz adiđara uspomena na Dr. I. Ognjanovića (Branik, 1900, 102). *V. Petrović.*

OGNJANOVIĆ SVETOZAR, knjižar-izdavač u Novom Sadu (9/3 1869, Titel). Školovao se u Novom Sadu. 1880 stupio je u knjižaru Luke Jocića u Novom Sadu, a 1894 osnovao je knjižaru Vuka St. Karadžića u Srijemskim Karlovcima. 1906 primio je u Novom Sadu knjižaru A. Pajevića. 1914 Madžari su mu zaplijenili knjige u vrijednosti od 80.000 kruna i spalili ih. Glavna su mu izdanja: Universalna Biblioteka (26 sv.), Celokupna dela Žila Verna (4 knjige), Biblioteka prirodnih nauka (10 knj.), Ilustrovana Ratna Kronika (1912 do 1913), Muzikalije (16). Ukupno oko 300 izdanja. *U. Dž.*

OGNJIŠTE se u Srbiji po selima nalazi u kući, a kuća ovdje ne znači samo zgrada nego i onaj dio kuće gdje je O., na kome se kuha, oko koga se grije. Prije su uz O. i spavali, tu su bile naćve za miješanje hljeba i mnogo štošta, što se kasnije odatle premjestilo. U našim sjevernim krajevima O. je mjesto u kuhinji, koja se u Crnoj Gori i Primorju zove kužina, u Grblju kuharica, a sva ta imena odgovaraju »kući«.

U nas ima tri vrste O. U Makedoniji, osobito zapadnim krajevima, pa kod Mijaka, ono je udubljeno i leži ispod okolne zemljine površine. Većinom je okruglasto, s promjerom od 70 cm do metra, a na bačilu može da dotjera i do metra i po, gdje se mora

mnogo lonaca uz vatru da pristavi, pa čak i mnogo kotlova nad njim na sindžiru (verigama) da visi. Obično je udubljeno do 7 cm, a okolo po rubu, za 3 cm uzdignutom, ostane mjesta za lonce. S lijeve i s desne strane ovog O. su katišta (postelje bez kreveta), na kojima spava mlađa čeljad. U Pomoravlju, istočnoj Resavi i okolini, O. je ravno s podom. Ovakva O. razlikuju se od ostalog poda, što im je zemlja od vatre pečena, nešto crvenkasta. Negdje, ako pod nije čvrst, metnu na mjesto, gdje će doći O. ilovače, pa je dobro nabiju. Treća vrsta O. uzdiže se iznad poda, počinjući od jednog pedlja pa do 80 cm u visinu, kao po Vojvodini, gdje se nad O. uzdiže dimnjak, u narodu uvijek nazivan, po turski, odžak. Uzdignuta O. zidaju se od opeka ili u komadu istucanog kamena. U Hercegovini istucaju prvo mek kamen, zvan vrsta, pa ga zamjese s ilovačom i namjeste u obzidanom O. i nabiju. Ravna i uzdignuta O. su četverouglasta. U starinskim kućama i kolibama u sredini O. nabijena je ilovača, ali s udubljenjem od 20 cm, različno po predjelu. To je udubljenje danju pokriveno pepelom i žarom, pa se i ne vidi, nego tek u veče pred spavanje domaćica ga razgrne i na dno spusti žara i sitnih ugaraka, pa sve to prekrije vrućim pepelom, da se žar ne ugasi nego da ostane živ, pa kad sutradan reduša razgrne pepeo, već nađe gotovu potpalu. Jake vatre u hladnim krajevima Hercegovine, Stare Srbije i okoline po cijelu noć bukte, da se svijet zgrije, a u mnogim krajevima, kao po Hercegovini, uz O. stoje uzdignuti zidani kreveti, na kojima spavaju. Ono udubljenje u O. u Lici se zove zaprećak, a u drugim krajevima mahom se čuje samo zapretati žar. U planinskim hladnim krajevima O. je kad se ustane još vruće, i odmah svi prilaze k njemu, a tamo na njega starci i djeca hoće i da sjednu, što se u drugim toplijim krajevima nipošto ne dopušta, jer se računa da bi se tim postupkom O. oskvrnilo. U Gusinju ovo se redovno vida. U Bosni, često i po Srbiji, ima slučajeva da na O. stoji jedna kamena uzidana pločica, na kojoj se peče pogača i hljeb. Zamiješeno tijesto spuste na nju i pokriju supraškom, te se istiha peče. Za neke potrebe uzme se zagrijan vršnik, osobito za pite, pa se pokrije opet supraškom i krupnim žarom.

U Dragačevu kao i po svoj valovitoj Šumadiji O. je do pola metra visoko obzidano opekama i pločastim kamenom, a zemnom se smolom izjednači. Na O. su dva preklada dva kamena, koji stoje nešto u uglu O., a nešto izvan njega, jer se radi čvrstoće uglavljuju negdje i u samu zemlju uz O. Za preklade ne uzimaju tvrd kamen, iz koga pri kresanju sijeva varnica, jer bi od vatre pucao, ni mekan da se istroši, nego onaj koji je izdržljiv na žari, t. zv. tocilnak. Glavnje i cjepanice naslažu se gornjim dijelom na ove preklade, da ne bi pale u pepeo, a tu je uz njih i zažarena klada, koja također čuva da drva ne padnu s O. Pročevlje se računa prema prekladama.

U mnogim banatskim selima, O. je visoko po 70 cm, od opeka je zidano i sa strane malo zagrađeno. Taj pervaz diže se najviše do pedlja. Zaprećka nemaju, jer iverje potpaljuju žigicama. Na vatru spuste balegu da se užari, što često ponavljaju, koja i dok je još prijesna istjeruje iz žara toplinu k loncima. Banaćanke peku na O. pogače i pite, poklapajući ih zaklopcem, sada željeznim, koji se inače zove vršnik ili sač. Peć ukade (zagriju) sa 7 snopova tule (kukuruzovine, tale), pa kad izgori skupe žeravicu, rasčiste sredinu i tu peku hljeb, a nikad ne na O. I po svoj Makedoniji loži se balegom.

Nad O. vise o verižnjači (vodoravnoj motki) verige, obično željezne, a po kolibama i bačilima i u samim vojvođanskim kolibama mjesto željeznih veriga visi jedno drvo, na čiju se kuku prikvače kotlovi s mlijekom za varenje i t. d.

Na makedonskim bačilima verižnjača je uzduž prorezana, i u tom prorezu objesi se po više kotlova, i kad se u tom kotlu mlijeko uzvari oni lanac s kotlom odmaknu sa žari a drugi primaknu, kako im treba.

Nad O., malo u stranu, u Crnoj Gori, planinskoj Hercegovini, rjede u župnoj nizini, stoji na gredama nezakovana jedna ljesa, koja se zove čerjen. Na čerjenu najviše stoje koševi s kukuruzom u klipovima da se suši, i tu su i razne držalice, japija i t. d. Tavanice u ovim kućama nema, a i smetala bi sušenju mesa i slanine.

Po brdskim krajevima, naročito u Morači, O. mora biti uvijek ometeno s dosta zapretane vatre i suvadi, ne samo živih radi, nego i radi kuma (kuge), koji kad dođu imaju odatle samo da odlože i mirno da posjede kraj O., jer gdje je sve čisto, i po kući, tu ništa ne učine, a gdje je galijotluk sve satru.

Na O. se peče hljeb i gotove druga jela, na njemu se većinom pristavi božićna pečenica, a uvijek loži badnjak i peče česnica. Zato je O. kućni stožer za socijalni i religiozni život. Kultom ognjišne vatre duboko je prožet i srpski narod. On gleda u njoj simbol moralne čistoće i jačih nebeskih sila, koje mu pomažu, a mogu i da odmažu. Zato se u teškim trenucima on O. i vatrom kune, a i drugoga O. zaklinje. *S. Trojanović.*

OGRAŽDEN-PLANINA, planina u Makedoniji, između rijeka: Prevedene-Cironske-Levnice-Razdola, sjeveroistočno od varoši Strumice, a oko 20 km južno-jugozapadno od Berova. O. P. pretežno je sastavljena od kristalastih škriljevaca. Pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku i u tom su pravcu najviši visovi: Ograždeh 1.744 m, Krkan 1.564 m, Solište 1.436 m i Čardak 1.332 m. Od glavnog grebena odvajaju se povijarci i kose, na kojima su prema sjeveroistoku i istoku ovi istaknuti visovi: Rabuš 1.465 m, Crnogorski Rid 1.181 m, Suva Vodenica 1.292 m, Karamatlija 1.489 m, Čunlije 1.364 m, Dabovo 1.207 m, Gramadna Belok 1.271 m, Cerim Bor 1.292 m. Na zapadu su: Ižove 1.364 m, Uši 1.356 m, Treska 1.263 m, Omarica 907 m. Zapadna strana O. P. dosta je strma, a istočna je blažih nagiba. Stoga su ovdje kose i povijarci mnogo razvijeniji i duži. Neki dijelovi su pod vegetacijom, a neki su nagi. Preko O. P. vodi nekoliko staza, a na zapadnom podnožju prolazi kolni put Carevo Selo—Pehčevo—Berovo—Hamzali—Strumica. *P. V.*

OGRIN SIMON, slikar (6/10 1851, Stara Vrhnika). O. je stupio 1867 u radionicu kipara Götzla, do 1875 radio je u radionici slikara Janeza Wolfa, zatim je učio akademiju u Mlecima. Sada živi u Ljubljani. O. radi freske i slike uljem, osobito za crkve. Saradivao je s Janezom Wolfom pri slikanju prezbiterija u Vipavi i crtao veću kompoziciju: Ubijstvo Galeazza Viscontia.

Literatura: Zbornik za umetnostno zgodovino, II., 43, 135.

F. S.

OGRINEC JOSIP, pisac (5/4 1844, Podgorje, kod Kamnika — 13/5 1879, Vinkovci, Srijem). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1856—1864), počeo je teologiju u Ljubljani, pa je 1865 prešao na pravnu akademiju u Zagrebu. 1866—1870 studirao je na bečkom univerzitetu prirodopis i matematiku. 1870 bio je učitelj u privatnoj trgovačkoj školi u Ljubljani, 1871/72 pisao je za Dramatsko društvo u Ljubljani, 1872 bio je suplent u Novom Mestu, 1873 u Vinkovcima, 1879 profesor.

O. se vježbao kao gimnazijalac i teolog u pjesništvu i saradivao sa pjesmama u teološkom rukopisnom listu Slovenska Lipa. U Beču, gdje ga je Stritar uzeo u svoje društvo pisaca, on se posvetio prije svega prozi. Saradivao je od 1868 u Slovenskom Glasniku, Besedniku, Zvonu, Zori, Slovenskom Narodu, Taliji, Matici Slovenskoj, Mohorjevoj družbi i dr. (pseudonim Jože s Podgorja, J. Medvedov, O. Osipov, J. O., Pribislav O.). Pisao je prirodopisne crtice, pripovijetke, dramatične igre i nešto pjesama. Najpoznatije su mu pripovijetke: Vojnomir — uzet iz historije pokrštavanja Slovenaca (Slovenske Večernice, 1871), Setev in žetev (Slovenske Večernice, 1875), Sarovnica s Karneka (Zora, 1872) i vesela igra V Ljubljano jo dajmo (Slovenska Talija, 1869). Najbolje O. književno djelo je: Obrazi iz narave (Glasnik, 1868, Zvon, 1870, Zora, 1872); on se ističe uglađenošću pjesničkog izraza. Od stručnih spisa treba spomenuti historičko-topografsku raspravu Kamnik (Letopis Matice Slovenske, 1870), prirodopisnu crticu Nagon ali tudi preudarek (Zvon, 1876) i Pčela, kakva je, kako se razvija i kako živi (Program vinkovačke gimnazije 1878). O. je mnoge igre prevadao za Dramatično društvo u Ljubljani.

Literatura: Levec, Slovenski Narod (1879); Benkovič (Dom in Svet, 1890); Dom in Svet, 1891; Grafenauer, Zbirka slovenskih povesti, I., 1913.

I. Grafenauer.

OGRIZOVIĆ MILAN DR. (11/2 1877, Senj — 22/8 1923, Zagreb). Roden je kao posmrče od oca pravoslavne vje-

re i majke katolikinje. Ujak župnik preveo ga je na katolicizam. Gimnaziju je svršio u Gospiću, sveučilište (klasičnu filologiju) u Zagrebu. Bio je srednjoškolski profesor u Zagrebu, zatim lektor za hrvatski jezik na kazalištu u Zagrebu. Za vrijeme rata bio je na vojnoj dužnosti kao referent za srednje škole u okupiranoj Srbiji, a poslije ujedinjenja profesor na glumačkoj školi u Zagrebu. Isticao se u politici kao pristaša pravaštva, te je bio 1908 biran za narodnog poslanika na hrvatskom saboru.

Već kao osmoškolac uređivao je u Gospiću list Hrvat. Kasnije je pisao članke, novele, pjesme, crtice, drame u Hrvatskom Pravu, Hrvatskoj, Vijencu, Prosvjeti, Lovoru, Hrvatskoj Smotri, Savremeniku, Domu i Svijetu (koji je potkraj života uređivao), Nastavnom Vjesniku, Beogradskim Novinama i t. d. Njegove su drame: Dah (Nada, 1902), Godina ljubavi (1906), Svijet (Savremenik, 1906), Prokletstvo (1906), Hasanaginica (1909), Zlatokosi Kraljević (1909), Banović Strahinja (1912), Car Dukljanin (1914), Objavljenje (1918), Vučina (1921). — Dramatizacije su mu: Propast kraljeva hrvatske krvi (prema Kumičiću, 1905), Smrt Smail-age Čengića (1923, prema Mažuraniću). — Njegove su dramske prigodnice: Slava njima (o desetgodišnjici nove kazališne zgrade u Zagrebu), Van s tuđincima (sjećanje na dan, kad se u Zagrebu prestalo glumiti njemački), Nepoznat (jubilej Lisinskoga). Operna su mu libreta: Lopudska sirotica, Hasanaginica. Sa Zvonimirom Vukelićem napisao je: Trgovinu ideja i Novu trgovinu ideja (1902), te komediju: Gospodica od telefona (1910). U novelistiku idu: Pripovijesti i Tajna vrata. Iz historije kazališta napisao je djela: Pedeset godina hrvatskoga kazališta i hrvatska opera. — Uredio je zbornik: Hrvatski pripovjedači i izdao jubilarni spis: August Šenoa (1921). Među naučne rasprave ide mu disertacija: Kako je Emerik Pavić preveo Kačićev razgovor ugodni (Nastavni Vjesnik, 1904). Osim toga napisao je O. mnoštvo ocjena i referata u Savremeniku, Hrvatskoj Smotri, Domu i Svijetu i dr. On je među prvima upozorio na talenat Miroslava Krleže širio je razumijevanje za mistiku Frana Galovića; uopće se njegove kritike ističu živošću, erupcijom i ukusom.

O. je više literat, eklektik nego li spontani stvaralac. Poznavalac kazališne tehnike, on je pisao efektne drame. Nije imao svog određenog područja rada, nego se prihvatio svega, što su mu pod ruku nosile prilike. Dramatizirao je tuđa djela, uzimao motive iz narodne pjesme, pokušao da iznese i savremeni život na pozornicu. Bio je jak receptivan talenat, s razumijevanjem za finese i prednosti tuđega rada, no originalna žica ne dolazi jako do izražaja. Najočitija je njegova sklonost misticizmu (u novelama, a najjače u Objavljenju). Kod O. misticizam ipak nije izražen umjetnički, uvjerljivo, već više verbalistički. Praveći kompromise sa publikom, za koju je u prvom redu pisao, on je ponajviše neizrazit. Prokletstva, svoje najjače i najizrazitije drame (borba protiv službene crkve) on se odrekao. O. je u prvom redu tip literata-čovjeka, koji će spretno i brzo napisati efektne stvari za svaku zgodu, te prema tome zadovoljava efemerne potrebe literature, no čiji je originalni stvaralački rad slabiji i neizrazitiji od sposobnosti pisanja.

A. Barac.

OGROZDIĆ je vrsta grmastog voća, koje se nalazi često u vrtovima.

I. R.

OGULIN, gradić u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj. Prostire se u ravnici (323 m) k istoku od Kleka (1.182 m), uz rijeku Dobru, koja tamo pod imenom Đule, ponire u Đulin ponor. Po Đuli (djevojci Frankapanki, koja se u ponor sunovratila?) zove se i stari Frankapanski Zulum-grad također Đulin grad. Preko Đule vodi 30 m visoki željezni most. O. je znatna stanica i raskršće željeznice Zagreb—Karlovac—O.—Sušak (Rijeka) i željeznice O.—Gospić—Knin—Split i Šibenik i raskršće puteva.

O. ima 1.302 stanovnika, općinsko i sresko poglavarstvo, sudbeni stol, kotarski sud, financijsko ravnateljstvo, sresku upravu financijske kontrole, porezni ured, stovarište duhanskih prerađevina i soli, državnu šumariju, gospodarstveni ured i kotarsku šumariju imovne općine ogulinske, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, realnu gimnaziju, djevojačku stručnu školu, 2 osnovne škole, bol-

nicu, poštu, telegraf i telefon, 3 domaće štedionice i filijalu Prve Hrvatske štedionice u Zagrebu. Ogulin-Lika D. D. za industriju drva u Zagrebu, osnovano 1918 s kapitalom od 1,500.000 Din, ima u O. prvoklasnu pilanu i 1920 osnovanu tvornicu sanduka, željezničkih pragova, vesala i dr. s vlastitom električnom centralom. U O. je Ogulinska zadruga za proizvađanje opeka, crijepa, vapna, glinene i cementne robe.

O. stari grad, Zulum-grad, danas je tamnica; negda je bio veći, te je bio glavno utvrđenje zidom opasanoga O. Grad je podigao pod konac 15 vijeka Bernardin Frankapan, pošto su mu Turci (poslije 1493) razorili Modruše. 1527 spominje se O. kao njegova stolica. 1558 spominje se uz grad i varoš. Grad ima još danas dvije oble kule; visok je na dva kata, a pokriven je daskama. Glavni je ulaz bio u grad s lijeva gradske kapelice; do njega se dolazilo mostom preko duboke provalije. Po ugovoru o zajednici dobara, koji su učinili 1544 potonji sigetski junak Nikola Zrinski i šurjak mu Stjepan Frankapan Ozaljski, O. je pripao Frankapanu, a pošto ga on nije mogao braniti od turske sile, došao je 1563 u kraljevsku vlast, a pod krajišku upravu. O. je postao sjedište 13, u hrvatskoj krajini najznatnije kumpanije. O. kapetani, bili su: Vuk Frankapan Tržački 1618—1627 (poslije general karlovački), Herbert Auersperg 1650 i Petar Zrinski 1654. O. posadu plaćala je Kranjska. U 16 i 17 vijeku Turci su dosta često napadali na O. i njegovu okolinu. Kako su se O. pri tom vazda hrabro ponijeli, proglasio ih je 1622 Vuk Frankapan slobodnim ljudima, što je kralj potvrdio. — O. je lijepo napredovao, te je pri koncu 17 vijeka u tvrđavi imao do 1.200 stanovnika. Kad je 1746 preuređena Krajina, smješten je tamo štab ogulinske pukovnije. Po ukidanju Vojničke Krajine prenesena je 1886 sa Rijeke u O. velikožupanska stolica modruškoriječke županije. Poslije ujedinjenja 1918 ukinuta je, sa ostalim, i ta županija. Njezino područje danas zaprema sjeverni dio primorsko-krajiške oblasti, čiji veliki župan sjedi u Karlovcu.

Literatura: V. Laszowski, Ogulin (Prosvjeta, 1907); D. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (Matica Hrvatska, 1920); V. Klaić, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I., 121.

J. Modestin.

OHMUĆEVIĆ-GRGURIĆ JELENA, slikarica (1570 — 15/8 1610, Slano, kraj Dubrovnika). Bila je kći vojvode Ivelje i Jelene Nikole Bogašinovića. Udala se za Petra, tobožnjega sina Aleksija Komnena, i boravila je sa svojim mužem duže vremena u Napulju. O njenom umjetničkom radu saznajemo po njezinoj grobnoj ploči, gdje se izrijekom kaže, da se bavila telis et acu et penicillo. Djela joj nisu sačuvana.

Literatura: Kukuljević, Slovnik; G. Gelcich, I conti di Tuhelj (1889). *A. Sch.*

OHMUĆEVIĆ-GRGURIĆ PETAR, slikar. Živio je u Dubrovniku krajem 15 vijeka. O njegovom je životu malo poznato. Na stražnjoj strani jedne slike u zagrebačkoj Strossmayerovoj galeriji, koja potiče iz bosanskog samostana Sutjeske, sačuvalo se, prilijepljeno, rodoslovlje njegovo, pisano tobože 1482, sa slikom Sv. Grgura pape i grbovima Bosne, Slavonije, Hrvatske, Dalmacije, Srbije, Primorja, Nemanjića, Kosačića i t. d.

Literatura: Kukuljević, Slovnik; Katalog Strossmayerove galerije (1922). *A. Sch.*

OHRID, varoš u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na sjeveroistočnoj obali Ohridskog Jezera. Ima 2.194 kuće sa 9.603 stanovnika (1921). Leži u dnu Ohridskog Polja, na osamljenoj vapnenačkoj hridi (792 m), koja rtasto zalazi i visoko se diže nad Ohridskim Jezerom (695 m). Po takvom položaju na hridi (»vo hrid«, »o rid«, »o hrid«) došlo je slovensko ime O. Narod ga najčešće zove Orid.

O. je jedan od najstarijih naših gradova. Spominje se još u 3 vijeku prije Kr. Grčki se zvao Lihnidos, a jezero Lihnidsko, što znači Bijelo Jezero. Tako se u žitiju Sv. Nauma spominje, kako je on podigao manastir »na ishod Belago Jezera« (početkom 10 vijeka). Pošto su Rimljani zavladali ovim krajevima (168 prije Kr.) jedan od najvažnijih gradova na putu Via Egnatia bio je Lychnidus, glavno središte oblasti Dassaretia u Iliriji, a zatim glavni grad provincije Novi Epir. Za vlade cara Dio-

klecijana (284—305 po Kr.) i njegovog suvladara Maksimilijana, u O. je propovijedao kršćanstvo i bio je prvi episkop Sv. Erazmo, misionar iz Antiohije. Nedavno je obnovljena crkvica Sv. Erazma u blizini varoši. U 5 vijeku spominje se O. kao bogata varoš sa tvrđavom (479), i kao stolica episkopa Antonija (449—459) i Laurencija (497).

Poslije slovenskog doseljivanja O. je, krajem 9 vijeka, postao središte za širenje kršćanstva među Slovenima, na čemu su onda započeli ovdje rad učenici Sv. Ćirila i Metoda: Sv. Naum, prvi slovenski monah i Sv. Kliment, prvi slovenski episkop. U O. kao duhovnom središtu balkanskih Slovena podignuto je onda i kasnije više znamenitih crkava, kao Sv. Sofija i Sv. Bogorodica Perivlepti. O. je bio prijestolnica cara Samuila (976—1014), a od episkopije postao je onda i stolicom ohridske patrijaršije. Propašću Samuilovog carstva, ohridska patrijaršija je 1018 svedena na stepen arhiepiskopije, a kao takva trajala je sve do ukidanja u 18 vijeku (1767).

Predrimska, rimsko-bizantska i Samuilova tvrđava carskog prijestolnog grada O. održala se i do sada, na visokoj hridi iznad jezera, gdje je i najstariji dio varoši sa najvažnijim crkvenim građevinama. Grad O. rušen je i obnavljan više puta, no i sad se dobro drži, sa 18 kula, koje pojačavaju gradske zidine sa četvero vrata, i sa najvažnijim dijelom tvrđave u unutrašnjem gradu, na samom vrhu ohridske kamenite hridi.

Stari O., slovenska carska i patrijaršijska prijestolnica, imao je burnu prošlost. Krajem 11 vijeka pretrpio je najezdu Normana iz Italije, a zatim je potpadao pod Bugarsku, pa opet pod Bizant (13 vijek). O. je sredinom 12 vijeka bio poznat kao važan trgovački grad, a u 13 vijeku imao je i trgovačku koloniju Armena. Najzad je car Dušan 1334 zauzeo O., koji se naziva slavni grad. Za vlade cara Dušana bio je gospodar gradu O. sevastokrator Branko Mladenović, rodonačelnik vladalačke porodice Brankovića. Pri Dušanovom krunisanju za cara (1346) sudjelovao je i ondašnji ohridski arhiepiskop Nikolaj.

U doba cara Dušana bio je znatan ribolov na Ohridskom Jezeru, a u O. glavni ribarski trg. Većina lovišta i ribara pripadali su crkvenim vlastelinstvima. Tako je Dušan kao kralj (oko 1337) priložio prilepskom manastiru Treskavcu u O. metoh crkve Sv. Jovana Bogoslovca »s lovištem« (sada Sv. Jovan Bogoslov i ribarski kraj Kanevo), a jednom poveljom od 1342 do 1345 potvrdio je vlastelinstvo ohridskom manastiru Sv. Bogorodice Perivlepte. Tom prilikom priložio je manastiru ova ribarska naselja na Ohridskom Jezeru: Radobuždа (sada Radožda) »s lovištem«, Hoduništa (Uduništa) »s lovištem«, Struga Vranijska i Struga Mala (varoš Struga), u gradu na jezeru crkva Sv. Nikole sa »sedam ribara«, Frugovi Vlasi (Frigovo i Mali Vlaj), crkva i metoh Sv. Bogorodice u Radovlišti (Radolište), Podmoli (Podmolje), Momlišta (Mumulište), i još na Crnom Drimu Lukovo »s lovištem«. — Za vrijeme cara Uroša O. je upravljao cezar Grgur, stariji brat Vuka Brankovića. Grgurova je zadužbina manastir Naum (1361). — Za vlade kralja Marka gospodario je u O. njegov rođak Andrija Gropa a tu je bio i Gropin zet vlastelin Ostoja Rajaković. Gropa je u O. kovao novce sa natpisom: Po milosti Božijoj župan Gropa. Gropina je zadužbina crkva Stari Sv. Kliment (1378), a u crkvi Sv. Bogorodice Perivlepte (Sv. Kliment) nalazi se grob i fresko-slika Ostoje Rajakovića. U sredovječno doba O. se zvala i oblast oko grada i Ohridskog Jezera; sada se zove Oridsko, a stanovništvo Oridanci. Po smrti kralja Marka (1394), O. je pao Turcima u ruke.

Prvih nekoliko decenija pod Turcima O. nije stradao. Prvi put je O. postradao od Turaka, kada ga je 1466 zauzeo Skenderbeg, pa ga je sultan Muhamed II. ponovno uzeo i odatle prodro do Drača, a pri povratku u O. porobio mnogo ohridskih »boljara« i drugih Ohridana i preselio ih u Carigrad. Tada je ohridski arhiepiskop Dorotej držao kod sebe Kratovca Dimitrija daka, koji mu je prevodio na srpski veliki crkveni ustav za potrebe njegovih eparhija. — U 16 vijeku O. je bio važan ribarski trg, naročito se spominju ohridske pastrve i šarani (1510), a ohridsku ribu hvale mletački putopisci kao čuvenu u svoj Turskoj. O. je onda bio slabo naseljen, ma da je bio središte sandžakata. U to doba pod ohridskom arhiepiskopijom bio je i pravoslavni

vladika cijele Italije sa sedam eparhija (Pulj, Abruzzi, Kalabrija, Basilika, Sicilija, Malta, Dalmacija).

Za arhiepiskopiju je tada nastalo teško doba. Arhiepiskopa Valama su 1598 posjekli Turci u Velesu. U 17 vijeku bio je O. poznat u Rusiji kao stolica arhiepiskopa i kao grad srpske zemlje. Onda su i katolici imali u O. nadbiskupa, čija se nadbiskupija računala u Srbiju. Radi turskog i arnautskog pritiska i naseljivanja, a proganjanja kršćana, pravoslavno stanovništvo bilo je jako spalo. 1664 bilo je u O. svega 142 kuće pravoslavnih.

U 18 vijeku bio je O. vrlo znatno trgovačko središte na starom putu od Drača i Elbasana za Bitolj i Makedoniju. Kršćansko stanovništvo, koje je vodilo glavnu trgovinu, bilo je veoma bogato i živjelo je raskošno, tako da su crkvene vlasti sredinom toga vijeka zakletvama i kaznama primoravale Ohridane i njihove žene da ne vode luksuzan život. Krajem 18 vijeka O. je bio jedno od glavnih mjesta bitoljskog vilajeta, vrlo utvrđen grad, živog karavanskog saobraćaja, a imao je do 5.000 stanovnika. Onda je u O. zagospodarila arbanaška porodica Dželadin-bega. Ona se držala carskog odmetnika Ali-paše Janinskog, a zatim Mustafa-paše Škodranina. Najzad je energičnim provađanjem reforama u Turskoj uzurpator vlasti Dželadin-beg 1830 prisiljen da bježi. Tada su porušeni raskošni dvori Dželadin-bega, Gornji Saraj u tvrđavi. — O. je 1835 postao sjedište kajmakama. Tada je u varoši bilo oko 6.000 stanovnika, većinom kršćana, a malo Arnauta i Turaka. Pored velikog ribarskog trga za suhu i usoljenu ribu, u čaršiji je bilo oko 250 dućana. — Sredinom 19 vijeka O. je, pored ribarstva, bio čuven i sa trgovine i prerade koža. Preko Drača se trgovalo sa Leipzigom, Bečom i Trstom. Krajem 19 vijeka O. je imao 2.409 kuća sa 11.900 stanovnika, od kojih su 5.408 bili muslimani, a ostalo kršćani. Trgovina je poslije padala zbog arnautske anarhije, a sva se glavna privreda bila svela skoro samo na ribarstvo.

Od uvijek je bilo važno O. ribarstvo. Ohridske ribe bile su poznate još Strabonu (oko 20 prije Kr.). U našim narodnim pjesmama slave se ribe od Orida. U Ohridskom Jezeru ima do 17 vrsta riba. Najtečnija i najviše se lovi »pitoma riba«: belvica, strv, kresnica, letnica i pastrmka ili čista riba, koja je i najkrupnija (do 10 kg). Manje je ukusna »divlja riba« od koje su najsitnije: mrenac, šljunec, plašica, grunec, moranec, skobalj i mrena. Krupnije su vrste i više se love: skobust, pisa, klen i krap ili šaran, koji je najkrupniji od svih (do 20 kg). Poznata O. jegulja (do 3 kg) mnogo se lovi na isteku jezera u lovištima Crnoga Drima niže Struge. Na samom jezeru glavna su lovišta kod O., Peštana, Trpezice, Kališta, Radožde, a preko arbanske granice kod Lina i Podgradca. Najvještiji su ribari iz Peštana i Trpezice. — Ribari imaju naročite čunove, udešene i za buru na jezeru, a ribu hvataju raznim spravama, kojih ima oko trinaest, a najvažnije su: peštanski i megdanski vlak, vlače, ključ, mreža i t. d.

U starija vremena ribolov je bio skoro slobodan. Ribari su O. gospodaru plaćali izvjesnu sumu novaca kao porez. U posljednje vrijeme pod Turcima ribolov na jezeru uzimali su zakupci, pa su pojedine dijelove jezera (sćelj) izdavali ribarima u podzakup. Turska je 1911 imala od zakupa ribolova na jezeru 4.300 turskih lira. Naša država imala je 1924 od ribolova na jezeru 540.000 Din. — Sada ima u O. Ribarsko Udruženje od 150 članova sa 30 ribarskih čunova. Riba se izvozi u Skoplje, Bitolj i druge krajeve Južne Srbije.

Ribarstvo je još primitivno i neracionalno. Pored ribarskih čunova u O. ima jedna motorna lađa i više motornih čamaca, među kojima kraljevski Suvobor. Motornom ladom i čamcima vrši se saobraćaj do Podgradca, a česti su i izleti po jezeru, naročito do Sv. Nauma. — Od O. vodi uzana željeznica do Skoplja, a drugi krak preko Struge do Tašmoruništa k Debru. Pored ribe naročito se izvozi voće, najviše trešnje i višnje.

Pod starim gradom i varoši na O. hridi, gdje su sve kuće lijepog izgleda na jezero, O. se razvio i u ravnici, naročito kraj pristaništa u zalivu istočno od grada, prema Studenčištama. — U O. su: načelstvo okruga i poglavar sreza ohridskog, stolica ohridske eparhije, prvostepeni sud, carinarnica, gimnazija mješovita osmo-

razredna, pošta, telegraf i telefonska stanica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije III. (1911); J. Hadži-Vasiljević, Ohrid (Brastvo, 17); Grupčević, O Ohridu i Ohridskom Jezeru (1900); Lj. Kovačević, Prilep, Veles, Ohrid (Brastvo, 1); St. Simić, Ohrid (1925). *V. Radovanović.*

Crkve i manastiri u O.: 1. Sv. Sofija, koju je u drugoj četvrti 11 vijeka podigao ohridski arhiepiskop Leon, hartofilaks velike crkve, prvi od Grka na arhiepiskopskoj stolici u O. Crkva je restaurirana u 12 vijeku. Tada je prepravljen sadašnji unutrašnji narteks, koji je uz to dobio gore galeriju, u koju se ulazilo stepeništem, instaliranim u jednom naročitom prostoru na sjevernoj strani. Na istočnoj polovini jednoga svoda u prizemlju narteksa naslikani su ktitori, u kojima se, kako izgleda, mogu poznati »prvi sevastokrator« Isak Komnen i njegova supruga Irena. Njihov sin, Jovan Komnen, ohridski arhiepiskop, vjerojatno je kao mirjanin, a pod imenom Jovan, sevast Prosenika, naslikan na zapadnom zidu narteksa. 1313/14 dozidao je uz zapadnu fasadu crkve spoljašnji narteks sa gornjom galerijom ohridski arhiepiskop Grigorije, koji se u natpisu na zapadnoj fasadi hvali, da je Slovenima (»Muzima«) darovao zakone. Gornja galerija ovoga narteksa živopisana je u 14 vijeku, kako izgleda, za vlade cara Dušana. Sve su signature u živopisu srpsko-slovenske. U stepeništu, malo prije spomenutom, na istočnom zidu naslikan je neki Jovan despot sa suprugom, sa ohridskim arhiepiskopom Nikolom (spominje se 1336—1346), koji je prisustvovao krunisanju Dušana za cara, i sa dvoje djece.

Sv. Sofija je kao arhiepiskopska crkva igrala važnu ulogu u historiji pravoslavne crkve. Pri njoj su rezidirali i arhiepiskopi srpskoga podrijetla, kako izgleda već pri kraju 14 vijeka: Arhiepiskopi Dorotej (svrgnut 1468), Prohor (— 1560), Simeon (— 1561) i t. d. bili su Srbi.

Crkva predstavlja trobrodnu t. zv. orijentalnu baziliku, u kojoj su sva tri broda pod jednim krovom. Na crkvi ima tri apside (srednja je izvana peterostrana, dok su pobočne i izvana polukružne), od kojih su obje pobočne dvokatne. Padaju u oči krstati svodovi u prizemlju unutrašnjeg narteksa. Spoljašnji narteks ima dvije kule kao pobočne završetke. Njegovo prizemlje predstavlja jedan otvoren portikus, a njegova gornja galerija jednu lodu, flankiranu dvjema kapelama, koje su presvođene kubetima, izvedenim na pandantifima. Uz sjevernu stranu crkve bio je kasnije dozidan jedan otvoren portikus sa kolonadom.

U pravoj crkvi ima dva sloja živopisa. Prvi je iz 11 vijeka, a drugi iz 12 do 13. Naročito je interesantan živopis u gornjoj galeriji spoljašnjeg narteksa. Tu padaju u oči mnogobrojne scene iz legende o prekrasnom Josipu, jako oštećene. Srpsko-slovenske natpise oko slike izgrebli su Grci, u čijim je rukama bila crkva prije oslobođenja.

2. Bogorodica Perivleptu, danas crkva Sv. Klimenta. Sazidao ju je 1295 Arbanas Progon Zgur, veliki heterijarh, zet Andronika II. Car Dušan izdao je crkvi povelju, kojom joj je priložio neka sela oko Ohridskog Jezera. 1365 episkop Devolski Grigorije, prizidao je uz južnu fasadu crkve kapelu, posvećenu Sv. Grigoriju Bogoslovu. Kapela komunicira sa oltarom. 1380 sahranjen je u crkvi Ostoja Rajaković, zet župana Grope, a srodnik kralja Marka. Izgleda, da crkva nije bila izložena pljački i kvaru. Ona je postala sklonište dragocjenih ikona i drugih objekata. U njoj se čuva i slika Sv. Klimenta, izrezana u drvetu. 1684 prispjeli su u Moskvu iz saborne crkve Vavedenja u Ohridu arhiepiskop Avramije i arhimandrit Antimon, »Grci iz srpske zemlje«. — Crkva je u obliku križa i produžena je narteksom na zapadnoj strani. Živopis u crkvi propao je sasvim od čadi i ponegdje se jedva naziru konture figura. Bolje su očuvane freske u narteksu; one se odlikuju lijepim i skladnim formama figura i harmoničnim, nježnim bojama. Na južnom zidu ima jedna od rjedih kompozicija. Premudrost zida sebi hram, a iznad vrata slika, u kojoj je ilustrirana jedna čuvena pjesma Jovana Damascena, koja se pjeva o Božiću, sa vrlo velikim brojem figura, među kojima se poznaju i figure vladaoca i vlastele. Na žalost, ova je slika skoro sasvim propala.

3. Sv. Jovan Bogoslov, sagrađen na jednom rtu Ohridskog Jezera, izvan varoši, dominira cijelim jezerom i ocrtava se vrlo živopisno. O crkvi nema historijskih podataka. Izgleda, da je ona identična sa crkvom Sv. Jovana Bogoslova, koju Dušan, u jednoj povelji, izdatoj oko 1337 manastiru Treskavcu, zove metohom ovoga manastira. I njena arhitektura upućuje na 14 vijek. U osnovi je slična crkvi Sv. Klimenta, no u konstrukciji kubeta ima izvjesnih osebina, koje upućuju na Armensku. Prvobitan živopis je propao. Od njega ima samo nešto malo ostataka u apsidi kubeta.

4. Sv. Konstantin i Jelena ima na južnom zidu natpis (na grčkom jeziku), iz koga se vidi, da je crkvu sazidao i živopisao neki jeromonah Partenije. Njegov lik naslikan je na istom zidu, zapadno od vrata, zajedno sa njegovom majkom Marijom svećenicom, i sa jednim dečkom (ispred Partenija); iza Marije nalazi se lik Partenijeva oca Jovana. Godina zidanja crkve nije spomenuta u natpisu, no sudeći po arhitekturi, crkva može biti iz 11 vijeka. Ona predstavlja jednobrodnu baziliku sa poprečnim brodom (transeptom), naročito izvučenim tako, da nadvisuje ostalu crkvu. Poprečni brod ne ispada izvan zidova crkve.

5. Sv. Bogorodica predstavlja u arhitekturi isti tip kao i Sv. Konstantin i Jelena. I kod nje je poprečni brod izvučen i nadvisuje ostalu crkvu, no crkva čini utisak, da je nešto kasnija i da je zidana po obrascu spomenute crkve. O njoj nema nikakvih historijskih podataka.

6. Sv. Kliment, skromna crkvica, neznatnih dimenzija, bez kubeta, sazidana 1348 trudom jereja Stefana i velikog župana Grope.

7. Sv. Vrači (Kuzman i Damjan), poveća crkva sa fragmentima iz antičkog doba; izgleda novijega podrijetla.

8. Sv. Nikola, na jezeru, prema crkvi Sv. Bogorodice. Dosta je skromna. O njoj nema nikakvih historijskih podataka.

9. Na istočnoj obali Ohridskog Jezera nalazi se čuvena Bogorodica Zahumska, poznata pod imenom manastir Naum. Crkvu je podigao 1361 cezar Grgur, sin sevastokratora Sranka, gospodara Ohrida, a brat Vuka Brankovića. Crkva se arhitekturom odvaja od ohridskih crkava i podsjeća na srpske crkve iz Skopske Crne Gore i iz oblasti Skoplja. Sačuvano je i nešto od prvobitnoga živopisa.

10. Na zapadnoj obali Ohridskog Jezera u blizini Struge nalaze se u Kalištu dvije pećinske crkvice: Sv. Bogorodice (Uspenje), kod koje je jedna prirodna pećina iskorišćena kao kapela (ima i živopisa), i Sv. Atanasija, na visini od 30 m iznad obale jezera (pristupačna ljestvicama), prislonjena uz strmu stijenu, od koje je jedan dio iskorišćen za zakadni zid.

Literatura: Milan Zloković, Stare crkve u oblastima Prespe i Ohrida (Starinar, 1924—1925, 115—149).

V. Petković.

OHRIDSKA ARHIEPISKOPIJA. Središte prve kršćanske kulture slovenskog obilježja na Balkanskom Poluotoku bilo je oko Ohridskog i Prespanskog Jezera. Glavni radnici na organiziranju toga središta bili su Kliment i Naum, dva učenika velikih slovenskih apostola Ćirila i Metoda. Oni su poslije smrti Metodove (885) prebjegli iz Moravske u Bugarsku. Pod Bugarskom su tada bili i svi krajevi današnje Južne Srbije, stare sjeverne Makedonije. Prvi bugarski kršćanski vladar Mihailo-Boris korisno je upotrijebio misionarske sposobnosti i apostolsku revnost Klimentovu i Naumovu. On ih je poslao u zabačeni kraj Kutmičevicu, kod Ohridskog Jezera, gdje je kršćanstvo do tada, naročito u slovenskom elementu, imalo slabog uspjeha. Kliment i Naum razvili su tu odmah vrlo uspješan misionarski rad, i za kratko vrijeme, poučavajući narod, spremajući prosvjetne radnike i obavljajući bogoslužnje na slovenskom jeziku, uspjeli su da organiziraju prvu slovensku episkopiju za te krajeve. Za prvog episkopa postavljen je Kliment (oko 893). On je kasnije s Naumom osnovao i prve poznate manastire u tome kraju, jedan na sjevernoj (Sv. Kliment), a drugi na južnoj obali Ohridskoga Jezera (Sv. Naum). Ova episkopija, kao i druge kasnije osnovane slovenske episkopije u granicama ondašnje bugarske države, potčinjena je bila autokefalnom arhiepiskopu i patrijarhu bugarske crkve, koji je isprva stanovao u Velikoj Preslavi (danas selo Eski

Stambul), a zatim u Dorostolu (danas Silistrija).

Poslije uništenja prvog bugarskog carstva (971 ili 972) došle su pod vlast bizantskog cara Ivana Cimiska i sve oblasti stare sjeverne Makedonije. U isto vrijeme je i sva pravoslavna slovenska crkva u njima došla pod vrhovnu vlast grčkog carigradskog patrijarha. Ali, uskoro poslije Cimiskove smrti (976) pošlo je za rukom makedonskom vladaru Samuilu, da od Makedonije, Arbanije i sjevernih srpskih zemalja osnuje veliko slovensko carstvo, koje se više od četiri decenija (do 1018) uspješno opiralo bizantskoj prevlasti. Samuilo je podigao i samostalnu slovensku crkvu za svoje oblasti. Predstavnici te crkve, kao i carevine, isticali su težnju da naslijede cijelu bugarsku crkvu i carevinu, pa su zato i svoju crkvu i carevinu nazivali bugarskim imenom. Sjedište crkvenog starješine, koji se nazivao patrijarhom, bilo je isprva u Vodenu i Meglenu, a za tim u Maloj Prespi, na otoku Ahilu, gdje se i danas vide impozantne razvaline katedrale, velike crkve. U taj hram Samuilo je 983. poslije jednog uspjelog pohoda protiv Bizantinaca, prenio iz grada Larise moći Sv. Ahilija, svetitelja iz 4 vijeka, koji je smatran kao zaštitnik Larise. Nešto kasnije, sjedište slovenske arhiepiskopije postao je Ohrid, grad Sv. Klimenta, čiji je kult i važnost imao da bude od velike pomoći novoj crkvenoj organizaciji u njenoj misiji među Slovenima Samuilove države. Samuilo je umro 1014, a njegova državna tvorevina propala je već četiri godine poslije njegove smrti. Bizantski car Vasilije II. uništio je njegovo carstvo 1018. Ali Samuilova crkvena organizacija, pod imenom O. A., uspjela je da se održi i poslije toga punih sedam i po vjekova (do 1767), pod raznim državnim gospodarima, Grcima, Bugarima, Srbima i Turcima.

Car Vasilije II. uništivši Samuilovu državu nije ukinuo autokefalnost slovenske crkve. Oduzeo joj je samo naslov patrijaršije, nazvao je arhiepiskopijom, i za postavljanje njenih arhiepiskopa osigurao je glavna prava bizantskim carevima i carigradskim patrijarsima. Što više, Vasilije je za prvog ohridskog arhiepiskopa pod bizantskom vlašću postavio domaćeg čovjeka Slovena, Jovana Debranina, i poveljom od 1019 dao mu je pod upravu sve eparhije, koje su bile u sastavu Samuilove države, a dvjema drugim poveljama od 1020 proširio je jurisdikciju O. A. i na oblasti, koje su bile pod bugarskom vlašću za careva Simeona i Petra.

Prema tim poveljama u sastav O. A. imala je da uđe 31 eparhija i to: 1. Ohridska, sa Prespom, Mokrom i Kičevom. 2. Kosturska, sa Koricom, Kolonjom, Vojušom, Morom i Devolom. 3. Glavenička, sa Kaninom i Neaničkom. 4. Meglenska, sa Prosekom, Morihovom, Setinom, Ostrovom i Zaodrinom. 5. Bitoljska, sa Pelagonijom, Prilepom, Debrom i Velesom. 6. Strumička, sa Radovištem i Končom. 7. Morozvizdska, sa Kozjakom, Slavištem, Zletovom, Lukovicom, Pijanecom i Maleševom. 8. Velbuždska, sa Suteskim, Germanijom, Terimerom, Stobijem, Donjim Suteskim i Razlogom. 9. Sredačka (Sofijska), sa Pernikom, Sukovom i Znepoljem. 10. Niška, sa Mokrim, Koblosom, Toplicom i Svrljigom. 11. Braničevska, sa Moravskim, Smederevom, Grockom, Divisištem, Istaglanda (?) i Brodariskom. 12. Beogradska, sa Gradecom, Omčom, Glaventinom i Belom Crkvom. 13. Srijemska. 14. Skopska, sa Vinecem, Preamorom, Lukovom i Prilipom. 15. Prizrenska, sa Hvosnom, Leskovcem i Bretos (?). 16. Lipljanska na Kosovu. 17. Srbička, jugozapadno od Soluna. 18. Drstarska (Silistrija?). 19. Vidinska. 20. Raška. 21. Oroška, zapadno od Prizrena. 22. Černička u oblasti Drača. 23. Himerska, u Arbaniji sjeverno od Krfa. 24. Drinopoljska, u Arbaniji blizu Argirokastra. 25. Velska, južno od Drinopoljske. 26. Vutronska, u južnoj Arbaniji niže luke Santi Quaranta. 27. Janinska u Epiru. 28. Kozilska. 29. Petrska i 30. Staška u Tesaliji, te najzad 31. Berska ili Verijska, zapadno od Soluna.

Ohridski arhiepiskopi mogli su samo kratko vrijeme održati ovako velik broj eparhija pod svojom vlašću i za vrijeme bizantske vladavine u tim oblastima. Prije svega, mitropolit Drača ubrzo je uspio, da pod svoju jurisdikciju vrati sve arbanaške eparhije, a mitropoliti carigradske patrijaršije u Epiru, Tesaliji i Južnoj Makedoniji prisvojili su sebi susjedne eparhije. Tako su od gore

navedenih eparhija u 12 vijeku ostale pod upravom O. A. samo prvih šesnaest, zatim vidinska i raška. Uz to je osnovano šest novih eparhija, većinom odvajanjem od starih, tako da je O. A. tokom 12 vijeka imala 24 eparhije. Nove su bile: Debarska iz Ohridske, Devolska ili Selaforska iz Kosturske, Grebenska više Krbice, Kaninska iz Glaveničke, Slanička oko Jenidže Vardara i Brenotska za Vlahe i kršćanske Turke Vardariote.

S opadanjem bizantske moći, od kraja 12 vijeka, sužavale su se i granice O. A. uporedo s osvajanjima srpskih, bugarskih i drugih vladalaca na račun Bizanta. Obnovljeno bugarsko carstvo pridružilo je odmah vidinsku, sofijsku i druge susjedne eparhije novoosnovanoj trnovskoj arhiepiskopiji, kasnijoj patrijaršiji. Srpski kraljevi iz loze Nemanjića, pošto je 1219 osnovana autokefalna žička, kasnije pećka arhiepiskopija i patrijaršija, podvrgavali su postepeno, prema širenju srpskih državnih granica, pod svoju državnu crkvu sve eparhije O. A. nekad Strumice, Prilepa i Ohrida. Tako je O. A. krajem 13 vijeka ostalo samo 11 eparhija: ohridska, kosturska, devolska, glaveničkа, kaninska, pelagonijska, meglenska, slanička, grebenska, strumička i vlaška. Te su joj eparhije ostale i dalje, kroz sve vjekove opstanka O. A., glavni sastavni dijelovi.

Kada je kralj Dušan postao gospodar Ohrida (1334) i svih oblasti, koje su tada činile O. A., on ne samo da nije ukinuo O. A., već joj je ostavio autokefalnost, i po svoj prilici pridružio i sve eparhije, koje je na jugu i zapadu Ohrida osvojio, po Makedoniji, Tesaliji, Epiru i Arbaniji, jer su to, uglavnom, bile eparhije, koje su i ranije pripadale jurisdikciji O. A. Za vlade kralja Vukašina i njegovog brata Uglješe (1366—1371), izgleda da su pod vrhovnu duhovnu vlast O. A. podvrgnute čak i stare eparhije: sereska, dramska, hristopoljska (kavalska) i druge, koje su za vrijeme Dušana bile potčinjene pećkom patrijarhu.

Teritorij O. A. prešao je iz srpskih ruku u turske ruke. O. A. bila je prva autokefalna pravoslavna crkva na Balkanu, koja je u cjelini došla pod tursku vlast. Turci su priznali zatečeno stanje, i O. A. je, uporedo sa širenjem granica turske države, širila i svoju crkvu na štetu carigradske i trnovske, a naročito na štetu pećke patrijaršije. Granice O. A. tokom 15 i u prvoj polovini 16 vijeka zauzele su najveće dimenzije. Tada je O. A. imala pod svojom vrhovnom upravom ne samo sve svoje stare eparhije po Makedoniji i Arbaniji, Južnoj i Sjevernoj Srbiji, nego i po Moldavskoj i Vlaškoj, po Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori, pa čak i po južnoj Italiji, Malti i Siciliji. Poslije pada srpske državne samostalnosti (1459) gubi se trag srpskim patrijarsima, i ohridski arhiepiskopi, koji su već i dotle uspjeli da podvrgnu pod svoju vlast mnoge srpske eparhije, koje su ranije bile došle pod tursku vlast, uspjeli su da postepeno protegnu svoju vlast i na cio teritorij bivše pećke patrijaršije.

U četvrtom i petom deceniju 16 vijeka pokušavao je smederevski episkop Pavle, da se opre toj prevlasti O. A., i da obnovi autokefalnost pećke patrijaršije. On nije uspio, ali uskoro poslije njega (1557) uspio je to da izvede Makarije, rodak velikoga vezira Mehmeda Sokolovića. Tada su sve srpske eparhije iznad Strumice, Velesa, Kičeva i Debra oduzete od O. A. i ponovno ušle u sastav obnovljene pećke patrijaršije. Nad mitropolijom Moldavskom i Vlaškom O. A. vršila je jurisdikciju neko vrijeme poslije 1439, pošto je carigradska jerarhija primila uniju s Rimom. Ta je zavisnost bila više nominalna i za Moldavsku, izgleda, vrijedila je do polovine 17 vijeka. Od prvih decenija 16 vijeka, pa do kraja toga vijeka, O. A. imala je pod svojom vrhovnom duhovnom vlašću i starije i novije pravoslavne grčke i arbanaške kolonište u južnoj Italiji, po Apuliji, Kalabriji, Basilikatu, Siciliji, Malti i Dalmaciji. Episkop italski, sa naslovom mitropolita i egzarha, bio je jedan od južno arbanaških episkopa, koga je arhiepiskop ohridski sa svojim sinodom na taj položaj postavljao. Ta duhovna zavisnost pravoslavnih kolonista u Italiji od O. A. trajala je samo do pape Siksta V. (1585—1590), koji je koloniste prisilio na uniju, a pravoslavnom mitropolitu zabranio pristup Grcima i Arbanasima u Italiji.

Poslije obnovljenja pećke patrijaršije (1557) O. A. vraćena je, uglavnom, u svoje granice iz 13—14 vijeka.

Tako umanjena ona je morala pristupiti novoj organizaciji svojih eparhija, i definitivno ju je izvela do polovine 17 vijeka. Prva eparhija O. A., koja je dobila ime mitropolija, bila je prvoprijestolna eparhija kosturska. Tokom 16 i 17 vijeka, po uzoru na uvedeni običaj u carigradskoj patrijaršiji, dobile su taj naslov i druge eparhije. Tako je od 14 eparhija, koje su ostale O. A. do njenog konačnog ukidanja (1767) njih 9 nosilo naziv mitropolije (kosturska, pelagonijsko-bitoljska, strumička, koričko-selasforska, beogradsko-elbasanska, vodenska, dračka, grebenska i sisanijska), a 5 naziv episkopija (meglenska, debarsko-kičevska, veleška, prespanska i goro-mokrenska u Drim-kolu).

O. A. osnovana je za makedonske i druge balkanske Slovene sa zadatkom, da u slovenskom duhu širi, utvrđuje i čuva kršćanstvo među njima, a uporedo s tim da diže slovensku kulturu među svojim vjernima uopće. Ohrid je, sa svojom okolinom, gotovo čitav vijek i po bio središte cijelog crkveno-prosvjetnog života balkanskih Slovena, i uspio je da razvije dosta živu akciju na stvaranju kršćanske slovenske književnosti i civilizacije. Međutim, čim su Bizantinci ponovno postali gospodari ovih krajeva, oni su oprezno pristupili poslu, da onemoguće dalnji razvitak slovenske kulture u tim krajevima. Stoga se, prije svega, počelo sa heleniziranjem dotadašnje slovenske O. A. Forma je zadržana, ali je sadržaj izmijenjen. Za arhiepiskope i episkope uskoro se počelo postavljati gotovo samo Grke, a u Ohrid i u druge gradove, sve do više Skoplja i Prizrena, dovađani su grčki kolonisti iz Male Azije i Armenije. U isto su vrijeme Sloveni silom odvađani u Malu Aziju. Prvi ohridski arhiepiskop grčke narodnosti bio je raniji carigradski hartofilaks Leon (oko 1037—1056), poznat iz borbe sa Rimom u doba razdjeljenja kršćanske crkve (1054). Poslije njega redali su se sami Grci, među kojima bješe i odličnih književnika i kanonista, kao što su Teofilakti Dimitrije Homatijan. Oni su i na episkopske stolice dovodili samo Grke ili pogrčene Slovene. Na taj način, Bizant je dosta brzo uspio, da pogrči O. A. i da gotovo zatre u njoj razvitak stare slovenske književnosti i civilizacije.

Grčki utjecaj bio je naročito snažan u glavnijim gradovima, Skoplju, Prilepu, Ohridu i dr. Skoplje je, poslije 1018, postalo bizantski politički centar, te se u njemu i okolici odmah počela razvijati i znatna grčka crkvena civilizacija, sve do prijelaza njegova pod srpsku državnu vlast 1282. Iz toga su vremena mnoge ugledne crkve i manastiri oko Skoplja i po cijeloj Južnoj Srbiji, koji su većinom u ruševinama, ali ih ima koji i danas još služe. Tako je na pr. manastir Sv. Pantelejmona u selu Nerezi, na brdu Vodnom, iznad Skoplja, koji je 1164 podigao Aleksije Komnen, manastir Sv. Đorđa u Starom Nagoričinu, koji je u 11 vijeku osnovao bizantski car Roman IV. Diogen (1067—1071), a obnovio ga kralj Milutin oko 1308, i drugi.

Kako je snažan bio grčki utjecaj u Ohridu i njegovoj okolini još i u prvo vrijeme srpske vladavine vidi se po očuvanim grčkim natpisima raznih ktitora po crkvama, među kojima se nalazi i grčki natpis cezara Grgura, u manastiru Naumu na jugoistočnoj obali Ohridskoga Jezera, iz doba cara Dušana. Za ono nekoliko decenija (1334—1394) srpske vladavine u južnim krajevima O. A. crkva se ponovno slovenizirala, pošto su za arhiepiskope i episkope postavljani Srbi, te je u bogoslužđenju i književnosti uskoro prevladao srpsko-slovenski jezik tako snažno, da se uspio održati po tamošnjim crkvama i manastirima dugo vremena i poslije pod Turcima. Pored mnogih zapisa i natpisa u srpskom jeziku, to nam svjedoče i mnoge rukopisne knjige srpske redakcije, kao i štampane bogoslužbene knjige iz prvih srpskih štamparija 16 vijeka (Cetinje, Gračanica, Skadar, Mleci), koje su nađene po crkvama bivše O. A. i tako daleko na jugu, kao što je manastir Bukovo kod Bitolja. Što više, može se slobodno reći, da je srpska vladavina u staroj sjevernoj Makedoniji, a današnjoj Južnoj Srbiji, bila jedno od najljepših doba njene prošlosti. Svjedoci su toga i danas još očuvani mnogi spomenici velike materijalne kulture onoga vremena, zadužbine srpskih kraljeva, careva i vlastele, iz temelja građene ili obnovljene, kao i mnogi ostaci srpske duhovne kulture onoga doba, očuvani u djelima književnosti i pismenosti, postalim

po mnogobrojnim crkvama i manastirima u tom području.

Za vrijeme turske vladavine Grci su, kao pouzdaniji elemenat, uspjeli kod Turaka, da postepeno ponovno i potpuno uzmu u svoju vlast O. A. Od toga doba, a naročio od kraja 16 i tokom 17 vijeka, ohridski arhiepiskopi i njihovi episkopi bili su gotovo isključivo Grci ili pogrčeni Sloveni. Stoga se od tada ponovno i sve više javljaju grčke bogoslužbene knjige i natpisi po crkvama i manastirima O. A., a slovensko bogosluženje ubrzo je potisnuto ne samo iz svih gradova i manastira (osim Sv. Jovana Bigorskog i Sv. Prečiste Kičevske), nego i iz mnogih sela. Osim toga, Grci arhiepiskopi, episkopi i njihovi pomoćnici, osnivali su grčke škole i pomoću njih su uspijevali da odrode i pogrče mnoge Slovene po gradovima. U Ohridu je uspjeh u tome pravcu bio naročito velik. Njega osobito karakteriše primjer sukoba u ohridskoj crkvi 1867. Kada su, u doba pokreta za slovenskim bogosluženjem, neki rodoljubi počeli u crkvi pojati na slovenskom jeziku, ostali ohridski građani bučno su protestirali, javno su u crkvi ismjehivali slovensko bogosluženje i zahtijevali, da se i dalje poje grčki.

Ohridski arhiepiskopi nazivani su i patrijarsima i arhiepiskopima Justinijane Prime, oslovljavani su sa blaženi, potpisivali su se zelenim mastilom i nastojali su, da što više imitiraju carigradske patrijarhe. Velika većina od njih bila je iz carigradske patrijaršije, pa je prenijela i sve loše navike fanariota u O. A. Stoga su se i u O. A., osobito u 17 i 18 vijeku vrlo često mijenjali arhiepiskopi, djelovanjem intriganata, koji su i za novac kupovali arhiepiskopsko dostojanstvo. Zato se na pr. samo od 1650 do 1700 u Ohridu izmijenilo na arhiepiskopskom prijestolu najmanje 19 arhiepiskopa, dok su se za to isto vrijeme u Peći promijenila samo 4, a u Carigradu 34 patrijarha. Neki zbačeni arhiepiskopi uspijevali su i po dva i tri puta da se vrate na prijesto.

Iz financijskih motiva pojedini ohridski arhiepiskopi u 17 i 18 vijeku pokazivali su sklonost, da prime uniju sa Rimom, te su tamo smatrani kao kriptokatolici i papa im je slao svoje misionare, da rade u narodu i svećenstvu na uniji. Ali njihov uspjeh bio je vrlo slab, i ako je Rim momentano 1726 uspio, da posveti i pošalje za ohridskog unijatskog episkopa jednog Makedonca, obrazovanog u Ilirskom ili Jugoslovenskom Kolegiju u Rimu. — Mnogo više uspjeha u O. A. imali su Muslimani, jer su, pod pritiskom teških financijskih i drugih neprilika, čitava slovenska i vlaška sela u nekoliko predjela O. A. primila muhamedanstvo. To su Torbeši oko Debra, Kičeva, Prilepa, Kavadara, Meglena i Kostura, a Nomaci oko Valandova i Pehčeva.

Kao posljedica teških materijalnih prilika, koje su pod stalnim turskim i fanariotskim pritiskom postojale sve teže u O. A., bilo je i definitivno ukidanje njene autokefalnosti, krajem 18 vijeka. Carigradski patrijarh Samuilo I., znatan reformator pravoslavne crkve na Balkanu u pravcu helenističkih ciljeva, izveo je ukidanje O. A. pomoću prvoprijestolnog mitropolita O. A. u Kosturu i njegovih drugova, mitropolita u Vodenu, Strumici i Grebenu, kada su mu oni ponudili uniju O. A. sa carigradskom patrijaršijom. Turske vlasti odobrile su taj akt, i O. A. je 1767 ukinuta, a njene eparhije pridružene carigradskoj patrijaršiji. Što više, patrijarh Samuilo nastojao je, da se zatre i trag O. A., te je odredio, da se ukine ohridska eparhija, a njeno područje da se spoji sa prespanskom eparhijom, koja će se zvati Prespansko-Lihnidska, po starom grčkom nazivu Ohrida. Posljednji autokefalni ohridski arhiepiskop bio je raniji bitoljski mitropolit Arsenije, rodom Makedonac. On se, poslije ukidanja O. A., povukao u Svetu Goru, i umro je u konaku manastira Zografa u Kareji.

Imena ohridskih arhiepiskopa poznata su nam samo djelomično, a naročito iz prvih vjekova opstanka O. A. Prema sačuvanim podacima oni su dolazili ovim redom: German oko 976, Nikola, Filip oko 1000, David 1016, Jovan Debranin 1018, Leon Carigradanin 1037, 1056, Teodul 1056, Jovan Lampin 1078, Jovan Ohridski 1079, Teofilakt 1084, 1107, Leon Mung 1108, Mihail, Maksim 1120, Jovan Komnen 1143, 1157, Konstantin I. 1160, 1170, Jovan Kamatar poslije 1183, 1213, Dimitrije Homatijan 1216, 1231, 1234, Joanikije, Sergije, Konstantin Kavasila oko 1250, Jakov Proarhij oko 1270,

Adrijan, Genadije oko 1289, Makarije 1295, 1299, Grigorije 1317, Antin Metohit, Matej, Nikola oko 1346, Grigorije oko 1364, 1369, 1378, Nikodim 1452, Dorotej 1468, Marko, Nikola, Zaharija, Prohor 1523—1550, Simeon Raški 1550, Nikanor, Pajsije 1565, Sofronije oko 1572, Makarije oko 1575, Gavrilo prije 1586, Teodulo, Joakim 1593, Gavrilo 1593, Varlaam (1598), Nektarije prije 1604, Porfirije, Atanasije 1606, Nektarije 1616 (1622—1626 u Rusiji), Georgije 1617, Mitrofan 1623, Joasaf 1628, Avramije 1629, 1634, Hariton 1643, 1646, Danilo 1650, Dionisije (1665 u Vlaškoj), Gavrilo oko 1654, Atanasije oko 1660, Arsenije 1668, Zosim 1666—1670, 1676, Panaret 1671, Nektarije 1673, Ignjatije, Grigorije 1673 do 1676, Teofan 1676, Meletije 1677, 1679, Partenije 1679, Grigorije 1683—1688, German 1688—1691, Grigorije 1691 do 1693, Ignjatije 1693—1695, Zosim 1695 do 1699, Rafailo 1699—1703, Ignjatije 1703—1706, Dionisije 1706—1707, Metodije 1708, Zosim 1708—1709, Dionisije 1709—1714, Filotej 1714—1718, Joasaf 1719—1745, Josif 1746—1749, Dionisije 1752, Josif 1755, Dionisije 1756, Metodije 1757—1759, Kirilo 1759—1762, Jeremija 1763, Ananija 1763 i zadnji Arsenije, koji je podnio ostavku 16/1 1767.

Literatura: H. Gelzer, Das Patriarchat von Ochrida (1902); St. Novaković, Ohridska arhiepiskopija u početku 11 veka (Glas, 76, 1908); B. Prokić, Prvi ohridski arhiepiskop Jovan (Glas, 88) i Postanak ohridskog patriarhata (Glas, 90); I. Pavlov, Novija dannija k istoriji ohridskoj arhiepiskopiji 16, 17 i 18 veka (1894); J. Ivanov, Blgarski starini iz Makedonija (1908); I. Snjegarev, Istorija na ohridskata arhiepiskopija I. (1924).

R. Grujić.

OHRIDSKA EPARHIJA. Poslije ukidanja ohridske arhiepiskopije Ohrid je gotovo čitav vijek, sve do 1857, ostao ne samo bez arhiepiskopa nego i bez episkopa, jer je iz Carigrada naročito naglašeno, da prespansko-ohridski episkopi ne smiju stanovati u Ohridu. Kada je 1872 osnovana bugarska ekzarhija, Turci su dozvolili, da se, pored grčkog i bugarski episkop postavi u Ohrid. Međutim, već poslije nekoliko godina, pred rusko-turski rat 1876, bugarski episkop morao je napustiti Ohrid. Povratak bugarskom episkopu u Ohrid dozvolio je sultan tek 1890. Od tada je akcija bugarske crkvene i političke propagande u Ohridu i okolini vođena vrlo živo i uspješno. Grčki utjecaj, u ranije skoro pogrčenom Ohridu, potpuno je spao i grčki prespansko-ohridski episkop morao je prenijeti svoju stolicu u Kruševo, gdje je imao mnogo više pristalica među napola pogrčenim Cincarima. — Poslije oslobođenja 1912 i 1918 napustili su i grčki i bugarski episkop O. E., te je ona neko vrijeme povjerena na upravu srpskom veleskodebarskom episkopu Varnavi Rosiću, današnjem skopskom mitropolitu. Pri reorganizaciji srpske crkve (1920) obnovljena je O. E. Za njenog prvog episkopa postavljen je Nikolaj Velimirović, dotadašnji žički episkop.

O. E. je danas jedna od najmanjih eparhija srpske patrijaršije. Obuhvaća samo najbliže krajeve oko Ohridskog Jezera i Debra. Ima 46.053 pravoslavnih stanovnika, jedan okružni protopresviterat (ohridski) i dva namjesništva (struško i debarsko). Parohija ima 64, sa 62 parohijska sveštenika. Broj crkava i kapela iznosi 148. Manastira ima samo 5 (Sv. Naum na obali Ohridskog Jezera, Sv. Petka kod sela Velgošte, Sv. Spas kod sela Gor. Lokočereja, Svi Sveti kod sela Lešana i Sv. Bogorodica kod sela Kališta). Kaluđera ima samo tri, i sva trojica su u Sv. Naumu. Ostalim manastirima upravljaju okolni parohijski sveštenici. *R. Grujić.*

OHRIDSKA SOLFATARA. V. Koseljska Solfatara.

OHRIDSKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1923. Kapital je 1,000.000. Fondovi 52.264, ulozi 202.556, vrijednosni papiri 153.000, mjenice 1,317.600 Din. Predsjednik je Petar Marković, advokat. *N. S.*

OHRIDSKO JEZERO, u Južnoj Srbiji, na granici naše države sa Arbanijom. Po svome postanku O. J. je tektonska kotlina, kao i većina velikih ravnica u Južnoj Srbiji: Polog, Kosovo Polje, Metohija, Skopska Kotlina i dr. Ohridski bazen je na granici između paleozojskih filita, trijaskih škriljevaca i pješčenika i starijeg mezozojskog vapnenca, koji se javlja duž njegove istočne obale, i između fliških stijena sa serpentinom i hipuritskim vapnencem na zapadu. Između prvih i drugih pružaju

se rasjedi u meridijanskom pravcu: duž istočne obale od Ljubaništa do Koselja, a duž zapadnog kraja od Starove preko Struge i dalje na sjever do Debra. — Sa istoka i zapada je O. J. ograničeno visokim planinama, sa juga nižima, a prema sjeveru je najvećim dijelom otvoreno. Na istoku se diže gola, vapnenačka Galičica, koja se strmo spušta u jezero, na zapadu južni dio Jablanice i niži vijenac Mokranjske Planine. Ova je na visini obrasla hrastom i bukvom, dok su na njenom podnožju kesteni i vinova loza. Prema jugozapadu se odvaja poveći povijarac, kamenita, gola planina, čija dva najviša vrha imaju oblik piramide i zovu se Kamna (Kameni).

O. J. je dosta pravilnog eliptičnog oblika. Dugačko je 30 km, široko 9 do 14·5 km. Leži na apsolutnoj visini od 695 m i zauzima površinu od 348 km². Ono je najdublje jezero na Balkanskom Poluotoku. Veliki dio njegova dna, oko 140 km², ili 40% cijele površine, dublji je od 200 m, a najveća izmjerena dubina je 285·7 m, oko 5·5 km, zapadno-jugozapadno od Peštana, odnosno 6 km sjeverozapadno od Trpezice. Samo je na sjeveru i jugu O. J. plitko. Tu se 1—1·5 km daleko od obale ne javljaju veće dubine od 15 m. Na dva mjesta se na dnu jezera nalaze ljevkasta udubljenja, t. zv. virča. Oba su u vapnencu pri zapadnoj obali O. J., i sa dna im izbija izvor. Prvo je Kališko virče, jugozapadno od Struge, vrtačasto uleknuće od 20 m u promjeru, nekoliko metara daleko od obale. U njegovoj okolini dno je duboko 6 m, a virče je za 4 m dublje. Drugo je Linsko virče, valovito, ali manje relativne dubine.

O. J. hrane mnoga vrela, dijelom sa vapnenačkih obala, dijelom sublakustrijska. Ta voda je bistra i u svima godišnjim dobama ima stalnu temperaturu od 9° do 11° C. Vrlo je bogata izvorima istočna obala, gdje su ispod Galičice poredani u nizu, i južna, na kojoj su tri grupe snažnih i mnogobrojnih vrela: Sv. naumska, tušemička i grupa vrela pod Krastom. Ti izvori su većim dijelom podzemni otoci Zavira i manjih ponora u Prespanskom Jezeru, čija je površina na 158 m većoj visini od površine O. J. Pored toga se u O. J. ulivaju i mnoge rječice, od kojih su važnije: Koselj-ska Reka, Dobra Voda i Čerava. Sa svojim porječjem se površina O. J. povećava na 1.038·4 km².

Voda O. J. neobično je bistra i može se uporediti sa najbistrijim alpskim jezerima. U njoj je malo suspendiranih čestica, radi čega je jezero vrlo prozirno. Kolebanje granice prozirnosti mijenja se od 13·3 do 18·3 m. U ljetnim mjesecima je temperatura vode na površini O. J. 18° do 22° C, a prema dnu se smanjuje.

Početkom ljeta temperatura jezerske vode opada sporo i ravnomjerno do dubine od 15 m, a dublje se javljaju dva temperaturna skoka. Gornji je u sloju 15—20 m, gdje temperatura spadne od 17·1° do 14·7° C, odnosno 0·48° za svaki metar dubine, a donji u sloju 25—35 m, gdje se na svaki metar temperatura smanji za 0·47°, u svemu od 13·8° do 9·1° C. Krajem ljeta su oba temperaturna skoka pomaknuta u veću dubinu. Gornji je u sloju 30—45 m, sa prosječnim opadanjem temperature od 0·44° na 1 m, u svemu od 19° do 13° C, dok je donji u sloju 50—60 m, gdje je prosječno opažanje neizrazitije, 0·22° na 1 m, ili u cjelini od 12·2° do 10° C. Od maja do septembra 1925 temperatura površinske vode kretala se od 14·7° do 20·8°, sa maksimumom od 22·9° u augustu, a pri dnu je temperatura jezerske vode oko 5° C. Zimi O. J. nikada ne mrzne, sa izuzetkom uskog pojasa uz obalu.

Kemijskom analizom vode utvrđeno je, da je ona relativno mekana. Od velikih balkanskih jezera, O. J. je najsiromašnije organskim materijama. U njemu nije utvrđeno postojanje dušikovih soli, t. j. nitrata i nitrita. Količina kisika u O. J. gotovo je u svima dubinama do 80 m ista, i kreće se od 94 do 109% zasićenosti, što znači da se aeracija osjeća i u velikim dubinama.

U toku cijele godine, sa izuzetkom zime, ima na O. J. dnevne izmjene vjetrova. Dnevni je vjetar veternik, a noćni strmec i noćnik ili gornik. Veternik puše svakog dana i na svima dijelovima jezera. To je više ćarlijanje nego pravi vjetar, koje se rasprostire sa jezera prema obalama. Veternik počinje izjutra, oko 2—3 sata po sunčevu radanju, a većinom prestaje oko 3 sata po podne, rjeđe u vremenu sunčana zalaska. Poslije veternika ili puše strmac, jači vjetar,

koji mijenja pravac, pa kasnije noćnik, ili odmah počne puhati noćnik sa okolnih planina prema jezeru, radi čega ga zovu i gornik. On traje do pred sunčano radanje, jači je od veternika, ali mnogo slabiji od strmca. Zimi se mijenjaju sjever i jug, i drugi, manje više lokalni vjetrovi, koji pušu sa hladnijeg kopna na toplije jezero.

O. J. je bogato vrlo tečnim ribama. Vrlo su poznate pastrve raznih vrsta, teške do nekoliko kila, jegulje, dugačke do 1 m, pored toga ima mnogih sitnih riba, koje zovu plašnice.

Pri obali O. J. i u njegovoj najbližoj okolini ima nekoliko većih naselja. Najveća su Ohrid (2.189 domova sa 9.934 stanovnika) i Struga (882 d., 3.310 st.), osim njih su važnija: Radolište (873 st.), Peštane (672), Radožda (659), Frngovo (448), Konjsko (426).

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (III., 1911); K. Oestereich, Beiträge zur Geomorphologie Makedoniens (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, IV., 1902); S. Stanković, O hidrografskim osobinama Ohridskog, Prespanskog i Skadarskog Jezera (Glasnik Geografskog Društva, 12, 1926). *P. Vujević.*

OHRIDSKO-PELAGONSKI PUT. V. Via Egnatia.

OHRIDSKO POLJE, ravnica oko varoši Ohrida, na sjeveroistočnoj strani Ohridskog Jezera. Od obale kod Ohrida O. P. se pruža oko 10 km na sjever, do pod selo Livovište. Široko je 3—4 km, a ima srednju visinu oko 20 m nad Ohridskim Jezerom (695 m). O. P. je na zapadu odvojeno od prostranijeg Struškog Polja nizom grebenčića Viševskog Brda (1.204 m). Kao i Struško Polje, O. P. je u diluviju bilo zaliv jezerski. Od tada je, radi spuštanja jezerskog nivoa i zasipavanja riječnim nanosima, ovaj zaliv ostao isušen. — Glavna rijeka O. P. je Koseljska Reka, uz čiju dolinu, i dalje kroz presjedlinu Vukovo, vodi put od Ohrida za Resan i Bitolj. Na istočnom rubu O. P., kod Kosela, ima solfatara, koja leži na glavnom istočnom rasjedu ohridske kotline, duž kojega je prije diluvija spuštena velika i duboka potolina Ohridskog Jezera. — U dnu O. P. uzdiže se iz ravnice, na samoj obali jezera, izolirana vapnenačka hrid Učkalji, koja je za vrijeme zalivske periode O. P. bila otočić. Sadanja dva mala zaliva oko Učkalja, na kome leži grad Ohrid, predstavljaju posljednje ostatke velikog Ohridskog Zaliva. Duž jezerske obale ispod ogranaka Viševskog Brda pruža se niski pjeskoviti žal Podmolja, kojim vodi put i željeznica između O. P. i Struškog Polja. — O. P. vrlo je plodno. Okrajkom polja, pod planinskim stranama, ima više naselja. Ona su u tursko doba sačinjavala Ohridski Orta-Kol (srednju župu).

V. Radovanović.

OHRIDSKO RIBARSTVO. V. Ohrid.

OIDIUM je gljivična bolest vinove loze. Razvija se na svima zelenim dijelovima stabljike i najviše škodi bobicama. U SHS se širi najviše u Primorju, a osobito za vrijeme toplih i vlažnih godina znatno umanjujući rod. *I. R.*

OJSTRICA, planina u Slovenačkoj, na srednjem dijelu Kamniških Alpa, visoka 2.350 m, i znamenita po krasnom vidiku. Na južnoj strani O. podignuta je pod vrhom kuća na Korošici i Kocbekova kuća, a na sjevernoj strani prostire se ispod O. Logarska Dolina, jedna od najljepših alpskih dolina u Slovenačkoj. *P. V.*

OKANOVIĆ DRAGUTIN, divizijski deneral (17/4 1872, Beograd). Po svršetku cijele gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1890. Za konjičkog potporučnika proizveden je 2/8 1893, za kapetana 2/8 1901, za pukovnika 1/10 1915, za denerala 5/1 1923. Do aprila 1903 bio je vodnik u konjici (II. puk), u deneralštabnoj akademiji u Rusiji, na službi u mobilizacijskom odsjeku glavnog deneralštaba, adutant konjičke brigade (I. i II.), adutant konjičke divizije, komandir eskadrona (u I. puku). Aprila 1903 mu je uvažena ostavka na službi, 29/5 1903 je reaktiviran. Do 1906 bio je komandir eskadrona u konjici (u IV. puku). 1906 stavljen je u penziju po molbi, 1/1 1907 je reaktiviran i do 1909 bio je komandant puka u konjici (IV.) 1909 stavljen je ponovno u penziju, a 6/4 1913 je reaktiviran. 1919 bio je pomoćnik komandanta cjelokupne žandarmerije, 1920 inspektor konjice i komandant konjičke divizije, 24/9 1921 do 14/9 1923 komandant 1 konjičke

divizije, od 14/9 1923 inspektor konjice do 2/3 1924, kada je stavljen u penziju.

U ratu 1912—1913 bio je načelnik štaba divizijske oblasti (drinske). U ratu 1914—1918 bio je komandant drinskog konjičkog diviziona II. poziva, načelnik štaba divizijske oblasti (drinske), pomoćnik komandanta konjičke divizije, zastupnik komandanta dunavske divizijske oblasti.

V. Belić.

OKATAC, dalmatinska vrsta grožđa, iz koga se prireduje proseko.

I. R.

OKIĆ-GRAD, razvaline staroga grada u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Jastrebarsko, općina Klinča-Selo; na samačkom strmom brijegu (495 m), od Plješivice (780 m) 3½ km (pravac) k sjeveroistoku, stalno na vidiku od Zagreba do Jastrebarskoga. Prvi put se spominje O. 1193, a prvi po imenu poznati vlastelin bio je Jaroslav (1217). Njegov sin Ivan ratovao je protiv Tatara, dobio je od kralja Bele IV. Samobor »kod grada O.« i dopuštenje da sagradi grad Lipovac, u Samoborskoj Gori, jer je O. bio odviše izložen napadima. 1273—1274 O. je župan bio Dioniz (1274—1275 ban hrvatski), od roda Babonića, a poslije njegove smrti (1275) spomenuti Ivan Jarosavljević. Od 1293 O. je bio u knezova Babonića Blagajskih do 1327, kada su ga izgubili u borbi protiv kralja Karla I. Do pod kraj 14 vijeka O. je ostao u kraljevskoj vlasti. 1393 kralj Sigismund ga je za 10.000 forinti prodao Tomašu, sinu Benvenutovu. Tomaš je bio 1395 senjski vikar, te je iste godine dao popisati mede grada O. po zagrebačkom kaptolu. Promijenivši neke gospodare (medu ostalima Frankapane, Nikolu i Martina, 1419—1470) O. je naposljetku kupljen za 6.000 zlatnih forinti i dospio je u ruke durskoga biskupa i kraljevskog kancelara Tome Bakača. Zatim su O. držali njegovi nećaci, grofovi Erdödy, od kojih je Petar 1575 pod O. sagradio dvor u Kerestincu. 1592, 1593 i 1595 O. su i okolinu napadali i plijenili Turci. Potom je grad propadao. Još 1707 dobili su Erdödy od kralja Josipa I. novu darovnicu za Kerestinec i već sasvim opustjeli O. Dvor Kerestinec s gradom O. držali su Erdödy do 19 vijeka, kada je prešao u vlast grofova Palavicina, a napokon kupnjom u ruke plemića Türka, pa Mihalovića.

O. kraj bio je naseljen već u neolitsko doba. Pod O. je seoce (sa 416 stanovnika) Okićka Sv. Marija, tako zvano po župnoj crkvi, koja se spominje već u popisu župa zagrebačke biskupije 1334. Okolina O. čuvena je sa svojih vinograda.

Literatura: E. Laszowski, Okić-grad (Prosvjeta, 1897); D. Hirc (Prosvjeta, 1903); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (Matica Hrvatska, 1920).

J. Modestin.

OKLAJ, selo u Dalmaciji, oblast splitska, srez kninski, od Knina 13 km (pravac) k jugozapadu, od Velike Promine (1.148 m) 8 km k sjeverozapadu. Ima 742 stanovnika, poglavarstvo općine Promine (6.005 stanovnika), rimokatoličku župu (Prominu), pučku školu i poštu.

J. M-n.

OKOLJSKI ALEKSIJE bio je prvi profesor francuskog jezika u novoosnovanome liceju (1/9 1839—1/10 1848). O. je napisao udžbenike: Francuski Bukvar (1839; 1843 sa Čitankom), Francusku Gramatiku po metodu Noela i zapsala (2 knjige: 1842), i Mali rečnik.

M. I.

OKRAJNI GLAVAR. V. Sreski poglavar.

OKRUGIĆ ILIJA (12/5 1827, Srijemski Karlovci — 30/5 1897, Petrovaradin). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u rodnome mjestu, a teologiju u Đakovu, gdje je 1850 zaređen. Bio je kapelan i župnik u različitim mjestima đakovačke biskupije, prebendar u Đakovu, i župnik u Petrovaradinu. — O. je pisao stihove već u ranim godinama (1844), a napisao je na stotine prigodnica, drama, rasprava, soneta, od čega je štampan samo malen dio. Štampao je knjige pjesama: Srijemska vila (1863), Glasinke-srčanice (1874), Posestrinstvo (1888), Sveti Ivan Kapistran (1893), drame: Saćurica i Šubara (1864), Sokica (1884). Pored toga štampao je stihove u Zori Dalmatinskoj, Danici, Slavonci, Dragoljubu, Podunavci, Naše Gore Listu, Glasonoši, Nevenu, Vijencu i dr. U Arhivu za povjesnicu jugoslovensku štampao je Povjesničke crtice iz Srijema i O srijemskim starinama. Uopće O. je imao interes za sve, što se tiče historije njegova kraja. — O. je stihotvo-

rac staroga kova, koji je rado pisao stihove, bez naročite unutarnje potrebe. Popularan je postao pučkom dramom Šokica, u kojoj je iznio misao o snošljivosti između katolika i pravoslavnih. Voljeli su ga zbog tolerantnosti i Hrvati i Srbi. Neštampana drama Grabancijaš đak pisana je za kazalište u Novom Sadu, a Varadinka Mara za kazalište u Beogradu.

Literatura: Album zaslužnih Hrvata 19 stoljeća. *A. Barac.*

OKRUGLJAK, malo jezero u Hrvatskoj, jedno od Plitvičkih Jezera, između Prošća, Ciginovca, Batinovca i Velikog Jezera. Sa sjevera i juga zatvoreno je strmim kamenitim obalama, a sa zapada i istoka naslagama travertina. O. je okruglastog oblika, od tuda mu i ime, leži na apsolutnoj visini od 612 m, i zauzima površinu od 0·06 km². Prosječna dubina O. je 5·3 m, a najveća dubina (10·3 m) nalazi se oko sredine jezera. Vodu najvećim dijelom prima iz Prošća, mnogo manje iz Ciginovca, a predaje ju u Batinovac i Veliko Jezero.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes. I. Teil (Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, V., 1903).

P. V.

OKRUZI. Članom 135 ustava propisano je, da O. (županije, okružja) ostaju kao jedinice državne uprave dok se ne ukinu zakonom. Oni nisu potpuno ukinuti ni uredbom o podjeli zemlje na oblasti, ni zakonom o općoj upravi. Prvom su samo pojedini stari O. pretvoreni u oblasti, a drugim su ukinuta okružna načelstva (županije), koja su postojala u sjedištima oblasnih uprava, ali su na teritoriju starih O. zadržani okružni načelnici, kao pomoćnici velikih župana. Kao samoupravne jedinice, O. su ukinuti ustavom i zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi, ali ovo u praksi još nije provedeno, niti se moglo provesti prije konstituiranja oblasnih skupština i izbora oblasnih odbora u smislu posljednjeg zakona. Svi stari O. (okružja) u Bosni i Hercegovini i veći broj O. u Srbiji pretvoreni su uredbom o podjeli zemlje u oblasti. U Slovenačkoj i Dalmaciji O. ne postoje niti su postojali, a zakonom o grupiranju O. i srezova u zetskoj oblasti (od 20/10 1922) stari O. Crne Gore grupirani su u ovih pet O.: a) Cetinjski — Cetinje; b) Podgorički — Podgorica; c) Nikšićki — Nikšić; d) Polimski — Berane; i e) Metohijski — Peć. (V. Okružni načelnik, Samouprava). Članom 79 zakona o budžetskim dvanaestinama za april-juni 1925 izrično su ukinuti O. kao jedinice državne uprave, ali je u isto doba dano ovlaštenje ministarskom savjetu da po prijedlogu ministra unutrašnjih poslova može odlučiti, da okružna načelstva izuzetno ostanu u pojedinim mjestima — gdje potreba službe to zahtijeva. *D. Alimpić.*

OKRUŽJA. V. Administrativna podjela.

OKRUŽNI NAČELNIK. Do donošenja zakona o općoj upravi, O. N. zauzimao je u Srbiji, po glavnim funkcijama koje je vršio, skoro isti položaj, koji danas imaju veliki župani. Po ovom zakonu on je samo pomoćnik velikog župana, koji se nalazi izvan sjedišta oblasti, u određenom okrugu, ali ne kao neka srednja vlast između oblasti i srezova, već uvijek kao pomoćnik velikog župana sa specijalnim atribucijama. Ove atribucije su dvojake. Jedne su precizirane samim zakonom: a) nadzor nad sreskom upravom u ime velikog župana, b) rješavanje, u svojstvu zamjenika velikog župana, o žalbama protiv upravnih akata sreske uprave u policijsko-kaznenim stvarima (odluke o istupnim djelima koja se kažnjavaju po specijalnim zakonima i zakonskim propisima), i c) pravo disciplinskog kažnjavanja i privremenog suspendiranja od dužnosti državnih službenika sreske uprave. Druge zavise od nahođenja velikog župana, koji je čl. 15 ovog zakona ovlašten, da po odobrenju ministarstva unutrašnjih poslova, prenosi na O. N. i druge poslove iz svoje nadležnosti, koje oni tada vrše samostalno, u ime velikog župana. Od ovog prenošenja izuzeti su poslovi »koji prema svojoj prirodi traže jednoobrazno vršenje kod same oblasne uprave ili koji prelaze teritorijalnu nadležnost pojedinih okruga ili koji zbog svoje važnosti traže da ih neposredno vrši oblasna upravna vlast«. Zakon naređuje, da se ovako prenošenje poslova mora objaviti u Službenim Novinama ili u službenom listu dotične oblasti, ako postoji. Raspisom ministra unutrašnjih poslova o uvađanju u život zakona o općoj upravi (29/8 1923) naređeno je velikim

županima, da na O. N. prenesu sve poslove, koje su oni i ranije vršili, sa izuzetkom naprijed nabrojenih poslova. U pogledu nadležnosti i ranga sa O. N. izjednačeni su podžupani, koji postoje u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini.

U nadležnost O. N. u Srbiji spada i nadzor nad okružnom samoupravom, u smislu zakona o uređenju okruga i srezova. U okruzima, koji su pretvoreni u oblasti, ovaj nadzor vrše veliki župani. Sa formiranjem oblasne samouprave, okružna samouprava prestaje funkcionirati (točka 6 prelaznih naredenja zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi).

Za O. N. mogu biti postavljena lica, koja su svršila pravni fakultet i provela u državnoj službi najmanje 10 godina, a pored ovoga imaju i ostale, opće uvjete, koji se traže zakonom o državnim službenicima. U nedostatku kandidata s ovim uvjetima, a u toku prve tri godine po stupanju u život zakona o općoj upravi, za O. N. mogla su biti postavljena i lica, koja su ranije zauzimala te položaje, kao i lica, koja su imala kvalifikaciju po zakonu o općoj upravi, 30 godina života i najmanje 10 godina državne službe (čl. 16, 21, 28). V. Administrativna podjela, Veliki Župan, Okruzi, Samouprava. *D. Alimpić.*

OKRUŽNI PREDSTOJNIK. V. Administrativna podjela.

OKUČANI, selo u Slavoniji, oblast osječka, srez novogradiški; na izlazu (119 m) vode Sloboštine iz Psunj-gore u Posavinu; željeznička stanica na pruzi Beograd—Zagreb i raskršće cesta Nova Gradiška—Novska i Stara Gradiška—Lipik. Imaju 1.122 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, solarski ured, kotarsku šumariju imovne općine gradiške, poštu, telegraf i telefon, parnu pilanu Narodne šumske industrije d. d. u Zagrebu, koja ima svoju vlastitu željeznicu (29 km) za izvoz drva iz gore Psunja u O. i dalje na Savu kod Stare Gradiške, Pilanu Naglić, Ekspozituru trgovačke banke d. d. u Novoj Gradiški i Srpsku štedionicu. *J. M-n.*

OLIB, otok u Jadranskom Moru, zapadno-jugozapadno od Maona, a sjeverozapadno od otočića Vira. O. se pruža od sjevera na jug, dugačak je 9·5 km, širok 1·8 do 7 km, i zauzima površinu od 28·5 km². Leži u Malom Kvarneru (Kvarnerolu), između 44° 20·7′ do 44° 25·5′ sjev. šir. i između 14° 44·9′ do 14° 49·5′ ist. od Gr. Na srednjem dijelu je jako suženo i sniženo, i oštro je odijeljeno na sjevernu i južnu polovinu. Prema svome prostoru, O. je vrlo nizak otok. Na sjeveru je najviši brijeg Mahove 34 m, na jugu Kalac 72 m. Na suženom dijelu su dva velika zaliva: sa istoka zaliv Slatinica, sa zapada pristanište Olib. Više njega se diže istoimeno naselje, sa približno 1.300 stanovnika, po kome je i otok dobio ime. Pod vegetacijom je samo istočni dio. *P. V.*

Stanovnici se bave vinogradarstvom i ribarstvom. O. pripada općini silbanskoj (oblasti splitske). Već oko 950 spominje ga car Konstantin VII., ali je tada bio nenastanjen. Dalje mu je prvi spomen 19/10 1352 u opravdanju ninskoga biskupa Dimitrija de Metafaris, što je izveo soli s otoka O. *J. M-n.*

OLIBAN ANTON, pjesnik (11/4 1824, Podstran, kod Moravča, u Gorenjskoj — 8/5 1860, Prevalje). Svršio je gimnaziju i licej u Ljubljani (1846), a teologiju u Celovcu, gdje je morao, zbog nacionalnog rada, prekinuti studije za jednu godinu. Od 1851 služio je kao kapelan u Škocijanu u Podjuni, Rojama i Šmarju u Labudskoj dolini, Šmartnom kod Slovenskog Graca i u Prevaljama. — O. je saradivao pjesmama religiozno-misaonog sadržaja, sa nacionalnim i religiozno-odgojnim člancima i dopisima i sa narodnim blagom (Pripovedka o Vrbskem jezeru) u Novicama, Slovenci, Drobtinicama, Slovenske Bčeli, Zgod. Danici.

Literatura: Novice (1862, 45 do 46); Marn, Jezičnik (17, 54). *I. G.*

OLIVER JOVAN GRČINIĆ, despot. Spominje se u vremenu 1336—1355. Izgleda, da je bio grčkog podrijetla. Bio je pristalica Dušanov i postigao je za njegova vremena najveća dostojanstva u zemlji. Karijeru je počeo u Zeti, gdje se oženio kćerkom jednog velikaša-činovnika. Bio je čovjek veće kulture, sa znanjem jezika, i općio je sa vrlo utjecajnim ličnostima Srbije i Bizanta. Postoji mišljenje, koje ne primaju svi stručnjaci, da je O. oko 1337 uzeo udovicu Stevana Dečanskog,

Anu Mariju, i da je tako stupio u srodstvo sa kraljevskom kućom. U O. vlasti su bile ovčjepoljska, tikveška i morihovska oblast, sa Kratovom, Kočanima, Velesom i Štipom. Od 1337 O. je bio veliki domestik, pa poslije veliki vojvoda i despot, te je tako imao presudan utjecaj u vojničkim pitanjima. 1342 O. je primio Ivana Kantakuzena, kada je ovaj, došavši u sukob sa bizantskom caricom Anom, i poražen, prešao na srpsko zemljište. O. je Kantakuzena doveo u vezu sa Dušanom i sa kraljicom Jelenom, i najviše pridonio, da je na zboru velikaša u Prištini primljen savez sa bizantskim prebjegom.

1341—1349 podigao je O. manastir Lesnovo, kao svoju zadužbinu, a 1346 osnovana je tu episkopija, mjesto ranije opustjele morozviške. Imajući veliku zemlju i svijestan svoje snage, O. je kovao i svoj srebrni novac. Godina njegove smrti nije poznata.

Literatura: J. Radonić, O despotu Jovanu Oliveru (Glas, 94, 1914); M. Laskaris, Bizantinske princeze u srednjevekovnoj Srbiji (1926); Đ. Radojičić, Misao, 8, 1926; R. Grujić, Glasnik skopskog naučnog društva, I., 2, 1926. *V. Ćorović.*

OLOVNI RUDNICI. Olovne rude kod nas su jako raširene, a ponegdje su se razvile u tolikoj količini, da omogućuju razvitak olovne industrije. To su većinom galeniti, koji su obično srebronosni (negdje i zlatonosni), pa služe i za dobivanje srebra. Neki sadržavaju i nikla, pa služe za dobivanje toga metala.

U Slovenačkoj ima nekoliko O. R., no samo su dva u poslu. — Rudnik Veliko Širje, osnovan 26/9 1854, nalazi se u općini Širje, srez Celje. Od najbliže željezničke stanice Rimske Toplice udaljen je 12 km. Svojina je Trboveljske premogokopne družbe u Ljubljani. Ne radi od 1874. — Rudnik Rude, osnovan 27/3 1854, nalazi se u općini Okroglica (Laško), srez Celje. Od najbliže željezničke stanice Loka udaljen je 3 km. Svojina je Steirischnigg-Stifter. Ne radi od 1885. — Rudnik Rakovec, osnovan 11/3 1852, nalazi se u Vitanju, srez Konjice. Od najbliže željezničke stanice Celje udaljen je 21 km. Svojina je Thurn-Valsassina. Ne radi od 1896. — Rudnik Boharje, osnovan 1874, nalazi se u općini Golubinjek i Stranje, srez Brežice. Od najbliže željezničke stanice Sevnica udaljen je 24 km. Svojina je Rudarske družbe Ruda u Mariboru. Ne radi od 1922. — Rudnik Prevalje, osnovan 1852, nalazi se u Farškavasi, srez Prevalje. Od najbliže željezničke stanice Prevalje udaljen je 1·5 km. Svojina je Donnersmark-Beuthn iz Tarnovica. — Rudnik Mežica, osnovan 18/4 1829, i rudnik Črna (2/10 1923) nalaze se u Podkraju, Črnoj, Javorju, Jazbini, Mežici, Platu, Kuštanju, Mariji na Jezeru, Toploj, Podgori, srez Prevalje. Od najbliže stanice Prevalje udaljeni su 7 km. Svojina su The Central European Mines Limited u Mežici i Londonu. Na rudnicima je zaposleno 1.120 radnika. — Isto društvo ima rudnike i talionice u Žerjavu, srez Prevalje. Od najbliže stanice Prevalje udaljeni su 13·65 km, na rudnicima je zaposleno 228 radnika. — U rudištima Mežica, Črna i Žerjav razvio se uz galenit i vulfenit (molibdenska ruda). U njihovu društvu nalaze se cinkane rude, sfalerit i smitsonit. Galenit sadržava prosječno 15% olova i 5% cinka. U Žerjavu je sagrađena 1913—1914 najmodernija razlučivaonica i talionica, koja se može ubrojiti među najmodernije evropske talionice te vrste. Rovovi i talionica spojeni su željeznicom uskog kolosjeka, koju goni para i elektrika. 1912—1920 dali su ti rudnici 355.840 q olova i 3.159 q molibdenske olovne rude (vulfenita). Produkcija je bila najjača 1912, kad se dobilo 69.651 q olova i 1.460 q vulfenita, najslabija je produkcija bila 1919, kad se dobilo 45.774 q olova. — Rudnik Jablanica, osnovan 2/12 1877 u Jablanici, srez Litija. Od najbliže željezničke stanice Litija udaljen je 4 km. Svojina je Rudarske družbe Litija u Litiji. — Isto društvo ima rudnik olovne rude u Litiji, osnovan 13/11 1914. Od najbliže stanice Litija udaljen je 2 km. Uz galenit razvila se u ovim rudnicima i cinkana ruda, sfalerit. Za istaljivanje olova nalazi se u Litiji talionica, koja je istaljivala 1919 10.913 q, a 1920 4.986 q olova. Iz rudnika je izvađeno 1919 10.670 q a 1920 5.808 q rude. — Rudnik Knapovže, osnovan 14/4 1923, u Topolju, srez ljubljanska okolina. Od najbliže željezničke stanice Medvode udaljen je 9 km. Svojina je Rudarske družbe Knapovže za pridobivanje srebrne, svinčne in živosrebrne rude v Med-

vodah. Srebronosni galeniti ovoga rudnoga kraja imaju 4% olova i 2% srebra. Uz galenit se razvila i rumenica. Ne radi od 1923. — Rudnik Log, osnovan 12/9 1882, u Kompolju, srez Krško. Od najbliže željezničke stanice Zidani Most udaljen je 9 km. Svojina je F. Seidla. Ne radi od 1882.

U Hrvatskoj se vadio srebronosni galenit iz rudnika Trgovske Gore 1876. kad je izvađeno 15.000 kg te rude. Bilo je pokušaja sa kopanjem srebronosnog galenita u Zagrebačkoj Gori, no radovi su brzo obustavljeni, jer je rude bilo malo.

U Bosni, koja je osobito u srednjem vijeku bila na glasu sa svojih olovnih ruda, ne radi se danas ni u jednom rudniku, ma da se na nekoliko mjesta nalaze ležišta olovnih ruda, na pr. kod Borovice, Srebrnice, na zapad planine Jabuke u Osječanima. U Osječanima počelo je društvo Telluria, čiji su ti rudnici svojina, 1912 živo raditi. Radilo se sve do početka Svjetskoga Rata, te je u to vrijeme izvađeno rudnoga materijala 50 vagona. Količina rude u Osječanima procijenjena je na 2,500.000 tona, a sadržava 18—78% olova, 5—15% cinka. U jednoj toni olovne rude ima 200 do 280 gr srebra.

U Srbiji su poznate olovne rude u Podrinju, kod Postena i Selanca, na jugu Krupnja, izmedu Mlave i Peka kod Kučajne, na Avali kod Ljute Strane, na Rudniku ispod Šturca, na Kopaoniku kod Badnja, Plane i Sipačine, u okolini Kosovske Mitrovice, naročito u Trepči, Bajgori, Plakonici, gdje se vide stari radovi. Olovne rudnike u Kučaju eksploatirali su Rimljani, kasnije Dubrovčani. Za vrijeme Turaka u rudnicima se nije radilo, a poslije oslobođenja od Turaka započeo je u Kučajni opet rudarski život. Koncem prošloga vijeka izvadilo se za 8 godina iz tamošnjih rudnika 1.081 tona olovne rude, a to je dalo 6.259 g zlata i 1.092 kg srebra. Olova se dobilo iz te količine rude oko 27·90%. U Južnoj Srbiji, u rudnom kraju oko Kratova, razvile su se uz neke druge rude i olovne rude, čija se količina cijeni na 10,000.000 tona. *F. Tućan.*

OLOVO. 1. Mjesto u Bosni na sastavcima potoka Bioštice i Stupčanice, koji dalje čine Krivaju. Ima 778 stanovnika (1910). Prvi put se spominje 1382. U srednjem vijeku O. je bilo važno rudarsko i trgovačko mjesto, zbog srebrnih i olovnih rudnika. U O. je kopana naročita vrsta »mekog olova«. Osim Sasa rudara u O. je bila naseobina Dubrovčana, Splićana, Zadrana i Korčulana. Pored kraljeve carine već krajem 14 vijeka bio je u O. i znamenit franjevački samostan, koji je propao 1687, i O. je tada bilo jedan od centara bosanskih katolika. I sada stoje ostaci od samostana i Bogorodičine crkve. Iz O. je bio rodom fra M. Maravić, bosanski biskup u 17 vijeku i mnogi drugi znameniti franjevci. U O. se kopalo olovo i pod Turcima još u 16 vijeku. U O. se sada izrađuju i izvoze obodi za sita. U O. ima dva topla vrela sa banjom. 15 augusta svake godine, o Velikoj Gospi, u O. dolaze mnogi katolici iz Srednje Bosne.

Literatura: K. Hörmann, Olovo (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1889). *M. F.*

2. Bosanski rudnik, nazvan po svojoj glavnoj rudi tim narodnim i latinskim imenom plumbum. Prvi mu je spomen za vrijeme vlade kralja Tvrtka (1382). Pripadao je porodici kneza Pavla Radenovića i njegovih nasljednika, sve do sredine 15 vijeka. Od kraja 14 vijeka tu je bila jaka katolička kolonija, u kojoj je podignut franjevački Bogorodičin samostan. Tu se nalazila jedna vrlo štovana slika Bogorodičina (Gospa od Olova). Iz O. je čuvena porodica Grubišića ili Brnjakovića, kojoj je car Leopold I. priznao ugarsko plemstvo. — Rudnik O. eksploatirali su i Turci, sve do sredine 17 vijeka. Franjevački manastir u O. bio je, pored Sutjeske i Fojnice, najvažniji u svoj Bosni, i još je 1591 imao 15 fratara, a 1679 čak 56 članova. Pod pritiskom Turaka manastir je napušten 1687, a zapaljen je i uništen 1703. *V. Ć.*

OLŠEVA, planina u Slovenačkoj, na granici naše države sa Austrijom, sjeverno-sjeveroistočno od Kamniških Alpa, odnosno 8 km jugoistočno od mjesta Železna Kapla. O. se pruža od zapada prema istoku i visoka je 1.930 m. Južno od nje prostire se krasna Logarska Dolina, jedna od najljepših alpskih dolina u Slovenačkoj. *P. V.*

OMAN CHARLES (Sir William Chadwick), engleski historik (12/1

1860). Srednjoškolsko obrazovanje dobio je u Winchester-u, univerzitet je svršio u Oxford-u. 1883 izabran je za Fellow-a u All Souls College Oxford, a 1905 za Chichele profesora moderne historije na istom univerzitetu, i za člana britanske akademije. Bio je predsjednik Kraljevskog Historijskog Društva (The Royal Historical Society) 1917—1921. Za poslanika parlamenta od strane oxfordskog univerziteta izabran je 1919. Titulu Sira dobio je 1920. — Istakao se svojim studijama o vještini ratovanja. Autoritet je za stare novce. Djela su mu: A History of Greece (1880), Short History of Byzantine Empire (1892), A History of Europe 476—918 (1893), Short History of England (1895), The Art of War in the Middle Ages (1898, 1924). *Vl. P.*

OMER-PAŠA LATAS (24/9 1806, Janja Gora, općina Plaški — 18/4 1871, Carigrad). Bio je srpskog podrijetla i u kršćanstvu se zvao Mihailo-Mića. Kao oficirsko dijete učio je kadetsku školu u Gospiću i stupio je u vojsku kao kadet-narednik. Radi novčanih nezgoda, izgleda radi pronevjerenja, prebjegao je 1827 u Bosnu, i dospio je u Glamoč, a odatle u Banju Luku, mučeći se da zaradi uzdržavanje. U Banjoj Luci je primio islam i novo ime. Poslije dvije godine otišao je u Vidin. Tu ga je zapovjednik tvrdave uzeo za učitelja crtanja svojoj djeci i zadovoljan njegovim radom, preporučio ga je u Carigrad. S tom preporukom postao je O. nastavnik tehničkog crtanja u carigradskoj vojničkoj školi, poslije učitelj prijestolonasljednika Abdul Medžida i ubrzo (1838) pukovnik. Kad je na prijesto došao Abdul Medžid, O. je postao paša. Odličan vojnik, O. se istakao 1840 u Siriji protiv sultanovih odmetnika, 1842 pri ugušivanju bune u Arbaniji, 1845 ponovno u Siriji i 1846 u Kurdistanu, uvijek u borbi s buntovnicima. Poslije tih uspjeha, još vrlo mlad, O. je imenovan za mušira. 1848/49 on je sa Rusima izvršio okupaciju dunavskih kneževina.

U našim krajevima O. paša je ostao zapamćen naročito stoga, što je slomio otpornu snagu bosanskog begovata. Protiv sultanovih reforama javila se u Bosni i Hercegovini jaka opozicija još od vremena Husejinbega Gradaščevića. Jedno vrijeme se činilo, da se stišala, ali je od 1848 buknula novom snagom. Ustanak protiv Osmanlija izbio je 1849 u bosanskoj Krajini, i bosanski vezir Tahir-paša nije uspio da ga svlada. Domalo su se javili slični pokreti i na drugim stranama, a među protivnicima reforama bio je i hercegovački vezir Ali-paša Rizvanbegović. Sultan je poslao 1850 u Bosnu O., da uguši ustanak. Brzo i odlučno O. je razbio u nekoliko okršaja buntovnike, pohvatao glavne vođe, a među njima i Ali-pašu, koji je ubijen od jednog stražara (20/3 1851). Oko 1000 najuglednijih aga i begova pozatvarano je, a oko 400 okovano poslano u Carigrad. Bosna je poslije toga bila umirena, a feudalni stav begova i aga skršen za uvijek. Stoga je O. proglašen u Bosni za đaur-pašu i najvećeg neprijatelja domaćeg plemstva.

Kada je 1852 došlo do sukoba između Porte i kneza Danila O. je povjereno vrhovno zapovjedništvo nad turskom vojskom. On je bio počeo da steže u januaru 1853 željezni obruč oko Crne Gore, ali je dalnju akciju spriječilo posredovanje Austrije i Rusije. Odmah poslije toga, kada je izbio krimski rat (u jesen 1853), O. je imenovan za zapovjednika turske vojske na dunavskoj liniji. Držao se vrlo dobro i dobio je rang serdar-ekrem. Poslije ruskog povlačenja sa Dunava, O. je sudjelovao, sa engleskim i francuskim saveznicima, pri opsadi Sebastopolja, a poslije u borbama na Kavkazu. 1857—1859 proveo je O. kao zapovjednik u Mezopotamiji, gdje je opet imao da ugušuje ustanke. Radi svoje oštrine tamo bio je jedno vrijeme u nemilosti, ali je opet izbio 1861, kada je bio na pomolu rat s Crnom Gorom, radi ustanka Luke Vukalovića. U tom ratu O. je opet bio glavni zapovjednik i bio je Crnu Goru doveo u veoma težak položaj, iz koga se spasla opet samo zauzimanjem velikih sila. Posljednja vojnička misija O. bila je, da uguši grčki ustanak na Kreti 1867. Ovog puta on je vojnički svršio svoj posao, ali nije mogao, zbog rđave turske flote i snabdijevanja, do kraja provesti blokadu. Stoga se 1868 sam povukao.

Literatura: I. Koetschet, Serdar-ekrem Omer-paša (1885).

V. Ćorović.

OMERSA MIHAEL, svećenik i kompozitor (28/9 1679, Kamnik — 1742, Ig).

Učio je škole u rodnom mjestu i u Ljubljani. Komponirao je pet oratorija: Diva Magdalena poenitens (1709), Pastor bonus (1710), Mater Dolorosa (1711), Christus bainlans crucem (1712), David deprecans pro populo (1713).

J. M.

OMIŠ (Almissa), gradić u Dalmaciji, u oblasti splitskoj i srezu splitskom. Leži na lijevoj strani ušća rijeke Cetine, prema otoku Braču. Parobrodarska je stanica u redovnoj vezi sa Sušakom, Splitom, Bračom, Metkovićem i Kotorom. Ima 1.648 stanovnika, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, zemljarinsko-katastralni ured, lučko otpravništvo, sporednu carinarnicu, rimokatoličku župu i dva samostana (franjevački i služavki Maloga Isusa), 2 pučke škole, poštu, telegraf i telefon, Hrvatsku pučku štedionicu i Osiguravajuću udrugu Providnost.

Omišani se bave poglavito poljoprivredom i ribolovom. U okolini uspijeva maslina, vinova loza i različno voće. Omiško vino na dobru je glasu i mnogo se traži. O. je trgovačko i znatnije industrijsko mjesto. Jaka je Industrijska Zajednica d. d., osnovana 1921, čiji kapital iznosi 10 milijuna dinara. Ima nekoliko prvoklasnih tvornica u O., u Ravnicama (3 km od O.) i u Banjoj Luci. Velike su tvornice: Cement u Ravnicama (proizvodi na godinu 3.000 vagona cementa) i s njom u vezi Tvornica cementnih proizvoda (opeka, crijepova, cijevi, pločica, kupaonica i dr.). U samom O. je tvornica koža, užeta, mreža, četaka; 2 tvornice pokućtva i gradevnoga materijala od drva; tvornica za popravljanje strojeva i gradevnoga materijala od željeza; Cetina, tvornica tjestenina, tvornica vegetabilnoga ulja i dr. — O. je kupališno i klimatsko mjesto.

Negda je O. bio utvrđen, sa 3 strane opasan zidom, čiji se ostaci još vide, na četvrtoj se strani oslanja o strmi obronak brijega. Na visini od 330 m vide se razvaline tvrđave Mirabele. Na O. groblju ima starih stećaka, a u općinskom arhivu povelja i zapisnika od 15 vijeka do novijega doba. Na sjeveru od O. na desnoj obali rijeke Cetine, preko koje vodi zidani most, raštrkano je mjesto Priko; tu je bilo 1750 osnovano glagoljaško sjemenište, ukinuto 1879.

U rimsko doba kod O. je bilo naselje Oneum. U hrvatsko doba prvi se put javlja O. za vlade kralja Slavca, koji je 1074 tu došao sa svojim dvorom i banom Petrom, te u crkvi Sv. Petra (u Priku) izrekao presudu u parnici između Tugara i opata Petra Černoga. O. je tada bio župa nadbiskupije splitske, koja je i kasnije pobirala desetinu u njemu i dalje na jugu do Makarske i Neretve. U 12 vijeku vladali su O. i susjednim krajevima knezovi plemena Kačića, čija je vlast dopirala i u susjednu župu poljičku. Bili su smjeli gusari, strah i trepet ne samo otocima i dalmatinskim gradovima, već i stanovnicima Italije. 1167—1180 spominje se omiški knez Nikola Kačić. S njim su Kotorani 1167 učinili poseban ugovor o slobodnoj plovidbi. Slijedeće je godine 1168 knez Nikola sa cijelim svojim plemenom i podanicima morao priznati vrhovnu vlast bizantskoga cara Manuela. 1180 Nikolini su ljudi, u pregonjenju zbog neke zemlje u planini Mosoru, kamenovali splitskoga nadbiskupa Rajnerija. Još i sada označuje u Poljicima, blizu sela Dubrave, crkvica Sv. Arnera mjesto, gdje je nadbiskup poginuo. Poslije smrti cara Manuela (1180) O. su postali još smjeliji, naročito za vrijeme rata između kralja Bele III. i Mlečića, oni su, vođeni Kačićima, uznemirivali Mlečiće svakom prilikom, i stali su udarati i na stanovnike južne Italije. Sam car Fridrik I. opomenuo je O. 14/3 1189, da se okane gusarenja uz obalu Pulje. Poslije toga oni su neko vrijeme mirovali. 3/5 1190 ugovorili su mir sa Dubrovnikom. 1207 izdao je kralj Andrija II. O. povelju, kojom mu je podijelio ista prava i povlastice, što su ih do tada imali samo gradovi dalmatinski.

13/6 1208 omiški knez Sebena sklopio je mir i prijateljstvo sa Mlečićima. Ali zbog silovitosti njegovog nasljednika, kneza Malduča Kačića, pred kojim su strepili gradovi duž cijele obale Jadranskoga Mora (osim toga on je bio bogomil, te je dopustio da se ta vjera širi po njegovoj zemlji), stupe u savez 1221 gradovi Trogir, Šibenik i Klis i papa Honorije III., te pokrenu protiv O. križarski rat. Papinski poslanik Akoncije sabrao je znatnu pomorsku i kopnenu vojsku, kojoj O. nisu mogli odoljeti, pa su se pokorili. Kad su uskoro pokušali,

da osvoje Brač i Hvar, odakle bi lakše plijenili brodove, i stali harati splitski kotar oko Žrnovice. kralj Andrija II. zaprijeti knezu Malduču i njegovu plemenu, da će na njih podići svu silu kraljevstva. Malo za tim nadbiskup je splitski Kačiće i Omišane prokleo, a kralj ih Andrija lišio plemenščine ili djedovine. Ali je sve to slabo koristilo. Već sinovi kneza Malduča, Pribislav i Osor, i nećak Tolen, opet su se podigli, te osvojili Brač i Hvar. U ratu, koji su zatim 1240 pod knezom Garganom poveli Splićani i Trogirani, svladani su O. i pristali su na mir.

1267 O. su se opet dali na gusarenje. Nesigurnost je od njih na Jadranu bila tolika, da je 1274 sicilijsko-napuljski kralj Karlo sklopio protiv O. savez sa Splićanima i Šibeničanima, ali do borbe nije došlo. Malo za tim (1276) pokrenuli su rat Mlečići, te su u trogodišnjem ratu naposljetku pokorili O., osvojili O., te skršili moć knezova Kačića. Kroz sve to vrijeme bili su Kačići, Omišani i gusari, sinonimni. O. nije ostao dugo pod Mlečićima. Već 1292 njim je zavladao knez Juraj Šubić. Sve do polovine 14 vijeka O. je bio znamenito mjesto bribirskih knezova Šubića. Oko 1342 u O. je sjedio makarski biskup Valentin, pošto mu je biskupija potpala pod Bosnu.

U drugoj polovini 14 vijeka O. je bio u vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita I. Oko 1387 zauzeo ga je bosanski kralj Tvrtko I. Kasnije je njim vladao veliki vojvoda bosanski Hrvoje Vukčić kao namjesnik kralja Vladislava Napuljca i Ostoje, a od 1408 kralja Sigismunda, držeći i Split i svu Krajinu (Neretvu), neko vrijeme i otoke Brač, Hvar i Korčulu. Poslije smrti Hrvoja (1416) O. je zavladao cetinski knez Ivaniš Nelipić, dobivši ga od svoje sestre Jelene, Hrvojeve udovice, i s uspjehom ga je obranio od Mlečića i Bosanaca. Poslije smrti Ivaniša Nelipića (—1345) kralj je Sigismund svu baštinu Nelipića dao Dubrovčaninu Matku Talovcu, hrvatskom banu. Protiv toga se podigao herceg Sv. Save Stjepan Kosača, te mu je oteo O. i Poljice. 1444 O. se dao pod okrilje Mletaka i ostao je u njihovoj zaštiti sve do pada republike (1797). Pošto su Turci zauzeli Hercegovinu (1482), primakli su se O. i na njega su više puta navaljivali. Osobito su bile opasne turske navale 1498, 1509 i 1642, ali su bile svaki put suzbijene.

Literatura: V. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II. (1881). *J. Modestin.*

OMIŠALJ, gradić na krajnjem sjeverozapadu otoka Krka, prema gradu Rijeci i Sušaku. Prostire se na brijegu nad jugoistočnim krajem O. morske drage, gdje je kupalište i luka, u kojoj pristaju parobrodi linije Sušak—O.—Krk—Aleksandrovo. — O. je svojim položajem, na 82 m visokoj vapnenačkoj stijeni, jedna od najviđenijih točaka na čitavom Kvarneru. Ima 1.677 stanovnika (općina 2.225), općinsko poglavarstvo (sreza krčkoga, oblasti splitske), rimokatoličku župu, pučku i košaračku školu, poštu i telegraf.

O. (latinski Castrum Musculum, talijanski Castelmuschio) starinsko je mjesto. Vjerojatno je tu već u rimsko doba stajao grad Fulfinium. Dok je grad Krk u srednjem vijeku bio jedini zaklon romanskoga življa, O. je bio prvi i glavni bedem hrvatskoga svijeta na otoku Krku i jedna od poglavitih stolica knezova Frankapana. — Najznatnija zgrada u O. je stari frankapanski kaštel, o kome pjeva narodna pjesma, a hrvatski, glagoljicom pisan natpis kazuje, da se počeo zidati 6/6 1420, u vrijeme kneza Ivana i njegova sina kneza Mikule. Stara je i župska (negda saborna) crkva Sv. Marije (Velike Gospe), u kojoj ima također glagoljskih natpisa iz 15 vijeka. Na poluotočiću Ertu, koji zatvara luku od O., dvije su stare ruševine; ona koja se zove Mira ostatak je samostana Sv. Mikule.

Literatura: V. Klaić, Knezovi Krčki Frankapani (1901).

J. Modestin.

OMLADINSKI CETINJSKI PRETRES (PRVI). Kada je knez Nikola na Nikoljdan 1905 zamijenio dotadašnju vladu vojvode Bože Petrovića vladom Lazara Mijuškovića i dao Crnoj Gori ustav, pozvao je sve mlade Crnogorce, da prihvate taj njegov dar. Mladi činovnici u Crnoj Gori to su i učinili. Ali klub crnogorskih studenata, koji su se školovali u Beogradu, izjasnio se odlučno protiv ovog kneževog akta, označujući ga neiskrenim, i osudujući u svojoj rezoluciji

cio tadašnji režim u Crnoj Gori. U aprilu 1906 crnogorska omladina u Beogradu objavila je, u posebnoj brošuri, svoju čuvenu »Riječ«. To je zapravo bio nacionalni i politički program mladih slobodoumnih Crnogoraca, koji su tada prvi put izašli pred javnost, potpisujući svojim imenima taj program protiv separatističke Crne Gore, a za iskren rad na jedinstvu srpskog naroda. U nacionalističkoj štampi u Novom Sadu, Zagrebu i Sarajevu, kao i u Beogradu, »Riječ« je primljena toplo. I baš zbog toga, a u toliko prije, što su potpisnici »Riječi« bili iz svih krajeva Crne Gore i iz svih bratstava, utisak je na Cetinju bio vrlo težak. Najzad je odlučeno, da svi potpisnici »Riječi« budu optuženi sudu za uvrede i klevete, nanesene knezu Nikoli i njegovoj vladi.

Sudenje je bilo 1 i 2/11 1906, u cetinjskom okružnom sudu. Optuženi studenti, znajući da ni jednom riječi nisu tangirali vladara izrazima, koji bi bili kažnjivi po zakonu o štampi, izašli su pred sud, i iznijeli nebrojeno činjenica i dokaza za svoja tvrđenja o zloupotrebama vlade. Afera je zainteresirala neobično cio Slovenski Jug. Na samom Cetinju uzbudenje je bilo toliko, da su poslanici Narodne Skupštine, koja je bila sazvana u redovan saziv, napustili skupštinske sjednice, da bi mogli prisustvovati sudenju. Isto tako i đaci bogoslovsko-učiteljske škole, gimnazije, zanatlije, radnici i t. d.

Sud je našao, da su optuženi studenti utvrdili istinitost svojih tvrđenja, i oslobodio ih je kao nevine. Onda su poslanici prenijeli ovu aferu u Narodnu Skupštinu, i tražili su da naročita anketa ispita vladine zloupotrebe. Poslanici Dr. Milovan Marušić, Simo Šobajić i drugovi podnijeli su, osim toga prijedlog, da se crnogorska Narodna Skupština ima od sada zvati Srpska Narodna Skupština, i da vlada sa Cetinja mora raditi zajednički sa vladom Srbije. Knez Nikola i dotadašnji ministri bili su odlučno protivni ovakvoj anketi. Još manje im je bilo po volji sporazumijevanje sa Beogradom. Ali je nacionalistički pokret bio uzeo tolikog maha, da je knez smatrao za neoportuno da se odmah otvoreno hvata u koštac sa tom strujom. On je pozvao studente u dvor, priznao im krivicu svojih doglavnika i izjavio, da su studenti imali pravo što su onako, i u javnosti i pred sudom, optuživali njegove ministre. U znak priznanja krivice svojih doglavnika, knez je izjavio, da daruje studentima hiljadu dinara. Ali su studenti dostojanstveno odbili taj dar. Knez je ogorčeno napustio skup, i od toga trenutka izmedu njega i omladine nikada više nije bilo ni dodira ni pomirenja. Medutim, to je studente još više uzdiglo u očima naroda. Javnost se bila zapalila. Studenti su korporativno pozivani u Podgoricu, Nikšić i druga mjesta, gdje su im općine priredivale svečane dočeke.

Studenti su oslobodeni optužbe, ali su kažnjeni suci, koji su im sudili. Dvojica od sudaca (M. Vukčević i M. Ivanović) optuženi su i sami iduće godine (1907) u bombaškoj aferi i osuđeni su na robiju u Jusovači. Pisar toga suda, Pero Novaković, otpušten je iz službe, pa je u bombaškoj aferi optužen i osuđen na smrt. Treći sudac (J. Drljević) pao je u nemilost, pa je zatim, da se rehabilitira u očima režima, postao državni tužilac u bombaškoj aferi.

M. Milenović.

OMLADINSKO POZORIŠTE (Prvo Beogradsko) osnovano je u Beogradu 1857, a rad je počelo u Kneževoj Pivari. Prvi mu je upravnik bio Laza Praporčetović, a za njim: Đorđe Maletić, Mata Karamarković, Steva Todorović, Panta Besarić. Društvo je postalo od jednog njemačkog pozorišta. Pošto njemačko pozorište nije moglo uspijevati, omladina prinudi upravnika, da se s njim udruži i počne davati srpske predstave. Prva je predstava bila: Kraljević Marko i Arapin. Na ovoj ideji najviše je radio Laza Praporčetović. Zbog vrlo dobrog odziva publike, društvo je prešlo sa srpsko-njemačkom trupom u Kneževu Pivaru.

Ubrzo zatim iz trupe se odvojila srpska omladina. Ona je osnovala svoje pozorište. Za 30 dukata podignuta je pozornica, a dekor sa nešto garderobe dobiven je iz Kragujevca. Zavjesu je izradio St. Todorović. U junu 1850 družina je dala pet predstava. Predstave su prekinute 12/10 1858, jamačno zbog priprema za Svetoandrejsku Skupštinu.

Ženske uloge (mlađe) izvodio je Svetozar Bantić, velikoškolac, a sta-

rije ženske njegov drug Stojan Sarafkostić. Pored njih su glumili: Dimitrije Joksić, Mata Karamarković, Nikola Subašić, Dim. Popović, Manojlo Ranković, Steva Todorović, Panta Besarić, Filip Logić, Ruščuklić, Pera Pantelić (odličan pjevač) i dr. Družina je nastavila rad 25/11 1859, pod imenom Društvo Srpskog Pozorišta. 1860 rad je prekinut, da se kasnije nastavi osnivanjem pojedinih odbora i drugim pokušajima, koji su, kao i O. P., vodili jednom cilju: osnivanju stalnog Srpskog Narodnog Pozorišta u Beogradu. *R. Odavić.*

OMORIKA je četinjasto drvo, vrlo slično smrči. Raste divlje samo u našoj zemlji, u porječju rijeke Drine, između Bajine Bašte i Foče, a izvan ovoga još samo u Drobnjacima, pod Durmitorom. Otkrio ga je na Tari Pančić 1879 i opisao pod imenom Picea Omorica. O. je narodno ime ovoga drveta u predjelu planine Tare, ali se istim imenom u drugim krajevima često nazivaju jela i smrča, osobito smrča, za koju se čuje i ime omora (omar, manja jelova ili smrčeva šuma).

Literatura: Pančić, Flora Kn. Srbije. *N. K.*

»ONAJ« SVIJET (eufemistički izraz. Sinonimi: »Drugi svijet«, »donji svijet« ili »donja zemlja«. Ovaj posljednji izraz je jednostran i dvosmislen) je mjesto gdje se nalaze duše pokojnika. Shvaćanja o O. S. ima mnogo. Ona često jedno drugom protuslove, toliko prije, što su nagomilana jedno pred drugim i starija i novija shvaćanja.

Duša (duplikat), kada ostavi tijelo, nalazi se najprije (sedam ili četrdeset dana) u blizini mjesta, gdje je pokojnik izdahnuo (tu joj se ostavlja i hrana). Kasnije je vezana za grob, i tu ostaje jednu godinu (ili tri, pet, sedam godina). Poslije ovoga odlazi ona u carstvo mrtvih. To carstvo nalazi se (prema raznim, često suprotnim shvaćanjima) pod zemljom, ili pod vodom, ili s onu stranu mora, ili u gori, ili negdje na zapadu, ili na zvijezdama i t. d. Za ovakva shvaćanja ima dosta podataka u narodnim umotvorinama, u običajima, u frazeologiji. Tek u tome carstvu nalazi duša svoj mir (ili je tamo čeka definitivna smrt?). Duše, koje ne mogu doći u to carstvo (a to su duše nekrštene djece, utopljenika, uopće svih onih, koji su prerano umrli, ili umrli nasilnom smrću, pa onda zle duše svih kategorija) lutaju i dosađuju nam (macaruli, vampiri). Kakav je život u tom carstvu, narodna mašta ne zna. Moguća su međutim dva izlaza: definitivna smrt dušina, ili metensomatoza. Po jednom (svakako starijem) shvaćanju, duša (u ovom slučaju vegetativna duša) vezana je za tijelo sve dok traje i najmanji njegov djelić, dok se tijelo ne raspadne. *V. Čajkanović.*

ONIJE. V. Unje.

ONOGOŠT. V. Nikšić.

OPAČICA, ponornica u Hercegovini, u Dabarskom Polju. Izvorišta su joj: Bijeli Potok, koji izvire na sjeverozapadnom kraju polja, pod Krivim Dubom (807 m), i Trusina, koja dolazi iz otvorenog Trusinskog Polja i silazi u Dabarsko Polje slapom od 60 m visine. O. teče od sjeverozapada prema jugoistoku, uz jugozapadni rub polja, duž rasjeda. Njeno korito je duboko 3—4 m i ižlijebljeno je u tercijernoj modričastoj glini, dok je kod mosta na putu Stolac—Fatnica korito 2—3 m duboko, a po njegovim stranama se mijenjaju vapnenački obluci i humus. Za vrijeme ljeta O. presuši već u blizini spomenutog mosta, jer joj se, i onako oskudna voda gubi u vapnencu. Pri višem vodostaju teče O. do Bara, tresetišta na srednjem dijelu Dabarskog Polja, gdje nestaje, a pri vrlo visokoj vodi tok joj se produži još nekoliko km na jugoistok, i ponire u Ponikve, prostranu pećinu sa dva otvora. Dužina O. toka od izvora Bijelog Potoka do Bara je 13·8 km.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900, 139—143); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Wien, 5, 1903/04). *P. V.*

OPANAK je najrašireniji vrsta seljačke obuće u čitavoj državi SHS. Sastoji se od jednog komada kože za stopalo noge, kožnih dijelova, koji obuhvaćaju ostali njen dio do gležnja. Veže se oko gležnja ili dužim remenima ili jednim remenom sa zaponcem. Postoje dvije glavne vrste O.: 1. Pletenjaci, kojima je gornji dio spleten od uskih, ravnih ili sukanih

remenčića na pr. oputaši, prepletaši i presukaši u Lici, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, srpski opanci s tipičnim uzdignutim vrhom kod prstiju, zagrebački pletenjaci, srijemski šiljkaši, bačke sabranice. 2. Kapičari, kojima je gornji dio od jednog komada kože t. zv. kapica, na pr. sarajevski kapičar, karlovački prejičar, sisački petaš, jasenovački kapičar. — Pored te dvije vrste ima mnogo podvrsta. Često je O. iskićen vještim pletivom od raznobojnih kožica. — Kao materijal za O. upotrebljavaju se sve vrste učinjenih i neučinjenih koža.

Opančarija je isključivo narodni zanat, pa su zato svi nazivi za alat i oblike opanka narodni. Zanat opančarski istisnuo je već gotovo svuda domaći kućni rad.

U sjeverozapadnim krajevima SHS mnogo se mjesto opanaka nose čizme (naročito u Hrvatskom Zagorju), a gotovo svuda uporedo s O. nose se već i cipele.

Literatura: F. Hefele, Opančar i opančarija (1890). *V. Tkalčić.*

O. ima dvije vrste: prijesni i učinjeni. Prijesne O. prave sami seljaci i vežu ih vrpcom od kostreti, dok su učinjeni O. mnogo bolji sa prepletom i remenom za vezanje. Po Srbiji se najradije nose valjevski O., a po Crnoj Gori i Hercegovini preplet je od vunenog bijelog konca. Oblici O. su razni po ukrasu i izradi. *N. Z.*

OPANČARSTVO. Kod nas postoje četiri vrste O.: seljački prešnjaci ili prijesni opanci, crveni opanci, donaši i kapičari. Prešnjake rade sami seljaci za svoju domaću potrebu. Kad se skine koža od posjeka, razapne se i zakuca klincima na kućnim brvnima, gdje zimi stoji po šest nedjelja, da se dobro osuši, a ljeti se to postigne za mnogo kraće vrijeme. Kad se sasvim stvrdne, baci se na tavan, i kome treba odsiječe od nje dva komada prema svome stopalu, pokiseli, skroji, pa skine dlaku samo s kraja, a po tabanu ostavi da duže traju. Najgori su svinjski O., a bolji govedi. U Makedoniji režu se O. i od bivolske kože, ali ona je hrapava.

Crveni opanci već su mnogo bolji, na oko ljepši, a za gaženje ugodniji. Njih prave majstori opančari, najviše po gradovima i palankama. Oderanu govedu kožu kupe od mesara, isperu je u vodi od krvi, kod kuće ili u rijeci. Rastvore vapno u kaci, ukopanoj u zemlji, koja se zove sepija. Kad se vapno u vodi ohladi, razmute ga i kože spuštaju i slažu u sepiju, ali pažljivo da zadnje noge dolaze na jednu, a glave na drugu stranu. Taj cijeđ od vapna, zovu arač. Ranije su tom araču dodavali i po 30% pepela. Kad je hladno stoje i po deset dana kože u araču. U toku tog vremena svaki dan se izvlače iz sepije. Na čuklju je probušen badžak (ovako zovu prednje i zadnje noge na koži), koji oni uhvate željeznim kukačem, izvuku i odmah rasprostru na t. zv. krevetu, koji stoji više sepije, a njoj je i nagnut, da se arač vrati na svoje staro mjesto. Pošto se izvade sve, grnjalom se vapno dobro izmiješa, i brzo se vraćaju opet u sepiju. Ljeti se tako čini svaki dan, a zimi svaki drugi dan. Po isteku određenog roka vadi se sve na krevet, tako da se mesina (donja strana) spusti dole, a dlaka (gornja strana) ostane gore. Onda jedan uzme željeznu ploču (izgleda kao ašov), sa dugačkim držalom, koja se završava zakrivljenom prečagom kao štaka za podupiranje, jer on taj dio nasloni o rame i pritiskom povlači po dlaci da se očisti. To se zove čišćenje. Drugi radnik prihvaća kožu i meće je na drugu širu klupu sa zaokruženim krajem (60 cm u promjeru). Ova je klupa s jedne strane za metar uzdignuta, a s druge se spušta do zemlje. Svaka se koža preko klupe prebaci, da dođe rep na visinu, a oglavina na niže. Onda se kosom skida mesina (leši se, a govori se i faraguje). Kad se kože očiste, što rade samo izvježbani pomoćnici ili majstori, sve se bace u rijeku ili vir, uopće u močilo, gdje se kisele 12—16 sati, da se isperu od vapna i da se umekšaju. Sutradan zorom opet se kože na klupi naslažu, da lice dođe gore, a onda se tupljom kosom škrnjaju (stružu), govede samo s lica, a svinjske i s naličja. Poslije se izmuljaju u vodi, kao kad se rubine gruškaju. U to vrijeme već se istuca u drvenoj stupi maljem suha johova i brezova kora, po pola, da dođe kao jarma. Onda se to zakiseli u presječenom buretu po polovini, koje stoji položeno dužom stranom. Nalije se na taj prekrup mlake vode da se zakiseli za 5—6 sati. Jedan uđe u kacu i gazi ih nogama, sabira ih,

zbrčkava i prevrće, i pošto on s jedne strane gazi, one redom prilaze pod noge i svako se parče nagazi. To traje 2—2½ sata. Kad je to gotovo, ostavi ih da tako prenoće i sutradan priđe buretu i drmne ga, pa ako unutra brboće, uskisle su, i boja se primila, a ako šute sve su šarene i moraju da se preboje. Ako je sve lijepo ispalo, vade ih za rad i metnu preko cjedionice (naročite motke). Kad ih prebace, uvijaju ih čabrenjakom u smotuljak. To čine dvojica, držeći jedan za jednu, drugi za drugu stranu čabrenjaka, u koji se uvije koža i dotle isukuje, dok se sva čorba ne iscijedi. Zatim se preko cjedionice rasprostru, pa se pločom ispravljaju nabori, a i da se s njih skine sok. Ako je ljeto, ostave se u hladu da se osuše, a zimi nad mangalom. Pošto su osušene, uzme vješt majstor ili pomoćnik vode u usta i sa strane mesine prska vodu na njih, razbijenu kao maglu. Onda ih isprevijaju na guteljak i ostave da prime vlagu. Kad je i to svršeno, tegle ih na naročitoj klupi. Poslije se metnu na tezgu i kroje opančarskim krivim nožem. Onda radnik uzima bodu, koja izgleda kao starinska strelica, pa nabada opanak okolo, zatim šilom razvuče te rupe, kuda provlači oputu, pa opanak sašije oputom ili kako narod kaže okolomiti. Onda navuče opanak na kalup. Po sredini opanka ozgo isletena oputa zove se preplet, a iz provaljenih rupa bodom do prepleta idu kao rebra od opute, koja se zovu vrnčanice (navrnčavaju se opanci). Sada je preplet višestruk, a prije se tuda protezala, kao i kod prešnjaka, samo jednostruka oputa (presuka). Rad u vapnu (prije i sa pepelom) kao i bojenje zove se štavenje (štavljenje, činjenje). Oputa se sijeće od ovčuše (ovčje kože) za prešnjake i crvenjake, a sada za crvenjake od teleće, konjske ili kozje kože. Opanci se pričvrste za nogu remenjem, koje se na završetku zakvači pijavicom za nogavice. Opanci se uvijek obuvaju samo preko vunenih čarapa ili obojaka.

Đonaški opanci tek su od kasnijeg vremena i rade ih sami opančari. Za njih je prvi počeo đon da učinja Filip Mitrović, šabački papučar, oko 1870, a u Beogradu je njegova vještina primljena tek oko 1890. Đon, pošto se izvadi iz vapna meće se u samljevenu šišarku, koja se prethodno pokiseli u toploj vodi.

Kapičari su opanci sa jednostavnim kožnim poklopcem mjesto prepleta i premeta, a taban mu je opet od đona. Ovi su opanci u običaju kod vojvođanskih seljaka, ali sad ih prave opančari i po Srbiji, i pošto se lako obuvaju i bolje čuvaju noge od vlage, oni stalno istiskuju đonaše, a o crvenima da i ne govorimo.

U jugoistočnim našim krajevima prešnjake čak ni oputom ne prepleću nego strunom, vrpcom. Osim Hercegovine i drugih zapadnih krajeva, Crne Gore, Stare Srbije i Makedonije, gdje žene prave O., inače se svuda tim poslom bave samo muškarci.

Najstarija potvrda o riječi O. nalazi se kod Vetranića, u 16 vijeku. Vjeruje se, da je Sv. Sava izmislio činjenje kože za O., za to je Sv. Sava opančarska slava.

S. Trojanović.

OPATIJA, morsko kupalište u Istri. Temperatura zraka je: januar 4·4° C, februar 4·9° C, mart 8·2° C, april 12·2° C, maj 16·6° C, juni 20·1° C, juli 22·6° C, august 22·1° C, septembar 18·9° C, oktobar 14° C, novembar 9·1° C, decembar 6° C. Apsolutni maksimum 36° C, apsolutni minimum 5·8° C. Relativna vlažnost: mart 79%, oktobar 85%, novembar 82%, decembar 79%. Snježnih dana 4. Zimsko je klimatsko mjesto.

L. N.

OPĆENICA, ponornica u hrvatskom kršu, u polju Gračaca, jugoistočno od Ličkog Polja. Izvire na sjeveroistočnoj strani Velebita, pod Bustavanom (1.392 m), u Radučkoj Dragi, kao Radučica potok, a drugi izvorišni krak je Grginac. Oba teku prema sjeveroistoku, a po ulazu u polje tvore zajedno jednu rječicu. Tu rječica skrene pod pravim kutom na jugoistok i u dosta velikim zavojima teče uz jugozapadni okrajak polja. Od utoka Lipačkog Potoka rječica se naziva O. Ponire na južnom kraju polja, 1·2 km južno-jugoistočno od sela Vrkljani, na visini oko 560 m. Dužina O. toka je 20·8 km, a površina porječja 35·8 km².

P. V.

OPĆINA CRKVENA je bila osnovna narodno-crkvena organizacija Srba pod bivšom austro-ugarskom vlašću u karlovačkoj mitropoliji, Bosni, Hercegovini i Dalmaciji. O. C. je zajednica sveštenika i naroda u

jednoj ili više (obično po gradovima) parohija, a glavni joj je zadatak, da se brine za svoju crkvu, prije i za svoju vjeroispovjednu školu. Predstavništvo O. C. je crkvena skupština. U bivšoj karlovačkoj mitropoliji ona se sastoji najmanje od 30, a najviše od 120 članova, prema broju duša u općini. Te članove, skupštinare, biraju svi punoljetni parohijanci-općinari, koji odgovaraju svojim dužnostima prema crkvi i općini. Skupština bira stalan crkveni odbor, koji vodi sve tekuće poslove u O. C. i sastoji se od 8—24 člana, prema broju skupštinara. U O. C., gdje je bila srpska vjeroispovijedna škola, biran je i naročiti školski odbor.

Do 1868 ni u karlovačkoj mitropoliji, ni po drugim našim krajevima, nije bilo organiziranih O. C., pa ni skupštine ni odbora. Crkvenom je imovinom upravljao mahom sam sveštenik, uz dva-tri epitropa ili tutora, svjetovnjaka iz parohije, koji i danas postoje u cijeloj srpskoj crkvi. Ovi epitropi ili tutori, u krajevima pod bivšom austro-ugarskom vlašću, vrše dužnost samo kao organi crkvenog odbora.

Sistem crkveno-općinske uprave uveden je u Bosni i Hercegovini 1905. U njihovim O. C. sačinjavaju skupštinu svi samostalni muški članovi jedne O. C. Oni biraju 8—12 članova kao crkveni odbor, koji vodi brigu o svima crkvenim potrebama. U Dalmaciji postoji naročiti crkveno-općinski savjet. Njega sačinjavaju 6—14 članova, svjetovnih savjetnika, i parohijski sveštenici. Savjetnike biraju parohijani, a potvrđuje ih konsistorija. Sami savjetnici biraju između sebe predsjednika i tri člana, koji čine crkveno tutorstvo. Ovo tutorstvo, u zajednici sa sveštenikom, vodi sve poslove crkvene imovine, a krajem svake godine podnosi crkveno-općinskom savjetu na pregled crkvene račune. Savjet ih pregleda i podnosi konsistoriji na odobrenje.

U djelokrug O. C. u bivšoj karlovačkoj mitropoliji, Bosni i Hercegovini, spada i izbor parohijskih sveštenika, ranije i vjeroispovijednih učitelja. Episkopi i konsistorije samo prosuđuju spremnost i valjanost sveštеničkog kandidata i ispravnost izbora, pa u slučaju spora, potvrđuju ili odbijaju izbor. U Dalmaciji međutim, postavljaju parohijske sveštenike sami episkopi, u sporazumu sa svojom konsistorijom.

R. Grujić.

OPĆINE. Opći, jedinstveni zakon o O. za cijelu kraljevinu SHS nije još donijet, te je i danas na snazi posebno pokrajinsko zakonodavstvo, koliko nije izmijenjeno, neposrednim ili posrednim putem, zakonodavstvom ujedinjenje kraljevine. Jedino je na teritoriju Crne Gore proširena važnost srpskog zakonodavstva o O. ukazom od 4/5 1921, koji je zadobio zakonsku snagu na osnovu čl. 130 ustava. Danas u našoj kraljevini postoje ova posebna zakonodavstva o O.:

S r b i j a: Ni u sredovječnoj Srbiji, ni za vrijeme turske uprave, ni u obnovljenoj Srbiji sve do 1839. nisu postojale O. u današnjem smislu te riječi, t. j. kao lokalne javno-pravne korporacije samoupravnog karaktera, već su postojala samo sela kao proste zajednice stanovnika, čija se cjelina poglavito manifestirala u snošenju raznih tereta i zajedničkom uživanju seoskih povlastica (popaša, žiropada, pojišta i t. d.). Na čelu njihovom nalazili su se starješine, koji su prvenstveno bili organi državne vlasti, pa tek po tom predstavnici sela. Po Dušanovom zakoniku starješine sredovječnih srpskih sela vršili su lokalnu policijsku vlast i odgovarali su i krivično i materijalno, ako bi se u njihovim selima našli razbojnici i kradljivci »i to selo da se raspe, a gusar da se obesi strmoglav, a tat da se oslepi, a gospodar sela toga da se dovede svezan ka carstvu mi, i da plaća vse, što je činio gusar i tat od isprva« (čl. 145).

Zakonik pokazuje, da je u sredovječnoj Srbiji bilo dvije vrste sela: zemljoradničkih i pastirskih (katuna). U pogledu snošenja tereta i odgovornosti nije postojala nikakva razlika između njih, ali su se nešto razlikovala po unutrašnjim uređenjima i ličnim pravima svojih stanovnika. U pastirskim selima ljudi su bili slobodniji i nezavisniji od državnih vlasti i vlastele, a dosta je vjerojatno da su se pred svojim starješinama i sudili za manje stvari. U zemljoradničkim selima manje su stvari sudila vlastela ili crkva ili državni organi, prema tome, da li su sela pripadala vlasteli, crkvi ili caru. — Pored starješina, u sredovječnim